ÉMILE ZOLA
GERMINAL

ÉMILE ZOLA

GERMINAL

În româneşte de:
OSCAR LEMNARU

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ
1960

PARTEA ÎNTÂI

1

Pe întinsul ţarinii, prin noaptea neînstelată, ca şi cerneala de neagră şi de deasă, un om străbătea singur şoseaua ce duce de la Marchiennes la Montsou, zece kilometri de drum pietruit tăind drept câmpul de sfeclă. Nu vedea în faţă nici măcar pământul întunecat şi nu simţea imensitatea orizontului pustiu decât prin răbufnirile vântului de martie, largi rafale ca acelea abătute asupra mărilor şi care îngheaţă tot, măturând întinderile mlăştinoase şi pământurile goale. Nici umbra vreunui copac nu păta cerul, iar drumul se desfăşura drept ca un dig în miezul oarbei neguri a beznei.

Omul plecase din Marchiennes către ceasurile două. Mergea cu pasul mare, tremurând de frig în haina şi în pantalonii săi de catifea cu ţesătura rărită. Un pacheţel înnodat într-o batistă cu pătrăţele îl stingherea grozav; îl înghesuia în coaste când cu un cot, când cu celălalt, ca să-şi strecoare deodată în fundul buzunarelor ambele mâini, mâini degerate, pe care biciul vântului le făcea să sângereze. Un singur gând îi cutreiera mintea pustie de muncitor fără lucru şi fără adăpost: nădejdea că frigul va fi mai puţin aspru după ivirea zorilor. De o oră bătea acelaşi

drum, când spre stânga, la doi kilometri de Montsou, zări flăcări roşii, trei focuri arzând sub cerul liber şi spânzurând parcă în văzduh, întâi şovăi, cuprins de teamă; apoi nu putu înfrâna sfâşietoarea nevoie de a-şi încălzi o clipă mâinile.

Un drum cobora în adânc. Totul pieri. Omul avea la dreapta un gard, un fel de zăplaz de scânduri groase, mărginind o cale ferată, în vreme ce la stânga se ridica un dâmb pe care se înălţau în neorânduială acoperişurile oferind o privelişte de sat cu streşinile joase şi uniforme. Străbătu vreo două sute de paşi. Deodată, la o cotitură a drumului, vâlvătăile se iviră iarăşi aproape de tot, fără ca el să înţeleagă cum de se urcau atât de sus spre cerul mort, aidoma unor luni fumegânde. Însă, la nivelul pământului, o altă privelişte îi atrăsese tocmai luarea-aminte. Era o masă enormă, un morman de construcţii prăbuşite, în mijlocul căruia se desluşea silueta unui colţ de fabrică; rare licăriri porneau din ferestrele murdare, cinci sau şase lanterne triste spânzurau, afară, pe nişte schele, al căror lemn înnegrit desena nedesluşit profilul unei estacade uriaşe; şi din această fantastică apariţie, înecată în noapte şi fum, se înălţa doar un singur glas, răsuflarea puternică şi prelungă a unui eşapament de aburi ce nu se vedea.

Atunci omul desluşi o gură de mină. Fu din nou cuprins de ruşine: La ce bun? Tot nu va găsi de lucru. În loc să se îndrepte spre clădiri, se încumetă în cele din urmă să suie pe rambleul unde ardeau trei locuri de huilă, în coşuri de fontă, pentru a lumina şi încălzi şantierul. Se vede că lucrătorii de la săpăturile de pământ fuseseră nevoiţi să zăbovească târziu, căci mai scoteau încă pământul de prisos. Acum îi auzea pe transportatorii ce-şi împingeau trenurile de vagonete pe estacadă, şi desluşea umbre vii răsturnând cutiile vagonetelor lângă fiecare foc.

— Noroc bun, spuse el apropiindu-se de unul dintre coşurile de fontă.

Cu spatele spre foc, vizitiul sta în picioare – un bătrân

îmbrăcat cu tricou violet de lână şi în cap cu o şapcă din blană de iepure – în vreme ce calul său, un cal mare, gălbui, aştepta, într-o neclintire de piatră, descărcarea celor şase vagonete trase de el. Salahorul folosit ca răsturnător, un vlăjgan roşcat, nu se grăbea deloc, apăsând pârghia alene. Şi acolo, sus, vântul, cu puteri îndoite, făcea ca şuieru-i de gheaţă să-şi abată larga răsuflare ritmică, aidoma unor lovituri de coasă.

— Noroc bun, răspunse bătrânul.

Se făcu tăcere. Omul, care se simţea privit cu ochi neîncrezători, îşi spuse îndată numele:

— Mă numesc Étienne Lantier, sunt mecanic... Nu cumva se găseşte de lucru pe aici?

Flăcările îi luminau obrazul: să fi avut douăzeci şi unu de ani, foarte oacheş, cu un chip frumos, arătând vânjos, în ciuda membrelor sale firave.

Liniştit, vizitiul dădu din cap, împotrivindu-se:

— De lucru pentru un mecanic nu, nu... Au mai încercat alţi doi pe ziua de ieri. Nu-i nimic de lucru.

O rafală le curmă vorba. Apoi Étienne întrebă, arătând sumbrul morman de construcţii la picioarele rambleului.

— E o gură de mină, nu-i aşa?

De astă dată bătrânul nu izbuti să răspundă. Îl gâtuia un violent acces de tuse. În cele din urmă scuipă, iar scuipatul lăsă pe pământul roşu o pată neagră.

— Da, o mină, Voreux... Uite! Colonia de locuinţe a minerilor e foarte aproape.

La rându-i, cu braţul întins, îi arătă în noapte satul, căruia tânărul îi ghicise acoperişurile. Dar cele şase vagonete erau goale, aşa că le urmă fără măcar să plesnească din bici, cu picioarele înţepenite de reumatism, în vreme ce calul mare, gălbui, întorcându-se singur, le trăgea greoi călcând între şine, biciuit de vântul ce-i zbârlea coama.

Étienne, care, într-o uitare de sine, adăsta în faţa focului ca să-şi încălzească bietele-i mâini sângerânde, privind spre

Voreux, din jurul căruia începuseră să se destrame mrejele visului, distingea acum fiecare parte a incintei minei – hangarul gudronat al ciururilor de sortare, turla puţului de extracţie, vasta hală a maşinii de extracţie, turela pătrată a pompei de epuizmente. Această gură de mină, ghemuită în fundul unei gropi, cu construcţiile-i scunde de cărămizi, înălţându-şi coşul de uzină ca un corn ameninţător, îi părea a fi hâda întruchipare a unei hulpave fiare, lăsată aici pe vine ca să înghită lumea. Cercetând toate acestea, cugeta în sine la existenţa de vagabond, pe care o ducea de opt zile de când tot căuta de lucru; se revedea în atelierul său, de la calea ferată, pălmuindu-şi şeful, izgonit din Lille, izgonit de pretutindeni; pe ziua de sâmbătă ajunsese la Marchiennes, unde se spunea că s-ar găsi de lucru la Forje; dar nimic, nici la Forje, nici la atelierele Sonneville, astfel că fusese nevoit să petreacă duminica ascuns printre lemnăriile unui atelier de rotărie, de unde paznicul tocmai îl alungase, la ceasurile două după miezul nopţii. Nimic, nicio leţcaie, ba nici măcar un codru de pâine. Ce avea să se facă astfel, rătăcind pe drumuri, fără ţintă, neştiind cel puţin unde să se adăpostească de ger? Da, era într-adevăr o gură de mină, lanterne rare luminau incinta, o uşă deschisă brusc îl lăsase să întrevadă focarele generatoarelor într-o vie strălucire. Desluşea acum până şi eşapamentul pompei, acea respiraţie greoaie şi prelungă, acel neîncetat gâfâit ca horcăiala gâtuită a monstrului.

Salahorul de la răsturnătorul cutiilor de vagonete, gârbovindu-şi spinarea, nici măcar nu-şi ridicase ochii spre Étienne, iar acesta se pregătea tocmai să-şi ridice pacheţelul de pe jos, când un acces de tuse vesti reîntoarcerea vizitiului. Încet-încet, se ivi din umbră, urmat de calul galben, care trăgea alte şase vagonete pline.

— Există fabrici prin Montsou? întrebă tânărul.

Din gura bătrânului ţâşni un scuipat negru, apoi veni răspunsul în şuierul vântului:

— Ei, parcă fabricile ne lipsesc nouă! Să fi văzut acum trei-patru ani! Totul sfârâia, nu găseai un om să dai cu tunul, niciodată n-a mai fost atâta bănet... Şi uite că iar strângem cureaua. Mai mare jalea prin tot ţinutul. Oamenii sunt daţi afară, atelierele se închid unul după altul... N-o fi poate vina împăratului, dar ce-o fi căutând el să se bată în America? Şi, colac peste pupăză, vitele pier de holeră, ca şi oamenii.

Şi aşa, în fraze întretăiate, cu răsuflarea sugrumată, amândoi îşi vărsară năduful. Étienne vorbea despre încercările lui zadarnice de o săptămână încoace. Urma, vasăzică, să moară de foame? În curând, pe toate drumurile, vor mişuna cerşetorii.

— Da, spunea bătrânul, bine n-o să iasă până la urmă, căci, pentru Dumnezeu, e cu neputinţă să zvârli atâţia creştini în stradă!

— Nici carne nu avem în fiecare zi.

— Măcar pâine să avem!

— Adevărat, măcar pâine să avem!

Glasurile li se pierdeau, cuvintele le erau purtate într-un vaiet jalnic de palele vântului.

— Iată – reluă cu glas puternic vizitiul, întorcându-se către miazăzi – acolo-i Montsou...

Şi, din nou cu mâna întinsă, arătă în beznă puncte nevăzute, numindu-le în acelaşi timp. Acolo, la Montsou, fabrica de zahăr Fauvelle mai funcţiona, dar fabrica de zahăr Hoton tocmai îşi redusese numărul salariaţilor; doar moara Dutilleul şi fabrica Bleuze de cabluri pentru mine mai lucrau încă. Apoi, cu un gest cuprinzător, arătă către miazănoapte mai toată jumătatea orizontului: atelierele de construcţii Sonneville nu primiseră nici două treimi din comenzile lor obişnuite; dintre cele trei furnale înalte ale forjelor din Marchiennes, numai două ardeau; în sfârşit, fiindcă la fabrica de sticlă Gagebois se vorbea despre o reducere a salariilor, o grevă era gata să izbucnească.

— Ştiu, ştiu, repeta tânărul la fiecare informaţie. De acolo vin.

— Noi, ăştia, o mai ducem încă – adăugă vizitiul – deşi minele şi-au împuţinat extracţia. Şi uite colo, în faţă, la Victoire, nu mai ard decât două din bateriile cuptoarelor de cocs.

Scuipă şi, după ce îşi înhămă calul somnoros la vagonetele goale, o luă din nou pe urmele lui.

Acum, privirea lui Étienne domina întregul ţinut. Bezna rămânea încă de nepătruns, dar mâna bătrânului parcă risipise, pe cuprinsul ei, grele nefericiri, pe care tânărul, fără să-şi dea seama, le simţea în acest ceas, în juru-i, pretutindeni, pe întinsul fără de hotar. Nu era cumva urletul foametei, pe care vântul de martie îl rostogolea de-a lungul acestor meleaguri pustii? Valurile vijeliei se îndârjiseră, păreau a aduce cu ele curmarea lucrului şi, prin urmare, o foamete ce va ucide mulţi oameni. Şi, cu o privire rătăcitoare, se străduia să străpungă umbrele, tulburat şi de dorinţa şi de spaima de a vedea. Totul se prefăcea în neant în fundul neştiut al nopţii de păcură. Zărea, foarte departe, doar furnalele înalte şi cuptoarele de cocs. Acestea, baterii cu o sută de coşuri înfipte pieziş, aliniau luminile văpăilor roşii; în vreme ce, mai la stânga, cele două turnuri ardeau cu flacără de tot albastră, ca nişte uriaşe torte în văzduh. Era o tristeţe de incendiu, fără nicio altă ivire de aştri, la ameninţătorul orizont, decât aceste focuri nocturne, ţâşnite din pământul huilei şi al fierului.

— Sunteţi cumva din Belgia? reluă, în spatele lui Étienne, vizitiul care se întorsese.

De data aceasta nu aducea decât trei vagonete. Avea tot timpul să le răstoarne: un accident survenit la ascensorul de extracţie, o piuliţă de şurub spartă, urma să oprească lucrul pentru cel puţin un sfert de ceas. La poalele rambleului totul amuţise, transportatorii nu mai zguduiau estacada cu un huruit prelung. Se auzea venind, din incinta

minei, doar zgomotul îndepărtat al unui ciocan izbind într-o tablă de fier.

— Nu, sunt din sud, răspunse tânărul.

Salahorul, după ce golise vagonetele, se tolăni la pământ, bucuros de accident; şi, păstrându-şi muta-i sălbăticie, ca stingherit de atâta vorbărie, îl învălui doar pe vizitiu cu privirea ochilor săi mari şi stinşi.

Acesta din urmă, ce e drept, nu prea era limbut de felul său. Trebuie că îi inspirase încredere chipul necunoscutului şi se simţise apucat de una dintre acele mâncărimi de limbă care fac uneori pe cei bătrâni să se pomenească vorbind singuri, cu glas tare.

— Eu, spuse vizitiul, eu sunt din Montsou, mă numesc Bonnemort[1].

— E cumva o poreclă? întrebă Étienne uluit.

Bătrânul, arătând spre Voreux, răspunse ca şi cum ar fi făcut haz de necaz:

— Da, da... De trei ori m-au cules de acolo, bucăţele, o dată cu tot părul pârlit, altă dată cu gâtlejul plin de ţărână, iar a treia oară cu burta umflată de apă, ca un broscoi... Şi, dacă au văzut că nu voiam să crăp, de haz mi-au spus Bonnemort.

Veselia îi spori, un scrâşnet de scripete neuns, care se prefăcu în cele din urmă într-un cumplit acces de tuse. Coşul de foc lumina acum, din plin, capu-i mare, cu părul alb şi rar, cu faţa turtită şi de-o paloare cadaverică, mânjită de pete vinete. Era scund, cu gâtul enorm, cu pulpele şi călcâiele întoarse în afară, cu braţe lungi, ale căror labe pătrate îi cădeau până la genunchi. De altminteri, ca şi calul său, care stătea încremenit pe picioare, părând a nu suferi din pricina vântului, el însuşi aducea a statuie turnată în piatră, ca şi când nu s-ar fi sinchisit nici de frig şi nici de zvâcnetul vijeliei ce-i sufla în urechi. După ce tuşi, cu o

[1] *Bonnemort* are, ca substantiv comun, înţelesul de moarte care nu ucide (n. t.).

adânca horcăială ce-i sfârteca gâtlejul, scuipă lângă coş, iar pământul se înnegri.

Étienne îl privea, privea pământul pătat.

— Lucraţi, mai întrebă el, de multă vreme în mină?

Bonnemort desfăcu larg amândouă braţele.

— De multă vreme, vai! da!… Nici nu împlinisem încă opt ani când am sosit… unde crezi?! tocmai în Voreux, şi am cincizeci şi opt în momentul de faţă. Socoteşte un pic… Am făcut aici de toate, întâi ucenic la vagonete, apoi, când am avut destulă forţă ca să le împing, am fost încărcător de vagonete, apoi am lucrat la havaj vreme de optsprezece ani. În cele din urmă, din pricina ăstor blestemate de picioare, m-au mutat la săpăturile de pământ, la rambleu, la întărirea armăturilor din galerii, până în clipa în care au fost nevoiţi să mă scoată din fundul minei fiindcă doctorul spunea că altfel voi rămâne acolo. De atunci au trecut cinci ani, şi între timp m-au făcut vizitiu… Ei? E straşnic, cincizeci de ani de minerit, dintre care patruzeci şi cinci chiar în străfunduri!… În vreme ce vorbea, bolovani aprinşi de huilă, ce la răstimpuri mai cădeau din coş, zvârleau pe faţa-i ca varul reflexe de purpură: Îmi tot spun să mă odihnesc, urmă el. Dar eu nu vreau; mă socotesc pesemne prost ca noaptea!… O să mai lucrez măcar doi ani, pân-oi împlini şaizeci, ca să-mi iau pensia de o sută optzeci de franci. Dacă te-aş zice de pe acum la revedere, mi-ar da-o îndată pe cea de o sută şi cincizeci! Sunt vicleni, ticăloşii! De altminteri, în afară de picioare, sunt sănătos tun. Este, pasămite, apa care mi-a pătruns sub piele, de mult ce am fost udat când tăiam cărbuni. Sunt zile în care nu pot mişca o labă fără să urlu.

Un acces de tuse îi curmă iar vorba.

— Şi din aceeaşi pricină tuşiţi în halul ăsta? întrebă Étienne.

Dădu violent din cap, însă pentru a răspunde că nu aceasta e pricina. Şi apoi, când putu vorbi:

— Aş, nu, am răcit luna trecută. Nu tuşeam deloc altădată, acum însă nu mai pot scăpa… Şi ce e mai păcătos e că scuip, scuip întruna…

Un râcâit îi umilă gâtlejul şi scuipă negru.

— E cumva sânge? făcu Étienne, cutezând în cele din urmă să-l întrebe.

Alene, Bonnemort îşi şterse gura cu dosul palmei.

— Cărbune… Am în hoitul meu de ajuns ca să mă dogorească până la capătul zilelor. Şi doar au trecut cinci ani de când nu mi-au mai călcat picioarele în fundul minei. Îl aveam, pesemne, în depozit, fără să ştiu măcar. Ehei! asta te-ntăreşte, nu glumă!

Se făcu linişte, ciocanul îndepărtat bătea cu lovituri regulate în incinta minei, vântul cutreiera purtându-şi vaietul ca pe un urlet de foame şi de sfârşeală iscat în hruba nopţii. În faţa flăcărilor ce se înteţeau, bătrânul îşi depăna, cu glasul molcom, aducerile-aminte. Ei! fireşte, nu de ieri, de alaltăieri, el şi toţi ai lui ciocăneau în mină! Înaintaşii săi lucrau la Compania minelor din Montsou de la înfiinţare; şi era mult de atunci, trecuseră chiar o sută şi şase ani. Bunicul său, Guillaume Maheu, pe atunci un băieţandru de cincisprezece ani, găsise cărbunele gras la Réquillart, prima mină a companiei, o străveche mină astăzi părăsită, acolo, aproape de fabrica de zahăr Fauvelle. Întregul ţinut o ştia, ca dovadă că vâna descoperită se numea vâna Guillaume, după pronumele bunicului său. Nu-l apucase; o namilă, după cât se spunea; grozav de puternic, stins de bătrâneţe la şaizeci de ani. Apoi tatăl său, Nicolas Maheu, zis cel Roşu, în vârstă doar de patruzeci de ani, rămăsese în Voreux, unde de-abia începuseră săpăturile pe-atunci: o adâncă prăbuşire a terenului, sângele supt, iar oasele măcinate între stânci. Doi unchi şi trei fraţi îşi lăsaseră mai târziu şi ei pielea acolo. El, Vincent Maheu, care scăpase aproape întreg, doar cu picioarele cam ţepene, trecea drept viclean. Şi, de altminteri, ce putea

face? Trebuia să muncească. Asta făcuseră cu toţii, din tată în fiu, cum s-ar fi muncit la orice altceva. Fiul său, Toussaint Maheu, crăpa acum acolo, ca şi nepoţii săi, ca toţi cei din lumea lui, care-şi duceau zilele acolo, în furnicarul locuinţelor lor muncitoreşti. O sută şase ani de muncă în mină, bătrânii, apoi copiii lor, pentru unul şi acelaşi patron. Ehei! câţi cetăţeni ar fi fost în stare să-şi depene aşa, cu de-amănuntul, povestea vieţii!

— Dar măcar să ai ce mânca! murmură din nou Étienne.

— Asta spun şi eu: câtă vreme găseşti un codru de pâine, o mai duci.

Bonnemort tăcu, întorcându-şi privirea spre colonia minerilor, în care luminile prinseră a se ivi, una câte una. Orologiul clopotniţei din Montsou bătu de patru ori; gerul se înteţea.

— Şi e bogată compania asta a voastră? reluă Étienne.

Bătrânul ridică din umeri, apoi îi lăsă să cadă, copleşiţi ca sub prăbuşirea unei grele armuri.

— O! da, o! da… Poate nu chiar atât de bogată ca vecina ei, Compania din Anzin. Dar, totuşi, milioane peste milioane. Nici nu mai pridideşti să le numeri… Nouăsprezece mine, dintre care treisprezece în exploatare, Voreux, Victoire, Crèvecoeur, Mirou, Saint-Thomas, Madeleine, Feutry-Cantel, şi încă altele, iar şase în curs de pompare sau de aerare, ca, de pildă, Réquillart… Zece mii de muncitori, concesiuni care se întind pe şaizeci şi şapte de comune, o extracţie de cinci mii de tone pe zi, o cale ferată ce leagă toate minele, ateliere, fabrici!… Ah! da, da! bănet cu sacul!

Un huruit de vagonete pe estacadă făcu calul cel gălbui să-şi ciulească urechile. Jos, ascensorul trebuie să fi fost reparat, muncitorii îşi reluaseră munca. În vreme ce-şi înhăma vita, ca să coboare din nou, vizitiul adăugă blând, adresându-i-se:

— Nu te-ndulci la flecăreală, păcătos trândav!… Dacă ar

şti domnul Hennebeau cum îţi iroseşti timpul!

Étienne, gânditor, privea în noapte. Întrebă:

— Vasăzică mina asta e a domnului Hennebeau?

— Nu, lămuri bătrânul, domnul Hennebeau e doar directorul general. E, ca şi noi, lefegiu.

Cu un gest, tânărul arătă spre uriaşa întindere învăluită în umbră.

— Atunci ale cui sunt toate astea?

Dar Bonnemort rămase o clipă iarăşi înecat de tuse, însă atât de violentă, încât de-abia mai putu să răsufle. În cele din urmă, după ce scuipă şi-şi şterse balele negre de pe gură, rosti, printre bulboanele vântului care se înteţea:

— Ce? Ale cui sunt toate astea?... Nimeni nu ştie... Ale unor oameni.

Şi cu mâna arătă în întuneric un punct nedesluşit, un loc neştiut şi îndepărtat, populat de oamenii pentru care toţi cei din familia Maheu ciocăneau în mină de mai bine de un veac. Glasul îi căpătase un fel de spaimă superstiţioasă, ca şi cum ar fi rostit numele unui altar în care era cu neputinţă să pătrunzi şi unde s-ar fi ascuns, la pândă, zeul ghiftuit căruia cu toţii îi dăruiau propriul lor sânge şi al cărui chip nu-l văzuseră nicicând.

— Măcar de am avea pâinea cea de toate zilele, repetă pentru a treia oară Étienne, ca şi cum şirul vorbelor i-ar fi fost necurmat.

— Păi da! De-am avea zilnic pâinea, ar fi prea frumos!

Calul plecase, vizitiul, la rându-i, pieri şi el, cu paşi târşiţi, ca ai unui beteag. Lângă răsturnător, salahorul nu se clintise din loc, adăstând răsucit ca un ghem, cu bărbia înfundată între genunchi, cu ochii săi grei şi stinşi aţintiţi în neant.

Nici după ce-şi luă iarăşi pachetul Étienne nu se îndepărtă. Simţea zvâcnetul vijeliei îngheţându-i spatele, în vreme ce marele foc din faţa sa îi dogorea pieptul. Deşi poate n-ar fi rău dacă s-ar adresa chiar celor de la mină:

bătrânul s-ar putea să nu ştie; de altfel se resemna: va primi orice muncă. Încotro s-o pornească şi ce să se facă prin meleagurile astea înfometate de şomaj? Să-şi lase în vreun şanţ hoitul de câine prăpădit? Totuşi, o îndoială îl tulbura, o spaimă în faţa acestui Voreux, în mijlocul câmpului pustiu şi înecat într-o beznă atât de deasă. Cu fiecare zvâcnire, vântul părea că se înteţeşte, ca şi cum răsuflarea, i s-ar fi iscat între hotarele unui orizont în necurmată creştere. Zorile nici nu mijeau pe cerul mort, doar furnalele înalte scoteau flăcări, ca şi cuptoarele de cocs, însângerând întunericul nopţii fără să lumineze tainele. Iar acest Voreux, într-un fund de groapă, ghemuit ca o fiară vrăjmaşă, se îngrămădea tot mai împovărător, înghiţind, într-o răsuflare tot mai anevoioasă şi mai prelungă, aerul împuţinat de greoaia-i digestie de carne omenească.

2

În mijlocul câmpurilor de grâu şi de sfeclă, colonia celor „două sute patruzeci” de mineri dormea învăluită de noaptea neagră. Se desluşeau nelămurit cele patru grupuri enorme de căsuţe aşezate două câte două, spate în spate, corpuri de cazărmi sau de spitale, geometrice, paralele, despărţite prin cele trei alei largi, împărţite în grădini egale. Iar pe câmpia pustie nu se auzea decât geamătul vântului, printre şipcile smulse din garduri.

La familia Maheu, la numărul 16 din corpul al doilea de case, nimic nu mişca. O beznă deasă îneca unica încăpere de la etajul întâi, strivind parcă sub povara ei somnul fiinţelor pe care le simţeai acolo, cu gurile căscate, îngrămădite unele peste altele, zdrobite de oboseală. Cu tot

frigul aspru de afară, aerul greu avea o căldură animală, acea zăpuşeală fierbinte a sălilor de cazarmă care, oricât ar fi de bine îngrijite, miros totuşi a turmă omenească.

În odaia de la parter, ceasul cu cuc sună orele patru; nimic nu se clinti încă, respiraţii uşoare şuierau, însoţite de două sforăieli sonore. Şi deodată ea, Catherine, se trezi. Sub povara oboselii, numără, din deprindere, cele patru bătăi ale ceasornicului, desluşite prin podea, fără să aibă însă puterea de a se trezi de tot. Apoi, scoţându-şi picioarele de sub pătură, bâjbâi, scăpără în cele din urmă un chibrit şi aprinse lumânarea. Dar rămase mai departe pe pat, cu capul atât de greu, încât îi cădea între umeri, cedând nevoii de neînvins de a se prăbuşi din nou pe pernă.

Acum, feştila lumină odaia pătrată, cu două ferestre, umplută de cele trei paturi. Se mai aflau acolo un dulap, o masă, două scaune de nuc străvechi, a căror culoare fumurie părea o pată violentă pe pereţii spoiţi în galben-deschis. Şi nimic altceva. Zdrenţe spânzurând în cuie, o cană pe jos, lângă o strachină roşie, folosită ca lighean, în patul din stânga, Zacharie, băiatul cel mare, de douăzeci şi unu de ani, dormea cu fratele lui, Jeanlin, care mergea pe unsprezece ani; în cel din dreapta, doi ţânci, Lénore şi Henri, prima de şase ani, al doilea de patru, dormeau îmbrăţişaţi; în vreme ce Catherine împărţea cel de al treilea pat cu sora ei, Alzire, atât de firavă pentru cei nouă ani încât nici n-ar fi simţit-o lângă ea dacă cocoaşa micuţei infirme nu i-ar fi împuns coastele. Uşa cu geam era deschisă, se zărea sala scării, un fel de coridor unde părinţii ocupau al patrulea pat, lângă care fuseseră nevoiţi să aşeze leagănul celei din urmă născute, Estelle, în vârstă de numai trei luni.

Catherine făcu totuşi o sforţare deznădăjduită, îşi întinse membrele, îşi înfipse mâinile în părul roşu şi ciufulit, care-i cădea pe frunte şi pe ceafă. Era firavă pentru cei

cincisprezece ani ai ei. Din teaca îngustă a cămăşii i se vedeau picioarele cu vânătăi, tatuate parcă de cărbune, şi braţele delicate, a căror albeaţă de lapte contrasta cu lividitatea chipului ei, al cărui ten era de timpuriu stricat din pricina folosirii săpunului de rufe. Mai căscă o dată, deschizând gura cam prea mare şi lăsând să i se vadă nişte dinţi sclipitori, ieşind la iveală din clorotica paloare a gingiilor, în vreme ce ochii cenuşii, luptând încă cu somnul, îi lăcrămau, dându-i o expresie de dureroasă sfâşiere; părea astfel că oboseala îi năpădise întreaga nuditate.

Dar o mârâială se desluşi din coridor, glasul lui Maheu bâlbâi, în vreme ce limba i se împleticea:

— La dracu! E ora sculării... Tu ai aprins lumânarea, Catherine?

— Da, tată... Chiar acum a sunat, jos.

— Atunci grăbeşte-te, leneşo! Dacă ai fi dansat mai puţin ieri, duminică, ne-ai fi trezit mai devreme... Iată unde duce trândăvia!

Şi continuă cu dojana, dar somnul îl învinse iarăşi şi pe el, iar mustrările i se încâlciră, pierzându-se într-o nouă sforăială.

Tânăra fată, în cămaşă, umbla de colo până colo prin cameră cu picioarele desculţe. Trecând pe lângă patul lui Henri şi al Lénorei, îi înveli din nou, căci pătura alunecase pe jos; iar ei nu se treziră, înghiţiţi în neantul somnului copilăriei. Alzire, cu ochii deschişi, se întorsese, fără a îngăima o vorbă, pe partea cealaltă, pentru a lua locul, cald încă, lăsat de sora sa mai mare.

— Haide, Zacharie! şi tu, Jeanlin! haideţi odată! repeta Catherine, în picioare, în faţa celor doi fraţi, care nu se clinteau din pat, cu nasul în pernă.

Pe cel mare fu nevoită să-l ia de umeri şi să-l zgâlţâie; apoi, în vreme ce el mârâia vorbe de ocară, ea se apucă să-i dezvelească, smulgându-le cearşaful. Scena îi păru hazlie şi începu să râdă văzându-i pe cei doi băieţi zbătându-se cu

picioarele goale.

— Ce prostie, lasă-mă-n pace! mormăi Zacharie, în toane rele, după ce se ridică din pat. Nu-mi plac şotiile astea... Mai trebuie să mă şi scol, afurisită treabă!

Era plăpând, deşelat, cu faţa prelungă, mai mult mânjită de câteva rare fire de barbă, cu părul blond şi cu anemica paloare a întregii lui familii. Cămaşa îi dezvelise pântecele, pe care şi-l acoperi, dar nu de ruşine, ci pentru că nu-i era deloc cald.

— A sunat jos, repetă Catherine. Haide, hop! O să se supere tata.

Jeanlin, care se ghemuise, închise iarăşi ochii, spunând:

— Lasă-mă-n pace, nu vezi că dorm?!

Râse iarăşi, din toată inima-i de fată bună. Era atât de mic cu firavele-i membre, ale căror articulaţii enorme le umflaseră scrofulele, încât ea îl înşfăcă în braţe. Dar el se zbătea cu chipu-i palid şi încreţit de maimuţă, găurit de cei doi ochi verzi, lărgit de urechile-i clăpăuge şi devenit alb ca varul de mânia neputinţei. Nu spuse nimic; o muşca de sânul drept.

— Al dracului ticălos! murmură ea, stăpânindu-se să nu ţipe şi lăsându-l jos.

Alzire, tăcută, acoperită până la bărbie, nu mai readormise. Cu privirea ei deşteaptă de infirmă îşi urmărea sora şi pe cei doi fraţi, care acum se îmbrăcau. O nouă ceartă izbucni în jurul străchinii, băieţii o îmbrânciră pe fată pentru că zăbovea prea mult la spălat. Cămăşile zburau, în vreme ce, buhăiţi încă de somn, ei se slobozeau fără ruşine, cu liniştita nestingherire a unor progenituri de căţei ce cresc împreună. De altminteri, Catherine fu gata cea dintâi. Îşi trase pantalonii de miner, îşi îmbrăcă haina de pânză şi-şi înnodă boneta albastră în jurul cocului; şi, în aceste curate veşminte de luni, aducea mai mult cu un băietan, aşa încât doar uşoara unduire a coapselor îi mai dădea în vileag sexul,

— Când o să se întoarcă bătrânul – făcu Zacharie cu răutate – n-o să mai poată de bucurie găsind patul răvăşit… Ştii, o să-i spun că tu eşti de vină.

Bunicul Bonnemort era bătrânul, care, lucrând noaptea, se culca în zorii zilei; aşa încât, găsindu-se totdeauna careva să sforăie în pat, acesta nu se răcea niciodată.

Fără a mai răspunde un cuvânt, Catherine începu să întindă pătura şi să-i vâre marginile sub saltea. Dar, de câteva clipe, se auzeau zgomote venind de partea cealaltă a peretelui, din clădirea învecinată. Aceşti pereţi de cărămidă, făcuţi economic de companie, erau atât de subţiri, încât răzbăteau prin ei cele mai mici zgomote. Se trăia, aşadar, în comun, de la un capăt până la celălalt; şi din viaţa intimă nimic nu rămânea tăinuit, nici măcar copiilor. Un pas greoi zgudui o scară, apoi se desluşi ceva ca o cădere înăbuşită, urmată de un suspin de plăcere.

— Poftim, zise Catherine, Levaque pleacă, şi Bouteloup se şi înfiinţează să-i ia locul, lângă nevastă-sa!

Jeanlin rânji, până şi ochii Alzirei sclipiră. Aşa se înveseleau în fiecare dimineaţă pe seama menajului în trei al vecinilor, un havator care găzduia pe un muncitor de la săpăturile de pământ, astfel încât femeia avea doi bărbaţi, unul de noapte şi altul de zi.

— Philomène tuşeşte, mai spuse Catherine, după ce ciulise urechile.

Vorbea despre o fată înaltă, de nouăsprezece ani, cea mai în vârstă dintre fetele lui Levaque, amanta lui Zacharie, căreia îi şi făcuse doi copii, dar cu plămânii atât de şubrezi, încât lucra la ciururi, în incinta minei, pentru că nu putuse lucra niciodată la fund.

— Ţi-ai găsit! Philomène! răspunse Zacharie. Nici nu se sinchiseşte, mai doarme încă!… Ce porcărie, să dormi până la ceasurile şase de dimineaţă!

Îşi trase pantalonii şi deschise fereastra, stăpânit de un gând neaşteptat. Afară, în beznă, colonia minerilor se

deştepta. Lumini se strecurau, una câte una, printre şipcile obloanelor. Şi încă o ceartă izbucni: el se apleca peste pervaz, pândind să vadă dacă nu cumva iese, din casa de peste drum a Pierronilor, şeful contramaistru al minei Voreux, bănuit că trăieşte cu femeia lui Pierron, în vreme ce soră-sa îi striga că deoarece de ieri soţul începuse să lucreze ziua în mină, în orizont, era sigur că Dansaert nu putuse dormi peste noapte acolo. Aerul pătrundea în valuri îngheţate, iar cei doi susţineau cu îndârjire fiecare punctul său de vedere, când deodată se auziră ţipete şi bocete. Veneau din leagănul Estellei, care nu putea îndura frigul.

În clipa aceea Maheu se trezi. Ce dracu avea în oase? Poftim, adormise la loc, ca un neputincios! Şi înjura atât de tare, încât în odaia de alături copiii nici nu mai crâcniră. Zacharie şi Jeanlin sfârşiseră, de altfel alene şi obosiţi, cu spălatul. Alzire, cu ochii mari deschişi, privea întruna. Cei doi ţânci, Lénore şi Henri, îmbrăţişaţi, nici nu mişcau, respirând mai departe cu acelaşi suflu mărunt, în ciuda tămbălăului din jur.

— Catherine, dă-mi lumânarea! strigă Maheu.

Fata îşi încheiase haina şi duse lumânarea în sala de alături, lăsându-şi fraţii să-şi caute hainele la palida lumină ce mai venea dinspre uşă. Taică-su sări din pat. Dar ea nu se opri deloc, ci coborî, în picioare cu ciorapi groşi de lână, şi, bâjbâind, aprinse în odaia de jos o altă lumânare, ca să poată pregăti cafeaua. Saboţii întregii familii erau sub bufet.

— Taci odată, spurcăciune! reîncepu Maheu, întărâtat de ţipetele Estellei, care nu mai conteneau.

Era scund, ca şi bătrânul Bonnemort, căruia îi semăna, fiind însă mai gras, cu capul mare, cu faţa turtită şi palidă sub părul blond, tuns foarte scurt. Copilul urla şi mai tare, spăimântat de enormele braţe noduroase ce i se mişcau deasupra capului.

— Las-o, ştii doar foarte bine că n-o să tacă, îi spuse

nevastă-sa, tolănindu-se în mijlocul patului.

Şi ea de-abia se trezise, plângându-se cât e de rău să nu te poţi odihni ca lumea toată noaptea. Nu puteau oare pleca fără să facă atâta zgomot? De sub pătură nu i se vedea decât faţa prelungă, cu trăsăturile puternice ale unei frumuseţi comune, pe care la treizeci şi nouă de ani o şi veştejiseră viaţa de mizerie şi naşterea celor şapte copii. Cu ochii în tavan, vorbea agale, în vreme ce bărbat-su se îmbrăca. Niciunul, nici celălalt nu mai auzeau copilul care se-neca urlând.

— Hm! Ştii, n-am nicio leţcaie, şi azi e de-abia luni: încă şase zile până la chenzină... Nu e chip să mai meargă aşa. Cu toţii împreună nu aduceţi în casă decât nouă franci. Cum vrei să ies la capăt? Suntem zece guri.

— Ei, nouă franci! strigă Maheu. Eu şi cu Zacharie, câte trei: ăştia fac şase... Catherine şi tata, câte doi: sunt patru; patru şi cu şase, zece... Şi Jeanlin, unu, unsprezece.

— Da, unsprezece, dar n-ai socotit duminicile şi zilele de şomaj... Niciun ban peste nouă franci, mă-nţelegi?

Nu mai răspunse, ocupat să-şi caute cureaua pe jos. Apoi, ridicându-se, spuse:

— Nu e drept să ne plângem, sunt încă zdravăn. La patruzeci şi doi de ani, cei mai mulţi trec la întărirea armăturilor din galerii.

— Poate, dragul meu, dar nici aşa n-avem pâine... Ce dracu să mă fac, spune? Tu n-ai nimic?

— Zece bani.

— Păstrează-i, să ai de-o halbă... Doamne! ce dracu să mă fac? Astea şase zile parcă-s un veac. Şi datorăm şaizeci de franci lui Maigrat, care m-a dat afară alaltăieri. Dar tot la el o să mă duc. Dacă totuşi se încăpăţânează şi nu-mi dă...

Şi, cu glasul posomorât, femeia îi dădea întruna, cu faţa împietrită, închizând din când în când ochii, sub trista lumină a feştilei. Făcea pomelnicul: dulapul gol, copiii cereau pâine cu unt, chiar şi cafeaua se isprăvise, apa

făcea crampe la stomac, şi câte şi câte zile nu păcălise foamea cu frunze de varză fiartă. Pesemne că treptat-treptat vorbise tot mai tare, căci urletele Estellei se înteţiseră, acoperindu-i până şi vorbele ei. Aceste ţipete deveneau nesuferite. Deodată, Maheu, scos din sărite, păru că le aude, căci, smulgând-o din leagăn, o zvârli în patul maică-sii, bâlbâind de mânie:

— Haide! ia-o, că o fac una cu pământul! al dracului copil, nu-i lipseşte nimic, suge şi se văicăreşte mai grozav decât noi toţi!

Estelle începu într-adevăr să sugă. Sub pătură, potolită de blânda căldură a patului, nu i se mai desluşea decât măruntul şi lacomul plescăit al limbii de cerul gurii.

— Nu cumva domnii de la Piolaine ţi-au spus să te mai duci pe la ei? făcu tatăl, după o clipă de tăcere.

Mama ţuguie buzele cu amărăciunea pricinuită de îndoială.

— Da, m-am întâlnit cu ei, dădeau de pomană haine copiilor sărmani… O să mă duc, la urma urmelor, cu Lénore şi Henri până la ei. De mi-ar da măcar cinci franci!

Se reaşternu tăcerea. Maheu era gata. Rămase o clipă nemişcat, apoi, cu glasul său înăbuşit, rosti hotărât:

— Ce să-i faci, asta este, şi pace, fă rost de o fiertură, şi gata… Vorbăria asta tot nu duce la nimic. Mai cuminte este să mă duc la lucru.

— Ai dreptate, răspunse femeia. Suflă în lumânare. N-am nevoie să văd ce culoare au gândurile care mă frământă.

Omul stinse lumânarea. Zacharie şi Jeanlin coborâseră; îi urmă; iar scara de lemn trosnea sub paşii greoi ai picioarelor încălţate cu ciorapi de lână. După plecarea lor, odaia şi coridorul fură din nou învăluite în beznă. Copiii dormeau, până şi pleoapele Alzirei se închiseseră. Dar mama Maheu rămase cu ochii aţintiţi în întuneric, în vreme ce, morfolindu-i sânul căzut de femeie stoarsă, Estelle torcea, ca o pisicuţă.

Jos, Catherine aţâţase focul în plita de fontă, cu grătar la mijloc şi două cuptoare laterale, în care ardea fără oprire focul. Campania distribuia fiecărei familii câte o raţie lunară de opt hectolitri de praf de cărbune pietros, cules dintre şine. Se aprindea anevoie, iar fata, care în fiecare seară lăsa jeraticul să mocnească sub cenuşă, nu trebuia a doua zi decât să-l descopere, adăugind şi câteva bucăţele de cărbune moale, ales cu grijă. Apoi, după ce puse pe grătar un vas cu apă, se aplecă pe vine, scotocind în dulap.

Era o încăpere destul de mare, cuprinzând întregul parter, vopsită într-un verde de culoarea mărului şi de o curăţenie flamandă, pardosită cu dale spălate din belşug şi presărate cu nisip alb. În afară de bufetul de brad lăcuit, întregul mobilier se reducea la o masă şi la nişte scaune din acelaşi lemn. Spânzurând de perete, litografii în culori ţipătoare, portretele împăratului şi al împărătesei, date de companie, oşteni şi sfinţi bălţaţi cu aur se înfăţişau într-o izbitoare nepotrivire cu pustietatea şi simplitatea încăperii; nu se mai afla nicio altă podoabă decât o cutie de carton trandafirie, pe bufet, şi un ceas cu cuc, cu un cadran colorat strident, al cărui tictac greoi părea a cotropi goliciunea tavanului. Lângă uşa dinspre scară, o altă uşă ducea spre pivniţă. În ciuda curăţeniei din casă, un miros de ceapă prăjită, rămas încă din ajun, otrăvea aerul cald, aerul acela greu, veşnic încărcat de acrele miasme ale huilei.

În faţa bufetului deschis, Catherine se tot gândea. Nu mai era decât un coltuc de pâine şi destulă brânză. dar de-abia o picătură de unt; şi trebuia să ungă pâine cu unt pentru toţi patru. Se hotărî în sfârşit, tăie feliile, întinse pe una brânză, o acoperi cu alta unsă cu unt, lipindu-le între ele. Asta era *briquet*-ul, tartina dublă pe care şi-o luau, în fiecare dimineaţă, în mină. Curând, cele patru felii duble fură înşirate pe masă, cumpănite cu necruţătoare socoteală, cea groasă pentru tata, cea subţire pentru Jeanlin.

Catherinei, care părea absorbită doar de rosturile casei, îi mai cutreiera pesemne mintea şi la povestea îndrugată de Zacharie pe seama contramaistrului şi a femeii lui Pierron, căci întredeschise uşa de la intrare şi aruncă o privire afară. Vântul sufla fără încetare, fugare licăriri se înteţeau pe faţadele scundelor căsuţe ale coloniei minerilor, din care se înălţa un nedesluşit freamăt al deşteptării din somn. Uşi începură să se închidă la loc, pâlcuri negre de lucrători porneau în noapte. Nu era o prostie să stea în frig, de vreme ce lucrătorul acela de la încărcare, din orizont, dormea desigur, zăbovind până la ceasurile şase de dimineaţă, când urma să-şi ia în primire slujba? Iar ea aştepta, privind casa din partea cealaltă a grădinii. Curiozitatea îi fu aţâţată de uşa care se deschise. Dar nu putea fi decât fata Pierronilor, mica Lydie, care pleca pesemne spre mină.

Un zgomot de apă care dă în foc o făcu să se întoarcă. Închise uşa în grabă şi alergă: apa clocotea şi se revărsa, stingând focul. Nu mai era cafea deloc. Nu-i mai rămase decât să opărească zaţul din ajun; apoi îndulci cafeaua cu glucoză. Chiar în acea clipă taică-su şi cei doi fraţi coborau.

— Ei drace! declară Zacharie când îşi vârî nasul în ceaşcă, cafeaua asta nu-i chiar atât de tare, n-o să ne zboare în ţăndări scăfârlia!

Maheu ridică din umeri cu o mutră resemnată.

— Eh! E fierbinte, e totuşi bună.

Jeanlin adună firimiturile rămase de la feliile de pâine cu unt şi le muie în fiertură. După ce băură, Catherine goli cafetiera în ploştile de tablă. În picioare toţi patru, abia luminaţi de feştila fumegândă, înghiţeau cu lăcomie, grăbiţi.

— Suntem gata, în sfârşit? întrebă tatăl. Parcă am fi nişte rentieri.

Dar se auzi un glas venind dinspre scară, a cărei uşă o lăsaseră deschisă. Era mama Maheu, care striga:

— Luaţi toată pâinea. Am puţină supă cu fidea pentru copii!

— Da, da! răspunse Catherine.

Ea stinsese focul, punând bine, într-un colţ al grătarului, un rest de supă, pe care bunicul o va găsi caldă când se va înapoia acasă, la ceasurile şase de dimineaţă. Cu toţii îşi luară saboţii de sub bufet, petrecându-şi pe după umeri sfoara de care le spânzura plosca, virând feliile de pâine cu unt la spate, între cămaşă şi haină. Şi ieşiră, bărbaţii înainte, fata în urmă, stingând lumânarea, răsucind cheia în broasca uşii. Casa se cufundă din nou în beznă.

— Bravo, plecăm împreună! spuse un bărbat care închidea uşa casei învecinate.

Era Levaque, cu băiatul său Bébert, un băieţandru de doisprezece ani, bun prieten cu Jeanlin. Catherine, uluită, râse pe-nfundate la urechea lui Zacharie: Adică cum, Bouteloup nu mai aştepta nici măcar plecarea soţului?!

Acum, în cartierul minerilor luminile se stingeau. O ultimă uşă se trânti, totul aţipi din nou, femeile şi copiii se adânceau iarăşi în somn, în fundul paturilor, devenite mai încăpătoare. iar între satul întunecat şi Voreux, în care începuse forfota, se perinda printre valurile vântului o molcomă defilare de umbre, plecau cărbunarii la lucru, legânându-şi umerii, stânjeniţi de propriile lor braţe, pe care le încrucişau pe piept; în vreme ce, pe spatele fiecăruia, din feliile de pâine cu unt, crescuse câte o cocoaşă. Înveşmântaţi în haine subţiri, dârdâind de frig, fără a se mai grăbi, răsfiraţi de-a lungul drumului, tropăiau ca o turmă.

3

Étienne, coborât în sfârşit de pe rambleu, intrase tocmai în Voreux; iar oamenii cărora li se adresase, întrebându-i dacă nu se găseşte de lucru, clătinau din cap, răspunzându-i cu toţii să-l aştepte pe şeful contramaistru. Era lăsat să umble în voie, printre construcţiile nu prea bine luminate, pline de găuri negre şi neliniştitoare, prin labirintul coridoarelor şi al etajelor. După ce urcase o scară întunecată şi aproape prăbuşită, se pomenise pe o pasarelă ce se clătina, apoi străbătuse hala ciururilor de sortare cufundată într-o asemenea beznă, încât mergea cu mâinile întinse ca nu cumva să se lovească de cine ştie ce. Deodată îi răsăriră în faţă doi uriaşi ochi galbeni străpungând întunericul. Se afla sub turlă, în sala de recepţionare, chiar la gura puţului.

Un contramaistru, taica Richomme, o namilă cu o expresie blândă ca a unui zdrahon de treabă, cu mustăţi cărunte, tocmai se îndrepta spre biroul de recepţie.

— Nu cumva e nevoie pe-aici, la orice treabă ar fi, de un muncitor? întrebă din nou Étienne.

Richomme era cât pe-aci sa spună nu; dar se răzgândi şi, îndepărtându-se, răspunse ca şi ceilalţi:

— Aşteaptă-l pe domnul Dansaert, şeful contramaistru.

Patru lanterne erau înfipte aici, iar revărsarea puhoiului reflectoarelor, abătându-se asupra puţului, lumina puternic rampele de fier, manelele de semnalizare şi de închidere, grinzile glisierelor, între care alunecau cele două colivii de ascensor. Restul – sala cea vastă ca lin interior de biserică – se îneca în marile-i umbre mişcătoare ce îl populau. În fund doar lămpăria îşi revărsa luminile, în vreme ce în biroul recepţionerului o palidă lampă clipea ca o stea gata să se stingă. Extracţia tocmai reîncepuse; şi asupra dalelor de fontă se abătea un tunet necurmat – vagonetele de cărbune ce huruiau necontenit, transportatorii de vagonete mişunând încoace şi încolo, cu spinările încovoiate, în hărmălaia tuturor acestor negre şi asurzitoare arătări ce se

agitau fără-ncetare.

Étienne rămase o clipă locului, orbit, asurzit. Era îngheţat, curenţii de aer pătrundeau pretutindeni. Atunci, atras de maşina de extracţie, ale cărei oţeluri şi alămuri licăreau, făcu vreo câţiva paşi. Maşina se găsea în spatele puţului, la douăzeci şi cinci de metri, intr-o hală mult mai înaltă şi atât de solid aşezată pe fundaţia sa masivă de cărămidă, încât funcţionând în plin, cu toată puterea celor patru sute de cai, mişcarea enormei sale biele, înălţându-se şi afundându-se printr-o molcomă şi unsă lunecare, nu dădea zidurilor nicio vibraţie. Mecanicul, în picioare, la bara de pornire, asculta soneriile semnalelor fără a-şi lua ochii de pe tabloul indicator, pe care puţul, cu diferitele sale orizonturi de exploatare, era figurat printr-o tăietură verticală, unde circulau mici ghiulele de plumb atârnate de sfori ce reprezentau coliviile. Şi la fiecare pornire, când maşina se punea din nou în mişcare, bobinele, două enorme tambure cu *un* diametru de cinci metri fiecare, cu ajutorul cărora cele două cabluri de oţel se înfăşurau şi se desfăşurau în sens contrar, se învârteau cu atâta iuţeală, încât nu se vedea decât o pulbere cenuşie.

— Ei, atenţie! strigară trei mineri care târau o scară uriaşă.

Puţin lipsise ca Étienne să fie strivit. Ochii începuseră a i se deprinde, privea în văzduh la desfăşurarea cablurilor – o panglică de oţel de mai bine de treizeci de metri, ce urca în linie dreaptă în turlă, răsucindu-se sus pe scripeţi, pentru ca, scoborând apoi vertical în puţ, să se prindă de coliviile ascensoarelor de extracţie. O şarpantă de fier, asemănătoare unei înalte schelării de clopotniţă, susţinea scripeţii. Un uşor fâlfâit de aripi, fără zgomot, fără lovituri, o nespus de repede fugă, necurmatul du-te-vino al acestui fir de o uriaşă rezistenţă, în stare să ridice până la douăsprezece mii de kilograme cu o viteză de zece metri pe secundă.

— Pentru numele lui Dumnezeu, atenţie! strigară din nou transportatorii, împingând scara de partea cealaltă, pentru a inspecta scripetele din stânga.

Cu pas domol, Étienne reveni în sala de recepţionare. Acest gigant zbor deasupra capului său îl ameţea. Dârdâind de frig, privi manevra coliviilor, cu urechile vâjâindu-i de huruitul vagonetelor. Lângă puţ funcţiona semnalul, un ciocan greu cu pârghie şi de care o funie trasă din fund îl lăsa să cadă pe o nicovală. O lovitură pentru oprire, două pentru coborâre, trei pentru urcare: se succedau fără încetare ca nişte lovituri de măciucă, dominând vacarmul, însoţite de ţârâiala limpede a soneriilor, în vreme ce transportatorul care dirija manevra, sporind hărmălaia, dădea ordin maşinistului, urlând într-o pâlnie. Coliviile, în tot acest tămbălău, apăreau la suprafaţă şi se scufundau, se goleau şi se umpleau din nou, fără ca Étienne să priceapă ceva din aceste rosturi complicate.

Limpede nu înţelegea decât un lucru: puţul, dumicându-i câte douăzeci-treizeci deodată, înghiţea oamenii cu o atât de uşoară lunecare pe gâtlej, încât părea că nici nu le simte scurgerea. De pe la ceasurile patru, lucrătorii începeau să coboare. Soseau, dinspre baracă, desculţi, cu lanterne în mână, aşteptând, în grupuri restrânse, ca să fie destui la număr. Fără zgomot, cu un salt felin ca de jivină nocturnă, colivia de fier se înălţa din beznă, prinzându-se în închizători, cu împătritele-i caturi, conţinând fiecare două vagonete pline de cărbune. Transportatorii, la diferite paliere, scoteau vagonetele pline, înlocuindu-le cu altele goale, sau dinainte încărcate cu lemn de construcţii. Apoi, în vagonetele goale se înghesuiau lucrătorii, cinci câte cinci, până la patruzeci deodată, umplând astfel toate despărţiturile. O comandă pornea prin pâlnie, un muget surd şi nedesluşit, în vreme ce se trăgea de patru ori funia semnalului de alarmă de jos, ceea ce însemna „vine carnea”, pentru a vesti sosirea încărcăturii de trup

omenesc. Apoi, după o uşoară tresărire, colivia se afunda mută, căzând ca un bolovan fără a lăsa în urmă-i decât tremurânda goană a cablului.

— E adânc? întrebă Étienne pe un miner care adăsta somnoros lângă el.

— Cinci sute cincizeci şi patru de metri, răspunse omul. Dar sunt patru orizonturi deasupra, dintre care primul la trei sute douăzeci de metri.

Amândoi tăcură, cu ochii ţintă la cablul ce se urca din nou.

Étienne mai întrebă:

— Şi dacă se rupe cablul?

— Ei, dacă se rupe…

Minerul îşi tălmăci gândul, până la capăt, cu un gest. Acum îi venea şi lui rândul, colivia reapăruse cu mişcarea-i degajată, neobosită. Se lăsă şi el pe vine, ca şi tovarăşii săi de lucru; colivia se afundă iarăşi, apoi ţâşni din nou afară, după un răstimp de-abia de patru minute, pentru a înghiţi o altă încărcătură omenească. Vreme de o jumătate de ceas puţul înghiţi mereu, ca un bot de fiară mai mult sau mai puţin hulpavă, după adâncimea orizontului la care coborau, dar fără zăbavă, tot mai lacom, în uriaşele-i intestine în stare să digere un întreg popor. Şi se umplea, se umplea mereu, iar colivia, fără vreun zvâcnet, în inima beznei, urca din gol, în aceeaşi încremenită şi flămândă tăcere.

În cele din urmă, Étienne fu cuprins de aceeaşi nelinişte pe care o mai simţise pe rambleu. De ce să se încăpăţâneze? Contramaistrul-şef îl va trimite la plimbare, ca şi toţi ceilalţi. O, nedesluşită temere îl hotărî deodată: plecă, fără a se mai opri afară decât în faţa casei generatoarelor. Uşa deschisă larg lăsa să se vadă şapte cazane cu câte două focare. Prin ceaţa albicioasă, în şuieratul scăpărilor de aburi, un fochist încărca unul dintre cuptoare, ale cărui vâlvătăi incandescente dogoreau până departe, pe prag; şi, bucuros că se putea încălzi, tânărul se

apropie, întâlnindu-se în acea clipă cu un nou grup de cărbunari ce veneau la mină. Erau membrii familiilor Maheu şi Levaque. Când o văzu în frunte pe Catherine, cu zglobia-i înfăţişare de băieţandru, se simţi îndemnat de un tainic gând: să mai facă o ultimă încercare.

— Spune, prietene, nu cumva aveţi nevoie de vreun lucrător, la orice treabă s-ar găsi?

Ea îl privi surprinsă, oarecum speriată de acest glas ţâşnit pe neaşteptate din umbră. Dar, din spatele ei, Maheu, auzindu-l, se opri o clipă locului şi îi răspunse. Nu, nu era nevoie de nimeni. Acest muncitor ca vai de el, hoinar pe drumuri, îi atrăsese luarea-aminte. Maheu le spuse celorlalţi, după ce-l lăsă:

— Ehei! Nu-i greu să ajungi în halul ăsta... N-avem de ce ne plânge, nu toată lumea are de lucru.

Grupul intră, luând-o drept spre baracă, o vastă încăpere tencuită grosolan, jur împrejur mobilată cu dulapuri închise cu lacăte. În mijloc, o sobă de fier, un soi de plită fără uşă, era roşie şi atât de plină de cărbune încins, încât bucăţele sfărâmate se rostogoleau sfârâind pe pământul bătătorit. Încăperea nu era luminată decât de această vâlvătaie, ale cărei răsfrângeri sângerii, dănţuiau de-a lungul lemnăriei murdare, până-n tavanul mânjit de o funingine neagră.

În clipa în care sosea familia Maheu tocmai izbucniseră nişte hohote de râs. În picioare, vreo treizeci de lucrători se pârpăleau, cu un aer mulţumit, cu spinarea la flacără. Înainte de a coborî, veneau, în acest fel, cu toţii, ca să ia şi să înmagazineze în piele o îmbelşugată porţie de căldură, cu care să sfideze umezeala puţului. Dar mai ales în dimineaţa aceea veselia era mai mare, se glumea pe seama Mouquettei, o încărcătoare de vagonete de optsprezece ani, fată bună, cu sânii şi şezutul atât de enorme, încât şi haina şi pantalonii păreau gata să crape. Locuia în Réquillart cu taică-su, bătrânul Mouque, grăjdar, şi cu frate-său, Mouquet, transportator; decât că, orele de

lucru nefiind aceleaşi, ea venea singură la mină; şi, tolănită în lanul de grâu vara, sau înghesuită, iarna, în vreun zid, îşi făcea mendrele cu ibovnicul săptămânii. Toată mina o tăvălea, un adevărat pelerinaj al tovarăşilor de lucru, doar aşa, la întâmplare. Într-o zi, aruncându-i-se în obraz ceva despre un negustor de cuie din Marchiennes, urlă, mai-mai să-i crape fierea de mânie, că se respecta atât de mult, încât ar fi fost gata să-şi taie mâinile dacă cineva ar fi cutezat să se laude că ar fi văzut-o cu altcineva decât cu vreun miner.

— A! vasăzică nu mai e namila de Chaval? făcu un miner rânjind. L-ai luat în primire pe prichindelul ăsta? Chestia e că i-ar cam trebui o scară!... V-am văzut împreună înspre Réquillart. Ba chiar se şi căţărase pe o piatră de hotar.

— Ei şi? răspunse Mouquette în toane bune. Ce-ţi pasă ţie? Nu te-a poftit nimeni să împingi şi tu.

Iar această vorbă deocheată, rostită cu nepăsare, sporise hohotul de râs al bărbaţilor, care-şi înălţau umerii prăjiţi de foc; în vreme ce, umflând-o şi pe ea râsul, îşi lăfăia printre ei, în veşminte de un haz aţâţător, hălcile de carne crescute în deznădejde.

Dar veselia se stinse, Mouquette îi spunea lui Maheu că Fleurence, Fleurence aia înaltă, nu va mai veni: fusese găsită în ajun întinsă ţeapănă pe pat, unii ziceau că de bătaie de inimă, alţii, că din pricina unui chil de basamac dat pe gât pe nerăsuflate. Iar Maheu se căina: încă un ghinion, iată că pierdea o încărcătoare de vagonete din echipă, fără s-o poată înlocui îndată! Lucrau în acord, erau patru havatori întovărăşiţi în echipa lui, el, Zacharie, Levaque şi Chaval. Dacă n-o mai aveau decât pe Catherine la împinsul vagonetelor, treaba avea să sufere. Deodată strigă:

— A! omul ăla care căuta de lucru!

Tocmai în acea clipă Dansaert trecea prin faţa barăcii. Maheu îi povesti întâmplarea şi-i ceru voie să angajeze

omul cu pricina; şi stărui, invocând dorinţa pe care o arăta compania de a înlocui, ca şi la Anzin de altfel, lucrătoarele de la încărcarea vagonetelor cu băieţi. Contramaistrul surâse întâi, căci proiectul de a înlătura femeile din mină nu era deloc pe placul minerilor, mai îngrijoraţi de plasarea fetelor lor decât de problemele de moralitate şi igienă. În cele din urmă, după ce stătu o clipă în cumpănă, consimţi, spunând totuşi că trebuie să ceară şi aprobarea domnului inginer Négrel.

— E-n regulă! – făcu Zacharie – numai că omul, dacă se tot duce, trebuie să fie acum destul de departe!

— Da de unde – răspunse Catherine – l-am văzut oprindu-se în faţa cazanelor.

— Atunci ce mai stai, leneşo! strigă Maheu.

Fata o zbughi, în vreme ce o droaie de mineri urcau spre puţ, lăsând focul pe seama altora. Jeanlin, fără a-l aştepta pe taică-su, se duse şi el să-şi ia lampa, odată cu Bébert, un băiat îndesat şi naiv, şi cu Lydie, o fetiţă plăpândă de zece ani.

Mouquette, în fruntea lor, pe scara cea întunecoasă, le striga că-s nişte mucoşi şi-i ameninţa că, dacă cumva o pişcă, îi ia la palme.

Étienne, în hala cazanelor, vorbea într-adevăr cu fochistul, care încărca cuptoarele cu cărbune. Simţea un fior de gheaţă în spinare gândind la bezna în care trebuia să se întoarcă din nou. Totuşi tocmai se hotărâse să plece, când simţi o mină punându-i-se pe umăr.

— Vino – îi spuse Catherine – s-a găsit ceva pentru dumneata.

Întâi nu înţelese. Apoi avu o izbucnire de bucurie. Strânse zdravăn mâinile fetei.

— Mulţumesc, prietene!… Ah! eşti într-adevăr un băiat de treabă!

Catherine începu să râdă, privindu-l în licărul de purpură al vâlvătăilor ce-i luminau pe amândoi. Făcea haz că o

luase drept băiat, zveltă încă, aşa cum era, cu cocul ascuns sub bonetă. Şi el râdea de mulţumire. Rămaseră o clipă râzându-şi aşa în ochi, cu obrajii îmbujoraţi.

Maheu, în baracă, pe vine în faţa dulapului său, îşi scotea saboţii şi ciorapii groşi de lână. Când Étienne fu acolo, totul se puse la cale în câteva cuvinte: un franc şi cincizeci pe zi pentru o muncă istovitoare, dar pe care o va învăţa repede. Havatorul îl sfătui să-şi păstreze încălţămintea şi îi împrumută o caschetă veche, o bonetă de piele, menită să-i apere capul, măsură de prevedere de care nici tatăl, nici copiii nu ţineau seama. Sculele fură scoase din dulapul unde se găsea lopata Fleurencei. Apoi, după ce Maheu încuie în dulap saboţii şi ciorapii lui şi alor lui, precum şi pachetul lui Étienne, deodată se nelinişti.

— Da ce-o fi păţit gloaba de Chaval? Pesemne iarăşi vreo fată dată peste cap pe un morman de pietre!... Astăzi suntem în întârziere cu jumătate de ceas.

Zacharie şi Levaque îşi prăjeau liniştiţi umerii. Cel dintâi sfârşi prin a întreba:

— Pe Chaval îl aştepţi? A ajuns înaintea noastră şi a şi coborât.

— Cum? Păi, dacă ştii, de ce nu vorbeşti?... Gata! Haideţi! Repede!

Catherine, care tocmai îşi încălzea mâinile, trebui să plece odată cu grupul. Étienne o lăsă să treabă înainte şi urcă în urma ei. Cutreiera iarăşi un labirint de scări şi coridoare obscure, prin care picioarele desculţe făceau un zgomot moale de târlici învechiţi. Dar se ivi lămpăria luminată, o încăpere ferestruită ca un geamlâc, plină de rafturi pe care se aliniau, unele sub altele, şiruri de sute de lămpi Davy, controlate, spălate din ajun, aprinse, aidoma făcliilor în jurul unui catafalc. La ghişeu, fiecare lucrător şi-o lua în primire pe a sa, marcată cu numărul lui; apoi o cerceta şi o închidea cu mâna lui, în vreme ce la o masă pontatorul însemna în registru ora coborârii în puţ. Trebui

ca Maheu să intervină pentru lampa noului său încărcător de vagonete. Mai era încă o precauţie de luat; lucrătorii treceau prin faţa unui verificator care se asigura că toate lămpile erau bine închise.

— Fir-ar al dracului! Nu-i cald deloc pe-aici, murmură Catherine, dârdâind.

Étienne dădu doar din cap. Se afla din nou în faţa puţului, în mijlocul vastei hale măturate de curenţii de aer rece. Se socotea, fireşte, curajos, şi, cu toate acestea, o nesuferită emoţie îi strângea gâtlejul, în acest tunet al vagonetelor, al surdelor lovituri de semnale, al mugetului înăbuşit ţâşnit din fundul pâlniei, în faţa goanei neîncetate a acestor cabluri înfăşurate şi desfăşurate vertiginos de bobinele maşinii. Coliviile urcau şi coborau cu o lunecare de jivină nocturnă, înghiţind fără încetare oameni pe care gura puţului părea a-i soarbe. Îi venise rândul, frigul îl pătrunsese grozav şi era un tăcut ghem de nervi ce isca un rânjet pe faţa lui Zacharie şi a lui Levaque, pentru că niciunul nu vedea cu ochi buni angajarea acestui necunoscut; mai cu seamă Levaque, rănit de faptul că nu i se ceruse părerea. Şi tocmai de aceea Catherine se bucură când îl auzi pe taică-su lămurindu-i tânărului rostul lucrurilor:

— Uite, deasupra coliviei este o paraşută, nişte gheare de oţel ce se înfig în glisiere în cazul când se rupe cablul. Funcţionează, ei! nu chiar totdeauna... Da, puţul are trei despărţituri, închise cu scândură de sus până jos: la mijloc coliviile, la stânga caja scărilor...

Dar se întrerupse pentru a ocări, fără a-şi îngădui totuşi să vorbească prea tare:

— Ce Dumnezeu facem aici? fir-ar al dracului! Se poate să ne lase să îngheţăm în halul ăsta?!

Contramaistrul Richomme, care era gata să coboare şi el, cu lampa cu flacără liberă spânzurată de un cui înfipt în pielea caschetei, îl auzi plângându-se.

— Păzeşte-te, şi zidurile au urechi! murmură el ocrotitor, ca un miner bătrân ce era, rămas încă îngăduitor faţă de foştii săi tovarăşi de lucru. Manevrele musai să se facă... Poftim! gata, intră şi tu cu ai tăi.

Colivia, căptuşită cu fâşii de tablă şi cu un grilaj cu găuri mărunte, aşezată bine în închizători, îi aştepta, într-adevăr. Maheu, Zacharie, Levaque, Catherine se strecurară într-un vagonet de la fund, şi cum trebuiau să încapă cinci, Étienne intră şi el la rându-i; dar locurile bune fuseseră ocupate şi, neavând încotro, se ghemui lângă fată, căreia îi simţi cotul apăsându-i pântecele. Lampa îl stânjenea şi fu sfătuit s-o agaţe de o butonieră a hainei. Nu auzi şi o ţinu mai departe în mână, cu neîndemânare. Îmbarcarea continua, şi sus şi jos, o de-a valma înghesuire de vite. Vasăzică nu se putea pleca, ce se întâmpla oare? I se părea că aşteaptă de o veşnicie. În sfârşit, deodată o zgâlţâire, şi toate în juru-i pieriră, în vreme ce spaima unei ameţitoare căderi îi frământa parcă măruntaiele. Asta ţinu cât se mai afla la lumină, străbătând cele două etaje de recepţionare, în toiul rotitorului vârtej al schelăriei. Apoi, prăbuşit în bezna puţului, rămase ameţit, fără a mai desluşi prea limpede ce se întâmpla cu el.

— Iată-ne plecaţi, spuse liniştit Maheu.

Cu toţii se simţeau la largul lor. Doar el, din când în când, nu ştia dacă urcau sau coborau. Surveneau un soi de imobilizări când colivia gonind vertical nu atingea glisierele; şi apoi bruşte trepidaţii, un fel de zgâlţâială printre grinzi, îi stârneau teama de o catastrofă. Altminteri, nu putea desluşi pereţii puţului îndărătul grilajului de care îşi lipea obrazul. Lămpile de-abia luminau îngrămădirea trupurilor la picioarele sale. Doar lampa deschisă a contramaistrului din vagonetul vecin strălucea ca un far.

— Asta are un diametru de patru metri, continuă Maheu pentru a-l lămuri. Ghizduirea ar avea mare nevoie de reparaţii, căci apa se strecoară prin toate părţile... Uite!

ajungem la un orizont, auzi?

Étienne se întreba tocmai ce era acel zgomot de aversă. Câţiva stropi mari răsunaseră întâi pe acoperişul coliviei, ca la începutul unei ploi repezi; iar acum ropotul sporea, apa curgea şiroaie, prefăcându-se într-un adevărat potop. Fără-ndoială, acoperişul era găurit, căci un şuvoi de apă, curgându-i pe umăr, îl udă până la piele. Frigul ajunsese ca de gheaţă, coborau într-o umezeală neagră, când deodată trecură printr-o bruscă iluminare şi avură viziunea unei grote în care se agitau oameni la licărirea unui fulger. Dar reîncepură să se scufunde în gol.

Maheu spunea:

— Primul orizont al exploatării. Suntem la trei sute douăzeci de metri. Ia te uită ce viteză!

Ridicându-şi lampa, el lumină o grindă a glisierelor care gonea ca o şină sub roţile unui tren ce aleargă vertiginos, iar dincolo, necontenit, nu se vedea nimic. Alte trei orizonturi trecură ca un stol de lumini. Ropotul ploii cădea asurzitor în beznă.

— Ce adâncime, murmură Étienne.

Această cădere dura pesemne de ceasuri întregi. Poziţia incomodă în care se afla îl făcea să sufere neîndrăznind să se clintească, chinuit mai ales de cotul Catherinei. Fata nu spunea niciun cuvânt, o simţea doar sprijinindu-se pe el şi încălzindu-l. Când, în cele din urmă, colivia se opri la fund, la cinci sute cincizeci şi patru de metri, care nu-i fu mirarea aflând că toată această coborâre durase doar un minut. Dar zgomotul zăvoarelor ce se închideau, simţământul că regăsise pământul sub picioare îl înveseli deodată; şi se pomeni, doar în glumă, tutuind-o pe Catherine.

— Ce-i fi având sub piele de eşti aşa cald?... Nu încape nicio îndoială, îţi simt cotul în pântece.

Atunci şi ea izbucni. Era, oare, atât de prost, încât s-o creadă tot băiat? Avea cumva ochii legaţi?

— În ochi ţi l-am înfipt, nu în pântece, răspunse ea. În

hohotul de râs al celorlalţi, şi căruia, surprins, tânărul nu-i ghici deloc tâlcul.

Colivia se golea, lucrătorii străbătură camera orizontului, o încăpere tăiată în stâncă, boltită cu cărămidă şi pe care o luminau trei lămpi pântecoase cu flacăra liberă. Pe dalele de fontă, încărcătorii împingeau violent vagonete pline. Miasme de hrubă ieşeau din porii zidurilor, o răceală cu iz de silitră, prin care treceau valuri de căldură venind din grajdul învecinat. Se căscau aici patru galerii.

— Pe-aici, îi spuse Maheu lui Étienne. Dar n-ai ajuns încă, mai avem de făcut mai bine de doi kilometri.

Lucrătorii se despărţeau, risipindu-se în pâlcuri în fundul acestor întunecate găuri. Vreo cincisprezece dintre ei luară calea celei din stânga; şi Étienne mergea la coadă, după Maheu, înaintea căruia se aflau Catherine, Zacharie şi Levaque. Era o galerie largă de transport, săpată într-un strat de rocă atât de tare, încât nu fusese nevoie să fie zidită decât în parte. Mergeau unul după altul, mergeau întruna, fără să-şi spună o vorbă, însoţiţi de pâlpâitul lămpilor. Tânărul se împiedica la tot pasul, împleticindu-şi picioarele printre şine. De la o vreme, un zgomot surd îl neliniştea, vuietul îndepărtat al unei vijelii ce parcă se înteţea şi ţâşnea din măruntaiele pământului. Era oare tunetul unei alunecări de teren ce avea să le surpe în cap masa enormă dintre ei şi lumea de afară? O străfulgerare spintecă noaptea, Étienne simţi stânca zgâlţâindu-se; şi când se lipi şi el de perete, de-a lungul căruia se înşiruiră ceilalţi tovarăşi de lucru, văzu trecându-i pe dinaintea ochilor un cal mare, bălan, înhămat la un tren cu vagonete. Pe cel dintâi stătea Bébert, ţinând hăţurile, în vreme ce Jeanlin, sprijinit în mâini de marginea celui din urmă, alerga în picioarele goale.

Porniră din nou. Mai departe se ivi o răspântie, se deschideau alte două galerii, iar grupul se despărţi iarăşi, lucrătorii risipindu-se treptat-treptat prin toate şantierele

minei. Această parte a galeriei era armată cu lemn, popi de stejar susţineau tavanul, făcând stâncii fugitive o cămaşă de schelărie îndărătul căreia se vedeau straturi de şist scânteietoare de mică şi masa brută de gresie mohorâtă şi zgrunţuroasă. Treceau fără-ncetare trenuri de vagonete pline sau goale, încrucişându-se, în drum, unele cu altele, cu huruitul lor târât în umbră de nelămurite animale cu pas de strigoi. Pe linia dublă a unui garaj dormea o prelungă râmă neagră, un şir de vagonete oprit, al cărui cal sforăia, înecat în beznă, încât crupa-i nedesluşită părea aidoma unui bloc prăbuşit din bolta galeriei. Se auzeau deschizându-se uşile dispozitivului de aerare şi închizându-se încet. Şi, pe măsură ce se înainta, galeria se îngusta tot mai mult, devenind tot mai scundă, cu tavanul inegal, silindu-i pe oameni să-şi tot încovoaie spinările.

Étienne se lovi violent la cap. Fără cascheta de piele şi-ar fi zdrobit ţeasta. Totuşi, urmărea înainte-i, cu luare-aminte, cele mai neînsemnate mişcări ale lui Malieu, a cărui siluetă întunecată licărirea lămpii o făcea să se desprindă din umbră. Niciunul dintre lucrători nu se lovea, ei cunoşteau fireşte fiecare ieşitură, fiecare ciot al lemnului, orice umflătură a stâncii. Pe tânăr îl stingherea la mers şi solul alunecos, din ce în ce mai ud. Străbătea, din când în când, adevărate mlaştini, pe care doar împleticirea picioarelor în glod i le dădea în vileag. Dar ceea ce mai ales îl uimea erau bruştele schimbări de temperatură. În partea de jos a puţului era foarte frig, şi în galeria de transport, prin care trecea tot aerul din mină, sufla un vânt de gheată, a cărui violenţă ajungea, sporită printre pereţii înguşti, până la furtună. Apoi, pe măsură ce se înfunda prin celelalte galerii, care-şi primeau doar partea lor de aerare disputată, vântul se calma, căldura creştea, o căldură înăbuşitoare şi grea ca plumbul.

Maheu nu mai scosese un cuvânt. O luase la dreapta pe o nouă galerie, spunându-i doar lui Étienne, fără a se

întoarce:

— Vâna Guillaume.

Era vâna de cărbune în care se găsea frontul lor de lucru. De la cei dintâi paşi, Étienne se lovi la cap şi la coate. Tavanul înclinat cobora atât de jos, încât pe distanţe de douăzeci-treizeci de metri trebuia să meargă frânt în două. Apa ajungea până la glezne. Străbătură aşa două sute de metri, şi deodată pentru ochii lui, Levaque, Zacharie şi Catherine pieriră, ca şi cum şi-ar fi luat zborul printr-o îngustă crăpătură, deschisă înainte-i.

— Trebuie să urcăm, mai spuse Maheu. Prinde lampa de butonieră şi agaţă-te de grinzi.

El însuşi pieri. Étienne fu nevoit să-l urmeze. Această deschizătură lăsată în vână era rezervată minerilor şi deservea toate galeriile secundare. Avea abia grosimea stratului de cărbune, adică abia şaizeci de centimetri. Noroc că tânărul era subţire, căci încă stângaci, se căţăra cu o zadarnică cheltuire de forţe, turtindu-şi umerii şi şoldurile, înaintând prin puterea mâinilor încleştate de lemnărie. La cincisprezece metri mai sus găsiră cea dintâi galerie secundară; dar mai era încă de mers, căci locul în care lucra Maheu cu ai săi *se* afla pe cea de a şasea galerie, în iad, cum spuneau ei; şi din cincisprezece în cincisprezece metri galeriile se suprapuneau, urcuşul nu se mai termina prin această spărtură, care zgâria spinarea şi pieptul. Étienne gâfâia, ca şi cum greutatea stâncii i-ar fi frânt mădularele, avea mâinile jupuite, picioarele lovite, dar mai ales se sufoca în aşa hal din pricina lipsei de aer, că-şi simţea sângele năvălindu-i în trup, gata să-i ţâşnească prin piele. Într-una dintre galerii zări nedesluşit două arătări neomeneşti, pe vine, una mai mică, cealaltă mai mătăhăloasă, împingând la vagonete: erau Lydie şi Mouquette, care se apucaseră de lucru. Şi mai avea de urcat, căţărându-se, înălţimea a două straturi! Broboane de năduşeală îl orbeau, se lupta deznădăjduit să-i ajungă pe

ceilalţi, ale căror picioare sprintene le auzea atingând uşor stânca într-o molcomă lunecare.

— Curaj, gata! rosti glasul Catherinei.

Dar tocmai când ajunsele într-adevăr şi el, o altă voce strigă din fund:

— Ei, asta-i! cum adică? vă bateţi joc de oameni?... Am de făcut doi kilometri de la Montsou, şi eu sunt aici cel dintâi!

Era Chaval, un ins lung şi uscat, în vârstă de douăzeci şi cinei de ani, ciolănos, cu trăsăturile puternice, şi care era supărat că trebuise să aştepte îndată ce-l văzu pe Étienne, întrebă cu pizmaşă uimire:

— Cine mai e şi ăsta?

Şi când Maheu îi spuse povestea, omul mai mârâi printre dinţi:

— Vasăzică băieţii mănâncă pâinea fetelor!

Cei doi se săgetară cu o căutătură aprinsă de una dintre acele vrăjmaşe un instinctive, ale cărei flăcări ţâşnesc pe neaşteptate. Fără s-o înţeleagă încă, Étienne simţi ocara. Se reaşternu tăcerea, cu toţii se puseră pe lucru. Vinele de cărbune se umpluseră treptat-treptat, începuse activitatea extragerii la fiecare etaj, la capătul fiecărei galerii. Puţul mistuitor îşi înghiţise raţia-i zilnică de oameni, aproape şapte sute de lucrători care mişunau de zor, la acest ceas, în uriaşul furnicar, găurind pretutindeni pământul, ciuruindu-l ca pe o scorbură de străvechi copac mâncat de viermi. Şi în liniştea apăsătoare, pe când se sfărâmau straturile adânci, urechea lipită de stâncă ar îi putut desluşi freamătul acestor gângănii omeneşti în mişcare, începând cu goana cablului ce urca şi cobora colivia de extracţie şi sfârşind cu muşcătura sculelor care spărgeau huila, în fundul şantierelor de abataj.

Făcând o mişcare, Étienne se pomeni din nou lipit de Catherine. De astă dată ghici însă născândele rotunjimi ale sânilor şi înţelese deodată blânda căldură ce-l pătrunsese.

— A! Vasăzică eşti fată? murmură el uluit.
Ea răspunse cu aerul ei zglobiu, fără a roşi:
— Păi sigur! Da ţi-a trebuit timp, nu glumă!

4

Cei patru havatori se lungiseră tocmai unul deasupra celuilalt, pe toată înălţimea frontului de lucru. Despărţiţi unul de altul prin scânduri cu cuie îndoite, care reţineau cărbunele desprins, ocupa fiecare dintre ei cam patru metri din vina de cărbune; iar aceasta vână era atât de subţire, latã doar de cincizeci de centimetri în acel loc, încât se găseau acolo ca striviţi între tavan şi perete, târându-se pe brânci, neputând să se răsucească fără să-şi zdrelească umerii. Trebuia, pentru a putea tăia cărbunele, să stea culcaţi pe o parte, cu gâtul sucit, cu braţele ridicate, mânuind, dintr-o parte târnăcopul cu coada scurtă.

Jos se afla întâi Zacharie; Levaque şi Chaval erau deasupra; şi, în sfârşit, sus de tot, era Maheu. Fiecare dintre ei tăia stratul de şist, pe care-l săpa cu lovituri de târnăcop; apoi făcea două tăieturi verticale în strat şi desprindea blocul, înfigând o pană de fier în partea lui de sus. Huila era grasă, blocul se spărgea, rostogolindu-se în bucăţi de-a lungul pântecelui şi a pulpelor. Când aceste bucăţi, reţinute de platformă, se adunau sub ei, havatorii dispăreau, zidiţi în crăpătura îngustă.

Maheu suferea cel mai mult. Sus, temperatura se ridica până la treizeci şi cinci de grade, aerul era încremenit, căldura devenea până în cele din urmă ucigătoare. Trebuise, pentru a vedea mai limpede, să-şi fixeze lampa într-un cui, lângă cap; iar această lampă, care-i încălzea ţeasta, îi încingea şi sângele în cele din urmă. Dar chinul îi

sporea din pricina umezelii. Din stâncă, la câţiva centimetri deasupra lui, ţâşnea apă, stropi mari şi repezi căzând necontenit, într-un fel de ritm îndărătnic, mereu în acelaşi loc. Degeaba îşi sucea gâtul, îşi dădea capul pe spate: stropii îi loveau obrazul, se striveau, plescăiau. După un sfert de oră era ud leoarcă, scăldat şi de propria-i năduşeală, fumegând cu un abur de spălătorie. În dimineaţa aceasta, un strop, îndârjindu-se să-i tot cadă într-un ochi, îl făcea să blesteme. Nu voia să-şi întrerupă munca, dădea lovituri grele de târnăcop, care-l zguduiau cu violenţă între cele două stânci, asemenea unui purice prins între două file de carte, primejduit în fiecare clipă de a fi cu desăvârşire strivit.

Nu schimbau niciun cuvânt. Loveau cu toţii; nu se auzeau decât bătăile neregulate, înăbuşite şi parcă îndepărtate. Zgomotele dobândeau o aspră sonoritate, fără ecou în văzduhul încremenit. Şi părea că bezna era de o nemaipomenită negreală în aerul încărcat de praf de cărbune şi îngreuiat de gazele ce iritau ochii. Feştilele lămpilor, sub căciula pânzei lor metalice, abia de strecurau tăişuri roşietice. Nu se desluşea nimic, tăietura în vina de cărbune se deschidea, urca *aşa* ca un horn larg, turtit şi pieziş, în care funinginea din zece ierni ar fi îngrămădit o noapte adâncă. Mişunau acolo năluciri de forme, rătăcite licăriri lăsau să se întrevadă câte o rotunjime de şold, un braţ noduros, un cap furios înnegrit ca pentru săvârşirea unei crime. La răstimpuri, detaşându-se, licăreau blocuri de cărbune, colţuri şi muchii, iluminate brusc de o răsfrângere de cristal. Apoi totul se pierdea iară în întuneric, târnăcoapele izbeau cu grele lovituri surde şi nimic în afară de gâfâiala piepturilor, nimic decât icnelile trudei şi ale istovirii, sub povara aerului şi a şuvoaielor de apă ţâşnite din munte.

Zacharie, cu braţele vlăguite din pricina unui chef din ajun, lăsă repede treaba, pretextând că trebuie să facă

sprijinirea cu lemn, ceea ce-i dădu răgazul ca aşa, în neştire, să fluiere încetişor, cu privirea rătăcită în umbră. În spatele havatorilor, aproape trei metri din vâna de cărbune rămâneau liberi, fără ca ei să-şi fi luat încă măsurile de prevedere pentru a susţine stânca, nepăsători faţă de primejdii şi zgârciţi cu timpul lor.

— Ei, mă, boierule, strigă tânărul lui Étienne, dă-mi grinzi!

Étienne, care învăţa de la Catherine cum să mânuiască lopata, trebui să urce lemne în susul frontului de lucru. Mai rămăseseră din ajun ceva grinzi. De obicei, în fiecare dimineaţă, erau coborâte în mină, gata tăiate, după grosimea stratului ce se exploata.

— Ei, grăbeşte-te, leneş afurisit ce eşti! adăugă Zacharie, văzând pe noul încărcător de vagonete urcându-se stângaci printre cărbuni, cu braţele stânjenite de patru bucăţi de stejar pe care le purta.

Făcea cu târnăcopul o crestătură în tavan, apoi încă una în perete, fixând în cele două capete ale lemnului ce sprijinea, astfel roca. După-amiază, lucrătorii de la săpăturile de pământ luau resturile lăsate în fundul galeriei de către havatori şi umpleau la loc părţile exploatate ale vinei, acoperind astfel lemnăria, nelăsând libere decât calea superioară şi cea inferioară, pentru transport.

Maheu încetă să mai geamă. În sfârşit, desprinsese blocul. Îşi şterse cu mâneca faţa năduşită şi se ocupă de ceea ce voia să facă Zacharie, urcat undeva, la spatele lui.

— Lasă asta, zise el. Vom vedea după-amiază. E mai cuminte să prăvălim cărbunele, dacă vrem să ne împlinim numărul de vagonete.

— Da vezi că se lasă, răspunse tânărul. Mă tem să nu se surpe.

Dar Maheu ridică din umeri. Ei, asta-i acum! Să se surpe? Şi, apoi, nici n-ar fi pentru întâia dată. Tot o scoatem noi la capăt. Sfârşi prin a se supăra şi-şi trimise băiatul în capătul

frontului lor de lucru.

De altfel, cu toţii se destindeau. Levaque, care rămăsese culcat pe spate, înjura cercetându-şi degetul gros al mâinii stângi, pe care căderea unei bucăţi de gresie i-l zdrelise până la sânge. Chaval, furios, îşi scoase cămaşa şi rămase cu pieptul gol, ca să nu-i mai fie atât de cald. Erau negri de cărbune, mânjiţi de o pulbere subţire, pe care năduşeala o întindea, revărsând-o în şiroaie, în mocirle. Şi Maheu, cel dintâi, reîncepu să lovească, mai în adânc, cu capul aproape atingând stânca. Acum stropul îi cădea pe frunte, dar cu atâta îndărătnicie, încât i se păru că-l simte găurindu-i ţeasta.

— Nici nu trebuie să-ţi pese de-atâta lucru, îi lămuri Catherine lui Étienne. Aşa trăncănesc ei întruna.

Şi continuă să-l înveţe, ca o fată de treabă ce era. Fiecare vagonet încărcat ieşea la lumină aşa cum plecase de la frontul de lucru, marcat cu un jeton special, pentru ca cel ce îl lua în primire să-l poată pune în socoteala şantierului. Trebuia deci toată luarea-aminte ca să fie plin, şi anume cu cărbune curat: altminteri era refuzat de recepţioner.

Tânărul, ai cărui ochi se deprinseseră cu întunericul, o privea, albă încă, cu obrazul ei palid; nu-şi putea da seama câţi ani are, îi dădea vreo doisprezece ani, atât îi părea de firavă. Totuşi o simţea mai în vârstă, cu băieţeasca ei nepăsare, cu fireasca ei neruşinare, care-l cam stingherea: nu-i plăcea, găsea prea strengăresc capu-i palid de Pierrot, pe care boneta îl strângea către tâmple. Dar ceea ce-l uimea era forţa acestui copil, o forţă nervoasă, dăruită cu o mare îndemânare. Îşi umplea vagonetul mai repede decât el, cu mărunte încărcături de lopată, ritmice şi repezi; apoi îl împingea până pe planul înclinat, cu o singura mişcare lentă, fără poticniri, trecând cu uşurinţă pe sub stâncile scunde. El însă se jupuia, deraia de pe linie, rămânea de căruţă.

La drept vorbind, drumul nu era deloc uşor. Să fi fost

vreo şaizeci de metri de la frontul de lucru până la planul înclinat; iar calea, pe care minerii de la săpatul pământului nu o lărgiseră încă, era un adevărat tunel, cu tavanul foarte inegal, umflat de un neîntrerupt şir de cocoaşe: prin unele locuri vagonetul încărcat abia se strecura, încât încărcătorul de vagonete trebuia să se aplece cât putea şi să împingă pe brânci, ca să nu-şi zdrobească capul. De altminteri, popii de lemn se îndoiau, începeau chiar să plesnească. Se vedeau frânţi către mijloc, cu palide rupturi prelungi, ca nişte cârje prea slabe. Trebuia luare-aminte ca să nu te zdreleşti de aceste spărturi; şi, sub lenta surpare care tăcea să plesnească popii de stejar groşi cât pulpa piciorului, oamenii se strecurau pe brânci, cu nedesluşitul şi tulburătorul simţământ că ar putea să-şi frângă şira spinării.

— Ei poftim! încă o dată! spuse Catherine râzând.

Vagonetul lui Étienne sărise iar de pe linie în locul cel mai greu de trecut. Nu-l putea face deloc să meargă drept pe aceste şine ce se strâmbau pe pământul umed; şi blestema, îşi ieşea din sărite şi se lupta îndârjit cu roţile, pe care, cu toată sforţarea-i peste măsură de mare, nu le putea face să reintre pe linie.

— Ai răbdare, continuă fata, dacă te superi, n-o să meargă deloc.

Strecurându-se cu dibăcie de-a-ndăratelea, îşi vârî spinarea sub vagonet şi, încordându-se, izbuti să-l ridice şi să-l pună la loc. Povara avea o greutate de şapte sute de kilograme, iar el, uluit, ruşinat, bâlbâia cuvinte de scuză.

Trebui să-i arate cum să-şi desfacă picioarele, cum să şi le arcuiască, sprijinindu-le în aşa fel de lemnăria celor două părţi ale galeriei, încât să se înţepenească bine pe ele. Trupul trebuia să se aplece cu braţele încordate astfel, încât să poată împinge cu vigoarea tuturor muşchilor, cu umerii şi cu coapsele. Într-unul dintre aceste drumuri el o urmări, o văzu lunecând cu coapsele încordate, cu mâinile

atât de jos, încât părea a se târî în patru labe, aidoma unei mărunte jivini de pitic, care-şi câştigă plinea prin circuri. Năduşea, gâfâia, îi trosneau încheieturile, dar fără un oftat, cu nepăsarea pe care o dă deprinderea, ca şi cum amara soartă a tuturor era să vieţuiască astfel încovoiaţi. Iar el nu izbutea să facă la fel, încălţămintea îl stingherea, trupul i se frângea înaintând astfel, cu capu-n jos. După câteva minute, această poziţie devenea un chin, o nesuferită tortură, atât de greu de îndurat, încât, pentru a afla o clipă de răgaz, îngenunche, ca să se mai destindă şi să răsufle.

Apoi, la planul înclinat îl aştepta o nouă corvoadă. Fata îl învăţă să facă vânt vagonetului cu toată puterea. În partea de sus şi în cea de jos a acestui plan înclinat, care deservea toate fronturile de lucru de la un orizont la altul, se găsea câte un ucenic, frânarul sus, şi cel care primea vagonetele jos. Aceste puşlamale, între doisprezece şi cincisprezece ani, îşi strigau tot felul de măscări; şi, pentru a-i face atenţi, trebuia să li se urle cuvinte mai grozave decât cele rostite de ei. Atunci, de îndată ce se ivea un vagonet gol de urcat, cel ce urma să-l ia în primire, jos, dădea un semnal, iar încărcătoarea de vagonete îi făcea vânt celui plin, a cărui greutate îl făcea pe celălalt să urce, când frânarul dădea drumul frânei. Jos, în galeria din fundul minei, se formau trenurile, pe care caii, le trăgeau până la puţ.

— Hii! boală! strigă Catherine spre planul înclinat lung de o sută de metri, în întregime armat cu lemn şi în care glasul răsuna ca pornit din fundul unei plinii uriaşe.

Ucenicii se odihneau pesemne, căci nu răspundeau niciunul, nici celălalt. La toate orizonturile transportul se opri. Un glas piţigăiat de fetiţă sfârşi prin a spune:

— Sigur că unul dintre ei o călăreşte pe Mouquette!

Ca un tunet izbucniră grozave hohote de râs. Toate lucrătoarele din galerii se ţineau de pântece.

— Cine-i asta? o întrebă Étienne pe Catherine.

Ea răspunse că e mica Lydie, o puştancă care ştia mult

mai multe decât spunea şi care-şi împingea vagonetul tot atât de zdravăn ca o femeie, în ciuda braţelor ei de păpuşă. Cât despre Mouquette, era în stare să-şi facă treaba cu amândoi ucenicii deodată.

Dar glasul primitorului de vagonete se auzi strigând să se dea drumul. Trecea, cu siguranţă, vreun contramaistru pe-acolo. Se reîncepu transportul la cele nouă orizonturi, nu se mai auzeau decât apelurile ucenicilor rostite cu regularitate şi zgomotele însoţind mişcările încărcătoarelor de vagonete ce se scuturau ajungând leoarcă la planul înclinat, ca nişte iepe din care ţâşnesc aburii când sunt prea împovărate.

După fiecare drum, Étienne regăsea în fund aerul înăbuşitor al frontului de lucru, cadenţa surdă şi spartă a loviturilor de târnăcop, amarnicele gemete de durere ale havatorilor îndârjiţi la rosturile lor.

Cei patru se despuiaseră cu toţii, implântaţi în cărbune, înecaţi până-n gât într-o clisă neagră. Fusese nevoie ca o clipă să fie degajat Maheu, care horcăia, scoţându-se scândurile, astfel încât cărbunele să alunece pe şine. Zacharie şi Levaque îşi vărsau năduful împotriva vânei de cărbune care, cum spuneau ei, devenea prea dură, ceea ce va face dezastruoase condiţiile angajamentului lor. Chaval se întorcea, rămânând o clipă pe spate, ca să-l ocărască pe Étienne, a cărui prezenţă, hotărât lucru, îl exaspera:

— Pieritură afurisită! N-ai putere nici cât o fată!... Vrei sau ba să-ţi umpli vagonetul? Aha, îţi cruţi mâinile... Fir-ar al dracului să fie! Îţi reţin cei cincizeci de bani dacă din pricina ta ni se refuză măcar un singur vagonet!

Tânărul se ferea să răspundă, peste măsură de fericit deocamdată de a fi găsit lucrul acesta de ocnaş, încuviinţând brutala ierarhie a lucrătorului de rând şi pe aceea a meşterului. Dar nu mai putea, cu picioarele însângerate, cu membrele frânte de junghiuri îngrozitoare, cu pieptul strâns ca într-o centură de fier. Din fericire, ceasurile se făcuseră zece, iar lucrătorii se hotărâseră să ia

o gustare.

Maheu avea un ceasornic la care nici măcar nu se uita. În bezna acestei nopţi fără de stele, nu se înşela nici cu cinci minute. Cu toţii îşi puseră cămaşa şi haina. Apoi, odată coborâţi de la frontul lor de lucru, se aşezară pe vine, cu coatele sprijinite în şolduri, cu şezuturile lipite de călcâie, poziţie cu care minerii sunt atât de deprinşi, încât o păstrează chiar şi în afara minei, fără a simţi nevoie de vreo piatră sau grindă ca să se aşeze. Şi fiecare scoţându-şi pâinea cu unt, muşcau cu toţii, duşi pe gânduri, din feliile groase, lăsând când şi când să le scape vreun cuvânt cu privire la munca din dimineaţa aceea. Catherine, în picioare, sfârşi prin a-l regăsi pe Étienne, care se lungise mai departe, cu picioarele peste şine, cu spinarea rezemată de peretele armat cu lemn. Mai rămăsese aici un loc aproape uscat.

— Tu nu mănânci? îl întrebă ea cu gura plină şi feliile de pâine cu unt în mână.

Apoi şi-l aminti pe băiatul acesta rătăcind în puterea nopţii, fără o leţcaie, fără un codru de pâine, poate.

— Vrei să împărţim?

Şi, cum nu se învoia să mănânce, jurându-se că nu-i era foame, cu vocea tremurândă tocmai din pricina durerii ce-i sfâşia pântecele, ea continuă, înveselindu-se:

— A! ţi-o fi scârbă!... Da uite, n-am muşcat decât dintr-o parte, îţi dau din partea cealaltă.

Apucase să-şi rupă feliile de pâine în două. Tânărul, luându-şi jumătatea ce i se dăduse, abia se stăpâni ca să n-o înghită toată deodată şi îşi puse braţele pe coapse, ca să n-o lase să-i vadă freamătul. Cu aerul ei cuminte, de bună camaradă, se şi tolănise lângă el, pe burtă, cu bărbia într-o mână, cu cealaltă ducând la gură îmbucăturile pe care le înghiţea pe îndelete. Între ei, arzândele feştile ale lămpilor îi luminau.

Tăcută, Catherine îl privi o clipă. Chipeş trebuie să-l fi

găsit, cu trăsăturile dăltuite, cu mustăţile de tăciune. Şi pe faţa ei miji un surâs de plăcere.

— Vasăzică eşti mecanic şi te-au dat afară de la calea ferată… De ce?

— Pentru că mi-am pălmuit şeful.

Rămase uluită, tulburată în concepţiile ei despre supunere, despre ascultarea pasivă, dobândite pe calea eredităţii.

— Trebuie să recunosc, mai spuse el, că băusem, iar când beau mă cuprinde sminteala, de-mi vine să mă sfâşii pe mine însumi şi să-i sfâşii şi pe ceilalţi… Da, nu pot da pe gât două păhăruţe fără să-mi vină să sfâşii un om… Pe urmă, zac două zile încheiate.

— Nu trebuie să bei, spuse ea cu seriozitate.

— Ei! nu-ţi fie teamă, mă cunosc destul de bine!

Şi dădu din cap; simţea o ură împotriva rachiului, ura celei din urmă odrasle coborâtoare dintr-o stirpe de beţivi şi în carnea căruia se răzvrătea suferinţa tuturor înaintaşilor, în aşa măsură muiat şi viciat de alcool, încât un singur strop se prefăcea înăuntru-i în venin.

— Doar pentru maică-mea îmi pare rău că am fost zvârlit în stradă, spuse el după ce înghiţise o îmbucătură. Nu e deloc fericită, şi-i mai trimiteam din când în când câte cinci franci.

— Da unde-i maică-ta?

— La Paris… E spălătoreasă, stă pe strada Goutte-d’Or.

Urmă o clipă de tăcere. Când cugeta la toate aceste lucruri, zăbranicul unui tremur îi împăienjenea ochii negri, sclipirea de spaimă a durerosului gând la tainica vătămare mocnind în răsunătoarea vlagă a tinereţii sale. Rămase o clipă cu privirea înecată în fundul întunecos al minei; şi, în această hrubă, sub greutatea pământului ce-l înăbuşea, i se perindă în închipuire întreaga-i copilărie; o revedea pe maică-sa, frumoasă încă şi plină de vlagă, părăsită de tatăl lui şi reluată de el de la un altul, cu care se măritase,

vieţuind între doi bărbaţi, vlăguită de ei, rostogolindu-se cu ei în mocirlă, în vin, în spurcăciune. Era acolo, da, îşi amintea strada, amănuntele i se iveau iar în minte: rufele murdare în mijlocul dughenei, şi beţiile care împuţeau casa, şi palmele în stare să mute fălcile.

— Acum, mai spuse el cu glasul scăzut, cu un franc şi jumătate n-o să-i mai pot da nimic... Are să crape de foame, fără îndoială.

Ridică din umeri a deznădejde şi mai îmbucă o dată din pâinea cu unt.

— Nu vrei să bei? îl întrebă Catherine destupându-şi plosca. O! e cafea, asta n-o să-ţi facă rău deloc... Te îneci când înghiţi fără să bei nimic.

Dar el refuză: destul că-i luase jumătate din pâine. Totuşi ea stărui din toată inima şi, în cele din urmă, îi spuse:

— Poftim! beau eu întâi, dacă eşti atât de politicos... Decât că acum nu mă mai poţi refuza, ar fi urât din partea ta.

Şi îi întinse plosca. Ea se ridicase în genunchi, o vedea foarte de-aproape, luminată cum era de cele două lămpi. Dar cum de o găsise urâtă? Acum, când era neagră, pudrată cu un praf fin de cărbune, chipu-i păru de un farmec straniu. Pe acest obraz năpădit de umbră, dinţii unei guri prea mari sclipeau ca neaua, iar ochii, mărindu-i-se, îi luceau cu o verzuie răsfrângere, ca ochii de pisică. Un zuluf din păru-i roşcat, strecurându-se prin bonetă, o gâdila pe după urechi şi o făcea să râdă. Nu-i mai părea atât de tânără, putea să aibă chiar paisprezece ani.

— Ca să-ţi fac plăcere, spuse el blând şi înapoindu-i plosca.

Ea dădu pe gât o a doua înghiţitură şi îl sili să facă la fel, pentru a împărţi, zicea ea; şi acest mărunt gât de ploscă, mergând când la unul, când la celălalt, din gură în gură, îi înveselea. Se pomeni deodată întrebându-se dacă n-ar fi bine s-o înşface în braţe şi s-o sărute pe buze. Buzele-i

groase, de un trandafiriu palid, înviorate de cărbune, îi aţâţau pofta crescândă. Dar nu cuteza, fâstâcit în faţa ei, căci la Lille nu avusese decât târfe, şi încă dintre cele mai josnice, şi nu ştia cum să se poarte cu o lucrătoare care trăia încă în sânul familiei.

— Atunci… ai vreo paisprezece ani? o întrebă el, după ce mai muşcă din pâine.

Ea rămase uluită, supărată aproape.

— Ce? Paisprezece ani? Dar am cincisprezece!… Ce-i drept, prea mare nu sunt. La noi fetele nu cresc deloc repede.

El o tot întreba, iar ea spunea totul, nu cu neruşinare, dar nici cu ruşine. De altfel, nu ignora nimic din cele lumeşti, deşi o simţea feciorelnică la trup şi neîntinată în sufletu-i de copil, întârziată în împlinirea-i de fată din pricina mediului înconjurător îmbâcsit şi vlăguit în care-şi ducea viaţa. Când, pentru a o pune în încurcătură, îi pomeni din nou despre Mouquette, Catherine, cu o voce domoală, foarte veselă, îi povesti lucruri îngrozitoare. Ah! Câte nu se spuneau pe socoteala ei! Şi, pentru că el era curios să afle dacă şi ea are vreun iubit, fata îi răspunse glumind că nu voia să-i facă maică-sii inimă rea, dar că totuşi, într-o bună zi, lucrul acesta i se va întâmpla şi ei, fără-ndoială. Umerii i se încovoiaseră, cam tremura de frig în veşmintele-i ude de năduşeală, expresia îi era resemnată şi blândă, arătând că e gata să îndure şi viaţa, şi pe bărbaţii ce-i vor ieşi în cale.

— În viaţa asta de-a valma se găsesc destui iubiţi, nu-i aşa?

— Bineînţeles.

— Şi apoi nu faci nimănui niciun rău… Şi nici nu te duci la popă să te spovedeşti.

— Ei, popă!… Habar n-am… Dar mai există şi Omul negru.

— Cum adică Omul negru?

— Moşul miner care se întoarce pe meleagurile astea de

suceşte gâtul fetelor netrebnice.

O privi, părându-i-se că îşi bate joc de el.

— Crezi dară în asemenea nerozii, atât de neştiutoare eşti?

— Da de unde, ştiu chiar să scriu şi să citesc... Asta înseamnă mare lucru la noi, căci pe vremea părinţilor mei nu se învăţa carte.

Era, într-adevăr, foarte drăguţă. Când va termina de mâncat, o va lua în braţe şi-i va săruta buzele groase şi trandafirii. Se oprise la această hotărâre de om timid, şi numai gândul la această violenţă făcea să-i tremure glasul. Veşmintele băieţeşti, haina şi pantalonii aceştia pe trupul de fată îl aţâţau şi-l fâstâceau. Mai bău din plosca pe care apoi i-o înapoie, ca s-o golească. Sosise în sfârşit clipa în care trebuia să-şi ducă la îndeplinire gândul. Roti o fricoasă privire către mineri, în fund, când tocmai se ivi o umbră astupând galeria.

De vreun minut, Chaval, în picioare, îi privea de departe. Înaintă, se încredinţă că Maheu nu-l putea vedea; şi, cum Catherine şedea tot jos, o înşfacă de umeri, îi răsturnă capul şi-i strivi gura cu un sărut brutal, dar cu linişte, prefăcându-se a nu-i păsa deloc de Étienne. Era, în acest sărut, ceva de luare în stăpânire, de hotărâre pornită din gelozie.

Dar fata se revoltase.

— Lasă-mă-n pace, nu-nţelegi?!

El încă-i mai ţinea capul, privind-o până în fundul ochilor. Mustăţile şi-barba-i roşie erau aidoma unor vălvătăi pe chipu-i negru, cu nasul mare aducând a cioc de vultur. În cele din urmă îi dădu drumul şi se îndepărtă, fără a spune un cuvânt.

Pe Étienne îl străbătuse un fior de gheaţă. Fusese prost că aşteptase. Nu, desigur, acum n-o va mai săruta, să nu creadă că vrea să facă şi el ca celălalt. Văzându-şi mândria rănită, îl cuprinse o adevărată deznădejde.

— De ce-ai minţit? o întrebă cu glasul scăzut. Asta-i iubitul tău.

— Nu-i adevărat, ţi-o jur! strigă ea. Nici pomeneală de aşa ceva între noi. Uneori mai glumeşte el... Nici măcar nu-i de prin părţile locului; abia s-au împlinit şase luni de când a venit de prin Pas-de-Calais.

Amândoi se ridicaseră. Trebuiau să se apuce iar de lucru. Când îl văzu atât de rece, ea păru amărâtă. Îl găsea, fără-ndoială, mai drăguţ decât celălalt; l-ar fi preferat, poate. Gândul de a-i fi într-un fel pe plac, ca să-l consoleze, nu-i dădea pace; şi pentru că tânărul, mirat, privea lampa arzând cu o flacără albastră, încinsă jur împrejur de un guleraş palid, vru să-l facă cel puţin să-şi uite gândurile.

— Hai cu mine, să-ţi arăt ceva, murmură ea foarte prietenoasă.

Şi, ducându-l în fundul frontului de lucru, îi atrase luarea-aminte asupra unei crăpături ce se vedea în cărbune. Se auzea ceva ca o fierbere uşoară, un zgomot mărunt, ca un gângurit de pasăre parcă.

— Pune mâna aici, simţi un suflu?... Asta-i grizu.

Rămase uimit. Vasăzică doar asta este ceea ce face ca totul să sară în văzduh? Ea râdea, spunând că astăzi se prelinsese mult, de vreme ce flăcările lămpilor erau atât de albastre.

— Când o să sfârşiţi cu flecăreala asta, leneşilor?! strigă vocea aspră a lui Maheu.

Catherine şi Étienne se grăbiră să-şi umple vagonetele şi le împinseră spre planul înclinat, cu spinarea ţeapănă, târându-se sub tavanul plin de umflături al drumului. De cum începură cel de al doilea transport, năduşeala îi înecă şi-şi simţiră din nou frângându-li-se şalele.

La frontul de lucru, havatorii îşi reluaseră activitatea. Adeseori, ca să nu răcească, nu stăteau mult să mănânce; iar feliile de pâine cu unt, mâncate aici în hrubă, atât de departe de lumina soarelui, cu o mută lăcomie, le cădeau

ca plumbul în stomac. Culcaţi pe o parte, ciocăneau tot mai tare, cutreieraţi de un singur gând: să împlinească un cât mai mare număr de vagonete. Totul pierea în furia câştigului disputat cu atâta îndârjire. Nici nu mai simţeau şiroaiele de apă care-i inundau, umflându-le mâinile şi picioarele, junghiurile stârnite de nefireasca poziţie în care lucrau, năduful din această beznă, în care se ofileau ca nişte plante silite să vegeteze în fundul hrubelor. Dar pe măsură ce ziua înainta, aerul se învenina tot mai mult, dogorit de flacăra lămpilor fumegânde, de miasmele gâfâiturilor, de otrava gazului grizu, împăienjenindu-le vederea, aer pe care doar aerajul de peste noapte trebuia să-l risipească. Iar ei, în străfundurile acestei găuri de cârtiţă, sub povara pământului, fără de suflu în încinsele lor piepturi, ciocăneau de zor, ciocăneau fără-ncetare.

5

Maheu, fără a se uita la ceasornicul lăsat în haină, se opri şi spuse:

— Ceasurile sunt aproape unu… Gata, Zacharie?

Tânărul lucra, de câteva minute, la armarea cu lemn a galeriei. În toiul muncii, rămăsese culcat pe spate, gândind aşa în neştire, cu privirea rătăcită, la întrecerile de cros la care luase parte în ajun.

Răspunse trezit din visare

— Da, e de-ajuns, om mai vedea şi mâine.

Şi se reîntoarse să-şi ia locul în frontul de lucru. Levaque şi Chaval lăsară şi ei târnăcoapele. Urmă un răstimp de odihnă. Cu toţii-şi ştergeau năduşeala de pe obraz cu braţele lor goale, privind spre roca din tavan, a cărei masă de şist se fisura. Nu vorbeau decât despre munca lor.

— Ce mai pricopseală pe capul nostru, bombăni Chaval, să dăm peste terenuri care se surpă!... N-au ţinut socoteală de asta la tocmeală.

— Nişte pungaşi! mârâi Levaque. Nu caută decât să ne tragă pe sfoară.

Zacharie începu să râdă. Nu se sinchisea nici de lucru, nici de altceva, dar făcea haz auzind cum compania era luată în tărbacă. Paşnic cum era de felul lui, Maheu lămuri că, prin natura lor, terenurile sunt schimbătoare din douăzeci în douăzeci de metri. Trebuiau să judece drept, nimic nu se putea prevedea. Apoi, cum ceilalţi doi continuau să cârtească împotriva şefilor, se nelinişti şi făcu privirea roată.

— Sst! destul!

— Ai dreptate, spuse Levaque, coborând şi el glasul. Nu-i cuminte ce facem.

Spaima de iscoade îi obseda chiar în măruntaiele pământului, ca şi cum până şi în fundul vânei cărbunele acţionarilor ar fi fost numai ochi şi urechi.

— Cu toate astea – adăugă sfidător şi în gura mare Chaval – dacă porcul de Dansaert se mai răsteşte la mine ca alaltăieri, nimic nu mă poate opri să-i trântesc o cărămidă drept în burtă... Nu l-am împiedicat niciodată să zvârle banii pe blondele lui cu pielea mătăsoasă...

De astă dată, Zacharie izbucni în hohote de râs. Aventurile contramaistrului şi ale Pierronei erau în mină, o veşnică pricină de batjocură. Până şi Catherine, sprijinită de lopată, în partea de jos a frontului de lucru, se ţinu de pântece şi în câteva vorbe îl lămuri pe Étienne, în vreme ce Maheu se supăra, cuprins de o teamă pe care nici nu mai încerca s-o ascundă.

— Hei! Ţine-ţi gura!... Aşteaptă să fii singur şi atunci n-ai decât s-o şi păţeşti!

Nu-şi sfârşise vorba, când dinspre galeria superioară se auzi zgomotul unor paşi. Aproape în aceeaşi clipă, micul

Négrel, cum îl numeau între ei lucrătorii pe inginerul minei, apăru în partea de sus a frontului de lucru, însoţit de contramaistrul Dansaert.

— Când vă spuneam! murmură Maheu. Mişună întruna pe-aici d-ăştia care ies ca din pământ.

Paul Négrel, nepotul domnului Hennebeau, era un băiat de douăzeci şi şase de ani, delicat şi chipeş, cu părul cârlionţat şi cu mustaţa neagră. Nasu-i ascuţit şi ochii-i vioi îi dădeau un aer de nevăstuică blândă, de o inteligenţă sceptică, ce se prefăcea în tăioasă autoritate în raporturile cu muncitorii. Era îmbrăcat ca şi ei, mânjit ca şi ei de cărbune şi, pentru a-i reduce la tăcere, se purta atât de curajos, încât părea a nu-i păsa că i se pot frânge oasele trecând prin locurile cele mai primejdioase, totdeauna cel dintâi sub surpături şi tot cel dintâi când năvălea grizul.

— Am ajuns, nu-i aşa, Dansaert? întrebă el.

Contramaistrul, un găligan cu chipul butucănos, cu un nas gros, senzual, răspunse cu o exagerată politeţe:

— Da, domnule Négrel... Ăsta-i omul care a fost angajat azi-dimineaţă.

Amândoi se strecuraseră, lunecând, până în mijlocul frontului de lucru. Étienne fu chemat sus. Inginerul, ridicând lampa, îl privi, fără să-l întrebe nimic.

— Fie, se învoi el în cele din urmă. Nu-mi place deloc să fie culeşi oameni de pe drumuri... În orice caz, să nu se mai întâmple.

Şi nu ascultă deloc explicaţiile ce i se dădeau, şi anume: nevoile ivite în muncă, dorinţa de a înlocui la transporturi femeile cu băieţi. Începuse să cerceteze tavanul, în vreme ce havatorii puneau din nou mâna pe târnăcoape. Deodată începu să strige:

— Ascultă, Maheu, îţi baţi joc de oameni!... O să putreziţi aici cu toţii, fir-ar al dracului să fie!

— Da de unde! e solid, răspunse liniştit lucrătorul.

— Pe naiba, solid!... Roca a şi început să se lase, iar voi

înfigeţi proptele la mai bine de doi metri una de alta şi parcă v-ar părea rău şi de atâta! Of, sunteţi cu toţii la fel! Mai bine să vă facă capul piftie decât să lăsaţi o clipă vâna la o parte pentru a pierde puţin timp cu armarea galeriei!... Vă poftesc să sprijiniţi aici imediat. Îndoiţi numărul popilor. Cred că ne-am înţeles!

Dar faţă de reaua voinţă a minerilor, care discutau spunând că nimeni în afară de ei nu poate fi mai prevăzător cu propria lor viaţă, îşi ieşi din sărite:

— Ei asta-i! Dacă vă spargeţi scăfârlia, păţiţi voi ceva? Nimic! Compania! Ea o să vă dea pensii vouă, sau femeilor voastre... Lasă, că vă cunoaştem noi foarte bine: pentru a smulge mai mult cu două vagonete în fiecare seară, sunteţi în stare să vă puneţi şi pielea pe băţ!

Maheu, în ciuda mâniei care-l aţâţa tot mai tare, răspunse totuşi cumpănit:

— Dacă ni s-ar da un preţ îndestulător, am arma mai bine.

Inginerul ridică din umeri, fără a răspunde. Coborî întregul front de lucru şi, o dată ajuns jos, se mulţumi doar să conchidă:

— Mai aveţi o oră înaintea voastră; apucaţi-vă cu toţii de lucru; şi vă mai pun în vedere că şantierul va plăti o amendă de trei franci.

Un surd mârâit al havatorilor întâmpină aceste vorbe. Doar autoritatea ierarhiei îi făcu să nu-şi piardă cumpătul, a acelei ierarhii militare care, de la ucenic şi până la contramaistru, îi încovoia pe toţi, unul în faţa celuilalt. Chaval şi Levaque schiţară totuşi un gest de furie, în vreme ce Maheu îi potolea cu privirea, iar Zacharie ridica batjocoritor din umeri. Étienne era însă poate cel mai întărâtat. De când se afla în acest străfund de infern o mânie rece îl răzvrătea. O privi pe Catherine resemnată, cu spinarea încovoiată. Cum era cu putinţă ca oamenii să se omoare într-o atât de trudnică muncă, în această beznă

ucigătoare, fără ca să poată agonisi nici măcar cei câţiva gologani pentru pâinea cea de toate zilele?

Dar Négrel plecase, însoţit de Dansaert, care se mulţumise să dea din cap întruna, aprobându-l. Şi glasurile lor începură din nou să tune şi să fulgere: se opriseră iar şi examinau armăturile galeriei, a cărei întreţinere, pe o lungime de zece metri în urma frontului de lucru, cădea în sarcina havatorilor.

— Când îţi spun că-şi bat joc de oameni! striga inginerul. Iar voi, dar-ar dracu-n ea de treabă, de ce n-aveţi grijă?

— Ba da, cum să n-avem, bâlbâi contramaistrul. Mi s-a făcut lehamite de câte ori le-am tot spus.

Négrel strigă, furios:

— Maheu! Maheu!

Cu toţii coborâră. El urmă:

— Uitaţi-vă aici, spuneţi că ţine, hai?!... E treabă făcută la trei parale. Asta-i o tăvăneală pe care nici şpraiţurile n-o mai suportă, în aşa hal a fost făcut totul de mântuială... La dracu! De-abia acum înţeleg de ce ne costă reparaţiile atât de scump. Păi sigur! N-are decât să dureze doar cită vreme aveţi de dat socoteală. Apoi totul se duce pe apa sâmbetei, iar compania e silită să angajeze un regiment întreg de oameni care să repare... Ia uitaţi-vă puţin acolo! E un adevărat dezastru.

Chaval voi să răspundă, dar Négrel îi curmă vorba:

— Nu! Lasă, că ştiu ce vrei să spui. Să vi se plătească mai mult, nu-i aşa? Ei bine! Vă previn că veţi sili direcţia să facă următorul lucru: da, da, o să vi se plătească separat armarea galeriilor, reducându-se proporţional preţul vagonetului. Vom vedea dacă aşa o să fiţi în câştig... Până atunci rearmaţi aici imediat. Mâine o să vin din nou.

Şi se îndepărtă, lăsându-i înspăimântaţi. Dansaert, atât de umil faţă de el, rămase în urmă-i câteva clipe pentru a se răsti la oameni:

— Din cauza voastră mă freacă pe mine... Nu cu trei

franci amendă o să vă pocnesc eu! Băgaţi-vă minţile-n cap!

Dar, după ce plecă, Maheu izbucni la rându-i:

— Ducă-se dracului! Ce nu-i drept nu-i, şi pace! Eu am spus să fim liniştiţi, pentru că numai astfel ne putem înţelege cu ei; dar, aşa, te împing în cele din urmă la nebunie. Auzit-aţi? Preţ scăzut la vagonet, iar armarea galeriilor separat! O nouă sucealã ca să ne jecmănească şi mai mult! Paştele şi grijania mamei lor!

Căuta pe cineva să-şi verse năduful, când îi zări pe Catherine cu Étienne bălăbănindu-şi mâinile.

— Faceţi bine şi daţi-mi nişte grinzi! Sau, poate, treaba asta nu vă priveşte?... Am să vă trag un picior undeva!

Étienne plecă să aducă grinzi, fără a-i purta pică lui Maheu pentru această asprime; era el însuşi atât de furios împotriva şefilor, încât îi socotea vinovaţi pe mineri, că sunt oameni prea de treabă.

De altfel, Levaque şi Chaval îşi vărsaseră năduful în vorbe grele. Cu toţii, chiar şi Zacharie, lucrau mânioşi la armare. Vreme de jumătate de ceas nu se auzi decât pârâitul lemnelor, îndesate prin lovituri de ciocan. Nu mai scoteau niciun cuvânt, gâfâiau înverşunaţi împotriva stâncii, pe care ar fi îmbrâncit-o, ca s-o ridice cu o opintire a umerilor, dacă le-ar fi fost cu putinţă.

— Destul! făcu în cele din urmă Maheu, copleşit de furie şi de oboseală. Un ceas şi jumătate... Ah! ce fericită zi, n-o să avem nici măcar doi franci şi jumătate!... Eu plec, mi-e silă.

Deşi mai era încă o jumătate de oră de lucru, se îmbrăcă. Ceilalţi îi urmară pilda. Vederea frontului de lucru numai le era de-ajuns ca să-i scoată din sărite. Pentru că încărcătoarea vagonetelor se apucase din nou să lucreze, o strigară, îndârjiţi de zelul ei: dacă ar avea picioare, cărbunii ar ieşi singuri afară. Iar cei şase oameni plecară cu sculele sub braţ, având de străbătut din nou doi kilometri, pentru a se reîntoarce la puţ, pe drumul făcut o dată dimineaţa.

În horn, Catherine şi Étienne zăboviră, în vreme ce havatorii se strecurau alunecând pe povârniş în jos. O întâlniseră, din întâmplare, pe mica Lydie, care, dându-se la o parte din drum ca să-i lase să treacă, le pomeni despre dispariţia Mouquettei. Fiindcă îi dăduse sângele pe nas, fata pierise de o oră, nu se ştia unde, ca să se spele pe obraz. Apoi, după ce o lăsară, Lydie îşi împinse din nou vagonetul, sfârşită, plină de noroi, opintindu-se pe braţele şi picioarele-i de gânganie, aducând cu o biată furnică neagră ce se zbate din răsputeri cu o preastrivitoare povară. Alunecau pe spate, turtindu-şi umerii, ca nu cumva să-şi zdrelească fruntea; şi coborau atât de repede de-a lungul stâncii lustruite de toate şezuturile muncitorilor, încât trebuia, din când în când, să rămână locului, încleştaţi de lemnărie, ca nu cumva să le ia foc, cum spuneau ei în glumă, turul pantalonilor.

Jos se pomeniră singuri. Stele roşii piereau în depărtare, la vreo cotitură a galeriei. Veselia li se stinse şi se aşternură pe mers, cu paşi anevoioşi din pricina istovirii, ea înainte, el în urmă. Lămpile fumegau, Étienne de-abia o mai desluşea pe Catherine, înecată cum era într-un soi de negură alburie; iar gândul că era cu o fată îl stingherea, căci se socotea prost că nu o putea săruta şi amintirea celuilalt îl împiedica s-o facă. Fără îndoială, îl minţise i celălalt era ibovnicul cu care se culca pe toate grămezile de moloz, căci mersu-i dădea în vileag unduirea unor şolduri de târfă. Pe nedrept o ţinea de rău, ca şi cum l-ar fi înşelat. Ea, în schimb se întorcea la fiece pas, să-i deschidă ochii asupra cine ştie cărei piedici, părând a-l ruga să se poarte mai frumos. Erau atât de singuri şi ar fi putut atât de bine să râdă împreună, înţelegându-se ca doi buni prieteni! În sfârşit, ieşiră la larg, ajungând în galeria de transport, el uşurat de îndoielile care-l făcuseră să sufere, în vreme ce ea îl mai învălui cu o ultimă privire tristă, cu părerea de rău că piere o fericire pe care nu o vor mai întâlni nicicând.

Acum, în juru-le, viaţa subterană răzbubuia, cu necurmata trecere a contramaiştrilor, cu acel du-te-vino al şirurilor de vagonete purtate de tropotul cailor. Nenumărate lămpi înstelau fără încetare noaptea. Trebuia să se lipească de pereţii de stâncă pentru a lăsa calea deschisă defilării umbrelor de oameni şi de dobitoace, ale căror gâfâieli le simţeau în obraz. Jeanlin, alergând desculţ în urma vagonetului, le aruncă în treacăt o vorbă urâtă, pe care, în huruitul roţilor pe şine, nici n-o auziră. Îşi urmau calea, ea acum tăcută, iar el nemaifiind în stare să recunoască nici răspântiile de drum, nici cărările pe unde trecuse, părându-i-se că ea îl rătăceşte, din ce în ce mai adânc, sub pământ; dar ceea ce mai ales îl făcea să sufere era frigul, un frig ce creştea necontenit şi care, pătrunzându-l de cum plecase de la frontul de lucru, îl făcea să dârdâie tot mai tare, pe măsură ce se apropia de puţul ascensorului. În strâmtoarea dintre pereţii zidiţi, mişcarea aerului se prefăcea din nou în vijelie. Pierduse nădejdea că vor mai ieşi la liman, când deodată se pomeniră în camera orizontului.

Chaval le zvârli o privire piezişă, strângând buzele într-o strâmbătură bănuitoare. Ceilalţi erau şi ei aici, înăduşiţi, în curentul de aer îngheţat, muţi ca şi el, stăpânindu-şi un urlet de mânie. Ajungând prea devreme, omul nu voia să-i urce înainte de a se scurge încă o jumătate de ceas, şi aceasta cu atât mai mult cu cât se făceau nişte manevre complicate pentru coborârea unui cal. Încărcătorii continuau să dea drumul vagonetelor, ce porneau pe şine cu zgomot asurzitor de fierărie ce se ciocneşte, iar coliviile îşi luau zborul, pierind în ploaia ce cădea cu nemiluita din gaura neagră. Jos, puizardul, o hazna de zece metri, umplută de aceste şuvoaie, exala şi ea umiditatea-i cu miasme de mlaştină. Tot felul de oameni dădeau fără-ncetare târcoale în jurul puţului, trăgeau funiile semnalelor, apăsau pe braţele pârghiilor, prin mărunta pulbere a stropilor de apă ce le uda veşmintele. Limpezimea roşietică

a trei lămpi cu flacără liberă, desprinzând imense umbre mişcătoare, dădeau acestei camere subterane înfăţişarea unei uriaşe hrube, lăcaşul unor bandiţi făurari, aflat în preajma unui torent.

Maheu mai făcu o ultimă încercare. Se apropie de Pierron, care-şi luase în primire serviciul la ceasurile şase.

— Haide, poţi foarte bine să ne laşi să urcăm.

Dar Pierron, un băiat chipeş, bine legat şi cu o expresie de blândeţe pe faţă, refuză cu gestul unui om înspăimântat.

— Nu se poate, cere-i voie meşterului... O să mă amendeze.

Oamenii îşi stăpâniră din nou revolta. Catherine, aplecându-se la urechea lui Étienne, îi spuse:

— Hai să-ţi arăt grajdul. Să vezi ce bine o să te simţi acolo!

Şi fură nevoiţi să se strecoare în aşa fel, încât să nu fie văzuţi, căci intrarea în grajd era interzisă. Acesta se afla în partea stângă, la capătul unei scurte galerii. Lung de douăzeci şi cinci de metri, înalt de patru metri, tăiat în rocă şi boltit cu cărămidă, era mare cât să încapă în el douăzeci de cai. Era într-adevăr plăcut acolo, o îmbietoare căldură de dobitoace sănătoase, al căror aşternut de paie proaspăt şi curat întreţinut mirosea plăcut. Singura lampă răspândea o lumină blândă de candelă. Cai tolăniţi la odihnă întorceau capul, cu ochii lor mari de copil, apoi îşi vedeau iar de ovăzul lor, dar fără grabă, ca nişte trudnici zdraveni şi sănătoşi cum erau, iubiţi de toată lumea Dar Catherine, citind cu glas tare numele de pe plăcile de zinc fixate deasupra ieslelor, scoase un uşor strigăt de uimire, căci zări în faţă-i un trup omenesc ţâşnit ca din pământ. Era Mouquette, care ieşea, speriată, dintr-o claie de fân unde dormise. Lunea, când se simţea istovită de toate isprăvile făcute în ziua de duminică, îşi repezea un pumn zdravăn în nas, apoi părăsea frontul ei de lucru sub cuvânt că se duce să caute apă şi venea să se pitească acolo, în aşternutul

cald de paie, printre dobitoace. Taică-su, care o iubea ca pe ochii din cap, îi răbda toate mendrele, primind, astfel, să înfrunte nenumărate mustrări.

Tocmai atunci intră şi taica Mouque, scund, pleşuv, cu chipul omului hărţuit de viaţă şi totuşi încă zdravăn, ceea ce era destul de rar la un vechi minier în vârstă de cincizeci de ani. De când fusese făcut grăjdar, mesteca cu atâta nădejde la tutun, încât în gura-i neagră sângele-i ţâşnea din gingii. Văzându-i pe ceilalţi doi cu fiică-sa, se supără.

— Ce dracu căutaţi toţi aici? Hai, ştergeţi-o, ticăloaselor ce sunteţi, de-mi aduceţi aici bărbaţi! Frumos lucru să vă faceţi de cap pe paiele mele!

Mouquette, căreia tâlcul acestor vorbe îi părea plin de haz, se ţinea cu mâinile de burtă. Dar Étienne, stingherit, plecă, însoţit de privirea surâzătoare a Catherinei. Pe când toţi trei se întorceau în camera orizontului, Bébert şi Jeanlin sosiră şi ei cu un tren de vagonete. În clipa de răgaz necesară manevrei coliviilor, Catherine se apropie de calul lor, despre care, în timp ce-l şi mângâia, îi spuse ceva. Însoţitorului ei. Era Bataille, veteranul minei, un cal bălan, care slujea de zece ani în fundul pământului. Vieţuia de zece ani în gaura aceasta, în acelaşi ungher al grajdului, făcând veşnic aceeaşi treabă, de-a lungul întunecatelor galerii, fără a mai fi revăzut de atâta amar de vreme lumina zilei. Foarte gras, cu părul lucios, cu aerul unei fiinţe cumsecade, părea a-şi duce o existenţă de înţelept, departe de dezamăgirile lumii, ce-şi ducea veacul sus, pe pământ. De altminteri, înecat în această beznă, devenise foarte viclean. Poteca pe care slujea îi devenise atât de cunoscută, încât deschidea singur, doar cu capul, uşile de aerare şi se apleca atât cât trebuia ca nu cumva să se lovească trecând prin locurile unde tavanul era prea scund. Ba, ceva mai mult, îşi socotea singur şi drumurile făcute, căci, de îndată ce împlinea numărul reglementar, nu se mai clintea din loc decât ca să fie dus înapoi la ieslea lui. Acum,

când bătrâneţea începuse să-i dea târcoale, i se aşternea uneori, peste ochii-i de pisică, vălul melancoliei. Revedea, pasămite, ca printr-o ceaţă, în străfundul de vis al întunecatelor sale aduceri-aminte, moara, pe meleagurile căreia văzuse pentru întâia dată lumina zilei, moara, în apropiere de Marchiennes, ridicată pe malul Scarpei şi înconjurată pretutindeni de câmpii largi, înverzite, cutreierate necurmat de şuierul vântului. Ceva, ca o arzândă vâlvătaie în văzduh, o lampă fără pereche de mare, a cărei amănunţită amintire scăpa memoriei sale de făptură necuvântătoare. Şi rămânea aşa, cu ochii-n pământ, tremurând pe bătrânele-i picioare, zbuciumându-se în van să regăsească chipul unui soare de-a pururi uitat.

Între timp, manevrele continuau în puţ, ciocanul semnalelor bătuse de patru ori, începuse coborârea calului; şi totdeauna în asemenea împrejurări era o mare emoţie, căci uneori se întâmpla ca animalul să fie cuprins de o astfel de spaimă, încât să nu mai ajungă viu până jos. Înainte de a coborî, era legat sus într-o plasă, între reţelele căreia se zbătea de moarte; apoi, de îndată ce simţea pierindu-i pământul de sub picioare, rămânea ca împietrit, alunecând în jos fără a i se mai desluşi vreun freamăt al trupului, cu ochii holbaţi şi încremeniţi. Acesta de acum, fiind prea mare ca să încapă între glisierele ascensorului, fusese nevoie ca, odată cu fixarea lui dedesubtul coliviei, să i se răsucească în aşa fel capul, încât să i-l lege de coapse. Drumul în jos dură aproape trei minute, pentru mai multă prevedere mersul maşinii fiind încetinit. Aşa încât emoţia celor de jos creştea. Oare ce se întâmplase? Va fi cumva lăsat în drum, spânzurând în beznă? Apăru în cele din urmă încremenit, ca o lespede de piatră, cu ochii sticloşi, dilataţi de groază. Era un cal murg, îi spunea Trompette, şi nu avea decât trei ani.

— Atenţie! strigă taica Mouque, care avea sarcina să-l ia în primire. Haideţi, aduceţi-l, dar nu-l dezlegaţi încă.

Curând după aceea, Trompette fu pus jos, pe dalele de fontă, ca o neînsufleţită grămadă de carne. Nici că se mai clintea, aidoma unei făpturi încremenite în visul negru ce se desfăşura în acest nesfârşit străfund de gaură, în această adâncă încăpere, zguduită de vacarm. Începuseră tocmai să-l dezlege, când Bataille, deshămat de-abia de vreun minut, se apropie, lungindu-şi gâtul, pentru a-şi mirosi semenul picat aici de sus, de pe pământ. Lucrătorii lărgiră roata făcută în jurul animalului şi glumeau. Ei! oare ce desfătător miros adulmeca Bataille? Dar animalul se însufleţea, rămânând surd la toate batjocurile. Afla, fără-ndoială, în făptura noului sosit freamătul văzduhului de sub cerul liber, mirosul uitat al soarelui jucăuş în câmpiile înverzite. Şi izbucni deodată în răsunătorul nechezat al zvonului unui cântec de bucurie, cutreierat parcă de duioşia unui suspin. Era o mare împlinire, bucuria regăsirii unor stări pierdute, a căror îndepărtată adiere i le redăruia, amărăciunea pentru soarta acestui nou ostatic, ce nu va mai ajunge sus pe pământ decât mort.

— Ah! ce animal şi Bataille ăsta! strigau lucrătorii, înveseliţi de giumbuşlucurile favoritului lor. Ia te uită cum vorbeşte cu prietenul lui!

Descătuşat, Trompette tot nu mişca. Zăcea pe o parte, ca şi cum, îngheţat de spaimă, s-ar fi simţit încă sugrumat de plasa în care fusese legat. În sfârşit, cu o lovitură de bici, făcură calul să se ridice, zăpăcit, pe picioarele-i tremurânde. Iar taica Mouque plecă cu cei doi cai, care acum fraternizau.

— Ei, acum cred că se poate, nu? întrebă Maheu.

Coliviile trebuiau descărcate şi, de altfel, nu mai rămăseseră decât zece minute până să se împlinească ceasul la care urmau a fi transportaţi cu toţii sus. Treptat-treptat şantierele se goleau, minerii se adunau de prin toate galeriile. Apucaseră să şi sosească vreo cincizeci de oameni, uzi leoarcă şi dârdâind sub dogoarea ce le

cotropea de pretutindeni plămânii încinşi. Pierron, în ciuda blândeţii aşternute pe obraz, o cârpi pe mica Lydie pentru că părăsise frontul de lucru înainte de ora plecării. Zacharie o tot pişcă pe-ascuns pe Mouquette, ca sa se încălzească chipurile. Dar nemulţumirea creştea, Chaval şi Levaque povesteau despre cuvintele ameninţătoare rostite de inginer, adică despre scăderea preţului vagonetului de cărbune şi despre plata separată pentru armarea galeriilor; iar proiectul acesta era primit cu exclamaţii, sămânţa unei izbelişti pătrunsese în acest ungher, la aproape şase sute de metri sub pământ. Curând, glasurile nu se mai stăpâniră. Oamenii aceştia mânjiţi de cărbune, îngheţaţi de cât aşteptaseră, învinuiră compania că îşi ucide aici, în fundul minei, jumătate din numărul lucrătorilor, în vreme ce cealaltă jumătate o lasă să crape de foame. Étienne asculta, fremătând.

— Hai, mai repede! mai repede! tot striga maistrul Richomme încărcătorilor.

Grăbea manevra pentru urcare, lăsând deoparte orice asprime, prefăcându-se a nu auzi nimic. Totuşi, murmurele se înteţiră în aşa măsură, încât fu silit să se amestece şi el. În urmă-i, unii strigau că lucrurile n-au să meargă veşnic aşa şi că într-o bună zi se va duce dracului. şandramaua asta.

— Închide-le gura, tu, care eşti mai cuminte decât ei, îi spuse contramaistrul lui Maheu. Când nu eşti cel mai tare, trebuie să fii cel mai înţelept.

Dar, deşi Maheu se liniştise şi începuse să se simtă cuprins de îngrijorare, nu mai avu de ce să intervină, căci deodată glasurile se potoliră: Négrel şi Dansaert, întorcându-se din inspecţie, ieşeau dintr-o galerie, amândoi înăduşiţi ca şi ceilalţi. Deprinderea cu disciplina îi făcu pe oameni să se dea la o parte, în vreme ce inginerul trecu printre ei fără a rosti vreun cuvânt. Négrel intră într-un vagonet, contramaistrul într-altul; urmară cinci lovituri de

semnal vestind sosirea cărnii grase, cum se spunea pentru şefi; iar colivia se avântă în aer, în mijlocul unei tăceri apăsătoare.

În colivia care-l urca, Étienne, înghesuit între alţi patru oameni, luă hotărârea de a redeveni flămândul hoinar care bătea drumurile zi şi noapte. Mai bine să crape îndată decât să mai coboare în fundul acestui iad fără a-şi putea agonisi măcar pâinea cea de toate zilele.. Catherine, ghemuită sus, nu mai era aici, lipită de el, ca să-l facă să-i simtă aromeala căldurii. Ba chiar socotea că e mai cuminte să nu mai cugete la prostii şi să-şi ia picioarele la spinare; căci, cu mintea lui mai cuprinzătoare, nesimţindu-se în stare să se împace cu această resemnare de turmă, va sfârşi sugrumând într-o bună zi pe vreunul dintre şefi.

Deodată fu orbit. Iuţeala cu care urca ascensorul se înteţise în aşa măsură, încât, ameţit de ivirea zilei, pleoapele prinseră a i se zbate în lumina de care se şi dezobişnuise. Fu şi mai uşurat simţind cum colivia intra în închizători.

Un transportator deschise uşa, şi din vagonete ţâşni afară un val de muncitori.

— Ia spune, Mouquet – îi şopti Zacharie la ureche transportatorului – dăm o raită pe la *Volcan* astă-seară?

Volcan era un varieteu în Montsou. Mouquet clipi din ochiu-i stâng şi râse pe tăcute, cu gura până la urechi. Scund şi îndesat, ca şi taică-su, avea nasul în vânt al unui fluşturatic care prăpădea tot ce câştiga, fără să-i pese de ziua de mâine. Tocmai atunci ieşea şi Mouquette, pe care, din dragoste frăţească, o plesni zdravăn peste şolduri.

Étienne de-abia mai recunoştea turla înaltă a halei de recepţie, care i se păruse neliniştitoare în tulburea licărire a lanternelor. Nu era însă decât goală şi murdară. Lumina unei zile cenuşii se strecura prin ferestrele prăfuite. Doar alămurile maşinii mai licăreau acolo jos; cablurile de oţel,

pline de unsoare, alergau ca nişte panglici muiate în cerneală; iar sus, scripeţii, uriaşa şarpantă care îi susţinea, coliviile, vagonetele, toată această risipă de metal aşternea peste sală recea-i faţă pământie de fiare vechi. Hârâiala roţilor zguduia fără răgaz dalele de fontă, în vreme ce din huila astfel vânturată se înălţa în aer valul unei mărunte pulberi de cărbune pudrând cu o culoare de funingine nu numai solul şi pereţii, dar şi grinzile turlei.

Dar Chaval, aruncându-şi ochii asupra tabloului de marcare, ce se afla în micul birou ferestruit al recepţionerului, se întoarse furios. Văzuse că li se respingeau două vagonete, unul pentru că nu conţinea cantitatea reglementară, şi celălalt din pricină că huila nu era curată.

— Frumoasă ispravă pe ziua de azi, strigă el, iată-ne cu încă un franc mai puţin!... Asta, fireşte, şi din pricină că sunt culeşi oameni de nimic, care fac cu braţele tocmai cât e în stare să facă un porc cu coada!

Iar privirea-i piezişă zvârlită spre Étienne îi întregi tâlcul vorbelor. Acesta se simţi aţâţat să răspundă cu pumnii. Dar îşi spuse că e de prisos, de vreme ce tot va pleca. Şi asta îl făcu să fie nestrămutat în hotărârea pe care o luase.

— Nu e cu putinţă să le faci bine pe toate chiar din prima zi, spuse Maheu pentru a împăca lucrurile. Mâine va face mai bine.

Rămăseseră însă cu toţii ursuzi, puşi pe ceartă. Cum treceau pe la lămpărie, ca să predea lămpile luate în primire, Levaque se luă la harţă cu lampagiul, pe care-l învinuia că pe a sa nu o curăţa niciodată ca lumea. Nu se potoliră întrucâtva decât în baracă, unde focul mai ardea încă. Soba trebuie să fi fost chiar prea plină, căci, încinsă ca jeraticul cum era, vasta încăpere fără ferestre părea în flăcări, în aşa măsură răsfrângerile vâlvătăilor îi sângerau pereţii. Şi mârâiră a desfătare, perpelindu-şi cu toţii, de la distanţă, spinările, din care ieşeau aburii ca dintr-o supă

clocotită. Când îşi simţeau şalele prea dogorite, îşi mai prăjeau şi pântecele. Mouquette, foarte liniştită, îşi lepădase pantalonii, ca să-şi usuce cămaşa. Nişte băieţi o luară în zeflemea, şi cu toţii izbucniră în hohote de râs pentru că fata le arătă deodată şezutul, tălmăcindu-le în acest fel culmea dispreţului ei.

— Eu plec, spuse Chaval încuindu-şi sculele în dulap.

Nimeni nu se clinti. Doar Mouquette se grăbi s-o şteargă după el, sub cuvânt că mergeau amândoi la Montsou. Dar zeflemeaua nu contenea, se ştia că lui nu-i mai ardea de Mouquette.

Între timp, Catherine, preocupată, tocmai şoptea ceva tatălui ei. Acesta rămase o clipă surprins, apoi încuviinţă, dând din cap; şi chemându-l pe Étienne pentru a-i da pachetul:

— Ascultă, murmură el, dacă n-ai nicio leţcaie, e vreme berechet să dai ortul popii până se împlineşte chenzina… Vrei să încerc să-ţi înlesnesc un împrumut la cineva?

Tânărul rămase o clipă încurcat. Avea tocmai de gând să-şi ceară francul şi jumătate ce i se cuvenea şi să plece. Dar în faţa fetei se simţi ruşinat. Ea îl privea ţintă în ochi, crezând poate că nu-i plăcea să muncească.

— Ştii, nu-ţi făgăduiesc nimic, mai spuse Maheu. Mai mult decât să fim refuzaţi nu se poate întâmpla.

Atunci Étienne nu se mai împotrivi. Va îi refuzat. De altminteri, asta nici nu-l angaja la nimic, nu va avea decât să plece oricând va vrea, dar după ce va îmbuca ceva. Apoi, fu nemulţumit că primise, când văzu bucuria Catherinei, care răspunse cu un râs luminos şi privindu-l prieteneşte, fericită că-i putuse da o mână de ajutor. La ce bun toate acestea?

După ce-şi luară saboţii şi încuiară dulapurile, toţi ai lui Maheu părăsiră baraca, mergând în urma tovarăşilor de lucru, care plecau unul câte unul îndată ce se încălziseră de ajuns. Étienne îi urmă, Levaque cu puştiul lui se alipiră şi ei

grupului. Dar pe când traversau hala ciururilor de sortare, o scenă violentă îi opri în loc.

Erau într-un foarte încăpător hangar, cu grinzile înnegrite de pulberea plutitoare din aer, cu obloane mari, prin crăpăturile cărora străbătea necontenit un puternic curent de aer. Vagonetele cu cărbuni sosite de-a dreptul de la recepţionare erau răsturnate de răsturnători pe ciururile cu lungi glisiere de tablă; iar la dreapta şi la stânga acestora din urmă, lucrătoarele de la ciururi, urcate pe trepte, adunau cu lopata şi cu grebla pietrele, împingând în aşa fel cărbunele curat, încât să cadă prin nişte pâlnii în vagonetele căii ferate ce se aflau sub hangar.

Philomène Levaque, plăpânda şi palida fată ce-şi scuipa plămânii, cu un obraz ca de oaie, se găsea aici. Cu capul acoperit de o fâşie de lână albastră, cu mâinile şi cu braţele negre până la coate, alegea pietrele jos, mai la vale, lângă o zgripţoroaică, mama Pierronei, bătrâna Brûlé, cum i se spunea, groaznică, cu ochii-i de cucuvaie şi cu gura strânsă ca punga unui zgârcit. Se încăierau amândouă, Philomène învinuind-o pe bătrână că îi trage pietrele din faţa ei, încât nu-i mai dă răgaz nici măcar să-şi umple un coş în zece minute. Erau plătite cu coşul, şi din această pricină izbucneau veşnic certuri între ele. Cocurile zburau, pe obrajii încinşi palmele lăsau dâre negre.

— Ce mai stai? Arde-i o scatoalcă! îi strigă de sus Zacharie amantei sale.

Toate lucrătoarele de la ciururi izbucniră în râs. Dar mama Brûlé se repezi la Zacharie şi-l făcu cu ou şi cu oţet:

— Ia mai tacă-ţi fleanca, scârnăvie! Mai bine ţi-ai recunoaşte plozii cu care i-ai umflat burta... Dacă s-a mai pomenit, cogeamite fată de opşpe ani, şi nu-i în stare să se ţină pe picioare!

Trebui ca Maheu să-şi oprească băiatul care voia să coboare, ca să vadă un pic, spunea el, cum arată culoarea acestei piei de stârv. Sosea însă un supraveghetor, iar

greblele prinseră din nou să vânture cărbunele. Din susul şi până în josul ciururilor nu se mai vedeau decât spinările încovoiate ale femeilor îndârjite să înhaţe, care mai de care, pietrele.

Afară vântul se potolise deodată şi o răceală umedă se lăsa, pe pământ, din cerul de plumb. Minerii îşi umflară pieptul şi, cu braţele încrucişate, se risipiră, cu o aşa legănare a şoldurilor, încât stofa subţire a veşmintelor le dădea în vileag ciolanele mari. Erau în lumina zilei aidoma unei cete de negri năclăiţi în noroi. Unii dintre ei nici nu ajunseseră să-şi mănânce feliile de pâine, iar rămăşiţele acestea vârâte între cămaşă şi haină, ca să le aducă înapoi acasă, le făceau câte o cocoaşă în spinare.

— Aha, iată-l pe Bouteloup! rânji Zacharie.

Levaque, fără a se opri, schimbă câteva cuvinte cu cel pe care-l găzduia, un vlăjgan oacheş, de treizeci şi cinci de ani, cu înfăţişare de om blajin şi cumsecade.

— Gata supa, Louis?

— Cred că da.

— Carevasăzică femeia e în toane bune astăzi?

— Da, în toane bune, cred.

Soseau lucrătorii de la săpăturile de pământ, alte grupuri, care, rând pe rând, se înfundau în incinta minei. Urma coborârea, cea de la orele trei, alţi oameni pe care-i înhăţa puţul, alte echipe sortite să le înlocuiască pe acelea ale havatorilor ce lucrau în tovărăşie în fundul galeriilor. Munca nu se curma o clipă în mină; zi şi noapte gângănii omeneşti mişunau scormonind stânca, la o adâncime de şase sute de metri sub câmpiile de sfeclă.

În vremea aceasta, băieţandrii mergeau în frunte. Jeanlin îi împărtăşea lui Bébert un întreg plan complicat pe care-l urzise ca să poată lua de douăzeci de centime tutun pe datorie; iar Lydie, respectuoasă, se ţinea mai la o parte. Catherine, împreună cu Zacharie şi Étienne, îi urma. Nimeni nu scotea o vorbă. Şi doar în faţa cabaretului *Avantage,*

Maheu şi Levaque îi ajunseră din urmă.

— Aici, îi spuse Maheu lui Étienne. Am ajuns. Vrei să intri?

Se despărţiră. Catherine rămase o clipă locului, ca să-l mai privească o dată pe acest tânăr, cu ochii ei mari de o străvezime verzuie ca a apei de izvor şi cărora obrazu-i de păcură le dădea şi mai mult în vileag transparenţa. Îi surâse, pierind odată cu ceilalţi pe drumul în urcuş, ce ducea spre colonia minerilor.

Cârciuma se afla între sat şi mină, la răscrucea celor două drumuri. Era o clădire de cărămizi, cu două caturi, spoită de sus şi până jos cu var şi ale cărei ferestre aveau de jur împrejur un chenar albastru-deschis. Pe o tablă pătrată, bătută în cuie deasupra uşii, se puteau citi următoarele cuvinte scrise cu slove galbene: *La l'Avantage – prăvălia lui Rasseneur.* În fund, un joc de popice, împrejmuit de un gard viu. Şi compania, care făcuse tot ce-i stătuse în putinţă ca să cumpere acest petec de pământ înfipt ca un piron între întinsele ei terenuri, era dezolată de fiinţarea acestei cârciumi, crescută în plin câmp, chiar la ieşirea din mina Voreux.

— Intră, îi mai spuse o dată Maheu lui Étienne.

Luminoasă de deşartă ce era, mica încăpere cu pereţii albi mai avea, în afară de cele trei mese cu duzina lor de scaune, o tejghea de brad, mare ca un dulap de bucătărie. Se aflau acolo douăsprezece halbe, cel mult, trei sticle de lichior, o carafă, un vas de zinc, cu un robinet de cositor, pentru bere; şi nimic mai mult, niciun tablou, nicio poliţă, niciun joc. În soba de fontă, lăcuită şi strălucitoare, ardea molcom o bucată de cărbune. Pe lespezile pardoselii, un strat subţire de nisip alb sorbea umezeala veşnică a acestor meleaguri îmbibate de apă.

— O halbă! porunci Maheu unei vlăjgane blonde, fata unei vecine, care uneori stătea în prăvălie. Rasseneur e aici?

Fata răsuci robinetul, răspunzând că stăpânul urma să se

întoarcă şi el. Agale, dar dintr-o singură înghiţitură, minerul goli jumătate de halbă, doar pentru a-şi dăţi gâtlejul năclăit de praf. Nu-şi cinsti deloc însoţitorul. Un singur muşteriu, miner şi el, ud leoarcă şi mânjit de cărbune, şedea la o masă, bându-şi, cu o prea îngândurată frunte, halba-i de bere. Sosi un al treilea, care, după ce la un semn doar fu servit, plăti şi-şi văzu de drum, fără a scoate măcar o vorbă.

Dar îşi făcu intrarea un bărbat zdravăn, de vreo treizeci şi opt de ani, ras şi cu un surâs de om cumsecade pe obrazu-i rotofei. Era chiar Rasseneur, un vechi havator, pe care compania îl concediase de trei ani, în urma unei greve. Foarte bun lucrător, meşter la vorbă, făcându-se totdeauna purtătorul de cuvânt în tot soiul de revendicări, sfârşise prin a deveni capul tuturor nemulţumirilor. Nevastă-sa, ca de altfel multe dintre femeile minerilor, apucase, înainte de concedierea bărbatului, să deschidă o cârciumă; iar când fu zvârlit pe drumuri, găsi bani şi îşi înfipse, ca pentru a sfida compania, o cârciumă chiar în faţa minei Voreux, devenind astfel, el însuşi, cârciumar. Acum treburile mergeau foarte bine, dugheana lui devenise un loc de întâlnire, iar el se îmbogăţea de pe urma răzvrătirilor, a căror sământă o semănase el însuşi în inima vechilor săi tovarăşi de lucru.

— Uite, pe băiatul ăsta l-am angajat azi-dimineaţă, lămuri îndată Maheu. Ai cumva dintre cele două odăi una liberă şi vrei să-l păsuieşti până la chenzină?

Pe faţa latră a lui Rasseneur se zugrăvi deodată un simţământ de mare neîncredere. Îl cercetă, cu o singură aruncătură de ochi, pe Étienne şi răspunse, fără a-şi da osteneala să arate vreo părere de rău:

— Amândouă camerele sunt ocupate. Nu se poate.

Tânărul bănuia acest refuz, şi totuşi îi păru rău; se miră singur de neaşteptata supărare pe care o resimţi la gândul că va trebui să plece. Dar, la urma urmelor, va pleca de îndată ce va primi un franc şi jumătate, cât i se cuvenea. Minerul care era la una din mese plecase. Alţii soseau

mereu, unul câte unul, ca să-şi mai spele gâtlejul, apoi îşi vedeau de drum cu acelaşi mers deşelat. Era nimic mai mult decât un soi de spălătură, fără bucurie şi fără patimă, muta satisfacere a unei nevoi.

— Nimic nou? întrebă într-un fel aparte Rasseneur pe Maheu, care-şi sorbea, unul câte unul, cei din urmă stropi de bere.

Acesta întoarse capul şi văzu că în afară de Étienne nu mai era nimeni acolo.

— Nimic, decât că a fost iar ciorovăială... Da, pentru armarea galeriilor.

Şi povesti cele întâmplate. Cârciumarul se făcu roşu de mânie. Emoţia făcu să-i năvălească sângele în obrazul pe care-l congestionă înflăcărându-l şi aprinzându-i-se în ochi. În cele din urmă izbucni:

— Lasă! Să îndrăznească numai să scadă preţul, şi se şi duc pe copcă!

Étienne îl stingherea. Totuşi continuă, privindu-l chiondorâş. Şi vorbea cu ocoluri, cu subînţelesuri despre director, domnul Hennebeau, despre soţia acestuia, despre nepotul său, micul Négrel, fără să le spună pe nume, tot repetând că lucrurile nu mai puteau merge aşa, că buba va sparge în curând. Prea era grozavă mizeria, şi pomeni uzinele ce se închideau şi despre lucrătorii concediaţi. De o lună încoace împărţea mai bine de trei kilograme de pâine pe zi. Chiar în ajun i se spusese că domnul Deneulin, proprietarul unei mine învecinate, nu mai putea rezista. Mai primise, de altminteri, din Lille o scrisoare plină de amănunte îngrijorătoare.

— Ştii, murmură el, e de la persoana pe care ai văzut-o aici într-o seară.

Dar fu întrerupt. Intră şi soţia lui, o femeie înaltă, uscăţivă şi înfocată, cu nasul prelung, cu pometii vineţi. Era în ale politicii mult mai radicală decât bărbatul ei.

— Scrisoarea lui Pluchart, spuse ea. Ah! Să fi fost el

stăpânul, lucrurile s-ar fi schimbat de mult în bine.

Étienne, ascultând, de la o vreme înţelegea şi se pasiona pentru aceste probleme ale mizeriei şi ale revanşei. Numele acesta, pomenit în treacăt, îl făcu să tresară. Vorbi tare, ca şi cum l-ar fi luat gura pe dinainte:

— Îl cunosc pe Pluchart. Privirile se întoarseră spre el, aşa că trebui să adauge: Sigur că da, sunt mecanic, şi el mi-a fost contramaistru, la Lille... Om destoinic. Am vorbit de multe ori cu el.

Rasseneur îl cercetă din nou cu privirea; iar expresia «i se schimbă deodată, tălmăcind simţământul unei neaşteptate simpatii. În cele din urmă îi spuse neveste-sii:

— Maheu mi l-a adus pe dumnealui, unul dintre încărcătorii de vagonete din echipa lui, ca să-i dăm sus o cameră pe datorie până la chenzină.

Căzură la învoială în câteva cuvinte. Era o cameră liberă; chiriaşul plecase chiar în acea dimineaţă. Şi cârciumarul, din ce în ce mai aţâţat, deveni mai slobod la gură, repetând întruna că el nu cere patronilor decât doar ceea ce e cu putinţă, că el nu pretinde, ca atâţia alţii, lucruri prea greu de obţinut. Nevastă-sa ridica din umeri, cerând dreptate, dar până la capăt.

— Bună seara, îi întrerupse Maheu. Astea toate n-au să ne facă să nu mai coborâm în mină, şi atâta vreme cât lucrurile vor merge tot aşa, destui dintre noi or să crape acolo... Uită-te-n oglindă, te-ai făcut sănătos tun, nu alta, de trei ani încoace, de când ai ieşit la lumină.

— Adevărat, m-am înzdrăvenit de-a binelea, răspunse Rasseneur binevoitor.

Étienne, însoţindu-l până la uşă, îi mulţumi lui Maheu, care plecă; dar acesta dădu doar din cap, fără a mai spune un cuvânt, iar tânărul îl văzu urcând anevoie drumul spre colonie. Coana Rasseneur, ocupată cu clienţii, îl rugase tocmai să aştepte o clipă ca să-l ducă în camera sa, unde se va spăla. Trebuia oare să rămână? Îl cuprinseră din nou

îndoielile, o nelinişte, o părere de rău că n-avea să mai fie slobodul hoinar, pe la toate răspântiile de drum, sub cerul liber, flămând, dar cu o foame pe care lumina soarelui te face s-o primeşti cu bucuria că eşti propriul tău stăpân. Avea simţământul că ani fără număr se scurseseră de când sosise acolo, pe rambleu, ca să înfrunte acele vijelioase zvâcniri ale vântului, şi până la ceasurile petrecute, culcat pe burtă, în bezna galeriilor săpate în măruntaiele pământului. Şi-i era silă s-o mai ducă tot aşa, soarta aceasta îi părea nedreaptă şi haină, iar omeneasca-i mândrie se răzvrătea la gândul că nu-i mai rămâne decât să fie o vită prostită şi strivită.

În vreme ce Étienne se tot frământa astfel, cu ochii rătăcind în neştire pe nesfârşitele plaiuri, le desluşi treptat-treptat în cele din urmă. Rămase uimit: nu-şi închipuise deloc aşa orizontul, când bătrânul Bonnemort, cu o mişcare a mâinii, i-l arătase în fundul tenebrelor. În faţă-i recunoştea, într-adevăr, Voreux-ul, înfundat într-o cută a terenului, cu casele-i de lemn şi cărămizi, cu hala ciururilor gudronată, cu turla acoperită cu ardezie, cu hala maşinilor şi coşul de fabrică de un roşit palid, toate ghemuindu-se parcă sub o haină căutătură. Dar, jur împrejurul clădirilor, incinta se întindea departe, şi el nu şi-o închipuise atât de cuprinzătoare, prefăcută într-un lac de cerneală de către valurile, mereu crescânde, ale stocurilor de cărbune, înţesată de înaltele estacade ale şinelor pasarelelor şi într-un ungher, înghesuită, provizia de lemnărie, asemănătoare recoltei smulse dintr-o pădure de copaci seceraţi. La dreapta, aidoma unei baricade înălţate de giganţi, rambleul astupa vederea, acoperit de iarbă prin părţile mai vechi, în vreme ce capătu-i dimpotrivă era mistuit de un foc lăuntric, ce de un an de zile ardea cu un fum des, lăsând la suprafaţă, în mijlocul cenuşiului şters al. şisturilor şi al gresiei, prelungi dâre de rugină sângerie. Apoi, se întindeau câmpii, nesfârşite câmpii de grâu şi de sfeclă, pustii în

aceste luni ale anului, mlaştini cu o vegetaţie aspră, ici-colo întrerupte de câteva sălcii pipernicite, îndepărtate păşuni, despărţite prin şiruri rare de plopi. Foarte departe, mici pete albe vădeau oraşe, Marchiennes la miazănoapte, Montsou către miazăzi, în vreme ce, dinspre răsărit, pădurea Vandame tivea orizontul cu vânătul hotar al arborilor ei pleşuvi. Şi, sub un cer livid, în scăzuta zi a acestei după-amiezi de iarnă, părea că bezna toată a Voreuxului, toată învolburata pulbere de huilă, s-ar fi abătut pe câmpie, aşternându-şi pudra pe copaci, acoperind drumurile, însămânţând pământul.

Étienne privea, iar ceea ce îl surprindea mai cu seamă era un canal, râul canalizat al Scarpei, pe care nu-l văzuse noaptea. De la Voreux spre Marchiennes canalul străbătea un drum drept, ca o fără de luciu panglică de argint, lungă de două leghe, o şosea străjuită de copaci mari, înălţaţi deasupra acestor terenuri joase, şi pierind, la infinit, cu perspectiva ţărmurilor ei verzi şi cu apa-i palidă, pe învelişul căreia lunecau spinările de chinovar ale şlepurilor. În apropierea minei era un debarcader, de al cărui mal vase legate cu otgoane aşteptau să fie de-a dreptul încărcate cu cărbunele vagonetelor de pe pasarele. Apoi, canalul făcea o cotitură, tăind pieziş mlaştinile; şi întregul suflet al acestor plaiuri pustii părea să sălăşluiască aici, în această geometrică întindere de apă, care le cutreiera ca un drum întins, târând după sine cărbunele şi fierul.

Étienne îşi înălţă privirea de la canal spre colonia minerilor, clădită pe platou şi din care nu desluşea decât olanele stacojii. Apoi şi-o întoarse din nou spre Voreux, oprind-o în josul povârnişului argilos, cu două uriaşe mormane de cărămizi fabricate şi arse pe loc. O ramificaţie de linie ferată, aparţinând companiei, trecea îndărătul unui zăplaz de lemn şi deservea mina. Trebuia să fie coborâţi, la ora asta, cei din urmă dintre lucrătorii de la săpăturile de pământ. Stingher, un vagon împins de oameni scârţâia

ascuţit. Nu mai era nepătrunsul din fundul întunecimilor, nici acel de neînţeles bubuit şi nici scânteierea unor aştri necunoscuţi. În depărtare, furnalele înalte şi cuptoarele de cocs păliseră odată cu revărsatul zorilor. Nu mai rămânea decât necurmatul suflu al eşapamentului pompei, pufăind necontenit, cu aceeaşi gâfâială greoaie şi prelungă, gâfâiala unui căpcăun, căruia acum îi desluşea aburul cenuşiu al respiraţiei ş. i a cărui lăcomie. nimic nu putea s-o potolească.

Atunci Étienne se hotărî deodată. Poate zărise cumva sus, la intrarea în colonia minerilor, ochii limpezi ai Catherinei. Sau poate, mai curând, desluşise zvonul de răzmeriţă purces din Voreux. Ce anume era nu-şi putea lămuri, dar voia să coboare din nou în mină, ca să se zbată şi să lupte. Cugeta cu mânie la acei oameni pomeniţi de Bonnemort, la acel ghiftuit demiurg adăstând pe vine, la pândă, şi căruia zece mii de flămânzi îi jertfeau propriul lor sânge, fără ca măcar să-l fi văzut vreodată la faţă.

PARTEA A DOUA

1

Proprietatea familiei Grégoire – Piolaine – se afla la o depărtare de doi kilometri de Montsou, către răsărit, pe şoseaua ce duce spre Joiselle. Era o casă mare, pătrată, fără niciun stil. clădită la începutul secolului trecut. Din vastele întinderi de pământ ce-i aparţinuseră pe vremuri, nu mai rămăseseră decât vreo treizeci de hectare, împrejmuite de ziduri şi uşor de întreţinut. Livada şi grădina de zarzavat erau deseori pomenite, având faimă că dau fructele şi legumele cele mai frumoase din tot ţinutul. Parc nu avea, iar o mică pădurice îi ţinea locul. Aleea de tei străvechi, o boltă de frunziş de trei sute de metri, ducând de la poarta de intrare până la treptele scării, era una dintre curiozităţile acestei câmpii întinse, unde, de la Marchiennes la Beaugnies, arborii mari puteau fi număraţi pe degete.

În această dimineaţă toată familia Grégoire se trezise la ceasurile opt! De obicei nimeni nu se clintea decât cu o oră mai târziu: dormeau mult, într-o adevărată beţie de somn; dar îi tulburase vijelia din timpul nopţii. Şi în vreme ce bărbatul ei, de cum se sculase, plecase să vadă dacă vântul nu pricinuise cumva pagube, doamna Grégoire se duse la

bucătărie, în papuci şi capot gros. Scundă şi îndesată, în vârstă de cincizeci şi opt de ani, păstrase un chip ca o lună plină, o înfăţişare de păpuşă uimită sub alba strălucire a părului.

— Mélanie, spuse ea bucătăresei, dacă ai face cozonacul acuma, dimineaţa, că doar aluatul e gata?! Domnişoara are să se scoale de-abia peste vreo jumătate de oră şi ar putea să-l mănânce la ciocolată. Ce zici? Ce surpriză o să-i facem!

Bucătăreasa, o femeie bătrână şi uscăţivă, care-i slujea de vreo treizeci de ani, începu să râdă:

— Asta-i adevărat, i-am face o surpriză grozavă... Maşina am încins-o, cuptorul trebuie să fie cald, şi apoi Honorine îmi va da o mână de ajutor.

Honorine, o fată de vreo douăzeci de ani, copil pripăşit, crescută de familie, devenise acum fată în casă. Întregul personal se reducea la aceste două femei şi un vizitiu, Francis, însărcinat cu treburile grele ale casei. Un grădinar şi o grădinăreasă aveau în seama lor legumele, fructele, florile şi curtea cu păsări. Şi cum munca se desfăşura într-o dulce atmosferă patriarhală, ca în sânul unei familii, lumea aceasta măruntă trăia în cea mai paşnică înţelegere.

Doamna Grégoire, care încă din pat pusese la cale surpriza cu cozonacul, aşteptă să vadă aluatul pus la cuptor. Bucătăria era foarte mare şi se vedea că e cea mai de seamă încăpere, pentru că strălucea de curată ce era, pentru că se afla acolo un întreg arsenal de cratiţe, de scule, de oale şi ulcele. Mirosea de departe a bucate gustoase. Provizii cu nemiluita de-abia mai încăpeau pe poliţe şi în dulapuri.

— Să fie bine rumenit, ai grijă, spuse doamna Grégoire trecând în sufragerie.

Deşi toată locuinţa era încălzită cu calorifer, totuşi un foc de cărbuni înveselea această încăpere. De altminteri, niciun lux: doar o masă mare, scaunele, un bufet din lemn de acaju; şi numai două fotolii adânci vădeau plăcerea acestei

familii de a se simţi bine în lungi sieste, netulburate nici măcar de umbra vreunei îngrijorări. Salonul nu avea nicio căutare, simţindu-se cu toţii doar aici la largul lor.

Domnul Grégoire tocmai intra, purtând o haină groasă de barhet; faţa-i, încă destul de rumenă pentru cei şaizeci de ani ai săi, înfăţişa, încadrată de ninsoarea părului buclat, o fire de om cumsecade şi bun. Vorbise cu vizitiul şi cu grădinarul: nicio pagubă vrednică de luare-aminte, nimic în afară de un coş de sobă răsturnat, îi plăcea să arunce în fiecare dimineaţă o privire asupra Piolainei, care nu era chiar atât de mare încât să-i dea prea multă bătaie de cap, deşi îi oferea toate satisfacţiile legate de stăpânirea unei proprietăţi.

— Dar ce-i cu Cécile, întrebă el, n-are de gând să se mai scoale astăzi?

— Nici eu nu înţeleg – îi răspunse nevastă-sa – parcă am auzit-o mişcându-se.

Masa era pusă, trei ceşti pe faţa de masă albă. O trimiseră pe Honorine ca să vadă ce e cu domnişoara. Dar fata se întoarse de îndată, stăpânindu-şi râsul, iar glasul îi era atât de înăbuşit, încât de-abia i se desluşea, de parcă ar fi vorbit în camera de sus.

— O, Doamne, dacă domnul şi doamna ar vedea-o pe duduia! Ah! dar cum doarme, ca pruncul maicii domnului... îţi vine s-o mănânci, nu alta.

Mama şi tată! se priviră înduioşaţi. Iar el spuse, surâzând:

— Hai s-o vedem!

— Mititica de ea, murmură doamna Grégoire. Haidem!

Şi urcară împreună. Camera domnişoarei, singura luxoasă din toată locuinţa, cu pereţii tapisaţi în mătase albastră, era împodobită cu mobile lăcuite în alb şi tivite cu chenare albastre, capriciu de copil răsfăţat, căruia părinţii îi satisfac toate toanele. În nedesluşita albeaţă a aşternutului, în şovăielnica lumină strecurată în odaie prin perdeaua nu destul de bine trasă, fata dormea cu obrazul culcat pe

braţu-i gol. Nu era frumoasă: prea zdravănă, prea sănătoasă, prea de timpuriu coaptă la optsprezece ani. Dar avea o minunată carnaţie, o prospeţime de lapte, cu părul castaniu încadrându-i faţa rotundă, dintre ai cărei obraji se ivea un năsuc ce-i vădea firea voluntară. Cuvertura îi alunecase, dezvelind-o, iar răsuflarea îi era atât de uşoară, încât pieptul, deşi plin de pe acum, nici nu i se ridica.

— Vântul ăsta afurisit – spuse în şoaptă maică-sa – n-o fi lăsat-o să închidă ochii toată noaptea.

Dar taică-su, cu un gest, o făcu să tacă. Amândoi, aplecându-se deasupra patului, priveau cu adoraţie, în feciorelnica-i goliciune, trupul acestei fete, dorită atâta amar de vreme şi atât de târziu venită pe lume, când pierduseră orice nădejde. O vedeau desăvârşită, deloc prea grasă, niciodată prea bine hrănită. Iar ea dormea mai departe, fără ca măcar să le simtă obrajii aproape lipiţi de ai ei. Şi, totuşi, o firavă undă cutreieră chipu-i nemişcat. Tremurând la gândul că ar putea-o trezi, se strecurară afară în vârful picioarelor.

— Sst! făcu domnul Grégoire, din uşă. Dacă n-a dormit, s-o lăsăm să doarmă.

— Cât o avea poftă, mititica de ea, întări doamna Grégoire. O să aşteptăm.

Coborâră şi se aşezară în fotoliile din sufragerie, în vreme ce slugile, făcând haz de somnul adânc al duduii, ţineau mai departe, fără să cârtească, ciocolata pe plită. Domnul luase în mână un jurnal; doamna împletea un şal mare de lână. Era foarte cald, niciun zgomot nu răzbătea din muta locuinţă.

Avuţia familiei Grégoire, cam de vreo patruzeci de mii de franci rentă, era plasată în întregime în acţiuni ale minelor din Montsou. Mărturiseau, cu seninătate, originea acestei averi, datând chiar de la înfiinţarea companiei.

Către începuturile veacului trecut, de la Lille şi până la Valenciennes, bântuise o adevărată nebunie pentru

căutarea cărbunelui. Succesele concesionarilor ce aveau să alcătuiască mai târziu Compania din Anzin înflăcăraseră toate minţile. În toate comunele se sonda pământul; luau naştere societăţi, iar concesiunile apăreau peste noapte. Dar, printre îndărătnicii acelor timpuri, baronul Desrumaux lăsase, fără-ndoială, amintirea celei mai eroice inteligenţe. Vreme de patruzeci de ani, fără a da un pas înapoi, se zbătuse înfruntând necurmate piedici: vane căutări la început, mereu alte mine părăsite după luni de zile de trudă, surpări ce astupau puţurile, neaşteptate inundaţii în care lucrătorii îşi găseau moartea, sute de mii de franci intraţi în pământ; apoi greutăţile administrative, panica acţionarilor, lupta cu proprietarii pământurilor, hotărâţi să nu recunoască concesiunile regale atâta vreme cât nu se trata întâi cu ei. În cele din urmă, izbuti să înfiinţeze Societatea Desrumaux, Fauquenoix şi Comp. pentru exploatarea concesiunii Montsou, iar minele începură să dea slabe beneficii, când două concesiuni vecine, una din Cougny, aparţinând contelui de Cougny, şi cealaltă din Joiselle, aparţinând Societăţii Cornille şi Jenard, fuseseră pe punctul de a-l strivi sub cumplitul asalt al concurenţei lor. Din fericire, la 25 august 1760, între cele trei concesiuni interveni o înţelegere, care le unifică. Compania minelor din Montsou luase fiinţă, aşa cum fiinţează încă şi astăzi. Pentru repartiţie, proprietatea totală fusese împărţită, potrivit monedei etalon din acea epocă, în douăzeci şi patru de unităţi, dintre care fiecare, la rându-i, se subdiviza în douăsprezece acţiuni; şi cum fiecare acţiune valora zece mii de franci, capitalul reprezenta aproape trei milioane. Desrumawx, în agonie dar victorios, avusese în această repartizare şaptezeci şi cinci de acţiuni.

Pe vremea aceea, baronul era proprietarul Piolainei, care cuprindea trei sute de hectare, şi, în slujba sa, ca administrator, îl avea pe Honoré Grégoire, un băiat din Picardia, străbunicul lui Léon Grégoire, tatăl Cécilei. Când

se încheiase convenţia de la Montsou, Honoré Grégoire, care avea strânşi la ciorap vreo cincizeci de mii de franci, cedă, tremurând, nezdruncinatei credinţe a stăpânului său. Scoase zece mii de franci, bani buni, şi cumpără un *denier,* terorizat de gândul că îşi jefuieşte propriii săi copii de această sumă. Fiul său, Eugène, încasă într-adevăr dividende foarte neînsemnate; şi, cum se burghezise, făcând în acelaşi timp prostia de a irosi ceilalţi patruzeci de mii de franci din moştenirea rămasă de la taică-su investindu-i într-o afacere dezastruoasă, trăi destul de strâmtorat. Dar cum dividendele acţiunii cumpărate creşteau treptat-treptat, averea se închegă în vremea lui Félicien, care putu înfăptui marele vis cu care bunicul său, administratorul de odinioară, îi legănase copilăria: cumpărarea Piolainei dezmembrate, pe care o achiziţiona ca pe un bun al statului, şi deci cu un preţ derizoriu. Dar anii ce urmară nu fură deloc prielnici, trebui să aştepte deznodământul frământărilor revoluţionare, apoi sângeroasa prăbuşire a lui Napoleon. Şi Léon Grégoire fu acela care beneficie cu adevărat, înavuţindu-se uimitor de pe urma banilor plasaţi cu timiditate şi îngrijorare de străbunicul său. Această biată sumă de zece mii de franci creştea, se umfla, odată cu prosperitatea companiei. Încă din 1820 ea raportă sută la sută, adică zece mii de franci. În 1844, venitul crescuse la douăzeci de mii; în 1850, la patruzeci de mii. Urmară, în sfârşit, doi ani în care dividendele urcaseră la formidabila cifră de cincizeci de mii de franci: valoarea unei acţiuni, cotată un milion la bursa din Lille, se însutise într-un secol.

Domnul Grégoire, care fusese sfătuit să vândă când cursul atinsese milionul, refuzase cu aerul său surâzător şi părintesc. Şase luni mai târziu, izbucni o criză industrială, valoarea unei acţiuni coborând la şase sute de mii de franci. Dar el surâdea mereu şi nu regreta nimic, deoarece cei din familia Grégoire aveau acum o neclintită încredere

în mina lor. Va creşte din nou, Dumnezeu însuşi nu era atât de solid. Apoi, acestei religioase credinţe i se alătura adânca recunoştinţă pentru o valoare care de un secol încheiat îmbuiba în aşa măsură această familie, încât trăiau fără să muncească. Era ca un fel de zeitate ce le aparţinea, pe care egoismul lor o înconjura cu un soi de cult, ca pe o protectoare a căminului lor şi care-i legăna în uriaşul pat al trândăviei, îngrăşându-i la hulpavele lor ospeţe. Din tată în fiu, lucrurile mergeau tot aşa: de ce să rişte să-şi supere soarta necrezând în ea? Iar în adâncul fidelităţii lor sălăşluia şi teama superstiţioasă, spaima ca nu cumva să se topească brusc valoarea acţiunii, întreg milionul, dacă l-ar fi preschimbat în bani, înmormântaţi într-un sertar. Îl simţeau mai la adăpost în pământul din inima căruia, doar pentru ei, un întreg popor de mineri, generaţii întregi de flămânzi, îl smulgeau, câte puţin în fiecare zi, după nevoi.

De altminteri, o ploaie a norocului se abătea asupra acestei case. Domnul Grégoire se căsătorise de foarte tânăr cu fiica unui farmacist din Maivhiennes, o domnişoară urâtă, săracă lipită, pe care o adora şi care îl răsplătise cu o adevărată fericire. Se închisese în gospodărie, adorându-şi soţul, a cărui vrere era lege pentru ea; nu i-au despărţit niciodată gusturi deosebite, dorinţele li se contopeau în aceeaşi năzuinţă de pace şi bunăstare; şi de patru decenii viaţa li se scurgea tot aşa, în tandreţe şi mici atenţii reciproce. Era o existenţă ordonată, în care cei patruzeci de mii de franci erau înghiţiţi cuminte, fără zgomot, iar economiile fuseseră cheltuite pentru Cécile, a cărei târzie venire pe lume le descumpănise câtva timp bugetul. Chiar şi astăzi îi împlineau toate capriciile: încă un cal, alte două trăsuri, toalete aduse de la Paris. Ba chiar aflau o bucurie mai mult negăsind nimic destul de frumos pentru odrasla lor, dispreţuind în aşa măsură împopoţonarea propriei lor persoane, încât purtau încă veşminte croite după moda timpului, din tinereţea lor. Orice cheltuială de prisos li se

părea prostească.

Uşa se deschise brusc şi o voce puternică strigă:

— Ei, asta-i! Vasăzică mâncaţi fără mine!

Era Cécile, care sărise din pat, cu ochii buhăiţi de somn. Îşi prinsese doar părul şi trăsese pe ea un capot alb de lână.

— Vai de mine, zise maică-sa, nu vezi că te-aşteptăm... Vântul ăsta nu te-o fi lăsat să dormi, sărăcuţa de tine!

Fata o privi foarte uimită.

— A fost vânt?... Habar n-am. Am dormit buştean toată noaptea.

Şi cum asta li se păru cu haz, începură toţi trei să râdă. Izbucniră până şi slugile care serveau masa, în aşa măsură gândul că duduia dormise neîntoarsă douăsprezece ceasuri încheiate înveselise toată casa. Vederea cozonacului sfârşi prin a îmbujora chipurile tuturora.

— Cum, s-a şi copt? repeta Cécile. Ia te uită ce surpriză mi-aţi făcut!... Cald, muiat în ciocolată, trebuie să fie grozav de bun!

Se aşezară, în sfârşit, la masă, ciocolata aburea în ceşti, şi o bună bucată de vreme nu vorbiră decât despre cozonac. Mélanie şi Honorine nu se clinteau, dând sumedenie de amănunte în legătură cu coacerea acestui aluat, privindu-i cum se îndoapă, cu buzele unsuroase, şi spunând că este într-adevăr o mare plăcere să faci un cozonac pe care stăpânii să-l mănânce cu atâta poftă.

Dar câinii începură să latre furioşi. Cei ai casei crezură că era profesoara de pian din Marchiennes, care sosea în fiecare săptămână lunea şi vinerea. Mai venea şi un profesor de literatură. Toată instruirea tinerei fete se făcuse doar la Piolaine, într-o fericită ignoranţă de copil cu toane, care, dacă o lecţie îl plictiseşte, zvârle hârţoagele pe fereastră.

— E domnul Deneulin, spuse Honorine întorcându-se.

În urmă-i, îşi făcu apariţia, fără niciun fel de ceremonie,

Deneulin, un văr de-al domnului Grégoire, vorbind tare, cu mişcări vioaie, cu o înfăţişare de fost ofiţer de cavalerie. Deşi trecuse de cincizeci de ani, păru-i tuns foarte scurt şi mustăţile groase îi erau încă negre ca tăciunele.

— Da, eu sunt, bună ziua… Nu vă deranjaţi!

Se aşezase, în vreme ce toţi ai casei îl pofteau, în cele din urmă îşi băură mai departe ciocolata.

— Ai ceva să-mi spui? întrebă domnul Grégoire.

— Nu, nu, nimic, se grăbi să răspundă Deneulin. Am ieşit călare, ca să mă mai dezmorţesc puţin, şi, trecând prin faţa casei, am intrat doar ca să vă dau bună ziua.

Cécile îl întrebă ce fac Jeanne şi Lucie, fiicele sale. Erau sănătoase, cea dintâi nu mai lăsa paleta din mână, în vreme ce cealaltă, mai vârstnică. de dimineaţă şi până-n seară, la pian, îşi tot cultiva vocea. Dar toate fură spuse cu un uşor tremur al glasului, cu o stingherealã pe care o ascundea sub izbucnirile-i de veselie.

Domnul Grégoire continuă:

— Dar la mină lucrurile merg bine?

— S-o ia dracu! Şi eu şi tovarăşii mei suntem hărţuiţi de porcăria asta de criză… Eh, asta-i! Plătim acum anii de prosperitate! Prea s-au construit multe uzine, prea s-au făcut multe căi ferate, prea s-au imobilizat multe capitaluri în vederea unei producţii formidabile. Iar astăzi aurul ăsta zace şi nu se mai găsesc alţi bani pentru a pune totul în mişcare… Din fericire, însă, situaţia nu e deloc dezastruoasă, o voi scoate la capăt până în cele din urmă.

Deneulin moştenise, ca şi vărul său, o acţiune la minele din Montsou. Dar el, inginer cu spirit întreprinzător, răscolit de ispita unei averi regeşti, se grăbise să vândă când acţiunea atinsese valoarea de un milion de franci. De luni de zile urzea un plan. Neveste-sii îi rămăsese de la un unchi al ei neînsemnata concesiune de la Vandame, pe ale cărei terenuri funcţionau doar două mine, Jean Bart şi Gaston-Marie, dar într-o aşa stare de paragină, cu un utilaj atât de

defectuos, încât întreaga exploatare de-abia reuşea să acopere cheltuielile. Or, el visa să repare mina Jean Bart, să pună maşini noi şi să lărgească puţul, ca să poată coborî mai în adânc, socotind să păstreze mina Gaston-Marie numai pentru epuizmente. S-ar putea scoate în felul ăsta, spunea el, aur cu lopata. Ideea era preţioasă. Numai că milionul se dusese, iar această afurisită criză industrială izbucnea tocmai atunci când mari beneficii urmau să-i confirme socotelile. De altfel, administrator nepriceput, de o bunătate capricioasă cu lucrătorii săi, se lăsa jefuit de când îi murise nevasta, lăsând de capul lor şi pe cele două fete, dintre care cea mare visa să facă teatru, iar cea mică apucase chiar să prezinte la Salon trei peisaje, care-i fuseseră respinse; nepăsătoare în faţa dezastrului, amândurora ameninţarea mizeriei le dădea în vileag însuşiri de foarte destoinice gospodine.

— Ai văzut, Léon – continuă el cu glasul nesigur – ai făcut o greşeală că n-ai vândut odată cu mine. Acum, iată, acţiunile coboară, nici dacă-i cauţi cu lumânarea nu mai găseşti cumpărători… Şi dacă mi-ai fi încredinţat mie banii, ce n-am fi făcut noi cu ei acum la Vandame, în mina noastră!

Domnul Grégoire îşi termină, fără nicio grabă de altfel, ceaşca de ciocolată. Răspunse domol:

— Niciodată!… Ştii doar foarte bine că nici nu mă gândesc să speculez. Trăiesc cum nu se poate mai liniştit şi ar fi prostesc din parte-mi să-mi usuc capul cu tot soiul de încurcături şi afaceri. Cât priveşte acţiunile Montsou, n-au decât să scadă până n-or mai putea, şi tot o să ne rămână strictul necesar. Nu e bine să fii atât de lacom, ce dracu! Apoi, să ştii de la mine, tu vei fi acela care o să-ţi muşti degetele într-o zi, căci acţiunile Montsou vor urca din nou, şi până şi copiii copiilor Cécilei vor avea de pe urma lor felia de cozonac.

Deneulin îl asculta, surâzând încurcat.

— Vasăzică, murmură el, dacă ţi-aş propune să pui o sută de mii de franci în afacerea mea, m-ai refuza? Dar văzând îngrijorarea zugrăvită pe chipurile familiei Grégoire, îi păru rău că mersese atât de departe şi amină în sinea lui, pe mai târziu, pentru cine ştie ce situaţie disperată, gândul împrumutului: — Ei! Dar lucrurile n-au ajuns chiar până aici! Am vorbit aşa, într-o doară... Doamne! poate că tu ai dreptate: banii câştigaţi de alţii în folosul tău îngraşă mult mai bine şi mai sigur decât ceilalţi.

Şi vorbiră despre altele. Cécile se interesă din nou de verişoarele ei, ale căror gusturi, pentru ea de neînţeles, o preocupau totuşi. Doamna Grégoire făgădui să-i ducă odrasla ca să-i vadă scumpele fetiţe, şi asta chiar în cea dintâi zi însorită, în timp ce domnul Grégoire, cu gândul aiurea, rătăcea departe de cele ce se discutau. Îşi continuă gândul, spunând:

— Eu, în locul tău, nu m-aş mai încăpăţâna şi aş trata cu Montsou... Ei abia aşteaptă, iar tu ţi-ai recâştiga banii.

Făcea aluzie la vechea ură ce dăinuia între concesiunile Montsou şi Vandame. În ciuda neînsemnătăţii acesteia din urmă, puternica ei vecină turba văzând între cele şaizeci şi şapte de comune ale ei înfipt ca un cui acest patrulater de patru kilometri ce nu-i aparţinea; şi, după ce încercase zadarnic s-o zdrobească, urzea acum planul de a o cumpăra pe un preţ de nimic când va trage să moară. Războiul continua fără încetare, fiecare exploatare îşi oprea săpăturile galeriilor la două sute de metri una de cealaltă, era o bătălie pe viaţă şi pe moarte, deşi directorii şi inginerii celor două tabere întreţineau relaţii politicoase.

În ochii lui Deneulin se iscară flăcări.

— Niciodată! strigă şi el la rându-i. Atâta vreme cât voi fi eu pe lume, Montsou nu va pune mâna pe Vandame... Am luat dejunul joi la Hennebeau, pe care l-am simţit bine de tot cum îmi dădea târcoale. Încă din toamna trecută, când cei sus-puşi au venit pe la regie, mi-au tot făcut graţii, în fel

şi chip... Da, da, ascultă-mă pe mine, mi ţi-i cunosc eu pe toţi marchizii şi pe toţi ducii ăştia, pe toţi generalii şi miniştrii ăştia!... Nişte hoţi, care n-ar pregeta să te despoaie şi de cămaşă la vreo margine de pădure!

Şi nu mai înceta deloc. De altminteri, domnul Grégoire nu apăra regia din Montsou, adică pe cei şase administratori desemnaţi prin convenţia de la 1760, care conduceau în chip despotic compania şi ai căror cinci supravieţuitori alegeau, în. urma fiecărui deces, pe noul membru dintre acţionarii cei mai puternici şi bogaţi. După părerea proprietarului Piolainei, om cu judecata chibzuită, toţi aceşti domni erau lipsiţi de măsură în grozava lor lăcomie de bani.

Mélanie venise să strângă masa. Afară câinii începură din nou să latre, şi Honorine se îndrepta spre uşă, când Cécile, simţind că se înăbuşă din pricina mâncării şi a căldurii, se sculă de la masă.

— Nu, nu, lasă, trebuie să fie profesoara.

Deneulin se ridicase şi el. Privi fata care ieşea şi întrebă zâmbind:

— Ei, ce se mai aude cu căsătoria ei cu micul Négrel?

— Nu e încă nimic hotărât, spuse doamna Grégoire. Ia, doar aşa, o vorbă în vânt... Lucrul trebuie chibzuit.

— Ei, bineînţeles, răspunse el, clipind şmechereşte. Mi se pare că nepotul şi mătuşa... Ceea ce mă uluieşte este că tocmai doamna Hennebeau este aceea care-i sare cu aşa dragoste Cécilei de gât.

Dar domnul Grégoire se indignă. O doamnă atât de distinsă şi cu paisprezece ani mai în vârstă decât acest tânăr! Era cu adevărat monstruos şi nu-i plăceau deloc asemenea glume. Deneulin, râzând întruna, îi strânse mâna şi plecă.

— Nu, nici de astă dată nu-i profesoara, zise Cécile, întorcându-se. E femeia aia cu cei doi copii, ştii, mamă, nevasta minerului ăla, pe care am întâlnit-o... Să intre?

Urmară oarecare ezitări. Nu cumva erau murdari? Nu, nu

prea; şi apoi îşi vor lăsa saboţii la uşă. Între timp, şi mama şi tatăl se înfundaseră în fotolii. Îşi începuseră siesta. Teama de a ieşi afară îi hotărî.

— Spune-le să intre, Honorine.

Atunci intrară mama Maheu împreună cu copilaşii ei, degeraţi, flămânzi şi cuprinşi de o sperioasă uimire când se văzură în această încăpere, unde era atât de cald şi mirosea aşa bine a cozonac.

2

În camera cu ferestrele închise, obloanele lăsaseră să alunece încet-încet fâşii sure de lumină, al căror evantai se desfăşura pe plafon; aerul stătut se făcea tot mai greu şi cu toţii erau cufundaţi, mai departe, în somnul de noapte: Lénore şi Henri, unul în braţele celuilalt, Alzire, cu capul răsturnat, sprijinită pe cocoaşă, în vreme ce bătrânul Bonnemort, tolănit singur în patul lui Zacharie şi Jeanlin, sforăia cu gura deschisă. Nicio suflare nu se auzea din coridorul de alături, unde mama Maheu, cu sânul căzut într-o parte, îi dădea să sugă Estellei, care, de-a curmezişul pântecelui matern, îmbuibată de lapte, răpusă şi ea, se înăbuşea între cărnurile moi ale sânilor.

Ceasornicul cu cuc vesti jos orele şase. Se auziră, de-a lungul faţadelor coloniei, zgomotele uşilor trântite, apoi tropăitul saboţilor pe caldarâmul trotuarelor; erau lucrătoarele de la ciururi, care plecau spre mină. Apoi liniştea se reaşternu până către ceasurile şapte. Atunci, obloanele se dădură în lături, şi prin pereţi răzbătură, din locuinţele învecinate, accese de tuse şi căscături. Multă vreme se auziră hârâind dinţii unei râşniţe de cafea, fără ca totuşi să se fi trezit cineva în casă.

Dar deodată o hărmălaie de urlete şi de palme, venită de departe, o făcu pe Alzire să sară din pat. Înţelese cât e ora şi alergă desculţă ca s-o trezească pe maică-sa.

— Mamă! auzi, mamă?! E târziu. Mai ai un drum de făcut... Bagă de seamă, ai s-o striveşti pe Estelle!

Şi scăpă de primejdie copilul, aproape înăbuşit sub enorma greutate a sânilor.

— Afurisită soartă! bâlbâi mama Maheu frecându-şi ochii, munca asta te speteşte în aşa hal, încât ai tot dormi ziua întreagă... Îmbracă-i pe Lénore şi Henri, îi iau cu mine. Şi tu s-o păzeşti pe Estelle, nu vreau s-o târăsc şi pe ea după mine, ca nu cumva să se îmbolnăvească pe vremea asta câinească.

Se spălă în grabă, trase pe ea o veche fustă albastră, cea mai curată pe care o avea, şi o jachetă de lână cenuşie, căreia îi pusese două petice în ajun.

— Of, şi fiertura aia, blestemată soartă! murmură ea din nou.

În vreme ce maică-sa cobora, răvăşind toată casa, Alzire se reîntoarse în odaie, unde o aduse şi pe Estelle, care începuse să urle. Dar era deprinsă cu ţipetele copilului şi ştia, la opt ani, să folosească tot felul de şiretenii de femeie în toată firea pentru a o potoli, făcând-o să uite de plâns. Cu toată luarea-aminte o culcă în patul ei cald încă şi, dându-i să-şi sugă degetul, o readormi tocmai la timp, căci, izbucnind un alt tărăboi între Lénore şi Henri, care în sfârşit se trezeau, trebui să-i domolească şi pe ei. Copiii aceştia nu se înţelegeau deloc şi nu se îmbrăţişau decât în somn. Fetiţa, în vârstă de şase ani, se repezea de cum deschidea ochii la băiat, care, mai mic decât ea cu doi ani, primea palmele fără să răspundă în vreun fel. Amândoi aveau capetele enorme, ca şi cum ar fi fost umflate de claia lor de păr blond. Alzire iu nevoită s-o tragă de picioare pe soră-sa şi s-o ameninţe că-i va învineţi bucile dacă nu se astâmpără. Apoi, când fu să-i spele şi să-i îmbrace,

începură să bată din picioare. Se ferea să deschidă oblonul, ca nu cumva să-l trezească din somn pe taica Bonnemort. El sforăia mai departe, în ciuda groaznicului tărăboi al copiilor.

— Gata! Voi, acolo sus, ce faceţi?! strigă mama Maheu.

Ea deschisese obloanele, aţâţase focul, peste care pusese cărbuni. Nădăjduia că bătrânul n-o fi înghiţit toată fiertura. Dar, găsind tigaia linsă, puse la fiert un pumn de fidea, pe care o tot păstra de trei zile. Au s-o înghită doar fiartă în apă, fără unt; nici vorbă că nu mai rămăsese niciun pic din ajun; şi fu uimită văzând ce minune săvârşise Catherine, care unsese astfel feliile de pâine, încât mai rămăsese o bucăţică de unt cât o nucă. Numai că de astă dată bufetul era cu desăvârşire gol: nimic, nicio coajă de pâine, nici urmă de vreo provizie, nici măcar un ciolan de ros. Ce se vor face dacă Maigrat se va încăpăţâna să le taie orice credit şi dacă stăpânii moşiei Piolaine nu-i vor da măcar cinci franci? Când bărbaţii şi fata se vor întoarce acasă, va trebui totuşi să le dea de mâncare; căci, din nefericire, nu s-a găsit încă mijlocul de a trăi fără mâncare.

— Haide, coborâţi odată! strigă ea supărată. Până acum trebuia să fi plecat de mult.

Când Alzire şi copiii ajunseră jos, ea împărţi fideaua în trei farfurioare. Ei, aşa spunea, nu-i era foame. Cu toate că peste drojdia din ajun Catherine turnase apă, mai turnă şi ea încă o dată şi dădu pe gât două stacane mari din această cafea atât de străvezie, încât părea un fel de apă ruginie. Asta o s-o întărească, totuşi, cât de cât.

— Ascultă, repetă ea Alzirei, să-l laşi pe bunicul să doarmă, să bagi bine de seamă ca nu cumva Estelle să-şi spargă capul, iar dacă se trezeşte şi urlă prea din cale-afară, uite, ţine bucata asta de zahăr, pe care să i-o topeşti în apă ca să i-o dai cu linguriţa. Ştiu că eşti cuminte şi n-ai s-o mănânci tu.

— Şi cu şcoala ce fac, mamă?

— Şcoala… n-avem încotro! Ai să te duci altă dată… Am nevoie de tine.

— Dar fiertura s-o fac dacă tu întârzii?

— A! fiertura, fiertura… Nu, lasă până mă întorc.

Alzire, cu precocea inteligenţă a unei fetiţe infirme, ştia foarte bine să facă supa. Înţelese, pesemne, şi nu mai insistă. Acum, întreaga colonie, se trezise, pâlcuri de copii se duceau la şcoală, cu zgomotul târşâit al saboţilor. Sunară ceasurile opt. Murmurul tot mai stăruitor al flecărelilor venea din stânga, dinspre Levaque. Începea ziua pentru femei, cărora, în jurul ceştilor de cafea, cu mâinile în şolduri, le mergeau gurile ca morile neferecate. Un chip ofilit, cu buzele groase, cu nasul turtit, se lipi de geamul unei ferestre, strigând:

— Am noutăţi, ascultă!

— Nu, nu acum. mai târziu! răspunse mama Maheu. Am de făcut un drum.

Şi, temându-se că, ispitită de o ceaşcă de cafea, ar putea întârzia, îi îndopă în grabă pe Lénore şi Henri şi plecă cu ei. Sus, taica Bonnemort sforăia întruna, cu o ritmică răsuflare ce legăna casa.

Afară, mama Maheu rămase uimită văzând că vântul nu mai sufla. Pe neaşteptate, gerul se muiase, cerul era cenuşiu, zidurile năclăite de o mâzgă verzuie, drumurile împotmolite în noroi, un noroi specific regiunilor carbonifere, negru ca funinginea diluată, gros şi cleios de ţi se împotmoleau saboţii în el. Trebui, curând, să o cârpească pe Lénore, care se juca adunând glod pe saboţi ca pe vârful unei lopeţi. Ieşind din colonie, merseră de-a lungul rambleului, apoi, tăind pe lângă canal pentru a scurta drumul, prin străzi desfundate, terenuri virane închise de garduri năpădite de muşchi. Unele după altele se înşirau hangare, vaste clădiri de uzină, înalte coşuri de fabrică împroşcând funingine, întinând răvăşită câmpie de cartier industrial. Îndărătul unui pâlc de plopi, mina părăsită

Réquillart îşi arăta turnul năruit, din care nu mai rămăsese în picioare decât uriaşa-i schelărie. Şi, luând-o la dreapta, cumătră Maheu ajunse pe şosea.

— Stai tu, stai numai puţin, porcule, strigă ea, am să-ţi arăt eu ţie bulgări de glod!

De astă dată Henri era acela care luase un pumn de noroi şi-l frământa în mâini. Amândoi copiii chelfăniţi, dar fără părtinire, se potoliră, trăgând cu coada ochiului să vadă dârele rămase în noroiul în care înotau din greu, istoviţi din pricina sforţărilor făcute la fiecare pas pentru a-şi smulge picioarele.

Spre Marchiennes şoseaua îşi desfăşura cele doua leghe de drum pietruit, care, ca o panglică unsă cu păcură, se întindea dreaptă între ţarinile ruginii. Dar, în cealaltă parte, cobora în serpentină prin Montsou, care era clădit pe povârnişul unei mari coline ce se înălţa pe câmpie. Pe aceste căi din nord, legând drept, aidoma funiilor întinse de meşterii zidari, oraşe pline de fabrici, urmărind uneori linii uşor curbate şi nesimţite povârnişuri, se înmulţesc treptat-treptat clădirile, tinzând a preface un întreg judeţ într-o cetate industrială. Căscioarele de cărămidă, zugrăvite în culori vii pentru a mai însenina atmosfera, unele galbene, altele albastre, iar altele, în sfârşit, negre, de parcă s-ar fi grăbit să arboreze culoarea la care, în cele din urmă, tot aveau să ajungă, coborau spre stânga şi spre dreapta, şerpuind până la poalele povârnişului. Câteva clădiri mari cu două caturi, locuinţele şefilor uzinei, curmau ici şi colo linia joasă a îngustelor faţade. O biserică, deopotrivă din cărămidă, părea un nou model de furnal înalt, cu clopotniţa-i pătrată, murdărită deja de pulberea de cărbune plutitoare în văzduh. Iar printre fabricile de zahăr, de frânghii şi printre mori, ceea ce predomina erau sălile de dans, cafenelele, berăriile, atât de multe la număr, încât la o mie de case se găseau mai bine de cinci sute de localuri de petrecere.

Apropiindu-se de şantierele companiei, un lung şir de magazii şi ateliere, mama Maheu se hotărî să-i ia de mână pe Henri şi Lénore, unul la dreapta, cealaltă la stânga. Mai încolo se găsea palatul directorului, al domnului Hennebeau, un fel de vilă enormă, despărţită de şosea printr-un grilaj şi o grădină în care tânjeau arbori firavi. În faţa porţii tocmai se oprise o trăsură, din care coborâră un domn cu decoraţii şi o doamnă înfăşurată într-o haină de blană, nişte persoane sosite pesemne în vizită de la Paris şi descinşi în gara din Marchiennes, căci doamna Hennebeau, care se ivi în şovăielnica lumină din vestibul, dădu un strigăt de surpriză şi de bucurie.

— Mişcaţi-vă odată, leneşilor! îşi dojeni mama Maheu copiii, ce alunecau agale prin glod, trăgându-i după ea.

Ajunsese în faţa locuinţei lui Maigrat şi era foarte emoţionată.

Maigrat locuia chiar alături de director, de vila căruia căsuţa-i era despărţită doar de un zid. Şi avea aici un depozit, o clădire lungă, deschisă spre şosea în chip de prăvălie, dar fără vitrină, în care ţinea de toate: de-ale băcăniei, mezelărie, fructe, vindea pâine, bere, cratiţe. Supraveghetor odinioară la Voreux, începuse cu un ungher de cantină; apoi, datorită protecţiei şefilor săi, negoţul i se întinsese, zdrobind treptat-treptat pe toţi detailiştii din Montsou. Maigrat centraliza tot soiul de mărfuri, iar considerabila clientelă – coloniile de mineri – îi îngăduia pe de o parte să vândă mai puţin scump, şi pe de altă parte să dea cel mai mult pe datorie. De altfel, rămăsese tot în mâna companiei, care-i construise căsuţa şi magazinul.

— Uite, domnule Maigrat, iar am venit, spuse mama Maheu cu un aer umil, găsindu-l tocmai în picioare, în faţa uşii.

Maigrat o privi fără să răspundă. Era gras, rece şi politicos şi se lăuda cu faptul că niciodată nu şi-a schimbat vreo hotărâre.

— Cred că n-o să mă mai lăsaţi să plec tot ca şi ieri, cu mâna goală. N-o putem duce, fără pâine, până sâmbătă… Drept e că vă datorăm şaizeci de franci de vreo doi ani…

Se dezvinovăţea în fraze scurte, încurcată. Era o veche datorie, făcută în timpul ultimei greve. Făgăduiseră de zeci de ori să o plătească, dar nu erau în stare, nu apucau să-i dea măcar doi franci la fiecare chenzină. Colac peste pupăză, i s-a mai întâmplat şi o nenorocire alaltăieri: fusese nevoită să plătească douăzeci de franci unui cizmar care-i ameninţa cu puşcăria. Aşa că de aceea nu mai aveau un ban în casă. Altminteri, ca şi tovarăşii lor de muncă, ar fi întins-o şi ei până sâmbătă.

Cu burta scoasă în afară, cu braţele încrucişate pe piept, Maigrat dădea din cap neînduplecat, răspunzând „nu” la fiecare cuvânt al femeii, care-i cerea îndurare.

— Măcar două pâini, zău aşa, nimic mai mult, domnule Maigrat. Mă mulţumesc cu foarte puţin, cafea nici nu vă cer… Nimic decât două pâini de un kilogram şi jumătate pe zi.

— Nu! urlă el, în cele din urmă, din fundul rărunchilor.

Apăru nevastă-sa, o făptură plăpândă, ce-şi petrecea zile întregi cu nasul vârât într-un registru, fără a cuteza măcar să ridice ochii. Fugi, speriată de fierbintea privire a ochilor rugători aţintiţi asupră-i de biata femeie. Se spunea că le lăsa pe lucrătoarele din mină, care târguiau în dugheana lor, să-i calce culcuşul de soţie. Treaba era de toţi ştiută: de câte ori un miner voia să i se amâne plata datoriei, nu avea decât să-şi trimită fiica sau nevasta, urâtă sau frumoasă, cum da Dumnezeu, numai de înţeles să fi fost.

Cumătră Maheu, care îl tot privea rugătoare pe Maigrat, se simţi încurcată sub palida flacără a ochilor mărunţi ce o despuiau. I se aprinse mânia. Ar mai fi înţeles ea asta dacă ar fi fost încă tânără, nu după ce născuse şapte copii. Şi plecă, trăgând cu îndârjire după sine pe Lénore şi Henri, care se apucaseră să adune nişte coji de nuci din noroiul

unde fuseseră zvârlite.

— Noroc n-o să vă aducă fapta asta, să ţineţi minte vorba mea, domnule Maigrat!

Nu-i mai rămâneau acum decât stăpânii Piolainei. Dacă nici de la ăştia nu scotea cinci franci, ei şi alor ei nu le rămânea decât să aştepte să crape de foame. O apucă spre stânga, pe drumul ce ducea la Joiselle. Regia se afla aici, la cotitura drumului, un adevărat palat din cărămizi, în care domni cu vază, de la Paris, şi prinţi, şi generali, şi membri ai guvernului veneau în fiecare toamnă ca să dea mari ospeţe. Şi mergând aşa pe drum, cheltuia, în minte, ban cu ban, cei cinci franci: întâi pâine, apoi cafea; după aceea o litră de unt, un sfert de baniţă de cartofi pentru fiertura de dimineaţă şi tocana de seară; în sfârşit, poate şi puţine mezeluri, căci tata avea nevoie de carne.

Preotul din Montsou, abatele Joire, trecea, ridicându-şi poalele sutanei cu catifelate mişcări de motan spăşit şi bine ghiftuit, grijuliu să nu-şi ude anteriul. Era mieros, părând departe de toate cele lumeşti, ca să se pună bine şi cu muncitorii, şi cu stăpânii lor.

— Bună ziua, părinte.

Fără a se opri, ci surâzând doar în treacăt copiilor, o lăsă aşa, înfiptă parcă în mijlocul drumului. Femeia nu credea în Dumnezeu, dar o bătuse gândul că preacucernicul părinte n-o va lăsa să plece cu mâna goală.

Şi se aşternu din nou la drum, prin noroiul negru şi cleios. Mai era cale de doi kilometri, iar pe copii, cărora le pierise de tot veselia şi mergeau abătuţi, trebuia să-i tragă cu tot dinadinsul după ea. La stânga şi la dreapta drumului se desfăşurau aceleaşi terenuri virane, împrejmuite de garduri năpădite de muşchi, aceleaşi corpuri de fabrici înnegrite de fum, înţesate de coşuri înalte de uzină. Apoi, până către hotarul vânăt al pădurii Vandame, se întindeau, în plin câmp, ţarini nesfârşite, aidoma unui ocean de muşuroaie întunecate, lipsit de catargul vreunui arbore.

— Ia-mă în braţe, mamă.

Şi îi duse în cârcă, rând pe rând, când pe unul, când pe celălalt. Băltoace găureau din loc în loc şoseaua, iar ea îşi ridica poalele fustei de teamă ca nu cumva să ajungă prea murdară la Piolaine. De trei ori fu cât pe-aci să cadă, aşa de lunecos se făcuse afurisitul ăsta de caldarâm. Şi când ajunseră, în cele din urmă, în faţa intrării, două namile de dulăi se repeziră la ei lătrând atât de grozav, încât copiii începură să urle de spaimă. Câinii se potoliră doar când vizitiul puse mâna pe bici.

— Lăsaţi-vă saboţii, intraţi, repeta Honorine.

O dată intraţi în sufragerie, mama Maheu şi cei doi copii adăstară neclintiţi, învăluiţi deodată de o ameţitoare căldură, peste măsură de fâstâciţi de privirile acestui bătrân domn şi ale acestei bătrâne doamne, amândoi înfundaţi în fotoliile lor.

— Fata mamei, spuse bătrâna doamnă, îndeplineşte-ţi modesta ta datorie.

Soţii Grégoire lăsau în seama Cécilei pomenile pe care le făceau. Aceasta intra în vederile lor despre o educaţie aleasă. Trebuie să fii milostiv, căci, precum glăsuiau ei înşişi, căminul lor era chiar casa domnului. De altminteri, se mândreau că ştiu să facă pomana cu toată chibzuiala, necontenit obsedaţi de teama de a nu se lăsa păcăliţi şi de a nu încuraja viciul. Astfel, niciodată nu dădeau bani, niciodată! Nici măcar cincizeci de bani, nici măcar zece bani, căci, după cum foarte bine se ştie, de îndată ce un om sărac pune mâna pe zece bani, nimereşte cu ei drept la cârciumă. Aşa încât pomenile lor constau totdeauna în obiecte, mai ales în veşminte călduroase împărţite în vreme de iarnă copiilor oropsiţi.

— O! mititeii de ei, strigă Cécile, sunt vineţi de frig! Săracii!… Haide, Honorine, du-te şi ia pachetul din dulap.

Slugile priveau şi ele pe aceşti năpăstuiţi cu milă şi cu umbra de îngrijorare a unor fete care n-au de ce jindui

blidul de linte. În vreme ce Honorine urca treptele, bucătăreasa, după ce în neştire pusese rămăşiţele de cozonac pe masă, rămase locului, bălăngănindu-şi mâinile.

— A, continuă Cécile, mai am încă două rochii de lână şi nişte şaluri… Să vezi ce cald o să le ţină sărăcuţilor de ei!

Mama Maheu îşi regăsi atunci graiul şi îngăimă:

— Vă mulţumesc din toată inima, domnişoară. O, Doamne, ce oameni buni!

Şi lacrimi îi podidiră ochii, socotind ca şi în buzunarul ei cei cinci franci, gândindu-se în fel şi chip doar cum să-i ceară dacă nu le-o veni în minte să-i dea ei singuri. Fata trimisă după pachetul cu lucruri zăbovea; se aşternu o clipă de stingheritoare tăcere. Ascunşi în fustele mamei, ţâncii holbau ochii la cozonac.

— Numai pe ăştia îi ai? întrebă doamna Grégoire doar pentru a curma tăcerea.

— Vai de mine, cucoană! Şapte am!

Domnul Grégoire, care-şi adâncise din nou ochii în ziar, tresări indignat.

— Şapte plozi, dar de ce atâţia, Doamne sfinte?!

— Nu-i deloc cuminte, murmură bătrâna doamnă.

Mama Maheu schiţă un gest, scuzându-se parcă. Ce să facă?

— Nici că ne-am gândit, au venit aşa, cum dă Dumnezeu. Şi apoi, ştiţi, când s-or face mari, au să ne fie de folos, casa o să fie mai îndestulată. De pildă, ei ar fi trăit cu toţii mai ca lumea dacă n-ar fi fost şi bunicul, care zi de zi înţepeneşte tot mai mult, şi dacă nu s-ar fi întâmplat ca din droaia de copii doar doi băieţi şi fata cea mai mare să aibă vârsta potrivită să muncească în mină…

Oricum, trebuia cu orice preţ să-i hrănească pe cei mici, care, deocamdată, nu erau în stare de nicio treabă.

— Vasăzică, continuă doamna Grégoire, lucraţi de multă vreme în mină?

Un zâmbet amar lumină lividul chip al mamei Maheu.

— O! Doamne, da, de mult... Eu, ce să vă spun. până a nu împlini douăzeci de ani am tot lucrat în mină. La a doua naştere doctorul a spus că, dacă nu plec, acolo-mi rămân ciolanele, pentru că, pesemne, se întâmpla ceva cu mine. De altminteri, atunci m-am şi măritat, aşa că aveam destulă treabă şi acasă... Dar cei dinspre partea bărbatului meu, cu toţii mişună, de când lumea, în fundul pământului. De pe la bunicul bunicului, ce să vă mai spun, li s-a pierdut urma, de pe la început, când va îi răsunat aici în Réquillart a dintâi lovitură de târnăcop.

Visător, domnul Grégoire privea la femeie şi la năpăstuiţii ei copii, cu pielea galbenă ca ceara, cu părul spălăcit, închirciţi de rahitism, vlăguiţi de anemie, pecetluiţi de amarnica hidoşenie a mizeriei. Plasa tăcerii se întinse iară, nu se mai auzea decât trosnetul huilei arzânde, ce lăsa în urmă-i o dâră de gaz. Plutea în lânceda încăpere pacea lăuntrică în care aţipesc ungherele de fericire burgheze.

— Ce Dumnezeu, face acolo?! strigă Cécile pierzându-şi răbdarea. Ia du-te după ea, Mélanie, şi spune-i că pachetul este jos, în partea stângă a dulapului.

Dar domnul Grégoire întregi cu vorba gândurile pe care i le pricinuiau vederea acestor flămânzi:

— Că n-o fi lumea destul de bine întocmită, se prea poate, dar vezi, draga mea, e limpede că nici muncitorii nu sunt deloc cuminţi... Aşa încât, în loc să adune ban cu ban, cum fac ţăranii noştri, minerii se îmbată, se înglodează în datorii în aşa hal, că îşi lasă familia muritoare de foame.

— Domnul are dreptate, răspunse cumpănindu-şi vorbele mama Maheu. Nu poţi îi totdeauna pe calea cea bună. Aşa le tot spun şi eu nătângilor când se văicăresc... Eu, vedeţi, am avut noroc, bărbatul meu nu bea. Totuşi, duminica, la vreun chef, poate mai trece şi el măsura, dar nu chiar de tot. Şi e cu atât mai frumos din parte-i, cu cât înainte de a ne lua se îmbăta, să mă iertaţi, ca un porc... Şi vedeţi, măcar că e cuminte, mare scofală tot nu putem face. Sunt

zile, ca astăzi de pildă, în care de-am răsturna toate sertarele din casă cu susu-n jos şi cu josu-n sus, n-ar zornăi în ele o para chioară.

Se străduia să-i facă să se gândească la moneda de cinci franci. Continuă, cu glasul molcom, vorbind despre acea ucigătoare datorie, măruntă la început, curând sporită, mistuitoare în cele din urmă. Plăteau cu regularitate, una după alta, chenzine în şir. Dar era de-ajuns să întârzie o singură dată, şi totul se ducea dracului, nici în ruptul capului n-o mai ajungeai din urmă. Gaura devenea tot mai adâncă, iar oamenilor li se făcea silă de o muncă de pe urma căreia nu erau în stare nici măcar să-şi plătească datoriile. Ducă-se dracului! Rămâi la ananghie până la moarte. De altminteri, totu-i de înţeles: un miner nu se poate lipsi de o halbă cu care să-şi spele gâtlejul de funingine. Aşa începe, şi apoi, când îl năpădesc necazurile, nu-l mai poţi smulge din cârciumă. S-ar prea putea, deşi nici prin minte nu-i trece să se plângă de cineva anume, ca muncitorii să nu câştige într-adevăr destul.

— Eu credeam, spuse doamna Grégoire, că locuinţa şi încălzitul vi-l dă compania.

Mama Maheu zvârli o căutătură piezişă spre cărbunii încinşi din sobă.

— Da, e adevărat, ni se dă cărbune, nu chiar de ăl mai bun, dar care, totuşi, arde... Cât despre locuinţă, nu costă decât şase franci pe lună: mai nimic, aţi spune, şi totuşi de cele mai multe ori e cumplit de greu să-i scoţi şi pe ăştia... Iacătă, bunăoară astăzi, în bucăţi de m-aţi ciopârţi şi nu scoateţi de la mine o leţcaie. Dacă nu-i, nu-i, şi pace!

Domnul şi doamna Grégoire, molcom tolăniţi, tăcură, din ce în ce mai plictisiţi şi stingheriţi în faţa acestui urlet de tarabă al mizeriei. Temându-se să nu-i fi jignit cumva, mama Maheu adăugă, cu liniştea şi cumpătarea-i de femeie chibzuită:

— O! Doamne! nu că mă plâng. Asta-i viaţa, o rabzi aşa

cum e, şi pace; mai ales că în van sunt toate, oricât ne-am da noi de ceasul morţii... Nu-i aşa, domnule, nu-i aşa, doamnă, că cel mai cuminte e să-ţi vezi cinstit de treabă, în ungherul pe care ţi l-a hărăzit bunul Dumnezeu?

Domnul Grégoire aprobă cu însufleţire:

— Cu asemenea simţăminte, draga mea, eşti totdeauna mai presus de orice nefericire.

Honorine şi Mélanie aduceau, în sfârşit, pachetul. Cécile îl desfăcu şi scoase cele două rochii. Îi mai dădu nişte basmale, ba chiar ciorapi şi mănuşi. Toate le vor veni de minune; se grăbea, punând slujnicele să împacheteze boarfele alese, căci profesoara de pian sosise, aşa că Cécile îi tot împingea, binişor, şi pe mama Maheu, şi pe copiii ei spre uşă.

— Ştiţi, bâigui femeia, suntem la mare ananghie, şi dacă am avea măcar cinci franci...

Vorba asta fu rostită cu glasul sugrumat, căci toţi cei din neamul Maheu erau mândri şi nedeprinşi să cerşească mila cuiva. Cécile, neliniştită, îl privi pe taică-su. Dar acesta se împotrivi cu hotărâre, având aerul că-şi împlineşte datoria:

— Nu, asta nu intră în vederile noastre. Nu se poate.

Atunci, odrasla soţilor Grégoire, înduioşată de mutra tulburată a mamei Maheu, ţinu să facă un dar şi copiilor. Lénore şi Henri nu-şi dezlipiseră ochii de la cozonacul din care ea tăie fiecăruia câte o felie.

— Ţineţi! asta e pentru voi.

Apoi Cécile luă din nou feliile de cozonac în mâna şi ceru un ziar vechi.

— Staţi, o să-l împărţiţi acasă cu fraţii şi cu surorile voastre.

Şi, sub înduioşatele priviri ale părinţilor, ea îi împinse în cele din urmă afară. Bieţii ţânci, care n-aveau nici pâine, plecară ţinând cu mare respect acest cozonac în mânuţele lor degerate de frig.

Mama Maheu îşi târa plozii pe caldarâm, fără a mai lua

aminte nici la câmpia pustie, nici la noroiul cel negru, nici la livida boltă cerească ce-i părea că i se învârte deasupra capului. Când, făcând calea întoarsă, trecu din nou prin Montsou, se mai abătu o dată, dar foarte hotărâtă, la Maigrat, pe care-l imploră atât de fierbinte, încât izbuti să-i ia două pâini, cafea, unt, ba chiar şi cei cinci franci, căci omul se îndeletnicea şi cu camăta. Dar nu după ea i se încinseseră lui călcâiele, ci după Catherine, şi mama Maheu îi ghici gândul când el o sfătui să-şi trimită fiica după merinde. O vedea ea ce e de făcut. Nici vorbă, Catherine îl va plesni dacă se va lega de ea.

3

Ceasurile sunară unsprezece la mica biserică a coloniei celor „două sute patruzeci”, o capelă de cărămidă, în care abatele Joire citea duminica liturghia. De alături, din şcoala zidită şi ea tot din cărămidă, se auzeau copiii care silabiseau, cu toate că, din pricina gerului, ferestrele erau închise. Pe uliţele largi, împărţite în mici grădini lipite două câte două, rămâneau locuri virane între cele patru mari corpuri de case, toate la fel; iar pământul acestor grădini, pustiit de iarnă, înfăţişându-şi tristeţea de humă, era ici-colo gheboşat şi sluţit de rămăşiţele legumelor întârziate. Se făcea fiertura, hornurile fumegau, în vreme ce, din loc în loc, de-a lungul zidurilor faţadei, se ivea vreo femeie ce deschidea o uşă şi pierea. De la un capăt la celălalt, pe caldarâmul pavat, alunecau din burlane, deşi nu ploua, în butoaiele de jos picături de apă, într-atâta cerul plumburiu era plin de umezeală. Iar înfăţişarea acestui sat, ridicat dintr-odată în mijlocul întinsului platou, mărginit de negrele-i uliţe ca de un tiv îndoliat, nu era înseninată decât

de fâşiile drepte alcătuite din stacojiile-i olane, spălate fără încetare de puhoaiele de apă ale ploilor.

Întorcându-se spre casă, mama Maheu se abătu din drum ca să cumpere cartofi de la nevasta unui supraveghetor, căreia îi mai rămăsese ceva din recoltă. După perdeaua unor plopi piperniciţi, singurii copaci ai acestor câmpii, se găsea un grup de clădiri stinghere, case aşezate în şiruri de patru câte patru şi împrejmuite de câte o grădină. Şi cum compania rezerva contramaiştrilor noul tip de construcţii, lucrătorii numiseră acest ungher al aşezării colonia *Bas-de-Soie*[2] după cum pe a lor o botezaseră *Paie-tes-dettes*[3], ca pe o fără de răutate ironie a propriei lor mizerii.

— Uf! iată-ne în sfârşit acasă, spuse mama Maheu, încărcată de pachete, împingându-i înăuntru pe Lénore şi Henri, plini de noroi, cu picioarele frânte de oboseală.

La gura sobei, Estelle urla în braţele Alzirei, care o tot legăna. Aceasta din urmă, nemaiavând zahăr şi nemaiştiind cum s-o potolească, se hotărâse să se prefacă că-i dă ţâţă. Şiretlicul ăsta se dovedea adeseori a fi bun. Dar de astă dată zadarnic îşi desfăcuse rochia, lipind buzele Estellei de uscatu-i piept de infirmă în vârstă doar de opt ani. Copilul muşca îndârjit carnea, din care nu putea scoate nimic.

— Dă-o-ncoace – strigă maică-sa de îndată ce, lepădând pachetele, fu cu mâinile goale – că altfel n-o să fie chip să spunem un cuvânt!

După ce scoase de sub cămaşă un sân greu ca un burduf, şi când gura sugaciului care urla înşfăcase, amuţind deodată, sfârcul de carne, putură în sfârşit şi ele să vorbească. De altfel, toate treburile casei fuseseră bine făcute, mica gospodină ţinuse focul aprins, măturase, dereticase odaia. Şi de sus se auzea, în tăcerea ce-i înconjura, răsuflarea bunicului, însoţită de aceeaşi ritmică sforăială, nicio clipă curmată.

[2] Ciorapi-de-mătase.
[3] Plăteşte-ţi-datoriile.

— O! ce de lucruri! murmură Alzire, cu ochii veseli, când văzu merindele. Mamă, dacă vrei, fac eu supa.

Abia de mai încăpeau toate pe masă; un pachet cu de-ale îmbrăcăminţii, două pâini, cartofi, unt; cafea, cicoare şi un sfert de kilogram de mezeluri.

— Aoleu, supa! făcu marna Maheu cu un gest de sfârşeală. Ar trebui să culegem măcriş şi să smulgem nişte praz... Nu, am s-o fac mai pe urmă, pentru bărbaţi... Pune la fiert cartofi, o să-i mâncăm cu puţin unt... Şi cafea, nu? Nu cumva să uiţi cafeaua!

Dar deodată îşi aduse aminte de cozonac. Se uită la Lénore şi Henri care se hârjoneau pe podea, veseli şi odihniţi acum, dar cu mâinile goale. Nu cumva, în timpul drumului, mâncăii ăştia înghiţiseră pe ascuns cozonacul?! Îi luă la palme, în vreme ce Alzire, care punea oala pe foc, încerca s-o potolească:

— Lasă-i, zău, mamă, de cozonac te superi? Ştii doar că pentru mine, şi cu el, şi fără el, totuna e. Li s-o fi făcut foame de atâta mers pe jos.

Sunară ceasurile de amiază, se auziră tropotele de saboţi ale copiilor care ieşeau de la şcoală. Cartofii erau fierţi, cafeaua tare, îndoită cu cicoare, se strecura prin filtru cu zvonul plăcut al grelelor picături ce căzeau. Fu golit un colţ al mesei, la care doar mama Maheu mâncă; copiii îmbucară pe genunchi, iar băiatul cel mic, care înghiţea cu o mută lăcomie, întorcea mereu şi pe tăcute ochii spre pachetul cu carne, a cărui hârtie unsuroasă grozav îi aţâţa pofta.

Pe când mama Maheu îşi bea cafeaua cu sorbituri mici, ţinând ceaşca fierbinte cu amândouă mâinile ca să şi le încălzească, taica Bonnemort cobori. De obicei se scula mai târziu, şi mâncarea, pe foc, îl aştepta. Dar, de astă dată, începu să mârâie că nu avea fiertură. Apoi, după ce noră-sa îi spuse că nimeni nu e totdeauna în stare să facă toate câte şi le pune în minte, îşi mâncă în tăcere cartofii. La răstimpuri, ca să păstreze casa curată, se ridica şi se ducea

să scuipe în cenuşa din sobă; şi, ghemuindu-se iar în scaun, îşi dumica îmbucătura, în fundal gurii, cu capu-n piept, cu privirea stinsă.

— Ah, mamă! uitasem să-ţi spun, zise Alzire, că a venit vecina…

Maică-sa o întrerupse:

— Femeia asta mă plictiseşte!

Mocnea în ea ciuda împotriva nevestei lui Levaque fiindcă în ajun se tot văitase de sărăcie ca să nu-i împrumute nimic; iar mama Maheu ştia bine că tocmai în ziua aceea nu era deloc strâmtorată, căci chiriaşul Bouteloup îi plătise înainte banii pe chenzină. În colonie nu era obiceiul ca oamenii să se împrumute unul pe altul.

— A, bine că mi-ai adus aminte: înveleşte într-o hârtie cafea cât încape în râşniţă… ca să i-o dau Pierronei, că i-o datorez de alaltăieri.

Şi, de îndată ce fata fu gata cu pachetul, ea îl luă, spunând că se va reîntoarce curând, ca să pună la foc fiertura pentru bărbaţi. Apoi ieşi cu Estelle în braţe, lăsându-l pe bătrânul Bonnemort să-şi mestece pe îndelete cartofii, în vreme ce Lénore şi Henri se băteau pentru cojile rămase.

Mama Maheu, în loc să facă drumul obişnuit, o luă prin grădini, de teamă ca nu cumva s-o vadă vecina Levaque. Grădina ei se afla în spatele grădinii Pierronilor, iar în zăplazul dărăpănat ce le despărţea era o spărtură prin care se putea trece. Fântâna comună pentru patru gospodării era aici. Alături, după o tufă de liliac pipernicit, se afla coteţul, un fel de şopron scund, plin de scule vechi şi în care se creşteau unul câte unul iepurii ce erau mâncaţi în zilele de sărbătoare. Sunară ceasurile unu, ora cafelei, şi niciun suflet de om pe la vreo uşă sau la vreo fereastră. Doar un muncitor de la săpăturile de pământ, înainte de a coborî în mină, săpa la locuşorul lui de legume, fără a-şi ridica ochii din pământ. Dar pe când mama Maheu ajunsese

în faţă. În dreptul celuilalt corp de clădiri, văzu cu uimire ivindu-se înaintea bisericii un domn şi două doamne. Se opri o clipă, recunoscându-i: era doamna Hennebeau, care-şi însoţea oaspeţii – domnul cu decoraţii şi doamna în haină de blană – spre a vizita colonia.

— Ei! da de ce te-ai ostenit pentru atâta lucru?! strigă Pierrona când mama Maheu îi dădu înapoi cafeaua. Nu era doar nicio grabă.

Avea douăzeci şi opt de ani şi, brună, cu fruntea îngustă, cu ochii mari, cu buzele subţiri, trecea drept frumuseţea coloniei; pe deasupra era şi cochetă, curată ca o pisică, cu sânii încă frumoşi, căci nu avusese copii. Maică-sii, bătrâna Brûlé, văduva unui havator care murise în mină, după ce-şi trimisese fata să lucreze într-o fabrică şi jurase că fiică-sa nu va lua niciodată un miner, nu-i mai trecea supărarea de când aceasta din urmă se căsătorise într-un târziu, cu Pierron, după alte toate şi văduv, cu o fetişcană de opt ani. Totuşi, menajul trăia foarte fericit în mijlocul clevetirilor şi al isprăvilor puse pe seama cumsecădeniei bărbatului şi pe seama ibovnicilor femeii. Nici pomeneală să fi rămas măcar o dată datorii, carne de două ori pe săptămână, iar casa întreţinută atât de curat, încât te-ai fi putut oglindi pe fundul tingirilor. Şi, ca o culme a norocului, datorită protecţiilor, compania îi îngăduise să vândă zaharicale şi biscuiţi, pe care le punea la vedere în borcane aşezate pe două scândurele la fereastră. Scotea un câştig de treizeci până la treizeci şi cinci de bani pe zi, ba, uneori, duminica, chiar şaizeci. Şi, în toiul acestui noroc, protestau cât le ţinea gura şi mama Brûlé, care, cu furia ei de veche revoluţionară, nutrea, de când cu moartea bărbatului, o amarnică dorinţă de răzbunare împotriva patronilor, şi mica Lydie, pe obrajii căreia toată vioiciunea acestei familii se prefăcea în ploaie de palme.

— Vai ce voinică s-a făcut! spuse Pierrona, giugiulind-o pe Estelle.

— Of, păcatele mele, să nu mai vorbim de câte necazuri ţi se trag de pe urma lor! făcu mama Maheu. Noroc de tine că nu-i ai. Încaltea, poţi ţine curat.

Deşi în casa ei toate erau la locul lor şi cu toate că făcea curat în fiecare sâmbătă, aruncă totuşi o privire de pizmaşă gospodină în această atât de luminoasă încăpere, ce dădea în vileag chiar şi un oarecare gust, cu vasele aurite de pe bufet, cu oglinda şi cu cele trei gravuri înrămate.

Pierrona la acel ceas începuse să-şi bea singură cafeaua, căci toţi ai casei se găseau la mină.

— Hai să bei şi tu o ceaşcă cu mine, spuse ea.

— Nu, nu, mulţumesc, abia am băut una.

— Ei şi, ce-are-a face?

Într-adevăr, aşa şi era. Şi băură pe îndelete amândouă. Printre borcanele de biscuiţi şi zaharicale, privirile le alunecară asupra caselor din faţă, ce-şi înşirau îndărătul ferestrelor perdeluţele de o albeaţă mai mult sau mai puţin vădită, mărturie a vredniciei gospodinelor. Cele de la casa familiei Levaque erau foarte murdare, adevărate cârpe, de parcă s-ar îi şters cu ele fundul oalelor.

— Cum e cu putinţă să trăieşti într-un aşa hal de murdărie! murmură Pierrona.

Atunci, mama Maheu îşi dădu drumul, şi nu se mai opri. Eh! dacă ar avea şi ea un chiriaş ca acest Bouteloup, atunci pe ea s-o fi văzut cum i-ar fi mers treburile casei! Pentru cine se pricepe, un chiriaş înseamnă o afacere straşnică. Decât că, fireşte, nu trebuie să te şi culci cu el. Cât despre bărbat, avea năravul să bea, îşi bătea nevasta şi umbla cu limba scoasa după artistele de şantan din Montsou.

Pierrona făcu o mutră de grozavă silă. Artistele astea de la care te pricopseşti cu tot felul de boli! La Joiselle era una din astea, care molipsise o mină întreagă.

— Ceea ce mă uimeşte, spunea ea, este că ţi-ai lăsat băiatul, să se încurce cu fata lor.

— Of, da, poftim de te împotriveşte la aşa ceva!...

Grădina lor e doar lipita de a noastră. În timpul verii, Zacharie era mereu cu Philomène după tufa de liliac, sau pe acoperişul şopronului, şi nici că se sinchiseau; nu te puteai apropia de fântână fără sa nu-i surprinzi împreună.

Era obişnuita poveste a vieţii de promiscuitate din colonie, fetele trăind în desfrâu, întinzându-se, cum şi spuneau, cu băieţii pe acoperişul scund şi în pantă al şopronului de îndată ce se lăsa noaptea. Toate încărcătoarele de vagonete îşi zămisleau aici cel dintâi copil, dacă nu se osteneau să-l facă la Réquillart sau ascunse prin lanurile de grâu. Toate astea erau fără însemnătate, căci după aceea se căsătoreau, şi doar mamele băieţilor se supărau când aceştia o luau prea de timpuriu cu însurătoarea, pentru că un băiat care se căsătorea nu mai era de niciun ajutor familiei sale.

— În locul tău i-aş lăsa în plata Domnului, spuse foarte cuminte Pierrona. Zacharie al tău a lăsat-o borţoasă de două ori până acum, şi dacă lucrurile merg aşa, nu se va mai dezlipi de ea… Oricum, de bani v-aţi şters pe bot.

Furioasă, mama Maheu ridică braţele.

— Uită-te la mine: îi blestem dacă se înhăitează… Da ce? Zacharie nu ne datorează niciun respect? Am cheltuit destul cu el, nu? Ei bine, să ne întoarcă şi nou câte ceva, şi pe urmă n-are decât să se-ncurce cu cine vrea… Ce ne-am face, spune, dacă toţi copiii noştri, de îndată ce le e în putinţă, s-ar apuca să muncească pentru alţii? Nu ne-ar rămâne decât să crăpăm de foame! Se potoli totuşi. Vorbesc doar aşa, în general, om vedea mai târziu… Cafeaua asta e grozavă, pui în ea tot ce trebuie.

Şi după încă un sfert de ceas de asemenea trăncăneli, mama Maheu plecă, strigând că nu făcuse încă fiertura pentru ai ei. Afară, pe uliţă, copiii se întorceau la şcoală, câteva femei apăreau în prag privind-o pe doamna Hennebeau, care, de-a lungul unei faţade, dădea oaspeţilor ei lămuriri cu privire la colonia minerilor, arătându-le ceva

cu degetul. Vizita aceasta stârni un freamăt în tot satul. Minerul care săpa rămase locului o clipă, iar în grădină două găini speriate o luară la fugă.

Când se întorcea spre casă, mama Maheu dădu nas în nas cu vecina Levaque, care ieşise din casa ca să aţină calea doctorului Vanderhaghen, unul dintre medicii companiei, un omuleţ scund, grăbit, care, cu treburi până peste cap, dădea consultaţii din fugă.

— Domnule, striga ea, nu pot închide ochii toată noaptea! Toate cele mă dor... Ar trebui încaltea să stăm de vorbă.

El le tutuia pe toate, şi răspunse, fără a se opri:

— Ia lasă-mă-n pace! Bei prea multă cafea.

— Şi pe bărbatul meu – spuse la rându-i mama Maheu – bine ar fi să-l vedeţi... Aceleaşi dureri de picioare, care nu-i dau pace.

— Tu îl speteşti! Hai, lasă-mă-n pace!

Amândouă femeile rămaseră cu gura căscată, în mijlocul drumului, privindu-l pe doctor, care le ei întorsese spatele.

— Haide, intră, spuse vecina Levaque, după ce amândouă ridicaseră din umeri deznădăjduite. Nu ştii că am noutăţi... Cred că ai să bei puţină cafea? Acum am prăjit-o.

Mama Maheu, care dădea din colţ în colţ, nu fu în stare, până la urmă, să se împotrivească. Fie! Doar un strop, aşa, ca să n-o supere. Şi intră.

Încăperea era de o murdărie îngrozitoare, pardoseala şi pereţii, pătaţi de grăsime, bufetul şi masa, năclăite; te sufoca o putoare de gospodărie neîngrijită. La gura sobei, cu coatele pe masă, cu nasul în taler, Bouteloup, încă tânăr pentru cei treizeci şi cinci de ani ai săi, cu spatele-i lat de flăcău zdravăn şi paşnic, dădea pe gât cele din urmă linguri de terci, în vreme ce în picioare, lângă el, micul Achille, primul copil al Philomènei, aproape de trei ani, îl privea mut, cu ochi rugători şi lacomi. Chiriaşul, cu barba-i mare şi

neagră, bun la inimă, îi vira din când în când o bucată de carne în fundul gurii.

— Stai s-o îndulcesc, spuse cumătră Levaque, punând glucoză în cafea.

Cu şase ani mai în vârstă decât el, peste măsură de îmbătrânită, ea era înfricoşătoare, cu sânii atârnându-i pe burta-i lăsată pe pulpe, cu părul cărunt şi veşnic vâlvoi pe pocitu-i cap turtit. O luase firesc, fără a se uita la ea cu o mai mare luare-aminte decât la fiertura în care găsea fire de păr şi la patul al cărui aşternut se primenea la trei luni o dată. Era cuprinsă şi ea în preţul pensiunii, iar bărbatul o ţinea una, şi anume: că învoiala e învoială.

— Uite ce voiam să-ţi spun, continuă ea, că ieri seara Pierrona a fost văzută tot învârtindu-se prin colonia *Beis-de-Soie.* Domnul ăla, pe care-l ştii, o aştepta în dosul cârciumii lui Rasseneur şi, de cum s-au întâlnit, au luat-o la goană de-a lungul canalului... Ei, ce spui? Frumos îi şade, femeie măritată!

— Apoi, de, răspunse mama Maheu, înainte de a o lua, Pierron dăruia iepuri contramaistrului, aşa că acum îl costă mai puţin să-i împrumute femeia.

Bouteloup izbucni într-un hohot de râs şi, luând o bucată de miez de pâine muiată în zeamă, i-o zvârli lui Achille în gură. Amândouă femeile îşi vărsară năduful pe Pierrona, o femeie frivolă, cu nimic mai frumoasă decât atâtea altele şi care, cât era ziulica de lungă, n-avea altă treabă decât să vadă cât îi e de netedă pielea, să se spele şi să-şi tot dea cu dresuri şi cu alifii. La urma urmelor, dacă lui bărbat-su îi place aşa viaţă, treaba lui. Sunt pe lume bărbaţi care din ambiţie sunt gata să-şi lângă şefii numai ca ăştia să le arunce un mulţumesc. Şi nu fură întrerupte decât de venirea unei vecine, care aducea pe cel mai mic dintre plozii Philomènei, un prune de nouă luni, pe Désirée; luând masa în hala ciururilor de sortare, Philomène se înţelesese cu vecina să-i aducă acolo copilul, şi ea îi dădea să sugă,

aşezându-se o clipă pe mormanul de cărbuni.

— De a mea nu mă pot dezlipi un minut, că urlă cât o ţine gura, spuse mama Maheu privind-o pe Estelle, care-i adormise în braţe.

Dar nu reuşi deloc să ocolească întrebarea, pe care o şi ghicise în ochii vecinei Levaque:

— Haide, ar trebui să ne hotărâm odată.

La început, cele două mame, fără să fi stat măcar de vorbă, se învoiseră ca această căsătorie să nu se facă încă. Dacă mama lui Zacharie voia să se înfrupte cât mai multă vreme din chenzinele fiului ei, mama Philomènei se înfuria la gândul de a nu mai avea parte de chenzinele fiică-sii. Nu era nicio grabă, preferase chiar să păstreze pruncul atâta vreme cât era singurul; numai că, de când acesta începuse să crească, să ceară de mâncare şi mai venise pe lume şi al doilea, ea se socotea în pagubă, aşa încât, ca una care nu înţelege să lase cât de cât să treacă de la ea, îi tot dădea ghes cu nunta.

— Zacharie a tras sorţii, continuă ea, şi nimic nu mai împiedică… Pe când dară?

— S-o lăsăm până-n vară, răspunse, încurcată, mama Maheu. Treburile astea sunt, la urma urmelor, plicticoase. Ca şi cum nu puteau să aştepte ca întâi să se căsătorească, şi pe urmă să fie împreună!… Pe legea mea! gâtul i l-aş suci Catherinei dacă aş afla că a făcut şi ea prostia asta.

Vecina Levaque ridică din umeri:

— N-ai nicio grijă. O să facă şi ea ca toată lumea!

Bouteloup, cu liniştea unui om care se simte la el acasă, scotoci în bufet, căutând pâine. Legumele pentru fiertura lui Levaque, cartofi şi praz, zăceau pe un colţ al mesei, aproape curăţate, de zece ori la rând luate şi lăsate în toiul acestor bârfeli fără sfârşit. Femeia era totuşi gata să se apuce de treabă, dar iar le lăsă, ca să se pironească în faţa ferestrei.

— Fi! Ce-o mai fi şi asta?… Ia te uită! Doamna

Hennebeau cu nişte oameni. Uite-i că intră la Pierrona.

De îndată, amândouă îi dădură iar cu Pierrona. O! aşa se întâmpla totdeauna; de câte ori compania aducea străini să viziteze colonia, aceştia erau duşi de-a dreptul în casa ei, pentru că acolo era curat. Bineînţeles, nicio vorbuliţă despre isprăvile ei cu contramaistrul. Nu-i nicio scofală să fii curat când ai ibovnici care câştigă trei mii de franci, când ai casă, căldură, băşca fel de fel de daruri. Chiar de era curată faţa, fundul nu era deloc la fel. Şi, atâta vreme cât îi ştiură pe oaspeţi acolo, gura le merse ca moara neferecată.

— Iată-i că ies, spuse în sfârşit vecina Levaque. Iau casele la rând... Ia te uită, drăguţă, mi se pare că vin la tine.

Pe mama Maheu o cuprinse teama. Cine ştie dacă Alzire o fi dat măcar cu cârpa pe masă? Şi fiertura care nici la ea nu era gata! Bâlbâi un „la revedere”, o şterse, zbughind-o spre casă, fără a mai arunca o privire în lături.

Dar toate străluceau. Alzire, foarte cuminte, cu o cârpă de bucătărie în faţă, văzând că maică-sa nu se-ntorcea, se apucase să facă fiertura. Smulsese cele din urmă fire de praz din grădină, culesese măcriş şi tocmai curăţa zarzavatul, în vreme ce într-un cazan mare se încălzea pe foc apa pentru baia oamenilor, când se vor întoarce de la lucru. Henri şi Lénore, din întâmplare cuminţi de astă dată, se îndeletniceau cu ruperea unui vechi almanah. Taica Bonnemort pufăia liniştit din lulea.

Nici nu apucase bine mama Maheu să răsufle, că şi bătu la uşă doamna Hennebeau.

— Îmi dai voie, nu, draga mea?

Arătoasă, blondă, puţin cam greoaie în splendid a-i maturitate a celor patruzeci de ani, făcea un efort ca să surâdă binevoitor, fără a lăsa prea mult să i se vadă teama de a nu-şi păta rochia de mătase aurie, acoperită de o capă de catifea neagră.

— Intraţi, intraţi, repeta ea oaspeţilor. Nu supărăm pe

nimeni. Ei, ce spuneţi? Nu-i aşa că şi aici e curat? Şi unde mai puneţi că femeia asta de treabă are şapte copii! Toate gospodăriile noastre arată aşa... Vă spuneam că compania le închiriază casa cu şase franci pe lună. O odaie mare la parter, două camere sus, pivniţă şi o grădină.

Domnul cu decoraţii şi doamna în haină de blană, descinşi dimineaţa din tren, veniţi de la Paris, păreau cam străini de toate aceste lucruri neaşteptate, la care priveau fără a şti ce să creadă.

— Şi grădină, repetă doamna. Să tot trăieşti aici, e încântător!

— Cărbuni le dăm mai mulţi decât pot arde, continuă doamna Hennebeau. Medicul îi vede de două ori pe săptămână; iar când îmbătrânesc, primesc pensii, cu toate că nu li se reţine nimic din salarii.

— Un adevărat Canaan, pământ al făgăduinţei, în care curge lapte şi miere! murmură încântat domnul.

Mama Maheu se repezise, poftindu-i să ia loc. Doamnele refuzară. Doamna Hennebeau, încântată pentru o clipă, în monotonia exilului ei, de distracţia pe care i-o oferea rolul de a înfăţişa o menajerie, se simţi curând totuşi obosită şi dezgustată de neplăcutul miros al mizeriei, deşi, dintre casele în care se aventura, le alegea pe cele mai curate. De altfel, nu repeta decât crâmpeie de vorbe auzite, fără a se sinchisi prea mult de acest norod de muncitori din juru-i, încercaţi de nevoi şi suferinţa.

— Ce drăguţi copii! murmură doamna, care, de fapt, îi găsea îngrozitori, cu capetele lor prea buhăite, năpădiţi de clăi de păr de culoarea paiului.

Iar mama Maheu trebui să spună vârsta copiilor, o întrebară câte ceva şi despre Estelle, aşa, doar de politeţe. Respectuos, taica Bonnemort îşi scosese luleaua din gură. Dar, aşa cum era, pustiit de cei patruzeci de ani petrecuţi în străfundurile pământului, cu picioarele ţepene, cu trupul frânt, cu faţa-i pământie, dădea destulă pricină de

îngrijorare; şi, pentru că se simţi cuprins de un violent acces de tuse, găsi că e mai cuminte să iasă din odaie şi să scuipe afară, socotind că scuipatul său de funingine va indispune pe oaspeţi.

Alzire avu parte de toate laudele. Ce drăguţă gospodină mititică, cu cârpa ei de bucătărie! Mama fu felicitată pentru fetiţa-i atât de înţeleaptă la vârsta ei. Dar nicio vorbă despre cocoaşă; cu priviri de milă şi de silă o tot învăluiau pe biata făptură infirmă.

— Acum, încheie doamna Hennebeau, dacă cineva la Paris vă întreabă despre coloniile minerilor noştri, aveţi ce să-i răspundeţi... Veşnic aceeaşi linişte, obiceiuri patriarhale, cu toţii fericiţi şi teferi, cum îi vedeţi, un ungher unde ar fi bine să mai veniţi, ca să vă întrematţi puţin la aer curat şi în mijlocul vieţii acesteia paşnice.

— Minunat, minunat! strigă domnul într-o ultimă pornire de entuziasm.

Ieşiră ca vrăjiţi, cum se iese dintr-o panoramă, iar mama Maheu, care-i însoţea, adăstă în prag, în vreme ce oaspeţii se îndepărtau uşurel, vorbind foarte tare. Uliţele se populaseră şi fură nevoiţi acum să treacă printre pâlcuri de femei atrase de această vizită, a cărei vâlvă o purtau din gură în gură.

Tocmai atunci, în faţa porţii ei, cumătră Levaque o oprise pe Pierrona, care, curioasă, sosise şi ea la faţa locului. Amândouă se arătau neplăcut surprinse. Da ce? Nu cumva oamenii ăştia aveau de gând să şi înnopteze în casa familiei Maheu? Chiar aşa de distractiv n-o fi!

— Veşnic săraci lipiţi pământului, cu toţi banii pe care-i câştigă! Păi de! Aşa-i dacă ai năravuri rele.

— Adineauri am aflat că azi-dimineaţă s-a dus să cerşească la stăpânii Piolainei şi că Maigrat, care nu-i mai dădea pâine, şi-a făcut pomană de astă dată... Ce cere Maigrat în schimb ştim cu toţii...

— Nu, vai de mine, nu pe ea! Atâta bărbăţie n-are... Pe

Catherine.

— Oho! ia ascultă-mă. nu crezi că a avut mai adineauri neobrăzarea să-mi spună că i-ar suci Catherinei gâtul dacă ar prinde-o cu aşa ceva?!... Ca şi cum namila de Chaval n-ar fi dat-o de mult cu cracii-n sus, pe şopron!

— Sst! Iată-i că vin!

Atunci cumătră Levaque şi cu Pierrona, cu aerul liniştit, fără vreo curiozitate indiscretă, se mulţumiră a pândi cu coada ochiului plecarea oaspeţilor. Apoi, printr-un semn, dar cu însufleţire, o chemară pe mama Maheu, care încă o mai purta pe Estelle în braţe. Şi cu toate trele, pironite locului, priveau cum se îndepărtează spinările bine înţolite ale doamnei Hennebeau şi ale oaspeţilor ei. Când aceştia ajunseră la o depărtare de vreo treizeci de paşi, bârfelile reîncepură, sporite la culme:

— Ehei, ce de scumpătăţi pe hoitul lor! Ce-i pe ele face poate mai mult decât ele toate la un loc!

— Ei, nici vorbă!... Pe cealaltă n-o cunosc, dar pe asta de aici n-aş da nicio para chioară, aşa grozavă cum se ţine. Se spun la poveşti, care mai de care...

— Ce spui, soro, ce poveşti?

— Că ar avea ibovnici!... Întâi, chiar inginerul...

— Pieritura aia de flecuşteţ!... O! E atât de firav, că l-ar prăpădi prin aşternuturi.

— Şi ce-i cu asta, de vreme ce ei îi place!... Eu n-am niciodată încredere într-o femeie care face întruna mutre acre şi veşnic are aerul că nu se simte nicăieri la largul ei... Priveşte-o numai cum îşi leagănă şoldurile, de parcă ne-ar sfida pe toate. Ce, ăsta-i lucru curat?

Vizitatorii se îndepărtau cu acelaşi pas domol, vorbind întruna, când o caleaşcă se opri în drum, în faţa bisericii. Din ea coborî un domn în vârstă de vreo patruzeci şi opt de ani, strâns într-o redingotă neagră, cu pielea măslinie, cu chip autoritar şi corect.

— Soţul, murmură cumătră Levaque, în şoaptă, ca şi

cum, cuprinsă de respectul ierarhic pe care-l inspira directorul celor zece mii de lucrători ai săi. s-ar fi temut să nu fie auzită. Ce-i drept, e drept, ăsta are un cap de bărbat încornorat!

Acum, toţi locuitorii coloniei erau în stradă. Curiozitatea femeilor creştea, grupurile se alăturau, prefăcându-se într-o mare de capete, în vreme ce o droaie de plozi cu mucii la nas tălălăiau pe caldarâm, cu gura căscată. O clipă fu zărit chipul palid al institutorului, care ridică şi el capul de după gardul viu al şcolii. În mijlocul grădinilor, omul care săpa se oprise şi el în loc, cu piciorul pe hârleţ, cu ochii căscaţi. Iar murmurul clevetirilor se înteţi, treptat-treptat, într-un zvon de flecăreală. aidoma şuierului unui vânt ce iscă foşnetul frunzelor uscate.

Mai cu seamă în faţa casei familiei Levaque se strânsese mulţime de oameni. Sosiseră întâi două femei, apoi zece, apoi douăzeci. Prudentă, Pierrona tăcea acum, când erau prea multe urechi s-o audă. Cumătră Maheu, una dintre cele mai cu judecată, se mulţumea şi ea doar să privească; şi pentru a o potoli pe Estelle, care se trezise şi urla, îşi scosese liniştită, în plină zi, ţâţa-i de vită bună de muls, ce-i spânzura alungită parcă de nesecatu-i izvor de lapte. Când domnul Hennebeau aşeză doamnele în fundul caleştii, care luă drumul spre Marchiennes, se auzi o ultimă izbucnire de glasuri flecare, toate femeile gesticulau, vorbindu-şi una în obrazul celeilalte, într-un tumult ca de furnicar în plină revoluţie.

Dar sunară ceasurile trei. Lucrătorii de la săpăturile din mină, Bouteloup şi ceilalţi, plecaseră. Pe neaşteptate, de după cotitura din faţa bisericii, se iviră cei dintâi mineri care se întorceau de la lucru, cu chipurile negre, cu veşmintele ude leoarcă, cu braţele încrucişate pe piept, cu spatele încovoiat. Atunci, un iureş izbucni printre femei; alergau cu toate, care încotro, spre casele lor, ca gonite de spaima oricărei gospodine pe care prea multele cafele şi prea

multele bârfeli o întârziaseră de la treburi. Şi nu se mai auzea decât acest strigăt plin de îngrijorare:

— Vai de mine! Doamne! Şi fiertura mea care nu e gata!

4

Când Maheu, după ce-l lăsase pe Étienne la Rasseneur, se întoarse acasă, îi găsi pe Catherine, Zacharie şi Jeanlin în jurul mesei, terminându-şi supa. La întoarcerea din mină erau atât de flămânzi, încât îmbucau aşa cum se găseau, cu veşmintele umede şi nespălaţi; şi nu se aşteptau unii pe alţii pentru a mânca împreună, masa rămânea întinsă de dimineaţă până seara; mereu se găsea unul care să mănânce, la întâmplare, potrivit nevoilor muncii lui.

Încă de la uşă, Maheu zări merindele. Nu spuse nimic, dar chipu-i îngrijorat se lumină. Toată dimineaţa, în vreme ce ciocănea în vina de cărbune, sufocându-se în adâncul frontului de lucru, gândul la bufetul gol, la gospodăria rămasă fără cafea şi fără unt îl sâcâise, revenindu-i mereu ca o împunsătură dureroasă. Cum s-o fi descurcat femeia? Şi ce-or să se facă cu toţii dacă ea se va întoarce cu mâinile goale? Dar, iată, aveau de toate. O să-i povestească ea mai pe urmă. Şi râdea de mulţumire.

Catherine şi Jeanlin se şi sculaseră de la masă, bându-şi cafeaua în picioare, în vreme ce Zacharie, nesătul încă, după ce termină supa, îşi tăie o felie mare de pâine, pe care o unse cu unt. Vedea foarte bine mezelurile, pe o farfurie, dar nu se atingea de ele, carnea era pentru tata, atunci când nu aveau decât o porţie. Cu toţii, pentru ca să-şi clătească gura după supă, băură o înghiţitură mare de apă proaspătă, băutura bună şi limpede a sfârşiturilor de chenzină.

— N-am bere, spuse mama Maheu, când tatăl se instală la rându-i la masă. Am vrut să păstrez câţiva gologani… Dar dacă ai poftă, fata poate să dea o goană să aducă o sticlă de bere.

El o privi încântat. Cum? Avea şi bani?

— Nu, nu, spuse. Am băut o halbă. Mi-e de-ajuns.

Şi Maheu se puse pe mâncat, înghiţind cu îmbucături rare terciul făcut din pâine, cartofi, praz şi măcriş, îngrămădite în strachina ce-i servea de farfurie. Mama Maheu, fără s-o lase din braţe pe Estelle, o ajuta pe Alzire, veghind să nu-i lipsească nimic, împingând spre el untul şi mezelurile, punând din nou cafeaua pe foc, ca s-o ţină caldă.

Între timp, într-o jumătate de butoi, transformat în hârdău, începuse spălatul. Catherine, care venea prima la rând, îl umpluse cu apă călduţă şi se dezbrăca liniştită; îşi scoase boneta, haina, pantalonii, până şi cămaşa, cum fusese obişnuită de la vârsta de opt ani, fiindcă crescuse fără să vadă vreun rău în asta. Se întoarse numai cu pântecele spre foc, apoi se frecă, cu nădejde, cu săpun de rufe. Nimeni n-o privea, nici măcar Lénore şi Henri nu mai aveau vreo curiozitate să vadă cum arată. Când fu curată, urcă goală scara, lăsându-şi cămaşa udă şi celelalte veşminte pe jos, grămadă. Dar o ceartă izbucni între cei doi fraţi: Jeanlin se grăbise să sară în hârdău sub cuvânt că Zacharie mânca încă; şi acesta îl bruftuia şi-şi cerea rândul, striga că, dacă e atât de cumsecade încât să-i îngăduie Catherinei să se scalde întâi, nu voia totuşi să se spele în jegul unei haimanale, mai ales că, după ce acesta trecea prin apă, puteai să umpli cu ea călimările de la şcoală. În cele din urmă se spălară în acelaşi timp, tot cu faţa spre sobă, şi chiar se ajutară unul pe celălalt, frecându-se pe spate. Apoi, ca şi sora lor, pieriră pe scară, cu desăvârşire goi.

— Fac şi ăştia o porcărie!… murmură mama Maheu strângând hainele, aruncate claie peste grămadă, pentru a

le pune la uscat. Alzire, şterge puţin pe jos!

Dar un scandal, de cealaltă parte a zidurilor, îi tăie vorba. Înjurăturile unui bărbat, plânsete de femeie, tropăit de luptă, cu lovituri înfundate, care răsunau ca izbituri într-un dovleac gol pe dinăuntru.

— Vecina Levaque îşi ia porţia, constată liniştit Maheu, care tocmai răzuia cu lingura fundul străchinii. Curios lucru, Bouteloup pretindea că supa e gata.

— Da de unde să fie gata! spuse mama Maheu. Am văzut zarzavaturile pe masă, nu erau nici măcar curăţate.

Strigătele se înteţeau, se auzi o lovitură grozavă, care zgudui zidurile, apoi se aşternu o tăcere adâncă. Atunci, înghiţind o ultimă sorbitură, minerul încheie cu aerul unui judecător nepărtinitor:

— Are dreptate, dacă supa nu-i gata…

Şi după ce bău un pahar întreg de apă, începu să mănânce mezelurile. Tăia bucăţi pătrate, pe care, după ce le lua cu vârful cuţitului, le punea pe pâine şi le înghiţea, fără ajutorul furculiţei. Cât timp tatăl mânca, nimeni nu sufla o vorbă. El însuşi mânca în tăcere; nu recunoştea mezelurile obişnuite ale lui Maigrat, erau, pesemne, procurate din altă parte; totuşi, nu o întrebă nimic pe nevastă-sa; numai dacă bătrânul mai doarme sus. Nu, bunicul ieşise să-şi facă plimbarea obişnuită. Şi tăcerea se aşternu din nou.

Dar mirosul de carne îi făcu pe Lénore şi Henri, care se distrau desenând râuri cu apa vărsată pe jos, să-şi înalte capetele. Veniră lângă tatăl lor, se înfipseră în faţa lui, băieţelul cu un pas mai înainte, urmărind amândoi fiecare înghiţitură, cu ochi plini de nădejde când bucata pornea din farfurie şi cu uimită deznădejde când pierea în gură. În cele din urmă, tatăl îşi dădu seama de pofta nesăţioasă care făcea să le tremure buzele şi să le curgă balele pe la colţurile gurii.

— Copiilor le-ai dat? întrebă el. Şi cum nevastă-sa se

codea: Ştii, nu-mi plac nedreptăţile astea, îmi piere pofta de mâncare când îi văd aici, lângă mine, cerşind o îmbucătură.

— Sigur că le-am dat! strigă ea mânioasă. Ehei! dacă te iei după ei, poţi să le dai porţia ta şi pe a celorlalţi, sunt în stare să înghită până or să crape... Aşa-i, Alzire. că am mâncat cu toţii mezeluri?

— Sigur, mamă, răspunse mica cocoşată, care în asemenea împrejurări minţea cu o seninătate de om mare.

Lénore şi Henri încremeniseră de uimire, indignaţi de o asemenea minciună, tocmai ei, care erau bătuţi cu biciul dacă nu spuneau adevărul. Cu inimioarele pline de amărăciune, simţeau o vie pornire de a tăgădui, de a spune că ei nu fuseseră acolo când ceilalţi mâncaseră.

— Hai, ce mai staţi?! repeta întruna mama Maheu, gonindu-i mai departe, în celălalt capăt al încăperii. Ar trebui să vă fie ruşine că vă vârâţi totdeauna nasul în strachina tatălui vostru. Şi ce era dacă doar el ar fi avut parte de carne, oare nu munceşte destul? Pe câtă vreme voi, haimanale ce sunteţi, ce ştiţi decât să cheltuiţi? A, da, şi încă mai mult decât vă face pielea!

Maheu îi chemă. Îi luă pe amândoi pe genunchi, pe Lénore în stânga, pe Henri în dreapta, împărţind mezelurile cu ei. Le tăia bucăţele mici şi dădea fiecăruia câte o porţie. Încântaţi, copiii le înfulecau cu lăcomie.

După ce sfârşi cu mâncarea. el îi spuse neveste-sii:

— Nu, cafeaua să mi-o dai mai târziu. Vreau întâi să mă spăl... Şi dă-mi o mină de ajutor ca să zvârl apa asta murdară.

Luară hârdăul de toartă şi-l răsturnară în rigolă, în faţa uşii, când coborî Jeanlin, care avea pe el haine uscate, un pantalon şi o bluză de lână prea mari, obosite parcă şi ele de cât se spălăciseră pe spinarea fratelui său. Văzându-l că o zbugheşte pe furiş, prin uşa deschisă, maică-sa îl opri.

— Încotro?

— Acolo.

— Unde acolo?... Ascultă, mai bine du-te şi culege nişte frunze de păpădie, să facem o salată pentru diseară. Ei, ai înţeles? Dacă te întorci cumva fără salată, să ştii că ai să ai de-a face cu mine...

— Bine, bine!

Jeanlin porni cu mâinile în buzunare, târşâindu-şi saboţii, legănându-şi sfrijitele-i şolduri de avorton de zece ani, ca un vechi miner. La rându-i, coborî şi Zacharie, mai îngrijit, purtând un tricou de lână neagră cu dungi albastre, strâns lipit de trup. Taică-su îi strigă să nu vină târziu acasă; şi el ieşi, nerăspunzând niciun cuvânt, dând din cap, cu pipa între dinţi.

Hârdăul era iarăşi plin cu apă caldă. Maheu îşi şi scotea, pe îndelete, surtucul. La un semn, Alzire îi luă pe Lénore şi Henri şi-i duse să se joace afară. Lui Maheu nu-i plăcea să se spete în văzul tuturor, aşa cum se întâmpla în alte case din colonie. De altminteri, nu ţinea pe nimeni de rău, ci spunea numai că doar copiilor le sade bine să se bălăcească laolaltă.

— Ce tot faci acolo sus? strigă mama Maheu din capul scării.

— Îmi cârpesc rochia pe care am rupt-o ieri, răspunse Catherine.

— Foarte bine... Nu coborî încă, taică-tu se spală.

Şi Maheu împreună cu nevastă-sa rămaseră singuri. Ea se hotărâse s-o aşeze pe un scaun pe Estelle, care, la gura sobei, ca prin minune, nu urla deloc în clipa aceea, rotindu-şi spre părinţi rătăcita-i privire de mică făptură negrăitoare. El, în pielea goală, pe vine în faţa hârdăului, îşi vârâse întâi capul, frecându-l cu acel săpun de rufe a cărui seculară întrebuinţare spălăceşte şi îngălbeneşte părul întregii seminţii. Apoi intră în apă, îşi udă pieptul, pântecele, braţele, pulpele, frecându-se cu amândouă mâinile. În picioare, nevastă-sa îl privea.

— Haide, ia spune-mi, începu ea, ţi-am văzut privirea de

cum ai intrat în casă... Erai îngrijorat, nu? Ţi-au descreţit fruntea merindele astea... Închipuieşte-ţi că stăpânii de la Piolaine nu mi-au dat o para chioară. Oh, sunt cumsecade, i-au înţolit pe copii, şi mi-era ruşine să-i mai rog. Nu pot, înghit noduri când trebuie să cer.

Se întrerupse o clipă, s-o aşeze mai bine pe Estelle în scaun, ca nu cumva să cadă jos. Maheu se freca întruna cu apă şi cu săpun, fără a se grăbi să-şi astâmpere curiozitatea, aşteptând cu răbdare ca nevastă-sa să-i povestească ce s-a întâmplat.

— Trebuie să-ţi spun că Maigrat m-a refuzat, oh, şi încă aspru, cum dai afară un câine... Poţi să-ţi închipui ce bucurie pe capul meu! Hainele astea de lână ţin ele cald, dar foamea nu ţi-o potolesc, nu-i aşa?

Maheu înălţă capul, tot fără a scoate o vorbă. Nimic de la Piolaine, nimic de la Maigrat, păi atunci cum? Dar, ca de obicei, ea îşi sumese mânecile ca să-l spele pe spinare şi pe unde el nu putea ajunge singur cu mâinile. De altminteri, îi şi plăcea cum îl săpunea ea şi-i freca pielea de-şi rupea mâinile. Mama Maheu luă săpunul în mină, iar el se înţepeni ca să-l poată freca pe umeri.

— Aşa, atunci, cum spuneam, m-am întors la Maigrat şi i-am spus, ah! dar ce nu i-am spus... Că pesemne are inimă de piatră, că o să-l lovească nenorocul, dacă e vreo dreptate pe lume... Asta l-a cam pus pe gânduri, tot lăsa ochii-n pământ, grozav ar fi vrut s-o şteargă...

De. pe spinare, mâinile ei, spălându-l, îi alunecară în jos pe rotunjimile bucilor; şi, o dată pornită, ea îl freca pretutindeni, pe la toate încheieturile, pe tot trupul, făcându-l să strălucească aidoma celor trei tingiri ale ei în zilele de sâmbătă, când le făcea lună. Numai că năduşea din pricina acestui straşnic du-te-vino al braţelor, zguduită ea însăşi, răsuflând din greu într-atâta, încât de-abia îşi mai gâfâia vorbele.

— Ce să mai spun?... M-a făcut bătrână zgripţoroaică... O

să avem pâine până sâmbătă, dar ce e mai grozav e că mi-a împrumutat cinci franci... Am luat de la el şi unt, şi cafea, şi cicoare, ba era cât pe-aci să iau şi mezeluri şi cartofi, dar l-am lăsat, că prea mârâia... Treizeci şi cinci de centime mezelurile, nouăzeci cartofii, îmi mai rămân trei franci şi şaptezeci şi cinci de centime cu care să iac o tocană şi un rasol... Ei, ce spui? Nu-i aşa că nu degeaba mi-am pierdut o dimineaţă întreagă?

Acum ea îl ştergea, apăsând uşurel cu o cârpă părţile trupului ce altminteri se uscau mai anevoie. El, bucuros, fără a mai cugeta la ziua în care va trebui să-şi plătească această datorie, râdea din toată inima, strângându-şi nevasta în braţe.

— Hai, lasă-mă, prostule, eşti plin de apă, mă uzi!... Ştii, mă tem că Maigrat ăsta nu prea are gânduri...

Era cât pe-aci să-i vorbească despre Catherine, dar se opri. De ce să-l neliniştească şi pe el? Cine ştie ce mai poate ieşi din treaba asta!

— Ce, ce gânduri? întrebă el.

— Uite aşa, ca să ne fure! O s-o pun pe Catherine să se zgâiască bine de tot la socoteală.

Maheu o înşfăcă iarăşi, dar de data aceasta nu-i mai dădu drumul. Totdeauna baia se sfârşea în acest fel; ea îl înviora frecându-l atât de tare, apoi, când îl ştergea peste tot, îl gâdila pe braţe şi pe piept. De altminteri, şi pentru ceilalţi tovarăşi din colonie acesta era ceasul prostiilor, ceasul în care plămada copiilor curgea cu nemiluita. Noaptea, toată familia era pe capul lor. O împinse spre masă, zburdând ca un om în toate ale lui şi care se bucură de singura clipă prielnică a zilei, spunând că acesta îi e desertul, un desert care nu-l costa nimic. Ea, cu şoldurile şi sânii zvâcnind, se mai zbătea puţin, râzând:

— Doamne, dar prost mai eşti! Ce prost!... Şi Estelle care ne vede! Aşteaptă măcar să-i întorc capul.

— Pe naiba! Ce vrei să înţeleagă la trei luni?

După ce, lăsând-o în sfârşit, se ridică în picioare, Maheu îşi puse numai izmene uscate. Marea lui plăcere când se simţea curat şi după ce-şi hârjonise muierea era să stea o clipă cu pieptul gol. Pielea-i albă, de-o albeaţă ca a unei palide fecioare, îi era brăzdată de dârele zgârieturilor şi înţepăturilor lăsate de cărbune, tatuajul „altoiului”, cum spun minerii; şi se arăta mândru, înfăţişându-şi braţele zdravene şi pieptu-i larg, de o strălucire de marmură străbătută de vinişoare sinilii. Vara, toţi minerii ieşeau aşa în pragul uşii. Făcu chiar câţiva paşi, în ciuda umezelii de afară, strigă peste grădini nişte măscări unui prieten, şi el cu pieptul gol. Se mai iviră şi alţii. Iar copiii, care tălălăiau pe caldarâm, înălţau capul, râzând şi ei de bucuria ce desfăta toate aceste istovite cărnuri de muncitori despuiaţi în văzul tuturora.

Bându-şi cafeaua, fără încă a pune pe el o cămaşă, Maheu povesti neveste-sii despre mânia inginerului, pricinuită de felul cum se făcuse armarea galeriilor. Era potolit, destins, aşa că ascultă dând din cap şi încuviinţând înţeleptele sfaturi ale neveste-sii, care se arăta a fi cât se poate de cumpătată în toate aceste treburi. Îi repeta întruna că nu se puteau alege cu nimic bun împotrivindu-se companiei. Pomeni apoi şi despre vizita doamnei Hennebeau. Amândoi, fără s-o spună, se simţeau mândri de aceasta.

— Acum pot să cobor? întrebă Catherine din capul scării.

— Da, sigur, taică-tu a terminat şi acum se şterge.

Fata era îmbrăcată cu rochia ei de sărbătoare, o veche rochie de mătase albastru-închis, spălăcită şi uzată pe la cute. Pe cap purta o foarte simplă bonetă din bumbac negru.

— Ei, poftim! te-ai gătit... Ia spune-mi şi mie unde te duci?

— Mă duc la Montsou să-mi cumpăr o panglică pentru

bonetă… Am scos-o pe cea veche că era prea murdară.

— Carevasăzică ai bani!

— Da de unde, Mouquette mi-a făgăduit să-mi împrumute cincizeci de centime.

Maică-sa o lăsă să plece. Dar când să iasă, o mai strigă o dată:

— Uite ce e, nu cumva să te duci la Maigrat pentru panglica de care ai nevoie… Are să-ţi ia prea mult şi o să şi creadă că suntem plini de bani.

Taică-su, care se aşezase pe vine la gura sobei ca să se usuce mai repede la ceafă şi la subsuori, se mulţumi să-i spună doar atât:

— Vezi să nu umbli noaptea haimana pe străzi.

După-amiază Maheu lucră la grădină. Apucase a semăna cartofi, fasole şi mazăre; şi, din ajun, păstra într-un butoi răsaduri de varză şi de lăptuci, pe care se apucă să le răsădească. Acest ungher de grădină le producea legume destule pentru nevoile lor, în afară de cartofi, care nu le ajungeau niciodată. De altfel, se pricepea atât de bine la grădinărit, încât uneori scotea şi anghinare, ceea ce vecinii socoteau drept mofturi şi fasoane. Tocmai când îşi lucra brazda, sosi şi Levaque pe fâşia lui de pământ, ca să-şi fumeze luleaua, şi privi la lăptucii răsădiţi de Bouteloup chiar în dimineaţa aceea, căci fără tragerea de inimă pe care o punea chiriaşul ca să sape grădina n-ar fi crescut acolo decât urzici. Şi începură să vorbească, peste zăplaz. Levaque, de-a binelea dezmorţit şi aţâţat, pentru că îşi snopise în bătăi nevasta, zadarnic se făcu luntre şi punte să-l târască pe Maheu la Rasseneur în cârciumă. Dar ce Dumnezeu, parcă s-ar teme de o halbă de bere! Ar face o partidă de popice, ar hoinări o bucată de vreme cu prietenii şi apoi s-ar întoarce să mănânce. Aşa îşi petreceau zilele după ce plecau din mină. Bineînţeles că nu era nimic rău în toate astea, dar Maheu se încăpăţână: dacă nu-şi va răsădi acum lăptucii, până mâine se vor ofili. De fapt el socotea că

e mai cuminte să se împotrivească, pentru că nu se împăca deloc cu gândul de a-i cere neveste-sii măcar un ban din ce-i mai rămăsese din cei cinci franci.

Sunau ceasurile cinci când Pierrona veni să afle dacă Lydie a ei o ştersese împreună cu Jeanlin. Levaque răspunse că pesemne aşa trebuie să se fi întâmplat, căci nici Bébert nu mai era de găsit, iar derbedeii ăştia se ţineau totdeauna împreună de haimanalâcuri. Maheu, ca să-i liniştească, le pomeni despre salata de păpădie pe care, trimis de maică-sa, Jeanlin se dusese s-o culeagă, apoi şi el şi prietenul său începură s-o facă cu ou şi cu oţet pe tânăra femeie, slobozi la gură, doar de ai dracului ce erau. Dar ea, deşi se făcea foc, tălpăşiţa tot nu şi-o lua, pentru că de fapt îi plăceau toate aceste măscări, care o făceau să urle de se ţinea cu mâinile de burtă, le sări în ajutor o femeie plăpândă, a cărei mânioasă gângăveală aducea cu croncănitul unei găini. Altele, mai departe, stând în pragul uşilor, făceau pe sfioasele. Acum şcoala se închisese şi o puzderie de draci de copii hălăduiau pe uliţă; era o forfotă nemaipomenită, piuitul unor mărunte făpturi ce se tăvăleau pe jos hârjonindu-se în vreme ce taţii lor, când nu erau la cafenea, rămâneau în grupuri de trei sau patru, stând pe vine, la adăpostul vreunui zid, sprijiniţi în călcâie, aşa ca în fundul minei, şi trăgeau din lulele, rostind când şi când câte o vorbă. Pierrona plecă furioasă când Levaque îi pipăi – coapsele, ca să le încerce dacă sunt tari; şi el se hotărî în fine să se ducă singur la cârciuma lui Rasseneur, în vreme ce Maheu semăna întruna.

Lumina zilei scăzu deodată, mama Maheu aprinse Lampa, furioasă că nici fata, nici băieţii nu erau încă acasă. Prinsoare ar fi făcut; niciodată nu apucau să mănânce împreună seara, adică singura dată când de fapt ar fi putut să fie cu toţii în jurul mesei. Apoi se mai gândea şi la salata de păpădie, pe care trebuia s-o aducă Jeanlin. Ce dracu să mai culeagă la aşa ceas, pe întuneric beznă, ticălosul ăsta

de băiat! Ce bună ar fi o salată la tocana de cartofi cu praz şi cu măcriş, pe care o lăsa să fiarbă înăbuşit într-un rântaş cu ceapă prăjită! Se simţea în toată casa ceapa prăjită, mirosul acesta grozav care se face îndată rânced şi pătrunde prin cărămizile locuinţelor din coloniile de mineri, îmbibându-le în aşa hal, încât le adulmeci de departe, în plină câmpie, miasmele pătrunzătoare de bucătărie ca vai de lume.

Maheu, după ce, la căderea nopţii, plecă din grădină, aţipi îndată pe un scaun, cu capul sprijinit de perete. Seara, de îndată ce se aşeza, adormea. Ceasornicul cu cuc vestea orele şapte, iar Henri şi Lénore tocmai spărseseră o farfurie, Încăpăţânându-se s-o ajute pe Alzire, care punea masa, când taica Bonnemort sosi acasă, cel dintâi, grăbit să mănânce, ca să se întoarcă la lucru.

Atunci mama Maheu îl trezi pe bărbat-su.

— Treaba lor! Hai să mâncăm... Sunt, la urma urmelor, destul de mari ca să nimerească drumul acasă. Necaz mi-e numai de salata aia!...

5

La Rasseneur, după ce mâncase o supă, Étienne, ajuns în strâmta încăpere unde urma să locuiască, chiar sub acoperiş, În faţa minei Voreux, căzuse pe pat, îmbrăcat cum era, zdrobit de oboseală. În ultimele două zile nu dormise nici măcar patru ceasuri. Când se trezi, în amurg, rămase o clipă buimac, nefiind în stare să recunoască locul în care se găsea; îi era atât de rău şi-şi simţea capul atât de greu, încât anevoie se ridică în picioare, cu gândul de a lua puţin aer înainte de a mânca şi de a se culca pentru somnul de noapte.

Afară vremea se încălzea treptat-treptat, iar cerul de funingine se făcea ca arama, mocnind a ploaie, una dintre acele lungi ploi ale nordului, căreia umedul zăduf al văzduhului îi vestea apropierea. Noaptea se aşternea cu mari valuri de întuneric, ce înecau depărtările nedesluşite ale câmpiei. Pe uriaşa mare de pământuri roşietice, scunda boltă a cerului părea, la acest ceas, a se topi într-o pulbere neagră, fără o adiere de vânt care să însufleţească bezna. Era o lividă tristeţe moartă, de îngropăciune,

Étienne merse drept înainte, rătăcind la întâmplare, fără altă ţintă decât de a-şi risipi tulburarea. Când trecu prin faţa minei Voreux, ce se întunecase în fundu-i de gaură încă nestrăpunsă de licărirea vreunei lanterne, se opri o clipă pentru a vedea ieşirea lucrătorilor zilieri. Sunau, desigur, ceasurile şase, transportatori, încărcători din orizonturi, grăjdari mergeau în pâlcuri, amestecaţi printre fetele de la ciururile de sortare, vesele şi nedesluşite în umbra din juru-le.

Trecură întâi mama Brûlé şi Pierron, ginerele ei. Ea îl certa că nu o sprijinise în contestaţia pe care o făcuse unui supraveghetor în legătură cu cantitatea de pietre culese.

— Oh! fir-ai al dracului, zdreanţă ce eşti, hai, du-te! Dacă s-a mai pomenit aşa ceva, să fii bărbat şi să te pleci în aşa hal în faţa unuia dintre scârnăviile care ne sug sângele.

Pierron o urmă liniştit, fără să răspundă. În cele din urmă, spuse:

— Ai fi vrut poate să-mi iau şeful de guler? Bogdaproste! Ca să mai dau şi de bucluc!

— Atunci ce mai încoa, încolo! Lasă-te călcat în picioare! strigă ea. Ah! Fir-ar al dracului, dacă m-ar fi ascultat fiică-mea!... Carevasăzică nu-i de-ajuns că mi-au ucis bărbatul, ai vrea pesemne să le mai şi mulţumesc? Ei bine, nu! Las', că le vin eu de hac!

Glasurile li se pierdură, Étienne o privi pierind, cu nasu-i de pasăre de pradă, cu părul cărunt în bătaia vântului, cu

prelungile-i braţe slăbănoage gesticulând cu furie. Dar, în urmă-i, convorbirea a doi tineri îl făcu să-şi ciulească urechile. Îl recunoscuse pe Zacharie, care aştepta acolo, şi de care prietenul său Mouquet tocmai se apropiase.

— Hai, vii? îl întrebă acesta. Îmbucăm ceva şi apoi o ştergem la *Volcan.*

— Îndată, am puţină treabă.

— Ce treabă?

Transportatorul se întoarse şi o zări pe Philomene, care ieşea de la hala ciururilor. I se păru că înţelege.

— Aha! bine, asta era… Atunci o iau înainte.

— Foarte bine, te ajung din urmă.

Mouquet, plecând, se întâlni cu taică-su, bătrânul Mouquet, care ieşea şi el din Voreux; cei doi bărbaţi îşi spuseră doar bună seara; băiatul o apucă pe şosea, în vreme ce tatăl se făcu nevăzut de-a lungul canalului.

Zacharie o şi târa pe Philomène către acelaşi drum lăturalnic, cu toate că ea se împotrivea. Era grăbită, mai bine altă dată; şi se certau amândoi, ca nişte vechi tovarăşi de viaţă. N-avea niciun haz să se întâlnească doar aşa, sub cerul liber, şi mai ales iarna, când pământul e jilav şi când câmpul nu e plin de grâu, în care să-şi facă culcuş.

— Dar nu, nu asta voiam, murmură el pierzându-şi răbdarea. Am să-ţi spun ceva.

O ţinea de talie şi o duse binişor. Apoi, când ajunseră în umbra rambleului, o întrebă dacă avea bani.

— Bani? Pentru ce? întrebă ea.

Atunci el se fâstâci, îi pomeni despre o datorie de doi franci, din pricina căreia toată familia o să-i sară în cap.

— Hai, lasă fleacurile astea!… L-am văzut pe Mouquet, vrei să te duci iar la *Volcan*, pentru femeile de acolo, scârnăviile alea de şanteze!

El se apără, se bătu cu pumnii în piept, îi dădu cuvântul de onoare. Apoi, cum ea se mulţumea doar să dea din umeri, el îi spuse deodată:

— Hai cu noi, dacă-ţi face plăcere... Poftim! Ca să vezi că nu mă stingherești de fel, nu-mi pasă mie de şantezele alea!... Hai, vii?

— Şi copilul? Cu el ce fac? Poţi măcar să te mişti cu un copil care urlă întruna?... Lasă-mă să mă duc. Prinsoare fac că acasă sunt asemenea urlete, că nu se mai aude om cu om.

Dar el nu-i dădu drumul, o imploră. Măcar aşa, ca să nu apară un prost în ochii lui Mouquet, căruia îi dăduse cuvântul. Un bărbat nu putea chiar în fiecare seară să se culce odată cu găinile. Învinsă, îşi întoarse una dintre pulpanele jachetei şi, tăind cu unghia un fir de aţă, scoase dintr-un ungher ascuns în cusătura tivului câteva piese de câte cincizeci de centime fiecare. Temându-se să n-o fure maică-sa, pitea acolo tot ce câştiga de pe urma ceasurilor suplimentare pe care le făcea în mină.

— Uite, vezi? N-am decât cinci piese... Sunt gata să-ţi dau trei... Dar numai dacă-mi juri că ai s-o hotărăşti pe maică-ta să se învoiască să ne luăm. Nu mai pot răbda viaţa asta aşa cum dă Dumnezeu! Din pricina asta maică-mea mă face să înghit cu noduri fiecare îmbucătură... Haide, jură... Întâi să-mi juri.

Vorbea cu tărăgănatu-i glas de fată bolnăvicioasă, fără vreo patimă, ci numai obosită de viaţa pe care o ducea. Dar el jură, strigă că făgăduiala pe care i-o făcuse era lucru sfânt; apoi, de îndată ce căpătă cele trei monede, o sărută, o gâdilă, o făcu să râdă şi ar fi împins desigur lucrurile până la capăt, în acest ungher al rambleului, care slujea drept adăpost de iarnă vechiului lor menaj, dacă ea nu s-ar fi împotrivit fără încetare, sub cuvânt că nu i-ar face nicio plăcere. Se întoarse singură în colonie, în vreme ce el tăie drumul, pe câmp, ca să-şi ajungă din urmă prietenul.

Fără să-şi fi dat seama, Étienne îi urmărise de departe; nu înţelegea ce se petrece, credea doar că-şi dăduseră întâlnire. Fetele care lucrau în mină erau precoce, iar el îşi

amintea lucrătoarele din Lille, pe care le aştepta în dosul fabricilor, cetele acelea de fete stricate de pe la paisprezece ani, lăsate în voia ticăloasei lor soarte. Dar o altă întâlnire îl miră şi mai tare. Se opri.

Scena se petrecea la poalele rambleului, într-o groapă în care se rostogoliseră mari bolovani de piatră şi unde micul Jeanlin îi bruftuia aprig pe Lydie şi pe Bébert, aşezaţi ea la dreapta, iar el la stânga lui.

— Ce face?... Cum aţi spus?... Am să vă mai dau pe deasupra şi câte o labă dacă aveţi pretenţii... Mai întâi de toate cine a avut ideea, voi sau eu?

Într-adevăr, ideea aceasta lui Jeanlin îi venise în minte. După ce, vreme de un ceas, cutreieraseră câmpia, de-a lungul canalului, ca să culeagă împreună cu ceilalţi doi foi de păpădie, îl bătuse deodată gândul, văzând maldărul adunat, că nici vorbă ca toţi ai lui, laolaltă, să fie în stare să mănânce atâta salată; şi, în loc să se întoarcă acasă în colonie, se duseseră spre Montsou, lăsându-l de pază pe Bébert şi punând-o pe Lydie să sune pe la casele celor înstăriţi, cărora ea le oferea spre cumpărare salatele de păpădie. Şi, pentru că le ştia pe toate, aşa copil cum era, spunea că fetele sunt în stare să găsească cumpărători pentru orice. În patima negoţului, dădură toată grămada de salate; ştrengăriţa adunase cincizeci şi cinci de centime. Iar acum, cu mâinile goale tustrei, împărţeau câştigul.

— E nedrept, declară Bébert. Trebuie să împărţi totul în trei părţi... Dacă tu îţi iei treizeci şi cinci de centime, nouă nu ne rămân decât câte zece fiecăruia.

— Adică de ce e nedrept? replică Jeanlin furios, Întâi şi întâi, eu am cules cel mai mult!

Celălalt, de obicei se supunea cu o admiraţie plină de spaimă, credul în aşa măsură, încât îi cădea veşnic victimă. Deşi mai vârstnic şi mai puternic, se lăsa chiar pălmuit. Dar, de astă dată, vederea acestei grămezi de bani îl aţâţă la rezistenţă.

— Spune şi tu, Lydie! Nu-i aşa că ne fură?... Dacă nu împarte cu dreptate, îl pârâm maică-sii.

Fulgerător, Jeanlin îi şi vârî pumnul sub nas.

— Ia mai spune o dată, dacă-ţi dă mâna. Nu voi, eu am să mă duc la voi acasă să le spun că aţi vândut salată maică-mii... Şi apoi, nenorocitule, nu vezi că eşti prost ca noaptea? Cum e cu putinţă să împărţi cincizeci şi cinci la trei? încearcă numai, tu, care eşti dibaci nevoie mare... Poftim fiecăruia cele zece centime cuvenite. Înhăţaţi-le cât mai e vreme, că, de unde nu, se duc pe copcă toate, în buzunarele mele.

Supus, Bébert primi cele zece centime. Lydie, tremurând, amuţise de-a binelea, căci în faţa lui Jeanlin simţea teamă şi o tandreţe de mică femeiuşcă învinsă. Şi cum el îi oferea cele zece centime, ea întinse mâna cu un surâs resemnat. Dar Jeanlin se răzgândi deodată.

— Ia stai! Ce dracu ai să faci tu cu bănetul ăsta? Cu siguranţă că mă-ta o să ţi-i şterpelească pe toţi dacă nu poţi să-i ascunzi... Cel mai cuminte e să ţi-i păstrez eu. Şi când ai să ai nevoie de bani, să-mi ceri.

Şi cele patruzeci şi cinci de centime pieriră. Iar pentru a-i închide gura, o şi înhăţase, râzând, rostogolindu-se cu ea pe rambleu. Era nevestica lui; încercau împreună, prin tot felul de unghere întunecate, să facă dragoste, aşa cum, de după pereţi, prin crăpăturile uşilor, îi auzeau şi îi vedeau făcând pe ai lor. Le ştiau pe toate, dar, prea fragezi, nu erau în stare de nimic şi tot încercau, se jucau ceasuri întregi într-un fel de hârjoană de căţei vicioşi. El numea asta joacă „de-a tata şi de-a mama", iar când el o înhăţa, ea o lua la fugă, lăsându-se în cele din urmă prinsă cu desfătătorul freamăt al instinctului, supărată adeseori şi totuşi lăsându-se totdeauna învinsă, aşteptând ceva ce tot întârzia să se împlinească.

Cum lui Bébert nu-i îngăduiau să ia parte la joaca lor şi era chelfănit de îndată ce se lega de Lydie, el rămânea

fâstâcit, simţindu-se răscolit de mânie şi de-o nedesluşită stinghereală când ceilalţi doi se jucau fără a se sinchisi câtuşi de puţin de prezenţa lui. În ceea ce-l privea, n-avea decât un singur gând: să-i sperie, să le bage beţe-n roate, strigând că îi vede cineva.

— Na, c-aţi băgat-o pe mânecă, v-a şi ginit unu!

Dar de asta dată nu minţise; era Étienne, care se hotărâse să-şi continue drumul. Dintr-o săritură, puştii se făcură nevăzuţi, iar el trecu, dând ocol rambleului, mergând de-a lungul canalului, înveselit de grozava spaimă pe care o trăseseră dracii ăştia de copii. Fireşte că era prea de timpuriu la vârsta lor. Dar ce să-i faci? Prea vedeau şi ei multe, prea erau boacăne toate câte le auzeau, încât doar legaţi dacă i-ai fi ţinut, ai fi putut să-i împiedici. Şi totuşi, în sinea lui, Étienne se simţea trist.

O sută de paşi mai departe, dădu peste alte perechi. Se apropiase de Réquillart, iar acolo toate fetele din Montsou, împreună cu iubiţii lor, dădeau târcoale vechii mine în ruine. Era locul de întâlnire al tuturor, colţişorul îndepărtat şi pustiu în care lucrătoarele de la ciururi îşi zămisleau cel dintâi copil, dacă nu cutezau să se aventureze pe şopron. Gardurile prăbuşite lăsau oricui trecere spre vechea incintă, prefăcută într-un loc viran, îngrădită de rămăşiţele celor două hangare prăbuşite şi de grinzile marilor schelării ce dăinuiau încă. Vagonete scoase din uz zăceau la pământ, vechi lemnării, aproape putrezite, încremenite şi ele claie peste grămadă, în vreme ce o îmbelşugată vegetaţie cotropise iarăşi acest ungher de pământ, răspândindu-se în desişuri de ierburi, izbucnind în arbuşti plini de vigoarea tinereţii. Aşa încât fiecare fată era acolo ca la ea acasă, căci pentru toate se găsea câte o fundătură de tainiţă. Acolo, ibovnicii le răsturnau pe grinzi, pe după cherestele, în vagonete. Îşi făceau culcuş oricum, alături cu toţii, cot la cot, fără a se sinchisi unul de celălalt. Şi, în jurul maşinii părăsite, în apropierea puţului obosit de deversarea

cărbunelui, părea că însăşi răzbunarea torţei creatoare în lume, că însăşi dragostea descătuşată înfigea, sud plesnetul de bici al instinctului, plămada fătului omenesc în pântecele acestor fete abia pornite pe drumul maturităţii.

Totuşi un paznic locuia acolo, bătrânul Mouque, căruia compania îi lăsase, aproape chiar sub turla distrusă, două încăperi, pe care aşteptata năruire a ultimelor schelării le ameninţa cu iminenta-i prăbuşire. Fusese chiar nevoit să proptească o parte a tavanului; şi trăia acolo destul de bine cu familia, el cu Moiyquet într-o cameră, iar Mouquette în cealaltă. Cum toate cercevelele erau fără geamuri, se hotărâse să le înfunde cu scânduri bătute în cuie; limpede nu se vedea în casă, dar încaltea era cald. De altfel, paznicul acesta nu păzea nimic, se ducea la Yoreux să-şi îngrijească caii, nu se ocupa nicicând de ruinele Réquillart-ului, din care se păstra doar puţin, pentru a servi drept coş de ventilaţie unei instalaţii de aerare a minei învecinate.

Şi aşa îşi făcea veacul taica Mouque, ducându-şi bătrâneţile printre îndrăgostiţi. De la zece ani, Mouquette sărise, cum se spune, pârleazul, prin toate ungherele dărâmăturilor, şi nu ca o ştrengăriţă sperioasă şi crudă încă, ca Lydie, ci ca gogeamite fată bună pentru flăcăii cu barbă. Taică-su nu avea nimic de spus, pentru că ea îi purta respect şi nu-i strecura în casă niciun curtezan. Şi apoi, omul era deprins cu aceste prea lumeşti întâmplări. Când se ducea la Voreux sau se întorcea de acolo, de câte ori ieşea din vizuina lui, nu putea face un pas fără *să* dea de o pereche tolănită în iarbă; ba se întâmpla şi mai rău, dacă voia să se aplece ca să ridice niscaiva vreascuri pentru fiertură sau să caute ierburi pentru iepurele său în celălalt capăt al incintei; atunci vedea apărând, unul câte unul, adulmecătoarele nasuri ale tuturor fetelor din Montsou şi trebuia să ia aminte să nu se împleticească printre picioarele întinse la pământ de-a lungul potecilor. De altminteri, de la o vreme, întâlnirile acestea nu mai

stinghereau pe nimeni, nici pe el, care se ferea doar să nu cadă, şi nici pe fete, de care, ca să le lase să-şi ducă la bun sfârşit treaba începută, se îndepărta cu paşi mărunţi, în vârful picioarelor, ca un om cumsecade, înţelegător al rosturilor firii. Dar după cum ele ajunseseră să-l cunoască la acest ceas, tot astfel şi el sfârşi prin a le cunoaşte, aşa cum cunoşti zburdalnicele coţofene ce-şi fac de cap prin perii din grădină. Ah! tineretul ăsta! cum se mai îndopa, cum se mai ghiftuia! Uneori clătina din cap cu o mută şi amară jinduire, întorcându-şi privirile de la aceste gălăgioase fetişcane ce gâfâiau prea de tot în întunecatele hăuri ale nopţii. Doar un lucru îl supăra: doi îndrăgostiţi deprinseseră prostul obicei să se iubească proptiţi în peretele odăii lui. Şi nu-i era că asta îndeletnicire nu l-ar fi lăsat să doarmă, dar că apriga lor opintire avea în cele din urmă să-i năruie zidul.

Seară de seară, bătrânul Mouque primea vizita prietenului său, taica Bonnemort, care de fiecare dată, înaintea cinei, făcea aceeaşi plimbare. Cei doi moşnegi nu-şi vorbeau, schimbând cel mult zece cuvinte, în răstimpul jumătăţii de ceas petrecute împreună. Dar îi înviora să se simtă alături, gândind la întâmplări de demult, pe care le depănaţi şi iar le tot depănau împreună, fără a simţi nevoia de a le rosti. La Réquillart se odihneau pe vreo grindă, alături unul de altul, aruncând câte o vorbă, apoi purcedeau hăt-departe pe meleagurile visării cu nasu-n pământ, redobândind astfel, fără doar şi poate, pierdutele lor tinereţi. În juru-le, iubiţii se desfătau cu ibovnicele, buzele şopteau printre sărutări şi râsete, se înălţa calda duhoare a fetelor în prospeţimea ierburilor strivite. Se împliniseră patruzeci şi trei de ani de când, tot în dosul acestei mine, taica Bonnemort îşi aflase femeia, o încărcătoare de vagonete atât de firavă, încât o urca pe un vagonet ca să-i vină mai bine la îmbrăţişare. Ehei, multă apă pe gârlă trecuse de atunci! Şi, clătinând din cap, cei doi moşnegi în cele din urmă se despărţeau, adeseori fără a-şi spune

măcar seara bună.

Şi totuşi, în seara aceasta, pe când Étienne se apropia, taica Bonnemort, care se ridica de pe grindă pentru a se întoarce în colonie, îi spuse lui Mouque:

— Noapte bună bătrâne!... Ia spune, ai cunoscut-o pe Rossie?

Mouque rămase o clipă tăcut, dădu din umeri, apoi, intrând în casă:

— Noapte bună, bătrâne, noapte bună!

Étienne, la rându-i, se aşează şi el pe grindă. Tristeţea-i deveni şi mai adâncă, fără a şti de ce. Bătrânul, pe care-l văzu din spate îndepărtându-se şi pierind, îl făcu să-şi amintească de momentul sosirii lui în dimineaţa aceea, de valul vorbelor pe care zvâcnirile vântului le smulsese din gura acestui taciturn. Câtă mizerie! Şi toate aceste fete, frânte de oboseală, care mai erau şi atât de proaste, încât, de cum se aşternea întunericul înserării, se apucau să fabrice copii, carne sortită trudei şi suferinţei! Şirul acestor nenorociri va fi fără sfârşit dacă ele vor tot aduce pe lume muritori de foame. N-ar fi fost oare mai nimerit să-şi înfunde pântecele, să-şi încleşteze coapsele, ca la apropierea unei nenorociri? Poate că gândul acestor lucruri întunecate îl tulbura doar în aleanul singurătăţii, în ceasurile în care semenii lui se duceau, perechi-perechi. pe căile desfătării. Moleşeala văzduhului îl cam înăbuşea, stropi. de ploaie, căzând rar la început, îi udau mâinile fremătânde. Da, aşa era, cu toatele alunecau pe acelaşi povârniş, căruia, în ciuda judecăţii, nu i se puteau împotrivi.

Pe când Étienne şedea nemişcat în umbră, o pereche ce cobora drumul dinspre Montsou îl atinse chiar, în treacăt, fără a-l vedea, străbătând terenul viran al Réquillartului. Fata, o fecioară desigur, rezista, se zbătea, cu rugăminţi rostite încet, în şoaptă, în vreme ce flăcăul o împingea totuşi, tăcut, spre un ungher scufundat în beznă al hangarului, rămas încă în picioare şi sub care vechi funii

mucegăite zăceau claie peste grămadă. Erau Catherine şi cu namila de Chaval. Dar Étienne, care nu-i recunoscuse pe când treceau, îi urmărise cu privirea, pândind sfârşitul întâmplării cu o aşa aţâţare a simţurilor, încât îşi schimbă cursul gândurilor. De ce oare ar mai interveni? Când fetele se împotrivesc înseamnă că le place să fie întâi îmbrâncite.

Plecând din colonia celor „două sute patruzeci”, Catherine se îndreptase spre Montsou, pe şoseaua pietruită. De la vârsta de zece ani, de când îşi agonisea viaţa muncind în mină, cutreiera astfel ţinutul singură, în toată libertatea obişnuită în familiile cărbunarilor; şi dacă niciun bărbat n-o avusese încă până la cincisprezece ani, faptul se datora târziei treziri a pubertăţii, a cărei izbucnire o aştepta încă. Ajunsă în faţa şantierelor companiei, traversă strada şi intră la o spălătorească, în casa căreia era încredinţată că o va găsi pe Mouquette, căci aceasta din urmă îşi făcea veacul acolo, în tovărăşia unor femei care, cât era ziulica de lungă, nu mai conteneau să tot dea fiecare câte un rând de cafele. Dar rămase dezamăgită: Mouquette tocmai le cinstise şi ea, la rându-i, pe celelalte, astfel încât nu mai avea de unde să-i împrumute cei cincizeci de bani pe care-i făgăduise. Drept mângâiere, i se oieri zadarnic un pahar cu cafea foarte fierbinte. Nu voi nici măcar ca prietena ei să se împrumute pentru ea de la altă femeie. Îi venise în gând să facă economie, o apucase un fel de teamă superstiţioasă, care o făcea să fie încredinţată că dacă şi-ar cumpăra-o acum, panglica i-ar purta nenoroc.

Se grăbi s-o apuce iar pe drumul spre colonie, ca să se întoarcă acasă, şi trecea tocmai prin faţa celor din urmă locuinţe din Montsou, când se auzi strigată de un bărbat care se afla în uşa cafenelei *Piquette.*

— Ei, Catherine! încotro atât de grăbită?

Era namila de Chaval. Se simţi contrariată, dar nu pentru că omul i-ar fi displăcut, ci pentru că nu-i ardea de nimic.

— Ei, haide să iei şi tu un păhăruţ… O băuturică dulce, ce

zici, vrei?

Răspunse cu drăgălăşenie, dar îl refuză: mai era puţin până la căderea nopţii, iar cei de acasă o aşteptau. El se apropiase şi o tot ruga în şoaptă, în mijlocul străzii. De mult mocnea în el gândul de-a o hotărî să urce în odaia unde locuia, la catul întâi al cafenelei *Piquette,* o frumoasă încăpere cu un pat mare pentru doi. Ce Dumnezeu, îi era frică de el de-l tot refuza de fiecare dată? Ea, fată bună, râdea, spunea că va veni într-o zi, în săptămâna în care nu se fac copii. Apoi, din vorbă în vorbă, ajunse să-i pomenească, fără să-şi fi dat seama cum, de panglica albastră pe care nu şi-o putuse cumpăra.

— Ei asta-i, lasă, că ţi-o cumpăr eu! strigă el.

Ea roşi toată, simţind că mai cuminte ar fi dacă l-ar refuza şi de astă dată, răscolită totuşi de plăcerea de a avea panglica mult dorită. Gândul de a se împrumuta îi reveni, aşa încât, în cele din urmă, se învoi, cu condiţia să-i dea înapoi banii pe care-i va cheltui pentru ea. Asta le prilejui din nou câteva vorbe de glumă: se înţeleseră că dacă nu se va culca cu el, atunci îi va da banii înapoi. Dar când voi s-o ducă la Maigrat, se ivi o nouă încurcătură.

— Nu, nu la Maigrat, mama nu-mi dă voie să mă duc la el.

— Ei, ce vorbă mai e şi asta? N-ai nicio nevoie să-i spui unde ai fost!... Numai în prăvălia lui se găsesc cele mai frumoase panglici din Montsou.

Când Maigrat se pomeni în dugheană cu namila de Chaval împreună cu Catherine, de parc-ar fi fost doi îndrăgostiţi care umblau să-şi cumpere darul de nuntă, se făcu roşu de mânie şi le arătă colecţia de panglici albastre cu îndârjirea unui om care se simte batjocorit. Apoi, de îndată ce tinerii fură serviţi, el se înfipse în pragul uşii, ca să-i privească cum se îndepărtează; şi pentru că nevastă-sa se apropie, cu glasul timid, ca să-l întrebe ceva, îşi vărsă năduful pe ea, o înjură şi urlă că într-o zi se vor căi amarnic

toţi aceşti oameni nerecunoscători, care cu toţii ar trebui să fie la pământ şi să-i sărute picioarele.

Pe drum, namila de Chaval o însoţea pe Catherine. Mergea aproape de ea, bălăngănindu-şi mâinile, numai că o tot împingea cu şoldurile, încotro voia el, fără a părea deloc că o conduce. Deodată, ea îşi dădu seama că o făcuse să se abată de pe drumul pietruit şi că o porneau împreună pe poteca îngustă ce ducea spre Réquillart. Dar nici nu mai apucă să se supere: el o şi cuprinsese de talie, ameţind-o întruna cu vorbe dulci. Era proastă oare de se temea? Voia el răul unui copil încântător ca ea, dulce ca unduirea mătăsii şi atât de drăgălaşă că ar fi înghiţit-o, nu alta? Şi-i sufla după urechi, pe ceafă, iscându-i un freamăt în tot trupul. Ea, sufocată, nu mai găsea nicio vorbă de împotrivire. Era adevărat că părea s-o iubească. Îşi amintea acum că sâmbătă seara, după ce stinsese lumânarea, se întrebase tocmai ce se va întâmpla dacă el ar face aşa cum făcea; apoi, adormind, visase că, moleşită de plăcere, nu se mai împotrivea deloc. Atunci de ce la acelaşi gând să fie cuprinsă astăzi de silă şi de o nedesluşită părere de rău? în vreme ce el îi gâdila ceafa cu mustăţile, dar cu o aşa desfătătoare dulceaţă încât ea închidea ochii, umbra unui alt bărbat, a băiatului întrezărit în dimineaţa acelei zile, se strecura în bezna închiselor ei pleoape.

Dar deodată Catherine privi în juru-i: Chaval o dusese printre ruinele Réquillartului şi ea resimţi tremurul unei şovăiri în faţa întunericului ce învăluia hangarul prăbuşit.

— Ah! nu, oh! nu, murmură ea, lasă-mă, te rog, lasă-mă!

Spaima apropierii bărbatului o înnebunea, această spaimă ce încleştează muşchii aţâţând instinctul de apărare, chiar atunci când fetelor le e dor sub vraja cotropitoarei apropieri a bărbatului. Deşi atoateştiutoare, fecioria-i se înfricoşa totuşi ca la ameninţarea unei lovituri, a unei răni, de a cărei durere necunoscută încă se temea.

— Nu, nu, lasă-mă, nu vreau! Îţi jur că sunt încă prea

tânără... Crede-mă! mai târziu, când s-o ivi măcar semnul că nu mai sunt copil...

El mârâi surd:

— Proasto! Dacă-i aşa, n-ai de ce te teme... Ce-ţi pasă?

Dar apoi nu mai scoase o vorbă. O înşfăcase zdravăn şi o rostogoli în hangar. Iar ea, căzând pe spate pe mormanul de frânghii vechi, încetă să se mai apere, răbdând bărbatul prea devreme pentru vârsta ei cu acea supunere transmisă pe calea eredităţii şi care din anii copilăriei răsturna sub cerul liber toate fetele din neamul ei de oameni. Sperioasele-i bâlbâiri se stinseră; nu se mai auzea decât gâfâiala dogoritoare a bărbatului.

În acest răstimp, Étienne ascultase fără să se clintească. Încă una care făcea saltul! Iar acum, după ce văzuse comedia, se ridică, cuprins de o tulburare, un fel de pizmaşă ispită, amestecată cu mânie. Nu mai avea de ce să se ferească şi să sări peste grinzi, căci ceilalţi doi erau prea absorbiţi în acea clipă de rosturile lor ca să se sinchisească de el. De aceea, după vreo sută de paşi de drum, întorcându-şi capul, fu uimit văzând că cei doi erau în picioare, părând a face, ca şi el, calea întoarsă spre colonie. Bărbatul prinsese din nou fata de talie, strângând-o cu priviri recunoscătoare, şoptindu-i mereu în urechi; ea părea însă grăbită, vrând să se întoarcă cât mai curând şi, mai ales, părea supărată din pricina întârzierii.

Atunci Étienne se simţi răscolit de o ispită, aceea de a-i vedea cum arată la faţă. Socoti din parte-i o prostie şi grăbi pasul pentru a nu i se supune. Dar de la sine paşii se răriră şi, la cel dintâi felinar, se hotărî să pândească din urmă. De uluire rămase ţintuit locului când, trecând, îi recunoscu pe Catherine împreună cu namila de Chaval. Stătu întâi în cumpănă. Să fie într-adevăr ea această fată îmbrăcată în rochia-i albastru-închis, cu această bonetă pe cap? Era oare tot băieţandrul în pantaloni şi cu părul strâns sub boneta de pânză? Iată de ce putuse să-l atingă în treacăt fără ca el să-

şi fi dat seama cine e. Dar nu se mai îndoia deloc, îi zărise ochii, verzuia străvezime a acestei ape de izvor, atât de limpede şi de adâncă. Ce târfă! Şi se simţea răscolit împotrivă-i de îndârjitul simţământ al răzbunării, fără altă pricină decât că o dispreţuia. De altminteri, nu-i stătea bine îmbrăcată în fată: era îngrozitoare.

Agale, Catherine şi Chaval trecură mai departe. Nici nu le trecea prin cap că sunt pândiţi; el o mai ţinea în loc ca s-o sărute după urechi, în vreme ce ea zăbovea, lăsându-se iarăşi în voia mângâierilor care o făceau să râdă. Depăşit de ei, Étienne era silit să-i urmeze, supărat că îi închideau drumul, privind totuşi la toate aceste lucruri care-l îndârjeau. Era aşadar adevărat ceea ce-i jurase dimineaţă: nu fusese încă amanta nimănui; şi el care nu o crezuse, care, călcându-şi pe inimă, se lipsise de ea numai ca să nu fie întocmai ca şi celălalt. Lăsase să-i fie şterpelită de sub nas, împinsese prostia atât de departe, încât se mulţumise cu murdara bucurie de a-i vedea! Asta îl înnebunea. Încleşta pumnii şi l-ar fi mâncat de viu pe acest om, cu acea sete de sânge care, când punea stăpânire pe el, îl făcea să vadă roşu înaintea ochilor.

Plimbarea dură o jumătate de ceas. Când Chaval şi Catherine se apropiară de Voreux, încetiniră şi mai. mult mersul, oprindu-se de două ori la marginea canalului, de vreo trei ori de-a lungul rambleului, foarte bucuroşi acum, înveselindu-se cu tot felul de mărunte jocuri şăgalnice. Étienne era silit să se oprească şi el, să facă aceleaşi popasuri, ca nu cumva să fie văzut. Se străduia să nu mai simtă decât o brutală părere de rău: să se înveţe minte să mai cruţe tetele, aşa, din bună creştere. Apoi, după ce trecură de Voreux, liber în sfârşit să se ducă la Rasseneur ca să mănânce, continuă să-i urmărească, însoţindu-i pe drum spre colonie. Pe urmă râmase acolo, în picioare, pe întuneric, vreme de un sfert de ceas, aşteptând ca Chaval să plece şi s-o lase pe Catherine să se întoarcă acasă. Şi

când fu sigur de tot că se despărţiseră, porni din nou la drum şi merse foarte departe, pe drumul ce ducea spre Marchiennes, tropăind, necugetând la nimic, simţind şi că se înăbuşă, că e prea trist ca să se închidă între cei patru pereţi ai odăii.

Doar o oră mai târziu, către ceasurile nouă, Étienne străbătu din nou colonia, spunându-şi că trebuie să îmbuce ceva şi să se culce dacă voia să fie în picioare a doua zi la patru dimineaţa. Satul apucase să aţipească, negru ca păcura în albia nopţii. Nicio licărire nu se strecura prin obloanele închise. Lungile faţade se înşiruiau, dormind somnul de plumb al cazărmilor ce sforăie. Doar o pisică ţâşni, spintecând grădinile pustii. Era sfârşitul zilei; zdrobiţi, muncitorii se prăbuşeau de la masă în pat, ucişi de oboseală, moleşiţi de mâncare.

În cârciuma lui Rasserieur, în încăperea luminată, un mecanic şi doi lucrători, care aveau serviciu de zi, beau nişte halbe de bere. Dar, înainte de-a intra, Étienne se opri, aruncând o ultimă privire către bezna nopţii. Regăsi aceeaşi neagră imensitate ca în noaptea când sosise, în toiul acelei mari vijelii. Înainte-i mina Voreux, aidoma unei haine fiare, adăsta pe vine, nedesluşită, străpunsă ici-colo de licărul vreunei lanterne. Flăcările celor trei focuri ardeau în văzduh ca nişte aştri însângeraţi, desprinzând la răstimpuri siluete alungite, când pe aceea a lui taica Bonnemort, când pe aceea a calului său galben. Iar mai departe, pe întinsul câmpiei pustii, umbrele învăluiseră meleagurile, Montsou, Marchiennes, pădurea Vandame, marea nesfârşită de sfeclă şi de grâu, pe învelişul căreia mai săgetau, ca sclipirile unor îndepărtate faruri, doar vâlvătăile albastre ale furnalelor înalte şi flăcările stacojii al e cuptoarelor de cocs. Treptat-treptat noaptea se îneca în ploaia care se cernea acum liniştită, necurmata, cu susurul ei monoton în vreme ce doar un singur glas mai stăruia, răsuflarea rară şi greoaie a maşinii de epuizment, care zi şi noapte gâfâia fără-ncetare.

PARTEA A TREIA

1

A doua zi, ca şi în zilele următoare, Étienne lucră în mină. Se obişnuia, existenţa i se ordona potrivit acestor rosturi şi acestor noi deprinderi ce-i păruseră la început atât de greu de îndurat. Doar o singură întâmplare curmă monotonia celei dintâi chenzine, o febră trecătoare, care-l ţintui la pat patruzeci şi opt de ceasuri, cu membrele frânte, cu tâmplele încinse; visa, pe jumătate aiurând, că îşi împingea vagonetul în fundul unei atât de înguste poteci, încât nu-i era cu putinţă să-şi strecoare trupul.. Era doar deşelarea pricinuită de cele dintâi încercări, o prea grozavă oboseală, după care se înzdrăveni foarte curând.

Şi zilele treceau una după alta, şi una după alta se scurseră săptămâni şi luni. Acum se scula ca şi tovarăşii săi de lucru la ceasurile trei, îşi bea cafeaua şi-şi lua cu el cele două felii de pâine cu unt, pe care coana Rasseneur i le pregătea din ajun. Când se îndrepta dimineaţa spre mină, îl întâlnea cu regularitate pe bătrânul Bonnemort, care se ducea să se culce, iar după amiaza, când ieşea din mină, se încrucişa pe drum cu Bouteloup, care sosea ca să-şi ia lucrul în primire. Purta şapcă, pantaloni şi surtuc de pânză, dârdâia de frig şi-şi dogorea spinarea la vâlvătăile marelui

foc ce ardea în baracă. Apoi venea aşteptarea, în picioarele goale, în hala de recepţionare, străbătută de puternice curente de aer. Dar nu-l mai preocupau nici maşina, ale cărei solide piese de oţel presărate cu plăci de aramă sclipeau colo sus în întuneric, nici cablurile, ce fâlfâiau ca aripa neagră şi mută a unei păsări de noapte, nici coliviile, ce se înălţau şi se scufundau fără-ncetare în toiul vacarmului pe care-l făceau semnalele, urletele comenzilor şi vagonetele circulând pe dalele de fontă. Lampa nu-i ardea bine, pesemne că afurisitul ăla de lampagiu nu o ştergea ca lumea; şi el ieşea din amorţeală doar când Mouquet îi îmbarca pe toţi, în timp ce palmele-i de poznaş răsunau pe şezuturile fetelor. Colivia se desprindea, căzând ca un bolovan în fundul unei găuri, fără ca *ei* să întoarcă măcar capul ca să vadă pierind lumina zilei. Nu se gândea nicicând la putinţa unui accident şi se simţea la largul lui pe măsură ce se afunda în beznă, sub şiroaiele de apă. Jos, după ce Pierron, cu aeru-i prefăcut de mucalit, îi debarca în orizont, urma totdeauna acelaşi tropăit de turmă, echipele de mineri pornind-o, fiecare către frontul lor de lucru, cu paşi tărăgănaţi. Se şi deprinsese şi cunoştea galeriile minei mai bine decât uliţele din Montsou, ştia că, bunăoară, ici trebuie s-o cotească, că mai departe trebuia să se aplece, că cine ştie unde trebuia să ocolească o băltoacă. Căpătase o asemenea deprindere cu cei doi kilometri pe sub pământ, încât ar fi fost în stare să-i străbată fără lumina lămpii, cu mâinile în buzunare. Şi de fiecare dată reîntâlnea aceleaşi chipuri, un contramaistru care lumina, în treacăt, feţele lucrătorilor, pe Mouque tatăl care aducea cu sine un cal, pe Bébert mânându-l pe Bataille, care necheza, pe Jeanlin alergând în urma trenului ca să închidă uşile de aerare, pe grasa Mouquette şi pe firava Lydie ce-şi împingeau vagonetele.

Cu vremea, Étienne se obişnuise şi cu umezeala, şi cu aerul înăbuşitor al frontului de lucru; suferea mai puţin din

pricina lor. Hornul începuse să nu i se mai pară anevoios la urcat, ca şi cum s-ar fi topit şi ar fi putut străbate prin crăpături, prin care altădată nici mâna măcar nu ar fi avut curajul să şi-o strecoare. Respira fără nicio greutate aerul încărcat cu pulbere de cărbune, vedea limpede prin noapte, şi nu-l mai supăra nici năduşeala, pentru că se deprinsese ca de dimineaţă până seara să-şi. simtă hainele ude leoarcă pe trup. De altfel, nu-şi mai irosea cu stângăcie puterile, căpătase foarte curând o atât de mare dibăcie, încât uluia întregul şantier. După doar trei săptămâni de lucru ajunsese să fie socotit unul dintre cei mai buni încărcători de vagonete din mină: niciunul nu-şi rostogolea ca el vagonetul până la planul înclinat cu o mişcare atât de vie şi nici nu-l pornea apoi pe pantă cu viteză atât de potrivită. Tras ca prin inel cum era, îi venea uşor să se strecoare pretutindeni, iar braţele-i, în ciuda faptului că erau aşa de delicate şi albe ca ale unei femei, păreau de oţel sub pielea-i străvezie, atât de vânjoase îi erau la treabă. Niciodată, din mândrie, fără îndoială, nu se plângea, nici măcar când se sfârşea de oboseală. Nu i se reproşa decât că nu înţelegea de glumă, supărându-se îndată dacă încerca cineva să se bată pe burtă cu el Aşa încât era acceptat şi socotit drept un adevărat miner, în această strivitoare deprindere care îl reducea, în fiecare zi câte puţin, la o simplă maşină în funcţiune.

Maheu, mai cu seamă, se împrietenise din ce în ce mai mult cu Étienne, fiindcă avea prea mare respect pentru treaba bine făcută. Apoi, ca şi ceilalţi, de altfel, el simţea că acest băiat îi era superior, depăşindu-l în cultură: îl vedea citind, scriind, desenând schiţe de plan şi îl auzea vorbind despre lucruri cărora el le ignora până şi existenţa. Aceasta nu-l prea mira, căci minerii sunt nişte oameni neciopliţi care au capul mai greu decât mecanicii; dar îl uimea curajul acestui băieţandru şi voioşia cu care se făcuse cărbunar ca să nu crape de foame. Nu mai întâlnise până la el un

lucrător care peste noapte să se fi deprins cu o astfel de treabă. Aşa încât, atunci când era zor mare şi săpătorii de pământ îi ajungeau din urmă, iar el nu voia să întrerupă din lucru un havator, îi dădea pe seamă acestui tânăr armarea galeriei, sigur fiind că o va face cum se cuvine şi temeinic. Şefii îl tot sâcâiau în aşa hal cu această afurisită problemă a armăturilor, încât Maheu se temea necontenit că-l va vedea apărând pe inginerul Négrel, urmat de Dansaert, ţipând, discutând şi poruncind să se ia totul de la capăt; şi băgase de seamă că felul în care făcea treaba aceasta încărcătorul său de vagonete satisfăcea în cea mai mare măsură pe aceşti domni, deşi se prefăceau a nu fi niciodată mulţumiţi şi repetau întruna că într-o zi sau alta compania va lua o măsura radicală. Lucrurile mergeau tot aşa, o surdă nemulţumire mocnea în mină, până ce chiar şi Maheu, atât de cumpănit de felul lui, sfârşi prin a strânge pumnii.

La început fusese oarecare rivalitate între Zacharie şi Étienne. Într-o seară chiar se ameninţaseră cu o pereche de palme. Dar primul, băiat de treabă, pe care nu-l interesa pe lume decât propria-i plăcere, potolit îndată de făgăduiala prietenoasă a unei halbe de bere, fusese nevoit să se încline foarte curând în faţa superiorităţii noului-venit. Până şi Levaque se arăta acum mai bine dispus şi vorbea de-ale politicii cu încărcătorul de vagonete, care, spunea el, avea ideile lui. Şi printre cei din echipa cu care lucra în acord Étienne nu mai simţea decât la namila de Chaval o surdă ostilitate, şi aceasta nu pentru că nu s-ar fi înţeles, căci deveniseră, dimpotrivă, chiar prieteni, numai că se sfâşiau cu privirea când glumeau împreună; Catherine, între ei, îşi reluase existenţa de făptură obosită şi resemnată, încovoindu-şi spinarea, împingându-şi vagonetul, atentă totdeauna cu tovarăşul cu care lucra la încărcat şi care, la rându-i, o ajuta şi el, iar, pe de altă parte, supusă vrerii amantului ei, căruia îi primea mângâierile în văzul tuturora. Era o situaţie acceptată, un menaj recunoscut, în faţa

căruia însăşi familia ei închidea ochii în aşa măsură, încât Chaval o însoţea seară de seară pe încărcătoarea de vagonete până în spatele rambleului, ca s-o aducă apoi până la uşa casei părinţilor, unde o mai îmbrăţişa, pentru ultima dată, în faţa întregii colonii. Étienne, resemnat, îşi luase gândul de la ea şi o sâcâia glumind adeseori pe socoteala acestor plimbări, zvârlindu-i, pentru a face haz, vorbe deocheate, cum fac între ei băieţii şi fetele în fundul fronturilor de lucru din mină; iar ea îi răspundea la fel şi povestea, sfidându-l, toate câte i le făcuse ibovnicul, tulburată totuşi şi devenind palidă când ochii tânărului îi întâlneau pe ai ei. Amândoi întorceau capul, nemaivorbindu-şi uneori ceasuri întregi, părând a se uri pentru pricini ce mocneau înăuntru-le şi despre care nu pomeneau niciodată nimic. Sosise primăvara. Într-una din zile, la ieşirea din mină, Étienne simţise în faţă adierea călduţă a lui april, un plăcut miros de pământ reavăn, de fragedă verdeaţă, de aer curat şi proaspăt; iar acum, de câte ori ieşea din mină, primăvara părea mai plăcută, încălzindu-l tot mai mult după cele zece ceasuri de muncă în veşnica iarnă din străfundul pământului, în toiul acestei umede bezne pe care nicio vară nu o risipea vreodată. Zilele creşteau tot mai mult, iar el, în mai; sfârşise prin a coborî în mină în revărsatul zorilor, când cereasca purpură abătea asupra minei Voreux strălucirea unei pulberi de auroră, prin care aburii lăptoşi ai eşapamentelor se înălţau cum nu se poate mai trandafirii. Nu se mai dârdâia de frig. O blândă adiere venea din depărtările câmpiei, în vreme ce tăria bolţii răsuna de cântecul ciocârliilor. Apoi, către ceasurile trei, avea parte de ameţitoarea strălucire a soarelui, prefăcut în arzătoare pară ce incendia orizontul, însângerând cărămizile sub mâzga de cărbune. În iunie, lanurile de grâu înalt şi de un verde-siniliu contrastau cu verdele întunecat al câmpurilor de sfeclă; nemărginită mare, unduindu-şi valurile la cea mai uşoară şoaptă a

vântului, care se împlinea şi creştea zi de zi, văzând cu ochii; rămânea uimit uneori, găsind-o în faptul înserării mai umflată de belşugul de verde decât o lăsase în zori. Plopii înşiraţi de-a lungul canalului se înveşmântau semeţ în frunze. Ierburi cotropeau rambleul, flori acopereau pajiştile, o viaţă nouă se plămădea, ţâşnind pretutindeni din acest pământ, sub care, colo jos, el gemea strivit de mizerie şi de oboseală.

Acum, când Étienne se plimba seara, nu în spatele rambleului îi speria pe îndrăgostiţi. Le urmărea dârele lăsate în lanurile de grâu, le dibuia cuiburile de desfrânate păsările după unduirea daurindelor spice şi a înalţilor maci înflăcăraţi. Zacharie şi Philomène se mai duceau prin acele locuri dintr-o deprindere de vechi menaj; mama Brûlé, veşnic pe urmele Lydiei, o dibuia în fiece clipă cu Jeanlin, şi erau atât de bine pitiţi împreună, încât trebuia să pună piciorul pe ei ca să-i hotărască s-o şteargă; cât despre Mouquette, ea se cuibărea pretutindeni, cu neputinţă fiind ca, străbătând un lan, să nu vezi scufundându-i-se capul între spice. Dar cu toţii erau cu desăvârşire liberi, iar tânărul nu vedea în aceasta vreun păcat decât în serile în care o întâlnea pe Catherine împreună cu Chaval. De două ori îi văzu abătându-se, la apropierea lui, într-un lan de grâu, ale cărui încremenite fire rămâneau apoi moarte. Altă dată, pe când ţinea o potecă îngustă, ochii limpezi ai Catherinei i se iviră pe oceanul spicelor de grâu, în care apoi se înecară. Atunci, imensitatea lanurilor îi apărea neîncăpătoare şi prefera să-şi petreacă seara la *Avantage,* în cârciuma lui Rasseneur.

— Coană Rasseneur, dă-mi, te rog, o halbă… Nu, n-am să ies în seara asta, mi-s frânte picioarele.

Şi se întorcea spre un prieten, care şedea de obicei la masa din fund, cu capul rezemat de perete.

— Suvarin, nu vrei şi tu o halbă?

— Nu, mulţumesc, nu vreau.

Étienne îl cunoscuse pe Suvarin trăind aici, alături de el. Era un mecanic din Voreux, care locuia sus, în camera mobilată vecină cu a lui. Să fi avut vreo treizeci de ani. Era subţire, blond, cu trăsături delicate, cu faţa încadrată de un păr mare şi de o barbă rară. Dinţii albi şi ascuţiţi, gura şi nasul fine şi tenu-i trandafiriu îi clădeau un aer de fată, un aer de paşnică îndărătnicie, căruia reflexul cenuşiu al ochilor de oţel îi dăruia, prin licăriri, la răstimpuri, o aprigă strălucire. În odaia-i de lucrător sărac nu se afla decât o ladă cu hârtii şi cu cărţi. Era rus de origine, nu vorbea niciodată despre sine, nepăsător la câte şi mai câte istorii se flecăreau pe seama sa. Minerii, foarte neîncrezători de felul lor faţă de străini, bănuind după mâinile-i delicate de burghez că face parte din altă clasă socială, născociseră întâi, în legătură cu el, o întâmplare, un asasinat, din pricina căruia, ca să scape de osândă, fugise. Apoi, fiindcă se purtase cu ei frăţeşte, fără nicio mândrie, împărţind droaiei de copii din colonie tot mărunţişul pe care-l avea prin buzunare, lucrătorii îl primiseră printre ei, liniştiţi de epitetul de refugiat politic ce se răspândise, cuvânt vag, cuprinzând o justificare chiar şi a crimei şi înfăţişându-l în ochii lor ca pe un tovarăş de suferinţă.

În cele dintâi săptămâni, Étienne îl găsise cu îndărătnicie închis în sine. De aceea nu-i aflase povestea decât mai târziu. Suvarin era cel din urmă descendent al unei familii de nobili din gubernia Tula. La Petersburg, unde urma Facultatea de medicină, idealurile socialiste, care aprinseseră pe atunci sufletul întregului tineret rus, îl hotărâseră să înveţe o meserie manuală, şi anume aceea de mecanic, pentru ca să se amestece cu norodul, pe care, cunoscându-l în acest chip, voia să-l ajute frăţeşte. Iar acum aceasta era meseria cu care-şi agonisea viaţa, după ce fugise din ţara sa în urma unui atentat neizbutit împotriva împăratului. Vreme de o lună trăise în pivniţa unui zarzavagiu, de unde săpase, de-a curmezişul străzii,

un tunel, în care îngrămădea bombe, înfruntând în fiece clipă primejdia de a sări în aer împreună cu toată casa. Renegat de familia sa, sărac lipit pământului, luat la ochi ca străin de atelierele din Franţa, care vedeau în el o primejdie, murea de foame, când, la un moment dat, compania din Montsou, la mare ananghie, îl angajase în cele din urmă. De un an, de zile muncea acolo ca un bun lucrător, sobru, tăcut, făcând o săptămână serviciu de zi, şi săptămâna următoare de noapte cu atâta punctualitate, încât şefii îl dădeau drept pildă.

— Păi ţie nu ţi-e sete niciodată? îl întreba Étienne râzând.

Iar el răspundea cu glasul său blând, aproape fără accent:

— Mi-e sete numai când mănânc.

Tovarăşul său glumea pe socoteala lui şi în legătură cu fetele, jurând bunăoară a-l fi văzut cu o încărcătoare de vagonete în lanul de grâu, în apropiere de *Bas-de-Soie.* Atunci el ridica din umeri, cu totul nepăsător şi liniştit. O încărcătoare de vagonete, ce să facă cu ea? Pentru el femeia era ca şi un băiat, un tovarăş, dacă avea sentimentele frăţeşti şi curajul unui bărbat. Altfel, la ce i-ar fi slujit să-şi încarce sufletul cu cine ştie ce bicisnicie? Nici femei, nici prieteni; nu voia nicio legătură; descătuşat de propriile-i porniri, nu era nici robul pornirii altora.

Seară de seară, către ceasurile nouă, când cârciuma rămânea pustie, Étienne mai zăbovea, ca să stea de vorbă cu Suvarin. În vreme ce el îşi bea strop cu strop halba de bere, mecanicul fuma ţigară după ţigară, iar tutunul, cu timpul, îi afumase degetele subţiri. Rătăcitorii-i ochi de mistic urmăreau rotocoalele de fum ca prin mrejele visului; ca să-şi facă de lucru, mâna-i stângă bâjbâia nervoasă, căutând ceva în gol; şi, de obicei, sfârşea totdeauna prin a aşeza pe genunchi un iepure de casă, o dolofană iepuroaică, totdeauna doldora de pui şi care trăia slobodă prin casă. Iepuroaica aceasta, pe care el o botezase Polonia

şi care-l îndrăgise, îl adulmeca mirosindu-i pantalonii, înălţându-se pe picioarele-i dinapoi, scărpinându-l cu labele, până când el o lua pe genunchi ca pe un copil. Apoi, ghemuită în el, cu urechile culcate pe spate, închidea ochii, în vreme ce Suvarin, cu un gest de mângâiere săvârşit în neştire, îşi tot luneca mâna pe sura-i blană de mătase, părând a-i fi alinare această blândă şi vie căldură.

— Ştii – spuse într-o seară Étienne – am primit o scrisoare de la Pluchart.

Nu mai era în toată cârciuma decât Rasseneur. Cel din urmă muşteriu plecase, ca să se întoarcă în colonia ce aţipea.

— Ah! strigă cârciumarul, în picioare în faţa celor doi chiriaşi ai săi. Ce-a mai făcut Pluchart?

De două luni de zile Étienne ducea o corespondenţă susţinută cu mecanicul din Lille, căruia se gândise să-i aducă la cunoştinţă angajarea sa la mina din Montsou, iar acesta, izbit de ideea propagandei pe care Étienne ar putea-o face printre mineri, îl lămurea în problemele dezbătute, ca să-l câştige de partea sa.

— A făcut ca asociaţia de care este vorba să meargă foarte bine. Se pare că de pretutindeni se adună noi aderenţi.

— Tu ce crezi despre societatea asta a lor? îl întrebă Rasseneur pe Suvarin.

Acesta, scărmănând drăgăstos capul Poloniei, scoase pe nări un nor de fum şi murmură cu aeru-i liniştit:

— Alte prostii!

Dar Étienne se înflăcăra. Firea lui de răzvrătit îl arunca în bătălia dintre muncă şi capital cu cele dintâi iluzii ale neştiinţei sale. Despre Asociaţia internaţională a muncitorilor era vorba, despre această vestită Internaţională care luase fiinţă de curând la Londra[4]. Nu

[4] *Internaţionala I-a,* prima asociaţie revoluţionară internaţională a proletariatului, întemeiată de Karl Marx în 1864.

însemna oare aceasta un strălucit efort, o campanie prin care dreptatea urma, în sfârşit, să triumfe? Pieirea graniţelor, ridicarea şi unirea muncitorilor din lumea întreagă în vederea asigurării pâinii cea de toate zilele pentru toţi lucrătorii. Şi ce organizaţie simplă şi puternică: la temelie, secţia care reprezenta comuna; apoi, federaţia, care grupează secţiunile aceleiaşi provincii; apoi naţiunea şi în sfârşit, deasupra tuturor, omenirea, întruchipată de un consiliu general, în interiorul căruia fiecare naţiune era reprezentată printr-un secretar corespondent. Nu vor trece şase luni, şi pământul întreg va fi cucerit, iar patronilor li se vor dicta legi, dacă vor continua să fie haini.

— Prostii! repetă Suvarin. Karl Marx ăsta al vostru consideră încă nimerit să lase să acţioneze forţele naturale. Niciun fel de politică, niciun fel de conspiraţie, nu-i aşa? Toate să se. petreacă la lumina zilei şi numai în vederea ridicării salariilor... Ia mai lăsaţi-mă-n pace cu evoluţia voastră cu tot! Puneţi foc în cele patru colţuri ale cetăţilor, seceraţi popoarele, treceţi întregul pământ prin foc şi pârjol, şi poate că, după ce se va preface-n pulbere toată această lume putredă, se va naşte în locu-i una mai vrednică.

Étienne începu să râdă. Nu înţelegea întotdeauna vorbele tovarăşului său. Această teorie a distrugerii îi părea o ostentaţie. Rasseneur, şi mai practic încă şi cu un bun-simţ de om chivernisit, nu catadicsi nici măcar să se supere. Voia doar să lămurească lucrurile.

— Şi atunci ce ai de gând? Să încerci înfiinţarea unei secţii la Montsou?

Tocmai aceasta era dorinţa lui Pluchart, care ajunsese secretarul Federaţiei din nord. El stăruia îndeosebi asupra serviciilor pe care asociaţia le va face minerilor dacă aceştia ar declara într-o bună zi o grevă. Étienne credea chiar că greva-i aproape: daravera cu armarea galeriilor va sfârşi rău, mai trebuia doar încă o singură pretenţie din

partea companiei, ca să se revolte toate minele.

— Partea proastă e cotizaţia, declară Rasseneur cu un ton de om cumpănit. Cincizeci de centime pe an pentru fondul general, doi franci pentru secţiune, toate astea par a fi un fleac, şi totuşi ţin prinsoare că mulţi nu vor vrea să plătească…

— Cu atât mai mult, adăugă Étienne, cu cât ar trebui înfiinţat întâi un fond de rezervă, din care vom face, la nevoie, un fond de rezistenţă… Oricum, a sosit vremea să ne gândim la toate aceste lucruri. În ce mă priveşte, sunt gata, dacă şi ceilalţi sunt gata.

Urmă un răstimp de tăcere. Lampa cu petrol fumega pe tejghea. Prin uşa larg deschisă se auzea desluşit lopata unui fochist din Voreux încărcând cu cărbuni unul dintre cuptoare.

— Toate-s atât de scumpe! reluă coana Rasseneur, care intrase şi asculta cu un aer sumbru, parcă crescută în veşnica-i rochie neagră. Dacă v-aş spune că am plătit ouăle un franc şi zece centime duzina… Fie ce-o fi, tot o să crape cândva.

Bărbaţii, toţi trei, fură de astă dată de aceeaşi părere. Vorbiră, fiecare la rându-i, cu glas deznădăjduit, şi doleanţele începură să curgă. Muncitorul nu mai putea face faţă, mizeria se agravase, de la 89[5] încoace numai burghezii se îngrăşau, şi încă cu atâta lăcomie, încât nu mai lăsau nimic de lins, nici măcar fundul cratiţelor. Gândească oricine un pic dacă lucrătorii primiseră cât de cât partea ce li se cuvenea de pe urma neînchipuitei îngrămădiri de avuţii şi de pe urma bunăstării de o sută de ani încoace! Şi-au bătut joc de ei declarându-i liberi: desigur liberi să crape de foame, libertate de care, de altfel, se foloseau din plin. Şi ce? Le intra vreo bucată de pâine în coşniţă votând toate haimanalele care, odată ajunşi, se ghiftuiau gândind mai mult la şcroabele lor vechi decât la aceşti bieţi oameni? Nu,

[5] Este vorba despre Revoluţia burgheză din Franţa (1789–1794).

nu, într-un chip sau altul va trebui să se pună capăt acestei stări de lucruri, fie pe cale paşnică, prin legi, prin bună înţelegere, fie prin violenţă şi sălbăticie, trecându-se totul prin foc şi sabie şi sfâşiindu-se unii pe alţii. Urmaşii vor trăi cu siguranţă toate acestea, dacă cei bătrâni nu vor apuca să le vadă înfăptuite, căci veacul nu se putea încheia fără să izbucnească o altă revoluţie, aceea a muncitorilor, de astă dată un iureş care va pustii lumea, de la un capăt la altul, ca să reclădească o alta mai limpede şi mai dreaptă.

— Trebuie să crape buba, fie ce-o fi! repetă cu energie coana Rasseneur.

— Da, da – strigară tustrei – fie ce-o fi, trebuie să crape buba!

Suvarin mângâia acum urechile Poloniei, căreia, de desfătare, îi fremătau nările. Spuse aproape în şoaptă, cu ochii rătăcind fără ţintă, aşa ca pentru sine:

— Mărirea salariilor, dar este oare cu putinţă? Acesta este fixat la cea mai mică sumă necesară, tocmai atât cât trebuie ca muncitorii să se îndoape cu pâine goală şi să fabrice puzderie de copii... Dacă cumva scade prea mult, atunci muncitorii crapă de foame, şi nevoia de noi oameni îl face să crească. Dacă, dimpotrivă, creşte prea mult numărul prea mare al celor ce se oferă îl face să scadă... Iată echilibrul burţilor goale, osânda la veşnica ocnă a foametei...

Când îşi dădea, ca de astă dată, frâu liber, abordând teme de socialist instruit, Étienne şi Rasseneur rămâneau îngrijoraţi, tulburaţi de deznădăjduitoarele-i afirmaţii, la care nu ştiau ce să răspundă.

— Înţelegeţi-mă – reluă el, privindu-i cu calmu-i obişnuit – trebuie distrus totul, sau foametea va reizbucni. Da! anarhia, apoi neantul, pământul scăldat în sânge şi purificat în vâlvătăile incendiului!... După aceea, se va vedea ce-i de făcut!

— Domnul are toată dreptatea, declară coana Rasseneur,

care, în toiul violenţelor ei revoluţionare, îşi păstra întreaga-i politeţe.

Étienne, mâhnit de propria-i ignoranţă, nu voi să mai discute. Se ridică, spunând:

— Haidem la culcare. Cu toate astea, tot la ceasurile trei de dimineaţă trebuie să mă scol.

Suvarin, după ce-şi scuipase mucul de ţigară ce i se lipise de buze, o apucase pe greaua iepuroaică. strecurându-i binişor mâna pe sub pântece, şi o puse jos. Rasseneur închidea dugheana. Se despărţiră în linişte, cu urechile ţiuind, cu capul făcut călindar de gravele probleme pe care le frământaseră.

Şi seară de seară erau aceleaşi discuţii în încăperea pustie, în jurul unicei halbe, pentru care lui Étienne îi trebuia un ceas întreg ca s-o golească. O grămadă de nelămurite gânduri, aţipite în el, mocneau, luau proporţii. Chinuit îndeosebi de setea de *a* şti, ezitase multă vreme să împrumute cărţi de la vecinul său, care, din păcate, nu avea decât lucrări în limbile germană şi rusă. În cele din urmă, izbutise să împrumute o carte scrisă în limba franceză, cu privire la societăţile cooperative, tot prostii, spunea Suvarin; mai citea, cu regularitate, un ziar, care sosea pe adresa acestuia din urmă, *Le Combat*[6], foaie anarhistă, tipărită la Geneva. De altfel, în ciuda raporturilor zilnice dintre ei, îl găsea veşnic la fel de închis, cu aeru-i de nomad în existenţă, nelegat nici de vreun interes, nici de vreun sentiment şi nici de vreun bun de niciun fel.

De-abia în cele dintâi zile ale lui iulie situaţia lui Étienne se îmbunătăţi. În toiul acestei vieţi monotone şi mereu aceeaşi din mină, se petrecuse un incident: echipele de lucrători din vâna de cărbune Guillaume dădură peste o porţiune frământată, în care straturile erau amestecate, o întreagă perturbare a stratului, care indica indiscutabil că, în curând, se vor găsi în faţa unei falii; şi, într-adevăr, nu

[6] *Lupta.*

după multă vreme, dădură peste această falie, despre care inginerii, deşi foarte buni cunoscători ai terenului, nu ştiau încă. Faptul acesta tulbură toată mina, nu se vorbea decât despre vâna dispărută şi care alunecase, fără îndoială, mai jos, de partea cealaltă a faliei. Minerilor experimentaţi începuseră să le şi freamăte nările, ca la nişte aprigi copoi, porniţi să adulmece cărbunele. Dar, în aşteptare, minerii nu puteau sta cu braţele încrucişate, iar compania vesti prin afişe că va scoate în licitaţie fronturi de lucru de luat în acord.

Într-o zi, Maheu, când ieşi din mină, îl însoţi pe Étienne, căruia îi oferi să intre ca havator în echipa sa, în locul lui Levaque, care trecuse la altă echipă. Lucrurile fuseseră chiar stabilite cu contramaistrul şi cu inginerul, care se arătau foarte mulţumiţi de tânărul om. Aşa încât Étienne nu putu decât să primească această rapidă avansare, fericit de stima crescândă pe care i-o arăta Maheu.

Chiar la căderea serii, se reîntoarseră împreuna la mină, ca să ia cunoştinţă de conţinutul afişelor. Fronturile de lucru scoase la licitaţie se găseau în vâna Filonnière, în galeria nordică a minei Voreux. Păreau puţin avantajoase, iar minerul clătina din cap când Étienne dădu citire condiţiilor companiei. Într-adevăr, a doua zi, când coborâră şi când îl luă cu el ca să cerceteze împreună vâna, Maheu îi atrase luarea-aminte asupra distanţei la care se găsea de orizont, asupra naturii fugitive a terenului, asupra subţirimii stratului şi asupra durităţii cărbunelui. Şi totuşi, dacă voiau să aibă ce mânca, erau nevoiţi lucreze. Aşa încât, în duminica următoare, se duseră să ia parte la licitaţiile care aveau loc în baracă şi pe care, în absenţa inginerului divizionar, le prezida inginerul minei, asistat de contramaistru. Cinci până la şase sute de mineri se aflau acolo, în faţa micii estrade, înghesuită într-un ungher al încăperii; iar adjudecările se desfăşurau într-un asemenea ritm, încât nu se auzea decât un surd tumult de glasuri,

cifre strigate, acoperite de alte strigăte.

O clipă, Maheu se temu că nu va fi în stare să obţină una din cele patruzeci de lucrări în acord pe care le oferea compania. Toţi concurenţii, speriaţi de zvonurile de criză şi cuprinşi de panica şomajului, scădeau preţurile. Văzând această îndârjită concurenţă, inginerul Négrel, care nu se grăbea deloc, lăsa să cadă preţul licitaţiei la cele mai joase cifre cu putinţă, în vreme ce Dansaert, dorind să vadă o şi mai grabnică scădere a preţurilor, îi minţea pe lucrători, spunându-le cât erau de avantajoase pentru ei aceste învoieli. Trebui ca Maheu să se lupte, pentru cei cincizeci de metri ai săi, împotriva unui tovarăş de lucru, care, la rându-i, se îndârji şi el; când unul, când celălalt scădeau cu o centimă preţul vagonetului; şi, ca să rămână învingător, coborî în aşa hal salariu! cerut, încât maistrul Richomme, în picioare în spatele lui, mârâia printre dinţi, împingându-l cu cotul, dojenindu-l mânios că de pe urma acestei învoieli va trage targa pe uscat.

La ieşire, Étienne începu să înjure. Şi izbucni în faţa lui Chaval, care, însoţit de Catherine, se întorcea, hoinărind, din lanul de grâu, în vreme ce socrul său se ocupa serios de treburi.

— Fir-ar al dracului să fie, strigă el, moarte de om, nu alta!... Vasăzică muncitorii sunt astăzi siliţi să se sfâşie unii pe alţii!

Chaval se înfurie; în ceea ce-l priveşte pe el, nici în ruptul capului n-ar fi coborât preţul! Iar Zacharie, care venise din curiozitate, declară că e dezgustător. Dar, cu o mişcare ce trăda furia mocnită, Étienne îi făcu să-şi curme vorba.

— Se vor sfârşi toate astea, şi stăpâni vom fi noi într-o bună zi!

Maheu, care în urma licitaţiilor amuţise, păru a se înviora. Repetă:

— Stăpâni... Ah! Afurisită soartă! Ar fi şi vremea!

2

Era cea din urmă duminică a lui iulie, ziua hramului din Montsou. Începând din seara zilei de sâmbătă, bunele gospodine din colonie se şi apucaseră sa spele odaia cea mare de jos cu valuri de apă, un adevărat potop de căldări pline, zvârlite pe pardoseală şi pe pereţi; iar pardoseala nu se uscase încă, în ciuda risipei de nisip alb cu care era presărată, un lux costisitor pentru punga lor de oameni săraci. Ziua se vestea foarte caldă, cu unul dintre acele ceruri arzătoare, prevestitoare de furtuni, ce înăbuşă vara plaiurile din nord, întinse şi pustii până hăt-departe, către nemărginitul orizont.

Duminica nu se mai ştia de rostul orelor de sculare în casa lui Maheu. În vreme ce tatăl începea de pe la ceasurile cinci să se zvârcolească în pat, îmbrăcându-se în cele din urmă, copiii se lăfăiau, trândăvind în aşternut, până la nouă de dimineaţă, în ziua aceea Maheu se duse să-şi fumeze luleaua în grădină şa se întoarse, pentru ca, în răstimpul cât îi aştepta pe ceilalţi, să înfulece ceva. Îşi petrecu astfel dimineaţa, fără a şti prea bine cum: drese hârdăul care curgea, lipi pe perete, sub ceasornicul cu cuc, un portret al prinţului imperial dăruit copiilor. Între timp, ceilalţi coborau, unul câte unul; taica Bonnemort îşi scoase un scaun ca să stea afară la soare, mama Maheu şi Alzire se şi apucaseră să bucătărească. Apăru şi Catherine, aducându-i pe Lénore şi Henri, pe care tocmai îi îmbrăcase; sunară ceasurile unsprezece, mirosul iepurelui ce fierbea cu cartofi se şi răspândise în toată casa, când Zacharie şi Jeanlin ieşiră cei din urmă din aşternut, căscând încă, cu ochii buhăiţi de somn.

De altminteri, acum toate erau vraişte în colonia însufleţită de sărbătoare în vremea acestui prânz, pe care-l

grăbeau cu toţii, ca să fugă, în bandă, la Montsou. Cete de copii tropăiau, bărbaţi doar în pantaloni şi cămaşă îşi târşâiau şcroabele, mişcându-şi şoldurile cu leneşa unduire a zilelor de odihnă. Ferestrele şi uşile larg deschise la vremea frumoasă de afară lăsau să se vadă şirul de odăi neîncăpătoare pentru familiile ce mişunau în ele gesticulând şi ţipând. Şi, de la un capăt până la celălalt al faţadelor, se simţea mirosul mâncării de iepure, un parfum de bucătărie îmbelşugată, ce combătea în acea zi rău nărăvita putoare de ceapă prăjită.

Toţi cei din familia Maheu prânziră când sună de amiază. Nu se prea amestecau în tărăboiul stârnit de vorbele de flecăreală purtate din uşă în uşă, de forfota femeilor de prin vecini, ce se tot strigau una pe alta şi-şi răspundeau la fel de fel de întrebări, împrumutându-şi mărunţişuri, de tămbălăul ţâncilor, alungaţi sau aduşi în casă cu vreo palmă după ceafă. De altfel, de vreo trei săptămâni nu se prea aveau bine cu vecinii lor, cu familia Levaque, din pricina căsătoriei lui Zacharie cu Philomène. Bărbaţii se mai vedeau unul cu altul, dar femeile parcă nici nu se mai cunoşteau. Cearta aceasta avusese darul de a-i face să strângă legăturile cu Pierrona. Numai că aceasta lăsase în grija maică-sii şi pe Pierron şi pe Lydie, pentru că o pornise de acasă cu noaptea-n cap, ca să-şi petreacă ziua la o verişoară, care locuia la Marchiennes; ceea ce era prilej de glumă, căci ştiau cu toţii cine anume este verişoara: avea mustăţi şi era contramaistrul minei Voreux. Mama Maheu declară că nu era deloc frumos să-şi părăsească familia în duminica hramului.

În afară de iepurele ce fusese gătit cu cartofi, şi pe care-l puseseră de o lună la îngrăşat în şopron, familia Maheu mai avea la masă o supă grasă şi rasol de vacă. Plata chenzinei se nimerise a fi chiar în ajunul acelei zile. Nici nu-şi aduceau aminte să mai fi avut parte vreodată de un aşa ospăţ. Nici chiar la cea din urmă *Sainte Barbe,* acea sărbătoare a

minerilor cu prilejul căreia ei se odihnesc trei zile, iepurele nu fusese atât de gras şi de fraged. Aşa încât cele zece perechi de fălci, începând cu cele ale micii Estelle, căreia începuseră să-i iasă dinţii, până la acelea ale bătrânului Bonnemort, care nu mai aveau mult ca să-i piardă pe ai lor, lucrau de zor şi cu atâta nădejde, încât nici din oase nu mai rămânea urmă. Bună era carnea, dar o mistuiau greu, pentru că arareori aveau parte de ea. Toate fură înghiţite, de nu mai rămase decât o bucată de rasol pentru seară, când, dacă cumva nu s-or sătura, o să mai mănânce şi câteva felii de pâine cu unt.

Jeanlin fu acela care o şterse cel dintâi. Bébert îl aştepta în dosul şcolii. Şi se învârtiră multă vreme până s-o atragă pe Lydie, pe care mama Brûlé, hotărâtă să nu se mişte de acasă, voia s-o ţină pe lângă ea. Când îşi dădu seama că Lydie ştersese putina, începu să urle, să-şi agite în văzduh slăbănoagele-i braţe, în vreme ce Pierron, plictisit de acest tămbălău, ieşi ca să hoinărească liniştit, cu aerul unui soţ care, ştiind că şi nevastă-sa îşi face pofta inimii, se amuză şi el, fără remuşcări.

Bătrânul Bonnemort plecă şi el apoi, iar Maheu se hotărî să ia puţin aer, după ce o întrebă pe nevastă-sa dacă vine şi ea. Nu, ea nu avea cum să facă, cu copiii era o adevărată corvoadă; dar poate, totuşi, o să mai vadă ea, tot se vor întâlni. Când se văzu afară, şovăi o clipă, apoi se duse la vecini, să vadă dacă Levaque era gata. Dar dădu peste Zacharie, care o aştepta pe Philomène, iar nevasta lui Levaque deschisese tocmai vorba despre veşnica problemă a căsătoriei, ţipând că îşi bat joc de ea şi că va mai face o ultimă încercare ca să se înţeleagă cu mama Maheu. Ce fel de viaţă era asta, să crească fetei copiii fără tată, când ea se tăvăleşte cu ibovnicul ei? Philomène sfârşind, de altminteri liniştită, de a-şi pune boneta, Zacharie o luă cu el, repetând că, în ceea ce-l privea, voia din toată inima, dacă şi maică-sa se învoia. De altfel, Levaque o şi ştersese,

iar Maheu, după ce-i spusese şi el vecinei că n-are decât să se înţeleagă cu nevastă-sa, se grăbi să iasă. Bouteloup, care, cu amândouă coatele pe masă, îşi înghiţea cel din urmă dumicat de brânză, refuză îndărătnic să meargă cu ei la o halbă de bere, oferită prieteneşte. Rămânea acasă, ca un soţ cuminte.

Între timp, încet-încet, colonia se golea, toţi bărbaţii plecau, unul după altul, în vreme ce fetele, pândind de pe prag, o porneau apoi în partea dimpotrivă, la braţul curtezanilor. Cum taică-su dădea colţul bisericii, Catherine, care-l zărise pe Chaval, se grăbi să-l ajungă, pentru a o porni cu el pe drumul spre Montsou. Iar mama Maheu, singură printre copiii care-şi făceau de cap, nu mai găsea puterea de a părăsi scaunul şi-şi turna al doilea pahar de cafea fierbinte, pe care o sorbea strop cu strop. În colonie nu mai rămăseseră decât femeile, care se pofteau una pe alta, storcând, în jurul meselor calde încă şi năclăite de mâncare, cele din urmă picături de cafea din ibrice.

Maheu mirosise că Levaque era la *Avantage*, aşa că, fără a se grăbi deloc, coborî de-a dreptul la Rasseneur. Într-adevăr, în spatele cârciumii, în îngusta grădină cu gard viu, Levaque juca o partidă de popice cu nişte prieteni. Taica Bonnemort şi bătrânul Mouque, în picioare, fără să joace, urmăreau atât de absorbiţi bila, încât uitaseră chiar să-şi facă semne cu cotul. Razele unui soare dogoritor se abăteau vertical asupra grădinii, în care, doar de-a lungul cârciumii, era o fâşie de umbră; Étienne era şi el acolo, bându-şi la o masă halba de bere, necăjit că Suvarin îl părăsise, ca să urce în odaia sa. Aproape în toate duminicile, mecanicul se închidea în casă, unde scria sau citea.

— Facem o partidă? îl întrebă Levaque pe Maheu.

Dar acesta din urmă refuză. Prea-i era cald şi murea de sete.

— Rasseneur, strigă Étienne, adu, dară, o halbă! Şi,

întorcându-se către Maheu: Să ştii că cinste fac eu.

Acum se tutuiau cu toţii. Rasseneur nu se grăbea deloc; trebui să fie chemat de trei ori; şi. În cele din urmă, coana Rasseneur fu aceea care aduse nişte bere călduţă. Tânărul coborâse glasul ca să se plângă de cârciumă: nu de oamenii care, fără îndoială, erau de treabă şi bine intenţionaţi, ci de berea lor, care nu merita nicio para chioară, şi de supele lor ca vai de lume! Până acum de zece ori ar fi schimbat pensiunea dacă n-ar fi trebuit să facă atâta drum până la Montsou. Într-o bună zi va găsi, în cele din urmă, vreo familie în colonie.

— Bineînţeles – repeta Maheu cu glasu-i domol – bineînţeles că o să-ţi meargă mai bine într-o familie.

Dar se auziră izbucnind nişte strigăte. Levaque culcase la pământ, dintr-o singură lovitură, toate popicele. Mouque şi Bonnemort, cu nasu-n pământ, păstrau, în toiul hărmălaiei, o tăcere de adâncă aprobare. Iar bucuria pricinuită de o asemenea lovitură se revărsă în fel de tel de glume, mai cu seamă când jucătorii zăriră peste gardul viu chipul vesel al Mouquettei. De vreun ceas tot dădea târcoale locului şi cuteză să se apropie când auzi râsetele.

— Ia te uită! Singură? strigă Levaque. Şi amorezii unde ţi i-ai lăsat?

— Amorezii i-am trecut la rebut, răspunse ea veselă, cu o obrăznicie de tot hazul. Chiar caut unul…

Cu toţii se oferiră, întărâtând-o cu vorbe deocheate. Ea dădea din cap a împotrivire, râdea şi mai tare, făcea graţii. De altminteri, taică-su, de faţă la această joacă, nici măcar nu-şi lua ochii de la popicele răsturnate.

— Degeaba – continuă Levaque, aruncând o privire către Étienne – greu la deal, drăguţă, cu ăla pe care ţi-ai pus tu ochii! Doar dacă-l iei cu otusbiru!

Atunci Étienne se înveseli. Într-adevăr, lui îi dădea târcoale încărcătoarea de vagonete. Iar el spunea nu, făcând totuşi haz, deşi nici pomeneală să-l ispitească cât de

cât. Ea mai rămase câteva clipe, ca înfiptă în pământ, de partea cealaltă a gardului, privindu-l ţintă, cu ochii ei mari; apoi se îndepărtă agale, luându-şi deodată o expresie serioasă, copleşită parcă de soarele zăpuşitor.

Étienne reluase, cu glasul scăzut, lămuririle amănunţite pe care i le da lui Maheu în legătură cu necesitatea, pentru minerii din Montsou, de a înfiinţa un fond de rezervă.

— De vreme ce compania pretinde că ne dă toată libertatea, repeta el, de ce să ne temem? Nu avem decât pensiile, pe care ea ni le distribuie cum vrea, pentru că nu ne reţine nimic din salariu. Ei bine! Ar fi foarte cuminte să înfiinţăm, în afară de bunul lor plac, o asociaţie de ajutor reciproc, pe care să ne putem bizui, măcar în cazurile de nevoie imediate.

Şi el dădea detalii, discuta organizarea şi făgăduia să ia asupră-şi întreaga sarcină.

— În ce mă priveşte, vreau din toată inima, spuse în cele din urmă Maheu convins. Numai, vezi, ceilalţi… încearcă să-i hotărăşti *şi* pe ei.

Levaque câştigase; lăsară popicele ca să-şi golească halbele. Dar Maheu nu vru să mai bea încă una: or vedea mai târziu; mai era încă destulă vreme până la sfârşitul zilei. Începuse tocmai să se gândească la Pierron. Unde putea fi oare Pierron? Nici vorbă că la cafeneaua *Lenfant*. Şi, hotărându-i pe Étienne şi pe Levaque, o porniră tustrei spre Montsou, în clipa în care o nouă ceată de jucători năvălea în popicăria cârciumii *Avantage.*

Mergând pe drumul pietruit, trebuiră să se abată şi în cârciuma *Casimir,* şi în cafeneaua *Progrès*. Prin uşile deschise îi tot chemau prieteni de pretutindeni: nu era chip să se împotrivească. Şi, de fiecare dată, câte o halbă, dacă nu chiar două, din moment ce politeţea cerea ca să dea şi ei câte un rând. Mai zăboveau şi pe acolo vreo zece minute, schimbând câteva vorbe, şi mai departe o luau de la început, foarte cuminţi, cunoscând berea şi, prin urmare,

ştiind că se pot umila cu ea, fără altă grija decât că, pe măsură ce o înghiţeau, s-o şi slobozească cât se poate de repede, limpede ca apa de izvor. La cafeneaua *Lenfant* dădură, nas în nas, cu Pierron, care era la sfârşitul celei de a doua halbe şi care, ca să nu spună că nu ciocneşte şi cu ei o halbă, o dădu pe gât pe a treia. Ei, bineînţeles, şi-o băură pe a lor. Acum erau patru; ieşiră, cu gândul de a vedea dacă nu cumva îl găsesc pe Zacharie la cafeneaua *Tison.* Dugheana era pustie, şi ei cerură câte o halbă, ca să-l aştepte o clipă. Apoi le veni în minte cafeneaua *Saint-Eloi,* se învoiră să primească un rând dat de maistrul Richomme şi apoi intrară, aşa, în neştire, din cârciumă în cârciumă, fără să caute ceva anume, chipurile doar în plimbare.

— Ce mai încoa, încolo! Să mergem la *Volcan!* spuse deodată Levaque, care începea să se-ncălzească.

Ceilalţi începură să râdă, şovăind întâi, apoi însoţind prietenul, prin înghesuiala crescândă a sărbătorii hramului. În îngusta şi lunga încăpere a localului *Volcan,* pe o estradă de scânduri ridicata în fund, cinci şanteze, lepădătura târfelor din Lille, defilau cu gesturi şi decolteuri de panopticum; iar muşteriii dădeau câte cincizeci de centime dacă doreau vreuna dintre ele, colo, pe după scândurile estradei. Mişunau pe acolo mai ales încărcători de vagonete, transportatori şi chiar ucenici, în vârstă de paisprezece ani, tot tineretul minelor care bea mai mult rachiu decât bere. Se mai aventurau pe acolo şi unii mineri în toată firea, bărbaţii desfrânaţi din coloniile de mineri, aceia al căror menaj se rostogolea în mlaştină.

De îndată ce grupul lor se aşezase în jurul unei mescioare, Étienne îl luă în primire pe Levaque pentru a-i explica nevoia înfiinţării unui fond de rezervă. Era stăpânit de zelul propagandistic al proaspeţilor convertiţi, ce trăiesc sub povara misiunii lor.

— Fiecare membru, repeta el, ar putea foarte lesne să dea un franc pe lună. Din strângerea acestor bani s-ar

putea realiza în patru cinci ani o avere; iar banul însemnează putere, nu-i aşa? În orice împrejurare... Hai, ce spui?

— Eu nu spun că nu-i aşa, răspundea Levaque, cu un aer distrat. Om mai vedea.

O blondă matahală îl aţâţa şi se încăpăţână să mai zăbovească când Maheu şi Pierron, după ce-şi goliră halba, voiră să plece, fără a mai aştepta a doua romanţă.

Afară, Étienne, plecat odată cu ei, o reîntâlni pe Mouquette, care părea să-i urmărească. Nu se clintea din loc, privindu-l cu marii ei ochi aţintiţi asupră-ţi, cu râsul ei de fată fără mofturi, părând a-i spune: „Haide, vrei?” Tânărul glumi, ridică din umeri. Atunci ea făcu un gest de mânie şi pieri în mulţime.

— Unde o fi Chaval? întrebă Pierron.

— Aşa e, zise Maheu. Mai mult ca sigur că-i la *Piquette.* Haideţi la *Piquette*.

Dar când tustrei voiră să intre în cafeneaua *Piquette,* îi opri, în pragul uşii, o încăierare. Zacharie ameninţa cu pumnul pe un negustor de cuie, belgian de baştină, bondoc şi flegmatic în vreme ce Chaval îi privea, cu mâinile în buzunare.

— V-am spus eu? Uite-l pe Chaval! adăugă liniştit Maheu. E cu Catherine.

Cinci ceasuri lungi trecuseră de când tânăra încărcătoare de vagonete se plimba cu amorezul ei în acea zi de hram. De-a lungul şoselei ce duce spre Montsou, a acestei largi străzi cu căsuţe scunde, cu pereţii spoiţi în culori ţipătoare, coborând în serpentină povârnişul, unduiau valurile unei mulţimi mişunând sub soare, aidoma unui furnicar ce se târăşte, pierzându-se departe, pe întinderea netedă şi pustie a plaiurilor. Veşnicele noroaie întunecate se uscaseră, o pulbere neagră se înălţa plutind în văzduh, ca norii mocnind a furtună. De la un capăt până la celălalt, cârciumile neîncăpătoare gemeau de lunie, cu mesele

împinse până la caldarâmul pe care se înşirau un îndoit rând de tarabe, bazare sub cerul liber, cu băsmăluţe şi oglinjoare pentru fete, cu bricege şi şepci pentru flăcăi, fără a mai pomeni de puzderia de zaharicale, bomboane şi biscuiţi. În faţa bisericii se trăgea la ţintă cu arcul. Erau jocuri de popice în faţa şantierelor. În colţul căii Joiselle, lângă Regie, pe un loc îngrădit cu scânduri, lumea dădea năvală la o luptă între cocoşi, între doi mari cocoşi roşii, înarmaţi cu pinteni de fier şi din ale căror gâturi sfârtecate ţâşnea sângele. Mai departe, la Maigrat, se jucau partide de biliard pe şorţuri şi pantaloni. Şi, la răstimpuri, se aşternea o îndelungă linişte, gloata ce se umfla de băutură pe tăcute era cuprinsă de o mută indigestie, de atâta bere şi cartofi prăjiţi cât înghiţea, într-o căldură grozavă, care, din pricina plitelor de prăjit, clocotind sub cerul liber, devenea şi mai dogoritoare.

Chaval îi cumpărase Catherinei o oglinjoară de nouăzeci şi cinci de centime şi o băsmăluţă de trei franci. La fiecare tur îi întâlneau pe Mouque şi pe Bonnemort, veniţi şi ei la iarmarocul pe care-l străbăteau, cumpăniţi, cu paşii lor greoi. Dar o altă întâlnire fi indignă: îl surprinseseră pe Jeanlin, care se apucase să-i îndemne pe Bébert şi pe Lydie să fure nişte sticle de rachiu dintr-o cârciumă, improvizată pentru acea zi chiar la marginea unui loc viran. Catherine nu putu decât să-l cârpească pe fratele ei, căci fetiţa, cu o sticlă furată, o şi luase la sănătoasa. Afurisiţii ăştia de copii o s-o sfârşească la ocnă.

Atunci, ajungând în faţa cârciumii *Tête coupée,* lui Chaval îi veni gândul să intre, cu ibovnica lui, ca să asiste la un concurs de cintezi, afişat pe uşă de opt zile. Cincisprezece meşteri, de la fabricile de cuie din Marchiennes, răspunseseră la chemare, venind fiecare cu câte o duzină de colivii iar măruntele cuşti întunecoase, în care cintezii orbiţi zăceau în nemişcare, se şi găseau agăţate pe gardul ce împrejmuia curtea cârciumii. Era vorba de a stabili care

dintre cintezi îşi va repeta, vreme de o oră, de cele mai multe ori fraza cântecului. Fiecare meşter, cu o tăbliţă în mină, stătea lângă coliviile sale, notând, supraveghindu-şi vecinii, el însuşi supravegheat de către ceilalţi. Şi se porniră cintezii, unii cu accente mai grave, alţii cu o sonoritate ascuţită, timizi cu toţii la început, neîndrăznind să scoată decât rare fraze, aţâţându-se apoi unii pe alţii, iuţind ritmul, întărâtaţi de îndârjirea întrecerii, încât unii dintre ei puteau fi văzuţi căzând neînsufleţiţi. Meşterii îi întărâtau cu ţipete violente, le urlau în graiul walon să mai cânte, iar şi iar, şi încă un pic în vreme ce spectatorii, vreo sută la număr, adăstau muţi, pasionaţi în mijlocul acestei infernale muzici ţâşnite din gâtlejurile a o sută optzeci de cintezi, care repetau cu toţii, necurmat şi în contratimp, una şi aceeaşi cadenţă. Unul dintre cei cu glasul mai ascuţit câştigă premiul întâi, şi anume o cafetieră lucrată în fier.

Catherine şi Chaval erau acolo când Zacharie şi Philomène îşi făcură apariţia. Îşi strânseră mâinile, rămaseră împreună. Dar, deodată, Zacharie se supără surprinzând pe unul dintre aceşti meşteri, sosit acolo doar din curiozitate, cu prietenii, cum o ciupea pe soră-sa; iar ea, roşie până în vârful urechilor, tot încerca să-l potolească, temându-se să nu iasă vreun măcel cu toţi aceşti meşteri de cuie năpustindu-se asupra lui Chaval dacă el nu lăsa să fie ciupită. Îl simţise bine când o ciupise, dar, din prudenţă, nu spusese niciun cuvânt. De altminteri, ibovnicul se mulţumi doar să rânjească şi ieşiră toţi patru, vrajba părând stinsă. Dar nu ajunseră bine să intre la *Piquette* ca să bea o halbă, şi iată că meşterul de cuie se ivi din nou, bătându-şi joc de ei, râzându-le în nas, asmuţindu-i parcă. Zacharie, rănit în sentimentul său de familie, se şi năpustise asupra neruşinatului.

— E sora mea, porcule! Lasă, fir-ai al dracului, că te-nvăţ eu s-o respecţi!

Interveniră în grabă alţii şi-i despărţiră, în vreme ce

Chaval, foarte calm, repeta:

— Nu te amesteca, asta e treaba mea… Îţi spun că puţin îmi pasă de el.

Maheu sosea cu prietenii lui şi le potoli pe Catherine şi pe Philomène, care se puseseră pe bocete. Lumea din jurul lor începu chiar să râdă; meşterul de cuie pierise. Ca să se uite întâmplarea, Chaval, care la cafeneaua *Piquette* era la el acasă, îi cinsti pe toţi cu un rând de halbe. Étienne trebui să ciocnească cu Catherine, băură cu toţii împreună, tatăl, fiica cu ibovnicul ei, băiatul cu amanta, urându-şi cu Politeţe: „În sănătatea tuturor!” Apoi, Pierron se îndărătnici să dea şi el un rând. Şi domnea cea mai bună înţelegere, când Zacharie se simţi din nou cuprins de furie văzându-l pe prietenul său Mouquet. Îl chemă pentru a se duce, cum spunea el, să-l înveţe minte pe meşterul de cuie.

— Trebuie să-i crăp capul! Uite, Chaval, ai tu grijă de Philomène şi de Catherine. Mă întorc eu.

La rându-i dădu şi Maheu nişte halbe. La urma urmelor, nu era nimic rău în faptul că băiatul voia s-o răzbune pe soră-sa. Dar, de cum îl văzu pe Mouquet, Philomène dădu liniştită din cap. Nici vorbă că pehlivanii ăştia au şters-o ca să se-nfunde la *Volcan.*

Totdeauna, în serile acelei sărbători, petrecerea se isprăvea cu balul de la *Bon Joyeux.* Această cârciumă, cu sala ei de bal, o ţinea văduva lui Désir, o cumătră zdravănă de cincizeci de ani, rotundă ca o butie, dar atât de verde încă, încât mai avea şase iubiţi, câte unul pentru fiecare din zilele săptămânii, cum spunea ea, şi pe toţi şase duminica. Pe toţi minerii îi numea copiii ei, gândind cu înduioşare la fluviul de bere pe care li-l tot turna în halbe de vreo treizeci de ani; şi se mai lăuda şi cu faptul că nici. o încărcătoare de vagonete nu devenea borţoasă înainte de a-şi fi dezmorţit picioarele în localul ei. Acest local, *Bon Joyeux*, se compunea din două săli: cârciuma, unde se găseau tejgheaua şi mesele; apoi, la acelaşi nivel şi comunicând cu

aceasta printr-o mare deschizătură, sala de bal, o vastă încăpere cu duşumea de scânduri doar la mijloc, iar de jur împrejur cu lespezi de cărămizi. O împodobeau ornamente, două ghirlande de flori din hârtie, care, încrucişându-se de la un colţ până la celălalt al plafonului, erau reunite la mijloc cu o coroană din acelaşi fel de flori în vreme ce de-a lungul zidurilor se înşirau daurite steme purtând nume de sfinţi, sfântul Éloi, patronul meşterilor fierari, sfântul Crépin, patronul cizmarilor, sfânta Barbe, patroana muncitorilor mineri, întreg calendarul corporaţiilor. Tavanul era atât de scund, încât cei trei muzicanţi de pe estrada lor, mare cât un amvon pentru predică, îşi striveau capetele. Pentru luminăţie, seara, la fiecare dintre cele patru colţuri ale sălii de bal spânzura câte o lampă cu petrol.

În acea duminică se dansa de pe la ceasurile cinci, la lumina zilei. Dar de-abia către orele şapte sălile începură să se umple. Afară se pornise un vânt de vijelie, stârnind mari valuri de pulbere neagră, ce orbea lumea şi sfârâia în tigăile de prăjit. Maheu, Étienne şi Pierron, intraţi ca să ia loc, îl regăsiră tocmai, la *Bon Joyeux*, pe Chaval care dansa cu Catherine, în vreme ce Philomène, singură-singurică, îi privea. Nici Levaque, nici Zacharie nu reapăruseră. Cum în jurul sălii de bal nu erau bănci, Catherine, ca să se odihnească, se aşeza după fiecare dans, la masa tatălui ei. O chemară şi pe Philomène, dar ea se simţea mai bine în picioare. Se aşternea seara, cei trei muzicanţi făceau o larmă grozavă, în sala de bal nu se mai desluşea decât clătinarea şoldurilor şi a piepturilor în mijlocul unui talmeş-balmeş de braţe de-a valma. Un vacarm întimpină sosirea celor patru lămpi şi, deodată, toate se luminară – chipurile stacojii, ciufulitele capete, cu părul lipit de frunte, zborul înfoiatelor fuste, împrăştiind pătrunzătoarea duhoare a perechilor dănţuind, leoarcă de năduşeală. Maheu i-o arătă lui Étienne pe Mouquette, care, rotofeie şi umflată ca o băşică doldora de osânză, ţopăia bezmetică în braţele unui

transportator lung şi deşălat: fusese nevoită, ca mângâiere, să-şi ia un bărbat.

În cele din urmă, către ceasurile opt seara, sosi şi mama Maheu, cu Estelle la piept, urmată de droaia-i de plozi – Alzire, Henri şi Lénore. Venea întins, neavând nicio îndoială că-şi va găsi bărbatul acolo. Vor mânca mai târziu, căci cu burta plină de cafea şi ticsită de bere nimănui nu-i era foame. Sosiră şi alte femei. Începu să se şuşotească în clipa când, în urma mamei Maheu, fu văzută cumătră Levaque, însoţită de Bouteloup, care-i aducea de mână pe Achille şi pe Désirée, copiii Philomènei. Iar cele două vecine păreau de minune înţelese, întorcându-se una spre cealaltă şi vorbind împreună. Pe drum avusese loc o straşnică explicaţie; mama Maheu, resemnată, se învoise la căsătoria lui Zacharie, mâhnită că pierdea banii pe care-i dădea în casă cel mai vârstnic dintre copiii ei, dar învinsă de argumentul că ea nu-l mai putea păstra decât păcătuind împotriva dreptăţii. Se silea, prin urmare, să se arate mulţumită, dar era năpădită de griji, ca o gospodină care se frământă întrebându-se cum o va mai scoate la capăt acum, când începea să se ducă pe apa sâmbetei cea mai mare parte a venitului ei.

— Şezi şi tu colea, vecino, spuse ea arătând o masă alăturată de aceea la care bea Maheu, împreună cu Étienne şi cu Pierron.

— Da ce, bărbatul meu nu-i aici, cu voi? întrebă cumătră Levaque.

Prietenii o amăgiră, spunându-i că trebuie să se întoarcă curând. Toată lumea era înghesuită, Bouteloup, plozii, atât de ghemuiţi unul într-altul de băutorii care se striveau, încât cele două mese nu mai erau de fapt decât una singură. Fură comandate halbe de bere. Philomène, văzându-şi copiii şi pe maică-sa, se hotărî să se apropie şi ea. Se învoi să ia loc, părând mulţumită să afle că, în sfârşit, o vor mărita; apoi, pentru că întrebau de Zacharie,

ea răspunse cu glasu-i molatic:

— Îl aştept, e pe undeva pe-aici.

Maheu schimbase o privire cu nevastă-sa. Aşadar, ea sempăca cu acest gând? Deveni îngândurat, fumă fără să mai scoată o vorbă. Era cuprins şi el de îngrijorare pentru ziua de mâine, văzând nerecunoştinţa acestor copii, care se căsătoreau unul după altul, lăsându-şi părinţii în mizerie.

Se dansa întruna; un sfârşit de cadril îneca sala balului într-un nor de praf roşu; se zguduiau pereţii, dintr-un piston ţâşneau ascuţite şuierături, ca semnalele unei locomotive în pană. Iar când dansatorii se opreau din joc, aburii îi învăluiau ca pe caii năduşiţi.

— Ţii minte? – spuse vecina Levaque, aplecându-se la urechea marnei Maheu – ziceai că-i suceşti gâtul Catherinei dacă o face şi ea prostia asta!

Chaval o aducea pe Catherine la masa alor ei, şi amândoi, în picioare în spatele lui Maheu, îşi terminau halbele.

— Eh! – murmură mama Maheu cu un aer resemnat – vorbe, ce vrei?... Încaltea, sunt liniştită, căci copii nu poate să facă, de asta sunt sigură de tot!... Atât mi-ar mai lipsi, să nască şi ea, să n-am încotro şi s-o mărit! Şi, pe urmă, ce-o să mai mâncăm?

De astă dată pistonul cânta o polcă; şi, în vreme ce tămbălăul reîncepea, Maheu, în şoapte, îi împărtăşea neveste-sii un gând: de ce n-ar lua şi ei un chiriaş, bunăoară pe Étienne, care era în căutarea unei pensiuni? Loc vor avea, pentru că Zacharie urma să-i părăsească, iar banii pe care-i vor păgubi din această pricină i-ar recâştiga, măcar în parte, de la celălalt. Chipul mamei Maheu se înseninã: fără-ndoială, o bună idee, trebuia pusă la cale treaba asta. Se vedea scăpată de foamete şi de astă dată. Fu cuprinsă de o asemenea bună dispoziţie, încât mai porunci un rând de halbe.

Între timp, Étienne încerca să-i bage în cap ideile sale lui

Pierron, căruia îi dădea lămuriri cu privire la proiectul înfiinţării unui fond de rezervă. Tocmai în clipa în care-i smulsese făgăduiala adeziunii, avu nechibzuinţa să-şi dezvăluie adevăratu-i gând:

— Iar dacă facem grevă, înţelegi de ce folos ne poate fi acest fond! Nici nu ne mai sinchisim de companie, pentru că atunci avem de unde lua bani ca să rezistăm... Ei, ce zici, ne-am înţeles, eşti cu noi, nu-i aşa?

Pierron coborâse ochii în pământ, devenind palid. Bâigui:

— Să mă mai gândesc. Cuminţenia este cel mai sigur fond de ajutor.

În clipa aceea Maheu îl luă pe Étienne şi, ca un om dintr-o bucată ce era, îi propuse, fără niciun ocol, să intre la el în gazdă. Tânărul primi şi el, foarte dornic să locuiască în colonie, cu gândul că astfel va fi mai mult în mijlocul tovarăşilor săi de lucru. Căzură la învoială în câteva cuvinte; mama Maheu declară că vor aştepta întâi căsătoria copiilor.

Şi tocmai atunci Zacharie se întorcea, în sfârşit, cu Mouquet şi Levaque. Tustrei aduceau cu sine miasmele de la *Volcan,* o duhoare de rachiu, acreala de mosc a târfelor murdare. Erau cu toţii beţi de-a binelea, părând mulţumiţi de ei înşişi, făcându-şi semne cu cotul şi rânjind. Când Zacharie află că, în cele din urmă, îl vor însura, izbucni în hohote şi fu cât pe-aci să se înece de râs. Liniştită, Philomène spuse că îi părea mai bine să-l vadă râzând decât plângând. Cum alte scaune nu se mai aflau, Bouteloup se trăsese aşa fel încât să-i lase jumătate de scaun lui Levaque. Iar acesta, înduioşându-se deodată când îi văzu acolo pe toţi, ca în sânul familiei, mai porunci încă un rând de halbe.

— Pre legea mea! În viaţă nu prea-s multe asemenea prilejuri de veselie! strigă el, în gura mare.

Zăboviră până la ceasurile zece. Soseau întruna femei, ca să-şi întâlnească şi să-şi ia acasă bărbaţii; în coadă, le urma

droaia de copii; iar mamele, fără a se simţi cât de cât stingherite, scoteau prelungile lor ţâţe gălbejite, aidoma desagilor de ovăz, ca să-şi îndoape cu lapte pruncii bucălaţi, în vreme ce ţâncii, destul de mari ca să poată merge, umflaţi de bere şi de-a buşilea pe sub mese, se slobozeau fără ruşine. Erau valurile crescânde ale unui ocean de bere, poloboacele destupate ale văduvei Désir, umflând burduhanele şi curgând de pretutindeni, din nas, din ochi şi de prin alte părţi. Se umflau atât de tare, încât, înghesuiţi cum erau, fiecare avea câte un umăr sau vreun genunchi îndesat în trupul vecinului, cu toţii înveseliţi şi bucuroşi de a se simţi ghemuiţi astfel, unul într-altul. Râdeau întruna, de li se lungea gura până la urechi. Era o dogoare de cuptor încins, astfel încât se dezbrăcau, rămânând cu cărnurile despuiate, rumenite într-o fumăraie de puteai s-o tai cu cuţitul; şi nu aveau decât o singură neplăcere: că erau deranjaţi; câte o fată se scula din când în când, se ducea în fund, în apropierea pompei de apă, unde-şi ridica poalele, şi apoi se întorcea. Sub ghirlandele de hârtie colorata, dănţuitorii erau atât de năduşiţi, încât nu se mai vedeau unul pe altul, ceea ce dădea curaj ucenicilor să culce la pământ încărcătoarele de vagonete, la întâmplare, printr-o opintire a coapselor. Dar când vreo fetişcană cădea cu un bărbat peste ea, ţipetele turbate ale pistonului acopereau zgomotul căderii, ţopăirea picioarelor îi rostogolea, de parcă toată sala balului s-ar fi năruit asupră-le.

Cineva, în treacăt, îi aduse la cunoştinţă lui Pierron că fiică-sa, Lydie, adormise în faţa uşii, de-a curmezişul trotuarului. Îşi băuse porţia din sticla furată, era beată turtă, şi taică-su trebui s-o ducă în braţe, în vreme ce Jeanlin şi Bébert, mai zdraveni, îi urmau de departe, găsind întâmplarea de mare haz. Fu semnalul de plecare. Familiile începură să iasă din cârciuma *Bon Joyeux;* cei ai lui Maheu şi Levaque luară hotărârea de a se reîntoarce în colonie. În

acea clipă, taica Bonnemort şi bătrânul Mouque părăseau şi ei Montsou-ul, făcând aceiaşi paşi de lunatici, închişi în tăcerea aducerilor-aminte. Şi se întorceau cu toţii împreună, mai străbătând o dată bâlciul, cu năclăitele-i plite de prăjit, cu cafenelele dinăuntrul cărora dârele de bere, ale celor din urmă halbe, se prelingeau până în mijlocul drumului. Cerul ameninţa încă a vijelie; valuri de râsete îi însoţeau pe cei ce, părăsind localurile luminate, se afundau în întunecimea câmpiilor. O boare caldă sufla din grâul copt, pasămite puzderie de plozi se plămădeau în toiul acelei nopţi. Pe drumul spre colonie pâlcurile se răzleţiră. Nici familia lui Levaque, nici aceea a lui Maheu nu mai mâncară cu poftă, iar toţi ai lui Maheu aţipiră la cele din urmă înghiţituri ale rasolului rămas de la prânz.

Étienne îl luase pe Chaval ca să mai bea cu el în cârciuma lui Rasseneur.

— Mă înscriu şi eu, spuse Chaval, după ce prietenul îi dădu toate lămuririle în legătură cu înfiinţarea fondului de rezervă. Bate laba, eşti un om de ispravă!

Un început de beţie făcea să scapere ochii lui Étienne. Strigă:

— Da, să fim înţeleşi... Să ştii că, în ce mă priveşte, pentru dreptate eu dau totul, şi băutura, şi femeile. Un singur gând îmi încălzeşte inima, gândul că într-o zi îi vom mătura pe stăpâni.

3

Către mijlocul lui august, când Zacharie, care se căsătorise, putu să obţină de la companie, pentru Philomène şi cei doi copii ai săi, o casă liberă din colonie, Étienne se mută la Maheu; şi, în primele zile, tânărul se

simţi stingher faţă de Catherine. Era o intimitate de fiecare clipă; în toate cele el ţinea locul fratelui cel vârstnic, împărţind patul cu Jeanlin, alături de patul surorii mai mari. Când se culca, apoi când se scula, trebuia să se dezbrace şi să se îmbrace în faţa ei, văzând-o şi el pe ea când îşi scotea hainele şi când le îmbrăca. După ce aluneca şi cămaşa jos, i se ivea trupul de o palidă albeaţă, străvezia albeaţă de zăpadă a blondelor anemice; şi el resimţea o necurmată emoţie văzând-o atât de albă, cu mâinile şi cu faţa de timpuriu trecute, ca şi cum ar fi fost muiată în lapte de la tălpi şi până la gât, unde o dâră de arşiţă tivea un hotar despărţitor, ca o salbă de chihlimbar. Se prefăcea a întoarce capul; dar, treptat-treptat, începu s-o cunoască tot mai bine: întâi picioarele, pe care le întâlnea privirea ochilor săi coborâţi în pământ: apoi, de-abia întrevăzut, un genunchi, când ea se strecura sub plapumă; apoi pieptul, cu sânii mici şi tari, dimineaţa, când se apleca deasupra ligheanului. Ea, fără a-l privi, se grăbea totuşi, dezbrăcându-se şi lungindu-se lângă Alzire în câteva clipe cu o iute mlădiere de şopârlă, încât el de-abia apuca să-şi scoată pantofii când ea şi pierea, întorcând spatele, nelăsând să i se vadă decât cocul greu.

De altminteri, niciodată ea nu avu de ce să se supere. Dacă un soi de obsesie îl făcea, fără vrere, sa pândească cu coada ochiului clipa când ea se culca, el evita glumele, jucăuşele şi primejdioasele atingeri ale mâinilor. Părinţii erau de faţă, iar, în afară de aceasta, încerca pentru ea un sentiment în care prietenia şi ciuda aveau parte egală şi din a cărui pricină nu o putea trata ca pe o fată pe care o doreşti, mai ales în mijlocul acestui fel de viaţă de-a valma, căci se îmbrăcau laolaltă, mâncau laolaltă, lucrau laolaltă, în aşa chip încât din toate câte le aparţineau nimic nu putea rămânea tăinuit, nici chiar nevoile cele mai intime. Toată pudoarea familiei se refugiase în actul spălării zilnice, pentru care fata se ducea acum în camera de sus, ca să fie

singură, în vreme ce bărbaţii se scăldau jos, rând pe rând.

Şi, către sfârşitul celei dintâi luni de zile, Étienne şi Catherine păreau că nici nu se mai văd, când, în vreme de seară, înainte de a stinge lumânarea, mai umblau, de colo până colo, dezbrăcaţi prin odaie. Ea încetase de a se mai grăbi, reluându-şi vechiul obicei de a-şi înnoda părul şezând pe marginea patului, cu braţele-n sus, ridicându-şi cămaşa până la coapse; iar Étienne, fără pantaloni pe el, o ajuta uneori, căutându-i acele de păr rătăcite prin casă. Obişnuinţa ucidea ruşinea de a se simţi despuiaţi, socotind firesc să fie aşa, căci nu făceau nimic rău şi n-aveau nicio vină că nu exista decât o singură cameră pentru atâţia oameni. Şi totuşi, deodată, uneori se simţeau tulburaţi, în clipele în care nici prin minte nu le trecea vreun gând necurat. După ce în răstimpul atâtor seri nu-i mai băgase în cearnă paloarea trupului, o revedea deodată, albă toată, de o albeaţă ce-i isca un fior, silindu-l să se întoarcă, de teamă ca nu cumva, învins de ispita, s-o ia în braţe. Ea, alteori, seara, fără vreo pricină vădită, era cuprinsă de un sentiment de pudoare şi fugea, strecurându-se în aşternut, ca şi cum ar fi simţit mâinile acestui băiat înşfăcând-o.

Apoi, după ce stingeau lumânarea, înţelegeau că nu vor adormi, ca se vor gândi unul la altul, deşi erau atât de obosiţi. Din această pricină, a doua zi erau totdeauna tulburaţi şi îmbufnaţi, pentru că ar fi preferat serile de linişte în care erau ca doi prieteni Étienne nu se plângea decât de Jeanlin, care dormea încolăcit. Alzire respira cu un suflu uşor, iar Lénore şi Henri erau găsiţi dimineaţa îmbrăţişaţi, ca în clipa în care adormeau. În casa cufundată în beznă nu se auzea niciun zgomot, în afară de acela al sforăiturilor lui Maheu şi ale neveste-sii, suflând la răstimpuri egale, ca pufăitul foalelor. În general, lui Étienne îi mergea mai bine decât la Rasseneur, patul nu era rău, iar aşternutul era primenit o dată pe lună. Şi supa pe care o mânca era mai bună, simţea numai lipsa cărnii, pe care nu

o aveau decât arareori la masă. Dar nici ceilalţi nu o duceau mai bine şi nu putea cere ca pentru cei patruzeci şi cinci de franci pe care-i plătea în schimbul pensiunii să i se servească iepure în fiecare zi. Aceşti patruzeci şi cinci de franci erau de folos familiei Maheu, care, în cele din urmă, o scotea la capăt, lăsând necontenit în urmă mici datorii; cu toţii arătau recunoştinţă chiriaşului lor, rufăria îi era spălată şi cârpită, i se coseau nasturii şi toate ale lui erau în ordine; în sfârşit, simţea în juru-i curăţenia şi buna îngrijire a unei femei.

Aceasta fu epoca în care Étienne începu să-şi limpezească gândurile ce-i răscoleau mintea. Până atunci nu simţise decât o revoltă instinctivă în mijlocul surdei frământări care domnea printre tovarăşii săi de lucru. Îl năpădeau tot soiul de întrebări nelămurite: de ce oare unii aveau parte de sărăcie, iar alţii de bogăţie? De ce unii zăceau sub călcâiul celorlalţi, fără nădejdea de a le lua vreodată locul? Cea dintâi etapă fu aceea a înţelegerii propriei sale ignoranţe. O ruşine tainică, o durere ascunsă începu să-l macine din acea clipă: nu ştia nimic, nu cuteza să vorbească despre toate aceste lucruri care-l pasionau, despre egalitatea tuturor oamenilor, despre dreptate, care impunea între ei o împărţire cinstită a bunurilor acestei lumi. De aceea se şi puse pe învăţătură, dar fără metodă, ca ignoranţii însetaţi de ştiinţă. Acum întreţinea o corespondenţă susţinută cu Pluchart, care era mult mai instruit şi foarte avansat în ale mişcării socialiste. Ceru să i se trimită cărţi, a căror lectură, nu destul de bine digerată, sfârşi prin a-l exalta, mai ales o carte de medicină, *Igiena minerului*. În care un medic belgian rezumase bolile ce pricinuiesc moartea mulţimilor de oameni care lucrează în minele de cărbune; fără a mai vorbi despre tratatele de economie politică, de o ariditate tehnică ce le făcea de neînţeles, despre broşurile anarhiste, care-l tulburau, despre numere vechi de jurnale, pe care apoi le păstra ca

să se folosească de ele în eventuale discuţii ca de argumente de nezdruncinat. De altfel şi Suvarin îi împrumuta cărţi, iar lucrarea despre societăţile cooperative îl făcuse să viseze, vreme de o lună de zile, la *o* asociaţie universală de schimb care să desfiinţeze banul, punând doar munca la temelia întregii vieţi sociale. Ruşinea neştiinţei dispărea, un orgoliu îl cutreier de când se simţea un om care gândeşte.

În răstimpul acestor dintâi luni, Étienne trăia; încântarea neofiţilor, cu inima plină de o adâncă indignare împotriva împilatorilor, avântându-se în nădejdea viitorului triumf al cauzei împilaţilor. Nu era încă în stare să-şi închege un sistem din contuzia tuturor lecturilor sale. Revendicările concrete ale lui Rasseneur se amestecau cu violenţele pustiitoare ale lui Suvarin; iar când ieşea din cârciuma *Avantage,* unde aproape zi de zi nu făcea decât să tune şi să fulgere, dimpreună cu ei, împotriva companiei, aluneca într-o lume a visului, luând parte la radicala regenerare a popoarelor, fără ca pentru aceasta să se spargă vreun geam sau să curgă vreo picătură de sânge. De altfel, mijloacele de înfăptuire rămâneau nelămurite, îi plăcea să creadă că, de la sine, lucrurile vor merge foarte bine, căci ideile i se încurcau de îndată ce încerca să formuleze un program de reconstrucţie. Se arăta chiar plin de moderaţie şi de inconsecvenţă, iar uneori repeta că trebuie înlăturată politica din problemele sociale, frază pe care o citise undeva şi care îi părea bună de rostit printre minerii flegmatici în mijlocul cărora trăia.

Acum, la Maheu se zăbovea seară de seară, vreo jumătate de ceas înainte de culcare. Étienne relua mereu aceeaşi discuţie. De când spiritul începuse să i se subţieze, promiscuitatea vieţii din colonie îl rănea şi mai mult. Erau oare vite ca să fie ţinuţi astfel într-un ţarc, claie peste grămadă, în plin câmp, atât de înghesuiţi, încât să nu-şi poată scoate cămaşa fără să-şi arate vecinului şezutul?! Şi

cât erau de bune toate astea pentru sănătate, şi în ce hal băieţii şi fetele erau siliţi să se întineze, laolaltă, în această mlaştină!

— Ei, Doamne! răspundea Maheu, de-ar fi mai mulţi bani, am trăi mai în larg... E foarte adevărat totuşi că pentru nimeni nu e bună viaţa asta de-a valma. În felul ăsta, bărbaţii ajung în cele din urmă beţivi, iar fetele, borţoase.

Discuţia începea astfel de aici, şi apoi fiecare îşi spunea părerea, în vreme ce petrolul din lampă vicia aerul încăperii, şi aşa destul de împuţit de mirosul de ceapă prăjită. Nu, fireşte, viaţa nu era deloc veselă. Se trudeau, într-adevăr, ca vitele, într-o muncă ce altădată era osânda ocnaşilor, îşi lăsau acolo ciolanele mai grabnic decât dacă ar fi aşteptat să le sune ceasul, şi toate acestea ca nici măcar să n-aibă, seara, o îmbucătură de carne. Fireşte, îşi avea fiecare terciul său şi mâncau totuşi, însă atât de puţin, doar cât să se chinuiască, fără să crape, înglodaţi în datorii, hăituiţi din urmă, ca şi cum şi-ar fi hoţit pâinea cea de toate zilele. Când venea duminica, dormeau, frânţi de oboseală. Altă plăcere decât să se îmbete sau să mai toarne nevestei un plod nu cunoşteau; decât că şi berea le umfla prea tare burţile, iar plodul, când se făcea mare, îşi bătea joc de ei. Nu, nu, viaţa asta, toată, n-avea niciun haz.

Atunci se amesteca în vorbă şi mama Maheu:

— Vedeţi, cel mai rău e când îţi dai seama că-i degeaba, că lucrurile aşa rămân... Când eşti tânăr, îţi închipui că într-o zi tot va veni norocul, nădăjduieşti în fel de fel de lucruri; şi apoi mizeria nu te slăbeşte o clipă, rămâi zăvorât în ea... în ce mă priveşte, nu vreau răul nimănui, dar, uneori, nedreptatea asta mă revolta.

Un răstimp se aşternea tăcerea, răsuflau o clipă, sub apăsarea nedesluşită a acestui orizont închis. Doar taica Bonnemort, dacă se nimerea să fie şi el pe-acolo, deschidea ochii mari, căci pe vremea lui oamenii nu-şi spărgeau capul cu asemenea lucruri: te năşteai în cărbune şi izbeai cu

târnăcopul în vână, fără să-ţi mai pui fel de fel de întrebări, în vreme ce acum sufla un vânt care stârnea ambiţia în sufletul minerilor.

— Pe nimic nu trebuie să scuipi. O halbă bună, ce mai calea-valea, e tot o halbă bună... Şefii, da, sunt printre ei bicisnici cu duiumul; dar, cât o fi lumea, şefi tot vor fi, nu-i aşa? Geaba-ţi usuci capul gândind la de-alde astea.

Pe dată, Étienne se însufleţea. Cum adică, lucrătorului îi e interzis să gândească? Ehei! chiar de aceea lucrurile se vor schimba în curând, pentru că la această oră muncitorul gândeşte. Pe vremea bătrânului, minerul vieţuia în mină ca o vită, ca o maşină de extras cărbunele, veşnic sub pământ, surd şi orb la evenimentele din afară. Aşa se şi face că bogătaşilor care îi stăpânesc le-a fost la îndemână să se-nvoiască între ei ca să-l vândă şi să-l cumpere, ca să-l mănânce fript: el nici măcar nu-şi dădea seama de toate astea. Astăzi, însă, colo în fund, minerul se trezeşte, conştiinţa-i încolţeşte în lume, aidoma bobului de grâu; şi se va vedea ce va răsări, într-o bună dimineaţă, în mijlocul acestor câmpii: da, vor răsări oameni, puzderie de oşti, ce vor aduce pe lume dreptatea. Dar ce? De la revoluţie nu erau oare egali, în faţa legii, toţi cetăţenii? De vreme ce cu toţii aveau dreptul la vot, mai era îngăduit ca muncitorul să rămână robul patronului care-l plăteşte? Marile companii striveau totul cu maşinile lor şi nu mai existau nici măsuri de prevedere; ca în vremurile de odinioară, când cei de aceeaşi breaslă, reuniţi în corporaţii, aveau mijloacele lor de apărare. Din această pricină, afurisită să fie ea 1 şi din alte pricini, toate vor sări în ţăndări într-o zi datorită ştiinţei de carte. Ajungea să-ţi arunci o privire chiar în colonie: bunicii nu ştiau nici măcar să se iscălească, părinţii noştri ştiau, cât despre copiii acestora, citesc şi scriu ca nişte profesori. Ah! din sămânţa asta va ieşi la iveală, treptat-treptat, o aspră recoltă de oameni cu minţile coapte la lumină! De vreme ce nu mai erau cu toţii ţintuiţi locului pe

veci, şi mai era cu putinţă să nutreşti ambiţia de a lua locul vecinului, atunci de ce să nu-ţi faci loc cu coatele şi să nu încerci să fii cel mai puternic?

Maheu, deşi pe jumătate convins, rămânea totuşi plin de neîncredere.

— La cea dintâi mişcare eşti concediat, spunea el. Bătrânul are dreptate, necazurile tot pe capul minerului vor cădea totdeauna, şi încă fără nădejdea că vei fi răsplătit, măcar din când în când, cu vreo ciozvârtă.

Mută de câtăva vreme, mama Maheu se trezea, ca sosită de pe meleagurile visului.

— Şi-ar mai fi cum ar mai fi dacă măcar s-ar putea pune temei pe povestea asta a popilor, dacă adică toţi calicii pământului ar fi bogaţi în lumea de apoi!

Un hohot de râs îi curmă vorbele, ridicară din umeri până şi, copiii, căci cu toţii, neîncrezători la zvonurile din afara vieţii lor, simţeau o tainică teamă doar faţă de strigoii obişnuiţi ai minelor, cu toate că făceau mare haz de pustietatea cerului.

— Ah, popii! Ducă-se pe pustii! strigă Maheu. Dacă măcar ei ar crede în astea toate, s-ar ghiftui mai puţin şi ar munci mai mult ca să-şi asigure, colo sus, un locşor mai bun... Nu, nu, dacă eşti mort, mort eşti, şi basta!

Marna Maheu oftă din adâncuri:

— Oh! Doamne, Doamne! Apoi, cu mâinile căzute pe genunchi, greu copleşită: Atunci ăsta-i adevărul: pentru noi, ăştia, scăpare nu mai e.

Se priveau cu toţii. Taica Bonnemort scuipa în batistă, în vreme ce Maheu îşi ţinea stinsa-i pipă uitată între dinţi. Alzire asculta, între Lénore şi Henri, care adormiseră pe un colţ al mesei. Dar mai ales Catherine, cu bărbia sprijinită în palme, îl privea ţintă pe Étienne, cu ochii-i mari şi limpezi, când striga, spunându-şi crezul, dezvăluind fermecatul viitor al visului său social. În juru-le colonia aţipea; nu se mai desluşea decât plânsul pierdut, undeva departe, al

vreunui copil, sau bombănitul vreunui beţiv întârziat. În odaie răsunau molcomele tictacuri ale cucului. O jilavă răcoare purcedea din lespezile aşternute cu nisip, deşi era zăpuşeală.

— Ce idei mai sunt şi astea! spunea tânărul. Aveţi oare, într-adevăr, vreo nevoie de un Dumnezeu milostiv şi de paradisul Lui ca să fiţi fericiţi? Nu sunteţi oare singuri în stare să vă croiţi o soartă mai fericită, aici, pe pământ?

Cu glasul înflăcărat, vorbea fără-ncetare. Era ca şi cum, deodată, spulberându-se hotarele orizontului încercuit, s-ar fi căscat o spărtură de lumină, abătută asupra tristei vieţi a acestor bieţi oameni. Această veşnică mizerie de zi de zi, truda aceasta de vită, soarta aceasta de animal care-şi dă lina şi căruia i se ia viaţa, toată această nefericire pierea, ca risipită de sclipirea unui soare strălucitor; într-o aureolă de feerie, dreptatea descindea din ceruri pe pământ. De vreme ce bunul Dumnezeu murise, singură dreptatea avea să asigure fericirea omenirii. O societate nouă va lua naştere într-o zi, aşa ca pe tărâmurile visului, o uriaşă cetate, cu o strălucire de basm, unde fiecare cetăţean va trăi din munca sa şi se va împărtăşi din bucuriile tuturor. Străvechea lume putredă era prefăcută în pulbere, o omenire tânără, ce-şi va fi ispăşit nelegiuirile, va alcătui doar un singur popor de muncitori, a cărui deviză va fi: fiecăruia după merit şi fiecărui merit după înfăptuiri. Şi, fără încetare, visul acesta devenea tot mai cuprinzător, împodobindu-se cu atât mai ispititor, cu cât se înălţa mai sus, către un pisc cu neputinţă de atins.

La început mama Maheu nu voia să creadă, cuprinsă de o nedesluşită spaimă. Nu, nu, prea era frumos, nu era cuminte să te avânţi atât de departe cu gândul, căci aceste idei făceau ca viaţa să devină apoi atât de groaznică, încât să fii în stare să pustieşti totul în căutarea fericirii. Când vedea sticlind ochii lui Maheu, tulburat, cucerit, ea se neliniştea, striga, curmându-i lui Étienne vorba:

— Nu-i da ascultare, omule! Vezi bine doar că ne îndrugă poveşti... Îţi închipui că stăpânii noştri vor primi vreodată să muncească ca noi?

Dar, pe nesimţite, farmecul o cuprindea şi pe ea. În cele din urmă surâdea şi, aprinzându-i-se închipuirea, păşea în această lume de vrajă şi de speranţă. Ce dulce alinare să uiţi, un ceas, trista realitate! Vieţuind aşa ca o vită, cu capu-n pământ, îţi trebuie un ungher al amăgirilor unde să trăieşti cu desfătarea lucrurilor pe care nu le vei avea niciodată. Iar ceea ce o pasiona şi o făcea să se împace cu vederile tânărului era ideea de dreptate.

— În legătură cu asta, dumneata ai dreptate. În ce mă priveşte, pentru un lucru drept m-aş lăsa tăiată în bucăţele... Şi chiar aşa şi e! Drept ar fi să ne bucurăm şi noi de viaţă.

Atunci Maheu cuteza să se înflăcăreze?

— Maica ta, Hristoase! Om avut nu-s, dar bucuros aş da şi eu cinci franci numai ca să nu mor înainte de a vedea împlinindu-se toate astea... Ce mai iureş! Hai! Mult mai e pân-atunci şi cum se va face?

Étienne începea iar să vorbească. Vechea societate trosnea din temelii, toate astea nu puteau dura mai mult decât câteva luni, afirma el, în chip categoric. Asupra mijloacelor de înfăptuire se arăta mai puţin clar, amestecând tot felul de lucruri citite, netemându-se, în faţa unor neştiutori, să se avânte în explicaţii în care el însuşi se rătăcea. Toate sistemele se împleteau, rotunjite de o certitudine de victorie dobândită uşor, îndulcite de o universală îmbrăţişare, în stare să pună capăt conflictului dintre clasele sociale, şi toate acestea, fără a fi nevoie să se sinchisească prea mult de minţile nechibzuite ale acelor patroni şi cetăţeni pe care poate că totuşi îi vor sili să înţeleagă. Şi cei ce-l ascultau aveau aerul că pricep, aprobau, primeau soluţiile miraculoase cu oarba credinţă a proaspeţilor convertiţi. Mica Alzire, prinzând din zbor câte

un cuvânt, îşi imagina fericirea întruchipată într-o casă foarte călduroasă, în care copiii se jucau şi mâncau după pofta inimii. Catherine, fără a se clinti din loc, tot cu bărbia în palmă, îl privea ţintă pe Étienne, iar când el tăcea, simţea străbătând-o un uşor fior, pălea, ca şi cum ar fi luat-o frigul.

Dar mama Maheu privea la cucul din perete.

— E trecut de nouă, se poate una ca asta? Nici pomeneală să se mai trezească vreunul mâine dimineaţă.

Atunci cu toţii puneau capăt taifasului, mâhniţi, cu strângere de inima. Li se părea că, pricopsiţi cum ajunseseră, deodată se rostogoliseră iarăşi în mlaştină. Taica Bonnemort, care pleca spre mină, bodogănea, spunând că poveştile astea nu fac deloc supa mai bună, în vreme ce ceilalţi urcau unul după altul, simţind umezeala pereţilor şi zăpuşitoarea putoare a aerului. Sus, în tăcerea somnului de plumb ce domnea în întreaga colonie, după ce Catherine se culca cea din urmă şi stingea lumânarea, Étienne o auzea zvârcolindu-se înfrigurată în aşternut înainte de a adormi.

Adeseori, dornici să ia şi ei parte la sfat, veneau şi câte unii din vecini: Levaque, care se înflăcăra la ideea împărţirii bunurilor, Pierron, pe care prudenţa îl făcea să fugă la culcare de îndată ce era atacată compania. Când şi când, la rare răstimpuri, mai intra şi Zacharie pentru o clipă; dar politica îl plictisea de moarte şi prefera să coboare până la *Avantagé,* ca să bea o halbă. Cât despre Chaval, el nu se mulţumea doar cu atât: voia să curgă sânge. Aproape seară de seară îşi petrecea câte un ceas la Maheu, şi în această stăruinţă a lui era o nemărturisită pizmă, teama de a nu-i fi răpită Catherine. Fata aceasta, de care începuse să se şi plictisească, îi deveni foarte dragă de când un bărbat avea culcuşul aproape de al ei şi ar fi putut, în puterea nopţii, să profite de ea.

Înrâurirea exercitată de Étienne se adâncea. Revoluţiona,

încet-încet, întreaga colonie. Era o propagandă surdă, cu atât mai eficace cu cât el însuşi creştea în stima tuturor. Mama Maheu, cu toată neîncrederea ei de femeie prudentă, îl trata cu respect, ca pe un tânăr care plătea cu punctualitate, care nu bea şi nu juca, cu nasul veşnic în vreo carte; şi ea îi făcea, printre vecine, o faimă de băiat instruit, de care ele chiar abuzau, rugându-l să le scrie epistolele. Devenise un fel de om cu treburi, căruia i se dădea pe seamă corespondenţa, care era consultat dacă se ivea vreun caz delicat în vreun menaj. Aşa încât izbutise, în cele din urmă, de prin luna septembrie, să înfiinţeze vestitu-i fond de rezervă, foarte anemic la început, când nu putea conta decât pe locuitorii din colonia lor, dar avea toată nădejdea că va obţine adeziunea muncitorilor din toate minele dacă mai ales compania, care rămăsese pasivă, îl va stingheri tot atât de puţin. Fusese numit secretar al asociaţiei, ba mai şi câştiga câte ceva pentru că ţinea scriptele.

Aşa încât aproape se chivernisise. Dacă un miner însurat nu poate s-o scoată la capăt, în schimb un băiat chibzuit, care nu are pe nimeni în sarcina sa, poate chiar pune deoparte câte ceva.

Începând de atunci, în Étienne se petrecu o transformare lentă. Plăcerea de a se găti şi unele tendinţe spre bunăstare, aţipite pe vremea sărăciei lui, se deşteptară şi îl făcură să-şi cumpere haine de stofă. Îşi făcu şi o pereche de cizme de bună calitate, şi deodată începu să treacă drept şef; întreaga colonie se strânse în juru-i. Avu parte de desfătările mândriei satisfăcute. Aceste prime bucurii de pe urma popularităţii îl îmbătară: să fie în fruntea altora, să comande – atât de tânăr, el, care până mai ieri nu era decât un muncitor de rând – îl umplea de orgoliu şi îi adâncea credinţa în visul revoluţiei viitoare, în care el va juca un rol. Chipul i se schimbă, deveni grav şi începu să se asculte când vorbea, în vreme ce ambiţia născută în el îi

înflăcăra teoriile, stârnindu-i gânduri de bătălie.

Între timp, se apropia toamna; friguroasele zile ale lui octombrie ruginiseră verdele micilor grădini ale coloniei. Ucenicii nu mai răsturnau încărcătoarele de vagonete în dosul şopronului, pe după liliecii piperniciţi; şi nu mai rămăseseră decât zarzavaturile de iarnă, verzele strălucind în albeaţa de perlă a brumei, prăjii şi salatele conservate. Aversele ploii se abăteau iarăşi pe olanele stacojii, scurgându-se, cu zgomot de torent, în butoaiele de sub burlane. Prin case nu se mai stingea focul sobelor încărcate cu cărbuni, care otrăveau aerul închis al sufrageriei. Începea iarăşi o vreme de grea mizerie.

În octombrie, într-una din acele prime nopţi de ger, Étienne, fremătând de câte discutase colo în odaia de jos, nu putea să adoarmă. O văzuse pe Catherine strecurându-se sub plapumă şi apoi stingând lumânarea. Părea şi ea foarte răscolită, tulburată de unul dintre acele accese de pudoare care o făcea să se grăbească şi mai mult, dar atât de stângaci, încât o lăsa şi mai despuiată. Rămânea încremenită în beznă, ca o moartă; dar el îşi dădea seama că nici ea nu dormea; şi o simţea că se gândeşte la el, tot aşa cum şi el se gândea la ea. Nicicând această mută legătură dintre fiinţele lor nu-i răscolise atât. Lungi minute se scurseră, niciunul nu se clintea, doar răsuflarea le devenea tot mai anevoioasă, în ciuda vrerii lor de a se stăpâni. De două ori fu cât pe-aci să se ridice şi s-o înşface. Era prostesc lucru să se lase amândoi hărţuiţi de o aşa ispită fără ca totuşi să şi-o potolească vreodată. De ce dară să pună într-atât stavilă dorinţelor lor? Copiii dormeau. Ea voia din toată inima ca lucrul să se întâmple, şi fără zăbavă, iar el nu avea nicio îndoială că ea îl aştepta, cu sufletul la gură, că, cu dinţii strânşi, l-ar încleşta într-o mută îmbrăţişare. Se scurse aproape o oră. El nu se ridică s-o înşface, ea nu se întoarse, temându-se de ispita care ar fi făcut-o să-l cheme.

Cu cât trăiau mai aproape unul de altul, cu atât se înălţa mai puternic digul ce-i despărţea, sfiiciunea, neputinţa de a înfrunta unele gânduri, tot ceea ce este gingaş într-o prietenie, atâtea şi atâtea ce rămâneau, chiar pentru ei înşişi, nelămurite.

4

— Ascultă – îi spuse mama Maheu bărbatului ei – dacă tot te duci la Montsou pentru leafă, adu-mi jumătate de kilogram de cafea şi un kilogram de zahăr.

El îşi cosea singur o gheată ruptă, ca să nu mai dea bani pe reparaţie.

— Bine, murmură el, fără a lăsa din mână treaba.

— Aş mai vrea să treci şi pe la măcelar... nişte carne de vacă, ce zici? E atâta vreme de când nici n-am mai văzut-o cum arată.

De astă dată el ridică capul.

— Ai fi crezând că pun mâna pe bănet, nu glumă... Chenzina asta prea e pirpirie, dacă mai ţii seamă şi de blestemăţia aia care-i face să tot întrerupă lucrul.

Tăcură amândoi. Era după prânz, într-o sâmbăta, pe la sfârşitul lui octombrie. Compania, sub pretextul încurcăturilor pricinuite de facerea plăţilor, suspendase şi în acea zi extracţia de cărbune în toate minele ce-i aparţineau. Cuprinsă de panică în faţa crizei industriale pe cale de agravare şi nevoind să-şi mărească stocul şi aşa de prisos, se folosea de cele mai neînsemnate motive ca să-i silească la şomaj pe cei zece mii de muncitori.

— Ştii că Étienne te aşteaptă în cârciuma lui Rasseneur, reluă mama Maheu. Ia-l şi pe el, are să ştie mai bine cum să se descurce dacă ăia nu vor să vă plătească orele

muncite.

Maheu dădu din cap în semn că se învoieşte.

— Şi, vezi, vorbeşte-le domnilor ălora despre încurcătura cu taică-tu. Doctorul e înţeles cu direcţia... Nu-i aşa, tată, că medicul n-are dreptate şi că dumneata mai eşti încă în stare să munceşti?

De zece zile taica Bonnemort, cu cotonoagele ţepene, cum spunea, şedea ţintuit pe un scaun. Ea fu nevoită să-l mai întrebe o dată. El mârâi:

— Bineînţeles că o să muncesc. Nu eşti un om sfârşit pentru că ţi-s picioarele bolnave. Toate astea-s poveşti născocite de ei ca să nu mă scoată cu pensia de o sută şi optzeci de franci, cât mi se cuvine.

Mama Maheu se gândea la cei doi franci ai bătrânului, pe care ea nu-i va mai vedea poate niciodată, şi dădu un ţipăt de spaimă:

— Doamne-Dumnezeule, curând o să murim cu toţii dacă lucrurile or mai merge tot aşa!

— Apăi, dacă crapi, zise Maheu, nu-ţi mai e foame.

Mai bătu nişte cuie în talpa ghetelor şi se pregăti de plecare. Coloniei celor „două sute patruzeci” le venea rândul la plată abia către ceasurile patru, astfel încât oamenii nu se grăbeau, ci zăboveau şi plecau, rând pe rând, urmăriţi de femeile lor, care-i rugau stăruitor să se întoarcă repede. Multe dintre ele le dădeau fel de fel de treburi de făcut, ca să nu-i lase să se încurce prin cine ştie ce cârciumi.

La Rasseneur se găsea Étienne, care venise să afle noutăţi. Se vânturau fel de fel de zvonuri îngrijorătoare, se spunea că din ce în ce compania e tot mai nemulţumită de felul în care se făcea armarea galeriilor din mină. Îi împovărau pe lucrători cu amenzi, un conflict părea de neînlăturat. De altfel, aceasta era doar pricina mărturisită; dedesubt era o întreagă urzeală de alte cauze nedate în vileag şi destul de grave.

Tocmai în clipa când sosise Étienne, un tovarăş de lucru, care se întorsese din Montsou, povestea, bându-şi halba de bere, că la casierie se pusese un afiş, dar prea bine nu ştia ce scria în acest afiş. Intră în cârciumă al doilea miner, apoi al treilea; fiecare aducea alte zvonuri. Părea totuşi sigur că compania luase o hotărâre.

— Tu ce spui despre toate astea? îl întrebă Étienne pe Suvarin, aşezându-se lângă el, la o masă, pe care, drept unică consumaţie, se găsea un pachet de tutun.

Mecanicul nu se grăbi deloc, ci întâi îşi răsuci o ţigară.

— Spun că era lesne de prevăzut. Vă vor împinge până la capătul răbdării.

Numai el avea mintea destul de limpede ca să analizeze situaţia, pe care o lămuri cu aerul său liniştit: compania, lovită de criză, era întru totul silită să-şi reducă cheltuielile dacă nu voia să se prăbuşească; şi, firește, muncitorii vor fi aceia care vor fi nevoiţi să-şi strângă cureaua. Li se vor mai tăia salariile, născocind un pretext oarecare. De două luni de zile cărbunele zăcea în incintele din mine, aproape toate uzinele şomau. Cum compania nu cuteza să şomeze şi ea, îngrijorată de părăginirea unui material nefolosit, căuta cu tot dinadinsul un tertip, poate chiar o grevă, din care mulţimile de mineri vor ieşi mai îmblânziţi şi mai prost plătiţi. În sfârşit, şi noul fond de rezervă o neliniştea, căci devenea o ameninţare pentru viitor, în vreme ce o grevă sleindu-l, acum când nu era destul de însemnat, ar scuti-o de această grijă.

Rasseneur se aşezase lângă Étienne şi amândoi îl ascultau, cu un aer consternat, pe Suvarin. Se putea vorbi cu glas tare, căci în tot localul nu mai era nimeni în afară de coana Rasseneur, care şedea la tejghea.

— Da de unde! murmură cârciumarul. În ce scop toate astea? Compania n-are niciun interes să se facă grevă, iar muncitorii nici atât. Lucrul cel mai cuminte este să vă înţelegeţi.

Era într-adevăr foarte cuminte. Totdeauna susţinea revendicările rezonabile. Ba chiar, de când cu rapida popularitate pe care o câştigase fostul său chiriaş, ridica în slavă acest sistem de progres pe cale paşnică, spunând că e cu neputinţă să obţii cât de cât dacă vrei totul deodată. În bonomia-i de rotofei, umflat cu bere, zvâcnea o pizmă nemărturisită, aţâţată şi mai mult de decăderea localului său, în care muncitorii din Voreux intrau tot mai puţin ca să bea şi să-l asculte; şi aşa se făcea că uneori se pomenea luând apărarea companiei, uitând vechea-i ură de miner concediat.

— Vasăzică tu eşti împotriva grevei?! strigă coana Rasseneur, fără a părăsi tejgheaua.

Şi cum el răspunse cu toată energia: „Da”, ea îl reduse la tăcere:

— Ia te uită! Eşti un om fără inimă, lasă-i pe dumnealor să vorbească!

Étienne sta gânditor, cu ochii aţintiţi la halba ce-i fusese adusă. În cele din urmă înălţă capul.

— E foarte cu putinţă ca prietenul să aibă dreptate, dar dacă ne silesc, va trebui să ne hotărâm la această grevă… Tocmai am primit de la Pluchart, în privinţa asta, o scrisoare în care-mi scrie lucruri foarte adevărate. Şi el e împotriva grevei, căci din pricina ei muncitorul suferă cât şi patronul, fără să se ajungă la vreo soluţie. Decât că în toate astea el vede un foarte bun prilej cu ajutorul căruia să-i determine pe oamenii noştri să intre în vastul său angrenaj… De altminteri, iată şi scrisoarea.

Într-adevăr, Pluchart, mâhnit de neîncrederea cu care minerii din Montsou întâmpinau Internaţionala, nădăjduia să-i vadă aderând în masă dacă un conflict i-ar sili să lupte împotriva companiei, în ciuda zbaterii sale, Étienne nu izbutise să plaseze nici o singură carte de membru; pusese de altfel în joc aproape întreaga-i putere de înrâurire în favoarea fondului de rezervă, mult mai bine primit de către

mineri. Dar acest fond era încă atât de sărac, încât urma să fie repede irosit, cum spunea Suvarin, şi, neîndoielnic, greviştii se vor repezi să intre în Asociaţia muncitorilor pentru ca fraţii lor din toate ţările lumii să le vină în ajutor.

— Câţi bani are fondul ăsta? întrebă Rasseneur.

— Abia trei mii de franci, răspunse Étienne. Şi, ştiţi, alaltăieri am fost chemat la direcţie... O! sunt foarte politicoşi. Mi-au repetat că nu-şi vor împiedica muncitorii să-şi creeze un fond de rezervă. Dar am înţeles bine că ei voiau să aibă controlul... În orice caz, din pricina asta vom avea de dat o bătălie.

Cârciumarul se ridică şi făcu vreo câţiva paşi, fluierând cu un aer dispreţuitor. Trei mii de franci! Ce scofală o să faceţi cu ei? Nu vă sunt de ajuns nici măcar pentru pâine pe şase zile, şi dacă vă bate gândul că o să vă ajute străinii, ăi de locuiesc în Anglia, nu vă rămâne decât să vă culcaţi şi să daţi ortul popii. Nu, nu, greva asta e o mare prostie!

Atunci pentru întâia dată fură schimbate cuvinte tăioase între aceşti doi oameni, care de obicei sfârşeau prin a se înţelege, mânaţi de ura lor comună împotriva capitalului.

— Ei, dar tu ce spui? repetă Étienne întorcându-se către Suvarin.

Acesta răspunse cu obişnuitele-i vorbe de dispreţ:

— Grevele? Prostii! Apoi, în mijlocul tăcerii de vrajbă ce se aşternuse, adăugă, muind tonul: La urma urmelor, nu spun nu, dacă vouă vă place. Treaba asta îi ruinează pe unii, pe ceilalţi îi omoară, măcar cu atâta te alegi... Numai că, în ritmul ăsta, e nevoie, cu siguranţă, de o mie de ani ca lumea să fie schimbată. Mai bine prefaceţi-mi în ţăndări această temniţă în care crăpaţi cu toţii!

Cu mâna-i delicată arătă spre Voreux, ale cărui construcţii se vedeau prin uşa ce rămăsese deschisă. Apoi se petrecu o neaşteptată dramă, care-l întrerupse: Polonia, iepuroaica aceea dolofană şi prietenoasă, care se aventurase pe-afară, intră în cârciumă dintr-o săritură,

gonită de pietrele unei cete de ucenici; şi, în spaima ei, cu urechile pleoştite, cu coada-n sus, căută refugiu între picioarele lui Suvarin, pe care-l imploră, scărpinându-l cu labele, s-o ia pe genunchi.

După ce o culcă pe genunchi, acoperind-o cu amândouă mâinile ca s-o adăpostească, căzu în acea somnolenţă visătoare în care-l cufunda mângâierea blănii mătăsoase şi calde.

Aproape îndată după aceea intră şi Maheu. Nu voi să bea nimic, cu tot felul politicos de a stărui al doamnei Rasseneur, care-şi vindea berea ca şi cum ar fi oferit-o. Étienne se ridicase, şi amândoi o porniră spre Montsou.

În zilele de plată a salariilor la şantierele companiei, Montsou-ul părea în sărbătoare, ca în frumoasele duminici ale hramului. Soseau din toate coloniile cete de mineri. Biroul casieriei era prea neîncăpător, şi ei preferau să aştepte afară, staţionând în grupuri pe trotuar, barând drumul cu coada unei mulţimi ce sporea fără-ncetare. Vânzătorii ambulanţi se foloseau de acest prilej şi îşi instalau tarabele, etalând până şi porţelanuri alături de mezeluri. Dar mai ales cafenelele şi cârciumile aveau parte de muşterii cu duiumul, căci minerii, înainte de a li se face plata, se aşezau, ca să-şi mai omoare timpul, în faţa tejghelelor, mi de se întorceau apoi ca să-şi ude banii de îndată ce-i aveau în pungă. Ba chiar era mare lucru dacă nu-i topeau pe toţi la *Volcan*.

În acea zi, pe măsură ce înaintau către mijlocul grupurilor, Maheu şi Étienne simţiră mocnind o surdă îndârjire. Nu mai era obişnuita nepăsare pentru banii luaţi şi stricaţi prin cârciumi. Se strângeau pumnii, vorbe violente erau purtate din gură în gură:

— E adevărat, vasăzică – îl întrebă Maheu pe Chaval, pe care-l întâlni în lata cafenelei *Piquette* – au făcut mişelia?!

Dar Chaval se mulţumi să răspundă doar printr-o mârâială furioasă, aruncându-i lui Étienne o privire piezişă.

De la reînnoirea învoielilor în acord, se angajase în altă echipă, simţindu-se încet-încet tot mai îndârjit împotriva tovarăşului său de lucru, acest proaspăt venit printre ei care-şi luase rolul de şef şi căruia, spunea Chaval, întreaga colonie îi lingea tălpile. Toate acestea se mai complicau şi cu o ceartă din gelozie; era cu neputinţă s-o mai ducă pe Catherine la Réquillart sau în dosul rambleului fără s-o învinuiască şi s-o ocărască în fel şi chip că se culcă cu chiriaşul maică-sii; apoi, în prada unui dor sălbatic, o omora cu dragostea.

Maheu îi puse o altă întrebare:

— Nu ştii, e vorba şi despre Voreux?

Şi cum, după ce răspunse da, făcând un semn din cap, el le întoarse spatele, amândoi se hotărâră să intre la şantiere.

Casieria era o mică încăpere dreptunghiulara, despărţită în două printr-un grilaj. Pe bănci înşirate de-a lungul pereţilor, şedeau vreo cinci-şase mineri, care aşteptau, în vreme ce casierul, ajutat de un funcţionar, plătea pe unul, care, cu şapca în mână, adăsta în picioare în faţa ghişeului. Deasupra băncii din stânga era un afiş galben, proaspăt lipit pe cenuşiul tencuielii afumate, şi prin faţa acestui afiş treceau necontenit de dimineaţă şiruri de oameni. Intrau câte doi sau câte trei, rămâneau o bucată de vreme ca înfipţi în pământ, apoi plecau, fără să scoată o vorba, cu o zvâcnire a umerilor, de parcă li s-ar fi spintecat şira spinării.

În faţa afişului se găseau doi mineri, unul tânăr, cu un cap pătrat de brută, şi unul în vârstă, foarte costeliv, cu faţa senilă. Niciunul, nici celălalt nu ştiau să citească; cel tânăr silabisea mişcând buzele, iar cel bătrân se mulţumea să caşte ochii prosteşte. Şi mulţi erau aceia care intrau doar aşa, să vadă, fără să înţeleagă ceva.

— Haide, citeşte-ne tu, se adresă Maheu însoţitorului său, căci nu era nici el prea tare la citit.

Atunci Étienne începu să citească afişul. Era un aviz al

companiei către muncitorii din toate minele ei. Li se punea în vedere că, faţă de lipsa de grijă dovedită în munca de armare a galeriilor, compania luase hotărârea, obosită fiind să le tot aplice amenzi fără niciun rezultat, de a statornici un nou sistem de plată pentru tăierea cărbunelui. Începând de la acea dată, armarea se va plăti aparte, şi anume pe metrul cub de lemn coborât în mină şi lucrat, ţinându-se seama de cantitatea necesară pentru efectuarea unui lucru trainic. Preţul vagonetului de cărbune tăiat va fi, bineînţeles, coborât între cincizeci şi patruzeci de centime, după natura vânei de cărbune şi după depărtarea fronturilor de lucru. Iar un calcul, destul de încâlcit, încerca să explice că această scădere a preţului cu zece centime va fi exact compensată prin plata armăturilor. Compania adăuga, de altfel, că, dorind să-i lase fiecăruia destul timp ca să se convingă de avantajele pe care le oferă noul sistem de plată, acesta va fi aplicat numai cu începere de luni 1 decembrie.

— Ce-ar fi dacă aţi citi mai încet ce scrie acolo? strigă casierul. Mi-aţi făcut capul-baniţă!

Étienne citi până la capăt, fără să ţină seama de observaţia ce i se făcuse. Glasul îi tremura, şi când termină de citit, cu toţii priviră mai departe, ţintă, către afiş. Cei doi mineri, bătrânul şi tânărul, păreau a mai aştepta ceva; apoi plecară, cu umerii copleşiţi ca sub o povară.

— Paştele şi grijania mamei lor! murmură Maheu.

El şi însoţitorul său se aşezaseră. Cu capul în pământ, absorbiţi, socoteau, în vreme ce şiruri de muncitori treceau necontenit prin faţa afişului galben. Oare compania îşi bătea joc de ei?! Niciodată nu vor fi în stare să recâştige cu armarea pereţilor cele zece centime pierdute la fiecare vagonet. Vor scoate cel mult opt centime, aşa încât compania îi jecmănea de două centime, fără a mai vorbi de timpul pe care-l cere un lucru făcut cu îngrijire. Iată, aşadar, unde voiau să ajungă: la această deghizată scădere a

salariului! Realizau economii pe spinarea minerilor.

— Dumnezeul dumnezeilor mamei lor! repetă Maheu, ridicând capul. Suntem cei din urma nătărăi dacă primim aşa ceva!

Dar în faţa ghişeului nu mai era nimeni, iar el se apropie ca să-şi ia banii. Şefii echipelor în acord se prezentau singuri la casierie, apoi împărţeau ei banii oamenilor din echipa lor, ca să se câştige astfel timp.

— Maheu şi tovarăşii săi, spuse slujbaşul, vâna Filonnière, frontul de lucru numărul şapte.

Căuta pe listele care se întocmeau după cercetarea cărţuliilor şi unde contramaiştrii notau în fiecare zi, pentru fiecare şantier în parte, numărul vagonetelor de cărbune extras. Apoi repetă:

— Maheu cu tovarăşii săi, vâna Filonnière, frontul de lucru numărul şapte… O sută treizeci şi cinci de franci.

Casierul plăti.

— Vă rog să mă iertaţi, domnule – bâlbâi uluit havatorul – nu cumva vă înşelaţi?

Privi suma aceea de nimic, fără să adune banii, îngheţat de un scurt fior care-l străbătu până în inimă. Se aştepta, desigur, să fie prost plătiţi, dar nu chiar până într-atâta, aşa încât, pesemne, socoteala era greşită. După ce va fi plătit lui Zacharie, lui Étienne şi celuilalt tovarăş de lucru care îl înlocuise pe Chaval partea ce li se cuvenea, îi vor rămâne pentru el, pentru taică-su, pentru Catherine şi Jeanlin cel mult cincizeci de franci.

— Nu, nu, nu mă-nşel deloc, reluă casierul. Sunt de scăzut două duminici şi patru zile de şomaj, aşa încât rănim nouă zile lucrătoare.

Maheu urmărea socoteala şi aduna cifrele în şoaptă: pentru nouă zile lui i se cuveneau cam treizeci de franci, Catherinei, optsprezece, iar lui Jeanlin, nouă. Cât despre bătrânul Bonnemort, el nu avea de primit decât pentru trei zile. Fie şi aşa, dar adăugind nouăzeci de franci pentru

Zacharie şi ceilalţi doi tovarăşi, suma trebuia să fie totuşi mai mare.

— Da, numai că – încheie slujbaşul – nu trebuie să uiţi cei douăzeci de franci amendă pentru armarea defectuoasă a galeriilor.

Maheu făcu un gest de deznădejde. Douăzeci de franci amendă, patru zile de şomaj! Ieşea, prin urmare, socoteala. Şi când te gândeşti, îşi spunea el, că primise chenzine chiar de o sută cincizeci de franci, pe vremea când taica Bonnemort lucra şi când Zacharie încă nu era căsătorit!

— Ce ai de gând, iei banii sau nu?! strigă casierul, pierzându-şi răbdarea. Doar vezi că mai aşteaptă şi alţii... Dacă nu vrei să-i iei, spune.

Cum Maheu, în cele din urmă, se hotărî să ia banii, adunându-i cu marea lui mână care începuse să-i tremure, funcţionarul îl opri.

— Aşteaptă. Am aici notat numele dumitale. Toussaint Maheu, nu-i aşa?... Domnul secretar general doreşte să-ţi vorbească. Intră acum, că e singur.

Zăpăcit, lucrătorul se pomeni într-un cabinet cu o mobilă veche de acaju, îmbrăcată într-o stofă verde decolorată. Şi îl ascultă, vreme de cinci minute, pe secretarul general, un domn mătăhălos şi palid, care – peste mormanul de hârtii de pe birou – îi vorbi fără sa se ridice în picioare. Dar urechile îi tiuiau atât de tare, încât nu-i auzi cuvintele. Desluşi, ca printr-o ceaţă, că era vorba despre taica Bonnemort, al cărui caz urma să fie luat în cercetare în vederea retragerii sale la pensie, cu o sută cincizeci de franci pe lună pentru cincizeci de ani de vârstă şi patruzeci de ani de serviciu. Apoi i se păru că glasul secretarului general devenea mai aspru. Era un reproş, îl învinuiau că se ocupă de politică; i se făcu o aluzie la chiriaşul său şi la fondul de rezervă; în sfârşit, fu sfătuit să nu se mai compromită cu asemenea prostii tocmai el, unul dintre cei mai buni lucrători ai minei. Voi să protesteze, dar nu fu în

stare decât să îngaime nişte vorbe fără şir; îşi răsuci şapca între degetele-i febrile şi se retrase, bâlbâind:

— Bineînţeles, domnule secretar general... Vă asigur, domnule secretar...

Afară, când îl regăsi pe Étienne, care-l aştepta, izbucni:

— Sunt un om de nimic! S-ar fi cuvenit să-i răspund... Niciun codru de pâine, şi pe deasupra şi fel de fel de prostii. Da, ţie-ţi poartă sâmbetele, mi-a spus că ai otrăvit toată colonia... Şi ce e de făcut, lua-i-ar dracu?! Să te încovoi până la pământ şi să şi spui bogdaproste. Are dreptate, aşa e mai înţelept.

Maheu tăcu, răscolit deopotrivă de mânie şi de frică. Étienne avea fruntea îngândurată şi chipul întunecat. Străbătură din nou grupurile care barau strada. Îndârjirea creştea, îndârjirea unei gloate liniştite, un murmur de mocnită furtună, fără violenţă în gesturi, plutind înspăimântător deasupra capetelor acestei mulţimi greoaie. Câteva minţi deprinse cu calculul făcuseră socoteala, iar vorbe despre câştigul celor două centime pe care-l realiza compania de pe urma noului sistem de plată mergeau din gură în gură, aţâţând chiar şi pe cei mai grei de cap. Dar era mai ales îndârjirea împotriva acestor plăţi de batjocură, răzvrătirea celor flămânzi împotriva şomajului şi împotriva amenzilor. Şi aşa nu mai aveau ce mânca, ce se vor face dacă se mai şi scădeau salariile? Prin cârciumi vorbele de revoltă erau rostite în gura mare, clocotul de mânie usca în aşa hal gâtlejurile, încât până şi bruma de bani agonisiţi rămânea pe tejghele.

Pe tot drumul de la Montsou şi până în colonie, Étienne şi Maheu nu schimbară nici un singur cuvânt. Când cel din urmă intră în casă, mama Maheu, care era singură cu copiii, băgă de seamă îndată că se întorcea cu mâinile goale.

— Păi cum? Foarte frumos din parte-ţi! spuse ea. Cafeaua, zahărul, carnea unde sunt, o ciozvârtă de vită nu ţi-ar fi secat punga!

Nu răspunse nicio vorbă, gâtuit de o emoţie pe care şi-o stăpânea. Apoi, faţa aspră de om tăbăcit de muncile din fundul minei fu brăzdată de deznădejde şi lacrimi grele îi izbucniră din ochi, curgând în şiroaie fierbinţi. Se prăbuşi pe un scaun, plângând ca un copil, şi zvârli cei cincizeci de franci pe masă.

— Poftim, îngăimă el, iată ce-ţi aduc!... Asta e plata pentru munca noastră, a tuturor.

Mama Maheu îl privi pe Étienne, îl văzu mut şi copleşit şi plânse şi ea. Cum să trăiască nouă oameni cu cincizeci de franci cincisprezece zile? Băiatul cel mai vârstnic îi părăsise, bătrânul nu-şi mai putea mişca picioarele: moartea îi aştepta, în curând, pe toţi. Alzire, răscolită de plânsul maică-sii, i se aruncă de gât. Estelle urla, Lénore şi Henri scânceau.

Şi, curând, din întreaga colonie se înălţă acelaşi strigăt de suferinţă. Bărbaţii se întorseseră acasă, fiecare familie se văita din pricina acestui dezastru, din pricina salariului de mizerie pe care-l primiseră. Uşi se deschiseră iarăşi, şi pe pragul lor apărură femei strigând, de parcă plânsetele lor, neputând să încapă sub scundele plafoane ale caselor, ar fi trebuit să izbucnească afară. Se cernea, ca prin sită, o ploaie măruntă, dar ele nu o simţeau, se strigau una pe cealaltă, pe trotuare, arătându-şi în găoacea palmei, banii câştigaţi.

— Uitaţi-vă numai, iată ce i-au dat, nu-i asta o batjocură?

— Auziţi? N-am bani nici măcar pentru pâine o chenzină întreagă!

— Dar eu! Socotiţi numai, şi o să vedeţi că o să trebuiască să-mi vând din nou cămăşile de pe mine.

Mama Maheu ieşise şi ea, ca şi celelalte. Se strânsese un grup în jurul nevestei lui Levaque, care striga mai tare decât toate, căci beţivanul de bărbat-su încă nici nu se întorsese acasă, iar pe ea o bătea gândul că, mulţi sau puţini, banii vor fi topiţi cu toţii la *Volcan.* Philomène îl

pândise pe Maheu, ca nu cumva Zacharie să se atingă de bani. Şi doar Pierrona părea destul de liniştită, căci fătarnicul de Pierron o aducea totdeauna din condei, nu se ştia cum, de i se treceau în carnetul contramaistrului mai multe ore de lucru decât celorlalţi. Dar mama Brûlé găsea acest lucru josnic din partea ginerelui ei; rămăsese solidară cu femeile răzvrătite, slăbănoagă şi ţeapănă în mijlocul grupului, cu pumnul ridicat către Montsou.

— Şi când te gândeşti – strigă ea, fără a spune pe nume familiei Hennebeau – că azi-dimineaţă le-am văzut servitoarea în caleaşcă!... Da, bucătăreasa, în caleaşcă trasă de doi cai, se ducea la Marchiennes, desigur ca să cumpere peşte!

Un vuiet se porni între ele, curseră din nou vorbele de ocară. Servitoarea aceasta, în şorţ alb, trimisă în piaţa oraşului învecinat în trăsura stăpânilor, le stârnea indignarea. În vreme ce muncitorii crăpau de foame, dumnealor, vasăzică, le ardea de peşte! Lasă, că n-au să mănânce ei totdeauna peşte: veni-va într-o zi şi rândul sărăcimii. Iar ideile semănate de Étienne încolţeau, erau răspândite de vântul acestei răzvrătiri. Creştea nerăbdarea de a păşi mai degrabă pe pământul făgăduinţei, nerăbdarea de a avea parte mai repede de fericirea nădăjduită, dincolo de orizontul acestei mizerabile vieţi, închisă ca un mormânt. Nedreptatea prea devenea strigătoare la cer. Vor sfârşi prin a-şi cere drepturile, de vreme ce li se lua plinea de la gură. Femeile mai ales ar fi voit să dea năvală deodată în această ideală cetate a progresului, în care nu vor mai exista oropsiţi ai soartei. Aproape se aşternea noaptea, iar ploaia se înteţea, când întreaga colonie vuia încă de plânsetele lor, în toiul învălmăşelii chelălăinde a copiilor.

Seara, la cârciuma *Avantage* fu hotărâtă greva. Nici Rasseneur nu i se mai împotrivea, iar Suvarin o accepta ca pe un prim pas. În câteva vorbe, Étienne rezumă situaţia:

dacă compania voia cu tot dinadinsul greva, atunci o va avea.

5

Se scurse o săptămână, oamenii continuau munca bănuitori şi posomorâţi, în aşteptarea izbucnirii conflictului.

În casa Maheu viitoarea chenzină se vestea încă şi mai neîndestulătoare. Şi mama Maheu se îndârjea, cu toată cumpănirea şi bunul ei simţ. Nu-şi îngăduise fiică-sa, Catherine, să lipsească de-acasă într-o noapte? În dimineaţa următoare se întorsese acasă atât de obosită, atât de bolnavă de pe urma acestei aventuri, încât nici nu fusese în stare să se ducă la mină; şi plângea, spunând că n-avea nicio vină, că Chaval o ţinuse cu de-a sila, amenințând-o cu bătaia dacă pleacă. Smintindu-se din pricina geloziei, nu voia s-o mai lase să se întoarcă în patul lui Étienne, unde, spunea, ştia el foarte bine că familia o silea să se culce. Furioasă, mama Maheu, după ce îi interzisese fiică-sii să se mai vadă cu o asemenea brută, spunea că se va duce la Montsou ca să-l pălmuiască. Dar ziua tot era pierdută, iar fata, acum, de vreme ce-l avea pe acest curtezan, nu voia să-l mai schimbe.

Două zile mai târziu se petrecu o altă istorie. Luni şi marţi, Jeanlin, pe care cu toţii îl ştiau la Voreux, la paşnica-i muncă de toate zilele, o ştersese, ca să dea o raită prin mlaştinile şi prin pădurea Vandame, cu Bébert şi cu Lydie. Îi ispitise nu s-a ştiut niciodată la ce anume prădăciuni şi la ce jocuri de copii precoci, la care se dedaseră tustrei împreună. Jeanlin primi o lecţie de pomină: afară, pe caldarâm, maică-sa îi învineţi şezutul în faţa droaiei copiilor înspăimântaţi din colonie. Se mai pomenise aşa ceva?

Copiii ei, pentru care, de când s-au născut, făcuseră atâtea jertfe şi cărora acum le venise rândul să aducă şi ei ceva în casă! Şi în acest strigăt stăruia amintirea cumplitei tinereţi, mizeria ereditară, care făcea din fiece suflet de progenitură un viitor aducător de pâine.

În dimineaţa aceea, pe când bărbaţii şi fata plecară la muncă, mama Maheu se ridică din pat ca să-i spună lui Jeanlin:

— Să ştii, nemernicule, ticălosule, că dacă nu te astâmperi, îţi rup bucile-n bătăi!

În noul front de lucru al lui Maheu munca era grea. Această parte a vânei Filonnière se subţia într-atâta, încât havatorii, striviţi între pereţi şi tavan, îşi jupuiau coatele tăind la cărbune. În afară de aceasta, vâna devenea din ce în ce mai umedă, erau temeri că apa ar putea izbucni dintr-un moment într-altul, unul dintre acele bruşte torente care crapă stâncile, târând cu sine oamenii. În ajun, Étienne, pe când îşi înfigea cu violenţa târnăcopul în cărbune şi apoi îl smulgea afară, fu stropit în obraz de ţâşnitura unui izvor; dar nu era decât un avertisment; locul de lucru rămăsese, din această pricină, doar mai umed şi mai nesănătos. De altfel, nici nu-i venise în minte gândul că ar fi putut surveni vreun accident. Muncea mai departe, în neştire, împreună cu tovarăşii săi de lucru, fără să-i pese de primejdie. Îşi duceau cu toţii viaţa prin grizu, fără măcar să-i simtă apăsarea pe pleoape, vălul acelei plase de păianjen pe care gazul îl lăsa pe gene. Uneori, când flăcăruia lămpilor devenea mai şovăielnică, albăstrindu-se mai vădit, îşi aminteau de el, iar câte un miner îşi lipea urechea de vână, ca să asculte măruntul foşnet al gazului, zgomotul bulelor de aer gâlgâind în fiecare crăpătură. Dar prăbuşirile erau adevărata primejdie ce-i ameninţa necontenit, căci, în afară de armarea neîndestulătoare, făcută veşnic la repezeală, straturile de pământ, impregnate de apă, nu mai aveau nicio rezistenţă.

De trei ori în acea zi Maheu fusese nevoit să pună să se consolideze lemnăria. Ceasurile erau două şi jumătate, şi oamenii urmau să iasă din mină. La pământ, Étienne, culcat pe o parte, termina tocmai havajul unui bloc, când o îndepărtată răzbubuire de tunet cutremură toată mina.

— Ce s-a întâmplat?! strigă el, lăsându-şi târnăcopul ca să asculte.

Crezuse că galeria se prăbuşise în spatele lui.

Dar Maheu se şi strecurase, alunecase în jos pe povârnişul frontului de lucru, spunând:

— E o alunecare de teren… Repede! Repede!

Se năpustiră cu toţii, rostogolindu-se în grabă, lăsându-se în voia aceleiaşi porniri de preaîngrijorată solidaritate. Lămpile le dănţuiau în mâini, în tăcerea de moarte ce se aşternuse; alergau în şir, de-a lungul galeriilor, cu spinările gârbovite, ca şi cum ar fi luat-o la fugă târându-se în patru labe; şi, fără a-şi încetini goana, îşi puneau fel de fel de întrebări, zvârlindu-şi scurte răspunsuri: Unde oare? Nu cumva în fronturile de lucru? Nu, nu, asta venea de jos! Mai curând în galeria de transport! Când ajunseră la horn, se aruncară înăuntru, claie peste grămadă, fără să se sinchisească de lovituri.

Jeanlin, cu bucile însângerate încă de bătaia din ajun, nu o mai ştersese din mină în ziua aceea. Alerga, cu picioarele goale, în urma trenului său, închizând una câte una uşile de aerare; şi, din când în când, dacă nu se temea că ar putea să-i iasă în cale vreun contramaistru, se suia pe cel din urmă vagonet, ceea ce nu i se dădea voie să facă, ca nu cumva să adoarmă acolo. Dar distracţia lui cea mai mare de fiecare dată când trenul trecea pe o linie de garaj, ca să lase altuia trecerea deschisă, era să se ducă să-l întâlnească pe Bébert, care, în fruntea convoiului de vagonete, ţinea hăţurile. Venea pe nesimţite, fără lampă în mină, îşi pişcă prietenul până la sânge, născocea fel de fel de giumbuşlucuri, cu chipu-i încadrat de un păr gălbui, cu

urechile-i clăpăuge, cu faţa-i ascuţită, străbătută de licărul unor ochişori verzi lucind în întuneric. De o bolnăvicioasă precocitate, părea a fi stăpânit de întunecata inteligenţă şi de via iscusinţă a unui avorton, amintind începuturile de sălbăticie ale stirpei umane.

După gustare, Mouque li-l adusese ucenicilor pe Bataille, căruia tocmai îi venise rândul la căratul vagonetelor; şi cum calul sforăia, în răstimpul unei opriri pe linia de garaj, Jeanlin, care se strecurase până la Bébert, îl întrebă pe acesta:

— Ce-o fi având gloaba asta bătrână de se tot opreşte aşa, deodată?... O să mă facă să-mi rup picioarele.

Bébert nu putu răspunde, trebuind să-l oprească pe Bataille, care se înveselea la apropierea celuilalt tren. Calul îl simţise de departe pe prietenul său, Trompette, pentru care prinsese o mare dragoste din ziua când îl văzuse, pentru întâia oară, coborând în mină. S-ar fi spus că este mila afectuoasă a unui bătrân înţelept, dornic să aline suferinţa unui prieten mai tânăr, dăruindu-i propria sa resemnare şi răbdare, căci Trompette nu se obişnuia deloc şi trăgea vagonetele fără nicio plăcere, rămânând cu ochii-n pământ, orbiţi de beznă şi tânjind fără încetare după soarele pierdut. De aceea, de câte ori îl întâlnea, Bataille lungea gâtul spre el, necheza, copleşindu-l cu semne de îmbărbătare.

— Ei, fir-ar ai dracului! înjură Bébert, uite-i că se şi pupă-n bot! Apoi, după ce trecu Trompette, răspunse cu privire la Bataille: Hm! nici nu ştii ce hoţ bătrân e ăsta!... Când se înţepeneşte aşa pe picioare însemnează că a simţit ceva ce nu-i vine la socoteală, vreo piatră sau vreo gaură; şi se menajează, nu vrea să păţească nimic... Astăzi nu ştiu ce i s-o fi părând aici, după uşă. După ce-o împinge, rămâne înţepenit pe picioare... Tu n-ai simţit nimic?

— Nu, spuse Jeanlin. Este apă pe-aici; mi-a ajuns până la genunchi.

Trenul o porni iarăşi. Şi la drumul următor, Bataille, după ce deschise cu o lovitură a capului uşa de aerare, din nou nu mai vru să se urnească, nechezând, tremurând. În cele din urmă se hotărî şi o trecu în goană.

Jeanlin, care închidea uşa, rămăsese în urmă. Se aplecă, privi băltoaca în care era înglodat; apoi, înălţându-şi lampa, văzu, la lumina ei, că lemnul se îndoise sub necurmata ţâşnire a unui izvor. Tocmai atunci un havator, un anume Berloque, zis Chicot, venea din frontul său de lucru, grăbit să se ducă la nevastă-sa, care era lehuză. Se opri şi el, să cerceteze lemnăria din armătura galeriei. Şi deodată, pe când micul Jeanlin se pregătea să se avânte ca să-şi ajungă din urmă trenul, se auzi un trosnet înspăimântător; bărbatul şi copilul fură înghiţiţi de prăbuşire.

Se aşternu o desăvârşită tăcere. Împinsă de vântul pricinuit de cădere, o pulbere deasă se împrăştie în galerii. Şi, orbiţi, năduşiţi, minerii coborau de pretutindeni, din cele mai îndepărtate şantiere, bălăngănindu-şi lămpile, care luminau şovăielnic goana unor oameni negri în fundul acestor galerii de cârtiţă. Când cei dintâi mineri se împiedicară de surpătură, strigară, chemându-şi tovarăşii de lucru. O a doua grupă, venită din galeria de exploatare inferioară, se găsea de cealaltă parte a dărâmăturilor, a căror masă astupase galeria. Îndată se constată că plafonul se prăbuşise pe o întindere de cel mult zece metri. Paguba era neînsemnată. Dar inimile tuturor împietriră când, dintre dărâmături, se auzi un horcăit de moarte.

Bébert, care-şi lăsase trenul, venea în goană, strigând întruna:

— Jeanlin e dedesubt! Jeanlin e dedesubt!

Maheu, chiar în acea clipă, se rostogolea din horn, împreună cu Zacharie şi cu Étienne. Fu cuprins de o deznădăjduită furie; nu-i ieşiră din gură decât înjurături:

— Cristoşii maniei lor! Dumnezeii mamei lor! Cristoşii Dumnezeului mamei lor!

Catherine, Lydie, Mouquette, care alergaseră şi ele, începură să plângă, să urle de groază în toiul înfricoşătorului iureş, pe care nepătrunsa beznă îl sporea şi mai mult. Voiră să le facă să tacă, dar, ieşite din minţi, ele urlau şi mai tare la fiecare vaiet venit dintre dărâmături.

Contramaistrul Richomme sosise în goană, regretând grozav că nici inginerul Négrel şi nici Dansaert nu erau atunci în mină. Cu urechea lipită de pereţii de rocă, el asculta; şi, în cele din urmă spuse că vaietele acelea nu sunt vaiete de copil. Un bărbat se afla acolo, fără nicio îndoială. De douăzeci de ori, până atunci, Maheu îl strigase pe Jeanlin. Nu se desluşea nicio suflare. Micuţul trebuie să fi fost strivit.

Şi aceeaşi horcăială necurmată, monotonă. Îi vorbiră omului în agonie, îl întrebară cum îl cheamă. Horcăitul era unicul său răspuns.

— Să ne grăbim! repeta Richomme, care organizase salvarea. Vom vorbi după aceea.

Minerii atacau din amândouă părţile stânca năruită, cu târnăcopul şi cu lopata. Chaval se trudea, fără să scoată o vorbă, alături de Maheu şi de Étienne, în vreme ce Zacharie conducea transportarea pământului. Sosise şi ceasul încetării muncii în mină, nimeni nu mâncase, dar nimeni nu pleca, atâta vreme cât nişte tovarăşi de lucru se aflau în primejdie. Se gândiră, totuşi, că întreaga colonie se va nelinişti dacă nu se va întoarce nimeni acasă şi socotiră să trimită femeile. Nici Catherine, nici Mouquette şi nici măcar Lydie nu vrură să se îndepărteze, ţintuite locului de nevoia de a afla şi ajutând la munca de despresurare. Atunci Levaque primi sarcina de a aduce la cunoştinţa celor de sus prăbuşirea, o neînsemnată stricăciune, care era pe cale de a fi reparată. Ceasurile erau aproape patru după amiază. În mai puţin de o oră muncitorii făcuseră treaba unei zile întregi: jumătate din straturile năruite ar fi fost ridicate dacă alte stânci nu ar fi alunecat, desprinse din tavan.

Maheu muncea cu o asemenea furie, încât, dacă se apropia careva de el ca să-l înlocuiască o clipă, îi răspundea cu un gest înfricoşător.

— Mai încet! spuse, în sfârşit, Richomme. Suntem aproape. Nu cumva să-i omorâm.

Şi, într-adevăr, horcăitul se auzea din ce în ce mai desluşit. Acest necurmat horcăit îi călăuzise pe lucrători, iar acum părea că răsuflarea gâfâia chiar sub târnăcoape. Şi, deodată, încetă.

Privindu-se, muţi, se cutremurară cu toţii, simţind suflul de gheaţă al morţii cutreierând bezna. Loveau cu târnăcoapele, uzi leoarcă de năduşeală, cu muşchii gata să se rupă de încordare. Dădură peste un picior; din clipa aceea, pământul fu îndepărtat cu mâna; despresurară membrele victimei, unul câte unul. Capul nu fusese atins. Lămpile îl luminară, şi numele lui Chicot fu purtat din gură în gură. Era cald încă, cu şira spinării sfârtecată de o stâncă.

— Înveliţi-l într-o cuvertură şi puneţi-l pe un vagonet, porunci contramaistrul. Acum copilaşul, haideţi, repede!

Maheu mai dădu o ultimă lovitură de târnăcop şi o deschizătură apăru. Comunicară cu oamenii care, din partea cealaltă, înlăturau dărâmăturile. Aceia strigară, căci îl găsiseră chiar atunci pe Jeanlin leşinat, cu amândouă picioarele rupte, răsuflând încă. Taică-su fu cel care ridică copilul în braţe; şi, cu fălcile strânse, înjura întruna de dumnezei şi de Cristoşi, ca să-şi urle durerea, în vreme ce Catherine, împreună cu celelalte femei, se puseră din nou pe bocete.

Se formă în grabă un cortegiu. Bébert îl adusese pe Bataille, care fu înhămat la cele două vagonete: în primul zăcea trupul neînsufleţit al lui Chicot, sprijinit de Étienne; în cel de al doilea Maheu şedea ţinându-l pe genunchi pe Jeanlin leşinat; îl acoperise cu o bucată de pânză, smulsă de pe o uşă de aerare. Şi merseră la pas. Câte o lampă

însemna fiecare vagonet cu o stea însângerată. Apoi, în urmă, păşea coada convoiului de mineri, vreo cincizeci de umbre, înşiruiţi unul după altul. Acum, striviţi de oboseală, îşi târau din greu picioarele, alunecând prin glod, cu tristeţea de moarte a unei turme lovite de molimă. Le trebui mai mult de o jumătate de ceas pentru a ajunge la camera orizontului. Acest convoi subpământean prin nepătrunsele bezne nu se mai sfârşea, de-a lungul galeriilor, care se bifurcau, coteau, se tot desfăşurau.

La camera orizontului, Richomme, sosit înaintea celorlalţi, dăduse ordin să se păstreze o colivie liberă, în care Pierron îmbarcă îndată cele două vagonete. Într-una şedea Maheu cu copilul rănit, pe genunchi, în vreme ce în cealaltă, Étienne trebui să ţină în braţe cadavrul lui Chicot, ca să poată încăpea. După ce lucrătorii se îngrămădiră în celelalte etaje ale coliviei, aceasta o porni în sus. Fu nevoie de două minute. Din ghizduri se revărsa o ploaie rece; cu privirea aţintită în sus, oamenii aşteptau nerăbdători să vadă o dată lumina zilei.

Din fericire, un ucenic care fusese trimis la doctorul Vanderhaghen îl găsise, şi acum se întorceau împreună. Jeanlin şi mortul fură duşi în camera contramaiştrilor, unde, tot anul, ardea un foc mare. Se dădură la o parte găleţile cu apă caldă pregătite pentru spălarea picioarelor, şi după ce întinseră două saltele pe dalele de piatră, fură culcaţi pe ele, bărbatul şi copilul. Numai Maheu şi Étienne intrară.

Afară, încărcătoarele de vagonete, minerii şi puştii sosiţi în grabă făcură un grup şi vorbeau în şoaptă.

Medicul, de îndată ce-şi aruncă doar o privire asupra lui Chicot, murmură:

— S-a zis cu el!… Puteţi să-l spălaţi.

Doi supraveghetori despuiară de haine, apoi spălară cu buretele acest cadavru negru de cărbune, murdar încă de sudoarea muncii.

— Capul i-a rămas neatins, reluă doctorul, îngenuncheat

pe salteaua pe care zăcea Jeanlin. Şi pieptul. Ah! cu picioarele a păţit-o.

El însuşi dezbrăca copilul, îi desfăcea boneta, îi scotea haina, pantalonii şi cămaşa, cu o îndemânare de dădacă. Şi bietul trupşor apăru, firav ca al unei gângănii, plin de pulbere neagră şi de lut galben, străbătut de pete de sânge. Nu se desluşea nimic, fu nevoie să-l spele şi pe el. Atunci, spălat cu buretele, apăru şi mai slab, cu carnea atât de palidă, de străvezie, încât prin ea i se vedeai oasele. Te cuprindea mila văzând această ultimă degenerare a unei stirpe de năpăstuiţi, suferinţa acestei pierituri, aproape strivită de năruirea stâncilor. Când fu curat, i se văzură rănile de pe coapsă, două pete roşii pe pielea-i albă.

Jeanlin, redobândindu-şi cunoştinţa, scoase un vaiet. În picioare, în faţa saltelei, bălăngănindu-şi mâinile, Maheu îl privea şi lacrimi amare i se rostogoliră din ochi.

— Ei? Tu eşti tatăl băiatului? întrebă doctorul ridicând capul. Nu mai plânge degeaba, vezi bine doar că nu e mort... Mai bine ajută-mi.

Constată două rupturi simple. Dar piciorul drept îl îngrijora: fără-ndoială va trebui să-l taie.

Chiar în clipa aceea inginerul Négrel şi Dansaert, încunoştinţaţi în cele din urmă, sosiră împreună cu Richomme. Cel dintâi îl asculta cu un aer exasperat pe contramaistru, care povestea faptele întâmplate. Izbucni: Veşnic aceste afurisite de armături! Nu le spusese el, de mii de ori, că acolo îşi vor găsi mormântul?! Şi brutele astea, care tot dădeau zor cu greva, când erau puşi să facă un lucru mai solid! Rău era doar că acum compania avea să plătească oalele sparte. Domnul Hennebeau are de ce să fie mulţumit!

— Cine e? îl întrebă el pe Dansaert, rămas mut în faţa cadavrului, pe care-l înveleau într-un cearşaf.

— Chicot, unul dintre lucrătorii noştri cei mai buni, răspunse contramaistrul. Rămân, de pe urma lui trei copii...

Nenorocitul de el!

Doctorul Vanderhaghen ceru ca Jeanlin să fie de îndată transportat acasă la părinţi. Sunară ceasurile şase, soarele scăpata; ar face bine să transporte şi cadavrul; şi inginerul porunci să se înhame caii la furgon şi să fie adusă o targă. Copilul rănit fu pus pe targă, în vreme ce salteaua şi mortul fură încărcaţi în furgon.

Câteva încărcătoare de vagonete aşteptau încă la uşă, stând de vorbă cu minerii ce zăboveau să vadă ce s-a întâmplat. Când uşa de la sala contramaiştrilor se deschise, liniştea puse stăpânire pe întregul grup. Şi se alcătui un nou convoi; furgonul înainte, apoi targa şi, în urmă, coada cortegiului mulţimii. Părăsiră mina, urcară agale panta spre colonie. Cele dintâi geruri ale lui noiembrie despuiaseră întinsele plaiuri, pe care noaptea le învăluia încet, ca un linţoliu abătut din cerul livid.

Étienne îl sfătui în şoaptă pe Maheu s-o trimită pe Catherine s-o vestească pe maică-sa, pentru ca aceasta să primească mai uşor lovitura. Tatăl, care mergea după targă, mâhnit de moarte, făcu semn că se învoieşte, iar fata se îndepărtă în goană, căci, între timp, se apropiau de casă. Dar furgonul această binecunoscută şi tristă cutie, apucase a fi văzut. Femeile, înnebunite, erau pe trotuare, trei-patru, cu capul descoperit, şi alergau de spaimă. Curând, numărul lor spori, treizeci întâi, apoi cincizeci, gâtuite toate de aceeaşi groaznică spaimă. Aşadar cineva murise! Cine oare? Povestea pe care le-o spusese Levaque, după ce le liniştise pe toate, le prăvălea acum într-o uriaşă teroare de coşmar; nu credeau că murise un singur om, ci că pieriseră zece, şi că furgonul urma să-i aducă pe toţi, unul câte unul.

Catherine o găsise pe maică-sa răscolită de o presimţire; şi de la îngăimarea celor dintâi cuvinte, femeia strigă:

— A murit taică-tu!

Zadarnic se împotrivea Catherine, vorbindu-i despre Jeanlin. Fără a mai auzi un cuvânt, mama Maheu se repezi

într-acolo. Şi, văzând furgonul ivindu-se înaintea bisericii, deveni palidă şi-şi pierdu cunoştinţa. În pragul uşilor, femeile, mute de emoţie, lungeau gâtul ca să vadă, în vreme ce altele pândeau, tremurând la gândul de a afla în faţa cărei case se va opri convoiul.

Carul trecu, şi, în urmă, mama Maheu îl zări pe bărbatul ei însoţind targa. Atunci, de îndată ce această targă fu aşezată în faţa casei lor şi îl văzu pe Jeanlin viu, dar cu picioarele rupte, se petrecu înăuntru-i o atât de bruscă reacţie, încât, gâtuită de furie, bâlbâi doar, fără o lacrimă în ochi:

— Asta era! Acum ne schilodesc copiii!... Amândouă picioarele, vai de mine, Doamne, ce să mă fac, oameni buni?

— Taci odată! se răsti doctorul Vanderhaghen, care venise să-l panseze pe Jeanlin. Ţi-ar fi părut mai bine dacă rămânea mort acolo?

Dar mama Maheu se porni şi mai tare, în mijlocul bocetelor Alzirei, Lénorei şi ale lui Henri. Ajutând la ridicarea celui rănit şi dându-i doctorului toate cele trebuincioase, îşi blestema soarta, întrebând de unde va lua bani pentru a hrăni infirmi. Nu era de ajuns bătrânul, acum şi băieţaşul ajunsese olog! Şi nu mai înceta, în vreme ce alte strigăte, sfâşietoare vaiete izbucneau dintr-o casă învecinată; erau nevasta şi copiii care hohoteau, plângând pe trupul neînsufleţit al lui Chicot. Se aşternea păcura nopţii; sfârşiţi de oboseală, minerii îşi mâncau în sfârşit supa, în colonia adâncită într-o linişte grea şi cutreierată doar de vaiete prelungi.

Se scurseră trei săptămâni. Se putuse evita amputarea, iar Jeanlin rămăsese cu amândouă picioarele, dar şchiop. În urma unei anchete, compania se hotărâse să acorde un ajutor de cincizeci de franci şi, în afară de asta, făgăduise că va căuta pentru micul infirm, de îndată ce se va însănătoşi, o treabă afară din mină. Dar cu atâta nefericirea

lor nu era mai mică, căci tatăl fusese atât de zguduit, încât căzu la pat, doborât de fierbinţeală.

Începând de joi, Maheu se ducea iar la lucru, şi acum era duminică. Seara, Étienne vorbi despre apropiatul termen de 1 decembrie, preocupat să ştie dacă compania îşi va preface în faptă ameninţarea. Veghează până la ceasurile zece în aşteptarea Catherinei, care zăbovea pesemne undeva cu Chaval. Dar ea nu se întoarse. Furioasă, mama Maheu puse zăvorul la uşă, fără a scoate un cuvânt. Lui Étienne îi trebui multă vreme ca să adoarmă, neliniştit de acest pat gol, în care Alzire ocupa un locşor atât de mic.

A doua zi tot aşa, nici pomeneală de Catherine şi abia după-amiază, la întoarcerea din mină, familia Maheu află că Chaval nu o mai lăsa să plece. Îi făcea scene atât de groaznice, încât Catherine se hotărâse să rămână cu el. Pentru a evita orice fel de reproş, Chaval părăsise pe neaşteptate mina Voreux şi tocmai fusese angajat la Jean-Bart, puţul domnului Deneulin, unde se dusese şi ea ca încărcătoare de vagonete. Altminteri, noua pereche continua să locuiască în Montsou, la *Piquette*.

Maheu spunea întâi că se va duce să-l pălmuiască pe Chaval şi îşi va aduce fata acasă, cu picioare în spate. Apoi, însă, avu un gest de om resemnat; la ce bun? lucrurile ajungeau totdeauna aici. Nimeni nu putea împiedica vreo fată să se încurce cu un băiat, dacă aceasta-i era pofta inimii. Mai cuminte era să aştepte, liniştiţi, căsătoria. Dar mama Maheu nu lua lucrurile chiar atât de uşor.

— Ce, am bătut-o când s-a încurcat cu acest Chaval? striga ea către Étienne, care o asculta tăcut, foarte palid. Poftim, spune dumneata, care eşti un om cu judecată… Noi am lăsat-o de capul ei, nu-i aşa? pentru că, Doamne, asta e soarta tuturor. Uite, şi eu eram însărcinată când taică-su s-a cununat cu mine. Dar eu n-am fugit din casa părinţilor, şi porcăria de a da înainte de vreme banul muncit de mine unui bărbat, care nici măcar nu are nevoie de el, n-aş îi

făcut-o niciodată... Ah! e dezgustător, vezi? Au să ajungă oamenii ca nici să nu mai facă copii.

Şi pentru că Étienne nu răspundea decât dând întruna din cap, ea stărui:

— O fată care putea să se ducă seară de seară unde voia! Ce mâncărimi o fi având în piele de n-are răbdare, să aştepte s-o mărit, după ce ne va îi dat o mână de ajutor? Măcar până om ieşi din strâmtoarea asta! Nu? Aşa se şi cuvenea, ai o fată ca să muncească şi ea... Dar, vezi, am fost prea buni, n-ar fi trebuit s-o lăsăm să petreacă cu un bărbat. De ajuns e să le dai un deget, ca să-ţi înhaţe apoi toată mâna...

Alzire dădea din cap, aprobând. Lénore şi Henri, speriaţi de această dezlănţuire, plângeau încetişor, în vreme ce mama făcea pomelnicul năpastelor abătute asupra capului lor: întâi Zacharie, pe care fuseseră siliţi să-l însoare; apoi bătrânul Bonnemort, care zăcea acolo, pe scaunul lui, cu amândouă picioarele ţepene; apoi Jeanlin, care nu va putea părăsi patul înainte de zece zile, cu oasele destul de rău lipite; şi, în sfârşit, ultima lovitura, târfa asta de Catherine, fugită după un bărbat! întreaga familie se năruia. În afară de Maheu, nimeni din casă nu mai lucra. Cum s-o scoată la capăt şapte guri, fără s-o socotească şi pe Estelle, cu cei trei franci câştigaţi de el? Nu ne mai rămâne decât să ne aruncăm, cu toţii, în canal.

— Nu e de niciun folos să te tot macini, spuse Maheu cu un glas surd. Poate că nici n-au dai încă peste noi atâtea câte putem răbda.

Étienne, care îşi aţintise privirea în pământ, ridică deodată capul, murmurând, cu ochii pierduţi într-o viziune a viitorului:

— Da! A sosit momentul, a sosit momentul!

PARTEA A PATRA

1

Pentru acea zi de luni, familia Hennebeau invitase la masă pe soţii Grégoire şi pe fiica lor, Cécile. Această invitaţie fusese anume plănuită: de la masă, Paul Négrel trebuia să le ducă pe doamne să viziteze o mină, Saint-Thomas, care se reinstala cu mare lux. Totul însă nu era decât un foarte bun pretext, căci această vizită fusese născocită de doamna Hennebeau pentru a grăbi căsătoria domnişoarei Cécile cu Paul.

Şi, pe neaşteptate, chiar în acea luni, către ceasurile patru, în zorii zilei, izbucnise greva. Când la 1 decembrie compania pusese în aplicare noul ei sistem de salarizare, minerii rămăseseră calmi. La sfârşitul chenzinei, când sosi ziua de plată, niciun muncitor nu făcuse o cât de neînsemnată reclamaţie. Întregul personal al minei, de la director şi până la cel din urmă supraveghetor, socoteau că tariful este acceptat; luni dimineaţa, uimirea fusese foarte mare faţă de această declaraţie de război, dovedind o tactică şi o organizare ce păreau a indica o conducere energică.

La ceasurile cinci, Dansaert îl trezi pe domnul Hennebeau, ca să-i aducă la cunoştinţă că în mina Voreux

nu coborâse niciun muncitor. Colonia celor „două sute patruzeci”, pe care-o străbătuse Dansaert în drumul său, era cu ferestrele şi cu uşile închise, cufundată într-un somn adânc. Şi de îndată ce directorul sări din pat, cu ochii umflaţi încă de somn, fu copleşit: din sfert în sfert de ceas soseau întruna curieri, teancuri de telegrame se abăteau pe biroul său, dese ca grindina. La început nădăjduise că greva se va limita la Voreux; dar ştirile primite deveneau din minut în minut tot mai grave: se întinsese greva şi la Mirou, apoi la Crêve-coeur, apoi la Madeleine, unde nu veniseră la lucru decât grăjdarii; la Victoire şi la Feutry-Cantel, în aceste două mine cele mai disciplinate, muncitorii sosiţi la lucru erau cu o treime mai puţini; veniseră cu toţii numai La Saint-Thomas, unde părea că răzvrătirea nu pătrunsese. Până la ceasurile nouă, el dictă telegrame, telegrafiind peste tot, prefectului din Lille, administratorilor companiei, prevenind autorităţile, cerând instrucţiuni în vederea măsurilor de luat. Îl trimisese pe Négrel să dea o raită prin toate minele învecinate, ca să culeagă informaţiile cele mai exacte.

Deodată, domnul Hennebeau îşi aminti de masa pe care o pusese la cale; şi era chiar gata să-şi trimită vizitiul la familia Grégoire ca s-o vestească de amânarea invitaţiei, când avu o şovăială, o clipă de slăbiciune, tocmai el, care, doar în câteva fraze cuprinzătoare, abia pregătise, milităreşte, câmpul de bătaie. Urcă în odaia soţiei, unde o camerista sfârşea tocmai de coafat părul doamnei Hennebeau.

— A! sunt în grevă, spuse ea liniştită, când el îi ceru sfatul. Ei şi? Ce ne interesează pe noi? Doar n-o să încetăm de-a mai mânca, nu-i aşa?

Şi se încăpăţână, deşi el îi spuse că petrecerea va fi stricată şi vizita la Saint-Thomas nu va mai putea avea loc; ea găsea veşnic răspuns la orice, de ce să renunţe la o masă gata pregătită, iar cât despre vizita în mină, la urma

urmei, n-aveau decât să n-o mai facă, dacă această plimbare era într-adevăr o imprudenţă.

— De altfel, spuse ea după ce camerista ieşi din odaie, ştii foarte bine de ce ţin să-i primesc pe aceşti oameni de treabă. Această căsătorie s-ar cuveni să te intereseze mai mult decât toate prostiile lucrătorilor... În fine, ce să-ţi mai spun, ţin cu tot dinadinsul şi te rog să nu mă mai contrariezi.

El o privea, agitat de un uşor tremur, iar trăsăturile chipului său aspru şi închis, de om al disciplinei, dădură în vileag tainica durere a unei inimi rănite. Ea rămăsese cu umerii goi, prea coaptă, dar încă strălucitoare şi ispititoare cu statura ei ca a zeiţei Ceres şi daurită de toamna vârstei. O clipă trebuie să fi fost aţâţat de pofta brutală de a o lua în braţe şi de a-şi rostogoli capul între cei doi sâni, înfăţişaţi vederii lui, în această călduţă încăpere în care se lăfăia luxul de alcov al unei femei senzuale şi unde plutea un aţâţător parfum de mosc. Dar se stăpâni; de zece ani legătura dintre ei era ruptă.

— Fie – spuse el, părăsind camera – lucrurile rămân aşa cum am hotărât.

Domnul Hennebeau era de baştină din Ardennes. Făcuse cei dintâi paşi în viaţă luptându-se cu greutăţile sărăciei pe care le înfruntă un orfan zvârlit pe străzile Parisului. După ce urmase, cu dificultăţi, cursurile Şcolii de mine, plecase, la douăzeci şi patru de ani, la Grand Combe, ca inginer al minei Sainte-Barbe. Trei ani mai *târziu* deveni inginer divizionar în ţinutul Pas-de-Calais, în minele de la Maries; şi acolo se şi însură, luând în căsătorie, printr-una din acele norocoase lovituri ce constituie o regulă pentru tagma inginerilor de mine, pe fiica unui bogat fabricant de ţesături din Arras. Vreme de cincisprezece ani încheiaţi soţii Hennebeau trăiră în acelaşi mic orăşel de provincie, fără ca vreo întâmplare să fi curmat monotonia vieţii lor, nici măcar naşterea vreunui copil. O iritare crescândă o îndepărta pe

doamna Hennebeau, educată în cultul aurului, de bărbatul ei, pe care-l dispreţuia văzând cu ce greutate îşi câştiga o mediocră leafă de pe urma căreia nu-şi putea satisface nici. una dintre ambiţiile ce-i legănaseră visele tinereţii în pension. El, de o strictă onestitate, nu se aventura în niciun fel de speculaţii, făcându-şi slujba ca un ostaş la datorie. Destrămarea legăturii lor nu putu decât să se adâncească, înteţită de una dintre acele stranii nepotriviri sălăşluind în poftele cărnii şi care aştern gheaţă între firile cele mai înflăcărate: el îşi adora nevasta, de o senzualitate de blondă lacomă, şi totuşi, chiar de la început, stingheriţi şi rănindu-se de îndată ce încercau să se apropie, nu mai dormeau împreună. Chiar de atunci, ea îşi luă un amant, fără ca el să fi ştiut ceva. În cele din urmă, domnul Hennebeau plecă din ţinutul Pas-de-Calais, spre a lua la Paris o slujbă de birou, cu gândul că soţia îi va fi recunoscătoare pentru această schimbare. Dar Parisul trebuia să desăvârşească ruptura, Parisul acesta pe care ea îl dorea de când apucase să se joace cu cea dintâi păpuşă şi unde doar în opt zile se lepădă de orice urmă a vieţii de provincie, devenind deodată elegantă şi avântându-se în toate nebuniile luxului acelei epoci. Existenţa în cei zece ani pe care-i petrecu acolo îi fu umplută de o mare pasiune, o legătură ştiută de toată lumea, cu un om din a cărui pricină, când o părăsi, fu la un pas de moarte. De astă dată, întâmplarea nemaiputându-i fi tăinuită bărbatului, acesta, în urma unor scene îngrozitoare, se resemnase, învins în faţa liniştitei inconştienţe a femeii, care-şi culegea fericirea de unde o găsea. Doar după ruptură, când o văzu bolnavă de durere, primise postul de director al minelor din Montsou, nădăjduind totuşi că va izbuti s-o îndrepte, acolo, în pustietatea acelor negre meleaguri.

De când locuiau la Montsou, soţii Hennebeau începuseră să retrăiască supărătorul plictis al celor dintâi zile ale căsătoriei lor. La început, sufletul ei păru a fi despovărat în

această adâncă linişte, aflând o alinare în neteda monotonie a nemărginitelor câmpii; şi ea se înmormânta, ca o femeie sfârşită, având aerul că târăşte după o sine o inimă moartă şi că trăieşte la aşa depărtare de toate cele lumeşti, încât chiar faptul că se îngrăşa o lăsa de tot nepăsătoare. Apoi, mocnind sub vălul acestei indiferenţe, izbucni o ultimă febră, o nevoie de a-şi mai trăi viaţa, o nevoie pe care izbuti s-o amăgească timp de şase luni, cât dură preocuparea de a-şi aranja şi de a-şi mobila după gustul ei clădirea direcţiei. Aşa cum fusese o socotea groaznică, astfel că o umplu cu covoare, cu fel de fel de bibelouri şi cu un lux de opere de artă cărora le merse faima până la Lille. Acum ţinutul începu s-o exaspereze, aceste stupide câmpii, întinse la nesfârşit, aceste veşnice drumuri negre, lipsite de arătarea vreunui copac, şi pe care mişuna o înfricoşătoare gloată ce-i făcea silă şi o înspăimânta. Începură văicărelile surghiunului; îşi învinuia bărbatul că a jertfit-o în schimbul unei lefi de patruzeci de mii de franci, un venit de mizerie, cu care de-abia reuşea să ţină casa. N-ar fi putut şi el să urmeze pilda altora, să ceara o cotă-parte, să dobândească acţiuni şi să izbutească să-şi facă, în sfârşit, o situaţie? Şi stăruia cu o cruzime de femeie cu dotă şi care-şi adusese în menaj averea. El, totdeauna corect, refugiindu-se în aparenta-i răceală de funcţionar administrativ, se simţea totuşi răscolit de patima pentru această făptură, de una dintre acele patimi târzii atât de violente şi care cresc odată cu vârsta. Nu o posedase niciodată ca un amant; era urmărit de o veşnică obsesie: să i se dea o dată şi lui aşa cum se dăduse altuia. În fiecare dimineaţă visa să o cucerească seara; apoi, însă, când îl învăluia cu privirea ochilor ei reci, când simţea împotrivire în întreaga ei fiinţă, se ferea chiar să-i atingă mâna. Nu exista leac pentru această suferinţă ascunsă sub asprimea atitudinii lui, suferinţa, unei inimi calde, tânjind după o fericire pe care nu o putuse afla în propriul său cămin. După

ce se scurseră şase luni, iar locuinţa direcţiei, în întregime mobilată, nu o mai preocupă, doamna Hennebeau se prăbuşi într-o lâncezeală de plictis, ca o victimă pe care surghiunul o va ucide şi care, dacă viaţa i s-ar stinge, s-ar simţi fericită.

Tocmai atunci Paul Négrel sosea în Montsou. Maică-sa, văduva unui căpitan din Provence şi care trăia la Avignon dintr-o neînsemnată rentă, trebuise să se mulţumească doar cu pâine şi cu apă pentru a-l împinge pe el până pe băncile Şcolii politehnice. Nu terminase studiile printre cei dintâi, iar unchiul său, domnul Hennebeau, îi propusese să-l ia ca inginer la Voreux. De atunci, tratat de soţii Hennebeau ca un copil al lor, trăi la ei pe casă şi pe masă, ceea ce-i îngăduia să-i trimită maică-sii jumătate din leafa sa de trei mii de franci. Pentru a masca această binefacere, domnul Hennebeau vorbea despre greutăţile pe care trebuie să le întâmpine un tânăr obligat să-şi întemeieze un cămin într-una dintre micile vile pe care întreprinderea minieră le rezervă inginerilor ei. Doamna Hennebeau îşi luase curând rolul de adevărată mătuşă, tutuindu-şi nepotul, străduindu-se să-l facă să se simtă bine. Mai cu seamă în cele dintâi luni, se comportă ca o mamă ce nu-şi precupeţeşte sfaturile cu privire la cele mai mărunte lucruri; dar rămânea, totuşi, femeie, alunecând, cu prilejul discuţiilor, pe povârnişul confidenţelor personale. Băiatul acesta, atât de tânăr şi de practic, de o inteligenţă lipsită de scrupule, propovăduind cu privire la problemele dragostei teorii filosofice, o amuza cu pornirile-i pesimiste, ce-i aţâţau trăsăturile feţei cu nasul ascuţit Fireşte, într-una din seri, se trezi în braţele ei, şi ea păru a i se dărui din mărinimie, lămurindu-i totuşi că inima îi era împietrită şi că nu voia să-i fie altceva decât prietenă. Şi, într-adevăr, nu fu geloasă, ba chiar glumea pe socoteala lui în legătură cu încărcătoarele de vagonete, despre care Négrel spunea că sunt îngrozitoare, certându-l aproape că nu avea şi el, ca orice tânăr, isprăvi de povestit. Apoi, o

pasionă gândul de a-l căsători; voia să i se devoteze şi-şi puse în minte să-l căpătuiască ea însăşi cu o fată bogată. Legăturile lor continuară, ca desfătătoare jocuri, cărora ea le dăruia cele din urmă drăgălăşenii de femeie trândavă şi obosită.

Se scurseră astfel doi ani. Într-o noapte, domnul Hennebeau, auzind mersul tiptil al unor picioare desculţe prin faţa camerei lui, căzu la bănuială. Această nouă aventură a soţiei lui, la el, în propria-i casă, cu un băiat căruia îi putea fi mamă, îl revolta! Şi, de altfel, chiar a doua zi doamna Hennebeau îi vorbi bărbatului despre alegerea pe care o făcuse pentru nepotul lor. Ea se dedică cu atâta ardoare căsătoriei lui Paul Négrel cu Cécile Grégoire, încât domnului Hennebeau îi fu ruşine de monstruoasa-i bănuială şi îi păstră recunoştinţă tânărului pentru faptul că, de când venise printre ei, casa lor era mai puţin tristă.

Când coborî din odaia soţiei sale, domnul Hennebeau tocmai îl găsi în vestibul pe Paul, care se întorcea acasă. Avea aerul unui om pe care istoria cu greva îl amuza grozav.

— Ei, ce este? îl întrebă unchiul său.

— Ce să fie? Am dat o raită prin colonii. Oamenii par foarte cuminţi acolo... Cred că n-au de gând decât să-şi trimită nişte delegaţi.

Dar în acea clipă se auzi glasul doamnei Hennebeau, care striga de la primul etaj:

— Tu eşti, Paul?... Vino până aici, sus, să-mi spui şi mie *ce* se petrece. E de-a dreptul caraghios să se poarte rău nişte oameni care trăiesc atât de fericiţi!

Directorul trebui să renunţe la gândul de a mai afla ceva, pentru că doamna Hennebeau i-l confisca pe Négrel, aducătorul de ştiri. Se reîntoarse, ca să se aşeze în faţă biroului său, pe care se îngrămădise un nou teanc de telegrame.

La ceasurile unsprezece, când sosi familia Grégoire, ei

rămaseră uluiţi văzându-l pe valetul Hippolyte postat la uşă, în chip de santinelă, şi care, înainte de a-i împinge cu grabă ca să-i introducă în casă, îşi tot rotea privirile îngrijorate, de la un capăt până la celălalt al străzii. Perdelele de la ferestrele salonului erau lăsate, oaspeţii fură conduşi direct în biroul de lucru, unde îl găsiră pe domnul Hennebeau, care le ceru iertare că îi primea în acest chip, dar salonul dădea spre drum şi n-ar fi fost de niciun folos să-i facă pe oameni a crede că vor să-i provoace.

— Cum se poate? N-aţi aflat nimic? continuă el văzându-le uimirea.

Când domnul Grégoire află că greva izbucnise în sfârşit, ridică din umeri cu aeru-i calm. Eh! nu se va întâmpla nimic, populaţia era de treabă. Cu o mişcare a capului, doamna Grégoire sublinie şi ea încrederea pe care o avea în seculara resemnare a minerilor, în vreme ce Cécile, foarte veselă în ziua aceea, frumoasă şi respirând sănătate, îmbrăcată într-o rochie de stofă portocalie, surâdea la auzul cuvântului de grevă, care-i aducea aminte de vizitele şi împărţirea pomenilor prin coloniile minerilor.

Dar doamna Hennebeau, urmată de Négrel, îşi făcu apariţia, înveşmântată din cap până-n picioare în mătase neagră.

— Ei, ce spuneţi? Plicticos lucru! strigă ea, din uşă. Ce oameni şi ăştia! Ca şi cum n-ar fi putut să mai aştepte!... Ştiţi, Paul nu mai vrea. să ne ducă să vizităm mina Saint-Thomas.

— Vom rămâne aici, răspunse într-un chip îndatoritor domnul Grégoire. Va fi o mare plăcere pentru noi.

Paul se mulţumi doar să le salute, pe Cécile şi pe maică-sa. Supărată de această lipsă de atenţie, mătuşa îl avântă, doar cu o clipire a ochilor, spre tânăra fată; iar când îi auzi râzând împreună, îi învălui pe amândoi cu o privire maternă.

Între acestea, domnul Hennebeau termină de citit

telegramele şi aşternu pe hârtie câteva răspunsuri. Stăteau de vorbă lângă el, doamna Hennebeau spunea că nu se ocupase deloc de această cameră de lucru, pe care o lăsase într-adevăr aşa cum fusese, cu vechiu-i tapet roşu decolorat, cu grelele-i mobile de acaju, cu clasoarele sale uzate. Se scurseră, astfel, trei sferturi de oră, urma să se aşeze cu toţii la masă, când valetul vesti sosirea domnului Deneulin. Acesta îşi făcu intrarea, agitat, şi se înclină în faţa doamnei Hennebeau.

— Ia te uită, ce surpriză! spuse el zărind familia Grégoire. Şi, cu vioiciune, se adresă directorului: Vasăzică s-a întâmplat! Am aflat totul de la inginerul meu, chiar adineauri… La mine toţi muncitorii au coborât la lucru azi-dimineaţă. Dar molima se poate întinde. Nu sunt deloc liniştit… Dar la dumneata cum stau lucrurile?

Sosise în goană, călare, iar îngrijorarea i se putea desluşi în vorbele rostite prea tare şi în mişcările-i repezite, ce-l făceau să semene cu un ofiţer de cavalerie în retragere.

Domnul Hennebeau începu a-i da lămuriri cu privire la adevărata stare de lucruri, când Hippolyte deschise uşa sufrageriei. Atunci schimbă vorba şi îi spuse:

— Rămâi să mănânci cu noi. Vom mai vorbi despre toate acestea după masă.

— Bine, cum vreţi, răspunse Deneulin, atât de curios să afle cele petrecute, încât primi invitaţia fără să mai fi fost nevoie de vreo stăruinţă.

Dându-şi seama, totuşi, că săvârşise o impoliteţe, se întoarse spre doamna Hennebeau, cerându-şi scuze. Doamna se arătă, de altfel, încântată. După ce, în urma dispoziţiei pe care o dase, fusese pus cel de al şaptelea tacâm, doamna Hennebeau îşi aşează oaspeţii la masă: pe doamna Grégoire şi pe Cécile, lângă domnul Hennebeau, apoi pe domnii Grégoire şi Deneulin, la dreapta şi la stânga ei, şi, în sfârşit, pe Paul, între tânăra fată şi domnul Grégoire. Când li se serviră aperitivele, reluă, surâzătoare!

— O să mă scuzaţi, aş îi vrut să vă dau stridii… Ştiţi că lunea soseşte totdeauna în Marchiennes un transport din Ostanda şi plănuisem să-mi trimit bucătăreasa, cu trăsura… Dar femeia s-a temut să nu fie bătută cu pietre…

O întrerupseră cu toţii, într-un val de veselie. Găseau întâmplarea cât se poate de hazlie.

— Sst! făcu contrariat domnul Hennebeau, privind spre ferestrele prin care se vedea şoseaua. Nu-i nevoie ca lumea să afle că avem oaspeţi în dimineaţa asta.

— Oricum ar fi, parte de aşa ospeţe n-o să aibă câte zile or avea, declară domnul Grégoire.

Râsetele reîncepură, dar mai puţin zgomotoase. Toţi oaspeţii se simţeau la largul lor în această încăpere cu pereţii plini de covoare flamande, mobilată cu vechi bufete de stejar. Argintăria strălucea de după cristalele vitrinelor şi se mai afla un mare suport de aramă roşie, ale cărui scânteietoare rotunjimi reflectau un palmier şi o aspidistra, înverzind în glastrele de majolică. Afară, un vânt tăios, venind dinspre nord-est, îngheţa acea zi de decembrie. Dar nicio adiere nu pătrundea înăuntru, unde stăruia o blândă căldură de seră, o căldură ce făcea şi mai pătrunzător parfumul delicat al unui ananas tăiat şi aşezat pe fundul unui vas de cristal.

— Ce-ar fi dacă am lăsa perdelele? propuse Négrel, care se înveselea la gândul de-a băga groaza în familia Grégoire.

Fata în casă, care-l ajuta pe valet, crezu că era vorba despre o poruncă şi se duse să tragă una dintre perdele. Din clipa aceea o ţinură numai în glume: nu atingeau un pahar sau vreo furculiţă fără să-şi ia, chipurile, toate măsurile de prevedere. Izbucniră exclamaţii de câte ori era adus un nou fel de bucate, ca şi cum şi-ar fi vădit satisfacţia în faţa oricărui lucru rămas de pe urma unei prădăciuni săvârşite într-o cetate cucerită; iar sub vălul acestei veselii forţate, mocnea o teamă surdă, dată în vileag de scurte priviri, zvârlite fără voie spre şosea, ca şi cum o ceată de

flămânzi, pândind afară, şi-ar îi aţintit ochii asupra ospăţului lor.

După omleta cu trufe, apărură păstrăvii de pârău. Conversaţia se desfăşura în jurul crizei industriale, care se agrava de un an şi jumătate.

— Era inevitabil, spuse Deneulin. Prea marea prosperitate din ultimii ani trebuia să ducă la această stare de lucruri. Gândiţi-vă numai la uriaşele capitaluri imobilizate în reţelele de căi ferate, în porturi şi canaluri, la acest aur greu înmormântat în cele mai nebuneşti speculaţii. Numai la noi s-au făcut fabrici de zahăr ca şi cum judeţul acesta ar avea parte de trei recolte de sfeclă pe an… Şi acum, de! banii nu se mai găsesc astăzi nici de leac, aşa că trebuie să aşteptăm să se scoată dobânzile atâtor milioane cheltuite; iată cărei pricini se datoreşte această gâtuire de moarte şi această stagnare de agonie a afacerilor.

Domnul Hennebeau combătu această teorie, dar fu de acord că anii de belşug, răsfăţându-l pe lucrător, îl stricaseră.

— Când te gândeşti, strigă el, că vlăjganii ăştia puteau să câştige în minele noastre până la şase franci pe zi, adică îndoitul sumei pe care o au astăzi! Şi trăiau bine, prindeau gustul luxului… Fireşte că astăzi le vine greu să se mai întoarcă la cumpătarea lor de altădată.

— Domnule Grégoire – spuse doamna Hennebeau, curmând o clipă discuţia – să vă mai dau nişte păstrăvi… Sunt foarte gustoşi, nu-i aşa?

Directorul înnodă firul întrerupt al vorbei:

— Judecând drept, se poate spune că e din vina noastră? Şi noi suntem loviţi, tot atât de nemilos… De când uzinele se închid una câte una, ducem o luptă îndrăcită ca să ne scăpăm de stocurile care se îngrămădesc, şi în faţa reducerii din ce în ce mai simţitoare a comenzilor suntem, desigur, siliţi să scădem şi noi preţul de cost… Iată ce nu

vor, nici în ruptul capului, să înţeleagă lucrătorii.

O clipă domni tăcerea. Servitorul aducea pui de potârniche la frigare, în vreme ce fata în casă începea să toarne în cupele comesenilor vin de Chambertin.

— A fost foamete în India, reluă Deneulin, cu jumătate glas, ca şi cum şi-ar fi vorbit sieşi. America, încetând să mai facă comenzi de fier şi de fontă, a dat o grea lovitură furnalelor noastre. Toate se înlănţuie, o cât de îndepărtată zguduire e de ajuns ca să cutremure lumea... Şi imperiul, care era atât de mândru de aceasta arzătoare febră industrială! începu să mănânce din aripa de potârniche. Apoi, ridicând glasul, spuse: Partea proastă este că, pentru a coborî preţul de cost, logic ar îi să se mărească producţia; altminteri, această scădere a preţului de cost atacă salariile, iar muncitorul are, astfel, dreptate, spunând că el plăteşte oalele sparte.

Mărturisirea aceasta, smulsă sincerităţii sale, stârni o nouă discuţie. Doamnele nu se amuzau deloc. De altminteri, fiecare îşi vedea de farfuria lui, în toiul primelor momente ale mesei când încă înghiţeau cu lăcomie bucatele. În clipa aceea valetul intră din nou şi păru că vrea să spună ceva, dar apoi şovăi.

— Ce e? întrebă domnul Hennebeau. Dacă au sosit cumva iar telegrame, adu-le încoace... Aştept nişte răspunsuri.

— Nu, domnule, a venit domnul Dansaert, e în vestibul... Dar n-ar vrea să vă deranjeze.

Directorul se scuză şi îi spuse servitorului să-l introducă pe contramaistru. Acesta, după ce intră, rămase în picioare la câţiva paşi de masă, în vreme ce cu toţii îşi întoarseră ochii spre noul-venit, care, mătăhălos cum era, abia de-şi mai trăgea răsuflarea sub povara ştirilor pe care le aducea. Locuitorii din colonii continuau să fie liniştiţi. Luaseră doar o singură hotărâre, şi anume să trimită o delegaţie. Poate chiar în câteva minute va şi sosi.

— Foarte bine, mulţumesc, spuse domnul Hennebeau. Să ştii că vreau zilnic două rapoarte, unul dimineaţa, şi altul seara!

Şi, de îndată ce Dansaert plecă, începură din nou să curgă glumele, se repeziră la salata *à la russe*, spunând că nu trebuie să zăbovească nicio clipă dacă ţin s-o mai mănânce toată, în tihnă. Dar fără de margini le fu veselia când Négrel cerând pâine servitoarei, aceasta îi răspunse un „da, domnule” atât de şoptit şi îngrozit, încât s-ar fi putut crede că simţea pe urmele ei o ceată gata de masacru şi de viol.

— Mai poţi vorbi, până una-alta – spuse doamna Hennebeau făcând haz – încă n-au intrat.

Directorul, căruia tocmai i se aducea un teanc de plicuri şi telegrame, deschise o scrisoare, căreia voi să-i dea citire cu glas tare. Era o epistolă trimisă de Pierron şi în care, în fraze respectuoase, el aducea la cunoştinţa directorului că se văzuse silit să ia parte la grevă, împreună cu tovarăşii săi de lucru, numai de teama de a nu fi maltratat; şi adăuga că nici măcar nu putuse refuza de a fi membru în delegaţia ce urma să se înfăţişeze, cu toate că, în ce-l privea, el dezaproba acest demers.

— Latã ce însemnează libertatea muncii! strigă domnul Hennebeau.

Atunci ajunseră să discute din nou despre grevă şi-l întrebară care e părerea lui în această chestiune.

— Ei, poftim!... Am mai văzut noi d-astea... Au să trândăvească o săptămână sau, hai să spunem, o chenzină, aşa cum s-a întâmplat şi ultima dată. Au să vânture toate cârciumile, iar apoi, când or să le ghiorăie maţele de foame, se vor întoarce în mină.

Deneulin clătină din cap.

— Chiar atât de liniştit nu sunt... De astă dată par a fi mai bine organizaţi. Mai dispun şi de un fond de rezervă, nu?

— Ei şi? De-abia trei mii de franci! Ce scofală să facă cu ei?… Bănuiesc pe unul, un anume Étienne Lantier, că le este şef. E un bun lucrător, îmi pare rău că voi fi silit să-l concediez, aşa cum am făcut odinioară cu faimosul Rasseneur, care continuă să otrăvească Voreux-ul cu concepţiile şi cu berea lui… Nicio grijă, în opt zile, jumătate din numărul lucrătorilor vor relua munca, iar în cincisprezece zile, toţi cei zece mii de oameni vor fi în fundul minei.

Era încredinţat de ceea ce vorbea. Nu-l îngrijora decât un singur gând: nu cumva să cadă în dizgraţia Regiei, dacă aceasta va arunca pe umerii lui povara răspunderii pentru grevă. De la o vreme nu se mai simţea chiar atât de bine văzut de cei de sus. De aceea, lăsând la o parte porţia de salată *à la russe* cu care se servise, se apucă din nou sa parcurgă telegramele primite de la Paris, răspunsuri cărora voia să le pătrundă tâlcul tuturor cuvintelor. Fu scuzat, masa se prefăcea într-un dejun milităresc, luat pe câmpul de bătălie, înainte de a se schimba cele dintâi focuri de armă.

Din clipa aceea doamnele se amestecară şi ele în discuţie. Doamna Grégoire îşi vădea înduioşarea pentru soarta acestor bieţi oameni care vor suferi de foame, şi Cécile se şi vedea împărţind bonuri de pâine şi de carne. Dar doamna Hennebeau îşi arătă uluirea când auzi vorbindu-se despre mizeria minerilor din Montsou. Oare nu erau cu adevărat fericiţi? Oameni care aveau parte de locuinţă, de căldură şi de îngrijire medicală, toate numai pe socoteala companiei! În nepăsarea pentru această turmă, nu ştia nimic despre nevoile ei, ci doar buchea lecţiei învăţate pe de rost şi cu care îşi uimea musafirii sosiţi de la Paris; şi, în cele din urmă, sfârşise prin a crede ea însăşi în ceea ce spunea, indignându-se împotriva nerecunoştinţei oamenilor din popor.

În tot acest răstimp, Négrel continua să-l îngrozească pe

domnul Grégoire. Cécile nu-i displăcea deloc şi era dispus să se însoare cu ea, ca să-i facă plăcere mătuşă-sii; dar, ca tânăr cu experienţă şi neînstare, cum spunea, să se mai înflăcăreze, nu-i putea arăta vreun freamăt de om îndrăgostit. În ceea ce-l privea, se socotea republican, lucru care totuşi nu-l împiedica deloc să se poarte cum nu se poate mai aspru cu lucrătorii săi, zeflemisindu-i cu o fină ironie în faţa doamnelor.

— În ce mă priveşte, eu n-am optimismul unchiului meu, reluă el. Mă tem să nu izbucnească grave dezordini... De aceea, domnule Grégoire, vă sfătuiesc să vă zăvorâţi bine conacul de la Piolaine. S-ar putea ca oamenii să se dedea la prădăciuni.

Tocmai în clipa aceea, domnul Grégoire, fără ca de pe blându-i chip să-i piară surâsul ce-l lumina, arăta sentimente şi mai părinteşti decât soţia sa faţă de soarta minerilor.

— Să mă prade! strigă el, încremenit. Da ce au cu mine ca să mă jefuiască?

— Cum ce au cu dumneavoastră? Nu sunteţi unul dintre acţionarii minelor din Montsou? Nu le faceţi niciun rău decât că trăiţi de pe urma muncii lor. Reprezentaţi josnicul capital, şi asta-i de ajuns... Să ştiţi de la mine că, dacă revoluţia triumfă, veţi fi silit să restituiţi toată averea dumneavoastră, ca şi cum aţi fi dobândit-o prin furt.

De data aceasta el îşi pierdu liniştea de copil nevinovat, seninătatea inconştienţei în care trăia. Bâlbâi:

— Bani furaţi, care? Averea mea? Da ce, străbunicul meu n-a muncit pe brânci ca să adune banii investiţi pe atunci? N-am înfruntat cu toţii atâtea şi atâtea riscuri în afacerea asta? Ce? Folosesc în scopuri rele rentele mele de astăzi?

Doamna Hennebeau, alarmată, văzând pe mamă şi fiică albe ca varul, se grăbi să intervină, spunând:

— Paul glumeşte, domnule dragă.

Dar domnul Grégoire era scos din minţi. Cum servitorul

trecu prin faţă-i cu un castron de raci, luă şi el, aşa, în neştire, trei raci şi începu să le spargă picioarele între dinţi.

— Ah! nu tăgăduiesc că există şi acţionari care abuzează. Aşa, de pildă, mi s-a spus că nişte miniştri au primit pachete de acţiuni Montsou drept mită pentru unele servicii făcute companiei. Cam la fel cum s-a întâmplat şi cu un nobil de vază al cărui nume îl trec sub tăcere, un duce, cel mai mare dintre acţionarii noştri, care duce o viaţă de scandal şi de risipă, milioane zvârlite pe fereastră, în desfrâu, în mari chiolhane, în lux inutil... Dar noi, noi, ăştia, care trăim fără tămbălău, ca oameni cumsecade ce suntem! Noi, care nu speculăm, care ne mulţumim să trăim o viaţă sănătoasă cu cât avem, făcând, din avutul nostru, parte şi sărăcimii!... Ia mai lăsaţi-o încolo de treabă! Ar trebui ca lucrătorii dumitale să fie jefuitori la drumul mare ca să ne fure nouă măcar o gămălie de ac!

Chiar Négrel trebui să-l liniştească, foarte înveselit că izbutise să-l înfurie în aşa hal. Castronul cu raci trecea necontenit prin faţa tuturor comesenilor; se auzeau măruntele trosnituri ale carapacelor, în vreme ce discuţia ajunse, din vorbă în vorbă, la politică. Cum-necum, domnul Grégoire, tremurând încă, se pretindea liberal şi îl regreta pe Louis-Philippe[7]. Cât despre Deneulin, acesta era pentru un guvern de mână forte şi declara că împăratul aluneca pe povârnişul concesiunilor primejdioase.

— Amintiţi-vă de anul 89, spuse el. Numai nobilimea a făcut cu putinţă revoluţia, şi aceasta prin complicitatea ei, prin spiritul ei amator de inovaţii filosofice... Ei bine, burghezia face astăzi acelaşi joc prostesc cu entuziasmul ei pentru liberalism, cu linguşirile faţă de popor... Da, da, nu faceţi decât să ascuţiţi colţii fiarei, ca să ne sfâşie. Şi într-o bună zi ne va sfâşia, să n-aveţi nicio îndoială!

[7] Adică monarhia lui Ludovic Filip de Orléans, răsturnat în Franţa de luptele din februarie 1848, în urma cărora, la 25 februarie 1848, a fost proclamată republica.

Doamnele îl făcură să tacă şi, vrând să schimbe vorba, îl întrebară ce fac fiicele lui. Lucie era la Marchiennes, unde cânta împreună cu o prietenă de-a ei; Jeanne picta chipul unui bătrân cerşetor. Dar toate acestea le spuse cu gândul aiurea, fără a-l slăbi din ochi pe directorul Hennebeau, care, preocupat să-şi citească telegramele, uitase cu totul de oaspeţi. Simţea Parisul îndărătul acestor fiţuici, ordinele administratorilor, care aveau să ia hotărâri cu privire la grevă. Aceasta era o pricină mai mult ca Deneulin să nu reziste preocupării sale şi să întrebe, adresându-se deodată directorului:

— În fine, ce aveţi de gând să faceţi?

Domnul Hennebeau tresări şi ocoli întrebarea prin câteva cuvinte vagi:

— Vom vedea…

— Fără-ndoială, dumneavoastră sunteţi căptuşit, nu glumă, şi prin urmare puteţi aştepta – îşi dădu Deneulin în vileag, cu glas tare, gândurile – dar, în ce mă priveşte, mă duc pe copcă dacă greva se întinde şi la Vandame. Oricât de bine am reutilat mina Jean-Bart, numai cu ea tot nu o pot scoate la capăt, decât dacă aş fi în stare să-i asigur o producţie neîntreruptă… Ah! nu mă văd deloc în sânul lui Avraam, vă asigur!

Această mărturisire, făcută fără voie, păru a-l interesa pe domnul Hennebeau. Îl asculta, şi un plan încolţi în mintea lui: dacă cumva greva ia o întorsătură proastă, de ce să n-o folosească, lăsând ca evenimentele să-l ducă de râpă pe vecin, pentru ca, pe urmă, să-i înhaţe concesiunea pe un preţ de nimic? Ar fi mijlocul cel mai sigur de a recâştiga bunele dispoziţii ale administratorilor, care visau de atâta amar de vreme să pună mâna pe Vandame.

— Dacă aveţi atâtea încurcături de pe urma minei Jean-Bart, spuse el râzând, de ce nu ne-o cedaţi nouă?

Dar lui Deneulin îi şi păru rău de văicărelile lui. Strigă:

— Nici în ruptul capului!

Furia lui avu darul să-i înveselească pe toţi şi, în cele din urmă, în clipa în care fu adus desertul, uitară de grevă. O şarlotă de mere cu bezea şi frişcă fu copleşită de laude. Apoi doamnele discutară despre o reţetă de prăjitură cu ananas, despre care spuseră că e de asemenea delicioasă. Fructele, nişte struguri şi nişte pere, desăvârşiră desfătătoarea toropeală ce însoţeşte sfârşitul unei mese copioase. Vorbeau cu toţii deodată, înduioşaţi, în vreme ce valetul le turna în cupe un vin de Rin, sortit să înlocuiască şampania, socotită printre ei drept băutură comună.

Şi, în această prielnică atmosferă a desertului, căsătoria care avea să-i lege pe Paul şi pe Cécile făcu un vădit pas înainte. Mătuşa îi aruncase tânărului atât de stăruitoare priviri, încât el se arătă amabil, recucerind astfel, cu aeru-i mieros, simpatia familiei Grégoire, copleşită încă de povestea lui cu prădăciunile. O clipă, în faţa acestei înţelegeri de minune dintre nevastă-sa şi nepotul lui, domnul Hennebeau simţi redeşteptându-i-se în suflet afurisita-i bănuială, ca şi cum ar fi surprins, în ocheadele schimbate între ei, o trupească atingere. Dar apoi, din nou, gândul la această căsătorie, desăvârşită aici, în faţa lui, îl linişti.

Hippolyte tocmai servea cafelele, în clipa când fata în casă dădu buzna, înfricoşată de-a binelea.

— Domnule, domnule, au venit!

Erau delegaţii. Se auziră zgomote de uşi şi se desluşi un suflu de groază cutreierând încăperile învecinate.

— Du-i în salon, spuse domnul Hennebeau.

În jurul mesei, oaspeţii schimbară priviri ce vădeau un fior de nelinişte. O clipă domni tăcerea. Apoi încercară să reia glumele: se prefăcură că îşi vâră în buzunare zahărul rămas şi plănuiră, chipurile, să ascundă tacâmurile. Dar directorul rămase grav, râsetele se stinseră, glasurile se prefăcură în şoapte, în vreme ce alături paşii grei ai delegaţilor ce intrau călcau îndesat pe covorul salonului.

Doamna Hennebeau se adresă, cu glasul scăzut, bărbatului ei:

— Sper că n-ai să-ţi laşi cafeaua nebăută.

— Nici vorbă, răspunse el. Să mai aştepte!

Era nervos, ciulea urechile la orice zgomot, silindu-se să pară preocupat numai de ceaşca-i de cafea.

Paul şi Cécile se ridicaseră tocmai, iar el o făcu să dea o ocheadă în salon, prin gaura cheii. Îşi înăbuşeau râsetele şi vorbeau în şoaptă:

— Îi vezi?

— Da… Văd pe unul mătăhălos, cu alţi doi mai mărunţi în urma lui.

— Au mutre îngrozitoare, nu-i aşa?

— Ba nu, sunt foarte nostimi.

Deodată, domnul Hennebeau se ridică de pe scaun, spunând că prea era fierbinte cafeaua şi ca o va bea când se va întoarce. Şi, în clipa în care ieşea pe uşă, îşi duse degetul la gură, pentru a le atrage luarea-aminte să fie prevăzători. Cu toţii îşi reluară locurile pe scaune şi rămaseră, în jurul mesei, muţi, necutezând să facă o mişcare, ascultând de departe, cu urechile ciulite, tulburaţi, acele greoaie glasuri bărbăteşti.

2

Încă din ajun, într-o întrunire ce avusese loc la Rasseneur, Étienne, împreună cu alţi tovarăşi de lucru aleseseră pe purtătorii de cuvânt ce aveau să se înfăţişeze a doua zi la direcţie. Seara, când mama Maheu află că bărbatul ei făcea parte din delegaţie, fu mâhnită şi îl întrebă dacă ţine cu tot dinadinsul să rămână pe drumuri. Dar însuşi Maheu nu primise sarcina decât cu un simţământ

de împotrivire. Amândoi, când era vorba să facă ceva. se prăbuşeau, în ciuda nedreptăţii şi a mizeriei pe care le înfruntau, în străvechea resemnare a neamului lor, tremurând de grija zilei de mâine, primind mai curând să-şi gârbovească spinarea. De obicei, în toate rosturile vieţii, Maheu se bizuia pe judecata neveste-sii, care-i dădea totdeauna sfaturi înţelepte. De astă dată, totuşi, sfârşi prin a se supăra, cu atât mai mult cu cât, în fundul sufletului, îi împărtăşea temerile.

— Lasă-mă-n pace! Ce vrei? îi spuse Maheu culcându-se şi întorcându-i spatele. Frumos mi-ar sta să-mi părăsesc tovarăşii de lucru?... Nu-mi fac decât datoria.

La rându-i, se culcă şi ea. Niciunul, nici altul nu scoteau o vorbă. Apoi, după un lung răstimp de tăcere, mama Maheu răspunse:

— Ai dreptate, du-te şi tu cu ei. Numai să ştii, dragul meu, că suntem pierduţi.

Sună de amiază când prânziră, căci întâlnirea trebuia să aibă loc peste un ceas, la cârciuma *Avantage,* de unde urmau să se ducă apoi la domnul Hennebeau. Mâncară în ziua aceea cartofi, dar cum nu mai rămăsese decât o bucăţică de unt, nimeni n-o atinse. Vor avea diseară pâine cu unt.

— Ştii că ne-am gândit ca tu să iei cuvântul, îi spuse deodată Étienne lui Maheu.

Acesta din urmă rămase încremenit, cu glasul sugrumat de emoţie.

— Ah, nu, asta-i prea de tot! strigă mama Maheu. Îl las din toată inima să meargă cu voi, dar nu vreau cu niciun chip să facă pe şeful... Ei poftim! De ce tocmai el, şi nu altul?

Atunci Étienne se explică, folosind arzătoarea-i elocvenţă. Maheu era cel mai bun lucrător din toată mina, cel mai iubit, cel mai respectat, acela pe ale cărui vorbe cumpănite se punea cel mai mult temei. De aceea,

doleanţele minerilor vor căpăta, rostite de el, o greutate hotărâtoare. Desigur că lui însuşi i-ar fi revenit sarcina, în primul rând, să vorbească; dar el era de prea puţină vreme în Montsou. Mai multă greutate vor avea cuvintele unui vechi băştinaş al acestor meleaguri. În sfârşit, tovarăşii de lucru ţineau să-şi încredinţeze interesele celui mai vrednic dintre ei: nu putea, aşadar, să nu primească. Ar fi fost, din parte-i, o lipsă de curaj.

Mama Maheu făcu un gest de deznădejde.

— Du-te, du-te, dragul meu, n-ai decât să faci aşa încât să crăpi tu pentru alţii. Eu, la urma urmelor, nu mai zic nimic!

— Dar n-am să ştiu deloc ce să vorbesc, bâlbâi Maheu. O să spun prostii.

Étienne, fericit că îl făcuse să se hotărască, îl bătu prieteneşte pe umăr.

— O să spui ceea ce simţi, şi o să fie foarte bine.

Cu gura plină, taica Bonnemort, ale cărui picioare începuseră să se dezumfle, asculta, clătinând din cap. Pentru un răstimp, se aşternu tăcerea. Când aveau la masă cartofi, copiii, mâncând, se înecau, şi de aceea erau cuminţi. Apoi, după ce-şi înghiţise îmbucătura, bătrânul murmură agale:

— Spune-le tot ce-ai să pofteşti, şi lucrurile s-or întâmpla ca şi cum nimic nu le-ai fi spus... Oho! Am mai văzut eu de-astea, am mai văzut eu treburi dintr-astea! Sunt patruzeci de ani de-atunci. Direcţia ne dădea afară pe uşă, şi încă cu lovituri de sabie. Astăzi poate că au să vă primească; dar fie că vorbeşti cu pereţii ăştia, fie că vorbeşti cu ei, totuna e... Ce vrei? Sunt plini de bani, şi nici că se sinchisesc de noi!

Se făcu iarăşi tăcere; Maheu şi Étienne se ridicară să plece, lăsându-i pe toţi ai casei posomorâţi, zgâindu-se la talerele goale. Ieşind, trecură pe la Pierron şi Levaque, şi câteşipatru se îndreptară spre cârciuma lui Rasseneur,

unde se adunau, cosind în grupuri mici, trimişii coloniilor învecinate. Şi când cei douăzeci de delegaţi se găsiră laolaltă, hotărâră împreună condiţiile ce urmau să le opună condiţiilor companiei; şi o porniră spre Montsou. Vântul tăios dinspre nord-est mătura drumurile. Când ajunseră acolo, sunau ceasurile două.

Servitorul le spuse, întâi, să aştepte, închizând uşa în urma lor; apoi, când se reîntoarse, îi introduse în salon, unde dădu la o parte draperiile de la ferestre. O palidă lumină de zi se cernea prin sita dantelată a perdelelor. Iar minerii, lăsaţi singuri în încăpere, nu cutezară să se aşeze, atât de stingheriţi se simţeau; arătau cu toţii foarte curaţi, în haine de stofă, bărbieriţi de dimineaţă, cu părul şi cu mustăţile lor galbene. Îşi tot suceau şepcile între degete, zvârlind piezişe priviri către mobilele din odaie, ce alcătuiau un amestec din toate stilurile cu care gustul pentru vechituri umpluse moda timpului: fotolii Henric al II-lea, scaune Ludovic al XV-lea, un dulap de stil italian din veacul al XVII-lea, un birou în stil spaniol din veacul al XV-lea, o draperie de altar împodobind căminul şi pasmanterii ale unor vechi patrafire aplicate pe perdelele din faţa uşilor. Aceste aurării de demult, aceste vechi mătăsuri, de un ton roşcat, tot acest lux de capelă îi făcu să se simtă cuprinşi de o stinghereală plină de respect. Li se părea că îşi împotmolesc picioarele prin lâna înaltă a covoarelor orientale. Dar mai ales căldura le părea înăbuşitoare, o căldură statornică, de calorifer, ce le învăluia brusc feţele îngheţate de vântul înfruntat pe drum. Se scurseră cinci minute. Se simţeau din ce în ce mai stingheriţi de atmosfera închisă a acestei încăperi luxoase, atât de odihnitoare.

În cele din urmă, domnul Hennebeau intră, cu nasturii încheiaţi milităreşte la redingota pe care purta corect mica fundă a decoraţiei. Le vorbi el cel dintâi:

— Aha! Aţi venit!... V-aţi răzvrătit, după cât se pare... Şi

se întrerupse, pentru a adăuga cu o rece politeţe: Luaţi loc, să stăm de vorbă, asta şi doream.

Minerii se întoarseră, căutând cu privirea nişte scaune, pe care unii dintre ei îndrăzniră să se aşeze, în vreme ce ceilalţi, temându-se să nu facă vreo stricăciune mătăsurilor brodate cu care erau acoperite, socotiră mai nimerit să stea în picioare.

Urmă o tăcere. Domnul Hennebeau, care-şi împinsese fotoliul în faţa căminului, îi numără repede, dintr-o ochire, şi încercă să şi-i amintească, după chip. Îl recunoscu, tocmai, pe Pierron, pitit în cel din urmă rând, şi ochii i se aţintiră asupra chipului lui Étienne, care se aşezase în faţa lui.

— La să vedem, întrebă el, ce aveţi să-mi spuneţi?

Se aştepta ca Étienne să fie purtătorul de cuvânt şi fu atât de uimit când îl văzu avansând pe Maheu, încât nu se putu stăpâni să nu spună:

— Cum? Tocmai dumneata, un bun lucrător, care te-ai arătat totdeauna atât de cumpănit, un vechi băştinaş din Montsou şi urmaş al unei familii care din tată-n fiu lucrează în fundul minei, din ziua în care a răsunat cea dintâi lovitură de târnăcop?!... O, asta nu e bine deloc! Mă mâhneşte faptul că tocmai dumneata eşti în capul răzmeriţei!...

Maheu îl asculta cu ochii în pământ. Apoi începu să vorbească, întâi cu glasul şovăielnic şi scăzut:

— Domnule director, tocmai pentru că sunt un om liniştit, căruia nimeni nu-i poate reproşa nimic, m-au ales tovarăşii mei de lucru pe mine. Faptul acesta trebuie să vă dovedească că nu este vorba despre revolta unor zurbagii, sau a unor oameni care, puşi pe rele, ar vrea să semene dezordine. Noi nu vrem decât să ni se facă dreptate, nu mai putem îndura aşa viaţă, suntem siliţi să crăpăm de foame şi socotim că a sosit ceasul unei asemenea înţelegeri între noi, încât să ne fie asigurată măcar pâinea cea de toate zilele... Glasul li căpăta tot mai multă vigoare. Ridică privirea şi vorbi mai departe, uitându-se drept în ochii

directorului: Vă daţi seama, domnule director, cât se poate de bine, că nu ne putem împăca cu noul dumneavoastră sistem de plată… Suntem învinuiţi că facem prost armarea galeriilor. E adevărat, căci nu putem folosi la această muncă timpul cuvenit. Dar dacă l-am folosi, atunci ziua noastră de lucru ar îi şi mai redusă, după ce că nici aşa nu e de ajuns de lungă ca să ne hrănească; ne-am prăpădi suportând această ultimă lovitură, care ar deveni ucigătoare pentru toţi lucrătorii dumneavoastră. Plătiţi-ne mai mult, şi atunci vom arma mai bine, folosind la această muncă timpul cuvenit, în loc să ne înverşunăm la extracţia de cărbune, singura muncă de pe urma căreia ne mai putem alege cu ceva. Nicio altă învoială nu e cu putinţă. Plătiţi-ne munca, dacă vreţi s-o facem… Dumneavoastră aţi născocit, în locul acestui fel de plată, ceva ce nu poate să ne intre în cap! Asta e! întâi scădeţi preţul vagonetului, apoi ne spuneţi că, vrând să compensaţi această scădere, ne plătiţi aparte lucrările pentru susţinerea galeriilor. Chiar dacă acest lucru ar fi adevărat, la fel de furaţi am fi, căci armarea ne ia totdeauna mai multă vreme. Dar ceea ce ne îndârjeşte este că nici măcar nu e adevărat: compania nu ne compensează în niciun fel, ci, prin această măsură, nu face decât să mai îndese în buzunarele ei încă două centime de fiecare vagonet. Atât, şi nimic mai mult!

— Da, da, aşa e, ăsta e adevărul! murmurară ceilalţi mineri când îl văzură pe domnul Hennebeau făcând un gest violent, ca pentru a curma cuvintele vorbitorului.

De altminteri, Maheu i-o luă înainte directorului. Acum se avântase de-a binelea, vorbele îi veneau de la sine. Din când în când era singur uimit ascultându-se, într-atât i se părea că nu el, ci un altul vorbeşte prin gura lui. Erau lucruri îngrămădite de o viaţă întreagă şi care-i mocneau în fundul sufletului, fel de fel de adevăruri de care nici măcar nu-şi dăduse seama şi care izbucneau din inima-i doldora de amărăciune. Dădea în vileag mizeria lor, a tuturor, truda

lor nemiloasă, viaţa aceea de vită, cu femeile şi copilaşii urlând de foame, acasă, cât era ziulica de lungă. Pomeni despre acel ultim şi nefericit sistem de plată, despre chenzinele acelea de batjocură, pe care, ştirbite de fel de fel de amenzi şi zile de şomaj, le aduceau acasă familiei lor îndurerate. Ce, nu cumva şi-au pus în gând să-i nimicească?

— Prin urmare, domnule director, conchise Maheu, de aceea am venit să vă spunem că, dacă e vorba să crăpăm în orice caz de foame, socotim că e mai cuminte să crăpăm fără a mai munci. Ne vom cruţa cel puţin chinul trudei... Am părăsit lucrul şi nu vom mai coborî în mină decât dacă compania se învoieşte cu condiţiile noastre. Vrea să ne scadă preţul vagonetului de cărbune şi să plătească aparte munca depusă la armarea cu lemn a galeriilor. Dinspre partea noastră, noi: cerem ca, în afară de ceea ce primeam până acum, să ni se mărească cu cinci centime preţul vagonetului de cărbune... Acum este rândul dumneavoastră, ca să vedem dacă sunteţi pentru dreptate şi pentru reluarea lucrului.

Voci se ridicară printre mineri:

— Aşa este!... Aşa gândim cu toţii... Nu cerem decât dreptate.

Alţii, fără a scoate o vorbă, dădeau din cap, în semn de încuviinţare. Ca prin farmec, luxoasa încăpere pierise, cu aurăriile şi broderiile ei, cu toată strania-i îngrămădire de vechituri, iar oamenii nu mai simţeau, sub ei, nici măcar covorul pe care-l călcau, strivindu-l sub povara încălţămintei lor grele.

— Lăsaţi-mă să vă răspund! strigă, în cele din urmă, domnul Hennebeau, supărat. Mai întâi, nu este adevărat că compania câştigă două centime în plus la fiecare vagonet... Să facem socoteala.

Urmă o discuţie din care nu se putea înţelege mai nimic. Directorul, vrând să-i învrăjbească, îi ceru părerea lui Pierron, care se bâlbâi, ocolind răspunsul. Levaque,

dimpotrivă, era în fruntea celor mai răzvrătiţi, încurcând treburile, vorbind cu certitudine despre lucruri pe care nu le cunoştea. Puternicul murmur al vocilor era înăbuşit de tapiseriile grele ale acestei încăperi învăluite de căldură, ca o seră.

— Dacă vorbiţi cu toţii deodată, reluă domnul Hennebeau, nu ne mai înţelegem în vecii vecilor.

Din nou stăpân pe sine însuşi, îşi regăsise calmul, recea-i politeţe, fără răutate, de interpus ce primise o dispoziţie pe care înţelegea să o ducă la îndeplinire. De la cele dintâi cuvinte, nu-l slăbise din ochi pe Étienne şi se străduia, în fel şi chip, să-l facă să-şi părăsească muţenia în care se zăvorise. De aceea renunţă să mai vorbească despre chestiunea cu cele două centime şi lărgi deodată întreaga discuţie.

— Nu, nu, vorbiţi mai bine pe şleau şi mărturisiţi că vă lăsaţi asmuţiţi de josnice provocări. Vântul unei molime bântuie astăzi sufletele tuturor muncitorilor şi îi corupe pe cei mai de ispravă dintre ei... Ehei! N-am nevoie de destăinuirile nimănui ca să-mi dau bine seama că, de vreme ce eraţi atât de cuminţi altădată, însemnează că cineva v-a schimbat. Nu-i aşa că am dreptate? Vi s-a făgăduit marea cu sarea, chiar mai mult unt decât pâine, vi s-a băgat în cap că acum e rândul vostru să fiţi stăpâni... Într-un cuvânt, sunteţi înregimentaţi în această faimoasă Internaţională, în această oaste de tâlhari, al căror vis este nimicirea societăţii.

Atunci Étienne îl întrerupse:

— Vă înşelaţi, domnule director. Niciunul dintre minerii din Montsou n-a aderat încă. Dar dacă sunt împinşi într-acolo, muncitorii din toate minele vor umple rândurile, solidarizându-se. Asta atârnă de ceea ce va face compania.

Din această clipă, bătălia continuă doar între domnul Hennebeau şi Étienne, ca şi cum toţi ceilalţi mineri nici n-ar mai fi fost de faţă.

— Compania este o adevărată pronie pentru muncitorii ei şi faceţi un păcat ameninţând-o. Numai în acest an ea a cheltuit trei sute de mii de franci pentru construcţia de colonii pentru mineri, de pe urma cărora nu câştigă nici doi la sută din ceea ce investeşte, şi asta ca să nu mai pomenesc despre pensiile pe care vi le plăteşte, despre combustibilul şi medicamentele pe care le căpătaţi... Dumneata, care-mi pari un om inteligent şi care ai devenit de-abia în câteva luni unul dintre cei mai destoinici lucrători ai noştri, n-ai face mai cuminte dacă ai propovădui aceste adevăruri, în loc să te dai de râpă, căutând tovărăşia unor oameni de tristă faimă? Da, vreau să vorbesc despre Rasseneur, de care am fost siliţi să ne despărţim numai ca să cruţăm minele noastre de otrava socialistă... Eşti văzut, necontenit, în tovărăşia lui, şi nu încape nicio îndoială că el te-a pus să înfiinţezi acel fond de rezervă pe care noi l-am îngădui din toată inima dacă el n-ar însemna decât un mijloc de economie, şi nu aşa cum îl simţim, adică o armă împotriva noastră, un fond din care urmează să plătiţi cheltuielile necesare luptei. Şi, în această privinţă, trebuie să adaug că compania înţelege să-i revină ei dreptul de a exercita un control asupra acestor bani.

Étienne, cu ochii aţintiţi într-ai lui, cu buzele fremătând de un uşor tremur nervos, îl lăsă să se avânte. Surâse la auzul celei din urmă fraze şi răspunse cu simplitate:

— Carevasăzică, iată o nouă pretenţie, căci domnul director neglijase până acum să ceară acest drept de control... Dorinţa noastră este, din păcate, alta, şi anume ca compania să se ocupe mai puţin de noi şi, în loc de a juca rolul providenţei, să se dovedească mai bine, pur şi simplu, dreaptă, dându-ne ceea ce ni se cuvine; cu alte cuvinte, câştigul nostru pe care ea ni-l ia. Este, oare, lucru cinstit ca la fiecare criză lucrătorii să fie lăsaţi să moară de foame, pentru a salva, astfel, dividendele acţionarilor?... Domnul director n-are decât să spună ce vrea, dar adevărul

e că noul sistem de plată este, în realitate, o scădere deghizată a salariilor, şi tocmai aceasta ne revoltă, căci dacă compania are de făcut unele economii, apoi face foarte rău dacă vrea să le realizeze doar de pe spinarea muncitorilor.

— Ah! Asta era buba! strigă domnul Hennebeau. Aşteptam această învinuire, şi anume că înfometăm poporul, că noi trăim din sudoarea muncii lui! Cum se poate să spui asemenea prostii dumneata, care ar trebui să cunoşti riscurile enorme prin care trec capitalurile investite în industrie, în mine, de pildă? Un puţ pentru extracţia cărbunelui, echipat cu tot utilajul necesar, costă astăzi între un milion şi jumătate şi două milioane de franci; şi ce caznă până să fii în stare să smulgi un câştig mediocru din bănetul greu pe care-l înghite o asemenea afacere! Aproape jumătate din numărul întreprinderilor miniere din Franţa dau faliment!... De altfel, este de-a dreptul prostească acuzaţia de cruzime adusă întreprinderilor care reuşesc. Când muncitorii lor suferă, suferă şi ele. Credeţi, cumva, că în criza din zilele noastre compania are de pierdut mai puţin decât voi? Ea nu determină salariile, ci se supune legilor concurenţei, căci altfel e osândită la prăbuşire. Nu pe ea trebuie s-o învinuiţi, ci realitatea de fapt... Dar voi nu vreţi să ascultaţi şi nu vreţi să înţelegeţi.

— Ba da, răspunse tânărul, înţelegem chiar foarte bine că: nu există niciun mijloc să ni se îmbunătăţească soarta atâta vreme cât lucrurile vor merge tot aşa, şi nu altfel, şi tocmai aceasta este pricina pentru care, mai curând sau mai târziu, lucrătorii singuri vor face astfel încât ele să meargă aşa cum se cuvine.

Aceste cuvinte, atât de cumpănite în aparenţă, fură rostite cu jumătate glas, dar cu atâta convingere, plină de clocotul ameninţării, încât o grea tăcere se aşternu în urmă-le. Un simţământ de nelinişte, un tremur de îngrijorare cutreieră tăcerea din salon. Ceilalţi delegaţi, care nu prea

înţelegeau ce se vorbea, simţeau totuşi că tovarăşul lor de lucru era, în acea încăpere ce dădea în vileag viaţa de tihnă a stăpânilor, purtătorul de cuvânt al propriei lor cauze; şi începură din nou să arunce priviri piezişe către acele draperii şi tapiţerii calde, către scaunele confortabile, către toată această risipă, din care cel mai mic fleac valora cât fiertura lor pe o lună de zile.

În cele din urmă, domnul Hennebeau, care rămăsese gânditor, se ridică pentru a-i lăsa să plece. Se ridicară cu toţii. Étienne îi făcu semn lui Maheu. Împingându-l uşor cu cotul iar acesta începu din nou să vorbească, încurcat şi cu limba împleticită.

— Vasăzică, domnule director, asta e tot ce aveţi să ne spuneţi... Atunci le vom spune celor ce ne-au trimis că respingeţi condiţiile noastre.

— Dar eu, dragul meu, strigă directorul, eu nu resping nimic!... Nu sunt decât un salariat, ca şi voi, şi nu am în această privinţă mai multă putere decât cel din urmă dintre ucenicii voştri. Mi se dau dispoziţii şi singurul meu rol este de a veghea la executarea lor întocmai. Dinspre partea mea, v-am spus tot ce am socotit că se cuvine să vă spun, dar eu nu pot hotărî nimic... Mi-aţi adus la cunoştinţă cererile voastre, eu le voi supune Regiei, şi apoi am să vă dau răspunsul.

Vorbea cu aerul său corect de înalt funcţionar, evitând să pară că intervine cu propria sa voinţă în acest conflict, păstrând o răceală curtenitoare, potrivită unui simplu instrument al autorităţii. Iar minerii îl priveau acum cu neîncredere, întrebându-se de unde vine, ce interes putea să aibă ca să-i mintă, cât trebuia să fure ca să se interpună, astfel, între ei şi adevăraţii patroni. Vreo iscoadă cumva, im om care, deşi era plătit ca orice lucrător, trăia totuşi în asemenea belşug!

Étienne cutează să intervină, din nou, în discuţie:

— Vedeţi, prin urmare, domnule director, ce rău e că nu

ne putem apăra cauza în chip direct. Dacă ni s-ar îngădui, am lămuri multe lucruri şi am găsi argumentele pe care, în mod fatal, nu le aveţi în vedere... Barem dacă am şti unde şi cui trebuie să ne adresăm!

Domnul Hennebeau nu se arătă deloc supărat. Ba chiar lăsă să-i scape un surâs.

— Ei, asta-i acum! Lucrurile se complică, de vreme ce nu aveţi încredere în mine... Trebuie, dară, să vă duceţi acolo.

Delegaţii îi urmăriseră gestul vag al mâinii arătând către una din ferestre. Unde era, oare, acest acolo? La Paris, fără îndoială. Dar ei nu înţelegeau nimic desluşit, ţinta aceea se pierdea către hotarele unei înfricoşătoare depărtări, pe meleagurile cu neputinţă de atins, învăluite într-o religioasă taină şi unde, atotputernic, un zeu necunoscut adăsta pe vine, în fundul templului său. Nu-l vor vedea la faţă nicicând; îl simţeau doar, ca pe o forţă, sălăşluind în nepătrunse depărtări şi apăsând de acolo pe cei zece mii de mineri din Montsou. Şi când directorul vorbea, simţeau că acea forţă pândea ascunsă în spatele lui, făcându-l să rostească necruţătoare sentinţe.

Îi copleşi deznădejdea; însuşi Étienne ridică din umeri ca pentru a-i lămuri că lucrul cel mai cuminte era să plece, în vreme ce domnul Hennebeau îl bătea prietenos pe umăr pe Maheu, întrebându-l cum îi merge lui Jeanlin.

— Asta a fost, vezi bine, o amară învăţătură de minte, şi tot voi sunteţi aceia care spuneţi că nu-i nevoie chiar de atâta grijă la armarea galeriilor!... Să vă mai gândiţi, dragii mei, şi o să înţelegeţi că o grevă ar fi o nenorocire pentru toată lumea. Nici n-are să se împlinească o săptămână şi o să munţi de foame. Cum o s-o scoateţi la capăt!... Mă bizui, de altfel, pe cuminţenia voastră şi sunt încredinţat că luni, cel mai târziu, o să coborâţi cu toţii în mină.

Părăsiră salonul cu un tropăit de turmă, cu spinările încovoiate, fără a învrednici cu un răspuns darea în vileag a acestei nădejdi de supunere. Directorul, care îi însoţea spre

uşă, se simţi dator să rezume convorbirea: de o parte, compania, cu noul ei sistem de salarizare, de cealaltă parte, muncitorii, cu revendicările 1er, şi anume majorarea preţului cu cinci centime de fiecare vagonet. Pentru a nu-i lăsa să-şi facă vreo iluzie, găsi de cuviinţă să-i prevină că, fără îndoială, Regia le va respinge condiţiile.

— Mai gândiţi-vă înainte de a săvârşi cine ştie ce prostii, repetă el, îngrijorat de tăcerea lor.

În vestibul, Pierron se înclină până la pământ, în vreme ce Levaque umbla, chipurile, să-şi pună şapca pe cap. Maheu căuta un cuvânt potrivit de plecare, când Étienne îl atinse din nou cu cotul. Şi cu toţii se îndepărtară, în toiul acestei rău prevestitoare tăceri. Nu se auzi decât zgomotul greu al uşii trântite.

Când domnul Hennebeau se reîntoarse în sufragerie, îşi regăsi oaspeţii muţi şi stană de piatră, în faţa păhăruţelor de lichior. În câteva cuvinte îl puse la curent pe Deneulin, al cărui chip deveni, în cele din urmă, şi mai posomorât. Apoi, în vreme ce domnul Hennebeau îşi bea ceaşca de cafea rece, încercară să vorbească despre alte lucruri. Dar chiar soţii Grégoire se reîntoarseră la discuţia în jurul grevei, arătându-se miraţi că nu se întocmiseră legi anume pentru a interzice muncitorilor să părăsească lucrul. Paul o linişti pe Cécile, asigurând-o că jandarmii urmau să sosească dintr-un minut într-altul.

În cele din urmă, doamna Hennebeau îl strigă pe valet:

— Hippolyte, înainte de a ne duce în salon, deschide ferestrele, ca să intre aer.

3

Se scurseseră cincisprezece zile, iar în lunea celei de a

treia săptămâni, foile de prezenţă trimise la direcţie indicară o nouă descreştere a numărului lucrătorilor coborâţi în mină. Stăpânii minei socoteau că în dimineaţa aceea lucrătorii îşi vor relua munca, dar îndărătnicia Regiei, care nu voia să cedeze, îi întârâta pe mineri. Minele Voreux, Crèvecoeur, Mirou, Madeleine nu mai erau singurele care şomau. La Victoire şi la Feutry-Cantel lucrau acum de-abia o pătrime din numărul total al muncitorilor. Până şi puţul Saint-Thomas nu fusese cruţat. Treptat-treptat, greva devenea generală.

O grea tăcere se aşternuse asupra incintei minei Voreux, tăcerea de moarte a uzinei, neantul şi adânca delăsare a marilor şantiere în care zgomotul muncii a amuţit. În plumburiul cer al lui decembrie, de-a lungul estacadelor înalte, câteva vagonete uitate lâncezeau, învăluite şi ele de jalea tăcută a lucrurilor. Jos, între picioarele subţiri ale estacadelor, stocul de cărbune descreştea, lăsând pământul pustiu şi negru, în vreme ce rezervele de lemnărie putrezeau, scăldate de averse. La debarcaderul canalului rămăsese o şalupă, pe jumătate încărcată, părând aţipită în apa cea tulbure, iar pe rambleul pustiu, din care sulfurile descompuse fumegau în ciuda ploii, o căruţă îşi înălţa jalnic hulubele către cer. Dar mai cu seamă clădirile erau cuprinse de amorţeală: hala ciururilor cu obloanele trase, turla în care nu se mai înălţa vacarmul sălii de recepţionare şi camera generatoarelor, rece acum, şi uriaşul coş al uzinei, devenit prea larg pentru puţinul fum ce-l mai străbătea. Numai dimineaţa se încălzea maşina de extracţie. Grăjdarii coborau hrana cailor, contramaiştrii, redeveniţi lucrători, roboteau singuri prin mină, veghind să împiedice stricăciunile care, de îndată ce galeriile nu mai sunt întreţinute, distrug căile de transport; apoi, începând de la ceasurile nouă, tot serviciul se făcea pe scări. Iar peste această moarte a clădirilor, învăluite în negrul lor giulgiu de praf, doar suflul pompei de epuizmente dăinuia

mereu, cu respiraţia-i greoaie şi prelungă, cele din urmă semne de viaţă ale minei, pe care apele ar fi nimicit-o dacă suflarea aceea ar fi încetat.

În faţă, pe platou, colonia celor „două sute patruzeci” părea şi ea moartă. Sosise în grabă prefectul din Lille, jandarmii bătuseră drumurile; dar, în faţa calmului greviştilor, prefectul şi jandarmii se hotărâseră să se întoarcă îndărăt. Nicicând cartierul minerilor nu dăduse o mai frumoasă pildă, pe toată întinderea acelor plaiuri. Bărbaţii, pentru a nu fi ispitiţi să meargă la cârciumă, dormeau cât era ziulica de lungă; femeile, bând cafea cu măsură, deveneau mai cumpătate, mai puţin pătimaşe în certurile şi flecărelile lor; până şi cetele de copii, de parcă ar fi înţeles situaţia, se cuminţiseră, alergând cu picioarele goale, hârjonindu-se şi plesnindu-se pe înfundate. Era un cuvânt de ordine repetat, purtat din gură în gură: trebuiau să fie liniştiţi.

Totuşi, un continuu du-te-vino umplea de lume casa familiei Maheu. Étienne, în calitatea sa de secretar, împărţise familiilor nevoiaşe cei trei mii de franci ai fondului de rezervă; apoi, din diferite părţi, sosiseră câteva sute de franci, adunaţi prin liste de subscripţie şi chete. Acum însă toate resursele erau pe sfârşite, minerii nu mai aveau bani să poată menţine greva, iar foametea devenea ameninţătoare. Maigrat, care la început făgăduise credite pentru o chenzină, se răzgândise deodată, după opt zile, tăindu-le aprovizionarea cu alimente. De obicei, el primea ordine de la companie; poate că aceasta dorea să termine cu greva imediat, înfometând minerii din colonii. Proceda, de altminteri, ca un tiran cu toane, dădea sau refuza pâine, după cum îi plăcea sau nu chipul fetei pe care părinţii o trimiteau după provizii; şi-şi ţinea uşa închisă mai ales pentru mama Maheu, voind s-o pedepsească, supărat foc că n-o avusese pe Catherine. Şi, culmea nenorocirilor, era foarte frig, iar femeile vedeau cu groază cum le scade

provizia de cărbune, neliniştite la gândul că nu li se va mai da alta, de la mină, atâta vreme cât bărbaţii lor nu vor relua lucrul. Nu era de ajuns că mureau de foame, aveau să crape şi de frig.

În casa Maheu toate apucaseră să se isprăvească. Familia Levaque mai cumpăra încă de-ale mâncării din piesa de douăzeci de franci luată cu împrumut de la Bouteloup. Cât despre Pierroni, acestora nu le lipseau banii niciodată; dar pentru a se preface că sunt şi ei flămânzi ca şi ceilalţi, şi aceasta doar de teama de a nu li se cere vreun împrumut, luau tot ce le trebuia pe datorie de la Maigrat, care şi-ar fi aruncat dugheana la picioarele Pierronei dacă ea i s-ar fi dat. Începând din ziua de sâmbătă, multe familii se culcară nemâncate. Şi, în faţa zilelor de grozavă restrişte ce-i aşteptau, nu se auzea nicio tânguire, toţi ascultau cu o liniştită încredere cuvântul de ordine. Era, totuşi, o neclintită nădejde, o credinţă religioasă, oarba dăruire a unei mulţimi de cucernici. De vreme ce li se făgăduise începerea unei ere de dreptate, ei erau gata de orice jertfă pentru cucerirea fericirii universale. Foamea le aţâţa frunţile visătoare, şi nicicând mărginitul lor orizont nu-şi căscase în aşa măsură hotarele pentru aceşti halucinaţi ai mizeriei. Când, din pricina vlăguirii, ochii li se împăienjeneau, ei vedeau, privind iarăşi într-acolo, cetatea ideală a visului lor, apropiată în ceasul de faţă, înfăţişându-se ca o realitate, prin frăţia ce avea să lege mulţimile, prin sosirea acelui veac de aur al muncii laolaltă şi al belşugului tuturor. Nezdruncinată le era credinţa că vor pătrunde cândva în acea lume. Fondurile li se isprăviseră, compania n-avea să cedeze, fiecare zi îi întâmpina şi mai împovărătoare, iar ei îşi păstrau neştirbită speranţa, arătând faptelor un surâs de dispreţ. Chiar dacă pământul s-ar deschide sub picioarele lor, o minune îi va scoate la liman. Această credinţă le ţinea loc de pâine, alinându-le durerea burţilor flămânde. După ce Maheu, împreună cu

toţi ai săi apucau să înghită, prea lacomi, fiertura de apă chioară, pătrundeau într-o existenţă ameţitoare, în extazul iscat de nădejdea unei vieţi mai fericite, pentru care odinioară martirii se lăsau zvârliţi în groapa cu fiare.

Din momentul acela, Étienne devenise şeful lor necontestat. În discuţiile ce aveau loc seară de seară, pronunţa oracole, pe măsură ce cărţile citite, ascuţindu-i mintea, îl făceau să capete păreri sigure în toate chestiunile. Zăbovea nopţi întregi, aplecat asupra cărţilor, şi începuse să primească tot mai multe scrisori; se abonase chiar la ziarul *Vengeur,* o foaie socialistă, care se tipărea în Belgia; iar această publicaţie, cea dintâi care pătrundea în colonie, îi atrăsese din partea tovarăşilor săi de lucru o foarte mare consideraţie. Popularitatea sa crescândă îl impresiona, zi de zi, tot mai mult. Să întreţină o vastă corespondenţă, să discute soarta muncitorimii cu oameni din cele patru unghiuri ale ţării, să i se ceară părerea de către minerii din Voreux, să ocupe mai cu seamă o poziţie proeminentă, să simtă, aţintite asupră-i, privirile tuturor, toate acestea însemnau pentru el, fostul mecanic, havatorul cu mâinile negre şi pline de unsoare, pricina unei necurmate aţâţări a trufiei. Urca cu o treaptă pe scara vieţii sociale şi pătrundea în această hulită burghezie, desfătându-se, dar fără a-şi mărturisi chiar sieşi satisfacţiile pe care le dăruie inteligenţa şi bunul trai. O singură nemulţumire stăruia înăuntru-i, conştiinţa lipsei sale de cultură, ceea ce îl făcea să fie încurcat şi timid de îndată ce se găsea în faţa unui domn în redingotă. Chiar dacă continua să se instruiască, înghiţind tot ce-i cădea în mână, faptul că nu ştia să se folosească de nicio metodă îl făcea să asimileze foarte încet şi, în cele din urmă, se producea o asemenea confuzie, încât sfârşea prin a dobândi cunoştinţa unor lucruri pe care nu izbutise să le înţeleagă. De aceea, bunul-simţ, în unele ceasuri de cumpănă, îl făcea să se simtă neliniştit, neîncrezător în misiunea sa şi cu teama că

s-ar putea să nu fie el omul aşteptat. Poate că ar fi fost nevoie de un avocat, de un cărturar, care să ştie să vorbească şi să acţioneze, fără a compromite cauza tovarăşilor săi de lucru. Dar o revoltă îl făcea să-şi recâştige, de îndată, cumpătul. Nu, nu, nu de avocaţi este nevoie! Toţi sunt nişte ticăloşi şi se folosesc de ştiinţa lor ca să sugă poporul! Fie cum o fi, dar muncitorii trebuie să-şi atingă ţinta prin propriile lor mijloace. Iar visu-i de şef al poporului îl legăna iarăşi: Montsou la picioarele sale, Parisul, în negura depărtării, cine ştie? Pe băncile deputăţiei într-o zi, la tribuna unei săli ticsite, depinde se vedea abătând asupra burghezilor trăsnetele celei dintâi cuvântări rostite de un lucrător în vreun parlament.

De câteva zile Étienne era într-o încurcătură. Pluchart scria scrisoare după scrisoare, oferindu-se să vină la Montsou pentru a încălzi zelul greviştilor. Era vorba de a organiza o întrunire restrânsă, pe care ar prezida-o mecanicul; lucrul fusese pus la cale cu gândul să folosească greva ca mijloc de a-i atrage în sânul Internaţionalei pe mineri, care până atunci se arătaseră neîncrezători faţă de această mişcare. Étienne se temea de scandal, dar, cu toate acestea, s-ar fi învoit cu ideea lui Pluchart de a veni la Montsou dacă Rasseneur n-ar fi dezaprobat cu atâta violenţă această intervenţie. Tânărul Étienne, cu toată autoritatea de care dispunea, trebuia totuşi să ţină seama de părerea cârciumarului, care avea, în această privinţă, mai vechi state de serviciu şi care îşi făcuse, printre muşteriii săi, destui adepţi. De aceea era încă în cumpănă, neştiind ce să răspundă.

Exact luni, către ceasurile patru, pe când Étienne se găsea doar cu mama Maheu în încăperea de jos a casei, sosi o nouă scrisoare expediată din Lille. Maheu, nemaiputând îndura trândăvia, plecase la pescuit: dacă avea norocul să prindă, mai jos de stăvilarul canalului, vreun peşte mai acătării, au să-l vândă, ca să aibă cu ce să-

şi cumpere pâine. Taica Bonnemort şi micul Jeanlin o şterseseră, ca să-şi încerce picioarele de-abia drese, în vreme ce copiii ieşiseră cu Alzire, care-şi petrecea ceasuri întregi pe rambleu adunând bucăţele de cărbune. Şezând lângă focul care abia pâlpâia, şi pe care nu mai îndrăznea să-l întreţină, mama Maheu, descheiată, cu un sân ce peste cămaşă îi atârna până la pântece, îi dădea Estellei să sugă.

Când tânărul împături la loc scrisoarea, ea îl întrebă:

— Veşti bune? O să ni se trimită bani?

Étienne făcu semn că nu, şi ea continuă:

— Nu ştiu ce o să ne facem în săptămâna asta... În sfârşit, om mai ţine piept totuşi, cum om putea, dacă avem sfânta dreptate cu noi, nu-i aşa? Căci dreptatea te îmbărbătează, şi cu ea ajungi totdeauna să fii şi cel mai tare.

La acest ceas socotea că greva e lucrul cel mai cuminte. Mai bine ar fi fost dacă, fără a părăsi lucrul, ar fi putut sili compania să le recunoască dreptatea. Dar de vreme ce tot l-au părăsit, nu trebuia să-l reia înainte de a li se satisface revendicările. În această privinţă, hotărârea îi era nestrămutată. Mai bine să crape de foame decât să se recunoască învinşi, când dreptatea era de jartea lor!

— Ah, sări Étienne, de ce nu izbucneşte vreo binecuvântată molimă ca să ne scape de toţi aceşti exploatatori care stăpânesc compania?!

— Nu, nu, răspunse ea, nu trebuie să doreşti moartea nimănui. Tot nimic n-am câştiga, căci s-ar ivi alţii care să le ia locul... În ce mă priveşte, eu nu doresc decât ca ăştia care sunt să aibă parte de gânduri mai sănătoase, şi cred că aşa se va întâmpla, căci pretutindeni se găsesc şi oameni de treabă... Ştii că nu sunt deloc pentru politica dumitale.

Într-adevăr, ea dezaproba de obicei violenţa cuvintelor lui şi îl socotea prea bătăios. Vrerea de a obţine plata cuvenită pentru munca depusă era dreaptă; dar de ce să te ocupi de

o grămadă de lucruri, de burghezie, de guvern? De ce să te bagi în treburile altora, ca să mai dai până la urmă şi de belea? îi păstra totuşi respect pentru că nu se îmbăta şi pentru că îi plătea cu regularitate cei patruzeci şi cinci de franci pentru casă şi masă. Dacă un om se poartă cum se cuvine, drept este să i se treacă cu vederea multe lucruri.

Étienne vorbi atunci despre acea republică ce va da pâine tuturor oamenilor. Dar mama Maheu datina neîncrezătoare din cap, căci îşi aducea aminte de 48, un an de prăpăd, care, la începuturile căsniciei lor, îi lăsase goi puşcă şi pe ea, şi pe bărbat-su. Nu mai contenea vorbindu-i despre necazurile acelor vremuri, cu glasul posomorât, cu ochii pierduţi, cu pieptul afară, în vreme ce micuţa Estelle, încleştată de ţâţa maică-sii, îi dormea în poală. Şi, preocupat, Étienne privea cu ochi neclintiţi acest sân prelung, a cărui albeaţă se deosebea vădit de culoarea gălbejită a obrazului ei grozav de îmbătrânit.

— Nicio para chioară, murmură ea, nici urmă de mâncare, iar minele toate îşi încetau lucrul. Ei, ce să mai spun, lumea crăpa de foame întocmai ca şi astăzi!

Dar chiar în acea clipă uşa se deschise, şi amândoi rămaseră muţi de uimire văzând-o pe Catherine, care intrase în casă. De când fugise cu Chaval, nu o mai văzuse nimeni prin colonie. Era atât de tulburată, încât, mută şi tremurând toată, nici nu închisese uşa. Crezuse că o va găsi pe maică-sa singură, iar prezenţa tânărului o făcea să nu mai ştie de rostul frazei ce şi-o ticluise pe drum.

— Ce dracu mai cauţi aici?! strigă mama Maheu, fără măcar să se ridice de pe scaun. Nu mai vreau să te văd, cară-te!

Atunci Catherine încercă să-şi amintească unele crâmpeie din vorbele pregătite:

— Uite, mamă, cafea şi zahăr… le-am adus copiilor… Am făcut ore suplimentare, m-am gândit la ei…

Scoase din buzunare jumătate de kilogram de cafea şi

jumătate de kilogram de zahăr, pe care îşi luă curajul de a le pune pe masă. În vreme ce lucra la Jean-Bart, greva de la Voreux o îngrijora şi găsise doar acest mijloc de a le veni cât de cât în ajutor părinţilor ei, spunând că se gândise la copii. Dar inima bună a Catherinei nu o făcea mai puţin neîmpăcată pe maică-sa, care răspunse:

— Decât să ne aduci bunătăţi de-astea, mai bine rămâneai acasă, ca să avem mai multă pâine.

O copleşi, îşi vărsă năduful, zvârlindu-i în obraz toate vorbele de ocară pe care le tot spunea împotriva ei de o lună de zile. Să fugi cu un bărbat, să împărţi patul cu el de la şaisprezece ani, când îi ştii pe ai tăi la ananghie! Doar cea din urmă dintre fiicele denaturate e în stare de o aşa faptă. O prostie oarecare poate fi trecută cu vederea, dar o mamă nu poate uita niciodată o asemenea ispravă. Şi, totuşi, ar mai încăpea vreo vorbă dacă cineva ar fi ţinut-o vreodată legată! Da nici pomeneală de aşa ceva, era slobodă ca pasărea cerului, şi cine ce-i spunea decât să doarmă noaptea acasă…

— Ia spune-mi, ce naiba-ţi furnică prin carne, la vârsta ta?

Catherine, lângă masă, asculta, stană de piatră, necutezând a ridica privirea din pământ. Un tremur scutura plăpându-i trup de fată întârziată încă pe drumul maturităţii, şi încerca să răspundă, în cuvinte întretăiate:

— Of, Doamne, dacă ar fi vorba numai despre mine şi despre plăcerea mea!… Dar e vorba despre el. Dacă el vrea, atunci, într-adevăr, silită sunt să vreau şi eu, nu? Pentru că, înţelegi, mamă, el e mai tare… Cine poate să ştie dinainte unde au să ajungă lucrurile? În sfârşit, asta este, şi ceea ce e făcut nu e de desfăcut, pentru că acum tot mai bine e cu el decât cu altul. Trebuie să mă ia de nevastă.

Se apăra fără revoltă, cu pasiva resemnare a fetelor care, prea de timpuriu, se dau unui bărbat. Nu era oare aceasta

legea tuturor? Nu visase niciodată la altceva, ştiind că n-o aşteaptă decât să fie siluită în dosul rambleului, apoi să aibă un copil la şaisprezece ani, şi, în cele din urmă, mizeria căsniciei, dacă cumva curtezanul o lua în căsătorie. Şi ea nu roşea de ruşine şi nici nu tremura astfel decât din pricina mâhnirii că maică-sa îi vorbea ca unei târfe în faţa acestui băiat, a cărui apăsătoare prezenţă o umplea de deznădejde.

Între acestea, Étienne se ridicase de pe scaun pentru a aţâţa, chipurile, locul pe jumătate stins, vrând să nu stingherească discuţia. Dar privirile li se încrucişară; el o găsea palidă, vlăguită şi totuşi frumoasă, cu ochii aceia atât de limpezi pe obrazu-i ce începuse a se ofili; şi nu-l mai încerca decât un straniu simţământ, necazul împotriva ei pierise cu totul; n-ar fi vrut decât s-o ştie fericită cu acest om, pe care, dintre ei doi, ea îl preferase. Simţea nevoia de a se mai interesa încă de ea, o pornire de a se duce la Montsou pentru a-l forţa pe Chaval să se poarte frumos cu Catherine. Dar ea nu văzu decât milă în această căldură care nu încetase să i se dăruiască şi îşi zicea că, pesemne, el o dispreţuia de o tot privea aşa. Atunci avu o asemenea strângere de inimă, încât, înăbuşindu-se, nu fu în stare să mai bâiguie alte cuvinte de scuză.

— Asta este, şi basta, mai bine că taci! reluă neînduplecată mama Maheu. Dacă te-ai întors ca să rămâi, atunci intră; altminteri, piei de îndată din faţa ochilor mei şi socoteşte-te fericită că nu-s la largul meu, ca să-ţi reped un picior undeva!...

Ca şi cum, deodată, această ameninţare se şi înfăptuise, Catherine simţi în spate o lovitură de picior, dată cu toată puterea şi a cărei violenţă o lăsă zăpăcită de uimire şi de durere. Era Chaval, care, dând buzna în odaie dintr-o săritură peste pragul uşii deschise, îi trântise o lovitură de animal nărăvaş. De vreun minut o pândea de afară.

— Aha, curvă, urlă el, te-am urmărit, ştiam eu bine că te-

ai întors aici ca să-ţi dai poalele peste cap! Tu îl plăteşti, nu? îl cinsteşti cu cafea din banii mei!

Mama Maheu şi Étienne, buimăciţi, încremeniseră. Cu gestul unui om scos din minţi, Chaval o gonea pe Catherine spre uşă.

— Ieşi odată, fire-ai a dracului!

Şi pe când ea se pitea într-un ungher, el o luă de astă dată pe maică-sa la refec:

— Frumoasă meserie să stai de pază, când colo, în odaia de deasupra, fiică-ta e cu cracii în sus!

În sfârşit, o înşfăcase pe Catherine şi o zgâlţâia, târând-o afară. Când ajunse la uşă, se mai întoarse o dată către mama Maheu, care rămăsese pironită pe scaun. Uitase să-şi acopere pieptul. Estelle adormise, cu nasul în fusta de lână a maică-sii, iar sânul enorm spânzura slobod şi gol, ca ţâţa unei vaci robuste.

— Când nu e fata, maică-sa se lasă coţăită! urlă Chaval. Aşa, arată-ţi cărnurile, scârnăviei de chiriaş-tu, n-are să-i fie silă!

Étienne vru întâi să-l pălmuiască pe Chaval. Temându-se că încăierarea va ridica întreaga colonie în picioare, îşi stăpâni pornirea de a i-o smulge pe Catherine. Dar şi pe Chaval îl cuprinse furia, şi cei doi bărbaţi se găsiră faţă în faţă, cu ochii injectaţi de sânge. Îi învrăjbea o veche ură, o gelozie nedată în vileag, dar mocnind înăuntru-le de prea multă vreme, izbucnea în această clipă, în care trebuia ca dintre ei doi unul să-l înghită pe celălalt.

— Bagă-ţi minţile-n cap – bâlbâi Étienne cu fălcile strânse – am să-ţi fac de petrecanie…

— Încearcă dacă-ţi dă mâna! răspunse Chaval.

Mai rămaseră cu privirea pironită unul în ochii celuilalt câteva secunde, dar atât de aproape, încât îşi dogoreau faţa cu văpaia răsuflării. Şi numai Catherine, luându-şi de mână, rugătoare, ibovnicul, izbuti să-l scoată din casă şi îl târî afară din colonie, fugind fără ca măcar să întoarcă

capul.

— Ce brută! mârâi Étienne, trântind uşa de dudui toată casa. Îl răscolea o mânie cumplită şi fu nevoit să se aşeze pe scaun.

În faţă-i, mama Maheu nici nu se clintise din loc. Ea făcu un gest larg şi se aşternu o tăcere apăsătoare şi grea de povara atâtor lucruri pe care nu şi le spuneau. În ciuda vrerii lui de a-şi îndrepta ochii în altă parte, privirea i se întorcea totuşi spre pieptul ei, spre acea cărnoasă piftie albă a cărei lucire, de astă dată, îl stingherea. Ea avea, fireşte, patruzeci de ani, şi trupu-i era fleşcăit, ca al unei femele doldora, ce rodise prea din belşug; dar aţâţa încă poftele multora, aşa cum era, mare, bine clădită, cu faţa-i puternică şi prelungă de fostă fată frumoasă. Agale şi nepăsătoare, îşi apucă ţâţa cu amândouă mâinile, vârând-o sub cămaşă. Împinse cu degetul şi un trandafiriu petec de sân, ce stăruise îndărătnic la vedere, apoi îşi încheie nasturii, rămânând cu desăvârşire neagră, în vechea-i jachetă ce-i îndiguia revărsarea cărnurilor.

— E un porc, spuse ea în cele din urmă. Numai unui porc ce se tăvăleşte în mlaştină îi pot veni în minte aşa scârnave gânduri... În ce mă priveşte, nici că mă sinchisesc. Nici nu merită să-i răspunzi. Apoi, cu glasul unui om sincer, adăugă, fără a-şi clinti ochii dintr-ai lui: Am şi eu, fără-ndoială, cusururile mele, dar pe ăsta nu-l am... Numai doi bărbaţi pe lume s-au atins de mine, un încărcător de vagonete, cândva, demult, când aveam cincisprezece ani, şi apoi Maheu. Dacă m-ar fi părăsit şi el, ca şi celălalt, nu ştiu, zău, ce aş îi ajuns, şi nu mă mai laud că m-am purtat frumos cu el de când ne-am luat pentru că uneori nu apuci să faci răul doar pentru că nu se iveşte clipa prielnică... Decât că spun cum s-a-ntâmplat şi cunosc destule vecine care nu se pot lăuda nici măcar cu atât, nu-i aşa?

— Asta e foarte adevărat, răspunse Étienne, ridicându-se de pe scaun.

Şi ieşi, în vreme ce ea se apuca să reaţâţe focul, după ce o întinsese pe două scaune pe Estelle, care adormise. Dacă Maheu reuşea să prindă vreun peşte şi să-l vândă, atunci, totuşi, va pune o supă la fiert.

Afară începuse să se aştearnă giulgiul nopţii, al unei nopţi îngheţate, iar Étienne mergea cu capu-n pământ, năpădit de o mâhnire neagră. Nu-l mai răscolea nici clocotul de mânie împotriva bărbatului şi nici mila pentru sărmana fată chinuită. Brutala scenă la care fusese martor pierea, înecată în apele uitării, ca să-l zvârle cu închipuirea către suferinţele tuturor, către grozăviile mizeriei. Revedea toată colonia, lipsită de o firimitură de pâine, cu femeile şi copilaşii lor, culcându-se cu toţii nemâncaţi, acest întreg popor de oameni ce se zbăteau flămânzi. Iar îndoiala aceea, ce sălăşluia în umbra sufletului său, se deştepta acum, în cotropitoarea melancolie a înserării, chinuindu-l cu o nelinişte mai răscolitoare decât o resimţise vreodată. Cu ce grozavă răspundere se împovărase! Îi va împinge, oare, mai departe, sprijinindu-i în îndărătnica lor rezistenţă, şi acum, când nu mai existau nici bani şi nici credite? Şi care fi-va deznodământul dacă de nicăieri nu le venea vreun ajutor, dacă foamea le va prăbuşi curajul? Şi deodată avu viziunea dezastrului: copii care se stingeau, mame care plângeau în hohote, în vreme ce bărbaţii, palizi şi şubrezi, coborau din nou în mine. Mergea întruna, picioarele i se poticneau prin pietrele drumului, iar gândul că biruinţa ar putea fi, în cele din urmă, de partea companiei şi că el va fi vinovat de nenorocirea tovarăşilor săi de lucru abătea asupră-i o spaimă cu neputinţă de îndurat.

Când ridică privirile din pământ, îşi dădu seama că se afla în faţa minei Voreux. Întunecata masă a construcţiilor se îngreuia sub păcura beznei, tot mai cotropitoare. În mijlocul incintei pustii, brăzdata de uriaşe umbre încremenite, aceste construcţii păreau o fortăreaţă părăsită. De îndată ce maşina de extracţie se oprea, viaţa

evada dintre ziduri. La acest ceas de noapte niciun suflu nu mai cutreiera acele meleaguri, nici vreo lumină de lanternă, nici vreun glas omenesc. Însăşi suflarea pompei nu era decât o îndepărtată horcăială, venită cine ştie de unde, din neantul în care se prăbuşise întreaga mină.

Étienne privea, şi inima i se înviora iar. Dacă muncitorii erau flămânzi, apoi companiei, în schimb, milioanele îi erau ştirbite. Şi, atunci, de ce victoria ar fi de partea ei, în această bătălie dintre muncă şi capital? În orice caz, chiar de ar fi să câştige ea, această victorie ar plăti-o scump. Îşi vor număra morţii, dar după aceea. Era din nou cuprins de o furie care-l aţâţa la luptă, de sălbatica pornire de a sfârşi odată cu mizeria, chiar cu preţul vieţii. Mai bine să crape întreaga colonie deodată, decât unul câte unul, din pricina foametei şi a nedreptăţii. Îi reveneau în minte filele unor cărţi nu destul de bine înţelese, pildele unor popoare ce-şi incendiaseră propriile lor cetăţi pentru a stăvili înaintarea vrăjmaşilor, nelămurite întâmplări cu mame care, pentru a-şi scăpa copiii de sclavie, le spărgeau capetele, cu oameni care preferau să moară de foame decât să se atingă de pâinea tiranilor împilatori. Toate acestea îl exaltau, vâlvătaia de purpură a bucuriei se înălţa acum din ceea ce fusese neagra-i tristeţe, şi-şi alunga îndoiala, ruşinându-se de acea laşitate de o clipă. Şi, în această redeşteptare a credinţei, se simţea iarăşi cuprins de trufie, înălţându-se în propria-i închipuire tot mai sus; se bucura că este şef, că se ştie urmat de către ceilalţi, chiar până la jertfă, se visa din ce în ce mai puternic, vedea sfârşitul încoronat de triumf. Îşi şi închipuia o scenă pecetluită de simplitatea măreţiei, renunţarea la privilegiul puterii, remiterea autorităţii în mâinile poporului, în ceasul în care el va fi stăpânul.

Dar se trezi din visare, tresărind la auzul glasului lui Maheu, care-i povestea că avusese noroc, că prinsese un păstrăv splendid, pe care-l vânduse cu trei franci. Făcuse, aşadar, rost de fiertură. Étienne îl lăsă pe tovarăşul său de

lucru să se întoarcă singur în colonie, spunându-i că va veni şi el mai târziu, şi intră ca să se aşeze la o masă în cârciuma *Avantage*, unde aşteptă plecarea unui client pentru a-i aduce, fără vreun ocol, la cunoştinţă lui Rasseneur că-i va scrie lui Pluchart să vină de îndată în Montsou. Luase, în sfârşit, o hotărâre. Voia să organizeze întrunirea proiectată, căci credea că izbânda va fi, sigur, de partea lor dacă minerii din Montsou vor adera, în masă, la Internaţională.

4

La *Bon-Joyeux,* în cârciuma văduvei Désir, se organizase acea întrunire restrânsă, care urma să aibă loc joi, la ceasurile două. Văduva, peste măsură de indignată de amărăciunile la care erau supuşi copiii ei, minerii, nu mai înceta să-şi verse focul şi năduful, mai cu seamă de când cârciuma îi era cam pustie. Nicicând vreo grevă nu se arătase atât de puţin însetată, băutorii se închideau în casă, din teama de a nu contraveni cuvântului de ordine prin care erau sfătuiţi să fie cuminţi. De aceea, orăşelul Montsou, mişunând în zilele de târg de mulţime de oameni, îşi dădea acum cu o expresie de jale în vileag larga-i stradă mută şi posomorâtă. Berea nu mai curgea pe tejghele şi din pântece, prelungindu-se în pârâiaşe pe caldarâmul acum uscat. Pe trotuarul din faţa cârciumii *Casimir* şi al cafenelei *Progrès* nu se mai vedeau decât palidele chipuri ale cârciumăreselor, cercetând cu ochi iscoditori întinderile uliţelor; apoi, până şi în inima Monstouului, cât ţinea drumul de la cafeneaua *Lenfant* până la cafeneaua *Tison,* trecând prin faţa cafenelei *Piquette* şi a cârciumii *Tête-Coupée,* se întindea o cale pustie; doar în cafeneaua *Saint-Eloi,*

frecventată de contramaiştri, mai gâlgâia berea în câteva halbe; şi atmosfera de pustietate se întindea până la localul *Volcan,* ale cărui muieri şomau, din lipsă de amatori, cu toate că ar fi fost dispuse să mai lase din preţ, primind doar douăzeci şi cinci de centime, în loc de cincizeci, având şi ele în vedere vitregia vrejurilor. Un adevărat doliu îşi cernea mâhnirea în inima întregului ţinut.

— La dracu – strigase văduva Désir, plesnindu-se cu amândouă mâinile peste şolduri – jandarmii sunt de vină! Dacă au poftă, n-au decât să mă bage şi la răcoare, da, încaltea să le dau şi eu de furcă!

Pentru ea toate autorităţile, toţi patronii erau jandarmi, un termen de dispreţ general, în care erau cuprinşi toţi vrăjmaşii poporului. Şi ea primise, cu mare entuziasm, propunerea pe care i-o făcuse Étienne: doar toată casa ei aparţinea minerilor; le va pune la dispoziţie, fără niciun ban, sala de dans, şi ea singură va trimite până şi invitaţiile, pentru că aşa cerea legea. De altfel, dacă legea nu era mulţumită, cu atât mai bine! O să-i facă cu ou şi cu oţet! Începând de a doua zi, tânărul îi aduse să semneze vreo cincizeci de scrisori, pe care el le dăduse la copiat vecinilor din colonie care ştiau să scrie; iar aceste scrisori fură trimise în mine, la delegaţi şi la oamenii de care erau siguri. Ordinea de zi, cea mărturisită, era discutarea continuării grevei; numai că, în realitate, era aşteptat Pluchart, şi nădăjduiau o cuvântare din parte-i, în vederea obţinerii unei adeziuni în masă la Internaţională.

Joi dimineaţă Étienne fu cuprins de nelinişte nevăzându-l sosind pe fostul său contramaistru, care le făgăduise, printr-o telegramă, că va fi în Montsou miercuri seară. Atunci, oare, ce se petrecea? Era foarte necăjit că nu se va putea înţelege cu el înainte de a avea loc întrunirea. Chiar de la ceasurile nouă, Étienne plecă la Montsou, cu gândul că, poate, mecanicul se dusese de-a dreptul acolo, fără a se mai opri la Voreux.

— Nu, nu l-am văzut pe prietenul dumitale, răspunse văduva Désir. Dar am făcut toate pregătirile, vino numai de vezi.

Îl conduse în sala de dans. Ornamentaţia rămăsese aceeaşi, adică nişte ghirlande ce susţineau, în tavan, o coroană alcătuită din flori de hârtie colorată şi nişte inscripţii de carton aurit, cu înşiruirea unor nume de sfinţi şi de sfinte, de-a lungul pereţilor. Doar tribuna muzicanţilor fusese înlocuită cu o masă şi trei scaune, aşezate într-un colţ al încăperii; şi nişte bănci, rânduite oblic, umpleau sala.

— E cum nu se poate mai bine, declară Étienne.

— Şi să ştiţi, reluă văduva, sunteţi ca la dumneavoastră acasă. Înjuraţi cât vă ţine gura... Jandarmii, dac-or vrea să intre, trebuie să treacă întâi peste trupul meu.

Cu toată îngrijorarea care-l apăsa, Étienne nu se putu stăpâni să nu surâdă privind-o, atât îi părea de enormă cu perechea ei de sâni, dintre care unul singur avea nevoie de un bărbat ca să-l cuprindă, ceea ce însemna că acum, dintre cei şase ibovnici săptămânali, lua câte doi în fiecare seară, că prea era treabă din belşug.

Dar Étienne rămase uimit văzându-i intrând pe Rasseneur şi pe Suvarin; şi cum văduva pleca, lăsându-i pe toţi trei singuri, în acea mare încăpere pustie, el strigă:

— Ei, aţi şi venit?!

Suvarin, care lucrase în timpul nopţii la Voreux, deoarece mecanicii nu erau în grevă, venise doar din curiozitate. Cât despre Rasseneur, acesta părea cam stingherit de vreo două zile. De pe chipu-i gras şi rotofei pierise surâsul acela blajin.

— Pluchart n-a venit, sunt grozav de neliniştit, adăugă Étienne.

Cârciumarul îi ocoli privirea şi răspunse printre dinţi:

— În ce mă priveşte, nu sunt deloc mirat, nici nu-l mai aştept.

— Cum adică?

Atunci, hotărându-se, Rasseneur îl privi pe celălalt drept în ochi şi spuse cu aerul unui om curajos:

— Uite ce-i: şi eu i-am trimis o scrisoare, dacă vrei să ştii, şi în scrisoarea asta l-am rugat să nu vină... Da, pentru că găsesc mai nimerit să ne facem treburile noi între noi, fără să ne adresăm străinilor.

Étienne, scos din sărite, tremurând de mânie, cu ochii ţintă în ochii lui Rasseneur, tot repeta, bâlbâind:

— Ai făcut una ca asta? Ai făcut una ca asta?

— Da, am făcut-o, şi foarte bine am făcut! Şi ştii, doar, ce încredere am în Pluchart. E şi destoinic, şi om dintr-o bucată, poţi fi sigur la drum cu el... Dar, vezi, nici nu mă sinchisesc de ideile voastre, asta în ce mă priveşte pe mine! Politica, guvernul, habar n-am de toate astea! Ceea ce vreau este doar ca muncitorul din mină să fie tratat omeneşte. Am lucrat în fundul minei vreme de douăzeci de ani şi am năduşit acolo în aşa hal de trudă şi de lipsuri, încât am jurat să obţin îndulcirea soartei pentru nenorociţii care mai muncesc încă în străfundurile pământului; şi îmi spune inima că n-o să izbutiţi, cu toate isprăvile astea, decât să înrăutăţiţi şi mai mult soarta muncitorului... Când foamea îl va sili să coboare din nou în mină, va fi şi mai rău frecat. Compania îl va răsplăti cu lovituri de ciomag, ca pe un câine scăpat pe care-l vâri înapoi în coteţ... Iată ce vreau eu să împiedic, mă-nţelegi?

Ridica glasul, cu burta înainte, înfipt bine pe groasele-i picioare. Şi toată firea sa de om cumpănit şi plin de răbdare se destăinuia în fraze limpezi, îmbelşugate, rostite fără nicio sforţare. Nu era oare o nerozie credinţa că lumea poate fi schimbată deodată, că muncitorii pot fi puşi să ia locul patronilor şi să-şi împartă între ei banii cu uşurinţa cu care şi-ar fi împărţit un măr? Ar trebui să treacă mii şi mii de ani pentru ca, poate, acest lucru să se înfăptuiască. Şi, dacă e aşa, atunci să facă bine şi să-l mai slăbească cu minunile! Hotărârea cea mai înţeleaptă pentru cel ce nu

vrea să-şi spargă capul de pragul de sus este să meargă drept, să ceară reforme cu putinţă de obţinut, să se urmărească, în sfârşit, îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă ale muncitorilor, folosindu-se pentru aceasta toate prilejurile. Aşa, de pildă, dacă s-ar ocupa de asta, el ar fi în stare să determine compania să accepte condiţii mai bune pentru mineri în loc ca, dând dracului compania, să crape cu toţii, de încăpăţânaţi ce erau.

Cu vorba sugrumată de indignare, Étienne îl lăsase să spună tot. Dar apoi strigă:

— La dracu, vasăzică ai bragă în vine, nu sânge!

O clipă simţi pornirea să-l pălmuiască; şi, pentru a se împotrivi ispitei, se avântă în sală cu paşi mari şi-şi potoli furia lovind băncile, înşiruite pe podea, printre care îşi croia drum.

— Cel puţin închideţi uşa, le atrase Suvarin luarea-aminte. Nu e nevoie să vă audă toată lumea.

După ce se duse el însuşi şi o închise, se aşeză liniştit pe unul dintre scaunele de la birou. Îşi răsucise o ţigară şi îi învălui pe ceilalţi doi cu privirea-i blândă şi ageră, în vreme ce buzele i se subţiaţi într-un zâmbet discret.

— Nu-ţi mai face inimă rea, că supărarea tot nu duce la nimic, spuse cu înţelepciune Rasseneur. Crezusem şi eu la început că eşti om cu judecată. Ai făcut foarte cuminte că le-ai cerut tovarăşilor de lucru să-şi păstreze calmul, că i-ai silit să nu se mişte din casă şi ai folosit, în sfârşit, întreaga ta autoritate pentru păstrarea ordinii. Pentru ca tocmai acum să-i arunci în haos!

De fiecare dată când ieşea dintre şirurile de bănci, Étienne se întorcea spre cârciumar, îl apuca de umeri, îl zgâlţâia, strigând şi zvârlindu-i răspunsul în faţă:

— Da, trăsnească-mă cerul, vreau cu tot dinadinsul să-mi păstrez calmul! Da, e adevărat, le-am impus o disciplină! Fireşte că da! Şi acum încă le mai cer să fie liniştiţi! Numai că, la urma urmelor, nu putem fi batjocura nimănui... Tu

eşti fericit că poţi să stai nepăsător. În ce mă priveşte, în unele clipe nici nu mai ştiu ce-i cu mine.

Era, din parte-i, o mărturisire. Îşi lua în râs propriile-i iluzii de neofit, visul său sfânt, ce-l făcuse să vadă o cetate în care dreptatea avea să domnească, în curând, între oamenii deveniţi fraţi. Nici că se poate lucru mai cuminte decât să încrucişezi braţele şi să aştepţi, să-i vezi pe oameni înghiţindu-se unii pe alţii, până la sfârşitul veacurilor, ca lupii... Nu! Este necesar să te amesteci în vâltoare, căci altfel nedreptatea nestinsă va rămânea de-a pururi şi, cât va fi lumea şi pământul, bogaţii vor suge sângele celor săraci. De aceea, nu-şi va ierta niciodată prostia de a fi gândit cândva că trebuie înlăturată politica din problemele sociale. Nu ştia nimic pe atunci, dar apoi citise, studiase. Acum, ideile sale ajunseseră la maturitate; se lăuda de a fi conceput un sistem. Totuşi, îl explica prost, în fraze confuze în care găseai câte ceva din toate teoriile pe care le vânturase, pentru a le părăsi apoi, una câte una. Pe piscul cel mai înalt rămânea trainică ideea lui Karl Marx: capitalul nu era decât rezultatul jafului; munca avea şi datoria şi dreptul de a pune din nou stăpânire pe aceste avuţii prădate. În practică, ca şi Proudhon[8] se lăsase cucerit de himera creditului reciproc, de himera unei uriaşe bănci de schimb, prin existenţa căreia intermediarii să fie înlăturaţi; apoi, asociaţiile cooperative ale lui Lassalle[9], înzestrate de stat, prefăcând, treptat-treptat, pământul într-o singură cetate industrială, îl pasionaseră, până în ziua

[8] *Pierre-Joseph Proudhon* – publicist, economist şi sociolog francez, unul dintre întemeietorii anarhismului, ale cărui idei reformiste contrarevoluţionare au fost combătute de Marx în lucrarea sa „Mizeria filosofiei”.

[9] *Ferdinand Lassalle* – socialist mic-burghez german, întemeietorul uneia din varietăţile oportunismului în mişcarea muncitorească. Greşelile teoretice şi politice ale lassallienilor au fost aspru criticate de Marx în „Critica programului de la Gotha” şi de Lenin în „Statul şi revoluţia”.

când îl cuprinsese dezgustul, când îşi dăduse seama de dificultăţile pe care le-ar întâmpina exercitarea oricărui control; şi, de puţină vreme, ajunsese la ideea colectivismului, cerând ca toate mijloacele de producţie să fie puse în mâinile colectivităţii. Dar toate acestea rămâneau gânduri nelămurite; nu ştia cum să înfăptuiască acest nou vis, aşa cum se simţea legat încă de scrupulele sensibilităţii şi ale raţiunii, şi nu destul de îndrăzneţ încât să facă afirmaţii absolute, ca sectarii. Nu putea decât să spună că, înainte de orice altă problemă, era una singură, şi anume: să se pună mâna pe conducere. Abia după aceea se va vedea ce rămâne de făcut.

— Dar ce te-a apucat? De ce te dai cu burghezia? continuă el cu violenţă, întorcându-se din nou, înfipt pe picioare, în faţa cârciumarului. Doar tu singur, cu gura ta, spuneai altădată: trebuie să crape buba!

Pe obrajii lui Rasseneur apăru o uşoară roşeaţă.

— E adevărat, aşa am spus, şi dacă-ntr-adevăr o să crape, ai să vezi că nu sunt deloc mai fricos decât alţii... Numai că nici în ruptul capului nu mă învoiesc să fiu de partea acelora care măresc haosul cu gândul de a pune laba pe o situaţie.

La rându-i, roşi şi Étienne. Cei doi bărbaţi nu mai strigară, devenind duşmănoşi şi haini, cuprinşi de mânia rece a rivalităţii dintre ei. În realitate, din această pricină sistemele lor aveau ceva excesiv, făcându-l pe unul să cadă în exagerări revoluţionare, iar pe celălalt să arboreze o prudenţă de circumstanţă, determinaţi astfel să treacă dincolo de adevăratele lor convingeri, în fatalitatea acestor roluri, niciodată alese de ei înşişi. Iar Suvarin, care-i asculta, lăsă să i se vadă, pe chipu-i de fată blondă, un dispreţ tăcut, strivitorul dispreţ al omului gata să-şi dea viaţa, neştiut de nimeni, fără măcar a smulge din această jertfă vreo aureolă de martir.

— Carevasăzică, pe mine m-ai ţintit? întrebă Étienne. Mă

pizmuieşti?

— Să te pizmuiesc? Da de ce? răspunse Rasseneur. În ce mă priveşte, eu nu fac pe omul de seamă şi nici nu încerc să creez la Montsou o secţiune, pentru a deveni secretarul ei.

Celălalt voi să-i curme vorba, dar el adăugă:

— Haide, vorbeşte deschis! Nici nu-ţi pasă de Internaţională, arzi doar de dorinţa de a ne fi căpetenie, de a face pe domnul corespondent al faimosului Consiliu federal din nord!

O clipă domni tăcerea. Fremătând, Étienne reluă:

— Bine... Credeam că nu am nimic să-mi reproşez. Totdeauna îţi ceream sfatul, ştiind că luptaseşi aici mult timp înaintea mea. Dar de vreme ce nu eşti în stare să suporţi pe nimeni alături de tine, voi acţiona, de astăzi înainte, cu desăvârşire singur... Dar, mai întâi, îţi atrag atenţia că întrunirea va avea loc, chiar dacă Pluchart nu vine, şi că tovarăşii mei de lucru vor adera, cu sau fără voia ta.

— Oho, să adere!... murmură cârciumarul. Mai va până atunci... Trebuie să-i convingi să plătească cotizaţia.

— Nici pomeneală. Internaţionala dă o păsuire lucrătorilor în grevă. O să le plătim mai târziu, şi chiar Internaţionala ne va veni, de îndată, în ajutor.

Rasseneur, deodată, deveni furios.

— Foarte bine! Om vedea. O să fiu şi eu la întrunirea ta şi o să iau cuvântul. Da să ştii că nu te las să le suceşti prietenilor mei capul, o să-i luminez, să ştie care sunt adevăratele lor interese. Om vedea pe care dintre noi or găsi ei cu cale să-l urmeze, pe mine, pe care mă ştiu de treizeci de ani, sau pe tine, care ne-ai încurcat toate lucrurile în mai puţin de un an... Nu, nu! Lasă-mă-n pace! A sosit ceasul în care se va şti cine e mai tare!

Şi Rasseneur ieşi, trântind uşa. Ghirlandele de flori tremurară în tavan, stemele aurite se izbiră de pereţi. Apoi

sala cea mare se cufundă din nou în apăsătoarea ei tăcere.

Suvarin fuma, cu aerul său blând, şezând în faţa mesei. Étienne se plimbă o clipă tăcut şi, după aceea, multă vreme, îşi vărsă năduful faţă de Suvarin. Ce vină avea că ceilalţi se săturaseră de matahala asta de nimic şi se strânseseră în jurul lui? Şi tăgăduia că ar fi alergat după popularitate, bine nici nu ştia cum se întâmplaseră lucrurile de-şi câştigase preţioasa prietenie a celor din colonie, încrederea minerilor, autoritatea pe care o avea asupra lor la acest ceas. Era cuprins de revoltă în faţa acuzării că ar vrea să provoace haos împins de ambiţii personale şi, bătându-se cu pumnii în piept, se apăra, invocând sentimentul său de fraternitate.

Deodată se opri în faţa lui Suvarin şi strigă:

— Vezi tu, dacă m-aş şti în stare să fac un prieten să piardă, din pricina mea, o singură picătură de sânge, aş fugi în America mâncând pământul!

Mecanicul ridică din umeri şi un zâmbet îi arcui din nou buzele.

— Ei, sânge, murmură el, ce însemnătate are atâta lucru? Pământul doar are nevoie de sânge.

Étienne, liniştindu-se, îşi luă un scaun şi se aşeză la celălalt capăt, cu coatele pe masă. Acest chip bălan, ai cărui ochi visători se incendiau la răstimpuri de o sălbatică vâlvătaie roşie, îl tulburau, exercitând asupra voinţei sale o stranie înrâurire. Fără ea prietenul său să fi scos o vorbă, cucerit de însăşi această tăcere, Étienne se simţea tot mai atras de el.

— Să vedem, ce-ai face tu în locul meu? întrebă el. Oare nu am dreptate vrând să acţionez?... Nu-i aşa că cel mai cuminte lucru este să facem parte din această asociaţie?

Suvarin, după ce zvârli uşor un rotocol de fum, răspunse ca de obicei, cu vorba lui:

— Ei, prostii! Dar între timp, măcar şi atât... tot e ceva. De altfel, Internaţionala asta are să fie în curând pusă pe

roate. Se şi ocupă de ea.

— Cine adică?

— El!

Rostise acest cuvânt aproape în şoaptă, cu un aer de fervoare mistică, zvârlind o privire spre Orient. Însuşi conducătorul era acela despre care vorbea – Bakunin[10], nimicitorul.

— Numai el e în stare să dea lovitura de măciucă, continuă Suvarin, în vreme ce cărturarii tăi sunt nişte laşi cu teoriile lor evoluţioniste... în mai puţin de trei ani, Internaţionala, condusă de el, va zdrobi vechea aşezare a lumii.

Étienne ciulea urechile, foarte atent. Ardea de dorinţa de a învăţa, de a înţelege acest cult al distrugerii, despre care mecanicul rareori lăsa să-i scape câte un cuvânt, şi acela obscur, ca şi cum n-ar fi vrut să dea nimănui în vileag anumite taine.

— Dar, în sfârşit, lămureşte-mă şi pe mine. Care este ţinta pe care o urmăriţi?

— Să distrugem totul[11]... Să nu mai existe pe lume naţiuni, să nu mai existe guverne, nici proprietate, să nu mai existe Dumnezeu şi nici religii.

— Înţeleg foarte bine. Şi la ce are să vă ducă această distrugere?

— La comuna primitivă şi, fără un anume tipar, la o lume nouă, la un alt început al tuturor lucrurilor.

---

[10] Reprezentant de seamă al anarhismului, duşman înverşunat al socialismului ştiinţific. În 1869 a intrat în Internaţionala I-a cu scopul de a o submina din interior. Marx a dus o vastă campanie de demascare a esenţei antiproletare a concepţiilor lui Bakunin şi a activităţii sale dezorganizatoare. Această luptă s-a terminat cu excluderea lui Bakunin şi a partizanilor lui din Internaţională.

[11] După cum se vede, Suvarin este adept al curentului politic mic-burghez reacţionar numit anarhism care a luat naştere între 1840—70 în Europa şi care neagă orice putere de stat, inclusiv statul dictaturii proletariatului, propovăduind cultul „personalităţii libere” şi tactica terorii individuale.

— Şi care sunt mijloacele de înfăptuire? Cum socotiţi că veţi face?

— Mijloacele? Focul, otrava, pumnalul. Banditul este adevăratul erou, haiducul, revoluţionarul în plină acţiune, fără fraze culese de prin hârţoage. Este necesar ca un şir de înfricoşătoare atentate să înspăimânte pe cei puternici şi să trezească din somn mulţimile.

Vorbind, Suvarin devenea înfricoşător. Un extaz îl stăpânea. O mistică vâlvătaie îi ţâşnea din ochii-i palizi, în vreme ce firavele-i mâini încleştau marginea mesei, s-o frângă aproape. Cuprins de spaimă, celălalt îl privea, cu gândul la întâmplările ce-i fuseseră vag destăinuite; mine explozibile în subteranele palatelor ţarului, şefi de poliţie culcaţi la pământ cu lovituri de cuţit, ca mistreţii, o amantă a lui, singura femeie pe care o iubise, spânzurată la Moscova, într-o dimineaţă ploioasă, în vreme ce el, pierdut în mulţime, o săruta din ochi pentru cea din urmă oară.

— Nu, nu! murmură Étienne, făcând un gest larg, ca pentru a înlătura aceste viziuni de groază, la noi lucrurile n-au ajuns încă atât de departe! Asasinatul, pârjolul, niciodată! E monstruos, e nedrept, toţi ai noştri s-ar ridica deodată să-l sugrume pe făptaş!

Şi, apoi, el nu înţelegea deloc, nu putea să se împace cu întunecatul vis al acestei nimiciri a lumii, secerată aidoma unui câmp de secară, până la rădăcină. Şi apoi ce va fi? Cum se vor naşte din nou popoarele? Cerea un răspuns la această întrebare.

— Împărtăşeşte-mi şi mie programul tău, ca să ştim şi noi, ceilalţi, încotro s-o apucăm.

Atunci, cu privirea-i înceată şi pierdută, Suvarin încheie liniştit:

— Toate socotelile cu privire la ceea ce va fi sunt criminale, pentru că ele opresc distrugerea totală şi stăvilesc mersul revoluţiei.

Aceasta îl făcu pe Étienne să râdă, în ciuda fiorului de

gheaţă care îi străbătu şira spinării din pricina răspunsului lui Suvarin. De altfel, recunoştea din toată inima că era şi ceva drept în aceste idei, a căror înspăimântătoare simplitate îl atrăgea, numai că ar fi însemnat să i se dea apă la moară lui Rasseneur dacă li s-ar spune asemenea lucruri celorlalţi. Problema era să se acţioneze practic.

Văduva Désir le propuse să ia masa. Se învoiră şi trecură în dugheana cârciumii, în tot cursul săptămânii despărţită de sala de bal printr-un paravan mobil. După ce isprăviră de mâncat omleta şi brânza, mecanicul voi să plece; dar cum celălalt stăruia să rămână, el spuse:

— La ce bun? Ca să vă ascult cum trăncăniţi la prostii care nu fac două parale?... Am auzit de-astea destule. Rămâneţi cu bine!

Şi se îndepărtă, cu chipu-i blajin, dar îndărătnic, ţinând o ţigară între buze.

Îngrijorarea lui Étienne creştea. Erau ceasurile unu. Desigur, Pluchart îşi călcase cuvântul. Pe la unu şi jumătate, delegaţii începură să sosească, şi trebui să-i primească pentru că ţinea să supravegheze intrarea, de teamă ca nu cumva compania să-şi fi trimis obişnuitele-i iscoade. Cerceta fiecare bilet de invitaţie, măsurându-i pe toţi din cap până-n picioare; mulţi, de altminteri, intrau fără niciun bilet, fiind de ajuns ca el să-i recunoască şi să-i lase înăuntru. Când sunară ceasurile două, îl văzu sosind pe Rasseneur, care, fără să se zorească, stătea de vorbă, terminându-şi liniştit de fumat luleaua, în faţa tejghelei. Calmul acesta ironic sfârşi prin a-l înfuria pe Étienne, cu atât mai mult cu cât se iviseră, veniţi, doar aşa, ca să se distreze, şi nişte giumbuşlucuri ca Zacharie, Mouquet şi alţii de aceeaşi teapă; aceştia habar n-aveau de grevă, ba chiar socoteau că e de tot hazul să stai cu braţele încrucişate; şi, în jurul mesei, îşi cheltuiau cele din urmă zece centime pe o halbă de bere, rânjind şi glumind pe socoteala tovarăşilor lor de lucru, cei convinşi, care aveau să moară de

plictiseală la întrunire.

Se mai scurse încă un sfert de ceas. În sală lumea începea să-şi piardă răbdarea. Atunci Étienne, deznădăjduit, avu aerul unui om care ia, în sfârşit, o hotărâre. Şi se decise să intre tocmai în clipa în care văduva Désir, care scotea capul afară, strigă:

— Da uite-l, a venit domnul dumitale!

Era, într-adevăr, Pluchart. Sosea într-o trăsură trasă de o biată gloabă. Sări de îndată pe trotuar, subţirel, făcând pe chipeşul, cu căpăţâna prea mare şi cam pătrată, înfăţişându-se, sub redingota de stofă neagră, spilcuit, ca un muncitor chivernisit. De cinci ani nu mai pusese mâna pe pilă, umbla dichisit, era mai ales pieptănat cu îngrijire şi vanitos pentru succesele sale oratorice; dar membrele îi rămăseseră cam înţepenite, iar unghiile mâinilor sale mari nu-i mai creşteau, măcinate de fier. Foarte activ, îşi alimenta ambiţia bătând neobosit drumurile provinciei, pentru a-şi semăna ideile.

— Ah, nu fiţi supăraţi pe mine! spuse el, luându-le-o înainte, ca să nu le mai dea răgaz să-i pună întrebări şi să-i facă reproşuri. Ieri, conferinţă la Preuilly, dimineaţa; seara, întrunire la Valençay. Astăzi, dejunul la Marchiennes, cu Sauvagnat... în cele din urmă, am putut lua o birjă. Sunt sfârşit de oboseală, vă puteţi da seama după glasul meu. Dar n-are a face, voi vorbi, totuşi.

Era pe pragul localului *Bon-Joyeux,* când îşi aduse aminte.

— Ei, drace! Am uitat cărţile de membru! Cât pe-aci să fac buclucul!

Se întoarse la trăsură, pe care birjarul o ducea sub şopron, şi scoase din lada trăsurii o cutie neagră de lemn, pe care o luă sub braţ.

Étienne, încântat, mergea în umbra lui Pluchart, în vreme ce Rasseneur, încremenit locului, nu îndrăznea să-i dea mâna. Celălalt, însă, i-o şi strângea şi apucă să spună, doar

în treacăt, o vorbă despre scrisoarea cu pricina: ce gând pidosnic! De ce să nu se ţină această întrunire? Cuminte e să se folosească prilejul unei întruniri de câte ori se iveşte. Văduva Désir îl pofti să îmbuce ceva, dar el refuză. Nu era nicio nevoie! El vorbea şi fără să bea. Numai că era grăbit, pentru că intenţiona *să* ajungă, seara, până la Joiselle, unde voia să stea de vorbă cu Legoujeux. Atunci intrară cu toţii buluc în sala de bal. Maheu şi Levaque, care sosiseră mai târziu, veneau în urma lor. Şi uşa fu încuiată cu cheia, ca să fie numai între ei, ceea ce prilejui hazliilor şi mai grozave chiote de veselie; Zacharie îi strigă lui Mouquet că, pesemne, aveau de gând să fete vreun prunc, de se zăvoriseră, în aşa hal, înăuntru.

Vreo sută de mineri adăstau pe bănci, în aerul închis al încăperii, unde miasmele calde ale ultimului bal se mai înălţau încă din podea. Şoapte cutreierară sala, capetele se întoarseră, în vreme ce noii-sosiţi se aşezau pe locurile rămase goale. Privirile se îndreptară către domnul din Lille, a cărui neagră redingotă stârni uimirea şi un sentiment de stingherire.

Dar, îndată, la propunerea lui Étienne, se alcătui biroul de conducere. El pronunţa nume, pe care ceilalţi le aprobau prin ridicare de mâini. Pluchart fu ales preşedinte, iar apoi Maheu şi însuşi Étienne fură declaraţi asesori; urmă un scârţâit de scaune; membrii biroului se instalară şi o clipă îl căutară din ochi pe preşedintele dispărut pe după masă, sub care strecura lădiţa ce nu fusese deloc lăsată din mină. Când se ivi iarăşi, bătu uşor cu mina în masă, cerând atenţia adunării, apoi începu, cu un glas răguşit:

— Cetăţeni…

O mică uşă se deschise, şi el fu nevoit să-şi curme vorba. Era văduva Désir, care, înconjurând pe la bucătărie, aducea pe o tavă şase halbe de bere.

— Nu vă deranjaţi, murmură ea. O cuvântare cere udătură.

Maheu îi luă tava din mână, şi Pluchart putu vorbi mai departe. Mărturisi că e mişcat de buna primire a lucrătorilor din Montsou. Îşi ceru iertare pentru întârziere, vorbind despre oboseala şi despre răguşeala lui. Apoi dădu cetăţeanului Rasseneur cuvântul, pe care acesta din urmă îl cerea.

Rasseneur se şi înfipsese aproape de masă, lângă halbele de bere. Un scaun întors îi slujea drept tribună. Părea foarte emoţionat şi tuşi înainte de a rosti cu toată puterea:

— Tovarăşi…

Pricina autorităţii de care se bucura în rândul minerilor se datora uşurinţei sale de exprimare şi felului blajin cu care ştia să le vorbească ceasuri întregi, fără să obosească. Nu făcea niciun gest de prisos, rămânea greoi şi surâzător, îi ameţea, îi zăpăcea, până când, în cele din urmă, ajungeau să strige cu toţii: „Da, da, aşa e, ai dreptate!” Şi totuşi, de astă dată, chiar de la primele cuvinte, Rasseneur simţise o surdă împotrivire. De aceea vorbea cu toată luarea-aminte. Nu punea în discuţie decât dacă să se continue sau nu greva şi aştepta întâi să fie aplaudat, pentru ca apoi să critice Internaţionala. Bineînţeles, onoarea nu îngăduia să cedeze în faţa pretenţiilor companiei, dar ce de mizerii de pe urma acestei hotărâri, ce groaznic viitor îi aştepta dacă vor fi siliţi să mai reziste încă multă vreme! Şi, fără a se pronunţa în favoarea renunţării, urmărea doar slăbirea curajului, descriind coloniile de mineri înfometate şi întrebând pe ce resurse se bizuie cei ce erau pentru continuarea grevei. Trei sau patru prieteni încercară să-l aprobe, ceea ce accentuă recea tăcere a celor mai mulţi şi dezaprobarea din ce în ce mai făţişă cu care îi întâmpinau cuvintele. Atunci, pierzând speranţa să-i recâştige de partea sa, îl cuprinse mânia, le prezise fel de fel de nenorociri dacă vor laşa să li se sucească minţile cu provocări venite din afară. Două treimi dintre cei de faţă se ridicaseră supăraţi, vrând să-l împiedice de a mai vorbi,

pentru că îi insulta, tratându-i ca pe nişte copii neînstare să se conducă singuri. Iar el, bând înghiţitură după înghiţitură berea din halbă, vorbea totuşi în mijlocul hărmălaiei, urlând cât îl ţinea gura că încă nu se născuse pe lume viteazul care, punându-i-se de-a curmezişul drumului, să-l împiedice să-şi facă datoria!

Pluchart era în picioare. Neavând clopoţel, bătea cu pumnul în masă şi repeta cu glasu-i sugrumat:

— Cetăţeni… cetăţeni…

În sfârşit, obţinu o clipă de linişte, şi în acest răgaz, adunarea fiind consultată, i se luă lui Rasseneur cuvântul. Delegaţii, care în numele minerilor luaseră parte la întrevederea cu directorul Hennebeau, îi îmbiau şi pe ceilalţi, cu toţii asmuţiţi de foame, răscoliţi de idei noi. Din acea clipă votul era sigur.

— Ţie puţin îţi pasă, ai ce mânca! urlă Levaque, arătându-i lui Rasseneur pumnul.

Étienne se aplecase pe la spatele preşedintelui pentru a-l potoli pe Maheu, roşu de mânie, scos din sărite de această făţarnică cuvântare.

— Cetăţeni, rosti Pluchart, îngăduiţi-mi să iau cuvântul!

Se făcu o adâncă tăcere. Vorbi. Glasu-i ieşea cu greu şi răguşit din gâtlej; dar omul se deprinsese cu asta, veşnic pe drumuri, tot purtându-şi de colo până colo laringita, odată cu programul său. Treptat-treptat, îşi umflă vocea, smulgând din ea efecte puternice. Cu braţele larg deschise, însoţindu-şi perioadele cu o legănare a umerilor, avea o elocvenţă de predicator, un fel religios de a lăsa să cadă faldurile finalelor de fraze, a căror monotonă sforăială sfârşea prin a convinge.

Şi îşi legă cuvântarea de măreţia şi binefacerile Internaţionalei, o primă cuvântare pe care totdeauna o debita în localităţile unde nu mai fusese până atunci. Lămuri adunării scopul Internaţionalei, adică emanciparea muncitorilor; îi înfăţişă construcţia grandioasă: la temelie,

comuna, mai sus, provincia, şi mai sus încă, naţiunea, iar, într-adevăr, pe pisc, umanitatea. Braţele i se mişcau agale, punând unul peste altul etajele, înălţând uriaşa catedrală a lumii viitoare. Apoi venea administraţia interioară: dădu citire statutelor, vorbi despre congrese, dădu în vileag crescânda însemnătate a acestei opere, lărgirea programului, care, plecând de la luarea în discuţie a salariilor, trecea acum la rezolvarea problemei sociale, pentru a înlătura o dată pentru totdeauna relaţiile economice existente. Proclama pieirea naţionalităţilor, înmănuncherea muncitorilor din întreaga lume pentru această comună operă de dreptate, care, măturând de pe suprafaţa pământului burghezia putredă, va crea, în sfârşit, o societate liberă, în care cel ce nu va munci nu va avea nimic! Mugea, florile de hârtie colorată se agitau, înfiorate de gâfâiala lui, sub afumatul tavan, atât de scund, încât îi răsfrângea vijelioasele-i izbucniri ale glasului.

O furtună se abătuse asupra întregii săli. Unii strigară:

— Asta vrem şi noi... Adevărat! Adevărat!

El, Pluchart, continua să vorbească. Nu vor trece trei ani, şi lumea va fi cucerită. Şi făcea numărătoarea popoarelor care erau deja convinse. De pretutindeni curgeau adeziunile. Nicicând vreo religie nouă nu făcuse atât de numeroşi adepţi. Apoi, odată deveniţi stăpâni, ei vor fi cei care vor dicta patronilor legiuirile, şi, de astă dată, acestora le va veni rândul să li se pună genunchii pe grumaz.

— Da, aşa e! Aşa e!... Vor fi daţi jos de pe tron!

Cu un gest, impuse tăcerea. Acum începea să vorbească despre problema grevelor. În principiu, el le dezaproba, socotindu-le drept un mijloc prea încet, de pe urma căruia muncitorii au şi mai multe de suferit. Dar, aşteptând o soartă mai bună, când ele deveneau inevitabile, trebuiau făcute, căci prezintă avantajul de a dezorganiza capitalul. Iar el arăta că, în acest caz, Internaţionala constituie providenţa greviştilor, citind exemple: la Paris, în timpul

grevei lucrătorilor în bronz, toate condiţiile greviştilor au fost acceptate în bloc de către patronii cuprinşi de spaimă la aflarea ştirii că Internaţionala le trimitea ajutoare; la Londra, aceeaşi Internaţională a salvat pe muncitorii de la o mină de cărbuni, repatriind, pe cheltuiala ei, un întreg convoi de belgieni aduşi de proprietarul întreprinderii. De ajuns era să afle companiile că oamenii lor aderă, ca să şi înceapă să tremure, căci aceştia intrau în marea oaste a muncitorilor, hotărâţi mai curând să-şi dea viaţa unii pentru alţii decât să rămână robii orânduirii capitaliste.

Ropote de aplauze îl întrerupseră. Îşi ştergea cu batista fruntea înăduşită, nevrând să bea halba de bere pe care Maheu i-o punea în faţă. Când voi să-şi continue cuvântarea, noi aplauze îi curmară vorba.

— S-a făcut! îi spuse la repezeală lui Étienne. Le-am vorbit destul... Repede cărţile de membru! Se scufundase sub masă şi reapăru ţinând în mină lădiţa neagră de lemn. Cetăţeni – strigă el, dominând vacarmul – iată cărţile de membru. Îi rog pe delegaţii voştri să vină aici, de unde le vor lua, ca să vi le împartă... Socotelile le vom aranja mai târziu.

Rasseneur se ridică şi protestă din nou. La rându-i, Étienne se agita, căci trebuia şi el să rostească o cuvântare. Urmă o zăpăceală de nedescris.

Levaque întindea pumnii înainte, ca şi cum ar fi fost gata de bătaie. În picioare, Maheu vorbea, fără să se fi putut desluşi un singur cuvânt din ceea ce spunea. Odată cu înteţirea acestui tumult, din podea se ridica praful, acel praf plutitor al balurilor care avuseseră loc înainte, otrăvind aerul cu duhoarea pătrunzătoare lăsată de încărcătoarele de vagonete şi de ucenicii din mine.

Deodată, mica uşă se dete în lături, iar văduva Désir o umplu cu pântecele ei şi cu pieptul, strigând cu o voce tunătoare:

— Tăceţi, pentru numele lui Dumnezeu! Au sosit curcanii!

Sosise comisarul districtului, ceva mai târziu, pentru a întocmi un proces-verbal şi pentru a dizolva adunarea. Era însoţit de patru jandarmi. De vreo cinci minute, văduva Désir, de partea cealaltă a uşii închise, le dădea de lucru, spunându-le că era la ea acasă şi că avea dreptul să primească nişte prieteni. Dar fusese dată la o parte cu de-a sila şi venea în grabă, să dea de veste copiilor ei.

— Ştergeţi-o pe-aici, reluă ea. O scârnăvie de curcan stă de pază în curte. N-are decât să păzească, pentru că magazioara mea de lemne dă în uliţă… aşa că grăbiţi-vă.

Comisarul începuse să şi bată cu pumnul în uşă; şi, cum nimeni nu-i deschidea, ameninţa că o va sparge. Pesemne vreo iscoadă îi suflase ceva, pentru că urla că adunarea era ilegală, deoarece un mare număr de mineri erau înăuntru fără bilete de invitaţie.

În sală zăpăceala era tot mai mare. Nu puteau fugi aşa, fără să fi votat nici pentru adeziune la Internaţională şi nici pentru continuarea grevei. Cu toţii se încăpăţânau să vorbească deodată, în sfârşit, preşedintelui îi veni în minte să procedeze la vot prin aclamaţii. Mâini se ridicară în aer, delegaţii declarară în grabă că ei aderau în numele tovarăşilor lor de lucru care lipseau. Şi aşa se făcu că cei zece mii de mineri din Montsou deveniră membri ai Internaţionalei.

Între timp începuse debandada. Ca să le apere retragerea, văduva Désir se dusese să se proptească în uşa pe care, în spatele ei, jandarmii o zgâlţâiau cu patul puştii. Minerii săreau peste bănci ca să-şi croiască drum şi fugeau unul după altul prin bucătărie şi prin magazie. Cârciumarul o şterse printre cei dintâi, iar Levaque se luă după el, uitând cearta şi înjurăturile, fiindu-i poftă de o bere, cu care să-l cinstească Rasseneur, ca să-i dea prilejul de împăcare. Étienne, după ce puse mâna pe lădiţa lui Pluchart, aştepta împreună cu acesta şi cu Maheu, ţinând toţi trei la cinstea de a ieşi cei din urmă. În clipa în care plecau, broasca uşii

sări, iar comisarul se găsi faţă în faţă cu cârciumăreasa, care, cu pieptul şi cu pântecele, mai baricada încă uşa.

— Mare scofală aţi făcut că mi-aţi răscolit toată casa! spuse ea. Vedeţi bine că nu-i nimeni aici.

Comisarul, un om greoi, pe care toate întâmplările de acest fel îl plictiseau, o ameninţă doar eu închisoarea. Şi plecă vociferând, luând cu sine pe cei patru jandarmi, sub ploaia de vorbe batjocoritoare ale lui Zacharie şi ale lui Motaquet, care, cuprinşi de admiraţie pentru grozava farsă jucată jandarmilor de tovarăşii lor de lucru, luau în derâdere pe reprezentanţii forţei publice.

Afară, pe străduţă, Étienne, încurcat de lădiţa pe care o luase cu el, alergă, urmat de ceilalţi. Deodată îi veni în minte Pierron şi întrebă de ce acesta nu fusese văzut; *iar* Maheu, alergând şt el, îi răspunse că Pierron era bolnav: o boală de circumstanţă, teama să nu se compromită. Voiră să-l reţină pe Pluchart, dar acesta, fără a se opri din fugă, le spuse că pleacă de îndată la Joisette, unde-l aştepta Legoujeux, ca să primească unele dispoziţii. Atunci, strigând, îi urară drum bun; fără să încetinească fuga, cu picioarele la spinare, goneau întruna, străbătând orăşelul Montsou. Schimbară câteva vorbe, întretăiate de gâfâiala piepturilor. Étienne şi Maheu râdeau încântaţi, siguri din acea clipă de victoria cauzei lor. Când Internaţionala le va fi trimis ajutoarele, compania va fi aceea care-i va implora să reînceapă lucrul. Şi în acest avânt al nădejdii, în această goană a bocancilor grei, tropăind pe caldarâmul drumului, mai era încă ceva, ceva întunecat şi înfricoşător, o violenţă a cărei furtună avea să înfierbânte coloniile minerilor din cele patru unghiuri ale ţinutului.

5

Se mai scurseră alte două săptămâni. Era prin cele dintâi zile ale lui ianuarie, cu ceţuri reci ce amorţeau plaiurile imensei câmpii. Iar mizeria se înteţise şi mai mult. Locuitorii din colonii agonizau tot mai greu, apăsaţi de sărăcia crescândă. Patru mii de franci, trimişi din Londra de către Internaţională, nu-i îndestulase cu pâine nici măcar pe trei zile. După aceea nu mai primiseră niciun ban. Această mare nădejde, acum prăbuşită, le slăbea curajul. Pe cine să se mai bizuie de acum înainte dacă chiar fraţii lor îi lăsau în părăsire? Se simţeau pierduţi, în toiul grelei ierni, singuri pe lume.

În ziua de marţi, toate mijloacele de trai se isprăviseră în colonia celor „două sute patruzeci”. Étienne se dăduse peste cap, împreună cu delegaţii: se făceau liste de subscripţii în oraşele învecinate şi chiar la Paris; se făceau chete, se organizau conferinţe. Aceste sforţări rămâneau fără niciun rezultat, opinia publică, mişcată la început, devenea nepăsătoare de când această grevă se prelungea aşa, la nesfârşit, foarte calmă, fără drame pasionante. Doar câteva pomeni, şi acestea atât de neînsemnate, încât de-abia ajungeau să întreţină cele mai sărace familii. Ceilalţi o mai duceau cum puteau, amanetându-şi zdrenţele, vânzând, unul câte unul, lucrurile din casă. Toate luau drumul negustorilor de vechituri, lina din saltele, vasele de bucătărie, ba chiar şi mobila. Un moment se crezuseră salvaţi. Unii negustori cu de-amănuntul din Montsou, distruşi de Maigrat, le oferiseră credite, cu gândul de a-şi recâştiga clientela; şi, vreme de o săptămână, băcanul Verdonck şi cei doi brutari Carouble şi Smelten le deschiseră larg uşile prăvăliilor. Dar aceste avansuri se împuţinau; cei trei negustori se opriră. Portăreilor le creştea inima din această înglodare în datorii ce urma să apese multă vreme pe mineri. Nicăieri nu se mai găsea niciun credit, nimeni nu mai avea o cratiţă spartă de vânzare, şi fiecăruia dintre ei nu-i mai rămânea decât să cadă în vreun

ungher, unde să aştepte să crape ca un câine râios.

Étienne şi-ar fi vândut şi pielea de pe el. Renunţase la leafa ce i se cuvenea pentru ţinerea scriptelor. Plecase la Marchiennes să-şi amaneteze pantalonii şi redingota de stofă, fericit să mai poată susţine încă cheltuielile casei lui Maheu. Nu-i mai rămăseseră decât cizmele, pe care spunea că le păstrează ca să aibă picioarele solide. Era disperat că greva izbucnise prea devreme, înainte de a fi avut răgazul să umple casa fondului de rezervă. Aceasta era pentru el singura pricină a dezastrului, căci muncitorii vor izbândi, cu siguranţă, în lupta împotriva patronilor în ziua în care vor găsi în fondurile lor de rezervă banii de care aveau nevoie ca să reziste. Şi îşi aduse aminte de cuvintele lui Suvarin, care învinuia compania că îi aţâţă pe oameni la grevă pentru a le irosi aceste fonduri.

Vederea celor din colonie, a acestor sărmani oameni fără pâine şi fără foc, îl tulbura. Prefera să plece de acasă şi să se obosească în lungi plimbări, într-o seară, pe când se întorcea spre casă, trecând aproape de Réquillart, zărise la marginea drumului o femeie bătrână leşinată. Fără îndoială, femeia trăgea să moară de inaniţie; şi, după ce o ridicase, începu să strige după o fată pe care o văzuse după un gard.

— A, tu erai? spuse Étienne, recunoscând-o pe Mouquette. Haide, ajută-mă, trebuie să-i dăm să bea ceva.

Mouquette, înduioşată până la lacrimi, dădu fuga în casă, în şandramaua dărăpănată, pe care taică-su şi-o amenajase printre ruine. Şi ieşi repede de acolo, aducând rachiu şi pâine. Rachiul o readuse *în* simţire pe bătrână, care, fără să scoată un cuvânt, îmbuca, cu lăcomie, din pâine. Era mama unui miner şi locuia într-o colonie din preajma Cougnyului; căzuse acolo, în drum spre casă, întorcându-se de la Joiselle, unde încercase zadarnic să împrumute cincizeci de centime de la o soră de-a ei. Îndată după ce mâncă pâinea, plecă ameţită.

Étienne rămăsese pe terenul viran al Requillartului, ale

cărui hangare prăbuşite piereau, acoperite de mărăcini.

— Haide! Nu vrei să vii cu mine să bei şi tu un păhăruţ? îl întrebă Mouquette cu veselie. Şi, cum el stătea în cumpănă, adăugă: Vasăzică tot te mai temi de mine!

El o urmă, cucerit de râsul ei. Tragerea de inimă cu care dăduse bătrânei plinea aceea îl înduioşase. Ea nu voi să-l primească în camera bătrânului şi îl duse în odaia ei, unde, de îndată ce intră, umplu două pahare cu rachiu. Odaia aceasta era foarte curată, ceea ce-i prilejui lui Étienne câteva cuvinte de laudă. De altfel, părea că oamenilor din casa aceasta nu le lipsea nimic; bătrânul Mouque continua să-şi facă mai departe treaba de grăjdar la Voreux; iar ea, ca să nu stea cu braţele încrucişate, se făcuse spălătoreasă, ceea ce îi aducea un câştig de un franc şi jumătate pe zi. Chiar dacă petreci cu bărbaţii, totuşi nu înseamnează neapărat că eşti o trântoriţă.

— Ia spune-mi – murmură ea deodată, cuprinzându-i cu drăgălăşenie mijlocul – de ce nu vrei să mă iubeşti?

Nici el nu-şi putu stăpâni râsul, atât de drăguţ îi şoptise aceste vorbe.

— Ba zău că te iubesc, răspunse el.

— Ei, asta-i, dar nu aşa cum vreau eu… Ştii doar că te doresc de nu mai pot. Hai, spune, nici nu-ţi închipui ce plăcere mi-ai face!

Era adevărat, i-o tot spunea mereu de şase luni. Văzând-o lipindu-se întruna de el, strângându-l cu braţele-i amândouă fremătânde, cu chipu-i tălmăcind o atât de amoroasă rugăminte, fu cuprins de înduioşare; Obrazul ei mare şi rotund, cu tenul gălbejit, mâncat de praful de cărbune, nu avea nimic frumos; dar în ochi îi licărea o vâlvătaie, o asemenea beţie mocnea în trupu-i fremătând de dor, încât toate laolaltă o îmbujorau, întinerind-o cu adevărat. Şi atunci, în faţa acestei dăruiri, atât de umilă şi de pătimaşă, nu mai avu tăria să se dea înapoi.

— Oh, simt că mă vrei din toată inima – bâigui ea,

încântată – da, mă vrei din toată inima!

Şi i se dărui atât de în neştire şi, cu o atât de feciorelnică stângăcie, ca şi cum s-ar fi dat pentru prima dată şi până atunci n-ar mai fi avut de-a face, niciodată, cu vreun bărbat. Apoi, când o lăsă, ea fu aceea care-l copleşi cu cuvinte de recunoştinţă. Îi mulţumea, îi săruta mâinile.

Étienne rămase puţin cam ruşinat de norocul care dăduse peste el... Nimeni nu s-ar fi lăudat că o avusese pe Mouquette! îndepărtându-se de casa ei, îşi jura că nu va reîncepe. Şi îi păstra totuşi un sentiment de prietenie, căci era o fată inimoasă.

De altminteri, când se întoarse în colonie, unele lucruri grave pe care le află îl făcură să uite întâmplarea. Se vântura zvonul că, poate, compania s-ar învoi cu unele concesii dacă delegaţii muncitorilor ar încerca să facă un nou demers pe lângă directorul minei. Cel puţin un lucru era adevărat, şi anume: că contramaiştrii răspândiseră acest zvon. De fapt, era de netăgăduit că, de pe urma luptei dintre cele două tabere, întreprinderea suferea şi mai mult decât minerii. Îndărătnicia ambelor părţi îngrămădea dezastru peste dezastru i în vreme ce munca murea de foame, capitalul, în schimb, se distrugea. Fiecare zi de şomaj aducea după sine pagube de sute de mii de franci. Orice maşină care nu mai funcţionează este o maşină moartă. Utilajul şi materialul se stricau, banii imobilizaţi se iroseau, aidoma unei ape înghiţite de nisip. De când stocurile reduse de cărbune se împuţinau în incinta minelor, clientela vorbea despre necesitatea de a face comenzi în Belgia, iar acest fapt constituia o ameninţare pentru viitor. Dar primejdia care speria cel mai mult compania, şi ceea ce ea ascundea cu cea mai mare grijă, erau stricăciunile, din ce în ce mai mari, pe care le sufereau galeriile şi fronturile de lucru. Contramaiştrii nu erau destui la număr ca să facă reparaţiile necesare, lemnăria de susţinere se frângea în toate părţile şi ceas de ceas se produceau mereu alte

surpări. Curând, dezastrul luase asemenea proporţii, încât reparaţiile ar fi necesitat multe luni de muncă înainte ca extragerea cărbunelui să poată fi reluată. Fel de fel de zvonuri începuseră să şi cutreiere ţinutul: că la Crève-coeur o galerie se prăbuşise dintr-odată pe o lungime de trei sute de metri, astupând, astfel, accesul la vâna Cinq-Paumes; că la Madeleine vâna Maugrétout se fărâmiţa şi se umplea de apă. Direcţia se încăpăţâna să nege toate aceste lucruri, când, deodată, două accidente, petrecute unul după altul, o siliseră să recunoască adevărul. Într-o dimineaţă se constatase în apropiere de Piolaine că, deasupra galeriei nordice a minei Mirou, surpată încă din ajun, pământul crăpase; iar a doua zi urmă, la mina Voreux, o surpare interioară, care zguduise în aşa măsură un întreg colţ al aşezării, încât două clădiri fuseseră cât pe-aci să se prăbuşească.

Étienne împreună cu delegaţii şovăiau să încerce un nou demers înainte de a şti ce avea de gând să facă Regia. Dansaert, pe care îl întrebară, nu voi să le răspundă: desigur că conflictul era regretabil şi că s-ar face tot ce este cu putinţă pentru a se ajunge la o înţelegere, dar nu preciză nimic. În cele din urmă, se hotărâră să încerce să cadă la o înţelegere cu domnul Hennebeau pentru a proceda cum se cuvine, căci nu voiau să fie învinuiţi, mai târziu, că n-au vrut să dea companiei prilejul de a-şi recunoaşte greşelile. Dar hotărâră cu jurământ să nu cedeze asupra nici unui punct şi să-şi menţină cu tot dinadinsul condiţiile lor, singurele juste.

Întrevederea avu loc marţi dimineaţă, ziua în care asupra coloniei începea să se abată cea mai neagră mizerie, şi fu mai puţin cordială decât prima. Maheu vorbi din nou, explicând că tovarăşii săi de lucru îl trimiteau să-i întrebe pe dumnealor dacă nu aveau nimic nou să le spună. La început, domnul Hennebeau se prefăcu surprins: în ceea ce-l privea, nu primise nicio dispoziţie, iar lucrurile nu se

puteau schimba atâta vreme cât lucrătorii din mine vor continua cu aceeaşi îndărătnicie reprobabila lor răzvrătire. Această autoritară asprime provocă efectul cel mai supărător, în aşa măsură încât, dacă delegaţii îşi luaseră asupra lor sarcina de a încerca o împăcare, modul în care fuseseră primiţi era singur de ajuns ca să-i îndârjească şi mai mult. Apoi directorul binevoi să caute o bază de discuţie care să îngăduie concesiuni reciproce; aşa, bunăoară, lucrătorii să se învoiască cu plata separată pentru armarea galeriilor, iar compania, în schimb, să urce acest preţ cu cele două centime, de care era învinuită că vrea să profite. De altminteri, mai adăuga că lua asupra sa răspunderea ofertei pe care o făcea, că, în această privinţă, nu se luase nicio hotărâre şi că el se făcea, totuşi, forte să obţină de la Paris această concesie. Dar delegaţii nu primiră şi îşi făcură cunoscute încă o dată cererile lor: menţinerea vechiului sistem de plată şi, în plus, ridicarea preţului cu cinci centime de fiecare vagonet. Atunci domnul Hennebeau le mărturisi că avea încuviinţarea de a începe de îndată tratativele cu ei şi stărui să primească propunerea lui, în numele femeilor şi copiilor lor lihniţi de foame. Şi, cu ochii în pământ, dar cu fruntea îndărătnică, îl luară pe nu în braţe, neclintiţi, cu o îndârjire sălbatică. Se despărţiră duşmănos. Domnul Hennebeau trânti uşa de o zgâlţâi din ţâţâni. Étienne şi Maheu, împreună cu ceilalţi plecară, tropăind cu călcâiele lor grele pe caldarâm, cuprinşi de furia mută a învinşilor împinşi la deznădejde.

Către ceasurile două, femeile din colonie încercară şi ele, la rândul lor, să facă un demers pe lângă Maigrat. Nu mai exista decât o singură speranţă: să moaie inima acestui om, să-i smulgă încă o săptămână de credit. Fusese ideea. maniei Maheu, care, nu arareori, se arăta prea încrezătoare în mărinimia oamenilor. Ea le hotărâse pe bătrâna Brûlé şi pe nevasta lui Levaque s-o însoţească. În ce-o privea pe Pierrona, aceasta se scuză, sub pretext că nu-l poate lăsa

singur pe Pierron, a cărui boală nu mai trecea deloc. Şi altele se alăturară convoiului, care număra acum vreo douăzeci de femei. Când înstăriţii din Montsou le văzură trecând, răspândite pe toată lărgimea drumului, posomorâte şi în mizerie, clătinară din. cap, neliniştiţi. Uşile fură încuiate, o doamnă îşi ascunse argintăria. Aşa nu mai fuseseră văzute niciodată până atunci, ceea ce era semnul unor rele prevestiri: de obicei, de câte ori femeile băteau astfel drumurile, lucrurile mergeau prost. La Maigrat se petrecu o scenă violentă. Întâi le dădu drumul în dugheană rânjind, prefăcându-se a crede că ele veniseră să-i plătească datoriile; spunea, chipurile, că era frumos din partea lor că s-au înţeles să: i înapoieze banii toate deodată. Apoi, de îndată ce mama Maheu începu să vorbească, Maigrat ţinu să se arate furios. Da ce, îşi băteau joc de oameni? Noi datorii? Nu cumva şi-au băgat în cap să-l aducă la sapă de lemn? Nimic! Nici un singur cartof, nici o singură firimitură de pâine! Şi le trimise la băcănia lui Verdonck, la brutăriile lui Carouble şi Smelten, de vreme ce deveniseră clientele acestora. Femeile îl ascultau cu un aer de speriată umilinţă; cerându-şi iertare, iscodindu-i privirea, ca să-şi dea seama dacă îl vor putea îndupleca. Începu iarăşi să le spună fel de fel de drăcovenii, că, bunăoară, îi dăruieşte bătrânei Brûle dugheana dacă îl ia de amant. Fură, cu toatele, atât de făţarnice, că mai şi râseră de gluma lui; iar cumătră Levaque merse şi mai departe şi spuse că, în ce o privea, ea se învoia din toată inima. Dar Maigrat deveni îndată mojic şi le împinse spre uşă. Iar cum femeile stăruiau cerşindu-i mila, o lovi pe una dintre ele. Celelalte, de pe trotuar, îi strigară că e vândut, în vreme ce mama Maheu, agitându-şi amândouă braţele în văzduh într-o pornire de răzbunătoare indignare, îl blestema să moară, strigând cu un asemenea om nu era vrednic să facă umbră pământului.

Jalnică fu întoarcerea în colonie. Când femeile. se

întoarseră pe la casele lor cu mâinile goale, bărbaţii întâi le priviră lung, apoi lăsară ochii în pământ. Nu mai era nimic de făcut, vor fi trecut o zi întreagă fără o picătură de supă; iar zilele care veneau se înfăţişau învăluite într-un întunecat giulgiu de gheaţă, pe care nu-l străbătea nicio licărire de speranţă. Aceasta le fusese vrerea, şi nimănui nu-i trecea prin minte gândul de a se da bătut. Rămâneau în faţa acestei mizerii fără de margini şi mai îndârjiţi, muţi, aidoma fiarelor hăituite, gata mai curând să primească moartea, în străfundurile vizuinii, decât să iasă afară. Cine oare ar fi îndrăznit să pomenească, el cel dintâi, despre recunoaşterea înfrângerii? Juraseră între ei ca tovarăşii de lucru să facă cu toţii zid până la ultima clipă, şi aşa se va şi întâmpla, cum se întâmpla şi în fundul minei când vreunul dintre ei cădea sub dărâmături. Aşa se şi cuvenea să fie, făcuseră cu toţii în fundul minei o bună şcoală a resemnării, erau în stare să strângă cureaua vreme de opt zile, ei, cei deprinşi de la vârsta de doisprezece ani cu greutăţile vieţii de miner; iar puterea de jertfă le era înteţită astfel de ostăşeasca trufie a oamenilor mândri de îndeletnicirea lor şi care, din zilnica bătălie cu moartea, căpătaseră orgoliul sacrificiului.

În casa familiei Malieu seara aceasta fu amarnică. Şedeau cu toţii îngânduraţi în jurul focului care trăgea *să* moară, pâlpâind abia, aţâţat cu cea din urmă raţie de cărbune. După ce goliseră saltelele de lână, ghemotoc cu ghemotoc, se hotărâseră, în urmă cu două zile, să vândă ceasul cu cuc pe trei franci, iar încăperea părea pustie şi moartă de când nu o mai cutreiera zgomotul acelui tictac obişnuit. Singurul lux care mai stăruia acum era cutia trandafirie de carton de pe bufet, un vechi dar făcut de Maheu şi la care nevastă-sa ţinea ca la un giuvaer. Cele două scaune bune pieriseră şi ele din casă, iar bătrânul Bonnemort dimpreună cu copiii se înghesuiau pe o veche bancă, acoperită cu muşchi, adusă din grădină. Vânătul

asfinţit, care începea să învăluie încăperea, înteţea parcă şi mai mult frigul.

— Ce-i de făcut? repeta marna Maheu, şezând ghemuită pe vine, într-un colţ, lângă vatră.

Étienne, în picioare, privea spre portretele împăratului şi împărătesei, amândouă lipite pe pereţi. De mult le-ar fi smuls de acolo dacă nu s-ar fi împotrivit familia, care le păstra ca pe o podoabă. Asta îl şi făcu să murmure printre dinţi:

— Şi când te gândeşti că n-ai putea scoate nici două parale pe păcătoşii ăştia din poze, care ne privesc cum crăpăm de foame!

— Ei, dacă m-aş duce să vând cutia? reluă foarte palidă, femeia, după o clipă de şovăială.

Maheu, care şedea pe un colţ al mesei, cu capul în piept şi bălăbănindu-şi picioarele, spuse, îndreptându-şi spinarea:

— Nu, nu vreau!

— Mama Maheu se ridică cu greutate şi făcu înconjurul camerei. Cum Dumnezeu e cu putinţă atâta mizerie?! Nici măcar o firimitură de pâine în bufet, nimic de vânzare şi nici măcar vreo idee cum am putea găsi o pâine! Iar focul, gata şi el să se stingă! Se mânie din pricina Alzirei, pe care o trimisese dimineaţa să adune de pe rambleu fărâme de cărbune şi care se întorsese cu mâinile goale, spunând că compania nu mai dădea voie să se culeagă nici măcar o aşchie. Nici nu trebuia să se sinchisească de companie. Ce, furau pe cineva dacă adunau fărâmele de cărbune căzute din vagonete? Disperată, fetiţa povestea cum un om a ameninţat-o că o ia la bătaie; apoi făgădui că se va duce din nou a doua zi dimineaţa acolo şi că se va lăsa şi bătută.

— Dar puşlamaua asta de Jeanlin, strigă maică-sa, aţi putea să-mi spuneţi pe unde o mai îi umblând?... Trebuia să aducă salată; măcar să avem ce paşte, ca vitele! Să vedeţi că n-are să se întoarcă. Nici ieri noapte n-a dormit acasă. Nu pot să-mi dau seama ce şmecherii învârteşte, dar javra

asta pare necontenit cu burta plină.

— Te pomeneşti, zise Étienne, că întinde mâna pe la colţurile străzilor.

Deodată, ca scoasă din minţi, mama Maheu agita pumnii în aer:

— Dacă l-aş prinde cu aşa ceva!... Copiii mei să cerşească! Mai bine i-aş ucide, şi apoi m-aş omorî şi eu.

Maheu se închircise din nou pe marginea mesei. Lénore şi Henri, uimiţi că încă nu-i vedeau pe ceilalţi aşezaţi la masă, începură să scâncească, în vreme ce, fără a spune un cuvânt, bătrânul Bonnemort îşi tot învârtea, cu un aer resemnat, limba în gură, ca să-şi amăgească foamea. Nimeni nu mai sufla o vorbă, toropiţi cu toţii sub povara din ce în ce mai grea a nefericirilor: tata-mare tuşind, scuipând negru, încercat din nou de boala-i reumatică, de pe urma căreia ţesuturile începuseră să i se umfle cu apă; Maheu, astmatic, cu apă la genunchii umflaţi; mama Maheu şi copiii, chinuiţi de scrofuli şi de o anemie ereditară. Nimic de zis, n-aveau încotro, căci aşa le era meseria: se plângeau doar când, lipsiţi de cele trebuincioase, se prăpădeau de foame; de altfel, în colonie, oamenii începuseră să şi cadă ca muştele. Totuşi, trebuia găsit ceva de mâncare. Ce să facă, doamne, încotro s-o apuce?

Atunci, în înserarea a cărei adâncă tristeţe întuneca tot mai mult încăperea, Étienne, care şovăia de câteva clipe, se hotărî deodată, cu inima sfâşiată:

— Aşteptaţi puţin, spuse el. Mă duc undeva să caut.

Şi ieşi pe uşă afară. Îi venise gândul să se ducă la Mouquette. Cu siguranţă că va găsi la ea pâine, pe care i-o va da din toată inima. Îi părea rău că era astfel silit să se întoarcă la Réquillart: fata asta îi va săruta iarăşi mâinile, cu aerul ei de slujnică îndrăgostită; dar cum să-şi lase prietenii în nevoie? Va fi din nou drăguţ cu ea, dacă altfel nu era chip.

— Mă duc şi eu undeva să încerc, spuse la rându-i mama

Maheu. Prea e din cale-afară!

După plecarea lui Étienne, mama Maheu deschise şi ea uşa, pe care o închise de afară trântind-o de pereţi, lăsându-i pe toţi ai ei încremeniţi şi muţi, în şovăielnica lumină pe care o răspândea un capăt de lumânare, de curând aprins de către Alzire. Ajunsă afară, stătu o clipă pe gânduri. Apoi intră în casa familiei Levaque.

— Ascultă, ţi-am împrumutat alaltăieri o pâine. Nu cumva poţi să mi-o dai înapoi?

Dar îşi curmă singură vorba, căci ceea ce văzuse acolo nu-i dădea deloc curaj să stăruie; în casa asta, mizeria se simţea mai grozav decât la ea.

Cumătră Levaque privea cu ochii ţintă la focul stins din vatră, în vreme ce bărbatul ei, îmbătat de nişte lucrători de la fabrica de cuie, dar cu burta goală, adormise cu capul pe masă. Cu spatele sprijinit de perete, Bouteloup îşi freca umerii, aşa, în neştire, ca un om de treabă buimac, care, după ce i s-au prăpădit economiile, e speriat că trebuie să-şi strângă cureaua şi să rabde.

— Doamne, o pâine! Vai de mine, draga mea, răspunse femeia. Şi eu care tocmai mă gândeam să-ţi mai cer una!

Apoi, cum bărbatul ei gemea în somn de durere, îi strivi obrazul, lovindu-l cu capul de masă.

— Taci odată, porcule!... Cu atât mai bine dacă-ţi ard bojocii... Decât să ceri de băut, nu era mai cuminte să fi împrumutat un franc de la vreun prieten?

Îi dădea întruna, blestemând, vărsându-şi năduful în mijlocul murdăriei din casă, pe care o lăsase în paragină de atâta amar de vreme, încât din duşumea se risipea în odaie o putoare nesuferită. Totul putea să se ducă dracului, atâta pagubă! Băiatul ei, derbedeul ăla de Bébert, pierise şi el de dimineaţă, şi maică-sa urla c-ar scăpa de cea mai grozavă belea dacă nu s-ar mai întoarce deloc acasă. Apoi spuse că se duce să se culce. Încaltea îi va fi cald. Şi îl zări pe Bouteloup.

— Haide, hopa sus! Hai la culcare... Focul s-a dus şi n-avem nevoie să aprindem lumânarea ca să căscăm ochii la farfuriile goale... Ei, ce faci, vii odată, Louis? Ţi-am spus doar, că mergem la culcare. În pat se mai lipesc oamenii unul de altul şi tot află o alinare... Afurisitul ăsta de beţiv n-are decât să crape aici, singur, de frig!

Când ajunse afară, mama Maheu tăie, fără a mai sta în cumpănă, drumul prin grădini, ca să se ducă la familia Pierron. Se auzeau râsete de afară. Bătu la uşă, şi deodată se făcu linişte. Se scurse un lung minut până i se deschise.

— Ia te uită, tu erai! striga Pierrona, prefăcându-se foarte surprinsă. Credeam că e doctorul. Fără să o lase să spună un cuvânt, îi tot dădea înainte, arătându-i-l pe Pierron, care şedea la gura sobei, în faţa unui foc mare de cărbuni: Of! draga mea, nu e bine, nu e bine de fel. După faţă ai spune că-i sănătos tun, dar burta nu-i dă deloc răgaz. Aşa că omul are nevoie de căldură, băgăm pe foc tot ce avem.

Pierron arăta, de fapt, zdravăn, gras şi rumen la faţă. Zadarnic se prefăcea că geme, ca să pară bolnav. De altminteri, chiar din prag, mama Maheu fusese izbită de un straşnic miros de mâncare de iepure; bineînţeles că, până să intre în casă, bucatele fuseseră ascunse la repezeală; pe masă mai rămăseseră doar nişte resturi, iar drept la mijloc stătea frumuşel o sticlă de vin, uitată acolo.

— Mama s-a dus la Montsou ca să încerce să facă rost de o pâine, mai spuse Pierrona. Am amorţit de când o aşteptăm.

Dar îşi înghiţi vorbele, căci, urmărind privirea vecinei. Îi căzură şi ei ochii asupra sticlei de vin. Îşi recâştigă însă îndată cumpătul şi ticlui o poveste: da, vin era; stăpânii din Piolaine îi aduseseră sticla pentru bărbatul ei, căruia doctorul îi prescrisese să bea vin de Bordeaux. Şi nu mai înceta cu mulţumirile, ce oameni cumsecade! Mai ales domnişoara, care nu era deloc mândră, intra prin casele muncitorilor ca să le împartă daruri chiar cu mâna ei!

— Ştiu, răspunse mama Maheu, îi cunosc.

Şi inima i se strângea, gândind că totdeauna banul la ban trage. Niciodată nu se întâmpla altfel; oamenii ăştia de la Piolaine ar fi fost în stare să care apă ca s-o verse în gârlă. Cum de nu i-a văzut şi ea când au trecut prin colonie? Poate, cine ştie cum, tot ar fi izbutit să capete ceva de la ei!

— Ca să-ţi spun drept – mărturisi ea, în cele din urmă – am venit gândindu-mă că poate staţi mai bine decât noi... Nu cumva poţi să-mi dai puţină fidea, cu împrumut, bineînţeles?

Pierrona se văicări, ca să-şi arate deznădejdea:

— Nimic, draga mea, dar, ştii, chiar nimic. Nici măcar cât ar fi urma unui bob de griş... Dacă mama nu s-a întors încă, însemnează că n-a putut face nimic. O să ne culcăm şi noi fără să punem nimic în gură.

În clipa aceea se auziră, din pivniţă, nişte plânsete, şi Pierrona se înfurie şi bătu cu pumnul în uşă. Era haimanaua aia de Lydie, pe care o închisese acolo ca s-o pedepsească, spunea ea, că s-a întors acasă abia la ceasurile cinci, după o zi întreagă de hoinăreală. Nu mai putea fi stăpânită. O ştergea de acasă şi, cât era ziulica de lungă, nu mai era de găsit.

Totuşi, mama Maheu stătea locului, neclintită, în picioare, neputându-se hotărî să plece. Simţea cum acest foc mare şi bun o pătrunde dureros de blând, iar gândul că în casa aceasta lumea mânca, o făcea să-şi simtă stomacul şi mai gol. Fără nicio îndoială că o expediaseră pe bătrână şi închiseseră fetiţa în beci ca să se poată îndopa nestingheriţi cu iepure. Of, Doamne, orice s-ar spune, dar se vede că norocul poposeşte tocmai în casa unei femei deocheate!

— Bună seara, spuse ea deodată.

Afară se aşternuse noaptea, iar luna, de după nori, zvârlea asupra pământului o lumină şovăielnică. În loc să facă cale întoarsă, tăind tot prin grădini, mama Maheu, deznădăjduită, făcu un ocol, necutezând să se întoarcă de-a

dreptul acasă. Dar. de-a lungul faţadelor neînsufleţite, uşile caselor dădeau în vileag foametea şi pustietatea. De ce să mai bată undeva? Era pretutindeni numai mizerie şi amărăciune. Vreme de săptămâni, de când nu se mai mânca, pierise până şi duhoarea de ceapă prăjită, duhoarea aceasta care, străbătând câmpie, vestea de departe apropierea coloniei; acum nu se mai simţeau decât miasme de vechi hrube, umezeala cavernelor în care nu sălăşluieşte nicio vietate. Zgomote nelămurite se stingeau, doar vaiete înăbuşite şi blesteme pierdute; iar în tăcerea din ce în ce tot mai împovărătoare se desluşea furişarea somnului din foame purces, prăbuşirea de-a curmezişul paturilor a trupurilor zdrobite, sub apăsarea viselor rele pornite din hăurile burţilor goale.

Pe când trecea prin faţa bisericii, zări o umbră lunecând repede prin noapte. O licărire de nădejde o făcu să grăbească paşii, căci îl recunoscu pe preotul din Montsou, abatele Joire, care în fiecare duminică slujea liturghia în capela coloniei lor; ieşea desigur din biserică, unde se dusese cu cine ştie ce treburi. Adus de spate, alerga cu aerul omului rotofei şi blajin, dornic să vieţuiască în pace cu toată lumea. Faptul că se hotărâse să facă acest drum în puterea nopţii se datora pesemne grijii lui de a nu se compromite dacă ar fi văzut printre mineri. De altminteri, se zvonise că izbutise să obţină o avansare. Fusese chiar văzut plimbându-se cu succesorul său, un abate pirpiriu, cu ochii scăpărând ca jeraticul încins.

— Părinte, părinte… bâlbâi mama Maheu.

Dar el îşi văzu mai departe de drum.

— Bună seara, bună seara, buna mea femeie.

Mama Maheu se pomeni iar în faţa casei ei. Simţi că n-o mai ţin picioarele şi intră înăuntru.

Aici nimeni nu se clintise din loc. Maheu şedea tot pe marginea mesei, abătut. Taica Bonnemort şi copiii se ghemuiseră, pe bancă, unul într-altul, ca să nu le fie chiar

atât de frig. Şi nu-şi spuseseră niciun cuvânt, doar lumânarea mai ardea, dar cu un capăt atât de mărunt de feştilă, încât nu peste multă vreme aveau să rămână pe întuneric. La zgomotul uşii deschise, copiii întoarseră capul; dar văzând-o pe mama Maheu cu mâinile goale, îşi adânciră din nou privirile în pământ, stăpânindu-şi, doar de teama de a nu fi dojeniţi, o năvalnică; pornire de a plânge. Zdrobită, mama Maheu îşi reluă locui lângă focul care trăgea să moară; Nimeni nu-i puse vreo întrebare; aceeaşi necurmată: tăcere. Înţeleseseră cu toţii şi socoteau de prisos să-şi mai dea osteneala de a vorbi; nu mai stăruia în ei decât simţământul aşteptării unui lucru zadarnic, cea din urmă aşteptare, descurajată, a ajutorului pe care cine ştie unde îl va dibui, poate, Étienne. Iar minutele se scurgeau, încât pierdură şi această nădejde:

Când se ivi din nou, Étienne aducea într-o cârpă vreo zece cartofi copţi, dar reci.

— Iată tot ce am putut găsi, spuse el.

Nici în casa Mouquettei nu se afla o bucată de pâine. Ceea ce îi pusese în cârpă era mâncarea ei, pe care i-o dăduse cu de-a sila, sărutându-l cu tot focul inimii.

— Mulţumesc, îi răspunse el mamei Maheuy care vru să-i dea şi lui cartofi. Am mâncat acolo.

Ascundea adevărul, învăluindu-i cu o privire tristă pe copiii care se repezeau la mâncare. Maheu dimpreună cu nevastă-sa se stăpâniră şi ei, ca să aibă copiii mai mult. Dar lacom, bătrânul înghiţea totul, pe nerăsuflate. Fu nevoie să i se smulgă un cartof pentru Alzire.

Atunci Étienne le spuse că aflase unele noutăţi. Compania, îndârjită de încăpăţânarea muncitorilor grevişti, avea de gând să-i concedieze pe minerii compromişi. Aşadar, voia, fără îndoială, războiul. Dar se vântura un zvon şi mai grav, şi anume că, după spusele ei, ar fi izbutit să hotărască pe foarte mulţi muncitori să reînceapă lucrul în mină, că, a doua zi, în minele Victoire şi Feutry-Cantel

lucrătorii vor fi cu toţii în păr. Chiar şi la Madeleine şi Mirou vor coborî o treime din oameni. Ştirea aceasta stârni mânia în casa lui Maheu.

— Trăsni-i-ar Dumnezeu! urlă el. De există printre noi trădători, ne-om răfui cu ei! Şi, ridicându-se în picioare, adăugă, nemaiputându-şi stăpâni furia stârnită de amărăciune: Mâine seară, în pădure!... Dacă nu suntem lăsaţi să ne adunăm la *Bon-Joyeux*, atunci doar în pădure vom fi între noi, nestingheriţi.

Acest strigăt îl trezi pe bătrânul Bonnemort, care, cu lacoma-i foame potolită, aţipise. Era străvechiul strigăt de strângere a rândurilor într-un loc de întâlnire unde minerii de odinioară puneau la cale planurile lor de împotrivire, contra ostaşilor regeşti.

— Da, da, în pădurea Vandame! Dacă vă strângeţi acolo, o să fiu şi eu printre voi!

Mama Maheu făcu, atunci, un gest energic.

— O să ne ducem cu toţii. Să se isprăvească odată şi cu nelegiuirile şi cu ticăloşiile astea!

Étienne hotărî ca minerii din toate coloniile să fie chemaţi la întâlnire pentru a doua zi seara. Dar şi cele din urmă pâlpâiri ale focului se stinseră, ca şi în casa familiei Levaque, iar flăcăruia lumânării pieri şi ea. Nu mai era nicio aşchie de cărbune, nicio picătură de gaz. Fură nevoiţi să-şi caute culcuşul orbecăind pe întuneric, în îndrăcitul ger ale cărui pişcături le furnicau pielea. Copilaşii scânceau.

6

Jeanlin, vindecat, începuse să meargă, dar oasele picioarelor îi erau atât de rău lipite, încât şchiopăta şi cu dreptul, şi cu stângul. Şi merita să fie văzut legănându-se

ca o raţă, alergând tot atât de repede ca şi altădată, cu uşurinţa-i de fiară capie şi hoaţă.

În seara aceasta, către asfinţit, Jeanlin, întovărăşit de nedespărţiţii săi prieteni, Bébert şi Lydie, stătea la pândă pe şoseaua ce duce spre Réquillart. Se pitise într-un loc viran de după un gard, în faţa unei chioare dughene cu articole de băcănie, înfiptă de-a curmezişul drumului, la cotitura unei poteci. O femeie bătrână, aproape oarbă, îşi aşeza acolo, spre vânzare, trei-patru saci de linte şi fasole, negri de praf, iar de uşă spânzura, într-un cui, o scrumbie sărată, plină de murdărie de muşte, veche şi uscată, pe care Jeanlin o sorbea din ochişorii-i mărunţi. De două ori îl şi pusese pe Bébert s-o smulgă de acolo. Dar, de fiecare dată, se iviseră nişte oameni la cotitura drumului. Veşnic fel de fel de nepoftiţi, din pricina cărora nu-ţi poţi vedea de treabă!

Se ivi la cotitură un domn călare, iar copiii, recunoscându-l pe domnul Hennebeau, se ghemuiră la pământ, lângă gard. Deseori, de când cu greva, putea fi văzut bătând astfel drumurile, trecând singur prin mijlocul coloniilor de mineri în răzmeriţă şi încercând, cu tot curajul unui om cu stăpânire de sine, să se încredinţeze, cu propriii săi ochi, de starea de lucruri din ţinut. Şi nicicând nu se pomenise cu vreo piatră şuierându-i pe la urechi, nu întâlnea în drum decât oameni tăcuţi şi nu prea, grăbiţi să-l salute, iar de cele mai multe ori dădea peste îndrăgostiţi, cărora nici nu le păsa de politică şi care, lacomi de desfătări, îşi făceau mendrele prin toate ungherele. Călare pe iapa-i care mergea în trap, el trecea fără a întoarce capul nici într-o parte, nici în cealaltă, ca să nu stingherească pe nimeni, în vreme ce, ţinând de neîmplinite doruri, inima-i se sfâşia de tristeţe printre aceşti oameni ce se înfruptau cu lăcomie din plăcerile patimilor descătuşate. Îi văzu foarte bine pe ştrengari, băieţii îndesaţi peste fetiţă. Până şi copiii se distrau, înveselindu-şi mizeria! Domnului

Hennebeau i se umeziră ochii şi dispăru, înţepenit în şa, învăluit în redingota-i încheiată ostăşeşte.

— Afurisită soartă! spuse Jeanlin. Nu se mai isprăveşte odată… Haide, Bébert, du-te şi înhaţ-o de coadă!

Dar se apropiau alţi doi oameni, şi puştiul îşi mai stăpâni o înjurătură, când îl recunoscu, după glas, pe Zacharie, fratele lui, care tocmai îi povestea lui Mouquet cum descoperise el o piesă de doi franci cusută în tivul unei rochii a neveste-sii. Înveseliţi, făceau haz amândoi, bătându-se pe umeri. Mouquet avu ideea să facă împreună, a doua zi, o grozavă partidă de cros: se vor întâlni la cârciuma *Avantage,* de unde vor pleca la ceasurile două spre Montoire, în apropiere de Marchiennes. Zacharie fu de acord. Ce rost avea să li se mai bată capul cu greva asta? Mai bine să se distreze, de vreme ce tot nu aveau nicio treabă. Şi tocmai dădeau colţul străzii, când îl întâlniră pe Étienne, care venea dinspre canal; îi opri şi începură să vorbească.

— Nu cumva au de gând să doarmă aici? reluă Jeanlin cu ciudă. Se face noapte, şi baba îşi bagă sacii înăuntru.

Se mai ivi un miner, care cobora drumul spre Réquillart. Étienne plecă împreună cu acesta; şi, pe când amândoi treceau prin faţa gardului, Jeanlin îi auzi vorbind despre pădure: fusese necesar să se amâne întâlnirea pentru seara următoare, de teamă că nu vor izbuti într-o singură zi să vestească pe toţi minerii din toate coloniile.

— la spuneţi – murmură el către cei doi prieteni – marele tărăboi e hotărât pentru mâine. Trebuie să fim şi noi acolo! Nu? Atunci, după prânz, o ştergem! Şi, nemaivăzându-se pe drum ţipenie de om, îl îmboldi pe Bébert: Haide, curaj! Trage-o de coadă! Numai fii cât ochii-n patru, că baba are un măturoi.

Spre norocul lor, se întunecase de-a binelea. Dintr-o săritură, Bébert înhăţase coada scrumbiei, a cărei atârnătoare de sfoară se rupse. O luă la goană, agitând-o

ca pe un zmeu şi, urmat de ceilalţi doi, fugiră câteşitrei. Negustoreasa, uluită, ieşi din dugheană, fără să înţeleagă ce se petrecuse şi fără să mai poată desluşi pe cei trei înhăitaţi care se topeau în beznă.

Aceşti derbedei deveniseră spaima întregului ţinut, pe care, treptat-treptat, îl cotropiseră, asemenea unei hoarde sălbatice. La început se mulţumiseră cu incinta Voreuxului, rostogolindu-se printre grămezile de cărbune, de unde ieşeau ca negrii, jucându-se de-a v-aţi ascunselea printre stivele de lemne, în labirintul cărora nu li se mai putea da de urmă, ca într-o pădure neatinsă de picior omenesc. Apoi cotropiseră rambleul, pe care, în părţile-i neacoperite, mocnind încă de focuri lăuntrice, îl coborau lunecând pe turul pantalonilor; în părţile-i mai vechi, se jucau strecurându-se prin mărăcinişul ce le invadaseră, ascunşi cât era ziulica de lungă, dedaţi măruntei şi liniştitei hârjoane a unor şoricei zglobii. Şi îşi lărgeau, fără încetare, spaţiul cucerit, se duceau să se bată până la sânge printre grămezile de cărămizi, cutreierau câmpiile, înfulecând, fără pâine, fel de fel de ierburi lăptoase, scormoneau malurile canalului, pentru a dibui în nămol niscaiva peşti, pe care-i înghiţeau cruzi, şi o porneau şi mai departe, străbătând întinderi de kilometri, până la marile păduri din Vandame, în umbra cărora se îndopaţi cu fragi primăvara, cu alune şi cu afine în timpul verii. Nu după multă vreme, imensa câmpie intrase în stăpânirea lor.

Dar ceea ce-i împingea cu atâta neastâmpăr de la Montsou la Marchiennes, bătând întruna drumurile, cu iscoditorii ochi ai puilor de lupi, era nevoia mereu crescândă de a se deda la furtişaguri. Jeanlin rămânea căpetenia acestor expediţii, asmuţindu-şi ceata asupra tuturor prăzilor ce se iveau, pustiim! câmpiile cu ceapă, jefuind roadele livezilor, furând mărfurile de prin dughene, puse la vedere. În întregul ţinut, minerii în grevă erau învinuiţi de aceste prădăciuni; se vorbea despre o vastă

banda organizată în vederea acestui scop. Într-una din zile, Jeanlin o silise pe Lydie s-o fure chiar pe maică-sa: o pusese să-i aducă două duzini de acadele, pe care Pierrona le ţinea într-un borcan pe una din poliţele din fereastră, iar fetiţa, smintită în bătăi. nu-l trădase, în aşa măsură tremura în faţa autorităţii lui. Neajunsul cel mai mare era că Jeanlin îşi lua totdeauna partea leului. Şi Bébert avea datoria de a depune orice pradă cucerită în mâinile lui Jeanlin, simţindu-se fericit când căpitanul, ca să păstreze totul doar pentru sine, nu-i mai cârpea şi vreo palmă.

De o bucată de vreme, Jeanlin abuza, snopind-o în bătăi pe Lydie, ca şi cum ar fi fost cununat cu ea, folosindu-se de naivitatea lui Bébert ca să-l vâre în fel de fel de istorii neplăcute, înveselindu-se grozav când îl păcălea pe vlăjganul acela mult mai voinic, care cu un singur pumn l-ar fi trimis pe lumea cealaltă. Îi dispreţuia pe amândoi, se purta cu ei ca şi cum i-ar fi fost robi şi le îndruga o poveste precum că el are o ibovnică principesă, în faţa căreia ei erau nevrednici să se arate. Şi, într-adevăr, de vreo opt zile se întâmpla ca la capătul unei străzi, la cotitura unui drum, să se facă, deodată, nevăzut, oriunde s-ar fi aflat, după ce Lydiei şi lui Bébert le poruncea, într-un chip înfricoşător, să se întoarcă acasă. Întâi înfunda însă în buzunare prada.

De altminteri, aşa se întâmplă chiar în seara despre care e vorba.

— Hai, dă-o încoa, spuse el smulgând scrumbia din mâinile prietenului său, în clipa în care se opriră tustrei la o cotitură, în apropiere de Réquillart.

Bébert se împotrivi.

— Păi să-mi dai şi mie o bucată. Doar eu am şterpelit-o.

— Cum? Ce-ai spus? urlă Jeanlin. Ai să umfli şi tu ceva, dacă o să-ţi dau, şi oricum; nu în seara asta; mâine, dacă mai rămâne.

O burduşi pe Lydie şi îi aşează pe amândoi aliniaţi, ca ostaşii cu arma la umăr. Apoi, trecând în spatele lor mai

spuse:

— Acum să rămâneţi aşa cinci minute, neclintiţi, fără să vă uitaţi înapoi... Pe legea mea, dacă întoarceţi capul, din pământ au să iasă fiare sălbatice şi o să vă înghită!... După aceea, să vă duceţi întins acasă, şi nu care cumva Bébert să se atingă de Lydie pe drum, că vă aflu şi vă trăsnesc pe-amândoi!

Pe urmă se făcu nevăzut, în întuneric, dar cu o astfel de sprinteneală, încât nu i se desluşi nici zgomotul picioarelor desculţe. Ceilalţi doi copii rămaseră stană de piatră până se scurseră cele cinci minute, fără să privească înapoi, de teamă să nu se pomenească cu vreo palmă, abătută asupră-le din hăurile nepătrunse ale nopţii. Vieţuind amândoi sub aceeaşi teroare, încet-încet începuseră să se simtă legaţi de o adâncă afecţiune. Bébert se gândea mereu s-o ia în braţe şi s-o strângă cu toată puterea, aşa cum îi vedea făcând şi pe ceilalţi; iar ea, deopotrivă, ar fi vrut din toată inima să simtă, o dată, o mângâiere drăgăstoasă. Dar niciunul, nici celălalt n-ar fi îndrăznit să se răzvrătească. După ce plecară, deşi întunericul nopţii era foarte des, nici măcar nu se îmbrăţişară, ci merseră unul lângă altul înduioşaţi şi deznădăjduiţi deopotrivă, fără nicio îndoială în suflet că, doar dacă s-ar fi atins, căpitanul i-ar îi şi plesnit din spate.

Chiar la aceeaşi oră Étienne intrase în Réquiliart. În ajun, Mouquette îl implorase să mai vină pe la ea, iar el, ruşinat, revenea, atras într-o măsură pe care nu voia să şi-o mărturisească de această fală, care-l adora ca pe o icoană. De altminteri, venea chiar cu gândul s-o rupă cu ea. O va întâlni şi-i va spune să nu se mai ţină scai de el pentru că nu voia să-l afle prietenii. Viaţa nu era deloc fericită în momentul de faţă şi ar fi fost urât din parte-i să trăiască în plăceri când oamenii crăpau de foame. Şi, negăsind-o acasă, se hotărâse s-o aştepte, uitându-se după fiecare umbră care se strecura pe stradă.

Sub turla în paragină se deschidea puţul de altădată, pe jumătate astupat. O grindă foarte dreaptă, pe care se sprijinea o bucată din acoperiş, avea, deasupra găurii întunecate, profilul unei spânzurători, şi prin zidăria prăbuşită a ghizdurilor ieşeau la: iveală doi copaci, un scoruş şi un platan, ce păreau crescuţi din fundul pământului. Era un ungher de o sălbatică pustietate, intrarea năpădită de mărăcini şi de ierburi a unei prăpăstii, cu învechite lemnării claie peste grămadă, cotropită de pruni sălbatici şi de păducei, pe care, în vremea primăverii, îi umpleau pitulicile, făcându-şi în ei cuiburile. Vrând să-şi cruţe mari cheltuieli de întreţinere, compania îşi propusese, de vreo zece ani, să umple această groapă moartă; dar aştepta să-şi instaleze întâi la Voreux un ventilator, deoarece focarul instalaţiei de aeraj a celor două puţuri care comunicau între ele era situat la fundul minei Réquillart, şi fostul puţ de epuizmente al acesteia folosea acum drept coş de aeraj pentru Voreux. Cei de la companie se mulţumiseră să întărească ghizduirea din jurul orizontului cu proptele aşezate de-a curmezişul, barând puţul de extracţie; galeriile superioare fuseseră lăsate în părăsire, ca să fie supravegheată în schimb numai galeria din fund, în care dogorea cazanul satanei, uriaşul foc de cărbune cu tirajul atât de puternic, încât curentul de aer stârnea un adevărat uragan ce străbătea mina învecinată de la un capăt la celălalt. Ca măsură de prevedere, pentru a se mai putea urca şi coborî, se dăduse dispoziţia ca să fie întreţinut puţul scărilor, numai că, neocupându-se nimeni de toate acestea, scările putrezeau din pricina umezelii, unele podeşte se şi prăbuşiseră. În partea de. sus, un mărăciniş des astupa intrarea puţului; şi cum din prima scară lipseau treptele de sus, trebuia ca cel ce voia să ajungă la ea să se agaţe de o rădăcină a scoruşului, şi apoi să-şi dea drumul, la noroc, în întuneric.

Étienne aştepta cu răbdare, pitit după un tufiş, când

desluşi un foşnet prelung, ca al strecurării unei vietăţi printre ramuri. Îşi închipui că era fuga speriată a unei şopârle. Dar brusca scăpărare a unui chibrit îl miră şi rămase uluit, recunoscându-l pe Jeanlin, care-şi aprindea un capăt de lumânare şi se înfunda în pământ. Se simţi aţâţat de o vie curiozitate; şi se apropie de gaură: copilul pierise şi o palidă licărire venea de pe al doilea palier. Şovăi o clipă, apoi se lăsă să. alunece în jos, ţinându-se de rădăcini; crezu că va cădea în groapa a cărei adâncime măsura cinci sute douăzeci şi patru de metri, dar, în cele din urmă, simţind sub picioare o treaptă, începu să coboare încet. Jeanlin pesemne nu auzise nimic, Étienne vedea întruna sub el lumina aceea care se înfunda, în vreme ce deşălarea picioarelor betege ale copilului infirm făcea să-i dănţuie umbra uriaşă şi neliniştitoare. Sărea cu o sprinteneală de maimuţă şi se agăţa cu mâinile, cu picioarele, cu bărbia prin locurile unde scara se adâncea, ştirbă de trepte. Scările aveau câte şapte metri, unele încă trainice, altele hâţânându-se trosnind, gata să se prăbuşească. Podeşte înguste defilau, năpădite de muşchi, atât de putrede, încât înaintând ţi se părea că pătrunzi în ceva vâscos. Şi, pe măsură ce cobora mai adânc, căldura devenea tot mai înăbuşitoare, o dogoare de cuptor încins *izbucnită* din coşul de tiraj, din fericire nu prea activ de când se declarase greva, căci în vremea în care se litera, adică atunci când focarul îşi înghiţea raţia celor cinci mii de kilograme de cărbune pe zi, nimeni nu s-ar fi putut aventura acolo decât riscând să-şi pârjolească pielea.

— Afurisită stârpitură! unde dracu s-o fi ducând? blestema Étienne, înăbuşit.

De două ori fu cât pe-aci să se rostogolească. Picioarele-i alunecau pe lemnul umed. Măcar de ar fi avut şi el, ca Jeanlin, o lumânare. Se lovea la tot pasul, nefiind călăuzit decât de palida lumină fugară, venită din străfunduri. Trecuse desigur şi de cea de a douăzecea scară, şi

coborârea nu lua sfârşit. Atunci începu să numere: douăzeci şi unu, douăzeci şi două, douăzeci şi trei, alunecând afund, tot mai afund. O dogoare învăpăiată îi încingea fruntea. I se părea că se prăvăleşte într-un cuptor. În cele din urmă ajunse la un orizont şi zări lumânarea lui Jeanlin pierind în fundul altei galerii. Numărase treizeci de scări, ceea ce însenina că se găseşte la o adâncime de două sute şi zece metri.

— O să mă mai poarte, oare, multă vreme pe-aici? se întrebă Étienne. Cu siguranţă că se piteşte pe undeva, prin grajd.

Dar, la stânga, calea ce ducea spre grajd era întreruptă de o surpare. Călătoria reîncepu şi mai anevoioasă, şi mai plină de primejdii. Lilieci zburau speriaţi, lipindu-se de bolta camerei orizontului. Fu nevoit să iuţească paşii, ca să nu piardă din vedere dâra de lumină; se avântă în aceeaşi galerie, doar că prin locurile pe unde copilul aluneca uşor, cu mlădierea-i de şopârlă, el nu se putea strecura fără să-şi strivească mâinile şi picioarele. Galeria aceasta, ca şi toate celelalte vechi căi subpământene, se îngustase şi se îngusta, pe zi ce trecea, tot mai mult sub necurmata apăsare a terenurilor mişcătoare, iar în unele locuri nu mai rămăsese decât o gaură care, în cele din urmă, se va înfunda şi ea. Din pricina acestei acţiuni de gâtuire, lemnăria, sfărâmată, ruptă, devenea o primejdie, ameninţând să-i sfârtece carnea, să-l străpungă, din mers, cu vârfurile de aşchii ascuţite ca tăişurile săbiilor. Nu înainta decât cu luare-aminte, de-a buşilea, în genunchi sau pe burtă, bâjbâind prin întuneric. Deodată simţi pe spinare o oaste de şobolani mărşăluindu-l, din creştet până-n tălpi, în pas de galop.

— Trăsni-l-ar cerul! Am ajuns, sau mă mai duce încă? mârâi el, cu şoldurile frânte, cu sufletul la gură.

Ajunseseră! La capătul unei căi de un kilometru gaura se lărgea, dând într-o bucată de galerie ce se păstrase intactă.

Era fundul vechii galerii de transport, tăiată în stâncă, aidoma unei peşteri naturale. Fusese nevoit să se oprească; îl vedea, de departe, pe Jeanlin înţepenindu-şi lumânarea între două pietre şi aşezându-se, în tihnă, cu aerul liniştit şi uşurat de griji al omului fericit că s-a întors acasă. O instalaţie în toată regula prefăcuse acest capăt de galerie într-o locuinţă confortabilă. Pe pământ, într-un ungher, o grămadă de fân alcătuia un culcuş moale; pe vechi bucăţi de lemn, care închipuiau o masă, se aflau de toate, pâine, mere, sticle de rachiu începute, o adevărată văgăună de tâlhari, prăzi îngrămădite de săptămâni de zile, chiar şi prăzi cu care n-avea ce face, ca, de pildă, săpun şi ceară, furate pentru plăcerea de a fura. Iar copilul, singur-singurel printre roadele jafului sau, se bucura de ele ca un haiduc care le-a adunat doar pentru sine.

— Ei, ascultă! Îţi baţi joc de oameni? strigă Étienne, după ce mai răsuflă o clipă. Cobori aici ca să te ghiftuieşti, când acolo, sus, noi crăpăm cu toţii de foame?

Jeanlin, încremenit, tremura. Dar, recunoscându-l pe Étienne, îşi reveni repede în fire.

— Vrei să mănânci cu mine? îl întrebă el în cele din urmă. Hai! O bucată de scrumbie friptă… Stai, ai să vezi îndată.

Nici nu apucase să-şi lase din mână scrumbia, aşa că se porni s-o cureţe de murdăria de muşte, răzuind-o cu un frumos cuţit nou-nouţ, un fel de briceag-jungher, pe ale cărui plăsele de os sunt încrustate de obicei diferite devize. În cazul nostru scria doar cuvântul „Amor”, pur şi simplu.

— Ai un briceag foarte frumos, remarcă Étienne.

— Lydie mi l-a dăruit, răspunse Jeanlin, care uită să adauge că Lydie îl furase, din porunca lui, ele la un coropcar din Montsou, cu taraba în faţa cârciumii *Tête-Coupée.*

Apoi, în vreme ce tot răzuia peştele cu briceagul, mai spuse, cu mândrie:

— Nu-i aşa că-i bine la mine?… E ceva mai cald decât

sus, şi chiar miroase mult mai plăcut!

Étienne se aşezase, cu o vie dorinţă de a-l face să vorbească. Îi pierise orice mânie, începea să-l intereseze această mică jivină, atât de harnic şi de iscusit, cu toate viciile lui. Şi, într-adevăr, îmbietoare îi părea tihna acestei găuri. Nu era nici prea cald, domnea, peste toanele anotimpurilor, mereu aceeaşi temperatură, scăldând totul într-o baie călduţă, în vreme ce sus hainul ger crăpa pielea bieţilor nenorociţi. Cu vremea, îmbătrânind, galeriile se curăţau de gazele vătămătoare, astfel că, nemaiexistând nicio urmă de grizu, acolo nu se mai simţea decât mirosul vechilor lemnării fermentate, un subtil miros de eter, cu o vagă nuanţă de miros de cuişoare. De altminteri, aceste lemnării dăruiau vederii o înfăţişare de tot hazul prin gălbejita lor paloare de marmură şi ciucurii unei dantelării albicioase, a unei încâlcite vegetaţii ce părea să le tivească cu perle şi cu fireturi de mătase. Altele erau năpădite de ciuperci. Şi, pretutindeni, licărul zborului de fluturi albi, muşte şi păianjeni de nea, puzderie de făpturi spălăcite sortite în vecii vecilor să rămână tăinuite soarelui.

— Şi nu ţi-e frică? întrebă Étienne.

Jeanlin îl privi uluit.

— Păi de ce să-mi fie frică dacă sunt singur?

Dar, între timp, sfârşise de răzuit scrumbia, pe care. după ce aprinse un focşor de vreascuri şi scoase la iveală jeraticul, o fripse. Apoi tăie o pâine în două; un adevărat ospăţ, ocnă de sare, nu alta, şi totuşi grozav de bun pentru un stomac nevătămat.

Étienne primise să-şi ia partea.

— Nu mă mai mir deloc că tu te îngraşi, în vreme ce noi cu toţii slăbim. Înţelegi că-i treabă de porc să te îndopi în halul ăsta!… De ceilalţi nici că-ţi pasă, hai?

— Ei, ăilalţi! Cine-i pune să fie proşti ca noaptea?

— De altfel ai dreptate să te ascunzi, pentru că dacă cumva te află tat-tu că furi, e vai şi amar de capul tău.

— Aşa ar fi dacă burghezii nu ne-ar fura ei pe noi! Doar tu ne-ai spus aşa întotdeauna. Plinea asta, pe care i-am şterpelit-o lui Maigrat, de fapt ne-o datoreşte.

Étienne, cu gura plină, tăcu tulburat. Îl privea aşa cum era, cu mutra pe care-i scăpărau ochişorii verzui, cu urechile-i clăpăuge, ţinând toate de degenera ta-i alcătuire de avorton, dăruit cu o întunecată deşteptăciune, cu viclenia unui sălbatic, în care se trezesc din nou la viaţă vechile-i apucături ancestrale. Mina, care-l plăsmuise, frângându-i picioarele îşi desăvârşise opera.

— Ia spune-mi, îl mai întrebă Étienne, o aduci uneori şi pe Lydie pe-aici?

Un zâmbet batjocoritor se ivi pe chipul lui Jeanlin.

— Pe-aia mică? A, nu, ce idee!... Muierilor nu le arde decât de trăncăneală.

Şi râdea întruna, plin de un uriaş dispreţ pentru Lydie şi Bébert. Nici nu s-au mai pomenit pe lume copii mai zevzeci. Gândul că ei îi înghiţeau toate balivernele şi. plecau cu mâna goală, în vreme ce el îşi mânca scrumbia acolo, la căldurică, îl ungea la inimă de plăcere. Apoi, cu gravitatea unui mic înţelept, îşi rosti încheierea:

— Cel mai cuminte e să rămâi singur, ca să fii totdeauna împăcat.

Étienne isprăvise de mâncat pâinea. Dădu pe cu o înghiţitură de rachiu. O clipă rămase nedumerit, întrebându-se dacă n-ar însemna nerecunoştinţă faţă de ospitalitatea lui Jeanlin gândul ce-i venise de a-i scoate de acolo cu o urechealã zdravănă şi de a-l opri de la alte prădăciuni, amenințându-l că îl dă pe mâna lui taică-su, căruia-i va povesti totul, de-a fir-a-păr. Dar tot cercetând această adâncă tainiţă, un gând începu să-l frământe: cine ştie dacă nu va avea nevoie de ea pentru el sau pentru prietenii săi, în cazul în care, colo sus, lucrurile s-ar încurca. Smulse copilului făgăduiala că se va întoarce acasă şi că nu va înnopta acolo, cum făcuse de atâtea ori, când, tolănit pe

claia lui de fân, uita de toţi şi de toate; şi, luând un capăt de lumânare, plecă el cel dintâi. lăsându-l pe Jeanlin să-şi deretice, liniştit, gospodăria.

Mouquette îşi pierduse răbdarea şezând pe o grindă, cu tot gerul de afară, şi aşteptându-l. Cum îl zări, îi şi sări de gât; iar când Étienne îi spuse că nu voia sa mai vină pe la ea, vorbele lui i se înfipseră ca un cuţit în inimă. Doamne! Dar de ce să nu mai vină? Nu-l iubea ea oare de ajuns? Temându-se că, ispitit de Mouquette, s-ar putea lăsa târât în casa ei, o tot trăgea spre drum, lămurind-o, cu toată blândeţea de care era în stare, că, tot Întâlnindu-se ca şi până acum, l-ar compromite în ochii tovarăşilor lui de lucru, compromiţând însăşi cauza şi lupta lor. Ea rămase uluită: ce legătură era între ei şi cauza lor? În cele din urmă îi dădu în gând că poate lui Étienne îi era ruşine cu ea; de altfel, pentru atâta lucru nu se simţea deloc jignită, era. firesc să fie aşa; şi îi spuse că era gata să se lase pălmuită de el, faţă de toată lumeţi, pentru ca să-i facă pe toţi să creadă că nu mai au nimic împreună. Dar el să mai vină pe la ea, va sta cu ea puţintel, şi doar din când în când. Îl ruga fierbinte, deznădăjduită, jurându-i că va face aşa încât nimeni să nu afle nimic, că niciodată nu-l va reţine mai mult de câteva minute. Foarte mişcat, el se împotrivea îndărătnic. Trebuia, n-avea încotro. Atunci, când să se despartă, se gândi măcar s-o îmbrăţişeze. Tot mergând aşa, ajunseseră în faţa celor dintâi locuinţe din Montsou şi se ţineau strâns îmbrăţişaţi, sub cerul luminat de o lună mare şi rotundă, când pe lângă ei trecu o femeie, care tresări deodată, ca şi cum s-ar fi împiedicat de vreo piatră de pe drum.;

— Cine era? întrebă, îngrijorat, Étienne.

— Catherine, răspunse Mouquette. Se întoarce de la Jean-Bart.

Femeia se îndepărta acum, cu ochii-n pământ. cu aerul unui om foarte obosit, târându-şi picioarele. Jar tânărul Étienne o însoţea cu privirea, mâhnit că fusese văzut cu

Mouquette, cu inima sfâşiată de o căinţă fără pricină. Dar ce? Nu-şi avea şi ea omul ei? Nu-i abătuse, oare, şi ea în suflet suferinţa aceleiaşi amărăciuni, chiar acolo, pe drumul spre Réquillart, când i se dăduse acelui bărbat? Şi totuşi se simţea îndurerat că-i plătise, la rându-i, cu aceeaşi monedă.

— Vrei să-ţi spun ce cred? murmură Mouquette, printre lacrimi, în clipa în care plecă. Ei bine, dacă nu mă vrei pe mine, înseamnă că umbli după alta...

A doua zi vremea era minunată, o cerească limpezime de ger, una dintre acele preafrumoase zile de iarnă, când pământul îngheţat răsună, sub paşi, ca un cristal. Încă de la ceasurile unu Jeanlin o şi ştersese; dar trebui să-l aştepte pe Bébert, în spatele bisericii, şi fură cât pe-aci să plece fără Lydie, pe care maică-sa o zăvorâse iarăşi în beci. Dar tocmai îi dăduseră drumul şi i se pusese în mână un coş, spunându-i-se că, dacă nu-l aduce înapoi plin cu foi de păpădie, o să fie închisă din nou în pivniţă, ca să zacă acolo toată noaptea, cu şoarecii. Do aceea, înfricoşată, Lydie voia să fugă îndată după salată. Jeanlin o abătu din drum: or vedea ei mai târziu ce-i de făcut. De multă vreme, gândul la Polonia, iepuroaica aceea grasă a lui Rasseneur, nu-i dădea pace. Trecea prin faţa cârciumii *Avantage* când tocmai îi ieşi în cale iepuroaica. Dintr-o săritură, o înşfăcă de urechi şi o îndesă în coşul fetiţei; apoi, tustrei o luară la goană. Vor petrece de minune gonind-o din urmă, ca pe un câine, până în pădure.

Dar se opriră, ca să-i privească pe Zacharie şi Mouquet, care, după ce băuseră câte o halbă de bere împreună cu încă doi prieteni, începeau marea lor partidă de cros. Făcuseră prinsoare pe o şapcă nouă şi pe un fular roşu, depuse amândouă la Rasseneur. Cei patru jucători, doi câte doi, puseră la licitaţie primul tur, de la Voreux până la ferma Paillot, aproape trei kilometri. Zacharie câştigă licitaţia, căvi el parie pentru şapte lovituri, în vreme ce Mouquet cerca opt lovituri. Şoleta, un mic ou din lemn de

merişor, fusese pusă jos, cu vârful în sus. Cu toţii îşi ţineau crosul, în formă de ciocan, cu vârful de fier oblic şi cu un lung mâner prevăzut cu o sfoară bine întinsă. Sunau ceasurile două când o porniră. Zacharie, la cea dintâi fază care cuprindea o serie de trei lovituri, lansă magistral şoleta, la mai bine de patru sute de metri, pe câmpul de sfeclă, căci crosul era interzis în sate şi pe şosele, unde jocul acesta omorâse uneori oameni. Mouquet, puternic şi el, izbi atât de zdravăn şoleta, încât dintr-o singură lovitură o trimise cu o sută şi cincizeci de metri înapoi. Iar partida continuă, unii zvârlind bila înainte, ceilalţi înapoi, mereu în pas alergător, cu picioarele pline de vânătăi din pricina muşuroaielor de pământ ale ţarinii îngheţate.

La început, Jeanlin, Bébert şi Lydie alergaseră în urma jucătorilor, plini de admiraţie pentru loviturile lor iscusite. Apoi, îşi aduseră aminte de iepuroaica lui Rasseneur, pe care o tot hâţânau în coş, şi, lăsând jocul, în plin câmp, o scoaseră pe Polonia şi îi dădură drumul, foarte curioşi să vadă cât de repede aleargă. Iepuroaica o luă la goană, ei se repeziră după ea, şi urmă un ceas de adevărată vânătoare, fugind cu toţii din răsputeri, când într-o parte, când în cealaltă, urlând ca s-o sperie, întinzând mâna s-o prindă şi închizând-o în gol. Dacă iepuroaica n-ar fi avut un început de sarcină, n-ar mai fi prins-o niciodată.

Pe când răsuflaţi din greu după atâta alergătură, nişte înjurături îi făcură să întoarcă capul. Nimeriseră iarăşi în calea jucătorilor de cros. Chiar fratele său, Zacharie, fu cât pe-aci să-i zdrobească ţeasta lui Jeanlin. Jucătorii erau la al patrulea tur: de la ferma Paillot alergaseră la Quatre-Chemins, apoi, de la Quatre-Chemins, la Montoire; iar acum, angajaţi pentru şase lovituri, o porneau de la Montoire spre Pré-des-Vaches. Făcuseră, aşadar, două leghe şi jumătate într-un ceas. Mai băuseră şi nişte halbe de bere la cafeneaua *Vincent* şi la cârciuma *Trois-Sages.* De astă dată era rândul lui Mouquet. Mai avea de dat două

lovituri, victoria îi era asigurată, când Zacharie, care rânjea, folosindu-se de dreptul pe care-l mai avea, lovi şoleta cu atâta îndemânare, încât aceasta se rostogoli într-un şanţ adânc. Partenerul lui Mouquet, la rându-i, nu o putu scoate, şi fu un adevărat dezastru pentru ei. Toţi patru strigau, partida devenea pasionantă, căci, ajunse la egalitate, taberele trebuiau să ia jocul de la început. De la Pré-des-Vaches erau mai puţin de doi kilometri până la intrarea în Herbes-Rousses: învoiala era la cinci lovituri. Acolo se vor mai răcori la cârciuma *Lerenard.*

Dar un gând îl bătea pe Jeanlin. Îi lăsă să plece, scoase din buzunar o sfoară, pe care o legă de una din labele iepuroaicei, şi anume de laba stângă din spate. Şi făcură apoi mare haz; Polonia alerga înaintea celor trei puşti, şchiopătând într-o atât de jalnică deşălare, încât se înveseliră cum nu se mai înveseliseră niciodată până atunci. Apoi o legară de gât, ca s-o facă să sară în galop, şi cum iepuroaica nu mai putea, începură s-o târască pe burtă, pe spate, ca pe o adevărată trăsurică. Treaba aceasta ţinea de mai bine de un ceas; iepuroaica horcăia când o băgară la repezeală iarăşi în coş, în clipa când, în apropierea pădurii Cruchot, îi auziră pe jucători, cu care urmau să se încrucişeze iarăşi.

Acum, Zacharie, Mouquet, împreună cu ceilalţi doi parteneri, înghiţeau depărtări de kilometri, fără alt răgaz în afară de timpul trebuitor ca să dea pe gât halbele de bere prin toate cârciumile pe care şi le alegeau ca ţinte de atins în etapele jocului. De la Herbes-Rousses o porniseră în goană spre Buchv, apoi spre Croix-de-Pierre, apoi spre Chamblay. Pământul răsuna sub tropotul paşilor, galopau, fără încetare, pe urmele şoletei, care sărea pe gheaţă: vremea era prielnică, nu li se înfundau picioarele şi nu înfruntau decât primejdia de a şi le rupe! în aerul uscat, zdravenele lovituri de cros pocneau ca plumbul izbucnit din ţeavă de puşcă. Mâinile vânjoase încleştau mânerele legate

cu sfoară, tot trupul li se avânta, ca pornit să ucidă un bou; şi aceasta se petrecea de ceasuri întregi, străbătând câmpia de la un capăt la altul, peste şanţuri, peste mărăcinişuri şi povârnite margini de drum, peste scundele zidării ale îngrăditurilor. Piepturile trebuiau să fie înzestrate cu foaie zdravene, iar genunchii, cu balamale de oţel. Nesăţioşi, havatorii îşi dezmorţeau trupurile închircite în mină. Unii dintre ei erau, la douăzeci şi cinci de ani, atât de pasionaţi, încât străbăteau chiar şi zece leghe. La patruzeci de ani erau prea greoi şi nu mai puteau să joace cros.

Sunară ceasurile cinci, înserarea începuse să se aştearnă. Încă un tur, până la pădurea Vandame. ca să se hotărască astfel cine va câştiga şapca şi fularul; iar Zacharie glumea, cu mucalita-i nepăsare faţă de politică: grozav de caraghios ar fi să dea acolo chiar peste prietenii lor, în toiul întrunirii. Cât despre Jeanlin, cu tot aerul său de hoinar care bate drumurile, nu ţintise, din clipa plecării din colonie, decât să ajungă în pădure. Cu un gest de indignare o ameninţă pe Lydie, care, răscolită de căinţă şi de frică, spunea că ar vrea să se întoarcă la Voreux, ca să-şi culeagă păpădia: ce, nu cumva au să lase baltă întrunirea? El ţinea să audă ce vor spune cei bătrâni. Îl împingea pe Bébert şi propuse să se înveselească, în scurtul răstimp al drumului pe care-l mai aveau de făcut până la pădure, dezlegând iepuroaica şi fugărind-o cu pietre. Mocnea în el gândul ascuns de a o ucide; i se făcuse, pasămite, poftă s-o ducă s-o mănânce în fundul vizuinii lui de la Réquillart. iepuroaica se puse din nou pe goană, cu botul încreţit, cu urechile pleoştite pe spate: o piatră îi jupui spinarea, o alta îi tăie coada; şi, cu tot întunericul crescând, ar fi omorât-o acolo dacă cele trei haimanale nu i-ar fi zărit, într-un luminiş al pădurii, pe Étienne şi pe Maheu, care stăteau în picioare. Se repeziră bezmetici asupra animalului, pe care-l îndesară, iarăşi, în coş. Aproape în aceeaşi clipă,

Zacharie, Mouquet şi ceilalţi doi parteneri, dând cea din

urmă lovitură de cros, lansară bila de lemn, care, rostogolindu-se, ajunse până la câţiva metri de luminiş. Sosind la ţanc, se pomeniră cu toţii în plină întrunire.

În întregul ţinut începuseră, de cum scăpătase soarele, pe toate drumurile şi potecile câmpiei netede lungi procesiuni, o continuă curgere de umbre tăcute, lunecând, răzleţite sau în grupuri, către vioriile crânguri ale pădurii. Toate coloniile minerilor rămăseseră pustii, femeile, ba chiar şi copiii, o porniseră, ca pentru o plimbare, sub larga boltă a cerului limpede. Întunericul începea acum să învăluie drumurile; nu se mai desluşea mersul acestei turme de oameni, alunecând cu toţii către aceeaşi ţintă, ci o simţeai doar tropăind împrăştiată, dar răscolită de aceeaşi năzuinţă şi formând un singur suflet. Un foşnet uşor cutreiera crângurile şi tufişurile prinse de nelămuritul zvon al glasurilor prelinse în matca nopţii.

Domnul Hennebeau, care, călare pe iapa sa, se întorcea tocmai la acest ceas acasă, pleca urechea la zgomotele nelămurite. Întâlnise perechi-perechi, o molcomă defilare de oameni care se plimbau în această minunată seară de iarnă. Iarăşi îndrăgostiţi, care, îmbrăţişaţi, se duceau să-şi împlinească poftele pe după ziduri. Oare nu întâlnea el acolo, mai totdeauna, fete răsturnate în fundul tuturor şanţurilor, calicimea înfruptându-se din singura plăcere care nit costă niciun ban? Şi neghiobii ăştia îşi mai blestemă soarta, după ce că au parte pe săturate de fericirea, fără pereche pe lume, a dragostei! Ce bucuros ar fi primit să crape de foame, ca şi ei, numai să fi putut în schimb lua viaţa de la început, cu o femeie care să i se dea, pe un morman de pietre, dar din toată inima, cu toată patima! Nefericirea îi era fără de ispăşire; îi pizmuia pe aceşti bieţi nenorociţi. Călare pe iapa mergând la pas, se întorcea acasă, cu ochii în pământ, năpădit de deznădejde, simţind aceste prelungi zvonuri înecate în bezna câmpiilor negre, în care auzu-i nu desluşea decât sărutările

îndrăgostiţilor.

7

Era la Plan-des-Dames, unde, prin retezarea copacilor, se deschisese în pădure un întins luminiş, ce se desfăşura pe un povârniş uşor şi era înconjurat de un bătrân codru cu fagi trufaşi, ale căror trunchiuri drepte şi zvelte îl împrejmuiau cu o albă colonadă, înverzită de muşchi; câţiva copaci uriaşi, abătuţi la pământ, zăceau încă în iarbă, în vreme ce, către stânga, grămezi de lemne, aşezate în stivă, se înfăţişau aidoma unui cub geometric. Gerul se înteţea tot mai mult, pe măsură ce se însera, iar muşchiul îngheţat trosnea sub picioare. Vălul întunericului se aşternea pe pământ; ramurile înalte ale copacilor se reliefau, decupate pe cerul palid, pe bolta căruia luna plină, înălţându-se la orizont, urma să înece în lumina ei licărirea stelelor.

Aproape trei mii de mineri sosiseră la întâlnire; forfota unei mulţimi de bărbaţi, de femei, de copii umplea, treptat-treptat, luminişul, revărsându-se până hăt-departe, la poalele copacilor; şi, fără încetare, se tot iveau noi întârziaţi. O mare de capete, învăluită în beznă, se desfăşura până în desişurile crângurilor învecinate. Un vuiet surd, ca de vânt aducător de furtună, cutreiera această pădure, încremenită şi îngheţată.

Sus, pe înălţimea ce domina povârnişul, Étienne sta de vorbă cu Rasseneur şi cu Maheu. Se iscase, între ei, o ceartă; li se auzeau glasurile în izbucniri bruşte. Lângă ei, oamenii îi ascultau: Levaque, cu pumnii strânşi, Pierron, ocolindu-le privirea, foarte amărât că nu mai putuse folosi, şi acum, pretextul bolii; şi se mai aflau acolo taica Bonnemort şi bătrânul Mouque, şezând unul lângă altul, pe

un butuc, cu fruntea foarte îngândurată. Apoi, în urmă, glumeţii erau şi ei acolo, Zacharie, Mouque şi alţii, veniţi doar ca să facă haz, pe când, dimpotrivă, reculese şi serioase, ca la biserică, femeile formau grupuri. Mută, mama Maheu dădea din cap la auzul nelămuritelor înjurături ale cumetrei Levaque. Philomène, încercată iarăşi de bronşita căpătată în timpul iernii, tuşea. Doar Mouquette râdea, cu gura până: la urechi, înveselită, de vorbele pe care mama Brûlé le spunea pe socoteala fiică-sii, o denaturată, care o expedia pe ea de acasă ca să se îndoape singură cu iepure, o vândută, care se îngrăşa de pe urma josniciilor îngăduite de bărbat-su. Şi, cocoţat pe grămada de lemne, Jeanlin o tot trăgea după el pe Lydie, silindu-l şi pe Bébert să-i urmeze: erau tustrei în văzduh, deasupra tuturor capetelor mulţimii.

Cearta o stârnise Rasseneur, care ţinea să se procedeze la alegerea reglementară a unui comitet, înfrângerea pe care o suferise la cârciuma *Bon-Joyeux* îl întărită şi îşi jurase să-şi ia revanşa, căci se lăuda că va recâştiga autoritatea de care se bucurase altădată de îndată ce vor fi cu toţii nu în faţa delegaţilor, ci în faţa însăşi a obştii muncitorilor din mine. Revoltat, Étienne găsise neroadă ideea alcătuirii unui comitet în această pădure. Se impunea o acţiune revoluţionară, ca printre sălbatici, de vreme ce erau hărţuiţi ca fiarele.

Dându-şi seama că cearta risca să nu mai ia sfârşit, Étienne, sărind pe trunchiul unui copac, puse deodată stăpânire pe mulţime şi strigă:

— Prieteni! Prieteni!

Nedesluşitul vuiet de răzmeriţă al mulţimii se stinse într-un prelung suspin, în vreme ce Maheu înăbuşea protestele lui Rasseneur. Étienne continuă, cu glasul tunător:

— Prieteni, de vreme ce ni se vâră pumnu-n gură, de vreme ce jandarmii sunt puşi pe urmele noastre de parcă am fi bandiţi, nu ne mai rămâne decât acest loc ca să ne

întrunim! Aici suntem slobozi, aici suntem între noi, nimeni nu va veni să ne silească la tăcere, tot astfel după cum nimeni nu poate sili la tăcere păsările cerului şi fiarele pădurii!

Un tunet de urlete şi de exclamaţii urmară cuvintelor sale:

— Aşa e, aşa e, pădurea este a noastră, şi aici avem într-adevăr dreptul să ne spunem păsul... Vorbeşte!

Atunci Étienne rămase o clipă nemişcat pe trunchiul copacului. Luna, prea joasă încă la orizont, nu lumina decât ramurile înalte, iar mulţimea rămânea înecată în beznă, liniştindu-se treptat-treptat şi devenind tăcută. Étienne, învăluit şi el, deopotrivă, de întuneric, făcea, deasupra acestei mulţimi, din înălţimea povârnişului, o pată de umbră.

Cu o mişcare calmă ridică un braţ şi începu, iar glasu-i nu mai era tunător, ci căpătase tonul rece al unui simplu mandatar al poporului, căruia el îi dădea socoteală. Îşi rostea, în sfârşit, cuvântarea, pe care, din pricina sosirii comisarului de poliţie, fusese împiedicat s-o ţină la cârciuma *Bon-Joyeux:* şi făcu întâi un istoric sumar al grevei, ţinând ca acest rezumat să pară înfăţişat cu o elocvenţă ştiinţifică: înşiruirea doar a faptelor, şi nimic altceva. Începu prin a-şi mărturisi sila pe care o simţea pentru grevă; dar nu minerii erau vinovaţi de ea, ci direcţia, care, prin noul ei tarif al armării galeriilor, îi silise s-o facă. Apoi le aminti de cel dintâi demers al delegaţiei pe lângă director, de reaua-credinţă a Regiei, de târzia concesie pe care aceasta o făcuse în cele din urmă, după cel de al doilea demers al lor, cu cele zece centime pe care le ceda, după ce încercase să le fure. Acum, aici ajunseseră lucrurile; arătă, prin cifre, de ce e goală casa fondului de rezervă, indică modul în care fuseseră cheltuite sumele de bani primite ca ajutoare şi scuză, în câteva cuvinte, Internaţionala, pe Pluchart şi pe ceilalţi că, preocupaţi cu

toţii cum erau de cucerirea lumii, nu putuseră face mai mult pentru ei. Aşadar, situaţia devenea, pe zi ce trecea, tot mai gravă. Compania începuse concedierile şi ameninţa că va angaja lucrători din Belgia; pe de altă parte, ducea şi o politică de intimidare a celor slabi şi izbutise să determine un număr oarecare de mineri să reînceapă lucrul. Păstra acelaşi glas monoton, ca pentru a stărui asupra acestor ştiri rele, vorbind despre foamea care îi învinsese, despre nădejdea lor spulberată, despre lupta lor care ajunsese la cele din urmă zvâcniri ale curajului. Şi, deodată, încheie, fără a ridica glasul:

— Acestea sunt, prieteni, împrejurările faţă de care trebuie să luaţi, în seara asta, o hotărâre. Voiţi să duceţi greva mai departe? Iar, în acest caz, ce socotiţi că aveţi de făcut ca să dobândiţi victoria împotriva companiei?

O adâncă tăcere coborî din bolta înstelată a cerului. Nevăzuta mulţime de oameni, învăluită în umbră, adăsta tăcută în albia nopţii, sub apăsarea acestor cuvinte, ce-i înăbuşeau bătăile inimii; şi nu i se desluşea decât deznădăjduitu-i freamăt printre copacii pădurii.

Dar Étienne continuă, de astă dată cu glasul schimbat. Cel ce vorbea acum nu mai era secretarul asociaţiei, ci căpetenia taberei, apostolul vestitor al adevărului. Găsi-se-vor, oare, mişei care să-şi calce cuvântul dat? Cum ar fi cu putinţă! Să fi îndurat, vreme de o lună de zile, atâtea suferinţe în chip zadarnic şi să se întoarcă în mine, cu capul plecat, pentru a lua iar de la început viaţa lor de veşnică mizerie? Nu era oare mai bine să moară chiar acum, încercând să spulbere această tiranie a capitalului care-i înfometa pe muncitori? Să se supună, necontenit, foametei, până în clipa în care foamea îi va împinge, chiar şi pe cei mai cumpătaţi, din nou la revoltă nu însemna, oare, să continue un joc prostesc, care, oricum, nu va mai putea dura? Şi arătă cum minerii exploataţi suportă singuri urmările dezastruoase ale crizelor şi cum sunt reduşi la

foamete de îndată ce nevoia de a face faţă concurenţei determină coborârea preţului de cost. Nu! Tariful oferit pentru armarea galeriilor nu putea fi primit; procedeul nu ascundea decât o economie deghizată şi, în realitate, nu urmărea decât să fure o oră de muncă pe zi de la fiecare miner. Dar, de astă dată, lucrurile ajunseseră mult prea departe; sosise vremea ca năpăstuiţii, împinşi dincolo de orice margine a răbdării, să-şi facă singuri dreptate.

Étienne rămase cu braţele în văzduh. La cuvântul dreptate, mulţimea, străbătută de un puternic fior, izbucni în aplauze, al căror ropot era aidoma zgomotului pe care-l fac frunzele uscate. Se auzeau glasuri strigând:

— Dreptate… A sosit ceasul dreptăţii!

Treptat-treptat avântul lui Étienne creştea. Nu vorbea cu uşurinţă şi nici cu belşugul curgător al lui Rasseneur. Adesea nu-şi găsea cuvintele şi era silit să alcătuiască fraze chinuite, scoţând-o la capăt printr-o sforţare ajutată de o smucire a umerilor. Doar că, în aceste năvalnice izbucniri, Étienne găsea viguroase imagini din lumea lor şi care le mergeau drept la inimă, în vreme ce mişcările-i de lucrător pe şantier, coatele ţinute strâns de şolduri, apoi destinse, avântându-şi pumnii înainte, maxilarele izbucnind în afară, gata parcă să muşte, exercitau şi ele o înrâurire, de o putere fără pereche, asupra tovarăşilor săi de lucru. Nu era un om mare. cu toţii o recunoşteau, dar ştia să se facă ascultat.

— Salariul este o formă nouă de robie, reîncepu el cu un glas mai vibrant. Mina trebuie să fie a minerilor, tot astfel precum marea este a pescarului, precum glia este a ţăranului… Înţelegeţi, prieteni! mina vă aparţine vouă, tuturor, care, vreme de un veac, aţi tot plătit-o cu belşug de sânge şi de mizerie!

Înfruntă deschis încâlcitele probleme juridice, şiruri de legi speciale, privitoare la întreprinderile miniere, prin labirintul cărora se rătăcea. Subsolul ca şi solul aparţineau,

deopotrivă, naţiunii: numai nişte odioase privilegii le asigurau companiilor monopolul lor, cu atât mai mult cu cât pentru Montsou pretinsa legalitate a concesiunilor se complica cu tratate încheiate odinioară cu vechii proprietari ai pământurilor, după vechile obiceiuri ale ţinutului Mainaut. Mulţimile de mineri nu aveau, aşadar, decât să-şi recucerească bunurile lor; şi, cu braţele întinse, arăta către întregul ţinut ce se întindea dincolo de pădure. În această clipă, luna, ce urca deasupra liniei orizontului, lunecând printre înaltele ramuri ale copacilor, îi lumină chipul. Când mulţimea, învăluită încă în umbră, îl zări, aşa cum era, cu fruntea argintată de lumină, împărţind fericirea cu amândouă mâinile, îl ovaţionă din nou, cu un prelung ropot de aplauze:

— Aşa e, aşa e, are dreptate, bravo!

Din acel moment, Étienne încălecase problema lui favorită, atribuirea mijloacelor de producţie colectivităţii, după cum o şi repeta cu o frază, a cărei ariditate îl gâdila foarte plăcut. La acest ceas, evoluţia pe care o suferise îl transformase cu totul. Plecând de la fraternitatea sentimentală a proaspeţilor convertiţi, de la nevoia de a realiza o reformă a salariilor, ajunsese la ideea politică de a le suprima. De la întrunirea de la *Bon-Joyeux,* colectivismul său, până atunci umanitar şi neformulat, se sistematizase într-un program complicat, din cuprinsul căruia el discuta, în chip ştiinţific, fiecare articol în parte. Întâi stabilea axioma că libertatea nu putea fi dobândită decât prin dispariţia statului burghezilor. Apoi, când poporul va fi pus mâna pe cârmuire, vor începe reformele: reîntoarcerea la comuna primitivă, Înlocuirea familiei morale şi care exercită o opresiune cu o familie egalitară şi liberă, desăvârşita egalitate civilă, politică şi economică, asigurarea independenţei individuale, datorită posesiunii şi folosirii integrale a mijloacelor de producţie, în sfârşit, învăţământul profesional şi gratuit, plătit de către colectivitate. Aceasta

aducea după sine o totală reformă a vechii societăţi putrede, ataca instituţia căsătoriei, dreptul de a lăsa moşteniri, stabilea legiuiri cu privire la averea fiecăruia, culca la pământ monumentul nedreptei orânduiri a veacurilor defuncte cu un larg gest al braţului, mereu acelaşi, cu gestul cosaşului care seceră holdele coapte; şi apoi reconstruia, cu cealaltă mână, clădea societatea viitoare, edificiul de adevăr şi de dreptate crescând în aurora secolului al douăzecilea. La această încordare a minţii, judecata devenea şovăitoare şi nu mai stăruia decât ideea fixă a sectarului. Rezervele sensibilităţii sale şi ale bunului său simţ erau acum spulberate şi nimic nu-i părea mai uşor decât înfăptuirea acestei lumi noi: nimic nu-i scăpase prevederii sale; vorbea despre toate acestea ca despre un mecanism al cărui angrenaj îl va monta în două ceasuri, neprecupeţind nici pârjolul, nici valurile de sânge.

— Ne-a venit şi nouă rândul, izbucni el, într-un ultim elan. Avem dreptul să punem mâna pe putere şi pe avuţiile lumii!

Pornind din fundul pădurii, vuietul aclamaţiilor ajunse până la el. Luna arginta acum tot luminişul, decupând în linii hotărâte acea mare de capete, până în nedesluşita depărtare a desişurilor, între trufaşele trunchiuri cenuşii ale copacilor. Şi, în aerul îngheţat, o puzderie de chipuri purtau neştearsa pecete a răzbunării, din ochi izbucneau scântei, gurile se căscaţi, o adevărată învălmăşeală, bărbaţi, femei, copii înfometaţi, lăsaţi să se dedea la îndreptăţită jefuire a bunurilor străvechi de care fuseseră deposedaţi. Nu mai simţeau gerul, dogoarea învăpăiatelor sale cuvinte îi pătrundea până în măruntaie. O religioasă exaltare îi ridica de la pământ, îi răscolea clocotul de nădejde al celor dintâi creştini ai bisericii, care aşteptau apropiata întronare a dreptăţii pe pământ. Tâlcul multor fraze obscure le rămăsese nelămurit, căci ei nu înţelegeau deloc sensul acelor raţionamente tehnice şi abstracte; dar însăşi obscuritatea şi abstracţiunea le făcea şi mai vast câmpul

făgăduielilor, ridicându-i pe culmi ameţitoare. Ce vis minunat! Să fie ei stăpânii, să li se curme suferinţa, să se bucure, în sfârşit, de viaţă!

— Aşa el... Trăsni-l-ar Dumnezeu!... Moarte exploatatorilor!

Femeile erau în delir. Mama Maheu îşi pierduse calmul ei obişnuit; cuprinsă de ameţeala pe care o dă foamea, cumătră Levaque urla; bătrâna Brûlé, ieşită din minţi, îşi agita în văzduh mâinile-i de zgripţuroaică; pe Philomène o zgâlţâia un acces de tuse, iar Mouquette era atât de înflăcărată, încât în striga oratorului vorbe drăgăstoase. Dintre bărbaţi, Maheu, cucerit, dăduse un ţipăt de mânie, între Pierron care tremura şi Levaque care prea vorbea mult, în vreme ce glumeţii Zacharie şi Mouquet încercau, nesimţindu-se deloc la largul lor, să facă haz, uimiţi că Étienne fusese în stare să vorbească atâta vreme fără un strop de udătură. Dar, cocoţat pe stiva de lemne, Jeanlin făcea cel mai mare tămbălău, aţâţându-i pe Bébert şi pe Lydie, agitând coşul în care zăcea Polonia, iepuroaica lui Rasseneur.

— Aclamaţiile entuziaste ale mulţimii reîncepură. Étiènne se desfăta de beţia popularităţii. Ţinea între mâini propria sa putere, materializată parcă în aceste trei mii de piepturi, în care, cu un singur cuvânt, înteţea zvâcnetul bătăilor inimii. Însuşi Suvarin, dacă ar fi binevoit să vină şi el la această întrunire, i-ar fi aplaudat ideile, în măsura în care le-ar fi recunoscut ca aparţinându-i, mulţumit de progresele în ale anarhiei făcute de elevul său, ca şi de programul preconizat, cu excepţia articolului referitor la învăţământ, o rămăşiţă de naivitate sentimentală, căci sfânta şi izbăvitoarea ignoranţă trebuia să fie dătătoare de noi puteri omenirii. Cât despre Rasseneur, acesta ridica din umeri cu dispreţ şi cu mânie.

— Lasă-mă să vorbesc! îi strigă el lui Étienne.

Acesta sări jos de pe trunchiul copacului.

— Haide, vorbeşte, om vedea dacă o să te asculte cineva.

Rasseneur îi luase locul şi, cu un gest, ceru să se facă tăcere. Vuietul nu se potoli, numele îi era purtat din gură-n gură, de la cele dintâi rânduri de oameni, care-l recunoscuseră, până la cele din urmă, ce se pierdeau sub ramurile fagilor; şi nimeni nu voia să-i dea ascultare, era un idol sfărâmat, a cărui vedere doar îi supăra pe credincioşii de odinioară. Exprimarea-i uşoară, vorba-i curgătoare şi blajină, care-i fermecase atâta vreme, era socotită acum ca buruiana unui ceai călduţ, sortită să-i adoarmă pe cei fricoşi. Zadarnic vorbi în mijlocul tumultului, zadarnic voi să-şi reînceapă cuvântarea de potolire pe care o tot purta în minte – imposibilitatea de a schimba lumea prin puterea legilor, necesitatea de a lăsa evoluţiei sociale timpul cuvenit să se desăvârşească – era luat peste picior, nu-l lăsau să vorbească, înfrângerea suferită la *Bon-Joyeux* se agrava şi mai mult, devenind iremediabilă. În cele din urmă, i se aruncară în obraz bucăţi de muşchi îngheţat; se auzi glasul ascuţit al unei femei, care urla:

— Jos trădătorul!

Rasseneur spunea că ruina nu putea fi proprietatea minerului aşa cum războiul de ţesut este proprietatea ţesătorului şi că este preferabilă participarea la beneficii, căci lucrătorul, fiind şi el interesat, devine copilul întreprinderii.

— Jos trădătorul! repetară, în cor, mii de glasuri, în vreme ce pietre aruncate de mulţime începură să-i şuiere pe la urechi.

Atunci chipu-i deveni palid, o adâncă deznădejde îi umplu ochii de lacrimi. Trăia prăbuşirea întregii sale existenţe. Douăzeci de ani de prietenie slujită cu râvnă, surpată de nerecunoştinţa mulţimii. Coborî de pe trunchiul copacului, cu inima rănită de moarte, nemaiavând puterea să continue.

— Râzi de mine, bâigui el, adresându-i-se lui Étienne, acum victorios. Bine, îţi urez să ţi se întâmple la fel... Şi ţi se va întâmpla, n-ai nici o grijă!

Şi, ca şi cum ar fi vrut să azvârle de pe umerii săi povara oricărei răspunderi pentru nenorocirile pe care le prevedea, făcu un gest larg şi se îndepărtă, străbătând singur câmpia albă şi mută.

Se auziră huiduieli, iar lumea rămase uimită văzându-l, în picioare, pe trunchiul copacului, pe taica Bonnemort, care vorbea în toiul vacarmului. Până în acea clipă, împreună cu taica Mouquet, ambii cu frunţile îngândurate, păreau, ca întotdeauna de altfel, preocupaţi să evoce fel de fel de întâmplări petrecute demult. Se lăsa, cu siguranţă, ispitit de una dintre acele bruşte porniri spre flecăreală ce-l apucau uneori şi îi răscoleau cu atâta violenţă trecutul, încât fluviul amintirilor astfel reînfiripate îi curgea de pe buze în poveşti ce ţineau ceasuri întregi. Se făcu o adâncă tăcere. Îl ascultau pe acest bătrân, al cărui chip dobândise, în bătaia lunii, o paloare de spectru. Şi cum istorisea lucruri fără vreo legătură vădită cu pricina ce-i strânsese pe toţi acolo, poveşti nesfârşite, din care nimeni nu înţelegea o iotă, uluirea tuturor creştea. Vorbea despre întâmplări din zilele tinereţii, despre cei doi unchi ai săi care şi-au găsit moartea striviţi în mina Voreux, apoi despre nevastă-sa, răpusă de o congestie pulmonară. Şi, totuşi, nu se îndepărta de gândul pe care-l avea în minte: lucrurile nu merseseră bine nicicând şi bine nu vor merge niciodată. Astfel, tot în pădure se adunaseră, cândva, vreo cinci sute de oameni, pentru că regele nu se învoia să reducă numărul orelor de muncă. Dar îşi pierdu şirul şi începu să povestească despre altă grevă: văzuse, doară, atâtea şi atâtea! Şi toate se sfârşeau pe sub aceşti copaci, aici, la Plan-des-Dames, colo, la cărbunărie, sau şi mai departe, pe la Saut-du-Loup. Geruia uneori, alteori era zăduf. Îşi amintea că într-o seară plouase cu găleata, aşa încât se întorseseră acasă fără să-şi

fi spus măcar un singur cuvânt. Şi soseau ostaşii regelui, iar lucrurile se isprăveau totdeauna cu gloanţe.

— Ridicam mâna şi juram cu toţii, iacătă aşa, juram că nu vom mai coborî în mină... Ah! Am jurat, da! Am jurat!...

Mulţimea asculta uimită, cuprinsă de tulburare, când Étienne, care urmărea scena, sări pe trunchiul copacului abătut la pământ şi îl ţinu pe bătrân lângă sine. Tocmai îl recunoscuse pe Chaval într-unul dintre primele rânduri de oameni. Gândul că şi Catherine trebuia să fi fost pe-acolo îl făcu să se simtă răscolit de o nouă flacără, de nevoia de a se face aclamat şi în faţa ei.

— Prieteni, l-aţi auzit, este unul de-ai noştri, dintre cei mai bătrâni. Vedeţi câte a suferit el şi câte vor avea de suferit şi copiii noştri dacă nu vom fi în stare să sfârşim o dată pentru totdeauna cu jefuitorii şi cu călăii!

Étienne fu, de astă dată, înfricoşător. Nicicând nu mai vorbise cu o asemenea violenţă. Cu un braţ îl ţinea pe bătrânul Bonnemort: îl înfăţişa ca pe un stindard al mizeriei şi al doliului, cerând răzbunare. În fraze scurte, evocă pe înaintaşii lui Maheu, înfăţişând această întreagă familie vlăguită în fundul minei, stoarsă de companie şi care se găsea acum şi mai înfometată, după o sută de ani de muncă; iar în opoziţie cu ea arătă apoi pe pântecoşii de la Regie scăldându-se în aur, toată această liotă de acţionari, întreţinuţi, de un veac încheiat, ca să trândăvească aidoma prostituatelor ce-şi vând trupul în schimbul unei vieţi de huzur. Nu era, oare, înspăimântător? Un întreg popor de oameni crăpând, din tată în fiu, în fundul minei, pentru ca, de pe urma trudei lor, banii să slujească mituirii miniştrilor, pentru ca generaţii întregi de mari seniori şi de burghezi să petreacă sau să se îngraşe la gura sobei! Studiase bolile ce bântuiau printre mineri, perindându-le în faţa lor pe toate, dând înfricoşătoare amănunte: anemia, scrofuloza, bronşita neagră, astmul care înăbuşă, reumatismele care provoacă paralizii. Năpăstuiţii aceştia erau zvârliţi pradă maşinilor

care-i înghiţeau şi erau, ca animalele, ţinuţi între ţarcuri, în colonii, marile companii absorbindu-i treptat-treptat, legiuindu-le robia, ameninţând cu înregimentarea tuturor muncitorilor naţiunii, milioane de braţe de lucru care să îngrămădească avuţii pentru o mie de trântori. Dar minerul nu mai era neştiutorul de odinioară, vita strivită în măruntaiele pământului. O oştire se plămădea în străfundurile galeriilor, o recoltă de cetăţeni, din a cărei sământă rodul va face să crape pământul într-o preaînsoritǎ zi. Şi atunci se va vedea dacă este cu putinţă ca după patruzeci de ani de muncă să i se dea o pensie de o sută cincizeci de franci unui bătrân în vârstă de şaizeci de ani, beteag, cu picioarele umflate de apa din fronturile de lucru, scuipând întruna cărbune. Da! Munca va cere socoteală capitalului, acestui zeu impersonal, necunoscut lucrătorului, adăstând pe vine, cine ştie unde, în tainicu-i templu, de unde suge sângele hămesiţilor de foame care-l hrănesc! Se va pătrunde până la el, în cele din urmă, i se va vedea chipul, la învăpăiata lumină a acestor incendii, şi va fi înecat în sânge porcul acesta scârnav, acest monstruos idol, ghiftuit cu carne omenească!

Étienne tăcu, dar braţu-i, necontenit întins în gol, îl indica, bine nu ştia unde, pe vrăjmaş, de la un capăt până la celălalt al pământului. De astă dată, vuietul mulţimii fu atât de cumplit, încât burghezii din Montsou, auzindu-l, priviră către meleagurile Vandameului, tulburaţi de gândul vreunei înfricoşătoare prăbuşiri. Păsări de noapte, zburând sus, pe deasupra pădurilor, se înălţau către uriaşa boltă a cerului limpede.

Étienne voi îndată să ajungă la o încheiere.

— Prieteni, spuneţi, ce hotărâţi?... Votaţi pentru continuarea grevei?

— Da, da! urlară glasurile mulţimii.

— Şi ce măsuri găsiţi cu cale să luaţi?... Înfrângerea noastră este neîndoielnică dacă printre noi se află trădători

care vor coborî mâine în mină.

Vuietul glasurilor reîncepu, cu răscolitorul lor suflu de uragan:

— Moarte trădătorilor!

— Aţi hotărât, aşadar, să-i chemăm la ordine, la respectarea jurămîntului... Iată ce putem face: să ne ducem la gura minelor şi, prin prezenţa noastră, să-i punem pe trădători cu botul pe labe, să dovedim companiei că suntem uniţi, cu toţii, şi că suntem gata să primim mai curând moartea decât înfrângerea!

— Aşa, aşa, să mergem! Să mergem!

De când vorbea, Étienne o tot căuta cu privirea pe Catherine, printre palidele chipuri ale mulţimii ce vuia în faţa lui. Cu siguranţă că nu era acolo. Dar îl vedea mereu pe Chaval, care, parcă pentru a-l lua în derâdere, tot ridica din umeri, măcinat de pizmă, gata să-şi vândă sufletul pentru un dram din această popularitate.

— Iar dacă printre noi, prieteni, se găsesc cumva spioni, apoi să-şi bage minţile-n cap, pentru că îi cunoaştem... Da, văd aici mineri din Vandame, care se mai duc încă la lucru.

— Nu cumva de mine vorbeşti? îl întrebă Chaval, sfidându-l parcă.

— De tine, sau de altul... Dar, de vreme ce ai deschis vorba, îţi spun că ar trebui să înţelegi că cei ce mănâncă n-au nimic comun cu cei ce crapă de foame. Tu mai lucrezi la Jean-Bart...

Un glas batjocoritor îi curmă vorba:

— Ei, lucrează, da de unde... Are femeie care lucrează pentru el.

Chaval înjură, roşu de mânie:

— Ei, fir-ar al dracului, da ce, carevasăzică, nu e voie să muncim?

— Fireşte că nu! strigă Étienne. Când tovarăşii de lucru îndură mizeria pentru binele tuturor, este nepermis să treci, ca un egoist şi un făţarnic, de partea stăpânilor. Dacă greva

ar fi fost generală, atunci de multă vreme am fi fost stăpâni pe situaţie... Oare unui singur om din Vandame îi era îngăduit să coboare în mină din momentul când întreprinderea Montsou a încetat lucrul? Grozavă lovitură ar fi dacă munca ar înceta în toată ţara, la domnii! Deneulin, ca şi aici... Auzi? În fronturile de lucru din mina Jean-Bart nu sunt decât trădători, voi toii cei de-acolo sunteţi nişte trădători!

În jurul lui Chaval mulţimea se strângea, ameninţătoare. Pumni se ridicau în aer, strigăte: „La moarte! La moarte!" începură să vuiască. Chaval se făcu alb ca varul. Iar în furia vrerii lui de a-l înfrânge pe Étienne, un gând îl făcu să-şi recâştige cumpătul.

— Dar ascultaţi-mă! Veniţi mâine la Jean-Bart şi o să vedeţi dacă lucrez sau ba!... Suntem alături de voi şi am fost trimis tocmai ca să vă aduc la cunoştinţă acest fapt. Trebuie să stingem toate focurile, trebuie ca mecanicii să intre şi ei în grevă. Cu atât mai bine dacă pompele se opresc! Apa o să surpe galeriile, şi totul se va duce pe apele sâmbetei!

La rându-i, îl aplaudară şi pe el, furtunos, şi din acea clipă însuşi Étienne fu depăşit. Pe trunchiul copacului se succedau necontenit alţi oratori, gesticulând în mijlocul vacarmului, zvârlind îndemnuri cumplite. Era dezlănţuirea nebuniei ce izbucneşte în patima credinţei, nerăbdarea unei secte religioase care, obosită să tot aştepte minunea atâta amar ele vreme nădăjduită, se hotărăşte, în cele din urmă, s-o provoace singură. Capetele, ameţite de foame, vedeau roşu înaintea ochilor, visau la pârjol şi la valuri de sânge în mijlocul unei glorii de apoteoza, în care se va înălţa fericirea universală. Luna liniştită scălda această vijelie; iar pădurea adâncă încingea cu brâul ei de tăcere acest urlet de masacru. Singur muşchiul îngheţat trosnea sub călcâie, în vreme ce fagii, drepţi în trufia puterii lor, cu firavele rămurele ale crăcilor, negre pe luminoasa boltă a cerului,

nici că vedeau, nici că auzeau nefericitele făpturi ce se zvârcoleaţi la poalele lor.

Valurile mulţimii în necurmată mişcare o aduseră pe mama Maheu lângă bărbatul ei; atât unul, cât şi celălalt, scoşi din matca obişnuitului lor bun-simţ, aţâţaţi de mocninda exasperare ce-i răscolea de luni de zile, îl aprobară pe Levaque, care turna gaz peste loc cerând capul inginerilor» Pierron se făcuse nevăzut. Taica Bonnemort şi Mouque vorbeau amândoi deodată, rostind cuvinte nelămurite şi violente, cu neputinţă de desluşit. Doar ca să facă haz, Zacharie cerea să se dărâme bisericile, în vreme ce Mouquet, cu şoleta în mână, bătea cu ea în pământ fără rost, numai ca să înteţească şi mai mult vacarmul. Femeile erau în plină turbare: cumătră Levaque, cu mâinile în şolduri, se dondănea cu Philomène, pe care o învinuia că ar fi râs; Mouquette spunea că jandarmii trebuie deşălaţi, nu alta, cu picioare în spate cu nemiluita mama Brûlé, care tocmai o cârpise pe Lydie pentru că o găsise şi fără coş şi fără salata de păpădie, îşi tot izbea palmele una de alta în văzduh, ca pentru a prinde între ele pe toţi patronii pe care voia să-i înhaţe. O clipă, Jeanlin rămăsese încremenit auzindu-l pe Bébert, care spunea că aflase de la un ucenic că soţia lui Rasseneur îl văzuse şterpelind iepuroaica; dar, după ce hotărî să se întoarcă, pentru a da drumul în ascuns Poloniei în faţa uşii cârciumii *Avantage*, el începu să urle şi mai grozav, deschise briceagu-i nou-nouţ, îl învârti în aer deasupra capului, mândru de scăpărările limbii de oţel.

— Prieteni! Prieteni! repeta întruna Étienne, istovit, răguşit de cât strigase ca să obţină o clipă de linişte, numai pentru a-i face să se înţeleagă până la capăt asupra măsurilor pe care le aveau de luat.

În cele din urmă fu ascultat.

— Prieteni! Mâine dimineaţă la Jean-Bart. Ne-am înţeles?

— Da, da, la Jean-Bart! Moarte trădătorilor! Uraganul

acestor trei mii de glasuri omeneşti umplu bolta cerului şi pieri, stingându-se în străvezia scânteiere a lunii.

PARTEA A CINCEA

1

Către ceasurile patru dimineaţa, luna se culcase, bezna nopţii era de nepătruns. Toate dormeau încă în casa Deneulin, vechea locuinţă de cărămidă stătea mută şi întunecată, cu uşile şi ferestrele închise, la capătul întinsei grădini lăsate în paragină şi care o despărţea de mina Jean-Bart. Pe dinaintea celeilalte faţade trecea şoseaua pustie ce ducea spre Vandame, un târg mare ascuns după pădure, la o depărtare de vreo trei kilometri.

Deneulin, obosit, din pricină că îşi petrecuse în ajun o bună bucată din *zi* în fundul minei, sforăia, cu faţa la perete, când visă că cineva îl cheamă. În cele din urmă se sculă, auzi într-adevăr un glas şi se dădu jos în grabă, ca să deschidă fereastra. Unul dintre contramaiştrii săi îl aştepta, în picioare, în grădină.

— Da ce s-a întâmplat? întrebă el.

— Domnule, este o răzmeriţă; jumătate din numărul oamenilor nu mai vor să lucreze şi nu-i lasă nici pe ceilalţi să coboare în mină.

Nu înţelegea bine, îi era capul greu şi umflat de somn, simţea frigul de afară ca pe un duş de gheaţă.

— Siliţi-i să coboare la lucru, ei, fir-ar al dracului!...

îngăimă el.

— Dandanaua asta ţine de vreun ceas, reluă contramaistrul. Şi de aceea ne-am gândit că ar fi bine să vă căutăm. Doar dumneavoastră sunteţi în stare să-i mai faceţi, poate, să înţeleagă de vorbă.

— Bine, vin numaidecât!

Se îmbrăcă în grabă mare, limpezit acum la minte, foarte neliniştit. Ar fi putut să le prade casa, căci nici bucătăreasa, nici servitorul nu se clintiseră încă. Dar, de cealaltă parte a palierului, se auzeau glasuri care şopteau îngrijorate şi, când ieşi, văzu deschizându-se uşa de la camera fiicelor lui, care apărură amândouă, în capoate albe, îmbrăcate la repezeală.

— Tată, ce s-a întâmplat?

Cea mai în vârstă, Lucie, avea deja douăzeci şi doi de ani; era mare, oacheşă, minunat de Inimoasă; pe când cealaltă, Jeanne, avea de-abia nouăsprezece ani, era micuţă, cu părul bălai, răspândind în juru-i o îmbietoare gingăşie.

— Nimic grav, răspunse el ca să le liniştească.

zurbagii fac gălăgie pe-acolo. Mă duc să văd ce e.

Dar ele protestară şi nu voiră să-l lase să plece fără să bea ceva cald, căci, altminteri se va întoarce acasă bolnav de dureri de stomac, ca de obicei. El însă o ţinea una, dându-şi cuvântul de onoare că e foarte grăbit.

— Ascultă-mă – spuse, în cele din urmă, Jeanne, atârnându-i-se de gât – trebuie să bei un păhăruţ de rom şi să mănânci doi biscuiţi; dacă nu, atunci nu mă mai dezlipesc de lângă tine şi ai să fii nevoit să mă iei şi pe mine.

Fu nevoit să se resemneze, jurându-se că biscuiţii îi vor sta în gât. Dar amândouă apucaseră să şi coboare înaintea lui, ţinând fiecare un sfeşnic în mână. Jos, în sufragerie, se întrecură să-l servească, una turnând în păhăruţ romul, cealaltă alergând în cămară, să caute un pachet de biscuiţi.

Pierzându-şi mama, la o vârstă foarte fragedă, crescuseră făcându-şi singure educaţia, destul de prost, răsfăţate de tatăl lor, cea mare obsedată de visul de a cânta pe scenele operelor, iar cea mică nebună după pictură şi cultivând un gen atât de îndrăzneţ, încât devenise un caz aparte. Dar când. În urma unor mari încurcături băneşti, trebuiseră să renunţe la viaţa lor pe picior mare, ieşiseră la iveală, în aceste fete cu aerul extravagant, nişte gospodine foarte socotite şi isteţe, cu un ochi atât de ager, încât surprindeau în socotelile gospodăriei până şi greşeli de câteva centime. Astăzi, cu băieţeştile lor apucături de artiste, aveau pe mână bugetul casei şi, drămuind fiecare gologan, hărţuind furnizorii, cârpăcindu-şi necontenit toaletele, izbuteau, până în cele din urmă, să facă să apară decentă strâmtorarea crescândă în care trăiau.

— Mănâncă, tată, îl tot îmbia Lucie.

Dar, văzându-l apoi din nou cu fruntea îngândurată, tăcut şi posomorât, ea fu cuprinsă iarăşi de teamă.

— Prin urmare, e totuşi ceva grav dacă faci mutra asta… Haide, spune, rămânem cu tine, se vor lipsi de noi la dejunul ăla.

Vorbea despre o petrecere pusă la cale pentru dimineaţa aceea. Doamna Hennebeau trebuia să treacă pe la familia Grégoire, cu caleaşca ei, ca s-o ia întâi pe Cécile, urmând ca apoi să le ia şi pe ele, pentru ca toate împreună s-o pornească la Marchiennes şi să dejuneze la forje, unde le invitase soţia directorului. Era un prilej să viziteze atelierele, furnalele înalte şi cuptoarele de cocs.

— Nici nu mai încape vorbă că rămânem acasă, spuse şi Jeanne la rându-i.

Dar el se supără:

— Ei, asta-i acum! Doar vă spun că nu e nimic… Zău, faceţi-mi plăcerea şi vârâţi-vă iar sub plapumă. Să fiţi gata la ceasurile nouă, aşa cum a fost înţelegerea.

Le sărută şi plecă în grabă. I se mai auzi tropăitul

cizmelor, până ce pieri şi acesta de-a lungul pământului îngheţat al grădinii.

Jeanne, grijulie, astupă la loc sticla de rom, în vreme ce Lucie încuia pachetul de biscuiţi. Încăperea era de o curăţenie rece, ca a tuturor sufrageriilor în care bucatele ce se dau la masă sunt făcute cu economie. Şi amândouă foloseau această matinală deşteptare, cercetând dacă nu cumva fuseseră lăsate vraişte unele lucruri din ajun. Un şervet nu era la locul lui, servitorul avea să fie dojenit. În sfârşit, se urcară din nou în camera lor.

În vreme ce pentru a tăia drumul străbătea cărările înguste ale grădinii sale de legume, Deneulin cugeta la averea-i compromisă, la acea acţiune Montsou, la milionul prefăcut în bani lichizi cu gândul de a-l face să fructifice înzecit şi care, astăzi, era atât de grav ameninţat.

Avusese un şir necurmat de ghinioane, nevoia unor reparaţii grozav de costisitoare şi neprevăzute, condiţii ruinătoare de exploatare şi, în cele din urmă, dezastrul provocat de această criză industrială tocmai la momentul în care urmau să înceapă a curge beneficiile. Dacă cumva greva va izbucni şi la el, atunci va fi la pământ. Dădu în lături o portiţă: în învăluitoarea beznă a nopţii clădirile minei se ghiceau după sporita desime a umbrelor înstelate de licărirea câtorva lanterne.

Jean-Bart nu avea însemnătatea întreprinderii Voreux, dar instalaţia reîmprospătată făcea din ea, aşa cum spuneau inginerii, o mină cochetă.

Nu se mulţumiseră doar să-i lărgească puţul cu un metru şi jumătate şi să-l coboare până la o adâncime de şapte sute şi opt metri, ci îl înzestraseră cu utilaj nou, adică o maşină de extracţie nouă, colivii noi, material în întregime nou, toate după cele din urmă cuceriri ale ştiinţei; ba chiar o oarecare pretenţie de eleganţă se vădea până şi în construcţii, o hală a ciururilor de sortare cu ornamente sculptate în lemn, o turlă împodobită cu un orologiu, o sală

pentru recepţionare şi o sală a maşinii rotunjite în formă de altar de capelă în stilul Renaşterii, deasupra cărora se înălţa coşul de uzină cu îmbrăcămintea exterioară dintr-un mozaic în spirală din cărămizi negre şi roşii. Pompa era instalată la celălalt puţ al concesiunii, la vechea mină Gaston-Marie, păstrată numai pentru epuizmente. Jean-Bart nu avea, în dreapta şi în stânga puţului de extracţie, decât două goluri verticale: acela al unui ventilator cu vapori şi acela al scărilor.

Dis-de-dimineaţă, de la ceasurile trei, Chaval sosise cel dintâi, străduindu-se să-i atragă şi pe ceilalţi tovarăşi de lucru, convingându-i că trebuie să urmeze pilda minerilor din Montsou şi să ceară un spor de cinci centime pentru fiecare vagonet de cărbune. Curând, cei patru sute de lucrători din galerii năvăliseră din baracă în sala de recepţionare strigând şi gesticulând într-un mare tumult. Cei ce voiau să lucreze erau desculţi şi ţineau în mână câte o lampă, iar la subsuoară lopata sau târnăcopul, pe când ceilalţi, cu saboţii încă în picioare, cu paltoanele pe umeri din pricina gerului, barau intrarea în puţ; iar contramaiştrii răguşiseră tot încercând să facă ordine, tot rugându-i să fie rezonabili şi să nu-i împiedice să coboare în mină pe cei ce voiau să lucreze.

Dar Chaval se mânie zărind-o pe Catherine în pantaloni şi haină, iar pe cap cu boneta albastră. Când; se sculase dimineaţă, îi poruncise, cu brutalitate, să doarmă mai departe. Ea, însă, deznădăjduită de încetarea lucrului, îl urmărise, totuşi, de cum ieşise pe uşă, căci el nu-i dădea niciodată bani, aşa încât Catherine era nevoită adeseori să suporte şi cheltuielile ei şi pe ale lui; şi atunci, ce se va face dacă nu va mai putea câştiga nicio leţcaie? O spaimă o obseda, spaima de un bordelul Marchiennes, în care sfârşeau toate încărcătoarele de vagonete rămase fără pâine şi fără adăpost.

— Trăsni-te-ar cerul! strigă Chaval, ce dracu mai cauţi

pe-aici?

Ea îngăimă că nu avea niciun venit şi că voia să lucreze.

— Vasăzică mi te pui de-a curmezişul, târfă?! Haide, cară-te numaidecât înapoi, că, de nu, te găsesc eu până acasă cu picioare-n spate!

Se dădu, speriată, câţiva paşi înapoi, dar nu se clinti din loc, vrând să vadă ce întorsătură vor lua lucrurile.

Deneulin intra pe scara halei ciururilor. În ciuda palidei lumini a lanternelor, îmbrăţişă într-odată, cu o rotire a ochilor, întreaga scenă, această gloată înecată în umbră, din care recunoştea toate chipurile, havatorii, încărcătorii, transportatorii, încărcătoarele de vagonete, până şi pe ucenici. În încăperea boltită, nouă şi curată încă, treaba oprită în loc, aştepta: din maşina sub presiune ieşeau uşoare şuierături de aburi, coliviile aşteptau spânzurând de cablurile încremenite; vagonetele, părăsite în drum, zăceau vraişte, încurcând drumul pe lespezile de fontă. Fuseseră luate în primire doar optzeci de lămpi, iar celelalte fumegau în lămpărie. Dar, firește, numai un singur cuvânt de-al lui va fi de ajuns, şi întreaga activitate va reînvia.

— Ei, ia spuneţi, ce se-ntâmplă aici, copii? întrebă el cu vocea plină. Ce anume v-a supărat? Lămuriţi-mă şi pe mine şi ne vom înţelege.

De obicei, se purta părinteşte cu. oamenii, deşi cerea să se muncească cu râvnă. Autoritar, cam repezit, încerca întâi să-i câştige cu o blândeţe ce avea izbucniri de trâmbiţă; şi, adeseori, se făcea chiar iubit; lucrătorii, mai ales, respectau în el pe omul de curaj, totdeauna în fronturile de lucru, împreună cu el, cel dintâi, la orice primejdie, de îndată ce un accident înspăimânta mina. De două ori, după explozii de grizu, fusese coborât în fund, legat cu frânghii de subsuori, când chiar cei mai netemători se dădeau înapoi.

— Staţi, reluă el, doar n-o să mă faceţi să-mi pară rău că mi-am luat răspunderea pentru voi. Ştiţi că am refuzat

prezenţa unui pluton de jandarmi... Vorbiţi liniştit, că vă ascult.

Cu toţii tăceau acum, stingheriţi, ocolindu-i privirea; şi Chaval fu acela care, în cele din urmă, spuse:

— Iată ce este, domnule Deneulin, nu mai putem continua să lucrăm în condiţiile de până acum; vă cerem un spor de cinci centime pentru fiecare vagonet de cărbune.

Deneulin păru surprins.

— Cum aşa? Cinci centime? De unde până unde îmi cereţi aşa ceva? Vedeţi doar că eu nu mă plâng de modul în care faceţi armarea galeriilor şi nu vreau să vă impun un nou tarif, cum a făcut Regia din Montsou.

— Se prea poate, dar tovarăşii noştri de lucru din Montsou au, cu toate astea, dreptate. Ei resping noul tarif şi mai cer, pe deasupra, şi un spor de cinci centime la vagonet, pentru că nu se poate face un lucru ca lumea la preţurile de până acum. Cerem şi noi câte cinci centime în plus, nu-i aşa, voi ce spuneţi?

Se auziră glasuri aprobatoare şi se schiţară gesturi violente în toiul gălăgiei care reîncepea. Încet-încet, cu toţii se apropiau, strângând tot mai mult cercul.

O flacără se iscă în ochii lui Deneulin, în vreme ce pumnu-i de om căruia-i place să conducă cu mână forte se strângea, de teamă că altfel nu se va putea împotrivi pornirii de a înşfăca pe vreunul de ceafă. Socoti că e mai cuminte să stea de vorbă, cumpănit.

— Cereţi încă cinci centime şi, în ce mă priveşte, recunosc că munca pe care o faceţi merită acest spor. Numai că eu nu pot să vi-l dau, căci dacă vi l-aş da, aş fi pur şi simplu la pământ... Aşa încât, înţelegeţi, oameni buni, că întâi trebuie să pot trăi eu, ca să trăiţi şi voi. Şi sunt la capătul puterilor, cea mai neînsemnată creştere a preţului de cost ar fi de ajuns ca să mă dea peste cap... Nu sunt decât doi ani de atunci, aduceţi-vă aminte, când cu ultima grevă am cedat, pentru că mai eram încă în stare s-o fac...

Dar acea ridicare a salariului nu a fost mai puţin dezastruoasă pentru mine, căci, iată, s-au împlinit doi ani de când mă tot zbat... Astăzi m-aş învoi mai curând să trag obloanele imediat decât să fiu nevoit, luna viitoare, să dau din colţ în colţ ca să găsesc banii cu care să vă plătesc salariile.

Chipul lui Chaval dădu în vileag un râs hain faţă de pornirea acestui stăpân, care le vorbea atât de deschis despre treburile lui. Ceilalţi coborau ochii în pământ, încăpăţânaţi, neîncrezători, nevrând deloc să-şi bage în scăfârlie gândul că s-ar putea întâmpla ca un şef să nu câştige. chiar milioane de pe urma muncii lor.

Atunci Deneulin stărui, explicând lupta lui împotriva minei Montsou, care e veşnic la pândă, gata să-l sfâşie dacă într-o bună zi ar săvârşi cea mai măruntă imprudenţă. Era o concurenţă sălbatică, ce-l silea să-şi restrângă cheltuieşte, şi aceasta cu atât mai mult cu cât, din pricina marii adâncimi a minei Jean-Bart, extracţia îl costa mai mult, condiţie neprielnică ce de-abia putea fi compensată de grosimea mare a straturilor de cărbune. Niciodată, n-ar fi acceptat să urce salariile, în urma ultimei greve, dacă nu s-ar fi văzut nevoit să imite Regia din Montsou, de teamă ca nu cumva să-l părăsească lucrătorii. Şi le arăta primejdiile care i-ar putea paşte mâine, când ar vedea ei ce ispravă au făcut dacă, silindu-l pe el să-şi vândă mina, ar intra cu toţii sub cumplitul jug al Regiei! În ceea ce-l privea, el nu trona, din nepătrunse depărtări, în fundul vreunui templu de nimeni ştiut; nu era unul dintre acei acţionari ce-şi tocmesc oameni care să-i jumulească pe mineri şi pe care aceştia din urmă să nu-l fi văzut la faţă niciodată; el era un patron care-şi punea în joc nu numai banii, ci şi inteligenţa, sănătatea, viaţa, încetarea lucrului ar fi pur şi simplu moartea lui, de vreme ce, fără a avea niciun stoc de cărbune, va trebui totuşi să livreze comenzile primite. Pe de altă parte, capitalului pe care-i investise în utilaj nu-i era

îngăduit să doarmă. Cum, oare, îşi va putea ţine angajamentele? Cine va plăti dobânzile sumelor de bani ce-i fuseseră încredinţate de prieteni? Îl aştepta falimentul.

— Asta este, oameni buni! spuse el, încheind. Aş vrea să vă conving... Nu i se poate cere unui om ca singur să-şi taie craca de sub picioare, nu-i aşa? Ei bine, fie că vă dau cele cinci centime pe care mi le cereţi, fie că vă las să faceţi grevă, şi una şi alta însemnează că îmi tai singur craca.

Deneulin tăcu. Se auziră mârâieli. O parte din mineri păreau a sta în cumpănă. Mai mulţi se întoarseră lângă puţ.

— Cel puţin – spuse unul dintre contramaiştri – să fie lăsaţi oamenii să facă cum vor. Care dintre voi doreşte să lucreze?

Catherine ieşi din rânduri printre cei dintâi, dar Chaval, furios, o dădu în lături, strigând:

— Suntem cu toţii de aceeaşi părere. Numai ticăloşii sunt în stare să-şi trădeze tovarăşii de lucru!

Din acea clipă, orice împăcare păru cu neputinţă. Strigătele reîncepură, iar, ca să fie goniţi de lângă puţ, oamenii erau îmbrânciţi şi aproape striviţi de perete. O clipă, directorul, deznădăjduit, încercă să le ţină piept singur şi să intimideze prin violenţă această mulţime, dar era o nebunie care nu putea duce la nimic, aşa încât fu nevoit să se retragă. Şi Deneulin rămase câteva minute în fundul încăperii unde se afla biroul slujbaşului însărcinat cu recepţionarea, gâfâind pe un scaun, atât de descumpănit de neputinţa sa, încât nu era în stare să găsească nicio soluţie. În cele din urmă se linişti şi-i spuse unui supraveghetor să se ducă să-l caute pe Chaval; apoi, când acesta din urmă se învoi să mai stea de vorbă, directorul, cu un gest, le făcu semn celorlalţi să iasă din birou.

— Lăsaţi-ne singuri.

Gândul lui Deneulin era să vadă ce are vlăjganul ăsta în căpăţână. De la cele dintâi cuvinte,

Îi măsură orgoliul şi-şi dădu seama că e ros de o pizmă

pătimaşă. Atunci îl luă cu linguşirile; se prefăcu uimit că un lucrător atât de merituos ca el îşi compromite în aşa fel viitorul. Să afle, dacă vrea să-l creadă, că de multă vreme îşi pusese ochii pe el pentru o grabnică avansare; şi, în cele din urmă, îi oferi de-a dreptul să-l numească contramaistru mai târziu. Chaval îl asculta tăcut, cu pumnii la început strânşi, apoi, încet-încet, destinşi. O adevărată iţărie i se urzea în fundul scăfârliei: dacă se încăpăţâna să rămână în grevă, nu va izbuti niciodată să fie mai mult decât locotenentul lui Étienne, în vreme ce aşa i se deschidea calea unei ambiţii mai mari, şi anume aceea de a face parte dintre şefi. Dogoarea vanităţii îi încinse obrajii, îmbătându-l. De altfel, ceata de grevişti pe care o aşteptase de cum se ivise ziua nu va mai veni de acum înainte; cine ştie ce piedică o oprise, pesemne, în drum, poate jandarmii. Nu mai avea nimic de făcut decât să cadă la învoială. Dar cu toate acestea mai dădea încă din cap, împotrivindu-se; făcea pe omul incoruptibil, bătându-se tare şi indignat cu pumnii în piept. În cele din urmă, fără să-i pomenească patronului nicio vorbă despre întâlnirea pe care le-o dăduse chiar el minerilor din Montsou, făgădui să-şi potolească tovarăşii de lucru şi să-i facă să coboare în mină.

Deneulin râmase ascuns, chiar şi contramaiştrii se ţinură la o parte. Vreme de un ceas îl auziră pe Chaval vorbind, discutând, în picioare pe un vagonet, în sala de recepţionare. O parte din lucrători îl huiduiau, o sută şi douăzeci plecară, foarte mânioşi, rămânând cu îndărătnicie la hotărârea pe care chiar el îi făcuse s-o ia. Ceasurile trecuseră de şapte, zorile începură să se ivească foarte limpezi, vestind o prea geroasă şi însorită zi. Şi, deodată, pulsul de viaţă al minei începu din nou să bată, dar lucrul întrerupt o bucată de vreme continuă. Întâi intră în funcţiune maşina, a cărei bielă se afunda, desfăşurând şi înfăşurând cablul bobinelor. Apoi, în mijlocul vacarmului pe care-l făceau semnalele, începu coborârea, coliviile se

umpleau, se cufundau, se urcau iarăşi, puţul înghiţea obişnuita-i raţie de ucenici, de încărcătoare de vagonete şi de havatori, în vreme ce pe lespezile de fontă transportatorii îşi împingeau vagonetele, ale căror roţi se rostogoleau cu un huruit de tunet.

— Ei, fir-ar al dracului! Ce pierzi vremea aici?! strigă Chaval către Catherine, care-şi aştepta rândul. Haide, coboară odată, şi nu te mai învârti de colo până colo!

La ceasurile nouă, când doamna Hennebeau sosi. În trăsură, cu Cécile, le găsi pe Lucie şi pe Jeanne gata îmbrăcate, foarte elegante, în ciuda toaletelor lor transformate de vreo douăzeci de ori. Dar Deneulin fu cuprins de uimire când îl văzu pe Négrel călare, însoţind caleaşca. Cum adică, erau invitaţi şi bărbaţi? Atunci, doamna Hennebeau lămuri, cu aeru-i matern, că fusese speriată, deoarece auzise zvonindu-se că drumurile sunt înţesate de oameni cu căutătura urâtă şi se simţea mai bine alături de cineva care să le apere. Négrel râdea, tot liniştindu-le: nimic îngrijorător, ameninţări de-ale zurbagiilor, ca de obicei, dar, fireşte, niciunul n-ar îndrăzni să zvârle o piatră în fereastra trăsurii. Încă plin de succesul său, Deneulin povesti cum înăbuşise revolta de la mina Jean-Bart. Acum se declara liniştit de-a binelea. Şi, pe drumul spre Vandame, în vreme ce duduiţele urcau în caleaşcă, cu toţii se simţeau foarte bucuroşi de această zi splendidă, fără să ghicească prelungul freamăt ce creştea până departe pe întinsul câmpiei, freamătul norodului mărşăluind într-un tropot pe care, dacă şi-ar fi lipit urechea de pământ, l-ar fi desluşit cu siguranţă.

— Bine! Aşadar ne-am înţeles, repeta doamna Hennebeau. În seara asta veniţi să le luaţi pe domnişoare şi rămâneţi la masă cu noi… Doamna Grégoire mi-a făgăduit, de asemenea, că va veni s-o ia pe Cécile acasă.

— Puteţi conta pe mine, răspunse Deneulin.

Caleaşca o porni spre Vandame; Jeanne şi Lucie se

aplecaseră peste fereastră ca să-i mai zâmbească o clipă tatălui lor, rămas în picioare, la marginea drumului, în vreme ce Négrel călărea tropăind ţanţoş în urma trăsurii.

Străbătură pădurea, o porniră pe drumul care, trecând prin Vandame, ducea spre Marchiennes. Când caleaşca se apropie de Tartaret, Jeanne o întrebă pe doamna Hennebeau dacă cunoştea ţinutul Cote-Verte, iar dânsa, deşi îşi petrecuse cinci ani încheiaţi prin aceste meleaguri, mărturisi că nu fusese pe-acolo niciodată. Atunci se abătură din drum. Tartaret, situat către marginile pădurii, era o pustie întindere de pământ, de o sterilitate vulcanică, sub care, vreme de secole, ardea o mină de cărbuni incendiată. Întâmplarea se pierdea în negura legendei, pe care minerii din partea locului o povesteau aşa: cerul îşi abătuse trăsnetul asupra acestei Sodome din măruntaiele pământului, în care încărcătoarele de vagonete se rostogoleau în mocirla tuturor desfrânărilor în aşa fel, încât nici nu mai avuseseră măcar timp să iasă la suprafaţă şi, încă şi astăzi, de mai ard în vâlvătăile focului din acest străfund de gheenă. Rocile calcinate, de un stacojiu mohorât, erau năpădite de o eflorescenţă sulfuroasă, aidoma unei lepre. Pucioasa, aducând a floare galbenă, se depunea pe marginea acestor crăpături. Cutezătorii care, în puterea nopţii, îndrăzneau să-şi arunce ochii în aceste crăpături jurau că au văzut acolo dănţuire de flăcări ce nu sunt decât sufletele osândite, sfârâind în această lăuntrică pară de jăratic. Rătăcitoare licăriri se iveau abia atingând învelişul pământului, aburi fierbinţi, împroşcând miasmele spurcăciunilor şi ale bucătăriei diavoleşti, fumegau fără încetare. Şi aşa, ca prin minunea unei veşnice primăveri, în mijlocul acestei blestemate câmpii a Tartaretului, se desfăşura întinderea Côte-Verte, cu iarba-i de-a pururi verde, cu fagii a căror mantie de frunze se reînnoia necontenit, cu holdele-i rodind chiar de trei ori pe an. Era o seră naturală, încălzită de incendiul straturilor de cărbune

din adâncuri. Zăpada nu-şi afla nicicând sălaş prin aceste meleaguri; uriaşul buchet de verdeaţa se lăfăia, în vecinătatea copacilor despuiaţi ai pădurii, în această zi de decembrie fără ca gerul să-i fi tivit măcar marginile frunzelor cu aramă.

Curând după aceea caleaşca zbura pe câmpie. Négrel făcea haz de legendă, lămurind cum focul izbucnea de cele mai multe ori în fundul unei mine, pricinuit de fermentarea pulberilor de cărbune; dacă nu putea fi înăbuşit, ardea fără încetare; şi cita exemplul unei mine din Belgia, care, ca să fie stinsă, a fost inundată revărsându-se înăuntru apa unui râu, căruia, în vederea acestui scop, i se abătuse cursul. Dar tăcu, căci, de câteva minute, cete de mineri se iveau la fiecare pas în calea trăsurii. Treceau fără a scoate un cuvânt, învăluind, într-o piezişă căutătură, această luxoasă calească, ce-i silea să se dea în lături. Numărul lor sporea întruna, iar caii trebuiră să treacă la pas mica punte peste râul Scarpe. Ce se petrecea, oare, de începuse atâta popor să bată astfel drumurile? Duduiţele se speriară. Lui Négrel i se păru că ceva nu miroase a bine pe câmpia ce prinsese a fremăta; şi fură uşuraţi când se văzură, în sfârşit, la Marchiennes. Sub un soare a cărui lumină le făcea parcă să pălească, coşurile de la cuptoarele de cocs şi furnalele înalte slobozeau un fum a cărui funingine veşnică se abătea ca o ploaie din văzduh.

2

La Jean-Bart, Catherine îşi rostogolea, de un ceas, vagonetele, împingându-le până la primul releu; şi era în asemenea hal leoarcă de năduşeală, încât se opri o clipă ca să-şi şteargă faţa.

În fundul frontului de lucru, Chaval, care împreună cu tovarăşii din echipa lui izbeau cu târnăcopul în vână, se miră nemaiauzind huruitul roţilor. Lămpile nu ardeau bine, praful de cărbune împiedica vederea.

— Ce s-a întâmplat? strigă el.

Când îi răspunse că se topeşte de căldură şi simte cum i se opreşte inima, el urlă furios:

— Vită încălţată, fă ca noi, scoate-ţi cămaşa!

Se aflau la o adâncime de şapte sute şi opt metri, către nord, în cea dintâi galerie a vânei Désirée, la o depărtare de trei kilometri de intrarea orizontului. Când venea vorba despre această *regiune* a minei, minerii din partea locului păleau şi coborau glasul ca şi cum ar fi pomenit despre iad; şi se mulţumeau, de cele mai multe ori, doar să dea din cap, cu înţeles, ca oameni care preferă să nu vorbească despre aceste străfunduri încinse de foc. Pe măsură ce galeriile înaintau către nord, ele se apropiau de Tartaret, pătrunzând din ce în ce mai mult în incendiul din adâncuri, care calcina acolo stâncile. Fronturile de lucru, la punctul unde se ajunsese, aveau o temperatură mijlocie de patruzeci şi cinci de grade. Se găseau, aşadar, în miezul cetăţii blestemate, în vecinătatea acelor vâlvătăi pe care trecătorii le vedeau pe câmpie izbucnind printre crăpături, scuipând pucioasă şi aburi cu miros cumplit.

Catherine, care-şi şi scosese haina, şovăi o clipă, apoi mai scoase şi pantalonii; şi, cu braţele goale, cu coapsele despuiate, cu cămaşa strânsă, ca o bluză, cu o sfoară peste şolduri, începu din nou să împingă vagonetul.

— Ei, aşa mai merge, spuse ea cu glas tare.

Se simţea rău şi-i era şi puţin frică. De cinci zile de când lucrau acolo, se tot gândea la legendele cu care îi legănaseră copilăria, la acele încărcătoare de vagonete din vremurile de odinioară pârjolite sub Tartaret ca să ispăşească păcate despre care nimeni nu îndrăznea să vorbească. Fără îndoială că era, acum, destul de mare ca

să mai poată crede în asemenea nerozii; şi totuşi ce ar fi făcut dacă aşa, din senin, ar fi văzut ţâşnind din perete o fată roşie ca plita încinsă, cu ochii ca două boabe de jeratic? La spaima acestui gând simţea, şi mai mult, năpădind-o năduşelile.

La releul ce se afla la optzeci de metri depărtare de frontul de lucru, o altă încărcătoare îi lua în primire vagonetul şi-l împingea înainte cu încă optzeci de metri, până la marginea planului înclinat, pentru ca recepţionerul să-l expedieze împreună cu celelalte vagonete ce coborau din galeriile de mâi sus.

— Ei, drace, îţi merge bine despuiată cum eşti, îi spuse femeia, o văduvă slăbănoagă, în vârstă de treizeci de ani, când o văzu pe Catherine doar în cămaşă. Aş face şi eu la fel dacă n-ar fi ucenicii ăia de la planul înclinat, care nu-mi dau pace cu porcăriile lor.

— Ei, asta-i acum! răspunse Catherine. Bărbaţii n-au decât să spună ce-or pofti, nici că-mi pasă de ei! Prea sufăr de căldură!

Făcu cale întoarsă, împingând un vagonet gol. Din nenorocire, pe lângă vecinătatea cu Tartaret-ul, mai era o pricină care făcea căldura de nesuferit în această galerie de fund. De-a lungul ei se găsea, alături, dintr-o exploatare veche, o galerie părăsită a puţului Gaston-Marie, foarte adâncă, în care o explozie de grizu, petrecută în urmă cu zece ani, incendiase vâna; aceasta ardea de atunci fără-ncetare, în spatele „pielii tăbăcite”, cum numeau ei peretele de argilă zidit aici şi reparat mereu, ca să oprească extinderea dezastrului. Lipsit de aer, focul ar fi trebuit să se stingă; dar nu se ştie ce curenţi de aer îl alimentau întruna, astfel că, întreţinut de zece ani, el încălzea argila peretelui cum sunt încălzite cărămizile unui cuptor, în asemenea măsură, încât lucrătorii întâmpinau, trecând pe lângă el, o dogoare de vatră. Or, transportul vagonetelor se tăcea de-a lungul acestei zidării, pe o distanţă de mai bine de o sută

de metri, într-o temperatură de şaizeci de grade.

După încă două drumuri, Catherine se înăbuşi din nou. Din fericire, galeria era largă şi comodă în vâna Désirée, una dintre cele mai groase vine de cărbune din toată regiunea. Aici, stratul avea o grosime de un metru şi nouăzeci de centimetri, iar minerii puteau lucra în picioare. Dar ei ar fi preferat chiar o muncă în care să fi fost nevoiţi, să-şi strâmbe gâtul, numai să fi avut parte de puţină răcoare.

— Aha! Nu cumva ai adormit? o întrebă din nou Chaval, furios, de îndată ce n-o mai auzi pe Catherine mişcându-se. Cine m-o fi blestemat să am parte de o aşa gloabă? Ia fă bine de-ţi umple vagonetul şi porneşte-l!

Ea se găsea la capătul de jos al frontului de lucru şi sta sprijinită în lopată; i se făcuse rău şi-i învăluia pe toţi cu o privire absentă, fără să se mişte. Îi vedea nelămurit la lumina roşietică a lămpilor, goi din cap până-n picioare, ca vitele, şi atât de negri, de năclăiţi în năduşeală şi praf de cărbune, încât faptul că erau despuiaţi n-o stingherea câtuşi de puţin. Era o muncă întunecată, spinări ca de gorilă, răsucindu-se în fel şi chip, o apocaliptică privelişte de mâini şi picioare pârjolite, trudind istovitor, în toiul unui zgomot de lovituri surde şi de gemete. Dar ei o desluşeau mai bine, fără îndoială, căci, curmându-şi de îndată loviturile târnăcoapelor, începură să facă haz de ea că-şi scosese pantalonii.

— Ehei! ai să ţi-l mai şi răceşti... bagă de seamă!

— Tiii! da frumoase picioare! Ia spune, Chaval, parc-ar îi de ajuns şi pentru doi...

— Ei! ia să vedem. Hai, mai ridică un pic. Mai sus! Mai sus!

Atunci Chaval, fără să se supere de râsetele celorlalţi, se răsti din nou la ea:

— Nu te mişti, fir-ai a dracului!... Păi sigur, doar de porcării e bună. Poftim, ar sta locului până mâine numai să

audă de-astea!

Cu greu, Catherine se apucă să-şi încarce vagonetul şi apoi îl împinse. Galeria era prea largă pentru ca fata să se fi putut sprijini pe cele două părţi ale lemnăriei pereţilor, iar picioarele goale i se suceau printre şine, căutând un punct de reazem, în vreme ce împingea vagonetul, agale, cu braţele înţepenite înainte, frântă de la mijloc. Şi, îndată ce ajungea în dreptul peretelui de argilă, focul chinuitor începea din nou s-o dogorească, broboane mari de năduşeală îi curgeau de pe tot trupul, în şiroaie, ca o ploaie deasă. Nu apucase bine să facă a treia parte din drumul până la releu şi era leoarcă, orbită, plină şi ea de un noroi negru. Strâmta-i cămaşă, muiată parcă în cerneală, i se lipea, de piele, ridicându-se, din pricina mişcării coapselor, până la mijloc, iar strânsoarea o chinuia atât de tare, încât trebui iarăşi să se oprească din lucru.

Ce Dumnezeu era cu ea în acea zi? Parcă niciodată nu simţise atâta plumb în mădulare. Era, pesemne, ceva rău în aer. Aerarea nu se făcea în fundul acestei galerii îndepărtate. Oamenii înghiţeau tot felul de gaze, ce ieşeau din cărbune cu un mărunt susur de izvor fierbinte, dar cu atâta îmbelşugare, uneori, încât nici lămpile nu voiau să mai ardă; fără a mai pomeni despre grizu, de care nimeni nu se mai sinchisea, în aşa hal năvălea în nasul minerilor de la începutul şi până la sfârşitul chenzinei. Aerul acesta vătămător ea îl cunoştea destul de bine, un aer mort, cum spun minerii, către pământ grele gaze asfixiante, iar sus gaze uşoare, ce se aprind şi prăbuşesc toate galeriile unei mine, cu sute de oameni, dintr-o singură lovitură de trăsnet. Aerul acesta ea îl înghiţise în aşa măsură încă din copilărie, încât o cuprindea mirarea că îl suporta de astă dată atât de greu, cu urechile vâjâindu-i, cu pieptul încins.

Ne mai putând răbda, simţi nevoia să-şi scoată şi cămaşa. Devenea un chin această cămaşă, ale cărei cute, oricât de mărunte, o sfârtecau, o ardeau. Mai rezistă o

vreme, voi să împingă vagonetul. dar fu silită să se ridice din nou în picioare. Atunci, spunându-şi că şi le va pune la loc de îndată ce va ajunge la releu, scoase la repezeală tot ce avea pe ea, legătura cămăşii, cămaşa însăşi, cu atâta înfrigurare, încât şi-ar fi jupuit şi carnea de pe ea dacă ar fi putut. Şi, despuiată acum, jalnică, redusă la starea primitivă de rătăcitoare femelă ce-şi agoniseşte viaţa de-a lungul drumurilor înecate în noroaie, trudea, cu şoldurile mânjite de funingine, cu glodul până la pântece, ca o gloabă de birjă. Pe brânci, în patru labe, împingea la vagonet.

Dar fu cuprinsă de deznădejde, căci, goală cum era, tot nu se simţea uşurată. Ce să mai smulgă de pe ea? Vâjâiala din urechi o asurzea, îşi simţea tâmplele ca încleştate într-o menghine. Căzu în genunchi. Flacăra lămpii înfipte între bolovanii de cărbune din vagonet îi păru că se stinge. Doar gândul de a ridica fitilul mai rătăcea stingher în vârtejul ameţitor în care i se năruise cugetul. De două ori încercase să-l cerceteze, şi, de fiecare dată când voi să pună lampa jos pe pământ, îi văzuse flacără pălind, de parcă şi ea s-ar fi înăbuşit. Deodată, lampa, se stinse. Atunci, totul se prăbuşi în hăurile beznei, capul i se învârtea ca o morişcă, inima-i, cotropită de leşin, îşi curmă bătăile; fu doborâtă şi ea, la rându-i, de oboseala cumplită ce-i amorţea toate mădularele. Căzuse pe spate şi trăgea să moară, în aerul otrăvit de gaze asfixiante, răstignită la pământ.

— Pesemne că iar se plimbă de colo până colo, fir-ar a dracului! strigă Chaval cu glas mânios.

Ascultă din partea de sus a frontului de lucru şi nu mai auzi deloc huruitul roţilor.

— Ei, Catherine, pieritură afurisită!

Glasul i se pierdu în depărtare, în întunecata galerie, şi nicio suflare nu răspunse.

— Se vede că vrei să vin la tine, să-ţi dau eu ghes ca să te grăbeşti!

Nicio mişcare, necontenit aceeaşi tăcere de moarte. Furios, Chaval coborî, alergând, cu lampa în mână, în goană, încât fu cât pe-aci să se izbească de trupul fetei, răsturnat de-a curmezişul galeriei. O privea cu gura căscată. Ce avea oare? Nu era cumva vreun moft de-al ei, cine ştie ce prefăcătorie, pentru a găsi răgaz ca să tragă un pui de somn? Dar lampa pe care o aplecase în jos ca să lumineze chipul fetei ameninţă să se stingă. O ridică, o lăsă din nou în jos şi, în cele din urmă, înţelese: era, pesemne, un val de gaz vătămător. Furia îi pierise; se deştepta în el devotamentul minerului în faţa tovarăşului de lucru în primejdie, începu să strige să i se aducă repede cămaşa; o luă în braţe pe fata goală şi leşinată, înălţând-o cât putea de sus. Când veşmintele amândurora îi fuseseră zvârlite pe umeri, o luă la goană, susţinând povara într-o mână, ducând cu cealaltă cele două lămpi. Lungile galerii se succedau; el alerga, luând-o când la dreapta, când la stânga, să caute viaţa în aerul îngheţat pe care ventilatorul îl sufla în mină. În sfârşit, zgomotul unui izvor îl opri, şiroaiele unei infiltraţii prelingându-se din stâncă. Se afla la răspântia unei mari galerii de transport, care deservea pe vremuri mina Gaston-Marie. Suflul aerajului avea aici puterea unui vânt de vijelie şi era atât de răcoare, încât se simţi scuturat de un fior când, rezemând-o de lemnăria pereţilor, îşi aşeză pe pământ amanta, care, cu ochii închişi, zăcea încă în nesimţire.

— Catherine, haide, pentru numele lui Dumnezeu! lasă gluma, zău aşa… Ţine-te puţin, ca să moi asta în apă.

Era speriat văzând-o moale ca o cârpă. Totuşi, apucă să-şi moaie cămaşa în apa acelui izvor şi îi spălă obrazul. Părea moartă, îngropată deja în fundul pământului, cu trupu-i firav, întârziat pe drumul maturităţii şi înăuntrul căruia formele pubertăţii zăboveau, şovăitoare încă. Apoi, un freamăt îi cutremură pieptul de copil, pântecele şi şoldurile-i de biată fetiţă ce-şi pierduse fecioria înainte de

vreme. Catherine deschise ochii şi îngăimă:

— Mi-e frig…

— Ah! în sfârşit! aşa mai merge! strigă Chaval, uşurat.

O îmbrăcă la loc, strecurându-i destul de uşor cămaşa, dar bombăni când avu de furcă cu trasul pantalonilor, căci ea nu era încă în stare să se ajute. Rămase zăpăcită, neputându-şi da seama nici unde se afla şi nici de ce era goală. Când îşi aduse aminte, se simţi ruşinată. Cum de-i venise să se despoaie până la piele?! Şi îl întrebă: fusese oare văzută chiar aşa, fără o batistă cu care să-şi fi acoperit măcar mijlocul? Chaval, care făcea mare haz, născocea fel de fel de istorii, povesti că o adusese pe braţe acolo, în mijlocul tovarăşilor de lucru, iar ei, aşezaţi pe două rânduri, căscaseră ochii la ea. Cum de putuse, ascultându-i sfatul, să-şi plimbe şezutul gol! Apoi el îi dădu cuvântul de onoare că, desigur, prietenii nici nu apucaseră să vadă dacă îl are rotund sau pătrat, în aşa hal îi sfârâiau călcâiele în timp ce alergase cu ea în braţe.

— Ei, drace, da mor de frig, nu alta! spuse Chaval, îmbrăcându-se şi el.

Catherine nu-l mai văzuse niciodată atât de drăguţ cu ea. De obicei, după fiecare vorbă bună de-a lui, ea înghiţea la repezeală o ploaie de vorbe de ocară. Ah, ce bine i-ar fi fost să trăiască în bună înţelegere! În lâncezeala puterilor ei sfârşite, se simţea totuşi năpădită de o îmbietoare duioşie. Îi surâse, şoptindu-i:

— Sărută-mă.

O sărută şi se întinse lângă ea, aşteptând-o să-şi vină în puteri şi să poată merge.

— Vezi, reluă ea, n-aveai dreptate, colo jos, când strigai la mine, pentru că nu mai puteam, zău că nu! Acolo unde eraţi voi, în frontul de lucru, tot nu-i aşa cald, dar dacă ai şti ce cuptor e în fundul galeriei!

— Nici nu încape vorbă, răspunse el, că e de o mie de ori mai bine la umbra vreunui copac… Dar cred că ţi-o fi venit

greu în acest şantier, sărăcuţa de tine...

Ea fu atât de mişcată auzind că o crede, încât făcu pe curajoasa:

— Ei, ceva trecător. Şi apoi, nu ştiu cum, dar parcă aerul a fost otrăvit astăzi... Ai să vezi tu îndată dacă sunt eu pieritură... Dacă-i de muncit, muncesc, nu-i aşa? Să ştii că mai curând aş vrea să mor decât să dau bir cu fugiţii.

Urmă un răstimp de tăcere. El, petrecându-i un braţ după talie, o strângea la piept, ca nu cumva să răcească. Ea, cu toate că se şi simţea în puteri şi gata să se întoarcă în galerie, se lăsa, totuşi, în voia acestei stări, într-o plăcută uitare de sine.

— Aş vrea numai, continuă ea în şoaptă, să fii mai drăguţ cu mine... Zău, e aşa bine când e şi puţină dragoste!

Şi începu a plânge încetişor.

— Păi te iubesc, strigă el, de vreme ce te-am luat cu mine!

Ea nu răspunse decât clătinând din cap. Sunt pe lume destui bărbaţi care-şi iau femei doar aşa, ca să le aibă, fără măcar să se sinchisească dacă, în ce le priveşte, sunt sau nu fericite. Şi lacrimile i se prelingeau, mai fierbinţi, pe obraji, căci era grozav de mâhnită gândindu-se că, poate, s-ar fi bucurat de o viaţă mai bună dacă ar fi avut norocul să fi dat peste un alt băiat, al cărui braţ l-ar fi simţit totdeauna petrecut pe după mijloc. Un altul? Iar imaginea nelămurită pe care şi-o făcea despre acest altul se înfiripa în adânca ei emoţie. Dar aşa a fost să fie, şi basta! Nu avea decât dorinţa de a trăi, până la sfârşitul zilelor, cu ăsta, numai dacă ar înţelege că nu trebuie să se poarte atât de urât cu ea.

— Atunci, spuse ea, încearcă să fii ca acum, măcar din când în când.

Hohote de plâns îi curmară vorbele, iar el o strânse iar în braţe, sărutând-o.

— Nu fi proastă!... Uite, jur că o să fiu cumsecade. Doar

nu sunt mai rău decât alţii, haide, zău!

Ea îl privea şi începu iarăşi să-i zâmbească printre lacrimi. Cine ştie, poate o fi având şi el dreptate. Nu se prea găsesc femei fericite. Apoi, cu toate că nu punea niciun preţ pe jurămintele lui, se lăsa totuşi furată de bucuria de a-l vedea atât de iubitor. Doamne, dac-ar putea fi aşa totdeauna! Amândoi se dezmeticiseră şi, cum se strângeau într-o lungă îmbrăţişare, zgomotul unor paşi îi făcu să sară în picioare. Trei mineri, care îi văzuseră trecând, se apropiau ca să afle ce s-a întâmplat.

Plecară împreună, înapoi spre frontul de muncă. Ceasurile se făcuseră aproape zece şi prânziră într-un ungher răcoros, înainte de a se duce să năduşească, iarăşi, în fundul frontului de lucru. Dar, pe când terminau de mâncat cele două fetii de pâine cu unt, pregătindu-se tocmai să dea pe gât o înghiţitură din plosca lor cu cafea, un vuiet purces din şantierele îndepărtate, îi tulbură. Ce s-o fi întâmplat? Vreun nou accident cumva? Se ridicară în picioare, începură să alerge. Havatori, încărcătoare de vagonete, ucenici le ieşeau în drum la tot pasul, şi nimeni nu ştia nimic; strigau cu toţii că se petrecuse pesemne o mare nenorocire. Treptat-treptat, spaima puse stăpânire pe întreaga mină; umbre bezmetice izbucneau din toate galeriile, flăcările lămpilor dănţuiau, alunecau în beznă. Oare unde s-o fi întâmplat grozăvia? De ce nu li se spunea nimic?

Deodată, un contramaistru trecu, strigând:

— Se taie cablurile! Se taie cablurile!

Atunci panica se înteţi. Urmă o goană nebună de-a lungul galeriilor înecate în întuneric. Oamenii îşi pierdeau capul. Pentru care pricină se tăiau cablurile? Şi cine putea să le taie, de vreme ce lucrătorii erau în fundul minei? Părea ceva de pe altă lume.

Dar glasul unui alt contramaistru izbucni, pierzându-se apoi:

— Cei din Montsou taie cablurile! Toată lumea să iasă afară!

De îndată ce înţelese, Chaval o opri pe loc cu toată străşnicia pe Catherine. La gândul că dacă va ieşi îi va întâlni colo sus pe cei din Montsou, simţea tăindu-i-se picioarele. Ceata aceea, pe care el o credea în mâinile jandarmilor, sosise, aşadar! O clipa socoti să facă calea-ntoarsă şi să iasă prin mina Gaston-Marie. Dar ascensoarele nu mai funcţionau acolo. Înjura, neştiind încotro s-o apuce, ascunzându-şi spaima, spunând întruna că e cum nu se poate mai prostesc să fugă cu toţii în halul ăsta. Că doar n-au să fie lăsaţi să putrezească acolo, în fundul minei!

Vocea contramaistrului răsună din nou, apropiindu-se:

— Toată lumea să iasă afară! La scări, cu toţii! La scări!

Chaval fu şi el luat de puhoi. O îmbrânci pe Catherine, o învinui că nu aleargă destul de repede. Ce, nu cumva voia să rămână singură în fundul minei şi să crape acolo de foame? Pentru că bandiţii din Montsou erau în stare să prăbuşească scările înainte ca toată lumea să fi avut răgazul de a ieşi la lumină. Această cumplită bănuială sfârşi prin a-i turba pe toţi; nu mai era, de-a lungul galeriilor subpământene, decât o bezmetică învălmăşeală, o goană de oameni ieşiţi din minţi, ca să ajungă fiecare cel dintâi la scări şi să se caţere înaintea celorlalţi. Unii urlau că scările erau năruite şi că nimeni nu va mai ieşi de acolo. Iar când grupurile de oameni înspăimântaţi apucară să iasă în sala de acces în orizont, se făcu o învălmăşeală de nedescris: se repezeau spre puţ, se striveau unii pe alţii la prea strâmta deschizătură ce dădea spre golul scărilor, în vreme ce un bătrân grăjdar, care, cu toată luarea-aminte, îşi băga tocmai caii înapoi în grajd, îi privea pe toţi cu o dispreţuitoare nepăsare, deprins cum era cu atâtea nopţi petrecute în fundul minei, sigur că, până în cele din urmă, tot va fi scos de acolo.

— La dracu, haide, urcă-te înaintea mea! îi spuse Chaval

Catherinei. Barem să te sprijin dacă ai să cazi!

Zăpăcită, cu sufletul la gură din pricina acestei goane de trei kilometri, care o făcuse iarăşi leoarcă de năduşeală, fără a înţelege ce se petrece, se lăsa purtată de iureşul mulţimii. Atunci Chaval o târî, încleştându-i braţul aproape să i-l frângă; iar ea scoase un scâncet şi lacrimile îi umplură ochii: îşi şi uitase jurământul; niciodată nu va fi fericită!

— Haide, treci odată! urlă bărbatul.

Dar prea îi era frică de el. Dacă va urca înaintea lui, o va hărţui necontenit. De aceea se împotrivi, în timp ce valul bezmeticei mulţimi îi împinse, pe amândoi, în lături. Infiltraţiile din puţ căzeau în stropi mari, iar pardoseala din camera de acces, zdruncinată de tropăiala picioarelor, se hâţâna deasupra puisardului, groapa plină de nămol, adâncă de zece metri. Chiar la mina Jean-Bart, cu doi ani înainte, un cumplit accident, ruperea unui cablu, prăbuşise colivia în fundul acestui puisard, în care doi oameni îşi găsiseră moartea, înecându-se. Şi la această întâmplare se gândeau acum cu toţii: acolo vor rămâne dacă se vor îngrămădi pe pardoseală.

— Nebună afurisită, strigă Chaval, n-ai decât să crăpi, şi am să scap de o pacoste!

Urcă înainte, iar ea după el.

Din fundul minei şi până la suprafaţă erau o sută şi două scări, cam de şapte metri fiecare, aşezate toate pe câte un palier de lărgimea golului şi prin care o deschizătură de formă pătrată îngăduia de-abia strecurarea umerilor. Era ca un coş turtit, de şapte sute de metri înălţime, situat între peretele puţului şi paravanul de scânduri spre compartimentul de extracţie, un canal umed, întunecat, fără de sfârşit, înăuntrul căruia se suprapuneau scările, aproape vertical, într-un neîntrerupt şir de etaje. Unui om zdravăn îi trebuiau douăzeci şi cinci de minute ca să urce această uriaşă coloană. De altminteri, golul scărilor nu mai era folosit decât în cazuri de catastrofă.

Catherine urcă, la început, cu toată sprinteneala. Picioarele goale îi erau deprinse cu sfărâmăturile tăioase de cărbune din galerii, aşa încât nu o prea stinghereau treptele plate, îmbrăcate cu tablă, ca să le apere de uzură. Mâinile-i bătătorite de cât împinseseră la vagonet apucau neobosit rampele, prea groase pentru ea, ale scărilor. Ba chiar această preocupare îi mai abătea gândurile, făcând-o să-şi uite mâhnirea, acest neprevăzut urcuş, această prelungă râmă de fiinţe omeneşti, ce se strecurau înălţându-se câte trei pe o treaptă, în aşa fel încât capu-i va ieşi la lumină, în vreme ce coada se va târî încă pe pardoseala puisardului. Chiar atât de departe nu ajunseseră încă; cei dintâi străbătuseră, pesemne, doar a treia parte din înălţimea puţului. Nimeni nu mai scotea nicio vorbă, nu se mai auzea decât zgomotul surd al tropăitului de picioare, în vreme ce lămpile, părând stele rătăcitoare, se urmăreau una pe alta, de jos în sus, într-un şir care creştea necontenit.

Catherine auzi în urmă-i pe un ucenic numărând scările, ceea ce îi dădu şi ei gândul să le numere. Fuseseră urcate până atunci cincisprezece, şi acum erau pe punctul de a ajunge la o cameră de acces de orizont. Dar, chiar în clipa aceea, se lovi de picioarele lui Chaval, Acesta scoase o înjurătură şi-i strigă să bage de seamă. Unul după altul, oamenii se opriră, mersul întregii coloane se curmă. Ce era? Ce se întâmplase oare? Cu toţii îşi recăpătaţi glasurile ca să se întrebe, unul pe altul, şi să-şi strige spaima. Înfricoşarea creştea pe măsură ce urcau, neprevăzutul, veghind colo sus, îi sugruma tot mai tare, cu cât se apropiau de lumină. Cineva strigă că trebuiau să coboare înapoi, pentru că scările erau rupte. La asta se gândeau cu toţii, cu teama de a nu se vedea deodată într-un gol fără scări. Purtată din gură în gură, cobora o altă explicaţie a acestei opriri din mers, şi anume, accidentul unui havator care alunecase de pe o treaptă. Ce se întâmplase, cu adevărat, nu se ştia, căci, din pricina strigătelor, nu se

putea auzi nimic; vor înnopta, oare, acolo? În cele din urmă, fără să fi aliat ceva mai mult, începură din nou să urce, cu aceeaşi mişcare înceată şi greoaie, cu acelaşi tropot de paşi şi dănţuire a lămpilor. Vor da cu siguranţă mai sus peste scările rupte.

La a treizecişidoua scară, în vreme ce depăşeau al treilea orizont, Catherine simţi înţepenindu-i-se mâinile şi picioarele. Întâi îi alergaseră pe piele uşoare furnicături. Acum nu mai avea, sub picioare şi în mâini, senzaţia fierului şi a lemnului. O durere nedesluşită, devenind pe nesimţite arzătoare, îi încingea muşchii. Iar în ameţeala ce o cotropea, din ce în ce mai mult, îşi aduse aminte de poveştile bunicului Bonnemort, dintr-o vreme când golul scărilor încă nu exista şi când fetiţe, în vârstă de zece ani, cărau cărbunele cu spinarea, de-a lungul scărilor înfipte în pereţii de pământ; aşa încât, dacă vreuna dintre ele aluneca sau doar dacă o bucată de cărbune cădea, pe neaşteptate, din vreun coş, trei-patru copii se rostogoleau deodată, cu capul în jos. Abia de mai putea îndura junghiurile pe care le simţea în mâini şi în picioare; îşi zicea că nu va mai ajunge niciodată la capătul acestui urcuş.

Alte opriri îi dădură răgazul să mai răsufle puţin. Dar spaima, purtată din gură în gură, de sus în jos, de fiecare dată când se opreau, în cele din urmă o ameţi de-a binelea. Deasupra ei şi dedesubt răsuflările erau tot mai gâfâitoare, şi ea simţea, ca şi ceilalţi, o ameţeală provocată de această ascensiune fără de sfârşit. Se înăbuşea, îmbătată de beznă, hărţuită de această strivire a trupului de pereţi. O treceau fiori şi din pricina umezelii: era leoarcă de năduşeală sub broboanele mari de apă. Se apropiau de un orizont, ploaia se abătea cu atâta putere, încât ameninţa să stingă lămpile.

De două ori Chaval se adresă Catherinei, fără să primească vreun răspuns. Ce Dumnezeu făcea acolo, sub el, nu cumva îşi înghiţise limba? De ce nu mai scotea nicio

vorbă? Putea, oricum, să-i răspundă, totuşi, dacă o mai duceau puterile. Urcau de jumătate de ceas, dar cu atâta greutate, încât ajunseseră de-abia la a cincizecişinoua scară. Mai erau de urcat încă patruzeci şi trei. În cele din urmă, Catherine îi răspunse, bâiguind că încă nu şi-a pierdut puterile. Ar fi făcut-o pieritură dacă i-ar fi mărturisit că e sfârşită de oboseală. Pesemne că tabla de pe trepte îi jupuia picioarele; îi părea că tăişuri de cuţite îi sfârtecă, acolo, carnea până la oase. După fiecare mişcare a braţelor se aştepta să-şi vadă mâinile scăpând de pe bara scării, căci şi ie simţea atât de jupuite şi de înţepenite, încât aproape nu mai era în stare să mişte degetele; şi i se părea că se rostogoleşte pe spate, cu umerii rupţi, cu şoldurile frânte, în necurmata lor trudă. Suferea, mai ales, din pricina acestui drum prea pieptiş, pe scări înfipte aproape vertical, ceea ce o silea să urce sprijinindu-se pe încheietura mâinilor, cu pântecele lipit de scară. Gâfâiala piepturilor acoperea acum tropotul paşilor, o uriaşă horcăială înteţită de peretele sonor al golului se înălţa din adânc şi pierea sus, la suprafaţă. Se auzi un geamăt, urmat de un val de vorbe: un ucenic îşi sfărâmase ţeasta capului izbindu-se de muchea unui palier.

Iar Catherine urca întruna. Fu depăşit orizontul. Ploaia încetase, o ceaţă făcea şi mai greu aerul acela de hrubă, otrăvit de miasme de fierării vechi şi de lemne umede. În mod mecanic, număra, în neştire, încetişor: optzeci şi una, optzeci şi două, optzeci şi trei; mai avea de urcat încă nouăsprezece scări. Doar aceste cifre, repetate, o mai susţineau prin ritmica lor legănare. Nu mai avea cunoştinţă de propriile ei mişcări. De câte ori ridica ochii, vedea lămpile rotindu-se în spirală. Era plină de sânge, simţea că trage să moară, că la cea mai uşoară adiere se va prăbuşi. Cel mai rău era că, acum, cei de jos împingeau, că întreaga coloană omenească dădea năvală, nemaiputându-se împotrivi violenţei crescânde a oboselii şi cumplitei nevoi

de a mai revedea lumina soarelui. Unii dintre ai lor, care plecaseră cei dintâi, apucaseră să iasă; aşadar, nu erau scările rupte; dar la gândul că încă mai era cu putinţă să se rupă, împiedicându-i, astfel, pe cei din urmă să iasă, când alţii răsuflaţi, acum uşuraţi, colo sus, turbau de mânie. Şi pentru că urmă o nouă oprire, se auziră izbucnind înjurături; cu toţii continuară să urce, năpustindu-se, călcându-se în picioare, care de care să ajungă mai repede sus.

Atunci Catherine căzu. Strigase numele lui Chaval într-o deznădăjduită chemare. El nu o auzi; se lupta, strivea coastele unui tovarăş de lucru, izbindu-l cu picioarele, ca să i-o ia înainte. Şi ea fu, astfel, rostogolită, călcată în picioare. În leşinu-i, visa; se făcea că era una dintre acele mici lucrătoare despre care vorbea bunicul şi că un bulgăre de cărbune, căzând dintr-un coş de deasupra ei, o rostogolise în fundul puţului, ca pe o vrabie pe care o piatră o abate la pământ. Nu mai rămăseseră decât cinci scări de urcat; trecuse aproape un ceas de când începuseră să urce. N-a ştiut niciodată cum ajunsese la lumină, purtată pe umeri, susţinută de gâtuita îngustime a golului scărilor. Deodată, se pomeni într-o zi inundată de lumină şi de soare, în mijlocul urletelor unei mulţimi care o huiduia.

3

De dimineaţă, înainte de a se crăpa de ziuă, un freamăt răscolise coloniile, freamătul care, la acest ceas, se înteţea de-a lungul drumurilor prin toată câmpia. Dar plecarea pusă la cale nu putuse avea loc; se răspândise vestea că ostaşi călări şi jandarmi cutreierau meleagurile. Se spunea că veniseră în puterea nopţii de la Douai şi că de vină era

Rasseneur, care-şi vânduse prietenii, prevenindu-l pe domnul Hennebeau; o încărcătoare de vagonete jura chiar că îl văzuse trecând pe servitorul acestuia, care se ducea la poştă să expedieze telegrama. Minerii strângeau pumnii şi-i pândeau pe ostaşi de după obloanele ferestrelor, la palida lumină a zorilor.

Către ceasurile şapte şi jumătate, când soarele apăru, începu să se vânture un alt zvon, ce avu darul să-i liniştească pe cei nerăbdători, şi anume că ştirea se dovedise neîntemeiată, că nu fusese decât un simplu marş militar, aşa cum generalul, la dorinţa prefectului din Lille, ordona uneori să se facă de când izbucnise greva. Greviştii îi purtau sâmbetele prefectului, căruia îi reproşau că îi înşelase făgăduindu-le intervenţia sa în vederea unei împăcări dar se mărginise să dispună, la fiecare opt zile, defilarea trupelor prin Montsou, ca să-i tină la respect. De aceea, când cavaleria şi jandarmii plecară, pentru a face cale întoarsă spre Marchiermes, după ce se mulţumiseră să asurzească coloniile cu tropotul cailor pe pământul îngheţat, minerii făcură haz de naivitatea acestui funcţionar, ai cărui soldaţi făceau stânga-mprejur tocmai în momentul când lucrurile erau pe cale să se încingă. Până la ceasurile nouă se distrară, în aparenţă liniştiţi, în faţa caselor, urmărind cu privirea, pe caldarâm, din spate, blajinul mers al celor din urma jandarmi, care se îndepărtau. În fundul tihnitelor lor culcuşuri, burghezii din Montsou dormeau încă duşi, cu capul înfundat în pernă. La direcţie, doamna Hennebeau fusese văzută plecând cu trăsură şi lăsându-l pe domnul Hennebeau ocupat cu treburi, desigur, căci vila, zăvorită şi mută, părea moartă. Nicio mină nu avea pază militară, dintr-o fatală lipsă de prevedere tocmai în ceasul primejdiei, din fireasca prostie ce generează catastrofele, din greşeala cea mai grea pe care o poate săvârşi o cârmuire exact în clipa în care ar trebui să aibă înţelegerea limpede a situaţiei. Şi ceasurile

sunară nouă când minerii porniră, în sfârşit, pe drumul ce ducea spre Vandame, ca să ajungă la întâlnirea pusă la cale, cu o seară înainte, în pădure.

De altminteri, Étienne înţelese repede că nu va avea acolo, la Jean-Bart, cei trei mii de oameni pe care conta. Mulţi credeau că demonstraţia fusese amânată, şi cel mai rău era că două sau trei grupuri de oameni, care o şi porniseră la drum, aveau să compromită *cauza* dacă nu-i călăuzea cât de cât. Aproape o sută dintre ei, plecaţi la drum înainte de ivirea zorilor, se refugiaseră, pesemne, în pădurea de fagi, ca să aştepte venirea celorlalţi. Suvarin, în a cărui cameră urcă Étienne ca să-i ceară sfatul, ridică din umeri: zece vlăjgani hotărâţi ar face mai multă treabă decât o întreagă mulţime; şi îşi adânci din nou privirea într-o carte deschisă înainte-i, refuzând să ia şi el parte. Lucrurile riscau să ia iarăşi o întorsătură sentimentală, când, de fapt, de ajuns ar fi fost să incendieze mina Montsou, ceea ce, altminteri, era o treabă foarte uşoară. Cum Étienne ieşea din aleea din faţa casei, îl zări pe Rasseneur, şezând în faţa sobei de fontă, foarte palid, în vreme ce nevastă-sa, căreia veşnica-i rochie neagră îi dădea prestanţă, îl ocăra, aruncându-i vorbe aspre şi în acelaşi timp politicoase.

Maheu era de părere că cuvântul dat trebuia să fie respectat. O asemenea întâlnire era un lucru sfânt. Totuşi, noaptea, le potolise tuturor furia; el, însă, se temea acum să nu se întâmple vreo nenorocire; şi spunea că era de datoria lor să se afle şi ei acolo, pentru a-i împiedica pe ceilalţi să întreacă măsura. Mama Maheu făcu un semn ca pentru a spune că e de aceeaşi părere. Étienne repeta, binevoitor, că trebuia acţionat în chip revoluţionar, fără a se atenta la viaţa nimănui. Înainte de a pleca, refuză porţia sa dintr-o pâine ce-i fusese dată în ajun, împreună cu o sticlă de rachiu; dar bău, totuşi, unul după altul, trei păhăruţe, doar ca să combată frigul; ba chiar luă cu sine o ploscă

plină de rachiu. Alzire va avea grijă de copii; bătrânul, taica Bonnemort, cu picioarele betege acum de cât alergase în ajun, rămăsese în pat.

Nu vor merge împreună, aceasta din spirit de prevedere. Jeanlin o ştersese de multă vreme. Maheu şi nevastă-sa plecară şi ei, la rându-le, tăind pieziş drumul către Montsou, în vreme ce Étienne se îndreptă spre pădure, unde voia să-şi întâlnească prietenii. Pe drum, ajunse din urmă o ceată de femei, printre care o recunoscu pe bătrâna Brûlé şi pe cumătră Levaque; mergând, ele mâncau nişte castane, pe care le adusese Mouquette, înghiţindu-le cu coji cu tot, ca să-şi simtă stomacul mai plin. Dar când ajunse în pădure, nu mai găsi pe nimeni: tovarăşii de lucru erau la mina Jean-Bart.

Atunci Étienne o luă la goană şi ajunse în faţa minei în clipa în care Levaque, împreună cu alţi o sută de lucrători, pătrundea în incintă. Răsăreau de pretutindeni mineri, Maheu, împreună cu nevastă-sa, venind pe drumul mare, femeile, peste câmpuri, cu toţii în neorânduială, fără conducători, fără arme, scurgându-se firesc într-acolo, aidoma unei ape revărsate ce urmează povârnişurile ieşite în cale-i. Étienne îl zări pe Jeanlin, cocoţat pe o pasarelă, instalat ca unul ce se pregăteşte să ia parte la un spectacol. Alergă şi mai repede şi intră odată cu cei dintâi. Erau de-abia trei sute de oameni.

Urmă o clipă de şovăială când Deneulin se arătă la capătul de sus al scării ce ducea la sala de recepţionare.

— Ce vreţi? întrebă el cu o voce puternică.

După ce văzuse pierind caleaşca, de după fereastra căreia fetele îi mai zâmbeau încă, se reîntorsese la mină, cuprins din nou de o presimţire nelămurită. Totuşi, lucrurile erau aici la locul lor, oamenii coborâseră, extracţia cărbunelui continua, aşa încât se simţi din nou liniştit şi stătea de vorbă cu contramaistrul, când i se aduse la cunoştinţă că se apropie greviştii. În grabă, se postase la

una dintre ferestrele halei ciururilor; şi, în faţa acestui val crescând al mulţimii ce năvălea în incintă, căpătase, fulgerător, conştiinţa neputinţei sale. Cum s-ar putea, oare, apăra aceste construcţii, pretutindeni fără vreo oprelişte? De-abia ar fi avut răgaz să strângă în juru-i vreo douăzeci dintre lucrătorii săi. Era pierdut.

— Ce vreţi? repetă el, alb de mânie ca varul, stăpânindu-se totuşi, făcând o sforţare ca să-şi înfrunte, curajos, dezastrul.

Urmară vuiete şi năvala mulţimii. În cele din urmă, Étienne se desprinse, spunând:

— Domnule, noi n-am venit să vă facem vreun râu. Dar munca trebuie să înceteze pretutindeni.

Deneulin, fătiş, îi spuse că e un nătărău.

— Ce? Nu cumva vă închipuiţi că îmi faceţi vreun bine oprind oamenii să lucreze? E ca şi cum mi-aţi trage un glonte în spate de la doi paşi... Da, lucrătorii mai sunt în fundul minei şi nu vor ieşi de acolo decât dacă veţi trece, mai întâi, peste cadavrul meu.

Felul acesta tăios de a vorbi stârni proteste. Maheu fu nevoit să-l stăpânească pe Levaque, care se repezea amenințând, în vreme ce Étienne continua să discute, încercând să-l convingă pe Deneulin de îndreptăţirea acţiunii lor revoluţionare. Dar celălalt răspundea, invocând dreptul la muncă. De altminteri, nici nu voia să discute asemenea neghiobii, voia să rămână stăpân pe toate ale lui. Singura lui părere de rău era că nu avea la îndemână patru jandarmi, pentru a pune pe goană această hoardă de ticăloşi.

— Într-adevăr, greşeala e a mea şi trebuie s-o plătesc. Pentru puşlamale de teapa voastră nu există decât ciomagul. Cârmuirea asta îşi închipuie că vă poate îmbuna cu fel de fel de concesii. O s-o culcaţi la pământ, asta-i tot ce o să faceţi, dacă are să vă mai dea şi arme pe mână.

Étienne, mocnind, se stăpânea totuşi. Coborî glasul:

— Vă rog, domnule, daţi ordin să fie urcaţi sus lucrătorii, altminteri nu mai răspund de prietenii mei. Mai puteţi evita o nenorocire.

— Nu, lăsaţi-mă în pace! Da ce? Cine sunteţi? Nici nu vă cunosc! Nu lucraţi în exploatarea mea şi n-aveţi nimic de discutat cu mine... Numai hoţii bat în felul ăsta drumurile, ca să jefuiască avutul oamenilor.

Vociferările mulţimii îi acoperiră acum glasul, femeile, mai ales, îi strigau vorbe de ocară. El le mai ţinea încă piept, şi resimţea o uşurare a inimii lui de om autoritar în curajul cu care-şi vărsa astfel năduful. De vreme ce, oricum, nu-l aştepta decât ruina, găsea lipsit de demnitate să mai arunce câteva vorbe convenţionale şi de prisos. Dar numărul minerilor creştea fără încetare, aproape cinci sute de oameni se năpusteau spre uşă, şi era cât pe-aci să fie ciopârţit în bucăţi când contramaistrul său îl trase, cu toată puterea, înapoi.

— Vă rog să mă iertaţi, domnule!... Dar o să fie un masacru. La ce bun să se facă moarte de om degeaba?

Deneulin se zbătea şi protesta, cu un ultim strigăt zvârlit mulţimii:

— Bandă de tâlhari ce sunteţi, nu vă temeţi, o să ne vie iarăşi rândul, şi atunci o să vă învăţăm noi minte!

Fu tras de acolo. Cei din urmă din mulţime îi îmbrânceau pe cei din faţă spre scara a cărei rampă se îndoi. Femeile erau acelea care îmbrânceau, chelălăind, asmuţindu-i pe bărbaţi. Uşa cedă fără nicio greutate, o uşă fără broască, închisă doar cu un zăvor. Dar scara era prea strâmtă, iar gloata, îngrămădită, ar fi zăbovit multă vreme fără să fi putut intra dacă cei din urmă dintre asediatori n-ar fi luat hotărârea de a pătrunde prin celelalte deschizături. Atunci, năvala porni de pretutindeni, prin barăci, prin hala ciururilor de sortare, prin sala cazanelor. În mai puţin de cinci minute întreaga mină fu în mâinile lor, şi oamenii mişunau, alergând prin toate etajele, în mijlocul unui tumult de

gesturi furioase, de urlete, în năvalnica pornire a elanului izbânzii lor împotriva acestui patron care voia să li se împotrivească.

Speriat, Maheu fusese umil dintre cei dintâi care se repezise într-acolo, spunându-i lui Étienne:

— Nu trebuie să-l omoare!

Acesta o şi pornise, în goană; dar, o clipă mai târziu, când înţelese că Deneulin se baricadase în camera contramaiştrilor, răspunse:

— Ei şi? Ar fi din vina noastră? Un îndărătnic atât de afurisit!

Dar, deşi foarte neliniştit, mai avea încă atâta calm încât să-şi stăpânească mânia. Se simţea rănit şi în mândria lui de şef văzând mulţimea descătuşată de autoritatea sa şi depăşind, din pricina îndârjirii, recea executare a măsurilor impuse de voinţa poporului, măsuri pe care le hotărâse el. Zadarnic cerea oamenilor sânge rece, striga că nu e cuminte ca, prin acte de inutilă distrugere, să se dea apă la moara vrăjmaşilor lor.

— La cazane! urla mania Brûlé. Să stingem toate focurile!

Levaque, care pusese mâna pe o pilă, o agita, în văzduh, ca pe un pumnal, dominând tumultul cu un strigăt cumplit:

— Haideţi să tăiem cablurile! Să tăiem cablurile!

Îndată, cu toţii, repetară aceste vorbe, în afară de Étienne şi Maheu, care continuau să se împotrivească, copleşiţi, strigând, în toiul tumultului, fără să obţină o clipă de linişte. În cele din urmă, Étienne izbuti să le vorbească:

— Dar ascultaţi, oameni buni, sunt muncitori în fund, tovarăşi de lucru…

Vuietul se înteţi, glasuri izbucneau de pretutindeni:

— Cu atât mai rău pentru ei! N-aveau decât să nu coboare!… Nici că se poate mai dreaptă răsplată pentru trădători! Da, da, să rămână acolo!… Şi apoi, la urma urmelor, mai au şi scările!

Atunci, gândul că mai există şi aceste scări îi făcu să fie

şi mai îndărătnici. Étienne înţelese că nu se mai putea împotrivi. Temându-se de un dezastru şi mai mare, se repezi spre maşină, ca măcar să urce sus coliviile, aşa încât cablurile tăiate deasupra puţului, căzând peste ele cu enorma lor greutate, să nu le strivească. Mecanicul pierise, ca şi cei câţiva lucrători din schimbul de *zi; şi,* punând mâna pe maneta de pornire, *o* manevră, în vreme ce Levaque, întovărăşit de alţi doi, se căţărau pe şarpanta metalică ce susţinea scripeţii. Ascensoarele fuseseră de-abia fixate în încuietori, când se şi auzi zgomotul strident al pilei ce muşca din oţel. Se aşternu o adâncă tăcere, zgomotul acesta păru a cotropi întreaga mină; cu toţii ridicau capul, priveau, ascultau, cuprinşi de emoţie. Maheu, printre cei din primele rânduri, se simţea năpădit de o sălbatică bucurie, ca şi cum dinţii acestei pile le-ar fi tăiat cătuşele nefericirii, rozând cablul unuia dintre aceste mizerabile puţuri, o hrubă în care nimeni nu va mai coborî vreodată.

Dar mama Brûlé dispăruse pe scara barăcii, urlând întruna:

— Trebuie să stingem focurile! La cazane! La cazane!

Alte femei o urmară. Mama Maheu se grăbi, ca să nu le lase să distrugă totul, ca şi bărbatul ei, care se străduia să-i facă pe tovarăşii săi de lucru mai cumpăniţi. Ea se arăta cea mai calmă, gândind că le era tuturor îngăduit să-şi ceară dreptul, fără însă a face pagube oamenilor. Când intră în clădirea cazanelor, femeile îi şi alungau de acolo pe cei doi fochişti, iar mama Brûlé, cu o lopată mare, aplecată pe vine în faţa unuia dintre cuptoare, îl golea cu furie, zvârlind cărbunii încinşi pe pardoseala de cărămizi, unde ardeau mai departe, cu un fum negru. Erau zece cuptoare pentru cele cinci generatoare. Îndată, femeile se înverşunară, cumătra Levaque manevrându-şi lopata cu amândouă mâinile, Mouquette ridicându-şi poalele până la coapse, ca nu cumva să ia foc, toate roşii ca sângele, în

răsfrângerile vâlvătăilor, leoarcă de năduşeală şi despletite, în această bucătărie a diavolului. Grămezile de jeratic creşteau, creşteau, arzătoarea dogoare făcea să crape tavanul vastei săli a cazanelor.

— Gata, încetaţi odată! strigă mama Maheu. Ia foc şandramaua!

— Cu atât mai bine, răspunse bătrâna Brûlé. Va fi o treabă dusă la bun sfârşit... Ah! trăsni-i-ar Dumnezeu! Doar le-am făgăduit eu c-o să-i fac să plătească moartea bărbatului meu!

În această clipă se auzi vocea piţigăiată a lui Jeanlin:

— Staţi! Eu, eu am sa sting! Dau drumul aburilor din toate cazanele!

Intrat printre cei dintâi, ţopăise şontâc-şontâc prin toată gloata, încântat de această învălmăşeală, căutând cu tot dinadinsul vreun prilej de stricăciune; şi-i venise gândul să deschidă robinetele de descărcare a cazanelor, ca să lase aburii slobozi. Aburii ţâşniră ca din puşcă, cele cinci cazane se goliră cu suflul unui uragan, şuierând, într-o asemenea răzbubuire de trăsnet, încât le răzbi sângele în urechi. Toate pieriră, învăluite în aburi, cărbunii încinşi păleau, femeile nu mai erau decât umbre cu gesturi întretăiate. Cocoţat în creştetul galeriei, doar copilul se mai ivea îndărătul lăptoasei învolburări a aburului, încântat, râzând cu gura până la urechi de bucurie că a dezlănţuit acest uragan.

Iureşul ţinu cam vreun sfert de ceas. Mai fuseseră zvârlite şi câteva căldări cu apă pe mormanele de cărbuni aprinşi, ca să-i stingă de-a binelea; orice primejdie de incendiu era înlăturată. Dar furia mulţimii în loc să se potolească era, dimpotrivă, şi mai aţâţată. Coborau oameni cu ciocane în mâini, chiar şi femeile se înarmau cu răngi de fier; şi se pregăteau să crape generatoarele, să sfarme maşinile, să dărâme totul în incinta minei.

Étienne, încunoştinţat de toate acestea, împreună cu

Maheu se grăbiră într-acolo. El însuşi se. simţea ameţit, târât de valurile acestei înflăcărate văpăi a răzbunării. Şi, cu toate acestea, se împotrivea, îi implora să fie cumpăniţi, acum când cablurile tăiate, focurile stinse, cazanele golite făceau cu neputinţă funcţionarea minei. Nu era, totuşi, ascultat, avea să fie iarăşi depăşit de împrejurări, când se auziră huiduieli izbucnind afară, în faţa unei portiţe scunde, pe unde se ieşea din caja scărilor.

— Jos. trădătorii!... Ptiu! Scârnăviile de trădători! Jos cu ei!... Jos cu ei!

Începuseră să iasă lucrătorii din mină. Cei dintâi, orbiţi de lumina zilei, rămaseră înfipţi locului, clipind des din ochi. Apoi defilară în faţa greviştilor, încercând să iasă în şosea şi s-o ia la fugă.

— Jos cu ticăloşii! Jos cu fătarnicii!

Întreaga ceată de grevişti se adunase la faţa locului. În mai puţin de trei minute nu mai era ţipenie de om în clădiri, cei cinci sute de oameni din Montsou se aşezară pe două rânduri, ca să-i silească să treacă prin acest dublu şir de oameni pe cei din Vandame care săvârşiseră ticăloşia de a coborî în mină, la lucru. Şi de câte ori se ivea la uşa cajei scărilor un nou miner, cu veşmintele zdrenţuite şi mânjit de noroiul din mină, huiduielile se înteţeau, era întâmpinat cu batjocuri cumplite: „Oho! ia uite la ăsta, Statu-palmă cu şezutul după el! Şi la ăsta, cu nasul ros de târfele de la *Volcan!* Şi la ăstălalt, de se pişă cu ochii, din care se scurge unsoare destulă pentru lumânările a zece catedrale! Şi istălalt, matahală fără buci, prăjină lungă cât o zi de post!” O încărcătoare de vagonete care ieşi la iveală, o matahală cu ţâţele la burtă, cu burta în şezut, stârni râsete furioase. Le venea să-i înghiontească, glumele se înrăiau până la cruzime, gata-gata să degenereze în pumni şi-n palme, în vreme ce continua defilarea acestor bieţi nefericiţi, dârdâind, înfruntând tăcuţi ploaia de înjurături, aşteptând să se abată loviturile asupra lor, trăgând cu coada ochiului,

fericiţi s-o poată lua la sănătoasa.

— Dar câţi dracu sunt acolo jos? întrebă Étienne.

Rămase uluit văzând cum ies întruna, cuprins de ciudă la gândul că nu era vorba doar de câţiva lucrători, constrânşi de foame sau terorizaţi de contramaiştri. Fusese, aşadar, minţit atunci în pădure? Aproape toţi lucrătorii minei Jean-Bart coborâseră la lucru. Dar, deodată, dădu un strigăt şi se repezi spre Chaval, pe care-l zări, pe prag, în picioare.

— Ei, fir-ar al dracului! Carevasăzică asta-i întâlnirea la care ne-ai chemat?

Izbucniră blesteme din gura mulţimii, răscolită de imboldul de a-l face pe trădător una cu pământul. D-apoi cum! Jurase doar odată cu ei, în ajun, ca să fie găsit acum, aici, în fundul minei, împreună cu ceilalţi! Prin urmare, îşi bătuse joc de oameni!

— Luaţi-l pe sus! La puţ, la puţ cu el!

Chaval, alb ca varul de spaimă, bâlbâia, încercând să se dezvinovăţească. Dar Étienne îi curmă vorba, scos şi el din sărite, stârnit de mânia gloatei:

— Ai vrut în puţ, acolo să te duci!... Haide, în pas alergător, ticăloasă puşlama!

Un nou vuiet îi acoperi glasul. Catherine, la rându-i, apăruse şi ea, ameţită de lumina soarelui, speriată că a căzut în mijlocul acestor sălbatici. Şi cu picioarele frânte de cele o sută şi două scări, cu mâinile sângerânde, gâfâia, când mama Maheu, văzând-o, se repezi, ridicând palma asupră-i:

— Aha, târfa dracului, şi tu! Când maică-ta crapă de foame, tu o vinzi, ca să-ţi hrăneşti peştele!

Maheu prinse braţul neveste-sii, împiedicând-o să lovească. Dar îşi bruftui fata, se înfurie ca şi maică-sa, învinuind-o pentru purtarea ei, pierzându-şi amândoi capul, urlând mai grozav decât ceilalţi.

La vederea Catherinei şi Étienne îşi ieşi cu totul din fire. Repeta:

— Haideţi! Să mergem! La celelalte mine! Iar tu vii cu noi, porc neruşinat!

Chaval de-abia mai avu răgazul să-şi ia, din baracă, saboţii şi să-şi pună, la repezeală, tricoul de lână pe umerii-i îngheţaţi. Îl târau cu toţii, silindu-l să alerge, în mijlocul lor. Înnebunită, Catherine îşi încălţa şi ea saboţii, îşi încheia la gât vechiu-i surtuc bărbătesc, pe care-l îmbrăca de când se lăsase gerul, şi alergă în urma ibovnicului, pe care nu voia să-l părăsească, căci, cu siguranţă, aveau să-l taie în bucăţi.

Atunci, într-un răstimp de două minute, mina Jean-Bart rămase pustie. Jeanlin, care găsise o goarnă, sufla în ea, scoţând nişte sunete răguşite, ca şi cum ar fi adunat o cireadă. Femeile, mama Brûlé, cumătră Levaque, Mouquette, îşi ridicau poalele ca să alerge mai iute, în vreme ce Levaque, cu o bardă în mână, o învârtea ca pe băţul cu măciulie al majurului toboşar. Soseau, întruna, alţi prieteni, ajunseseră aproape de o mie, cu toţii în dezordine, curgând din nou pe drumuri, ca un nestăvilit torent. Calea către ieşire fiind prea îngustă, fură rupte gardurile.

— La celelalte mine! Jos cu trădătorii! Să înceteze lucrul!

Iar Jean-Bart se prăbuşi, deodată, într-o adâncă tăcere. Nimeni, nicio suflare omenească. Deneulin ieşi din camera contramaiştrilor şi, cu desăvârşire singur, oprindu-i cu un semn pe cei care-ar fi vrut să-l însoţească, cercetă mina. Era. palid, foarte stăpânit. Se opri întâi în faţa puţului, ridică ochii, privi cablurile tăiate: capetele de oţel spânzurau inutile, muşcătura pilei lăsase în urmă o rană vie, o plagă proaspătă sclipind în negreala unsorilor. Apoi se urcă la maşină, privi lung biela încremenită, asemănătoare articulaţiei vreunui braţ uriaş lovit de paralizie, pipăi metalul răcit şi îl trecu un fior, ca şi cum ar fi pipăit un mort. Apoi coborî la cazane, trecu agale prin faţa cuptoarelor stinse, căscate şi inundate, lovi cu piciorul în generatoare, care sunară a gol. Gata! Praf şi pulbere! Era

cu desăvârşire ruinat. Chiar dacă ar repara cablurile, chiar dacă ar reaprinde focurile, de unde să scoată oameni care să-i lucreze? Cincisprezece zile de grevă, şi ajungea la faliment. Şi, în certitudinea propriului său dezastru, nu mai resimţea nicio ură împotriva bandiţilor din Montsou, ci doar complicitatea tuturor, un păcat general şi secular. Brute, firește, dar brute care nu ştiau carte şi care crăpau de foame.

4

Şi mulţimea, pe câmpul pustiu, scânteind de gheaţă sub palidul soare de iarnă, se ducea mai departe, revărsându-se de pe strimta şosea la larg şi trecând peste lanurile de sfeclă.

De la Fourche-aux-Boeufs, Étienne luase comanda. Fără ca oamenii să se oprească din mers, el striga, dând ordine, organizând marşul. Jeanlin, în frunte, alerga, scoţând din goarnă nişte sunete de muzică barbară. Apoi, în primele rânduri, înaintau femeile, unele dintre ele înarmate cu ciomege, iar mama Maheu, cu privirile sălbăticite, iscodind în depărtări făgăduita cetate a dreptăţii; bătrâna Brûlé, cumătră Levaque, Mouquette, în zdrenţe, făceau paşii cât puteau de mari, ca nişte ostaşi porniţi la bătălie. De-or avea ghinionul vreunei întâlniri neplăcute, au să vadă ei dacă jandarmii vor îndrăzni să se atingă de femei. Iar bărbaţii le urmau, într-o dezordine de turmă, într-o coadă ce se lărgea, zburlită de răngile de fier şi dominată doar de o singură bardă, aceea a lui Levaque, al cărei tăiş scăpăra în razele soarelui. Étienne, la mijloc, nu-i slăbea din ochi pe Chaval, pe care-l silea să meargă înaintea sa, în vreme ce Maheu, în urmă-i, cu fruntea întunecată, o privea cu coada ochiului

pe Catherine, singura femeie între aceşti bărbaţi, stăruind cu îndărătnicie să mărşăluiască lângă ibovnicul ei, de teamă să nu i se facă, cumva, vreun rău. Se vedea o mare de capete descoperite, cu părul vâlvoi, în vânt, nu se auzea decât tropăitul saboţilor, ca al unei turme scăpate, dezlănţuite, alergând în sunetele sălbatice ale goarnei lui Jeanlin.

Dar îndată vuiră noi strigăte:

— Pâine! Pâine! Pâine!

Era către amiază, foamea celor şase săptămâni de grevă se răzvrătea în pântecele goale, înteţită de această goană în plin câmp. Puţinele coji pe care le avuseseră de dimineaţă şi cele câteva castane aduse de Mouquette erau uitate de mult; măruntaiele urlau de durere, şi această suferinţă sporea furia împotriva trădătorilor.

— La mine! Să înceteze lucrul! Pâine!

Étienne, care refuzase, la plecarea din colonie, partea lui de mâncare, avea în piept o nesuferită senzaţie de sfârşeală. Nu se plângea, dar, în neştire, cu un gest maşinal, îşi lua din când în când plosca şi dădea pe gât o înghiţitură de rachiu; tremura în aşa hal, încât credea că are nevoie de această băutură ca să nu-şi piardă puterile până la capătul drumului. Obrajii i se încingeau de jeratic, o vâlvătaie îi aprindea ochii. Şi totuşi îşi păstra limpezimea cugetului, ţinând încă să evite stricăciunile de prisos.

Ajungând la drumul spre Joiselle, un havator din mina Vandame, care se alăturase mulţimii din sete de răzbunare împotriva patronului său, îi porni pe răzvrătiţi spre dreapta, urlând:

— La Gaston-Marie! Să oprim pompa! Apele să distrugă mina Jean-Bart!

Asmuţită, mulţimea o şi coti spre dreapta, în ciuda împotrivirii lui Étienne, care-i implora să lase pompa în funcţiune. La ce bun să se distrugă galeriile? Acest gând, cu toată ura împotriva patronilor, umplea de revoltă sufletul lui

de lucrător. Maheu, şi el, socotea nedrept să-ţi verşi necazul pe o maşină. Dar havatorul îşi urla întruna strigătul de răzbunare, şi trebui ca Étienne să urle şi mai tare:

— La Mirou! Sunt acolo, în fundul minei, trădători... La Mirou! La Mirou!

Cu un gest, îndreptă gloata pe drumul din stânga, în vreme ce Jeanlin, revenind în frunte, sufla şi mai îndrăcit în goarna sa. Abaterea din drum iscă un mare iureş. Mina Gaston-Marie era, de astă dată, salvată.

Cei patru kilometri ce-i despărţeau de Mirou fură străbătuţi într-o jumătate de ceas, aproape în pas alergător, prin nesfârşita câmpie. Canalul o tăia, dinspre partea aceasta, cu o prelungă panglică de gheaţă. Doar copacii desfrunziţi de pe maluri, pe care ţurţurii îi prefăcuseră în gigantice candelabre, curmau uniformitatea câmpiei, ce se prelungea în depărtarea orizontului ceresc ca în albia unei mări. Montsou şi Marchiennes erau tăinuite vederii de o unduire a pământurilor. Imensitatea se întindea pustie.

Pe când tocmai ajungeau la mină, văzură un contramaistru înfipt pe o pasarelă la hala ciururilor, ca să-i înfrunte. Cu toţii îl cunoşteau foarte bine pe taica Quandieu, decanul de vârstă al contramaiştrilor din Montsou, cu pielea-i ca şi părul de albă şi care, mergând pe şaptezeci de ani, era printre mineri un adevărat miracol de vajnică sănătate.

— Ce dracu căutaţi pe-aici, haită de puşlamale ce sunteţi?! strigă el.

Mulţimea se opri. Acesta nu mai era un patron, ci unul dintre ai lor; şi se stăpâniră, pentru că-i purtau respect acestui bătrân lucrător.

— Sunt oameni aici, la lucru, în fundul minei. Scoate-i afară.

— Da, sunt într-adevăr oameni la lucru, răspunse taica Quandieu, sunt mai bine de şaptezeci, ceilalţi n-au venit de frica voastră, nemernici ticăloşi!... Dar vă pun în vedere că

niciunul n-o să iasă, că altfel o să aveţi de-a face cu mine!

Izbucniră exclamaţii, bărbaţii împingeau din urmă, femeile înaintau. După ce coborâse repede scara pasarelei, contramaistrul sta acum înfipt în uşa.

Atunci Maheu vru să intervină.

— Ascultă, taică, e dreptul nostru, căci altminteri cum putem izbuti să facem ca greva să fie generală dacă nu-i silim pe tovarăşii de lucru să fie de partea noastră?

Bătrânul rămase o clipă mut. Bineînţeles că neştiinţa lui cu privire la solidaritate era tot atât de mare cât şi aceea a havatorului care, nu demult, asmuţise mulţimea spre mina Gaston-Marie. Dar, în cele din urmă, răspunse:

— O fi dreptul vostru, nu zic ba. Dar, în ce mă priveşte, eu nu cunosc decât ordinul... Sunt singur aici. Oamenii sunt jos, în mină, până la ceasurile trei, şi până la trei acolo vor rămâne.

Cele din urmă cuvinte îi fură acoperite de huiduieli. Fu ameninţat cu pumnii. Femeile se şi apucară să urle, făcându-i capul călindar, zvârlindu-i în faţă răsuflarea lor fierbinte. Dar el le ţinea piept, cu fruntea sus, aşa cum era, cu bărbuţa şi cu părul albe ca zăpada, iar curajul dăruia atâta putere glasului său, încât domina desluşit întregul tumult.

— Dracu să mă ia dac-o să treceţi!... Pe cât e de adevărat că ne luminează soarele, pe atât este de adevărat că primesc mai curând să crăp aici decât să vă las să vă atingeţi de cabluri... Eu vă spun să nu mai împingeţi, că mă arunc în puţ, aici, în faţa voastră!

Un freamăt străbătu mulţimea care, încremenită de emoţie, se dădu înapoi. Iar bătrânul continuă:

— Care-i porcul neînstare să priceapă atâta lucru?... Eu nu sunt decât un simplu lucrător, ca şi voi. Mi s-a spus să păzesc, prin urmare păzesc, şi basta!

Doar până aici mergea inteligenţa lui taica Quandieu, ţeapăn în îndărătnicia-i de ostaş care-şi face datoria, cu

fruntea îngustă, cu ochiul stins de neagra tristeţe a unei încheiate jumătăţi de veac petrecute în măruntaiele pământului. Mulţimea îl privea mişcată, simţind cu toţii în fundul sufletului un ecou al vorbelor lui, al acestei ostăşeşti supuneri, al fraternităţii şi resemnării în faţa primejdiei. Crezând că mai stăteau încă în cumpănă, taica Quandieu repetă:

— Vă spun că mă arunc în puţ sub ochii voştri!

Freamătul unei puternice zguduiri abătu din drum tabăra răzvrătiţilor. Toţi făcură stânga-mprejur şi o porniră din nou în fugă, de-a lungul şoselei, care se pierdea la nesfârşit pe întinderile câmpiei. Strigătele izbucniră iarăşi:

— La Madeleine! La Crève-cœur! Să înceteze lucrul! Pâine! Pâine!

Dar în mijlocul mulţimii, în avântul marşului, o încăierare avusese loc. Chaval, după câte se spunea, vrând să se folosească de întâmplarea cu pricina, încercase să scape. Etienne îl înhăţase la timp de braţ, ameninţându-l că-i frânge şalele dacă mai urzeşte cine ştie ce ticăloşie. Iar celălalt se zbătea, împotrivindu-se furios.

— Da’ de ce toate astea? Nu mai suntem nici liberi? De un ceas de când deger, trebuie să mă spăl, să mă curăţ, daţi-mi drumul!

Suferea, într-adevăr, din pricina cărbunelui, care, împreună cu năduşeala, îl năclăise de tot, iar tricoul nu-l apăra în niciun fel.

— Ia-o înainte, că altfel te curăţăm noi, răspunse Étienne. Nu trebuia să torni gaz peste foc şi să mai ceri şi sânge!…

Alergau fără încetare. În cele din urmă, Étienne se întoarse spre Catherine, care se ţinea bine. Se simţea mâhnit ştiind-o aproape de el, atât de năpăstuită, dârdâind de frig sub vechiu-i surtuc bărbătesc şi cu pantalonii plini de noroi. Era, desigur, sfârşită de oboseală şi, totuşi, mai alerga încă.

— Tu poţi să pleci, spuse el, în cele din urmă.

Catherine păru a nu-l fi auzit. În ochii-i, care-i întâlniră pe aceia ai lui Étienne, se iscă doar o scurtă, scăpărare de dojană. Şi nu se opri deloc din mers. De ce ţinea Étienne ca ea să-şi părăsească omul? Chaval nu se purta deloc bine cu ea, fără-ndoială, ba chiar, uneori, o şi lua la bătaie. Dar era omul ei, acela care, cel dintâi, o avusese. Şi era furioasă că se repezeau aşa, cu ghiotura, toţi împotriva lui. L-ar fi apărat nu din dragoste, dar din mândrie.

— Haide, pleacă! repetă mânios Maheu.

Ordinul acesta, rostit poruncitor de taică-su, îi încetini o clipă fuga. Tremura, lacrimi îi podidiră ochii. Dar apoi, deşi se temea, îşi luă inima-n dinţi şi, reluându-şi locul, goni mai departe. Atunci îi dădură pace.

Ceata de grevişti traversă drumul ce ducea spre Joiselle, ţinu o clipă pe cel ce ducea spre Cron şi urcă apoi către Cougny. Prin aceste meleaguri, şirurile de coşuri ale uzinelor vărgau întinderea netedă a zării; hangare de lemn, ateliere de cărămidă, cu largi ferestre prăfuite, defilau de-a lungul caldarâmului. Trecură, una după alta, scundele căsuţe ale celor două colonii, întâi a celor „o sută optzeci”, apoi a celor „şaptezeci şi şase”; şi, din fiecare, la chemarea goarnei, la vuietul izbucnit din toate gurile, familii întregi ieşiră afară, bărbaţi, femei, copii, alergând şi ei, îngroşând coada mulţimii. Când ajunseră în faţa minei Madeleine, erau. desigur, o mie cinci sute de oameni. Drumul cobora pe o pantă dulce; valul tumultuos al greviştilor trebui să ocolească rambleul înainte de a năvăli în incinta minei.

În acest moment, ceasurile nu erau mai mult decât două. Dar contramaiştrii, încunoştinţaţi de ceea ce urma să se întâmple, grăbeau urcarea oamenilor. Şi pe când ceata sosea, ieşirea lucrătorilor era pe sfârşite, aşa încât cei ce până atunci mai rămăseseră încă jos, vreo douăzeci la număr, ieşeau acum din colivia ascensorului. Fugiră, fură urmăriţi, izbiţi cu pietre. Doi dintre fugari fură luaţi la bătaie, un altul o luă la sănătoasa, lăsându-şi acolo o.

mânecă a hainei. Datorită acestei vânători de oameni, materialul fu salvat; nici cablurile, nici cazanele nu fură atinse. Valul se şi îndepărta, năpustindu-se asupra minei învecinate.

Aceasta din urmă, Crève-coeur, se afla doar la cinci sute de metri de mina Madeleine. Şi aici greviştii nimeriseră tocmai în toiul ieşirii lucrătorilor. O încărcătoare de vagonete fu prinsă şi bătută de către femei, şi pentru că i se rupseseră pantalonii, o plesniră peste bucile goale, în văzul bărbaţilor, care făceau mare haz. Ucenicii erau luaţi la palme, havatorii fugeau de le sfârâiau călcâiele, cu coastele pline de vânătăi, cu nasul înecat de sânge. Şi, în toiul acestei sălbăticii crescânde, în această de mult mocnită nevoie de răzbunare, a cărei nebună sete încingea toate minţile, urletele continuau necurmate, înecând gâtlejurile, cerând moartea trădătorilor, afurisind munca plătită cu preţuri de batjocură, strigând nevoia de pâine a burţilor hămesite de foame. Se apucară să taie cablurile, dar pila nu-şi mai înfigea dinţii în carnea metalului, treaba cerea prea multă vreme faţă de clocotul ce împingea mulţimea s-o pornească înainte, mereu înainte. La cazane fu distrus un robinet, în vreme ce apa, turnată cu găleţile din plin peste foc, făcea să plesnească grătarele de fontă.

Afară se punea la cale o năvală la Saint-Thomas. Această mină era cea mai disciplinată, greva nici măcar nu o atinsese, aproape şapte sute de oameni trebuie să fi fost acolo la lucru, iar faptul acesta stârnea furia, aveau să-i pândească cu ciomege şi să le tragă o bătaie soră cu moartea, ca să vadă, chipurile, cine e mai tare. Dar se răspândi zvonul că acolo, la Saint-Thomas, se aflau jandarmii, chiar aceia de care, când i-au văzut de dimineaţă, făcuseră haz. Cum aflaseră oare? Nimeni nu ştia. Dar n-are a face! îi cuprindea frica; se hotărâră s-o ia spre Feutry-Cantel. Şi, purtaţi de vârtej, cu toţii o luară iar la goană, în tropotul saboţilor, năpustindu-se: „La Feutry-

Cantel, la Feutry-Cantel!” Mai erau acolo, cu siguranţă, patru sute de nemernici, o să fie mare haz! Situată la o depărtare de trei kilometri, mina era ascunsă într-o cută a terenului, în apropiere de râul Scarpe. Începuseră să şi urce coasta spre Plâtrières, dincolo de drumul spre Beaugnies, când un glas, rămas neştiut, aruncă o vorbă, precum că ostaşii călări ar putea fi prin părţile locului, la Feutry-Cantel. Atunci, de la un capăt până la celălalt al coloanei, se tot repetă că, desigur, cavaleria era acolo. O şovăială încetini fuga, panica începu să se răspândească treptat-treptat pe aceste meleaguri amorţite de şomaj, ale căror drumuri le tot băteau de ceasuri întregi. Cum se făcea, oare, că nu s-au ciocnit până acum de soldaţi? Norocul acesta îi neliniştea la gândul represiunii pe care o simţeau venind.

fără măcar să se ştie de unde venea, un alt cuvânt de ordine îi avântă spre o altă mină:

— La mina Victoire! La mina Victoire!

Nu existau, prin urmare, nici ostaşi călări, nici jandarmi la mina Victoire? Nu se ştia. Cu toţii păreau liniştiţi şi întorcându-se pe drumul dimpotrivă, coborâră spre Beaumont, tăiară peste câmpuri, pentru a ajunge din nou pe calea ce ducea spre Joiselle. Linia de cale ferată le opri trecerea; ajunseră în partea cealaltă, culcând la pământ îngrăditurile. Acum se apropiau de Montsou, unduirea molcomă a terenurilor cobora, lărgea uriaşa câmpie de sfeclă, la mare depărtare, până către negrele case din Marchiennes.

Goniră de astă dată cale de cinci kilometri. Îi târa puterea unui asemenea elan, încât nu mai simţeau nici cumplita oboseală, nici picioarele lor frânte şi pline de vânătăi. Coada se lungea necontenit, se îngroşa cu alţi tovarăşi de lucru întâlniţi în cale, culeşi de prin colonii. După ce trecuseră canalul pe podul Magache şi sosiră în faţa minei Victoire, erau peste două mii. Dar sunaseră ceasurile trei, oamenii ieşiseră de la lucru, nimeni nu mai era jos. Îşi

vărsară năduful în ameninţări zadarnice şi nu putură face altceva decât să întâmpine cu cioburi de cărămizi pe săpătorii care veneau să-şi ia serviciul în primire. Aceştia o luară la fugă, care încotro, aşa încât mina, acum pustie, intră în stăpânirea lor. Şi în furia de a nu fi întâlnit nici măcar un singur obraz de trădător ca să-l fi pălmuit, se năpustiră asupra celor neînsufleţite. O băşică plină de fierea urii plesnea în ei, o băşică înveninată, umflată pe nesimţite. Ani şi ani de flămânzire îi chinuiau, iscându-le o sete de sânge şi de nimicire.

În spatele unui hangar, Étienne zări cărăuşi care încărcau o căruţă cu cărbuni.

— Haide, căraţi-vă de-aici! Nici o singură bucată de cărbune nu va pleca!

La ordinul lui, sosiră vreo sută de grevişti, iar cărăuşii avură de-abia timpul să se îndepărteze. Oamenii deshămară caii, care se speriară şi plecară, în vreme ce alţii, răsturnând căruţa, stricau hulubele.

Levaque se repezise cu cumplite lovituri de bardă la estacadă, ca să prăbuşească pasarelele Erau foarte rezistente, şi atunci îi veni în gând să smulgă şinele de pe estacadă şi să demonteze calea de la un capăt până la celălalt al incintei. Îndată, cu toţii se dedară la această treabă. Maheu, înarmat cu ranga-i de fier, de care se servea ca de o pârghie, distruse încheietorile de fontă ale şinelor. În acest răstimp, femeile, la îndemnurile mamei Brûlé, năvăliră în lămpărie, unde, cu ciomegele, acoperiră pământul cu cioburile rămase de pe urma masacrului abătut asupra lămpilor. Mama Maheu, ieşită din minţi, izbea cu nădejde, ca şi cumătră Levaque. Toate se umplură de gaz; Mouquette îşi ştergea mâinile de cămaşă, făcând haz de cât e de murdară. Jeanlin, ca să se distreze, îi vărsă pe ceafă tot gazul din pântecele unei lămpi.

Dar răzbunările acestea nu le astâmpărau foamea. Burţile flămânde urlau şi mai tare. Iar cumplita jelanie era

încă atotstăpânitoare:

— Pâine! Pâine! Pâine!

Chiar la mina Victoire, un fost contramaistru ţinea o cantină. Fără îndoială că fugise de teamă, iar baraca îi era părăsită. Când femeile reveniră, iar bărbaţii sfârşiră să distrugă linia vagonetelor, atacară cantina, ale cărei obloane cedară îndată. Nu se găsi pâine, nu erau decât două bucăţi de carne crudă şi un sac de cartofi. Dar în timpul jafului fură descoperite vreo cincizeci de sticle de rachiu, care pieriră ca o picătură de apă suptă de nisip. Étienne, care-şi băuse tot rachiul din plosca, putu s-o umple la loc. Treptat-treptat, o beţie urâtă, beţia înfometaţilor, îi însângeră ochii, scoţându-i în afară nişte dinţi de lup între buzele-i palide. Şi deodată îşi dădu seama că Chaval o ştersese, în mijlocul învălmăşelii. Étienne înjură, oameni alergară în căutarea lui şi puseră mâna pe fugar, care, împreună cu Catherine, stătea pitit îndărătul depozitului de lemne.

— Ah! ticălos scârnav! te temi ca nu cumva să te compromiţi! urla Étienne. Doar tu eşti acela care cereai, acolo, în pădure, ca şi mecanicii să facă grevă, să se oprească funcţionarea pompelor, iar acum, tocmai acum, încerci să speli putina!... Ei bine, fir-ar al dracului! ne vom întoarce la mina Gaston-Marie, vreau ca tu să strici pompa. Da, da, fir-ar al dracului, chiar tu ai s-o strici!

Era beat, el însuşi îşi asmuţea acum oamenii împotriva acestei pompe, pe care, singur, o salvase, înainte doar cu câteva ceasuri.

— La Gaston-Marie! La Gaston-Marie!

Cu toţii îl aclamară şi dădură năvală, iar Chaval, căruia îi puseseră mâna în ceafă, fu împins cu furie şi târât, în vreme ce el striga întruna să-l lase să se spele.

— Pleacă odată! îi strigă Maheu Catherinei, care din nou începuse să alerge după ei.

De astă dată ea nici că se sinchisi, ci ridică doar ochii-i

arzători spre Maheu, continuând să alerge.

Ceata străbătu iarăşi câmpia pustie, întorcându-se pe lungile drumuri drepte, peste ţarinile ce se lărgeau necontenit. Era către ceasurile patru, şi soarele, coborând în zare, aşternea, pe învelişul pământului îngheţat, umbrele acestei gloate de oameni într-o dezlănţuire de gesturi furioase.

Se abătură din drumul ce ducea spre Montsou şi, depăşindu-l, ajunseră iarăşi pe calea dinspre Joiselle; iar pentru a cruţa un ocol prin Fourcheaux-Boeufs, trecură pe sub zidurile Piolainei. Soţii Grégoire tocmai ieşiseră, trebuind să facă o vizită notarului înainte de a se duce să ia masa la familia Hennebeau, unde urmau s-o găsească pe Cécile. Clădirea părea că doarme, cu pustia-i alee de tei, cu grădina de legume, cu livada, despuiate toate de gerul iernii. Nicio mişcare în toată casa, ale cărei ferestre închise se înfăţişau aburite din pricina aerului cald dinăuntru. Şi, din adânca linişte ce învăluia totul, se desprindea un simţământ de îmbiere şi de tihnă, patriarhalul simţământ al culcuşurilor moi, al meselor îmbelşugate, al înţeleptei fericiri în care se scurgea existenţa proprietarilor.

Fără a se opri, mulţimea zvârlea haine căutături printre grilajuri, de-a lungul zidurilor înalte, prevăzute, în partea de sus, cu cioburi din funduri de sticlă.

Strigătele reîncepură:

— Pâine! Pâine! Pâine!

Doar câinii răspunseră, lătrând cumplit, o pereche de câini mari danezi, cu părul roşcat şi care se ridicau în două labe, cu boturile deschise. Iar îndărătul unei jaluzele lăsate nu se aflau decât cele două slujnice, Mélanie, bucătăreasa, şi Honorine, fata în casă, atrase de aceste strigăte. Broboane de năduşeală le acopereau frunţile din pricina spaimei şi se albiseră ca varul la vederea defilării acestei hoarde de sălbatici. Se prăbuşiră în genunchi, se socotiră în ghearele morţii auzind o piatră, doar una singură, spărgând

geamul de la o fereastră învecinată. Era o poznă de-a lui Jeanlin: îşi făcuse o praştie dintr-un capăt de sfoară, cinstind astfel, cu prilejul trecerii sale pe-acolo, cu un mic salut familia Grégoire. Dar, o clipă mai târziu, se şi apucase să sufle din nou în goarna sa; convoiul pierea în depărtare, iar strigătele i se desluşeau din ce în ce mai slab:

— Pâine! Pâine! Pâine!

Ajunseră la mina Gaston-Marie, o mulţime ale cărei rânduri se îngroşau încă, mai mult de două mii cinci sute de făpturi aţâţate de turbare, distrugând tot ce le ieşea în cale, pustiind totul, cu înteţită putere a torentului ce se rostogoleşte. Trecuseră nişte jandarmi pe acolo, înainte cu un ceas, şi plecaseră către Saint-Thomas, îndrumaţi greşit de nişte ţărani, fără ca, în graba lor, să fi avut măcar prevederea de a lăsa o strajă de câţiva oameni, să păzească mina. În mai puţin de un sfert de ceas focurile fură stinse, cazanele deşertate, clădirile cotropite şi devastate. Dar mai cu seamă pompa era primejduită. Nu se mulţumiră văzând-o încremenind la cea din urmă suflare de agonie a aburului, ci se abătură asupră-i, de parcă ar fi fost o fiinţă însufleţită căreia voiau să-i ia viaţa.

— Tu-i vei da cea dintâi lovitură! repeta Étienne, punându-i lui Chaval un ciocan în mână. Haide! Doar ai jurat odată cu ceilalţi!

Chaval tremura; se dădea înapoi şi, în toiul vălmăşagului, ciocanul căzu, în vreme ce răzvrătiţii, fără să mai aştepte, masacrară pompa, izbind în ea cu răngi de fier, cu cărămizi, cu tot ce le ieşea în cale. Unii chiar îşi frângeau ciomegele pe ea. Piuliţele săreau, piesele de oţel şi de alamă se desfăceau, ca nişte mâini sau picioare smulse din încheieturi. O lovitură de târnăcop, dată cu toată puterea, sparse trupul de fontă, apa ţâşni, scurgându-se până la cea din urmă picătură, şi se auzi o ultimă gâlgâire, ca un spasm de agonie.

Era sfârşitul. Bezmetica gloată ajunse iar afară,

înghesuindu-se în spatele lui Étienne, care nu-l slăbea deloc pe Chaval.

— Moarte trădătorului! La puţ cu el! La puţ!

Nenorocitul, alb ca varul, bâlbâia, vorbind iară, cu tâmpa îndărătnicie a unui obsedat, despre nevoia lui de a se spăla.

— Dacă atâta lucru te supără, aşteaptă numai, să vezi! zise Levaque. Poftim! Uite hârdăul!

Se afla acolo o mocirlă, de pe urma scursorilor apelor de la pompă. Învelişul îi era alb din pricina unui strat gros de gheaţă; îl îmbrânciră acolo, sparseră gheaţa şi îl siliră să-şi vâre capul în această apă grozav de rece.

— Bagă-l înăuntru. Haide! repeta mama Brûlé. Ei, fir-ar al dracului! Dacă nu ţi-l afunzi, te zvârl înăuntru... Aşa, iar acum ai să bei puţin, da, da, aşa cum beau porcii, cu râtul în troacă!

Chaval fu nevoit să bea, în patru labe. Râdeau cu toţii, cu un râs de mare cruzime. O femeie îl trase de urechi, o alta îi zvârli drept în faţă o mână de baligă, pe care o găsise, proaspătă, în mijlocul drumului. Vechiu-i tricou se făcuse ferfeniţă. Iar el, zăpăcit, împleticindu-se, se zbătea să scape şi să fugă.

Maheu îl îmbrâncea, mama Maheu era printre cele mai înverşunate, iar amândoi îşi răcoreau astfel vechea lor ură împotrivă-i; până şi Mouquette, care de obicei rămânea prietenă cu foştii ei iubiţi, se îndârjea şi ea de astă dată împotriva lui, strigându-i că e un om de nimic, şi îi îndemna pe ceilalţi să-i dea pantalonii jos, ca să se vadă dacă mai era sau nu bărbat.

Étienne o făcu să tacă:

— Ei, gata acum! Nu trebuie să se amestece toată lumea... Hei, Chaval, hai să ne răfuim împreună.

Pumnii i se strângeau, ochii-i scăpărau de flacăra unei furii ucigaşe, beţia i se prefăcea într-o nestăvilită pornire de a ucide.

— Eşti gata? Trebuie ca unul dintre noi doi să rămână lat

aici… Daţi-i un cuţit. Eu îl am pe-al meu.

Catherine, sfârşită, înfricoşată, îl privea. Îşi aducea acum aminte de ceea ce Étienne îi destăinuise cândva, de pofta de a sfâşia un om când se apuca să bea, de îndată ce dădea pe gât al treilea pahar, în asemenea măsură înaintaşii neamului său de beţivi îi turnaseră această degradare în sânge. Deodată, Catherine se repezi la el şi îl pălmui cu mâinile-i de femeie, urlându-i în obraz, gâtuită de indignare:

— Mişelule! Mişel ce eşti! Mişel! Nu-ţi sunt de-ajuns toate ticăloşiile de până acum? Eşti gata să-l şi omori acum, când de-abia se mai ţine pe picioare? Apoi se întoarse către taică-su şi către maică-sa; se întoarse şi către ceilalţi: Sunteţi, cu toţii, nişte mişei! Mişeilor!… Dacă e aşa, omorâţi-mă şi pe mine odată cu el. Vă jupoi obrajii cu ghearele, eu vă jupoi, dacă îndrăzniţi să vă mai atingeţi de el! Ah, ce ticăloşi!

Se înfipse drept în faţa omului ei şi îl apăra, uitând de toate bătăile pe care le îndurase, uitând viaţa de mizerie, stăpânită de gândul că ea îi aparţine, de vreme ce fusese a lui, şi de gândul ca era o ruşine pentru ea să-l vadă astfel nimicit.

Sub ploaia de palme a acestei fete, Étienne se făcu alb ca varul. În prima clipă fu cât pe-aci s-o strivească. Dar apoi, după ce îşi şterse faţa cu gestul unui om care pune capăt beţiei, îi spuse lui Chaval, în mijlocul unei adânci tăceri:

— Are dreptate, e de ajuns. Cară-te!

Îndată Chaval îşi luă picioarele la spinare, iar Catherine o luă la goană, după el. Mulţimea, mişcată, îi însoţi cu privirile până ce se făcură nevăzuţi, după o cotitură de drum. Doar mama Maheu murmură:

— N-ai făcut bine, nu trebuia să-i dai drumul. Cu siguranţă că o să pună la cale vreo ticăloşie.

Dar mulţimea o pornise din nou la drum. Ceasurile erau

aproape cinci; soarele, roşu ca para de foc către marginile zării, învăpăia întinderea uriaşei câmpii. Le ieşi în cale un negustor ambulant, care le dădu de veste că ostaşi călări coborau drumul dinspre Crève-coeur. Atunci se întoarseră şi se auzi un ordin străbătând prin mulţime:

— La Montsou!... La direcţie!... Pâine, pâine, pâine!

5

Domnul Hennebeau se aşezase în faţa ferestrei biroului ca să vadă plecând caleaşca ce o ducea pe soţia sa la Marchiennes, unde era invitată la masă. Îl însoţise o clipă cu privirea pe Négrel, călare, lângă uşa caleştii; apoi se întoarse liniştit şi se instală la birou. Când nici soţia, nici nepotul nu o însufleţeau, cu zgomotul existenţei lor, casa părea pustie. Tocmai în ziua aceea vizitiul plecase să o conducă pe doamna Hennebeau cu trăsura; Rose, noua fată în casă, era liberă până la ceasurile cinci, aşa că nu mai rămăseseră în toată locuinţa decât Hippolyte, valetul, care umbla, de colo până colo, în papuci prin odăi, şi bucătăreasa, ocupată din zorii zilei să se lupte cu cratiţele ei, cu treburi până peste cap, să pregătească masa dată de stăpânii ei în seara aceea. Tocmai de asta se şi aşternea domnul Hennebeau pe o zi de lucru intens, în pacea adâncă ce învăluia locuinţa pustie.

Către ceasurile nouă, Hippolyte, cu toate că primise dispoziţie să nu dea drumul nimănui, îşi îngădui să-i vestească stăpânului sosirea lui Dansaert, care aducea noutăţi. Doar în acea clipă află directorul despre întrunirea ce avusese loc, în ajun, în pădure; iar amănuntele erau atât de precise, încât îl asculta pe Dansaert gândind la aventurilor amoroase cu Pierrona, atât de ştiute de toată

lumea, încât două-trei scrisori anonime pe săptămână dădeau în vileag viaţa de desfrâu a contramaistrului: bineînţeles, bărbatul vorbise; aflarea şi darea în vileag a acestor fapte mirosea a culcuş de ţiitoare. Domnul Hennebeau folosi chiar prilejul, dându-i să înţeleagă că ştia totul şi se mulţumi să-i recomande prudenţă, ca să înlăture primejdia unui scandal. Speriat, în cursul raportului pe care îl făcea, de aceste reproşuri, Dansaert tăgăduia, bâlbâia scuze, în vreme ce arama-i fusese dată pe faţă de roşeaţa aşternută subit pe nasu-i enorm. De altfel, nici nu mai stărui, fericit că izbutise să scape atât de ieftin; căci, de obicei, directorul arăta o necruţătoare asprime de om ireproşabil îndată ce un funcţionar din vreo mină îşi îngăduia să aibă parte de favorurile vreunei fete frumoase. Discuţia continuă cu privire la grevă; această întrunire din pădure nu era încă decât o goală vorbărie de flecari; nimic nu vestea vreo ameninţare care să dea de gândit. În orice caz, minerii din colonii cu siguranţă nu vor mişca vreo câteva zile, sub impresia spaimei pline de respect pe care trebuie s-o fi produs asupra lor defilarea militară din dimineaţa aceea.

Cu toate astea, când domnul Hennebeau fu din nou singur, mult nu lipsi ca să-i expedieze prefectului o telegramă. Îl reţinu doar teama de a nu da, în mod inutil, această dovadă de nelinişte. Nu-şi ierta deloc greşeala de a fi fost atât de lipsit de fler, încât să spună pretutindeni, ba chiar să declare în scris Regiei, că greva nu va dura decât cel mult răstimpul unei chenzine. De aproape două luni, însă, greva, spre marea lui surprindere, nu mai lua sfârşit. Şi faptul acesta îl exaspera; se simţea în fiecare zi tot mai diminuat, mai compromis şi se vedea silit să. pună la cale cine ştie ce lovitură de maestru ca să reintre în graţiile conducătorilor Regiei. Le ceruse tocmai instrucţiuni în eventualitatea că s-ar produce dezordini. Răspunsul acesta întârzia, şi el aştepta să-i sosească cu poşta de după-

amiază. Îşi spunea că va avea vreme atunci să trimită telegrame pentru a obţine ocuparea militară a minelor, dacă aşa vor socoti aceşti domni că trebuie să se procedeze. După părerea lui, atunci se va declanşa, fără nicio îndoială, bătălia hotărâtoare, în care va curge sânge şi în care mulţi vor muri. O asemenea răspundere îl tulbura, în ciuda energiei de care dădea dovadă în mod obişnuit.

Până la ceasurile unsprezece lucră în tihnă, fără să se audă în toată casa, cufundată într-o linişte de moarte, decât zgomotul pe care-l făcea Hippolyte undeva, departe, la primul etaj, frecând parchetul unei camere. Apoi, una după alta, îi sosiră două telegrame, cea dintâi vestind năvala bandei greviştilor din Montsou în mina Jean-Bart, cea de a doua dând amănunte cu privire la tăierea cablurilor, la stingerea focurilor, la toată pustiirea petrecută acolo. Nu înţelegea deloc. Ce voiseră răzvrătiţii să facă la Deneulin, în loc să atace vreuna dintre minele companiei? De altfel, n-aveau decât să pustiască totul la Vandame. Asta îi aducea apa la moară pentru planul de cucerire pe care-l cocea de atâta vreme. Iar la prânz luă masa singur, în vasta sufragerie, servit în linişte de servitorul căruia nu i se auzea nici măcar târşâitul papucilor. Singurătatea îi întuneca şi mai mult fruntea preocupată şi se simţea stingher; tocmai în acea clipă, venind în fugă, un contramaistru fu introdus la el şi îi aduse la cunoştinţă atacul bandei greviştilor asupra minei Mirou. Aproape îndată după aceea, în vreme ce-şi termina de băut cafeaua, o telegramă îl vesti că, la rândul lor, şi minele Madeleine şi Crève-coeur erau ameninţate. Atunci se simţi peste măsură de dezorientat. Aştepta poşta de după-amiază. Trebuia, oare, să ceară trimiterea imediată a unor detaşamente militare? Era mai cuminte, oare, să aştepte, astfel încât să nu ia nicio măsură înainte de a primi dispoziţiile Regiei în această privinţă? Se reîntoarse în biroul său, vrând să citească o notă, pe care, la rugămintea sa din ajun, Négrel o redactase pentru

prefect. Dar nu putu găsi hârtia şi gândi că poate tânărul său nepot o lăsase în cameră la el, unde adeseori scria în timpul nopţii. Şi, fără a lua vreo hotărâre, urmărit de gândul la această notă, urcă, în grabă, s-o caute în odaia lui Négrel.

Intrând, domnul Hennebeau rămase uimit: nu se strânsese în cameră, fără îndoială fie din neglijenţă, fie din lenea lui Hippolyte. Domnea aici o căldură umedă, căldura aerului îmbâcsit după o noapte întreagă şi pe care gura deschisă a caloriferului o făcea şi mai grea; simţi năvălindu-i în nări şi înăbuşindu-l un parfum pătrunzător, pe care-l crezu răspândit de apele de toaletă folosite de tânăr şi de care era plin ligheanul. În odaie era o mare dezordine: veşminte răzleţe, ştergare ude zvârlite pe spetezele scaunelor, patul vraişte, un cearşaf smuls din culcuş târându-se, jos, până pe covor. De altfel nu aruncă într-acolo, în primul moment, decât o privire distrată, îndreptându-se către masa plină de hârtii, printre care căuta nota cu neputinţă de găsit. De două ori examina, una câte una, toate aceste hârtii, printre care, fără îndoială, cea cu pricina nu se afla. „Unde dracu o fi vârât-o, oare, zăpăcitul ăsta de Paul?”

Şi cum domnul Hennebeau se întorsese în mijlocul odăii, aruncându-şi ochii asupra fiecărei mobile în parte, zări în patul desfăcut un punct strălucitor, licărind ca o scânteie. Se apropie maşinal şi întinse mina. Între două cute ale cearşafului se găsea un mic flacon de aur. Imediat recunoscu un flacon al doamnei Hennebeau, flaconul de eter, de care nu se despărţea niciodată. Dar nu-şi putea explica prezenţa acestui obiect aici: cum de se găsea tocmai în patul lui Paul? Şi deodată deveni cumplit de palid. Soţia sa dormise în acest culcuş!

— Vă rog să mă iertaţi – murmură glasul lui Hippolyte prin uşă – l-am văzut urcând pe domnul… Servitorul intrase, rămânând încremenit când văzu dezordinea ce domnea în

cameră. O, Doamne, e-adevărat, nu s-a strâns în odaie! Şi Rose, asta, care a ieşit, lăsându-mi pe cap toată treaba…

Domnul Hennebeau ascunsese flaconul în mână şi îl strângea aproape să-l spargă.

— Ce vrei?

— Domnule, a mai venit un om… Soseşte din Crève-coeur şi are o scrisoare.

— Bine, du-te, spune-i să aştepte!

Soţia sa se culcase aici! După ce închise uşa, punând zăvorul, deschise mâna şi privi flaconul, care-i lăsase o dâră roşie în carne. Deodată începea să vadă, să înţeleagă: aceste lucruri murdare se petreceau în casa lui de luni de zile. Îi reveniră în minte vechile-i bănuieli, zgomotele acelea uşoare de uşi abia atinse în treacăt, paşi de picioare desculţe, străbătând, în puterea nopţii, casa cufundată în linişte. Da, era nevastă-sa, care urca scara ca să se culce aici!

Prăbuşit pe un scaun în faţa patului, pe care-l privea încremenit, rămase aşa, un răstimp de lungi minute, ca trăsnit. Un zgomot îl readuse la viaţă; se auzeau bătăi în uşă, cineva încerca s-o deschidă. Recunoscu glasul servitorului:

— Domnule! Ah, domnul s-a închis aici…

— Ce mai vrei?

— Se pare că e ceva urgent, lucrătorii distrug totul. Au mai sosit încă doi oameni şi încă alte telegrame.

— Lasă-mă-n pace! Sunt jos într-un minut.

La gândul că şi Hippolyte ar fi găsit flaconul, dacă ar fi dereticat dimineaţă odaia, îngheţă. Şi, de altminteri, servitorul acesta trebuia să ştie; găsise, desigur, de zeci de ori culcuşul mocnind încă de dogoarea adulterului, fire de păr din capul doamnei rămase pe pernă, dâre scârnave murdărind aşternutul. Poate că servitorul insista cu atâta încăpăţânare numai din răutate. Cine ştie de câte ori va fi lipit el urechea de uşă, aţâţat de desfrânările stăpânilor…

Atunci, domnul Hennebeau rămase nemişcat. Privea întruna patul. Întregu-i trecut plin de suferinţă i se perinda dinaintea ochilor: căsătoria cu această femeie şi, îndată după aceea, neînţelegerile sentimentale, neîmpăcarea trupească, amanţii pe care-i avusese, fără ca el să fi bănuit ceva, acela pe care el îl tolerase vreme de zece ani aşa cum tolerezi unei bolnave cine ştie ce dezgustătoare mendre... apoi sosirea lor la Montsou, o nebună nădejde de-a o vindeca, luni şi luni de lâncezeală, de surghiun în aţipire, apropierea bătrâneţii, care, în cele din urmă, avea să i-o dăruiască lui, în întregime, apoi intrarea nepotului în casa lor, a acestui Paul, căruia ea îi devenise mamă, căruia îi vorbea despre inima-i îngheţată şi pe vecie îngropată sub cenuşă. Şi el, soţ neghiob ce era, nu presimţise nimic, adorând-o pe această femeie care era a lui, pe care alţi bărbaţi o avuseseră, pe care doar el nu putea s-o aibă niciodată! O adora cu o patimă umilitoare, gata să-i cadă în genunchi dacă s-ar fi îndurat să-i dăruiască lui atât cât mai rămăsese după perindarea celorlalţi! Dar ceea ce mai rămăsese îi dăruia acestui copil.

În această clipă răsunetul unui ciocănit îndepărtat îl făcu pe domnul Hennebeau să tresară. După dispoziţiile lui, prin acest ciocănit i se vestea sosirea factorului. Se ridică în picioare, vorbi cu glas tare, într-o avalanşă de grosolănii, izbucnind fără vrerea lui din pieptu-i îndurerat:

— Ah, fir-ar ai naibii să fie, ah! Ducă-se la dracu cu telegramele şi cu scrisorile lor cu tot!

Năpădit acum de furie, simţea nevoia de a găsi o hazna, în fundul căreia să azvârle, cu talpa ghetelor asemenea murdării. Femeia aceasta era o târfă; căuta cuvinte vulgare cu care să-i terfelească imaginea. Gândul subit la urzirea, cu un zâmbet atât de liniştit, a căsătoriei dintre Cécile şi Paul sfârşi prin a-l exaspera. Vasăzică nu mai zăcea nici măcar patimă, nici gelozie în hruba acestei senzualităţi asmuţite? Nu mai era vorba, în momentul acesta, decât de

o joacă perversă, de nărăvirea la bărbat, o destindere pe care ţi-o oferi aşa cum ţi-ai oferi un desert cu care te-ai deprins. Şi o învinuia doar pe ea, de tot şi de toate, mai-mai să-l scoată basma curată pe băiatul din care, în această redeşteptare a poftei, ea muşcase aşa cum se muşcă din vreo poamă crudă, furată undeva pe uliţă. Din cine se va mai înfrupta, pe ce povârnişuri se va mai rostogoli în ziua când nu va mai găsi vreun nepot atât de mărinimos şi de practic în acelaşi timp, încât să se simtă bine în casa lor şi cu masa, şi cu patul, şi cu femeia?

Desluşi o bătaie timidă în uşă şi glasul lui Hippolyte, ce-şi luase îngăduinţa să şoptească prin gaura cheii:

— Domnule, factorul... Şi mai e şi domnul Dansaert, care s-a reîntors, spunând că e un adevărat măcel...

— La dracu! Cobor îndată!

Ce să le facă? Să-i gonească, atunci când se vor reîntoarce de la Marchiennes, ca pe nişte vite împuţite, pe care nu vrea să le mai adăpostească sub acoperişul lui. Va pune mina pe un ciomag şi le va striga să ducă în altă parte înveninatele miasme ale împerecherii lor. Călduţa umezeală a acestei camere dospea încă de suspinele lor, de gâfâitul lor îngemănat. Mirosul pătrunzător care-l înăbuşise erau miasmele de mosc răspândite de pielea nevestei lui, un alt gust scârbos, o trupească nevoie de parfumuri violente; şi el regăsea, astfel, căldura miasmelor prostituţiei, viul adulter, în borcănaşele lăsate la întâmplare, în ligheanele încă pline, în neorânduiala aşternutului, a mobilelor, a întregii încăperi, otrăvită de desfrâu. Pornirea unei furii neputincioase îl făcu să se abată cu lovituri de pumn asupra patului, sfâşiindu-i aşternutul, şi, hain, se năpusti asupra fundăturilor ce le purtau încă pecetea trupurilor, îndârjit de înfăţişarea cuverturilor smulse, de cearşafurile mototolite, fleşcăite şi inerte sub ploaia-i de lovituri, vlăguite, ele însele, de îmbrăţişările unei întregi nopţi de dragoste.

Dar, deodată, i se păru că îl aude din nou pe Hippolyte urcând scara. Un simţământ de ruşine îl făcu să se oprească. Mai rămase aşa o clipă, gâfâind, ca să-şi şteargă fruntea năduşită şi să-şi potolească zvâcnirile inimii. În picioare, în faţa unei oglinzi, îşi privi chipul atât de răvăşit, încât nu şi-l mai recunoscu. Apoi, după ce-şi văzu trăsăturile liniştindu-se treptat-treptat printr-o supremă sforţare de voinţă, coborî.

Jos, în afară de Dansaert, îl mai aşteptau, în picioare cinci curieri. Cu toţii îi aduceau ştiri a căror gravitate creştea necontenit, ştiri despre năvala greviştilor prin mine; iar contramaistrul îi vorbi pe îndelete despre cele întâmplate la mina Mirou, care fusese salvată prin purtarea, vrednică de laudă, a lui taica Quandieu. Domnul Hennebeau asculta, dând din cap; îl asculta, dar nu înţelegea mai nimic, căci gândul îi era încă la toate câte le văzuse, colo sus, în odaia lui Négrel. În cele din urmă, le spuse că pot să plece şi că va lua măsurile cuvenite. Când rămase singur, se aşeză la birou şi, cum stătea cu capul în mâini şi cu ochii închişi, părea a fi aţipit. Corespondenţa sosise şi era pe masă; în fine, se hotărî să caute printre plicurile aduse scrisoarea pe care o aştepta, şi anume răspunsul Regiei; în primele clipe când vru s-o citească, slovele îi jucau pe dinaintea ochilor. În cele din urmă, izbuti totuşi să înţeleagă că oarecare dezordini erau pe placul acestor domni: fireşte că ei nu-i cereau să agraveze lucrurile, dar îl lăsau să înţeleagă că, dacă vor fi tulburări, ele vor grăbi încetarea grevei prin represiunea drastică pe care o vor provoca. Din acea clipă nu mai stătu în cumpănă, ci expedie telegrame pretutindeni, prefectului din Lille, detaşamentului de trupe din Douai, jandarmeriei din Marchiennes. Şi simţi o uşurare în suflet; putea să se izoleze în toată voia, aşa încât el singur răspândi zvonul că e bolnav de gută. Iar toată după-amiaza rămase zăvorit în fundul odăii de lucru, fără a primi pe nimeni, mulţumindu-se doar să citească telegrame şi

scrisori, ploaia de telegrame şi scrisori ce continuau să curgă cu nemiluita. Urmări astfel, de departe, isprăvile bandei, de la Madeleine la Crève-côeur, apoi de la Crève-coeur la Victoire, de la Victoire la Gaston-Marie. Pe de altă parte, primi informaţii în legătură cu zăpăceala jandarmilor şi a ostaşilor călări, purtaţi pe drumuri şi făcuţi să ocolească întruna tocmai minele atacate. Nu aveau decât să se omoare între ei şi să pustiască tot ce le ieşea în cale; el, cu capul între mâini, cu degetele pe pleoape, se scufunda în adânca tăcere a casei pustii, în care, când şi când, mai desluşea doar zgomotul de cratiţe al bucătăresei, în toiul pregătirilor pentru masa pe care urma s-o dea în seara aceea.

Asfinţitul începea să-şi aştearnă umbrele în încăpere, iar ceasurile erau cinci când un vacarm îl făcu să tresară pe domnul Hennebeau, care rămăsese aşa, în neştire, inert, cu coatele necontenit între hârtiile de pe birou. Crezu că cei doi nemernici se întorceau acasă. Dar tumultul creştea; izbucni un strigăt cumplit în clipa în care el se apropie de fereastră:

— Pâine! Pâine! Pâine!

Erau greviştii care năvăleau în Montsou, în vreme ce jandarmii, crezând că atacă mina Voreux, alergau într-acolo, cu spatele spre ei, ca să ocupe această mină.

Chiar atunci, la o depărtare de doi kilometri de cele dintâi locuinţe, puţin mai jos de răspântia unde şoseaua principală se încrucişa cu drumul spre Vandame, doamna Hennebeau, împreună cu domnişoarele, asistase la trecerea convoiului mulţimii. Îşi petrecuseră în voioşie ziua la Marchiennes, cu o masă plăcută la directorul forjelor, apoi cu o interesantă vizită prin ateliere şi la o fabrică de sticlărie din vecinătate, aşa, ca să aibă cu ce-şi mai trece timpul după-amiază; şi cum, în cele din urmă, se reîntorceau spre casă, în amurgul limpede al acestei frumoase zile de iarnă, Cécile, văzând o mică fermă la marginea drumului, avu fantezia de a bea

acolo o ceaşcă de lapte. Atunci, toate coborâră din caleaşcă, Négrel descinse şi el, galant, de pe cal, în vreme ce, speriată de această lume aleasă, ţăranca alerga zorită, vrând să pună o faţă de masă înainte de a le servi. Dar pentru că Lucie şi Jeanne ţinură să vadă cum se mulge laptele, intrară cu toţii, cu ceştile în mină, chiar în staul, făcând astfel o petrecere câmpenească şi râzând, din toată inima, de fânul în care li se înfundau picioarele.

Doamna Hennebeau, cu un drăgălaş aer matern, bea lapte din ceaşcă, ţuguindu-şi buzele, când ciudatul zgomot al unui vuiet venit de afară o nelinişti.

— Dar ce s-a întâmplat?

Staulul, clădit la marginea drumului, avea o poartă mare pentru căruţe, căci slujea în acelaşi timp şi ca hambar pentru fin. Domnişoarele, care îşi şi scoseseră capul afară ca să vadă ce se petrece, se spăimântară când desluşiră dinspre stânga valul negru al unei mulţimi ce se revărsa de pe drumul spre Vandame.

— Ei, drace! murmură Négrel, care ieşise şi el, nu cumva flecarii cu pricina s-au supărat până în cele din urmă?

— Or fi, pesemne, tot minerii, spuse ţăranca. Au mai trecut o dată pe-aici. Parcă nu-i a bună, tot ţinutul e în mâinile lor.

Scotea fiecare cuvânt cu socoteală, iscodindu-le chipurile, ca să-şi dea seama ce gândesc ei despre toate acestea. Şi când le înţelese spaima, adânca îngrijorare întipărită de această întâlnire pe feţele tuturor, se grăbi să spună:

— Ah, ticăloşii! Ah, ticăloşii!

Négrel, dându-şi seama că nu mai aveau vreme să se urce în trăsură şi s-o pornească spre Montsou, porunci vizitiului să bage la repezeală caleaşca în ograda fermei, unde caii rămaseră ascunşi îndărătul unui hangar. El însuşi îşi legă în acest hangar calul, al cărui frâu i-l ţinuse până atunci un băieţaş. Când se întoarse, le găsi pe cele trei

domnişoare, ca şi pe mătuşa sa, înnebunite de groază, gata s-o urmeze pe ţăranca ce le sfătuise să se ascundă la ea în casă. Dar el găsi cu cale că aici vor fi în deplină siguranţă, căci, fără îndoială, nimănui nu-i va trece prin minte să-i caute în grămada de fân. Poarta cea mare era însă destul de stricată şi avea atâtea crăpături, încât printre despărţiturile scândurilor putrede se vedea din ogradă, afară, toată strada.

— Haideţi, curaj! spuse el. O să ne vindem scump pielea.

Gluma aceasta le înfricoşă şi mai tare. Zgomotul se înteţea; nu se vedea încă nimic, iar pe drumul pustiu părea că suflă un vânt de furtună, aidoma acelor pale ale căror zvâcniri vestesc apropierea vijeliilor cumplite.

— Nu, nu, nu vreau să privesc, spuse Cécile, ducându-se să se pitească în fân.

Doamna Hennebeau, foarte palidă, cuprinsă de furie împotriva acestor oameni care-i stricau o zi plăcută, se ţinea mai în urmă, cu o căutătură piezişă şi scârbită, în vreme ce Lucie şi Jeanne, deşi tremurând de frică, se uitau prin crăpăturile porţii, dornice să nu piardă nimic din acest spectacol.

Răzbubuitul tunetului se apropia, o zguduire cutreieră pământul, iar Jeanlin alerga în fruntea convoiului, suflând din goarnă.

— Ţineţi la nas flacoanele cu săruri, trece talpa ţării, murmură Négrel, căruia, în ciuda convingerilor sale republicane, îi plăcea, în compania doamnelor, să-şi bată joc de calicime.

Dar gluma lui se pierdu în uraganul de gesturi şi de urlete. Femeile îşi făcuseră apariţia, aproape o mie de femei despletite, cu părul răvăşit de goana de până atunci, cu veşmintele zdrenţuite, dându-le în vileag pielea trupului, goliciuni de muieri vlăguite de pe urma naşterii atâtor muritori de foame. Unele dintre ele îşi ţineau copilaşul în braţe, ridicându-l în sus, agitându-l în văzduh, ca pe un

drapel de doliu şi de răzbunare. Altele, mai tinere, cu umflate piepturi de războinice, învârteau ciomege în aer, în vreme ce bătrânele, înfricoşătoare, urlau atât de tare, încât păreau a-şi rupe coardele gâtlejurilor descărnate. Le urmau în avalanşă bărbaţii, două mii de oameni, îndârjiţi de furie, ucenici, havatori, lucrători de la întreţinerea galeriilor, o masă compactă, rostogolindu-se ca o singură făptura, îngrămădiţi laolaltă, încât nu li se puteau desluşi nici pantalonii spălăciţi, nici tricourile de lână în zdrenţe, înecaţi cu toţii în aceeaşi nelămurită culoare pământie. Ochii le erau vâlvătăi, şi nu li se vedeau decât genunile gurilor negre intonând *Marseieza,* ale cărei strofe se pierdeau într-un muget de neînţeles, însoţit de tropăitul saboţilor mărşăluind pe pământul îngheţat. Deasupra capetelor, un topor trecu, ţinut drept în sus printre răngile de fier, zbârlite spre cer, iar acest topor, unul singur, ca un stindard al mulţimii, îşi înfăţişa, în tăria cea limpede, ascuţitu-i profil al tăişului de ghilotină.

— Ce mutre îngrozitoare… bâlbâi doamna Hennebeau.

Négrel murmură, printre dinţi:

— Să mă ia dracu dacă recunosc măcar pe vreunul dintre ei! De unde au mai răsărit şi bandiţii ăştia?

Şi într-adevăr, furia, foamea, cele două luni de suferinţă şi acest iureş turbat prin minele ţinutului prelungiseră în chip de fălci, ca la fiarele sălbatice, blajinii obraji ai minerilor din Montsou. În vremea aceasta soarele scăpăta, iar cele din urmă raze, revărsând adumbrita-i purpură, însângerau câmpia. Atunci păru că pe drum se târăşte o dâră de sânge; femeile, bărbaţii goneau fără încetare, însângeraţi ca nişte măcelari care căsăpeau mereu cu jungherele în mână.

— O, ce splendoare! spuseră, aproape în şoaptă, Lucie şi Jeanne, impresionate, cu firea lor de artiste, de această hâdă frumuseţe.

Se speriară totuşi şi se dădură înapoi, lângă doamna

Hennebeau, care se rezemase de un jgheab. Gândul că o singură privire strecurată prin crăpăturile porţii ar fi fost de ajuns ca să fie cu toţii masacraţi acolo îi îngheţa sângele în vine.

Négrel, deşi din fire foarte curajos, simţi şi el că păleşte, înfiorat de o spaimă ce-i depăşea puterea de stăpânire, una dintre acele spaime ce se abat din taina necunoscutului. Cécile, ghemuită în fân, nici că se clintea. Iar ceilalţi, în ciuda pornirii lor de a nu mai vedea ce se petrece, rămăseseră totuşi încremeniţi, privind mai departe într-acolo.

Era roşia viziune a revoluţiei, care, în iureşu-i cu neputinţă de stăvilit, îi va târî pe toţi într-o sângerândă înserare a acestui sfârşit de veac. Da, da, într-o bună seară norodul descătuşat, dezlănţuit va goni tot aşa, de-a lungul drumurilor, şi, ţâşnite din trupurile stăpânilor, şiroaie de sânge vor curge; retezatele capete ale acestora vor fi purtate pe sus de mâinile mulţimilor, ce vor risipi şi aurul din vistieriile sparte. Femeile vor alerga urlând, bărbaţii vor dobândi aceste fălci de lup aprig deschise ca să muşte. Da, da, în înserarea aceea fâlfâi-vor aceleaşi zdrenţe, pe caldarâm răzbubui-va acelaşi uriaş tunet al tropotului de saboţi şi veni-va aceeaşi înfricoşătoare gloată, cu pielea murdară, cu suflarea încinsă de duhoarea miasmelor, măturând străvechea aşezare a lumii în cotropitoarea lor vâltoare de barbari. Plescăi-vor limbile de foc ale incendiilor, piatră peste piatră nu rămânea-va din zidurile cetăţilor, lumea întoarce-se-va la viaţa de sălbăticie din pădure, după năvalnica împreunare, hulpava înfruptare, când, în puterea nopţii, calicii vor sfâşia femeile şi vor goli îmbelşugatele pivniţe ale bogătaşilor. Şi nu va mai rămâne nimic, nicio para spartă din marile avuţii, niciun titlu al privilegiilor dobândite, până în ziua în care plâmâdi-se-va, poate, o lume nouă. Da, acestea erau lucrurile ce cutreierau, ca o forţă elementară, drumul şi al căror cumplit

suflu de vijelie îl simţeau în obraz.

Un strigăt porni din mulţime, dominând *Marseieza:*

— Pâine! Pâine! Pâine!

Lucie şi Jeanne se lipiră de doamna Hennebeau, care era gata să leşine, în vreme ce Négrel se înţepeni pe picioare, în faţa lor, ca pentru a le apăra cu trupul său. Nu cumva, chiar în această seară, prăbuşi-se-va vechea orânduire a lumii? Iar ceea ce le văzură ochii, în clipa aceea, îi năuci de-a binelea. Întreaga gloată se scursese, nu mai rămăseseră decât vreo câţiva în coadă, când îşi făcu apariţia Mouquette. Trecea agale, zăbovind, pândindu-i pe burghezi pe la porţile grădinilor, pe la ferestrele caselor; şi când dibuia pe vreunii dintre ei, neputându-i scuipa între ochi, le arăta ceea ce pentru ea însemna culmea dispreţului. Fără îndoială că zărise pe vreunul, căci, deodată, îşi ridică poalele, scoţându-şi în afară bucile, dându-şi în vileag şezutu-i enorm, gol, în cea din urmă lucire a soarelui. Înfricoşător, acest şezut, care nu avea nimic de ruşine, nu stârnea râsul.

Totul pieri, valul se rostogolea, cotropind Montsou-ul, de-a lungul unduirilor drumului, între căsuţele scunde, împestriţate cu culori ţipătoare.

Porunciră să se scoată caleaşca din curte, dar vizitiul nu cuteza să-şi ia răspunderea de a duce pe doamna şi domnişoarele în linişte acasă, atâta vreme cât convoiul greviştilor ocupa drumul. Şi, din nenorocire, nu mai exista altă cale.

— Trebuie, totuşi, să ne întoarcem, ne aşteaptă masa, spuse doamna Hennebeau, furioasă, hărţuită de spaimă. Lucrătorii ăştia murdari şi-au ales tocmai o zi în care am oaspeţi la masă! Poftim de le mai fă bine altă dată liftelor ăstora!

Lucie şi Jeanne se luptau s-o scoată din fân pe Cécile, care se zbătea, crezând că nu se isprăvise trecerea convoiului de sălbatici şi spunând întruna că ea nu vrea să

vadă nimic. În cele din urmă, îşi reluară cu toate locurile în trăsură. Négrel, care încălecase, găsi cu cale că cel mai bun drum era printre ulicioarele din Réquillart.

— N-o porni prea repede, îi spuse el vizitiului, pentru că sunt hârtoape îngrozitoare pe-aici. Dacă n-ai s-o poţi lua pe şosea din pricina cetelor de oameni, atunci în dosul vechii mine ai să te opreşti, iar noi ne vom întoarce acasă pe jos, strecurându-ne pe portiţa grădinii; între timp, dumneata vei adăposti trăsura şi caii unde ţi-o veni mai bine, în şopronul vreunui han.

O porniră la drum. Valul mulţimii se revărsa asupra Montsouului. De când văzuseră, în două rânduri, jandarmi şi ostaşi călări, locuitorii se agitau înnebuniţi de panică. Circulau prin părţile locului zvonuri, care mai de care, despre întâmplări cumplite, se vorbea despre afişe scrise de mână, cuprinzând ameninţări la adresa burghezilor, cărora li se vor spinteca burţile; nimeni nu le citise, şi totuşi aceasta nu-i împiedica pe mulţi dintre ei să citeze fraze textuale. Dar mai ales în casa notarului domnea o teroare ce ajunsese la culme, căci omul primise tocmai, prin poştă, o scrisoare anonimă, care-i atrăgea luarea-aminte asupra faptului că în pivniţa locuinţei sale zace îngropat un butoiaş plin cu pulbere de puşcă şi el cu toţi ai lui vor sări în aer dacă nu se va declara de partea poporului.

Soţii Grégoire, care din pricina primirii acestei scrisori întârziaseră la notar, discutau tocmai, bănuind-o a fi isprava vreunui poznaş, când invazia mulţimii înspăimântă de-a binelea toată casa. În ceea ce-i privea, ei surâdeau. Se uitau afară, dând la o parte un colţ al perdelei, şi nu puteau cu niciun chip să creadă că-i pândeşte vreo primejdie, încredinţaţi, cum spuneau, că până la urmă oamenii se vor înţelege şi că totul se va sfârşi cu bine. Băteau ceasurile cinci; aveau vreme să aştepte scurgerea mulţimii, pentru a se duce apoi, peste drum, să ia masa la familia Hennebeau, unde Cécile, întoarsă din excursia de dimineaţă, îi şi

aştepta, desigur. Dar nimeni în Montsou nu părea că împărtăşeşte optimismul lor: oameni înnebuniţi alergau care încotro, uşile şi ferestrele erau zăvorâte cu violenţă. Îl zăriră, de partea cealaltă a drumului, pe Maigrat, care, închizându-şi dugheana şi baricadând obloanele eu bare de fier, era atât de palid şi tremura în aşa hal, încât nevastă-sa, mărunţică şi pirpirie, fu nevoită să strângă ea şuruburile.

Gloata făcuse popas în faţa locuinţei directorului; răsunau aceleaşi strigăte:

— Pâine! Pâine! Pâine!

Domnul Hennebeau era în picioare, la fereastră, când intră Hippolyte, ca să închidă obloanele, temându-se ca nu cumva să li se spargă geamurile cu pietre. Închise, de asemenea, toate obloanele de la parter; după aceea se duse şi la etajul întâi; se auzi hârâiala mânerelor răsucite, zgomotul jaluzelelor trase una după alta. Din păcate, nu se putea închide şi ferestruica bucătăriei de la subsol, un ochi de geam care-i neliniştea, pentru că prin el se vedeau afară focurile de sub cratiţe şi de sub frigări.

Maşinal, domnul Hennebeau, care voia să vadă ce se petrece în stradă, urcă la catul al doilea, în camera lui Paul: odaia aceasta era cea mai potrivit aşezată, în aripa stângă, deoarece dinăuntrul ei vederea putea îmbrăţişa întregul drum, până la şantierele companiei. Şi se piti pe după obloane, dominând astfel, din înălţime, mulţimea. Dar încăperea aceasta îl răscoli din nou, cu masa-i de toaletă ştearsă acum, cu toate rânduite, cu patul rece, ale cărui cearşafuri, curate, erau bine întinse. Toată furia-i de după-amiază, acea îndârjită bătălie cu sine însuşi pe care o dusese în adânca linişte a singurătăţii, îl făcea să se simtă, în această clipă, cu desăvârşire sleit de puteri. Întreaga-i fiinţă se şi transformase, aidoma acestei odăi – rece, curăţată de mocirla pe care o înfruntase dimineaţă; revenise la obişnuita sa atitudine. La ce i-ar folosi un

scandal? Se schimbase, oare, ceva în viaţa lui? Soţia lui, pur şi simplu, mai avea încă un amant, iar faptul că şi-l alesese chiar din familie de-abia dacă agrava puţin lucrurile; ba poate că era şi un oarecare avantaj în această împrejurare, căci astfel măcar aparenţele erau salvate. Se înduioşa de sine însuşi, aducându-şi aminte că fusese nebun de gelozie. Ce caraghios! Ce-i venise să se năpustească cu pumnii asupra patului? De vreme ce putuse tolera pe un altul, îl va tolera foarte bine şi pe cel de acum! Şi nu se va alege de pe urma acestui lucru decât cu un pic de dispreţ mai mult. O cumplită amărăciune îi învenina gâtlejul, simţământul zădărniciei tuturor lucrurilor, al veşniciei durerilor existentei, al ruşinii de sine însuşi, de el, care o iubea şi o dorea încă pe această femeie, chiar aşa, în mocirla în care o lăsa să se bălăcească.

Sub fereastră, jos, în stradă, urletele izbucniră cu o violentă înteţită:

— Pâine! Pâine! Pâine!

— Imbecilii! spuse domnul Hennebeau printre dinţi, strângând fălcile.

Îi auzea înjurându-l din pricina marilor sale venituri, făcându-l trântor şi burtos, porc murdar, ce borăşte bunătăţile cu care se ghiftuie peste măsură, în vreme ce lucrătorul crapă de foame. Femeile zăriră bucătăria şi se porni un potop de blesteme asupra fazanului din frigare, asupra sosurilor grase, al căror miros îmbietor le răscolea burţile goale.

— Ah! spurcaţii ăştia de burghezi, o să-i îndopăm noi într-o bună zi în aşa hal cu şampanie şi cu trufe, de au să le crape bojocii-n ei!

— Pâine! Pâine! Pâine!

— Imbecilii! repetă domnul Hennebeau. Da’ ce, eu sunt fericit?

Îl cuprinse furia împotriva acestor oameni care nu înţelegeau nimic. Din toată inima le-ar fi dăruit marile lui

venituri dacă ar fi putut dobândi în schimb o piele tăbăcită ca a lor şi uşurinţa faptului împreunării, firesc, fără amărăciune. De ce nu-i putea aşeza la masa lui, să-i îndoape pe ei cu fazani, iar el, în schimb, să se destrăbăleze, răsturnând muierile pe după tufişuri, fără măcar să se sinchisească de aceia care le vor fi răsturnat înaintea lui! Ar fi dat totul, educaţia pe care o primise, tihna în care trăia, viaţa-i de huzur, autoritatea-i de director dacă, măcar o singură zi, ar fi putut lua locul celui mai netrebnic dintre oamenii cărora le poruncea, devenind stăpânul propriului său trup, destul de grosolan ca să-şi poată pălmui nevasta şi apoi să-şi caute plăcerea în braţele vreunei vecine. Mai dorea chiar să şi crape de foame, să umble cu stomacul gol, sfâşiat de dureri care te fac să nu mai ştii pe ce lume te afli, numai să scape, astfel, de nestinsa-i amărăciune. Ah! Să poţi vieţui ca o brută, nimic să nu-ţi aparţină, să hoinăreşti prin lanurile de grâu cu cea mai pocită dintre încărcătoarele de vagonete, cu cea mai murdară, şi să fii, totuşi, în stare să te mulţumeşti cu ea!

— Pâine! Pâine! Pâine!

Atunci strigătul acesta îl întărâtă şi urlă furios, în toiul vacarmului:

— Pâine! Asta e totul pe lume, nătărăilor?

Într-adevăr, el avea ce mânca, şi totuşi se zvârcolea de durere. Căsnicia-i destrămată, întreaga-i viaţă înveninată, inima-i năpădită de amărăciuni se zbătea încleştată într-un horcăit de moarte. Chiar dacă ai ce mânca, doar cu atât viaţa nu e deloc prilej de desfătare. Cine poate fi atât de neghiob încât să-şi închipuie că împărţirea averilor va aduce fericirea pe pământ? Nu, nu, bine cu adevărat este să nu existi, iar dacă totuşi existi, să fii copac sau lespede de piatră, ba chiar şi mai puţin decât atât, un mărunt fir de nisip, ce nu poate sângera sub călcâiul drumeţului.

Şi, răscolit de această cumplită amărăciune, lacrimi podidiră ochii domnului Hennebeau, rostogolindu-i-se în

picături fierbinţi de-a lungul obrajilor. Lumina scăpătândă a amurgului îneca strada, când pietre zvârlite începură să ciuruiască faţada clădirii. Fără mânie de astă dată împotriva acestor înfometaţi, îndârjit doar din pricina rănilor ce-i sângerau sufletul, el continua să bântuie, în noianul de lacrimi:

— Nătărăii... nătărăii!

Dar strigătul pântecelor flămânde se înălţa atotstăpânitor, ca un vuiet de vijelie pornit să răscolească totul în cale!

6

Dezmeticit de palmele Catherinei, Étienne rămăsese în fruntea tovarăşilor săi de lucru. Dar în vreme ce, cu o voce răguşită, îi asmuţea asupra Montsouului, desluşi înăuntru-i o altă voce, vocea raţiunii, care, uimită, îi cerea socoteală de toate câte se întâmplaseră. Nu voise deloc ca lucrurile să ia această întorsătură şi se întreba cum a fost, oare, cu putinţă ca, plecând de dimineaţă spre mina Jean-Bart, cu intenţia să acţioneze cu măsură şi să împiedice un. dezastru, să sfârşească ziua din violenţă în violenţă, cu atacarea casei directorului?

Şi, totuşi, doar el fusese acela care strigase: „Staţi!” Numai că la început nu se gândise decât să apere şantierele companiei, unde mulţimea îndârjită voia să pustiască totul. Iar acum, când pietrele începuseră să zgârie faţada locuinţei domnului Hennebeau, el căuta, fără a o găsi, prada către care să-şi abată, pe drept cuvânt, ceata de răzvrătiţi, pentru a evita nenorociri şi mai mari. Cum stătea aşa, singur şi neputincios, în mijlocul drumului se auzi strigat de un om, în picioare pe pragul cafenelei

Tison, căreia stăpâna se grăbise să-i tragă obloanele, lăsând doar uşa liberă.

— Da, eu sunt… Ascultă!

Era Rasseneur. Vreo treizeci de bărbaţi şi femei, aproape cu toţii locuitori ai coloniei celor „două sute patruzeci”, care rămăseseră toată dimineaţa acasă şi veniseră seara să afle noutăţi, năvăliseră, la apropierea greviştilor, în acest local. Zacharie, împreună cu nevastă-sa, Philomène, ocupau o masă. Mai departe, la o altă masă, întorşi cu spatele, Pierron şi Pierrona îşi ascundeau feţele. De altfel, nimeni nu ceruse băutură; cu toţii intraseră doar să se adăpostească.

Étienne îl recunoscu pe Rasseneur şi încercă să se depărteze, când acesta adăugă:

— Te simţi stingherit că mă vezi, nu-i aşa?… Şi doar îţi spusesem ce o să se-ntâmple. Aşa-i că au început buclucurile? Acum n-aveţi decât să cereţi, mult şi bine, să vi se dea pâine; gloanţe o să căpătaţi.

Atunci Étienne se întoarse şi răspunse:

— De stingherit nu mă stingheresc decât ticăloşii, care, cu braţele-ncrucişate, privesc cum ne punem pielea-n joc.

— Vasăzică ai de gând să jefuiţi colo, peste drum? întrebă Rasseneur.

— Am de gând să rămân, până la capăt, cu prietenii mei, chiar de-ar îi să crăpăm cu toţii laolaltă!

Deznădăjduit, Étienne intră din nou în viitoare, gata să-şi primejduiască viaţa. Din stradă, trei copii zvârleau cu pietre în faţada locuinţei de peste drum; îi alungă cu o lovitură zdravănă de picior, strigând, îndemnându-şi tovarăşii de lucru să înceteze, căci n-au nimic de câştigat spărgând geamurile casei.

Bebert şi Lydie, care tocmai îl regăsiseră pe Jeanlin, învăţau de la el cum să umble cu praştia. Se jucau, zvârlind fiecare cu câte o piatră, ca să vadă care dintre ei e mai iscusit la stricăciuni. Lydie, din pricina unei lovituri stângace, nimerise într-o femeie din gloată şi o lovise la

cap, iar cei doi băieţi râdeau de se ţineau cu mâinile de burtă. În spatele lor, taica Bonnemort împreună cu Mouque şedeau pe o bancă şi îi priveau. Bătrânul Bonnemort îşi târa atât de greu picioarele-i umflate, încât cu mare caznă ajunsese până acolo, fără să fi putut înţelege cineva ce curiozitate îl aţâţase, căci avea faţa pământie, ca în zilele în care nimeni nu-i putea smulge o vorbă din gură.

De altminteri, nimeni nu mai asculta de Étienne. Pietrele, în ciuda ordinelor pe care le dădea, se abăteau mai departe în ferestre, ca grindina, şi era năuc, înspăimântat în faţa acestor brute, de el dezlănţuite, atât de blajine de felul lor, atât de cumplite apoi, de o sălbatică înverşunare la furie.

Tot străvechiul lor sânge flamand, care le mocnea în vine, se dădea în vileag acum, sângele acesta greoi şi leneş căruia îi trebuiau luni de zile ca să se încingă şi să-i asmute orbeşte la înfricoşătoare cruzimi, de care fiara din ei nu se mai putea sătura, până i se stingea setea de urgii. În sud, prin locurile lui de baştină, mulţimile se înflăcărau mai repede, doar că erau mai puţin aprige la sălbăticii. Trebui să se bată cu Levaque ca să-i smulgă barda din mâini, şi nu mai ştia ce să facă pentru a-i potoli pe Maheu şi pe nevastă-sa, care zvârleau pietre cu amândouă mâinile. Dar mai cu seamă femeile îl speriau, cumătră Levaque, Mouquette şi celelalte muieri, răscolite de o furie ucigătoare, cu colţii şi cu ghearele gata să sfâşie, schelălăind ca nişte căţele, asmuţite de bătrâna Brûlé, care le stăpânea prin deşirata-i înălţime.

Dar urmă o neaşteptată linişte, o clipă de surprindere aduse picul de potolire pe care rugăminţile lui Étienne nu îl putuseră obţine. Nu se întâmplase nimic în afară de faptul că soţii Grégoire se hotărâseră să plece de la notar, pentru a intra în locuinţa de peste drum, la domnul Hennebeau, iar ei păreau atât de paşnici şi atât de porniţi să creadă că toate câte se întâmplau erau doar o glumă din partea minerilor lor de treabă, care doar pentru că îşi răbdaseră

soarta îi îmbuibaseră pe ei vreme de un veac, încât aceştia, uluiţi, încetaseră, într-adevăr, să zvârle cu pietre, ca nu cumva să-i lovească pe acest bătrân domn şi pe această bătrână doamnă, căzuţi amândoi ca din cer. Îi lăsară să pătrundă în grădină, să urce cele câteva trepte până la uşa zăvorâtă, la care sunară şi pe care nimeni nu se grăbea să le-o deschidă. Tocmai în clipa aceea, Rose, fata în casă, se întorcea din oraş, râzându-le în faţă muncitorilor furioşi, pe care-i cunoştea până la unul, căci era de fel din Montsou. Şi doar ea fu în stare, izbind cu pumnii în uşă, să-l silească pe Hippolyte ca, în cele din urmă, s-o întredeschidă. Era şi timpul, căci, de îndată ce soţii Grégoire dispărură înăuntru, începu să cadă iarăşi grindina de pietre. Trezită din buimăceală, mulţimea urla şi mai tare:

— Moarte burghezilor! Trăiască republica socialistă!

Rose râdea întruna, în vestibulul casei, ca înveselită de această întâmplare, şi-i tot dădea asigurări servitorului îngrozit:

— Nu sunt răi la inimă oamenii ăştia, îi cunosc.

Domnul Grégoire îşi agăţă, în chip metodic, pălăria în cuier. Apoi, după ce o ajută pe doamna Grégoire să scoată de pe ea paltonu-i de stofă groasă, spuse şi el, la rându-i:

— Cu siguranţă că, în fond, nu sunt oameni răi. După ce vor fi urlat bine, se vor duce să cineze cu şi mai multă poftă.

În această clipă, domnul Hennebeau cobora de la etajul al doilea. Văzuse toată scena şi îşi primea acum oaspeţii cu aerul său obişnuit, rece şi politicos. Doar paloarea feţei mai trăda plânsul ce-l zguduise. Omul era iarăşi stăpânit, nedând în vileag decât pe administratorul corect, hotărât să-şi îndeplinească obligaţiile.

— Ştiţi, le spuse el, că doamnele nu s-au întors încă.

Abia acum o nelinişte îi tulbură pe soţii Grégoire. Cécile nu s-a întors încă! Dar cum se va întoarce, oare, dacă gluma acestor mineri se va prelungi?

— M-am gândit să-i silesc să despresureze casa, adaugă domnul Hennebeau. Din nenorocire, sunt singur aici şi nici nu ştiu unde aş putea trimite servitorul să-mi aducă patru ostaşi şi un caporal, care să-mi măture golănimea asta de-aici!

Rose, care nu se clintise din loc, îndrăzni, din nou, să murmure.

— Oh, domnule, dar nu sunt deloc oameni răi…

Directorul clătină din cap, în vreme ce tumultul de afară creştea şi se auzea zgomotul înăbuşit al pietrelor izbite în faţadă.

— Nu le port nicio duşmănie, ba chiar îi iert, căci numai nişte neghiobi ca ei sunt în stare să creadă că vrem cu orice chip să-i nenorocim. Numai că eu răspund de ordine… Şi când te gândeşti că, după câte am aflat, jandarmii bat drumurile; totuşi, de azi-dimineaţă n-am putut pune mâna nici măcar pe unul singur! îşi curmă vorba, ca să-i facă doamnei Grégoire loc să treacă, apoi spuse: Vă rog, doamnă, nu staţi aici, intraţi în salon.

Dar bucătăreasa, care urca de la subsol exasperată, îi mai reţinu, în vestibul, câteva clipe. Ea declară că nu-şi mai lua răspunderea mesei, căci aştepta de la patiseria din Marchiennes nişte pateuri pentru *vol-au-vent,* pe care le comandase pentru ora patru. Cu siguranţă că băiatul de la patiserie, de frica acestor bandiţi a făcut un ocol. Sau, poate, chiar fusese jefuit. Ea îşi vedea pateurile împresurate în dosul vreunui tufiş, asediate, umflând burţile a trei mii de calici, care se văitau de foame. În orice caz, lucrul îi fusese adus la cunoştinţă domnului, iar în ceea ce o privea, mai degrabă şi-ar fi aruncat ospăţul în foc decât, din pricina revoluţiei, să se spună că ea a scrântit-o,

— Putină răbdare, spuse domnul Hennebeau. Nimic nu e încă pierdut, băiatul mai poate sosi.

Şi în vreme ce se întorcea spre doamna Grégoire, căreia el însuşi îi deschise uşa de la salon, rămase foarte uimit

văzând că pe bancheta din vestibul şedea un om, pe care, din pricina întunericului crescând, nu-l putuse desluşi până în clipa aceea.

— Ia te uită! Dumneata eşti, Maigrat? Dar ce s-a întâmplat?

Maigrat se ridicase în picioare, cu chipu-i gras şi palid răvăşit de spaimă. Îi pierise înfăţişarea aceea de om voinic şi sigur pe sine; explica, umil, că se strecurase în casa domnului director ca să-i ceară ajutor şi apărare dacă bandiţii vor vrea să-i jefuiască dugheana.

— Dar vezi bine, doară, că eu însumi sunt ameninţat şi că n-am pe nimeni să mă apere, răspunse domnul Hennebeau. Mai cuminte ar fi fost să fi stat acasă şi să-ţi păzeşti marfa.

— Oh! am pus barele de fier, şi apoi am lăsat-o şi pe nevastă-mea acolo.

Directorul se arătă nemulţumit şi nu-şi ascunse nici dispreţul. De grozavă pază era în stare făptura aceea firavă şi slăbită de cât fusese snopită în bătăi!

— Ce pot să-ţi mai spun, n-am ce-ţi face, încearcă să te aperi singur. Şi te sfătuiesc să te întorci îndată acasă, auzi-i cum cer întruna pâine... Ascultă!

Într-adevăr, tumultul reîncepea, iar lui Maigrat i se păru că îşi aude numele în mijlocul acelor urlete. Să se întoarcă nu mai era cu putinţă, căci, desigur, l-ar fi ciopârţit. Pe de altă parte, gândul că îl aştepta ruina îl deznădăjduia. Îşi lipi obrazul de panoul de sticlă al uşii, cu fruntea înăduşită, tremurând de spaimă, pândindu-şi propriu-i dezastru, în vreme ce soţii Grégoire se hotărâră să treacă în salon.

Liniştit, domnul Hennebeau se silea să facă onorurile casei. Dar zadarnic îşi tot poftea musafirii să ia loc; încăperea închisă, zăvorită, luminată de două lămpi înainte de scăpătatul soarelui era năpădită de spaime la fiecare nou urlet venii de afară. În încăperea plină de draperii, care înăbuşeau sunetele, furia gloatei pătrundea cu un vuiet şi mai tulburător, aducând o nedesluşită şi cumplită

ameninţare. Stăteau totuşi de vorbă, dar întorcându-se mereu la această nemaipomenită răzmeriţă. Domnul Hennebeau se arăta foarte mirat că nu prevăzuse nimic; cât despre iscoadele lui, erau atât de rău informate, încât el spumega mai ales împotriva lui Rasseneur, căruia spunea că-i recunoaşte, în toate cele întâmplate, înrâurirea nefastă. De altfel, jandarmii vor veni, desigur, era cu neputinţă să fie lăsat în părăsire într-un asemenea chip. Cât despre soţii Grégoire, aceştia nu se gândeau decât la fata lor – sărăcuţa şi scumpa de ea, atât de sperioasă din fire! – poate însă că în faţa primejdiei caleaşca o pornise înapoi, spre Marchiennes. Răstimp de încă un sfert de ceas, aşteptarea dură într-o încordare înteţită de vacarmul din stradă, de zgomotul pietrelor izbind din când în când în obloanele trase, ce răsunau ca tobele. Situaţia aceasta nu mai putea fi îndurată; domnul Hennebeau tocmai spunea că trebuie să se ducă jos în stradă, să-i alunge, singur, pe zurbagii şi să iasă, apoi, în întâmpinarea trăsurii, când apăru Hippolyte, strigând:

— Domnule, domnule! A sosit doamna, o omoară pe doamna!

Caleaşca neputând depăşi stradela Réquillartului, printre ameninţătoarele grupuri de oameni, Négrel îşi pusese în aplicare gândul de a străbate pe jos cei o sută de metri care-i despărţeau de casă şi să bată apoi în uşa mică dinspre grădină, aproape de dependinţe; nici vorbă că grădinarul avea să-i audă, în orice caz se va găsi cineva să le deschidă. Şi, la început, lucrurile merseseră cum nu se poate mai bine, doamna Hennebeau împreună cu domnişoarele ajunseseră să şi bată în uşă, când nişte femei, care prinseseră de veste, se repeziră în ulicioară. Atunci tot planul se nărui. Uşa nu li se deschidea, iar Négrel încercă zadarnic s-o scoată din ţâţâni, năpustindu-se asupră-i cu umerii. Năvala femeilor creştea, iar el, temându-se să nu fie copleşit, luă deznădăjduita hotărâre

de a le împinge şi pe mătuşă-sa şi pe cele trei domnişoare, pentru a ajunge la scara de la intrare, trecând prin valul celor ce împresuraseră casa. Dar această încercare produse o încăierare: nu li se dădea drumul; o ceată de oameni urlând îi hărţuia, în vreme ce mulţimea începuse să se reverse într-acolo, venind şi din dreapta şi din stânga, fără să înţeleagă încă ce se întâmplase, uimită doar de doamnele frumos îmbrăcate, ce căzuseră, năuce, în acest iureş. Atunci se produse o asemenea zăpăceală, încât se petrecu una dintre acele inexplicabile întâmplări ce ţin de nebunie. Lucie şi Jeanne, ajungând până la scară, se strecuraseră înăuntru, prin uşa pe care o întredeschisese jupâneasa; doamna Hennebeau izbutise şi ea să le urmeze; iar, după ea, intră, în cele din urmă, şi Négrel, care zăvorî uşa pe dinăuntru, încredinţat că o văzuse pe Cécile pătrunzând cea dintâi în casă. Dar nu era; dispăruse undeva, în drum, cuprinsa de o astfel de spaimă, încât nu mai văzuse casa şi se aruncase singură în plină primejdie.

Îndată se înălţă un strigăt:

— Trăiască republica socialistă! La moarte cu burghezii! La moarte cu ei!

Unii dintre ei, vizând-o de departe, sub voaleta ce-i ascundea chipul, o luau drept doamna Hennebeau. Alţii spuneau că este o prietenă a doamnei Hennebeau, şi anume nevasta unui inginer de la o uzină din apropiere, căruia lucrătorii îi purtau o ură de moarte. Şi, de altminteri, asta nu avea nicio însemnătate; rochia de mătase, paltonul de blană şi până şi pana albă de la pălărie îi îndârjeau pe oameni. Răspândea un miros de parfum, purta ceas, avea pielea fină a unei trândave care nu se atingea niciodată de cărbune.

— Aşteaptă numai, strigă bătrâna Brûlé, o să-ţi facem curul dantelă!

— Toate astea de la noi le fură, scârbele! reluă cumătră Levaque. Ia uitaţi-vă cum se înfofoleşte în blană, în vreme

ce noi crăpăm de frig... la dezbrăcaţi-mi-o goală-golută, cum a făcut-o mă-sa, ca să înveţe cum se trăieşte!

Mouquette se avântă deodată:

— Da, da, trebuie biciuită!

Iar femeile, strivindu-se în această sălbatică întrecere, îşi târau zdrenţele, înghesuindu-se ca să înhaţe fiecare câte o ciozvârtă din această odraslă de bogătani. Fără îndoială că şezutul nu-i era mai acătării decât al oricărei alte femei. Ba multe dintre ele erau chiar putrede sub grămada de zorzoane. Nedreptatea dura de prea multă vreme, şi silite vor fi să se îmbrace ca lucrătoarele toate aceste curve care aveau neruşinarea să cheltuiască doi franci şi jumătate numai pentru spălatul unei fuste!

În mijlocul acestor dezlănţuite capii, Cécile tremura de frică, cu picioarele înţepenite, bâlbâind întruna aceleaşi cuvinte:

— Doamnelor, vă rog foarte mult, doamnelor, să nu-mi faceţi niciun rău...

Deodată scoase un ţipăt răguşit: nişte mâini reci o apucaseră de gât. Taica Bonnemort, în preajma căruia fusese împinsă de valul mulţimii, era acela care o înşfăcase. Părea ca beat din pricina foamei, năucit de îndelunga-i mizerie, smuls pe neaşteptate, de cine ştie ce asmuţită ură, din resemnarea în care zăcea de jumătate de veac. După ce, în viaţa sa, scăpase de moarte doisprezece tovarăşi de lucru, înfruntând primejdia de a-şi lăsa ciolanele în fundul minei prăbuşite sau năpădite de grizu, se lăsa acum în voia unei porniri pe care n-ar fi putut-o lămuri, dar care îl împingea să facă aşa, fascinat de albeaţa acestui gât de fecioară. Şi cum, în ziua aceasta, fusese cum nu se poate mai tăcut, strângea degetele, cu aeru-i de bătrână fiară beteagă, cu mintea rătăcind la cine ştie ce aduceri-aminte.

— Nu, nu aşa, urlau femeile, s-o lăsăm cu curu-n vânt... cu curu-n vânt!

De îndată ce toţi cei din casă îşi dădură seama de

întâmplare, Négrel şi domnul Hennebeau, curajoşi, deschiseseră din nou uşa, ca să iasă în ajutorul Cécilei. Dar acum gloata se îngrămădise la poarta grădinii, aşa încât nu le era deloc uşor să iasă de acolo. Urmă o încăierare, în vreme ce, înspăimântaţi, soţii Grégoire ieşiră în pragul uşii.

— Las-o, taică, las-o! E domnişoara de la Piolaine! strigă mama Maheu către bătrânul Bonnemort, recunoscând-o pe Cécile, de pe al cărei chip o femeie sfâşiase voaleta.

Cât despre Étienne, care era tulburat de această răzbunare împotriva unui copil, făcea tot ce-i sta în putinţă ca s-o scape din ghearele mulţimii. Îi veni în minte gândul fericit de a striga, în vreme ce învârtea în văzduh barda, pe care-o smulsese din mâinile lui Levaque:

— La Maigrat, fir-ar al dracului! Dugheana-i e plină de pâine! Haideţi la Maigrat, să-i facem praf şandramaua!

Şi, din zbor, Étienne dădu cea dintâi lovitură cu barda în uşa prăvăliei. Unii tovarăşi de lucru îl urmaseră, Levaque, Maheu şi alţi câţiva. Dar femeile se înverşunau. Cécile, scăpând de taica Bonnemort, căzuse în mâinile mamei Brûlé. Sub conducerea lui Jeanlin, Lydie şi Bébert, târându-se de-a buşilea, se strecurau în patru labe pe sub fustele duduiţei, ca să-i vadă şezutul. Apucaseră s-o şi smucească care încotro, să-i sfâşie veşmintele, când se ivi un om călare, care, dând ghes armăsarului, înainta prin mulţime, plesnind cu cravaşa pe toţi cei ce nu se dădeau în lături destul de repede.

— Ah, nemernicilor, aţi ajuns să ne biciuiţi fetele!

Era Deneulin, ce sosea, la ceasul hotărât, pentru masa la care fusese poftit. Dintr-o săritură fu pe caldarâm şi o înşfăcă, cu o mână, pe Cécile, de mijloc, iar cu cealaltă, conducându-şi calul cu e extraordinară forţă şi îndemânare, se folosea de el ca de un viu tăiş despicător pentru a-şi croi drum prin mulţimea ce se dădea înapoi, de teama loviturilor de copită. Lângă grilajul porţii, încăierarea nu se sfârşise încă. Totuşi, el dădu năvală, zdrobind, în trecere,

mâini şi picioare. Acest neaşteptat ajutor îi scăpă dintr-o mare primejdie şi pe Négrel şi pe domnul Hennebeau, care erau înjuraţi şi loviţi. Şi în vreme ce tânărul intra, în cele din urmă, în casă cu Cécile leşinată, Deneulin, care, în capul scărilor, îl apăra cu masivul său trup pe director, fu lovit de o piatră, din pricina căreia mult nu lipsi ca să se aleagă cu umărul zdrobit.

— Aşa, foarte bine, strigă el, după ce mi-aţi zdrobit maşinile, acum zdrobiţi-mi şi oasele!

Şi, cu repeziciune, împinse uşa, asupra căreia se abătu, în urmă-i, ca grindina, o ploaie de pietre.

— Ce turbaţi! reluă el. Încă o clipă de zăbavă, şi mi-ar fi crăpat capul, ca pe un bostan gol... Nu se mai poate înţelege nimeni cu ei, ce să le mai faci? Ăştia nu mai ştiu de nimic şi numai ciomagul le mai poate fi leac.

În salon, soţii Grégoire izbucniră în plâns văzând-o pe Cécile revenindu-şi în fire. Scăpase cu totul nevătămată, nu se alesese nici măcar cu o zgârietură, îşi pierduse doar voaleta. Dar spaima le crescu când se pomeniră cu bucătăreasa lor, cu Mélanie, care povestea cum mulţimea le devastase casa de la Piolaine. Înnebunită de frică, venise în goană să-i vestească pe stăpâni. Intrase şi ea, în toiul încăierării, tot prin uşa întredeschisă, fără ca s-o fi zărit cineva; iar în povestea-i, care nu mai lua sfârşit, singura piatră a lui Jeanlin, care spărsese doar o fereastră, se prefăcea într-un bombardament în toată legea, de pe urma căruia zidurile casei fuseseră crăpate. Atunci vederile domnului Grégoire în această privinţă fură în întregime zdruncinate: îi măcelăreau fata, casa i-o rădeau de pe suprafaţa pământului; era, aşadar, adevărat că minerii erau îndârjiţi, sub cuvânt că, aşa cumsecade cum era, trăia din munca lor?

Fata în casă, care adusese un ştergar şi apă de colonie, repeta:

— Şi totuşi e de neînţeles, căci oamenii ăştia nu sunt

deloc răi la inimă.

Foarte palidă, doamna Hennebeau, care se aşezase, nu-şi revenea încă din emoţie; îşi regăsi doar un zâmbet la auzul cuvintelor de laudă pentru curajul lui Négrel. Părinţii domnişoarei Cécile, mai ales, îi mulţumeau tânărului; căsătoria era, acum, ca şi făcută. Domnul Hennebeau privea tăcut, ochii alunecându-i de la nevastă-sa la acest amant, pe care, de dimineaţă, jurase că îl va ucide, apoi la această fată, care, fără îndoială, îl va descotorosi de el în curând. Nu era zorit de fel şi nu se temea decât de un singur lucru, şi anume că îşi va vedea soţia rostogolindu-se tot mai jos, poate chiar în braţele vreunui lacheu.

— Dar voi, fetele tatii, vorbi Deneulin către Lucie şi Jeanne, voi n-aţi păţit nimic?

Lucie şi Jeanne trăseseră, într-adevăr, o mare spaimă, dar le părea bine că fuseseră martore la această întâmplare. Acum râdeau.

— Ei, drace, continuă tatăl lor, grozavă zi petrecurăm, ce să mai spun!... Dacă aveţi cumva nevoie de vreo zestre, cuminte aţi face să v-o câştigaţi singure; ba chiar gândiţi-vă că aţi putea fi silite să mă întreţineţi voi pe mine.

Glumea, cu glasul tremurând. Lacrimile îi podidiră ochii când cele două fete îi săriră de gât.

Domnul Hennebeau îl auzise pe Deneulin mărturisindu-şi ruina. Un aprig gând îi ilumină chipul. Vandame-ul urma să cadă aşadar în braţele Regiei Montsou, şi aceasta era compensaţia mult nădăjduită, providenţiala lovitură prin care va redobândi graţia domnilor administratori ai companiei. La fiecare dezastru din existenţa sa, îşi găsea un refugiu în stricta executare a dispoziţiilor primite, făcând din disciplina ostăşească în care trăia micul lui ungher de fericire pe lume.

Începuseră să se calmeze, salonul se cufunda într-o pace obosită, în liniştita lumină a celor două lămpi şi în moleşitoarea atmosferă a belşugului de draperii. Dar ce s-o

fi petrecut oare pe-afară? Nu se mai auzeau vuietele scandalagiilor şi nici pietrele izbind faţada casei, ci doar zgomotul unor grele lovituri înăbuşite, ca zgomotul acelor lovituri de topor care răsună în adâncul pădurilor. Voiră să ştie ce se întâmplă şi se reîntoarseră în vestibul, ca să arunce o privire prin geamul uşii de la intrare. Până şi doamnele, împreună cu domnişoarele, urcară într-o încăpere de la etajul întâi, ca să privească de după oblon.

— Îl vezi pe ticălosul de Rasseneur, peste drum, pe pragul cârciumii? îi spuse domnul Hennebeau lui Deneulin. L-am mirosit eu, trebuie să aibă un amestec în toate astea.

Şi totuşi nu era Rasseneur, ci Étienne, care, cu lovituri de topor, spărgea uşa dughenei lui Maigrat. Şi îşi tot îndemna tovarăşii de lucru: Da ce, oare mărfurile astea din prăvălie nu erau, într-adevăr, ale minerilor? Şi nu era, oare, dreptul lor să-şi ia înapoi bunurile din mâinile acestui hoţ, care-i jecmănea de atâta amar de vreme şi care, la un singur cuvânt al companiei, îi lăsa să crape de foame? Treptat-treptat, cu toţii se îndepărtau, lăsând casa directorului, alergând dincoace, la jaful dughenei învecinate. Urletul: „Pâine! Pâine! Pâine!” se auzea din nou. Vor găsi, desigur, pâine în dosul acestei uşi. Furia foamei îi răscolea cumplit, ca şi cum starea care-i cuprinsese i-ar fi făcut, dacă ar mai fi fost prelungită, să-şi dea duhul acolo, pe loc. Se îngrămădeau în asemenea hal la uşă, încât, la fiecare avântare a toporului, Étienne se temea ca nu cumva să rănească pe careva dintre ei.

Între timp, Maigrat, care ieşise din vestibulul locuinţei domnului Hennebeau, se refugiase întâi în bucătărie; dar de acolo nu auzea nimic; visa cumplite atacuri împotriva dughenei sale; şi tocmai urca, pentru a se piti apoi în dosul cişmelei din curte, când desluşi, destul de limpede, trosnetele uşii, îndemnurile la jaf, îşi auzi pomenit numele. Aşadar, nu era doar un vis rău: chiar dacă nu vedea, auzea acum, cu urechile vâjâindu-i de urmărirea atacului. Fiecare

lovitură de topor îi spinteca inima. Vreo ţâţână a uşii trebuie să fi sărit, doar câteva minute încă, şi dugheana va cădea în mâinile lor. În închipuire, toate acestea i se zugrăveau aievea, cumplite, năvala bandiţilor, apoi spargerea sertarelor, golirea sacilor, înghiţirea tuturor merindelor, a băuturilor toate, casa însăşi măturată de pe faţa pământului, de nu avea să mai rămână nimic în urmă, nici măcar vreun toiag, pe care să se sprijine când va cutreiera târgurile, cerşind. Nu, nu, nu-i va lăsa să-l aducă la sapă de lemn; decât aşa, mai bine să-i rămână ciolanele acolo. De când se pitise în locul acela, vedea, la fereastra celeilalte faţade a casei, firava siluetă a neveste-sii, palidă, tulbure în îndoielnica lumină de după geam; privea, fără îndoială, cum loviturile se apropiau de ea, cu aeru-i resemnat de biată făptură bătută. Dedesubt era un hangar aşezat aşa încât din grădina locuinţei domnului Hennebeau cineva s-ar fi putut urca pe el agăţându-se de grilajul de lemn de pe zidul despărţitor; apoi, de aici, nu era lucru greu de urcat mai departe, pe olane, până la fereastră. Gândul de a se reîntoarce pe această cale acasă nu-i dădea pace, acum, când îi părea rău că plecase. Poate că ar avea încă vreme să-şi baricadeze prăvălia, îngrămădind mobile în spatele uşii; ba chiar îi veneau în minte fel de fel de alte apărări eroice, ca, de pildă, untdelemn clocotit, petrol aprins, turnat de sus. În el se dădea o bătălie atât de cumplită între această patimă pentru bunurile lui şi spaima ce-l stăpânea, încât ajunsese să geamă. La zgomotul unei mai grele lovituri de topor, se hotărî deodată. Biruit de zgârcenie, gândea că atât el, cât şi nevastă-sa mai curând vor acoperi sacii cu propriile lor trupuri decât să lase la voia întâmplării o singură pâine.

Aproape îndată izbucniră huiduielile:

— Uite-l, uite-l! Motanul s-a cocoţat colo sus! Pe el! Pe el!

Mulţimea îl zărise pe Maigrat pe acoperişul hangarului. În înfrigurata-i pornire, urcase, aşa greoi cum era, destul de

sprinten grilajul de lemn, fără a se sinchisi de şipcile ce se frângeau; iar acum, lipit cu burta de olane, se târa de-a lungul acoperişului, străduindu-se să ajungă până la fereastră. Dar urcuşul îi venea prea pieptiş, burta îi stingherea mişcările, i se smulgeau unghiile din carne. Cu toate acestea, ar fi izbutit să se târască până sus dacă n-ar fi început să tremure la gândul că l-ar îi putut nimeri vreo piatră azvârlită din stradă, căci gloata, pe care el nu o mai vedea, striga, întruna, de jos:

— Puneţi mâna pe motan! Puneţi mâna pe motan!... Trebuie să-i facem de petrecanie!

Şi, deodată, mâinile-i se desprinseră amândouă, în acelaşi timp, de olanele de care se încleştaseră, şi el se rostogoli ca un bulgăre; mai săltă o dată, izbindu-se de jgheabul acoperişului, şi căzu de-a curmezişul zidului despărţitor atât de rău, încât, smucit într-o parte, se prăbuşi pe caldarâm, zdrobindu-şi ţeasta capului de muchea unei pietre de kilometraj. Îi ţâşniră creierii afară. Era mort. Nevastă-sa, de sus, cu chipul palid şi abia desluşit prin fereastră, privea fără încetare.

În cea dintâi clipă, gloata încremeni. Étienne înţepeni locului şi barda îi alunecă din mână. Maheu, Levaque şi toţi ceilalţi uitară de dugheană, cu ochii ţintă spre zidul pe care se prelingea molcom o şuviţă de purpură. Urletele se curmară, o cotropitoare tăcere pecetluia întunericul crescând.

Îndată după aceea huiduielile reîncepură. Femeile se repeziră, asmuţite de beţia de sânge:

— Vasăzică mai există un Dumnezeu milostiv! Ah, porcul, s-a isprăvit cu el!

Făcură roată în jurul trupului neînsufleţit, cald încă, îl batjocoriră, în hohote de râs, strigând: „Bot murdar!” capului sfărâmat, urlându-şi, astfel, în faţa morţii îndelung mocnita ură a vieţii lor fără de pâine.

— Îţi datoram şaizeci de franci, iată că ţi-ai luat plata,

tâlharule! spuse mama Maheu, îndârjită ca şi celelalte. Niciodată n-o să mai poţi refuza să-mi dai pe datorie... Aşteaptă numai, să vezi! Am să te îndop şi mai mult!

Scormoni, cu grebla celor zece degete, pământul, scoase doi pumni plini, cu care, clocotind de mânie, îi umplu gura.

— Haide! na! mănâncă!... Ţine! înghite, înghite, aşa cum ne înghiţeai pe noi!

Înjurăturile se înteţiră, în vreme ce mortul, întins pe spate, încremenit, îşi aţintise marii-i ochi sticloşi către cerul din a cărui uriaşă boltă cobora noaptea. Pământul acela, îndesat în gura sa, era pâinea pe care nu voise să le-o dea. Dar alta pâine decât asta nu va mai mânca de-acum înainte. Faptul că-i lăsase pe oamenii nevoiaşi pradă foametei nu-i purtase, pasămite, noroc.

Dar femeile mai aveau încă a se răfui cu el. Aidoma unei haite de lupi, îi dădeau târcoale, mirosindu-l. Născoceau, care mai de care, vreo batjocură sau vreo sălbăticie, ca să-şi verse năduful.

Se auzi glasul piţigăiat al bătrânei Brûlé:

— Trebuie să-l jugănim, ca pe un motan!

— Da, da, pe el! Pe el! Făcut-a destule pe lume otreapa asta!

Mouquette se şi apucase să-l dezbrace, trăgându-i jos pantalonii, în vreme ce cumătră Levaque îi ţinea picioarele. Iar mama Brûlé, cu bătrânele-i mâini ciolănoase, depărtându-i coapsele despuiate, înşfăcase vestigiile fostei sale bărbăţii. Ţinându-le pe toate, trăgea de ele ca să le smulgă, cu o opintire care, încordându-i uscata şiră a spinării, făcea să-i trosnească din încheieturi braţele prelungi. Grămada de piele îi mai dădu de furcă, se mai opinti o dată şi, în cele din urmă, smulse fâşia de carne, o ciozvârtă păroasă şi sângerândă, pe care o roti în văzduh cu un rânjet de izbândă:

— Uite-o! Uite-o!

Glasuri ascuţite întâmpinară cu uralele blestemelor

cumplitul trofeu:

— Ah, ticălosule, de-acuma n-ai să mai umfli burţile fetelor noastre!

— Da, da, n-o să-ţi mai faci mendrele cu noi şi n-o să mai venim, toate, întins la tine, cu poalele peste cap, pentru un codru de pâine.

— Uite! Îţi datorez şase franci, vrei să mi te dau arvună? în ce mă priveşte, mă învoiesc bucuroasă, dacă mai eşti în stare!

La această glumă, răspunseră cu pornirea unei bezmetice veselii. Îşi arătau, una alteia, sângerândă fâşie de carne, ca pe o fiară haină, de pe urma căreia fiecare avusese de suferit, pe care o striviseră în sfârşit şi pe care o vedeau acum, inertă, în mâinile lor. O scuipau, umflându-şi fălcile, într-un capiu rânjet de dispreţ.

— Gata, nu mai poate! Nu mai poate!... Nu mai este bărbat ăla de l-or băga dracului în pământ... Du-te de putrezeşte, fleaşcă ce eşti!

Atunci, bătrâna Brûlé înfipse ghemul de carne în vârful ciomagului; şi, ducându-l pe sus, purtându-l ca pe un stindard, se avântă pe drum, urmată de spumegânda năvală a femeilor ce urlau. Stropi de sânge picurau; această tristă ruptură de carne spânzura ca o rămăşiţă pe butucul unui măcelar. Sus, la fereastră, doamna Maigrat adăsta încă, în aceeaşi necurmată încremenire. Dar, la cea din urmă licărire a amurgului, cusururile sticlei făcură ca, prin încâlcitele ei ape, obrazul alb al femeii să se înfăţişeze schimonosit, schiţând parcă un surâs. Snopită în bătăi, înşelată în fiecare ceas, gârbovită de la ivirea zorilor şi până în puterea nopţii pe filele unui registru, râdea, poate, acum, când gloata femeilor gonind târa după sine haina fiară, fiara strivită, înfiptă la capătul ciomagului.

Această înfricoşătoare ispravă împlinindu-se, îi prăbuşi pe ceilalţi într-o încremenire de gheaţă, aşa încât nici Étienne, nici Maheu, nimeni nu avusese vreme să intervină:

rămaseră stane de piatră la vederea acestei năvale, cutreierată de capia răzbunării. În uşa cafenelei *Tison* apărură câteva chipuri: Rasseneur, palid de revoltă, Zacharie şi Philomène, buimăciţi de ceea ce le văzuseră ochii. Cei doi bătrâni, taica Bonnemort şi Mouque, clătinau din cap, cu fruntea întunecată. Doar Jeanlin făcea mare haz, îi dădea coate lui Bébert şi o silea pe Lydie să ridice nasul din pământ. Dar femeile, întorcând spatele dughenei lut Maigrat, începuseră să şi plece de acolo, trecând pe sub ferestrele direcţiei. Acolo, doamnele şi domnişoarele mai întindeau gâtul de după obloane. Nu putuseră surprinde scena, ascunsă vederii lor de zidul din faţa casei, nedesluşind mai nimic în întunericul tot mai adânc al nopţii.

— Dar ce-or fi având, oare, înfipt în vârful ciomagului? întrebă Cécile, care cutezase să privească în stradă.

Lucie şi Jeanne spuneau că era, pesemne, vreo piele de iepure.

— Nu, nu, murmură doamna Hennebeau, or fi prădat mezelăria, mi se pare că e o ciozvârtă de porc…

Dar, în aceeaşi clipă, tresări şi amuţi. Doamna Grégoire îi făcuse semn cu genunchiul. Amândouă rămaseră ca trăsnite. Duduiţele, palide foarte, nu mai întrebară nimic, urmărind cu ochii holbaţi această viziune roşie pe fundalul beznei.

Étienne agită din nou barda în văzduh. Dar starea aceea de apăsare mai stăruia încă; trupul neînsufleţit al lui Maigrat zăcea întins la pământ, era o stavilă în drum şi apăra dugheana. Mulţi dintre răzvrătiţi se dăduseră înapoi, ca şi cum, sătui, se potoleau acum cu toţii. Maheu sta îngândurat, când auzi şoptindu-i-se la ureche să fugă. Se întoarse şi o recunoscu pe Catherine, în veşnica-i veche haină bărbătească, neagră, cu sufletul la gură. Cu o mişcare, o dete la o parte. Nici nu voia s-o asculte şi o ameninţă cu bătaia. Atunci ea făcu un gest de deznădejde, mai şovăi o clipă şi alergă apoi către Étienne.

— Fugi, fugi, vin jandarmii!

Şi el o alunga, o făcea de ocară, simţind cum îi năvăleşte sângele în obraz numai când îşi aducea aminte că îl pălmuise. Dar, nedându-se bătută, ea îl sili să zvârle barda din mână şi, apucându-l cu amândouă braţele, îl târî după sine, cu o forţă irezistibilă.

— Dacă îţi spun că vin jandarmii!... De ce nu-nţelegi? Şi, dacă vrei să ştii, Chaval e ăla care s-a dus să-i caute şi-i aduce aici. Mie mi-e silă de ce-a făcut şi am venit... Fugi, nu vreau să te prindă.

Şi Catherine îl trase după ea în clipa în care, din depărtare, se auzea un tropot greu zguduind caldarâmul şoselei. Îndată după aceea izbucni un strigăt: „Jandarmii! Jandarmii!” Fu un adevărat prăpăd, o atât de bezmetică fugă din calea lor, încât în câteva secunde drumul rămase deschis, cu desăvârşire curat, ca şi cum l-ar fi măturat suflul unui uragan. Doar trupul neînsufleţit al lui Maigrat mai făcea, pe pământul alb, o pată de umbră, în faţa cafenelei *Tison* nu mai rămăsese decât Rasseneur, care, uşurat, cu fruntea senină, aplauda preauşoara izbândă a săbiilor, în vreme ce, în pustiul Montsou, cufundat în întuneric, în liniştea aşternută de-a lungul faţadelor de case ferecate, burghezii, cu fruntea brobonită de o sudoare rece, clănţăneau din dinţi, fără măcar a cuteza să zvârle o privire afară. Câmpia se îneca în noaptea adâncă; nu se mai vedeau decât furnalele înalte şi cuptoarele de cocs care scoteau flăcări, pe fondul cerului tragic. Greoi, tropotul jandarmilor se apropia. Apărură, alcătuind o masă compactă, întunecată. Şi, după ei, încredinţată în paza lor, trăsura patisierului din Marchiennes sosea şi ea, în sfârşit; un băieţaş, sărind jos, se apucă să-şi despacheteze, liniştit, pateurile de *vol-au-vent.*

PARTEA A ŞASEA

1

Se mai scurse şi cea dintâi chenzină a lui februarie, frigul unor zile întunecate prelungea apriga iarnă, fără cruţare pentru cei nevoiaşi. Oamenii stăpânirii bătuseră, din nou, drumurile: prefectul din Lille, un procuror, un general. Şi nu le fuseseră de ajuns jandarmii, armata venise să ocupe mina Montsou, un regiment întreg, ai cărui ostaşi făcuseră tabără între Beaugnies şi Marchiennes. Detaşamente înarmate păzeau puţurile, se postaseră soldaţi în faţa fiecărei maşini. Casa directorului, şantierele companiei şi până şi locuinţele unora dintre burghezi erau ca zburlite de ţepii baionetelor. Nu se mai auzea, de-a lungul caldarâmului, decât mersul agale al patrulelor. Pe rambleul Voreuxului sta, zi şi noapte, înfiptă o santinelă, aidoma unui foişor, străjuind din înălţime neteda câmpie, în gerul de gheaţă ce sufla acolo sus; şi din două în două ceasuri, precum într-o ţară vrăjmaşă ocupată, răsunau strigătele santinelelor:

— Cine-i?... Înaintează şi spune parola!

Nicăieri nu se reluase lucrul. Ba, dimpotrivă, greva se întinsese: la minele Crève-coeur, Mirou, Madeleine, extragerea cărbunelui încetase, ca şi la Voreux; minele

Feutry-Cantel şi Victoire erau în fiecare zi părăsite de alţi lucrători; până şi la Saint-Thomas, care scăpase până acum neatinsă, lipseau oamenii. Se vădea, de astădată, o mută îndărătnicie în faţa acestei desfăşurări de forţe, care îndârjea simţământul de mândrie al minerilor. Coloniile păreau pustii în mijlocul câmpiilor de sfeclă. Niciun lucrător nu se mişca de acasă, abia de mai întâlneai, din întâmplare, câte unul izolat, care, la vederea pantalonilor roşii, zvârlind o privire piezişă, trecea, cu capul în pământ. Şi, în această adâncă pace a tristeţii, în această îndărătnicie pasivă, cu care se împotriveau puştilor, mocnea blândeţea amăgitoare, silita şi răbdătoarea supunere a fiarelor în cuşcă, cu ochii la dresor, gata să-i sară în ceafă dacă şi-ar întoarce faţa de la ele. Compania, care se ruina din pricina acestei stagnări a lucrului, spunea că va angaja mineri din Borinage, situat la graniţa cu Belgia; dar nu îndrăznea s-o facă; astfel încât în acest punct rămăsese bătălia dintre minerii care stăteau închişi în casă şi puţurile moarte, păzite de armată.

Chiar de a doua zi de la cumplita întâmplare, această pace se instaurase deodată, dar ascunzând o asemenea panică, încât stricăciunile şi atrocităţile erau trecute sub cea mai desăvârşită tăcere.

Ancheta ce se deschisese stabilea că Maigrat murise căzând din propria sa vină, iar groaznica mutilare a cadavrului rămânea nelămurită; în jurul ei se şi ţesuse o legendă. În ceea ce priveşte compania, aceasta nu-şi dădea în vileag pierderile suferite, ca şi soţii Grégoire, care nu voiau să-şi compromită fata în scandalul unui proces, în care ea ar fi fost silită să apară în faţa justiţiei. Totuşi, se produseseră unele arestări, fuseseră ridicaţi câţiva imbecili şi zăpăciţi, ca întotdeauna în astfel de împrejurări, oameni care se aflaseră şi ei în treabă, fără să aibă habar de nimic. Din greşeală, Pierron fusese dus, cu cătuşele la mâini, până la Marchiennes, fapt care mai stârnea încă hazul tovarăşilor

de lucru. Nu lipsise mult ca şi Rasseneur să fie dus între doi jandarmi. Direcţia se mulţumea să alcătuiască liste de concedieri, urmară masive restituiri ale cărţuliilor de muncă: Maheu şi-o primise, ca şi Levaque, precum şi alţi treizeci şi patru dintre tovarăşii lor de lucru, şi aceasta numai în colonia celor „două sute patruzeci”. Iar vina cea mai grea cădea asupra lui Étienne, care se dăduse la fund din seara încăierării şi încă era căutat, fără a i se putea da de urmă. Chaval, în vrăjmaşa-i pornire, îl denunţase, refuzând – la implorarea Catherinei, care voia să-şi salveze părinţii – să dea în vileag şi numele celorlalţi. Zilele treceau, una după alta, cu toţii simţeau că lucrurile nu se isprăviseră deloc aici şi aşteptau sfârşitul cu inima apăsată ca de o povară.

De atunci, burghezii din Montsou se deşteptau în fiecare noapte din somn, tresărind, cu urechile vuind de dangătul unui imaginar clopot de alarmă, cu nările înfiorate, presimţind mirosul greu al prafului de puşcă. Dar ceea ce puse capac la toate şi-i scoase din minţi fu o predică a noului lor preot, abatele Ranvier, acest popă slăbănog, cu ochii ca două roşii boabe de jeratic, succesorul abatelui Joire. Cât de departe era noua faţă bisericească de surâzătoarea discreţie a celuilalt, a cărui unică grijă de blajin rotofei era să trăiască în bună înţelegere cu toată lumea! Îşi luase oare abatele Ranvier îngăduinţa de a deveni apărătorul cumpliţilor nelegiuiţi, porniţi să compromită întregul ţinut? Găsea scuze monstruozităţilor săvârşite de grevişti, ataca violent burghezimea, pe umerii căreia arunca povara întregii răspunderi. Burghezia era aceea care, deposedând biserica de străvechile-i libertăţi, pentru a le folosi ea însăşi cu strâmbătate, făcuse din această lume un blestemat sălaş al nedreptăţii şi al suferinţei; ea era aceea care nu lăsa să se stingă învrăjbirile dintre muritori, care, prin ateismul, prin refuzul încăpăţânat de a se întoarce la credinţă, la tradiţiile de

înfrăţire ale celor dintâi creştini, împingea întreaga suflare omenească spre o cumplită prăpastie. Şi îndrăznise să-i ameninţe pe bogătaşi, le atrăsese luarea-aminte că, dacă se vor arăta îndărătnici în a nu pleca urechea la glasul lui Dumnezeu, atunci, fără îndoială, atotputernicul îşi va întoarce faţa spre cei năpăstuiţi: va smulge aurul din mâinile celor necredincioşi, care se bucurau de el, şi îl va împărţi obidiţilor pământului, spre triumful vrerii sale în lume. Auzind toate acestea, cucernicele tremurau, notarul declara că este vorba despre cel mai înrăit socialism, cu toţii îl vedeau pe acest preot în fruntea unei bande, ce agita crucea în văzduh, prăbuşind sub grele lovituri societatea burgheză instaurată la 89.

Domnul Hennebeau, căruia toate acestea îi fură aduse la cunoştinţă, se mulţumi să spună, ridicând din umeri:

— Dacă ne va plictisi prea mult, episcopul o să ne scape de el.

Şi în vreme ce vântul panicii vuia astfel, de la un capăt la celălalt al câmpiei, Étienne trăia sub pământ, în fundul Réquillartului, în ascunzătoarea lui Jeanlin. Aici îşi făcuse tainiţa şi nimănui nu-i trecea prin minte că e atât de aproape. Liniştita cutezanţă a acestui refugiu, chiar în mină, în această galerie părăsită a vechiului puţ, dejucase toate cercetările. Sus, prunii sălbatici şi tufărişul de păducel, crescuţi printre schelăriile prăbuşite ale turlei, astupau intrarea; nimeni nu se mai aventura pe acolo, căci cel ce ar fi vrut să o facă ar fi trebuit să cunoască chipul în care se putea coborî, ar fi trebuit să se agaţe de rădăcinile scoruşului, apoi, fără nicio frică, să-şi dea drumul în jos, pentru a atinge cu piciorul treptele încă solide; şi alte piedici îl mai apărau pe Étienne: căldura înăbuşitoare a canalului de aeraj, o sută şi douăzeci de. metri de coborâre, plină de primejdii, apoi o alunecare de-a buşilea, legată de mari greutăţi, de vreun sfert de leghe, printre pereţii apropiaţi ai galeriei, înainte de a descoperi ticăloasa vizuină

înţesată de prăzi. Étienne trăia aici în belşug; găsise rachiu, o bucată ce mai rămăsese din scrumbia sărată şi încă alte provizii de toate felurile. Largul culcuş de fân era minunat, nu pătrundea niciun curent de aer în această temperatură uniformă, călduţă, ca de baie. Doar lumina ameninţa să-i lipsească. Jeanlin, care, prevăzător şi cu lacăt ta gură ca un sălbatic, făcea pe slujitorul, încântat că îşi bate joc de jandarmi. Îi aducea până şi pomadă pentru păr, deşi nu izbutise încă să pună mâna pe un pachet de lumânări.

De la a cincea zi încolo, Étienne nu-şi mai făcu lumină decât ca să mănânce. Îmbucăturile nu-i prea alunecau pe gâtlej dacă le înghiţea în întuneric. Această veşnică noapte, desăvârşită întruna de aceeaşi negreală de păcură, era marea lui mâhnire. Putea mult şi bine să doarmă liniştit, să aibă pâine destulă şi să-i fie cald, nimic nu era mai apăsător decât bezna. Prăbuşirea acestei nopţi peste el îi părea însăşi năruirea propriei sale gândiri. Acum iată că trăia din jafuri! Vechile-i deprinderi, scrupule datorite educaţiei, îşi făceau loc; se mulţumea cu pâine goală, drămuindu-şi raţia zilnică. Dar ce putea face? Trebuia, totuşi să trăiască, misiunea sa nu era încă împlinită. O altă ruşine îl copleşea, căinţa pentru beţia aceea sălbatică, din pricina rachiului pe care-l băuse pe nemâncate, din cauza gerului, şi care îl aţâţase să se arunce cu un cuţit în mână asupra lui Chaval. Rachiul acesta răscolea în el o tainică lume; mişunând de spaime; iadul ancestral, îndelunga ereditate de beţivi îl rostogolea, la cel dintâi strop de alcool, într-o capie pornire ucigaşă. Îşi va afla oare sfârşitul pe ştreang? De când se simţise la adăpost, în această adâncă pace a străfundurilor pământului, şi potolit în setea-i de violenţă, dormise două zile încheiate, căzând într-un somn de animal îmbuibat, răpus; dar stăruia în el aceeaşi stare de silă, trăia în lâncezeală, îşi simţea gura amară, mintea rătăcită şi bolnavă, ca în urma vreunui cumplit chiolhan. Se scurse o săptămână; Maheu şi nevastă-sa, înştiinţaţi, nu-i putură

trimite nicio lumânare; fu nevoit să renunţe a vedea, ca lumea, chiar ceea ce mânca.

Acum, ceasuri întregi, Étienne zăcea întins pe culcuşu-i de fân. Gânduri nelămurite, pe care nu şi le cunoştea, îi mişunau prin cap. Era simţământul unei superiorităţi, care-l scotea din rândurile tovarăşilor săi de lucru, o exaltare a omului din el, venită odată cu cunoştinţele dobândite prin învăţătură. Nicicând nu gândise atâta; se întreba ce anume îi pricinuise dezgustul acesta, chiar a doua zi după bezmetica goană de la o mină la alta; şi nu cuteza să-şi răspundă, aduceri-aminte îi stârneau sila, ticăloşia acestor pofte josnice, animalitatea acestor, instincte, miasmele tuturor acestor mizerii omeneşti strigate în gura mare. Cu toată neliniştea pe care o resimţea în această beznă, se temea totuşi de ceasul în care se va re: întoarce în colonie. Ce greaţă, toţi aceşti obidiţi, ducându-şi veacul claie peste grămadă, colcăind cu toţii în acelaşi hârdău! Niciunul singur, printre ei, cu care să discuţi politică în chip serios, o existenţă de dobitoace, veşnic aceeaşi putoare de ceapă prăjită, în care te înăbuşi! Ar fi vrut să le lărgească orizontul, să-i înalţe până la viaţa îmbelşugată şi până la educaţia îngrijită a burgheziei, să iacă din ei stăpâni; dar câtă apă curge-va-mai pe gârlă până atunci! Iar el nu se mai simţea destul de tare ca să aştepte ceasul izbânzii în această temniţă a foametei. Pe nesimţite, trufia de a le fi căpetenie, veşnica-i tendinţă de a gândi în locul lor îl îndepărtau de ei, insuflându-i mentalitatea acelor burghezi pe care îi ura de moarte.

Într-o seară, Jeanlin îi aduse un capăt de lumânare, furată din lanterna unui cărăuş; fu o mare uşurare pentru Étienne. Când bezna ajungea să-l năucească de tot şi să-i rătăcească minţile, aprindea o clipă, pentru ca apoi, de îndată ce spulbera mrejele acestui vis rău, să stingă flacăra, folosind cu zgârcenie această lumină, de care simţea că are nevoie ca şi de pâine. Simţea în urechi

vuietul tăcerii, nu desluşea decât galopul unei oştiri de şoareci, trosnetul vechilor lemnării, zvonul de zgomot ce-l face un păianjen migălindu-şi borangicul. Şi cu ochii înfipţi în această prăpastie călduţă, mintea-i se întorcea la gândul ce nu-i dădea pace, la ceea ce vor fi făcând tovarăşii săi de lucru colo, sus. Să-şi părăsească prietenii i s-ar fi părut cea din urmă dintre mârşăvii. Dacă se ascundea cu atâta grijă, o făcea ca să fie liber, să-i poată sfătui pe ceilalţi şi să poată acţiona. Îndelungile sale reverii îl hotărâră, în cele din urmă, spre ce anume să tindă: în lipsă de ceva mai bun, ar fi vrut să fie ca Pluchart, să-şi lase munca şi să se îndeletnicească numai cu treburi politice, dar singur, într-o cameră care să fie doar a sa, sub cuvânt că preocupările gândirii absorb întreaga viaţă şi cer foarte multă linişte.

La începutul celei de a doua săptămâni, aflând de la Jeanlin că jandarmii îl credeau fugit peste graniţă, în Belgia, Étienne cuteză să iasă din ascunzătoare, îndată după căderea nopţii. Voia să-şi dea seama de starea lucrurilor şi să vadă dacă era cuminte ca oamenii să mai stăruiască pe acelaşi drum. În ceea ce-l privea, socotea că bătălia fusese compromisă? Înainte de izbucnirea grevei, se îndoia de rezultat, şi, făcând cum făcuse, se supusese doar faptelor; iar acum, trezit din beţia răzmeriţei, îndoiala de la început puse din nou stăpânire pe el. şi nu mai credea că va putea sili campania să accepte revendicările lucrătorilor. Dar nu şi-o mărturisea încă, o spaimă îl chinuia când se gândea la mizeriile unei înfrângeri, la toată această grea povară a suferinţelor de care doar el era răspunzător.

Sfârşitul grevei nu însemna, oare, sfârşitul propriei sale misiuni, spulberarea năzuinţelor sale, iar acest sfârşit nu însemna, oare, prăbuşirea sa în aceeaşi viaţă de îndobitocire din mină şi în aceeaşi dezgustătoare existenţă în colonia minerilor? Şi, cu toată onestitatea, fără vreo josnică socoteală făţarnică, se străduia să-şi regăsească credinţa, să-şi dovedească sieşi că rezistenţa era cu

putinţă, că în faţa eroicei sinucideri a muncii capitalul se va distruge singur.,

Şi, într-adevăr, de-a lungul întregului ţinut cutreiera zvonul prelung al năruirilor. Noaptea, când, aidoma unui lup ce-şi părăseşte pădurea, rătăcea prin întunecata câmpie, i se părea că aude, de la un capăt până la celălalt al plaiurilor, prăbuşirile falimentelor. Nu mai dădea, de-a lungul marginilor de drum, decât peste uzine închise, moarte, ale căror construcţii putrezeau sub cerul palid. Mai cu seamă fabricile de zahăr suferiseră; fabricile de zahăr Hoton şi Fauvelle, după ce reduseseră numărul lucrătorilor, se prăbuşiseră, una după alta. La Dutilleul, cea din urmă piatră de moară se oprise în a doua sâmbătă a lunii, iar fabrica de frânghii Bleuze, pentru cablurile de mină, era lovită de moarte din pricina grevei. Cât despre starea de lucruri din Marchiennes, aceasta se agrava pe zi ce trecea: la fabrica de sticlărie Gagebois toate focurile erau stinse, la atelierele de construcţii Sonneville concedierile nu mai încetau, la întreprinderile Forje, din trei furnale înalte, doar unul funcţiona. Nicio flacără a vreuneia dintre bateriile cuptoarelor de cocs nu ardea la orizont. Greva minerilor din Montsou, care fusese provocată de criza industrială înrăutăţită de doi ani tot mai mult, o accentua, la rându-i, pe aceasta din urmă, grăbind, astfel, dezastrul. Pricinilor de suferinţă de până acum, adică încetarea comenzilor de către America, sufocarea capitalurilor imobilizate de supraproducţie, li se adăuga, de astădată, şi lipsa neaşteptată a cărbunelui pentru cele câteva cazane care mai funcţionau încă; şi aceasta era suprema agonie, dispariţia alimentului pe care puţurile nu-l mai furnizau maşinilor. Speriată de această stare generală, compania, reducându-şi extracţia şi flămânzindu-şi lucrătorii, se pomenise, în chip fatal, încă de la sfârşitul lui decembrie, fără un dram de cărbune în depozitele minelor ei. Toate se legau între ele, urgia ce bântuia venea de departe, o

prăbuşire aducea după sine o alta, întreprinderile industriale se rostogoleau, strivindu-se reciproc, în ritmul unei atât de rapide înlănţuiri de catastrofe, încât căderile ce le urmau răsunau până în fundul centrelor învecinate, Lille, Douai, Valenciennes, unde bancherii, luând-o la fugă, lăsau în ruină familiile ce le încredinţaseră banii.

Adeseori, la vreo cotitură a drumului, Étienne se oprea, în noaptea îngheţată, ca să asculte trosnetele acestor surpări, abătute ca grindina. Respira, sorbind până în fundul rărunchilor, bezna, bucuria neantului îl cotropea, nădejdea că va sosi şi ziua nimicirii vechii lumi, când toate averile vor fi prefăcute în pulbere şi când tăvălugul egalităţii va trece de-a lungul şi de-a latul pământului. Dar minele companiei îl interesau, îndeosebi, în acest masacru. O pornea iar la drum, orbecăind în întuneric, le vizita, una după alta, fericit când băga de seamă vreo nouă pagubă. Se produceau necurmate surpări, de o gravitate crescândă, pe măsură ce galeriile erau tot mai mult lăsate în părăsire. Deasupra galeriei nordice a minei Mirou surpările solului sporeau într-un astfel de ritm, încât drumul spre Joiselle, pe o distanţă de o sută de metri, fusese înghiţit ca de un cutremur de pământ; iar compania, fără a mai precupeţi preţurile, plătea proprietarilor pământurile lor înghiţite, neliniştită de zvonurile ce se răspândeau în jurul acestor accidente. Minele Crève-coeur şi Madeleine, cu straturi foarte alunecoase, se astupau din ce în ce mai mult. Se zvonise că la mina Victoire doi contramaiştri fuseseră îngropaţi într-o asemenea prăbuşire; o vână de apă inundase mina Feutry Cantel; trebuiau să se facă zidării, pe o lungime de un kilometru, într-o galerie de la Saint-Thomas, unde lemnăria, prost întreţinută, se prăbuşea din toate părţile. Astfel ajunseseră lucrurile, încât, din oră în oră, cheltuieli tot mai uriaşe, spărturi căscate în dividendele acţionarilor, o rapidă distrugere a minelor, trebuiau, cu timpul, să înghită, în cele din urmă, faimoasele acţiuni ale Montsouului, cu valoarea

lor însutită în răstimpul unui veac.

Şi atunci, în faţa acestor repetate lovituri, nădejdea reînvia în sufletul lui Étienne, care sfârşise prin a fi încredinţat că o a treia lună de rezistenţă din partea minerilor va răpune monstrul, moleşită şi ghiftuita fiară, adăstând, colo jos, pe vine, aidoma unui idol, în tainicu-i templu. El ştia că, în urma tulburărilor din Montsou, o vie emoţie pusese stăpânire pe jurnalele din Paris, o întreagă polemică violentă între gazetele cârmuirii şi acelea ale opoziţiei; povestiri înfricoşătoare, exploatate mai cu seamă împotriva Internaţionalei, din pricina căreia imperiul tremura, după ce el însuşi o încurajase; iar Regia, nemaicutezând a se preface surdă, binevoi să trimită doi administratori, care veniseră în anchetă, dar parcă regretând şi nelăsând să se vadă că i-ar nelinişti deznodământul, atât de nepăsători, încât după trei zile plecaseră, declarând că lucrurile mergeau cum nu se poate mai bine. Pe de altă parte, totuşi, i se dădeau asigurări că în răstimpul vizitei aceşti domni fuseseră necontenit în conferinţă, desfăşurând o febrilă activitate, năpădiţi de treburi, despre care nimeni din jurul lor nu sufla o vorbă. El bănuia că s-au prefăcut a fi liniştiţi, ajunsese chiar să socotească plecarea lor drept fugă înspăimântată, sigur acum de izbândă, de vreme ce aceşti oameni grozavi lăsau toate baltă.

Dar în noaptea următoare Étienne fu din nou deznădăjduit. Compania avea spete prea late ca să fie atât de uşor zdrobită: putea pierde milioane, căci mai târziu avea să se despăgubească tot pe spinarea lucrătorilor, împuţinându-le plinea. În noaptea aceasta, ajungând până la Jean-Bart, ghici adevărul când un paznic îi spuse că, după câte se zvoneau, Vandame va fi cedat Montsouului. Se spunea că la Deneulin era o mizerie vrednică de milă, mizeria bogaţilor, tatăl bolnav că se simţea cu mâinile legate, îmbătrânit de grijă pentru soarta banilor săi, şi două

fete zbătându-se printre furnizorii gospodăriei, încercând să-şi salveze măcar cămăşile. Mai mică era suferinţa în coloniile înfometate decât în această casă de burghezi, care se ascundeau ca să bea apă goală. La mina Jean-Bart nu se reluase lucrul, iar la Gaston-Marie fusese necesară înlocuirea pompei; fără a mai pune la socoteală că, cu tot zelul depus, se produsese, totuşi, un început de inundare, care, pentru a i se înlătura urmările, impunea cheltuieli mari. Deneulin, în cele din urmă, lăsând la o parte ruşinea, se hotărâse să-i ceară un împrumut de o sută de mii de franci lui Grégoire, al cărui refuz, deşi îl bănuia, îl lovi de moarte; dacă îl refuza, spusese aceasta, o făcea din afecţiune pentru el şi ca să-i cruţe o zbatere zadarnică; şi îi dădea sfatul de a vinde. El răspundea întruna nu, cu toată înverşunarea. Turba de mânie că trebuia să acopere cheltuielile pricinuite de pagubele de pe urma grevei; la început. ut, nădăjduia că va afla ispăşirea prin moarte, simţind cum îi năvăleşte sângele în cap şi cum îl gâtuie apoplexia. După aceea, însă, ce era să facă? Începuse să plece urechea la tot felul de oferte. Era hărţuit, i se deprecia această strălucită pradă, puţul acesta reparat, înzestrat cu utilaje noi şi căruia numai lipsa banilor trebuincioşi pentru pornire îi paraliza extragerea. Trebuia să se socotească fericit dacă va smulge măcar atât cât să-şi poată plăti creditorii. Se zbătuse două zile împotriva administratorilor, care-şi făcuseră tabăra la Montsou, furios din pricina calmului cu care abuzau de încurcăturile sale financiare şi strigându-le: „Niciodată!” cu glasu-i tunător. Iar lucrurile rămăseseră în acest punct; ei se reîntorseseră la Paris, pentru a-i pândi, cu toată răbdarea, cel din urmă horcăit. Étienne mirosi această compensaţie a dezastrelor, cuprins din nou de deznădejde în faţa neînvinsei forţe a marilor capitaluri, atât de puternice în bătălie, încât se îngrăşau de pe urma acestor înfrângeri, înghiţind hoiturile celor mici, căzuţi alături.

Din fericire, a doua zi Jeanlin îi aduse o ştire plăcută. La Voreux, ghizduirea puţului era ameninţată să se strice, apele pătrundeau prin toate încheieturile, şi fusese nevoie de o echipă de dulgheri care se apucaseră să repare stricăciunile în mare grabă.

Până acum Étienne ocolise mina Voreux, neliniştit de veşnica siluetă neagră a santinelei înfipte pe rambleu, deasupra câmpiei. Straja aceasta nu putea fi evitată; domina împrejurimile, de la înălţime, ca un stindard al regimentului. Către ceasurile trei de dimineaţă, cerul se întunecă; Étienne se duse lamina Voreux, unde tovarăşii săi de lucru îl puseră în curent cu starea proastă a ghizduirile puţului: după părerea lor, totul trebuia refăcut de urgenţă, ceea ce ar fi oprit extragerea vreme de încă trei luni. Mult timp dădu târcoale, ascultând ciocanele dulgherilor lovind în puţ. Îi sălta inima de bucurie când se gândea la această rană care trebuia pansată.

În zorii zilei, când se întoarse, regăsi santinela pe rambleu. De astă dată îl va vedea, cu siguranţă. Mergea, cugetând la aceşti ostaşi luaţi din popor şi înarmaţi împotriva poporului. Cât de uşor ar triumfa revoluţia dacă, deodată, armata s-ar declara de partea ei! Ar fi de ajuns ca muncitorii, ţăranii, în cazărmi, să-şi amintească de propria lor origine. Aceasta era primejdia de moarte, spaima cea mai mare, care-i făcea pe burghezi să le clănţăne dinţii când se gândeau la o posibilă întoarcere a armelor împotriva lor. În două ceasuri ar fi cu toţii raşi de pe suprafaţa pământului, nimiciţi, cu tot huzurul şi ticăloşiile vieţii lor pline de nedreptăţi. Se şi spunea că regimente întregi erau bântuite de molima socialismului. Era, oare, adevărat? Oare dreptatea avea să vină în lume graţie gloanţelor împărţite de burghezi? Şi, cu inima prinsă de o altă nădejde, tânărul Étienne visa că însuşi regimentul, ale cărui santinele păzeau minele, se va alia cu greviştii, trecând prin foc şi sabie întreaga companie şi dând mina, în

cele din urmă, pe mâinile minerilor.

Atunci îşi dădu seama că urca pe rambleu, cu capul vuind de aceste gânduri. De ce n-ar sta de vorbă cu acest ostaş? Va afla în ce ape se scaldă. Cu un aer nepăsător, se tot apropia, ca şi cum ar fi strâns resturi de lemnărie. Santinela adăsta neclintită.

— Ce spui, camarade? Afurisită vreme! zise, în cele din urmă, Étienne. Cred că o să dea zăpadă.

Era un soldat mărunţel, foarte bălai, cu un chip blând şi palid, plin de pistrui. Avea, în mantaua ostăşească pe care o purta, stinghereala unui recrut.

— Da, aşa cred, murmură el.

Şi cu ochii săi alb. aştri privea lung spre lividul cer al unor zări fumurii, un cer a cărui funingine, în depărtare, se lăsa, apăsătoare ca plumbul, pe câmpie.

— Ce neghiobie să fii ţintuit aici, ca să te pătrundă frigul până-n oase, continuă Étienne. Parcă s-ar aştepta năvălirea barbarilor. Şi, după alte toate, mai suflă întruna şi vântul pe-aici!

Micul soldat dârdâia de frig, fără să se plângă. E drept că se afla acolo un bordei, în care se adăpostea bătrânul Bonnemort, noaptea, când bătea uraganul. Dar, neavând voie, potrivit consemnului, să părăsească creştetul rambleu lui, ostaşul nu se clintea din postul său, iar mâinile îi erau atât de înţepenite de frig, încât nu mai simţea puşca. Făcea parte din detaşamentul celor şaizeci de soldaţi care păzeau mina Voreux; şi cum îi venea foarte des rândul acestei amarnice străjuiri, înfruntase de multe ori primejdia de a înţepeni acolo, cu picioarele degerate. Aşa îi cerea datoria; această pasivă supunere sfârşise prin a-l toropi, răspunzând întrebărilor puse de Étienne prin bâiguieli ca ale unui copil somnoros.

Zadarnic încercă Étienne, vreme de un sfert de ceas, să-l facă să vorbească despre politică. Răspundea când cu un da, când cu un nu, părând a nu înţelege nimic; unii

camarazi spuneau despre căpitanul lor că e republican; în ceea ce-l privea, habar nu avea, iar lucrul acesta îi era cu totul indiferent. Dacă i s-ar da ordin să tragă, ar trage, ca nu cumva să fie pedepsit. Lucrătorul îl asculta, cuprins şi el de ura poporului împotriva armatei, împotriva fraţilor cărora, odată cu turul pantalonilor de purpură li se mai dădea şi câte o inimă de împrumut.

— Ia spune-mi, cum te cheamă?

— Jules.

— Şi de unde eşti de fel?

— Ia, de colo, din Plogof... Ca spre a-i arăta, întinsese braţul la întâmplare. Asta era în Bretania. Mai mult nu ştia. Micu-i obraz palid se însufleţi, începu să râdă înviorat: Am o mamă şi o soră. Cu siguranţă că mă aşteaptă. O, dar o să mai treacă vreme până să le văd... Când am plecat la cătănie, m-au însoţit până la Pont-l'Abbé. Am împrumutat catul lui Leplmec şi, venind în jos pe povârnişul de la Audierne, fusese cât pe-aci să-şi rupă picioarele. Văru-meu, Charles, ne aştepta cu cârnaţi, dar muierile prea boceau, şi mâncarea ne-a rămas în gât... O, Doamne, o, Doamne! Ce departe e până acasă!

Ochii i se umeziră, dar el râdea mai departe. Stearpa întindere a Plogofului, această sălbatică fâşie de pământ a Razului, spintecând apa mării, bântuită de vijelii, îi apărea, într-o feerie de lumină, în trandafiriul anotimp al tufişurilor înflorite.

— Spune-mi, te rog, întrebă el, crezi că dacă n-am nicio pedeapsă, o să capăt o învoială de o lună în ăşti doi ani?

Atunci Étienne îi vorbi despre Provence, pe care o părăsise din fragedă copilărie. Se lumina de-a binelea, fulgi de zăpadă începeau să plutească prin văzduhul cerului pământiu. Şi el sfârşi prin a se nelinişti, zărindu-l pe Jeanlin, care se tot învârtea prin mărăciniş, năucit că îl vede acolo sus. Îi făcea semn cu mâna, chemându-l. Ce rost avea visul acesta de înfrăţire cu ostaşii? Până să se împlinească, au să

mai treacă ani şi ani, iar zădărnicia acestei încercări îl mâhnea de parcă s-ar fi aşteptat să şi reuşească. Dar, deodată, Étienne înţelese tâlcul semnului pe care i-l făcea Jeanlin: urma să se schimbe garda; plecă, se întoarse fugind, ca să se pitească sub pământ, la Réquillart, cu inima şi mai zdrobită de certitudinea înfrângerii, în vreme ce ştrengarul, gonind în urmă-i, spunea că otreapa asta scârboasă de răcan chemase corpul de gardă ca să tragă în ei.

Pe creştetul rambleului, Jules rămăsese neclintit, privind, cu ochii pierduţi, la fulguirea zăpezii ce cădea pe pământ. Sergentul se apropia cu oamenii săi; fură schimbate strigătele reglementare:

— Cine-i?… Înaintează şi spune parola!

Şi se auziră, pornind iarăşi, paşii grei, ce răsunau ca în ţinuturi cucerite. Deşi se luminase de-a binelea, nimic nu se clintea încă în colonii; minerii tăceau, mocnind îndârjiţi sub apăsarea cizmei militare.

2

Zăpada cădea de două zile; dimineaţă încetase ninsoarea, un ger straşnic îngheţă uriaşa întindere de zăpadă, iar acest ţinut negru – cu drumuri de cerneală, cu zidurile şi cu arborii pudraţi cu pulbere de cărbune – era cu totul şi cu totul alb, de o albeaţă fără de pereche, către nesfârşita zare. Colonia celor „două sute patruzeci” zăcea ca pierită sub zăpadă. Nicio dâră de fum nu se vedea ieşind din hogeacurile acoperişurilor. Casele fără foc, ca şi caldarâmul drumului de îngheţate, nu mai topeau stratul gros de zăpadă ce le acoperea olanele. Cât cuprindeai cu ochii nu se zărea decât o întindere de albe lespezi de piatră

pe câmpia cea albă, o viziune de cătun neînsufleţit, înveşmântat în linţoliu-i de moarte. Doar tropăitul patrulelor lăsase amestecate urme de noroi de-a lungul străzilor.

În casa Maheu, cele din urmă resturi de cărbune fuseseră arse în ajun; şi nici vorbă nu mai putea fi să mai scormonească prin rambleu pe această vreme haină, când nici măcar vrăbiile nu mai găseau un fir de iarbă. Alzire, pentru că se încăpăţânase să răscolească zăpada cu bietele-i mâini, zăcea acum rău bolnavă. Mama Maheu trebuise s-o învelească într-o zdreanţă de cuvertură, în aşteptarea doctorului Vanderhaghen, la care se şi dusese de două ori, fără să-i fi putut da de urmă; fata în casă îi făgăduise, totuşi, că domnul doctor va trece pe la colonie înainte de căderea nopţii, aşa că îl pândea, în picioare, la fereastră, în vreme ce fetiţa bolnavă, care voise să se dea jos din pat, dârdâia de frig pe un scaun, amăgindu-se cu gândul că e mai bine acolo, lângă maşina de gătit, în care nu era nici urmă de foc. În faţa ei, bătrânul Bonnemort, cu picioarele umflate iarăşi, părea că doarme. Nici Lénore, nici Henri nu se întorseseră lângă acasă; în tovărăşia lui Jeanlin, băteau drumurile, ca să cerşească gologani. Doar Maheu se mai mişca prin încăperea goală, cu paşii grei, lovindu-se de fiecare dată de perete, cu aerul năuc al unei fiare ce nu-şi mai vede zăbrelele cuştii. Şi gazul se isprăvise, dar răsfrângerile zăpezii de afară sclipeau atât de albe, încât, deşi se aşternuse noaptea, ele mai aruncau o şovăielnică lumină în odaie.

Se auzi un zgomot de saboţi, iar cumătră Lexaque, dând uşa în lături ca o vijelie, urlă din prag, ca scoasă din minţi, către mama Maheu:

— Vasăzică tu eşti aia care ai spus că îmi sileam chiriaşul să-mi dea câte un franc de fiecare dată când se culca cu mine!

Cealaltă ridică din umeri.

— Dă-mi pace, n-am spus nimic… Mai întâi de unde ştii?

— Mi s-a spus că tu ai zis aşa, şi nu e nevoie să ştii cine anume... Ba chiar ai spus că ne şi auzeai făcându-ne mendrele de după peretele casei tale şi că gospodăria mea se năclăieşte în murdărie pentru că nu-mi arde, tot timpul, decât de porcării... Mai spune şi acum, dacă-ţi dă mâna, că nu tu ai spus, hai?

În fiecare zi izbucneau gâlcevi din pricina necurmatelor clevetiri muiereşti. Mai cu seamă între familiile ce locuiau uşă în uşă, certurile şi împăcările nu mai conteneau. Dar niciodată, ca acum, o atât de haină învrăjbire nu le asmuţise pe una împotriva celeilalte. De când cu greva, foamea le învenina ura şi simţeau pornirea de a lovi: o ceartă dintre două cumetre sfârşea prin a împinge doi bărbaţi să sa omoare între ei.

Tocmai în clipa aceea sosea, la rându-i, şi Levaque, târându-l cu de-a sila pe Bouteloup după sine.

— Poftim, uite prietenul, să ne spună dumnealui dacă e adevărat că i-a dat neveste-mi vreun franc ca să se culce cu ea.

Chiriaşul, ascunzându-şi blândeţea speriată în barba sa mare, tânguia, se bâlbâia:

— O... vai de mine, da de unde, asta nu... niciodată, nimic, nici pomeneală!

Deodată Levaque deveni ameninţător, cu pumnul sub nasul lui Maheu:

— Să ştii că mie treaba asta nu-mi convine deloc. Dacă ai o asemenea muiere, frânge-i oasele... Vasăzică şi tu crezi ce a spus ea?

— Ei, fir-ar al dracului! strigă Maheu, furios că fusese smuls din nesimţirea ce-l copleşise. Cum de vă mai arde de asemenea trăncăneli? Nu avem şi aşa destule necazuri? Lasă-mă-n pace, dacă nu vrei să te snopesc în bătaie!... Şi mai întâi cine a spus că nevastă-mea a tăcut treaba asta?

— Cine a spus?... Pierrona a spus-o!

Mama Maheu izbucni într-un râs ascuţit şi, întorcându-se

spre vecina Levaque:

— Aha! Pierrona... Ei bine, dacă-i aşa, atunci ascultă ce mi-a spus ea mie! Da! Mi-a spus că te culci cu bărbaţii tăi, cu amândoi deodată, cu unul dedesubt şi cu celălalt deasupra!

Din clipa aceea nu mai fu chip să se înţeleagă. Cu toţii se mâniaseră; Levaque şi nevastă-sa aruncau în obraz celorlalţi doi câte şi mai câte spusese Pierrona pe socoteala lor, cum că o vânduseră pe Catherine şi că se dedaseră, de la mic la mare, la toate destrăbălările, luând fel de fel de boli lumeşti aduse de Étienne de pe la târfele de la *Volcan*.

— A spus ea una ca asta, a spus ea una ca asta?! urla Maheu. Foarte bine! Dacă-i aşa; mă duc eu la ea, şi dacă spune că aşa a spus, îi bag pumnul în bot!

Maheu o zbughise afară, Levaque şi cu nevastă-sa după el, ca să depună mărturie, în vreme ce Bouteloup, care avea groază de vrajbă, se furişă spre casă. Aţâţată de această discuţie, mama Maheu ieşea şi ea, când un scâncet al Alzirei o opri. Legă capetele cuverturii în care învelise trupul tremurând al fetiţei şi se întoarse să aştepte, în faţa ferestrei, cu ochii pierduţi. Şi doctorul ăsta, care nu mai venea odată!

La uşa Pierronilor, Maheu, Levaque şi nevastă-sa dădură peste Lydie, care ţopăia în zăpadă. Casa era închisă, doar o fâşie de lumină se strecura prin crăpătura unui oblon; copila răspunse întâi încurcat la întrebările lor: nu, tatăl ei nu mai era acasă, se dusese la spălătorie, unde era mama Brûlé, ca să aducă rufele acasă. Apoi Lydie se fâstâci şi nu mai voi să le spună ce făcea maică-sa. În cele din urmă, îşi dădu drumul, cu un râs de vicleană ură: maică-sa o dăduse pe uşă afară din pricină că nu putea sta de vorbă cu domnul Dansaert, care era acolo. Acesta, de cum se făcuse ziuă, se plimbase prin colonie, însoţit de doi jandarmi, încercând să strângă lucrători, folosind autoritatea sa faţă de cei slabi, punându-le tuturor în vedere că dacă luni nu

vor coborî la lucru în mina Voreux, compania hotărâse să angajeze lucrători belgieni. Şi cum era către căderea nopţii, găsind-o pe Pierrona singură, spusese jandarmilor să plece; apoi rămăsese la ea, ca să bea împreună un pahar de rachiu, în căldura îmbietoare de la gura sobei.

— Sst, tăceţi, trebuie să-i vedem! murmură Levaque, cu un râs dezmăţat. O să ne lămurim noi mai pe urmă... Hai, şi tu cară-te de-aici, spurcăciune mică!

Lydie se dădu câţiva paşi înapoi, în vreme ce el privi cu un ochi prin crăpătura oblonului. Îşi înăbuşi mărunte izbucniri de râs; spinarea îi sălta, fremătând. Cumătră Levaque, la rându-i, privi şi ea, dar, făcând o strâmbătură ca de greaţă, spuse că-i făcea scârbă să vadă aşa ceva. Maheu, care o dăduse la o parte ca să privească şi el, declară că ceea ce văzuse merita toate paralele. Şi începură, unul după altul, să azvârle fiecare câte o ocheadă, aşa ca la o panoramă. Dogoarea focului încins înveselea încăperea, care strălucea de curată ce era; pe masă plăcinte, o sticlă şi pahare; în sfârşit, ospăţ, nu glumă, aşa încât ceea ce le fusese dat să vadă înăuntru îndârji, în cele din urmă, pe cei doi bărbaţi, care, dacă altele ar fi fost împrejurările, ar fi râs şase luni în şir. Că făcea ce făcea, cu poalele peste cap, era lucru de haz. Dar, la dracu! nu era porcească treabă să tot înghită la zaharicale ca să prindă puteri pentru toate mendrele, pe care şi le făceau colo, la căldurică, câtă vreme ceilalţi oameni nu aveau niciun codru de pâine şi nicio fărâmă de cărbune?

— Vine tata! strigă. Lydie, luând-o la goană.

Pierron se întorcea liniştit de la spălătorie, cu legătura de rufe pe umăr. Îndată, Maheu îl şi luă în primire:

— Ia spune, am aflat că nevastă-ta spune că eu am vândut-o pe Catherine şi că noi, cu toţi ai casei, ne-am dedat desfrâului. Dar, la tine, cum ţi-o plăteşte pe nevastă-ta domnul ăla, care tocmai se-nfruptă din carnea ei?

Zăpăcit, Pierron nu înţelegea nimic, când tocmai în acea

clipă Pierrona, speriată de tămbălăul de afară, se pierdu cu firea în asemenea măsură, încât întredeschise uşa, ca să-şi dea seama de ceea ce se întâmplă. O văzură, roşie până în vârful urechilor, cu pieptul afară, cu fusta încă ridicată, prinsă de cingătoare, în vreme ce în fundul încăperii, Dansaert, în panică, se grăbea să-şi tragă pantalonii. Contramaistrul o şterse şi se făcu nevăzut, tremurând de frică ca nu cumva să ajungă până la urechile directorului o asemenea ispravă. Atunci se produse un scandal nemaipomenit, cu râsete, cu huiduieli, cu înjurături.

— Şi tu care spui întruna despre altele că sunt murdare! strigă cumătră Levaque către Pierrona. Să ştii că nu-i deloc de mirare că, în ce te priveşte, eşti curată, de vreme ce te freacă şefii!

— Ah, poftim cui îi dă mâna să trăncănească! reîncepu Levaque. Ia te uită ce otreapă a putui spune că nevastă-mea se culcă şi eu mine şi cu chiriaşul meu, cu amândoi deodată, cu: unul dedesubt şi cu ălălalt deasupra!... Da, da, mi s-a spus că aşa ai spus!

Dar, potolită, Pierrona ţinea piept acestor vorbe de ocară, dispreţuitoare, simţindu-se tare pe ea, sigură că e şi cea mai frumoasă, şi cea mai bogată.

— Ce-am spus am spus, lăsaţi-mă-n pace, şi gata!... Ce vă privesc pe voi treburile mele, invidioşi ce sunteţi?! Aveţi pică pe noi pentru că punem bani deoparte, la casa de economii. Haide, vedeţi-vă de treabă! Puteţi spune tot ce vreţi, bărbatul meu ştie ce căuta domnul Dansaert la noi.

Şi, într-adevăr, Pierron se înfuria şi lua apărarea nevestesii. Cearta luă o nouă întorsătură, îl făcură vândut, iscoadă, câine al companiei, fu învinuit că se zăvorăşte în casă ca să se îndoape cu fel de fel de bunătăţi, cu care şefii îi plăteau trădările. Dar şi el, nelăsându-se mai prejos, răspundea, pretindea că Maheu îi strecurase sub uşă o hârtie cu ameninţări, o foaie cu două oase de mort încrucişate şi cu un pumnal deasupra. Şi, în cele din urmă, cearta trebui să

se încheie cu o bătaie între bărbaţi, adică aşa cum se terminau toate certurile dintre femei de când foamea începuse să-i îndârjească chiar şi pe cei mai paşnici. Maheu şi Levaque se năpustiră asupra lui Pierron, lovindu-l cu pumnii, aşa încât trebuiră să fie despărţiţi.

Sângele curgea şiroaie din nasul ginerelui ei, când mama Brûlé se întorcea şi ea de la spălătorie. Pusă în curent cu cele întâmplate, se mulţumi să spună doar atât:

— Porcul ăsta mă face de ruşine.

Strada rămase iar pustie, nici măcar o umbră nu-şi aşternea pata pe albul zăpezii, iar colonia, care căzuse iarăşi în neînsufleţita-i încremenire, crăpa de foame, sub năprasnicul ger.

— Şi cu doctorul ce s-a întâmplat? întrebă Maheu, închizând uşa.

— N-a venit, răspunse mama Maheu, aşteptând întruna, în picioare, la fereastră.

— Copiii s-au întors?

— Nu, nu s-au întors.

Maheu începu din nou, cu mersu-i greoi, să străbată încăperea, de la un perete la celălalt, cu aerul său de vită înjunghiată. Înţepenit în scaun, taica Bonnemort nici măcar nu ridicase capul. Nici Alzire nu rostea o vorbă, încercând să-şi stăpânească tremurul, ca să-şi cruţe părinţii; dar, cu toată tăria de a îndura suferinţa, dârdâia din când în când atât de tare, încât i se auzea tremurul ce făcea să foşnească cuvertura în care îi era învelit pipernicitu-i trup de copilă infirmă, în vreme ce, cu ochii ei mari deschişi, privea în tavan palida răsfrângere a grădinilor albe, ce arunca în odaie un licăr de lumină ca al lunii.

Înfruntau acum suprema agonie în casa golită, ajunsă la deznodământul final. Feţele saltelelor luaseră şi ele drumul linii vândute la neguţătorii de vechituri; după aceea se duseseră şi cearşafurile, şi rufăria, adică tot ceea ce mai putea fi vândut. Într-una din seri dăduseră pe zece bani o

batistă de-a bunicului. Lacrimi curgeau de fiecare dată când trebuia să se despartă de vreun lucru din biata lor gospodărie, iar mama Maheu încă se mai văicărea pentru că într-o zi dusese, ascunsă în fustă, ca s-o vândă trandafiria cutie de carton, vechiul dar făcut de bărbatul ei, aşa cum ai duce un prunc ca să-l lepezi la uşa vreunei case. Ajunseseră despuiaţi, nu-şi mai puteau vinde decât pielea, atât de zbârcită şi de sluţită, încât nu s-ar fi găsit nimeni care să le dea pe ea o para chioară. De aceea nici măcar nu-şi dădeau osteneala de a mai căuta ceva, ştiau foarte bine că nu mai aveau nimic, că ajunseseră la capăt, că nu puteau nădăjdui să găsească nici măcar o lumânare, nici măcar o aşchie de cărbune, nici măcar un singur cartof; şi-şi aşteptau moartea mâhniţi doar de soarta copiilor, îndârjiţi împotriva acestei zadarnice cruzimi ce abătuse boala asupra bietei fetiţe, mai şi chinuind-o înainte de a o ucide.

— În sfârşit, iată-l c-a venit! spuse mama Maheu.

O siluetă neagră trecu prin faţa ferestrei. Uşa se deschise. Dar nu era deloc doctorul Vanderhaghen; îl recunoscură pe noul preot, abatele Ranvier, care nu păru de fel uimit că nimerise în această casă moartă, fără lumină, fără foc, fără pâine. Apucase să intre la trei vecini, colindând din casă în casă, strângând, precum Dansaert cu jandarmii săi, oameni binevoitori; şi îndată începu să-i lămurească, cu glasu-i fierbinte, al celui răscolit de o credinţă:

— De ce n-aţi venit duminică la slujbă, copiii mei? Faceţi un păcat, numai biserica vă poate mântui... Haideţi, făgăduiţi-mi că veţi veni duminica viitoare.

Maheu, după ce îi aruncă o privire, începu din nou să măsoare încăperea cu paşi-i greoi, fără să scoată o vorbă. Mama Maheu fu aceea care-i răspunse:

— La biserică, părinte, la ce bun? Preamilostivul Dumnezeu nu-şi bate, oare, joc de noi?... Poftim, ce i-a

făcut fetiţa mea de o scutură frigurile? Parcă n-am avea şi aşa destule necazuri! Trebuie să mi-o mai şi îmbolnăvească, tocmai când nu pot nici măcar să-i dau un ceai cald...

Atunci preotul, în picioare, le vorbi îndelung. Exploata greva, această groaznică mizerie, înverşunarea aceasta cumplită a foametei, cu patima unui misionar care propovăduieşte sălbaticilor în vederea izbândirii crezului său. Spunea că biserica este de partea nevoiaşilor, că ea va aduce, într-o zi; dreptatea pe pământ, atrăgând mânia atotputernicului asupra nedreptăţilor săvârşite de cei bogaţi, că această zi îşi va revărsa, în curând, lumina asupra hunii, căci bogătaşii uzurpaseră tronul domnului, ajunseseră să cârmuiască fără Dumnezeu, răpind în chip nelegiuit puterea. Dar dacă muncitorii voiau să aibă parte de o dreaptă împărţire a bunurilor acestei lumi, ei trebuie să-şi încredinţeze de îndată soarta în mâinile preoţilor, tot astfel după cum la moartea lui Isus toţi cei slabi şi umili strânsu-s-au în jurul apostolilor. Ce puteri ar avea papa, pe ce oaste s-ar sprijini clerul în ziua în care porunca i-ar fi ascultată de uriaşa mulţime a muncitorilor! Într-o singură săptămână lumea ar fi izbăvită de cei răi, stăpânii nevrednici ar fi alungaţi şi s-ar întrona, în cele din urmă, adevărata domnie a celui atotputernic, fiecare ar fi răsplătit după merite, iar legea muncii ar orândui fericirea tuturor.

Ascultându-l, mamei Maheu i se părea că îl aude pe Étienne, în serile de veghe din toamnă, vestindu-le sfârşitul tuturor suferinţelor lor. Numai că sutanele popilor nu-i inspiraseră niciodată încredere.

— Sunt prea frumoase toate câte mi le spuneţi acum, părinte, făcu mama Maheu. Dar asta însemnează că nu vă mai înţelegeţi cu burghezii... Toţi ceilalţi preoţi pe care i-am avut luau masa la direcţie, iar pe noi ne ameninţau cu iadul de îndată ce ne auzeau cerând pâine.

Abatele începu, din nou, să vorbească, spunând că e

vrednică de plâns neînţelegerea dintre biserică şi norod. Prin fraze cu subînţeles, el lovea acum în preoţii din oraşe, în episcopi, în preaînaltul cler, ghiftuit de huzur, lacom de dominaţie, pactizând cu burghezia liberală, în prostia propriei sale orbiri, fără să-şi dea seama că însăşi această burghezie îi smulgea din mâini imperiul asupra lumii. Mântuirea va veni de la preoţii de ţară, cu toţii se vor ridica pentru a reinstaura împărăţia lui Cristos, sprijinindu-se pe ajutorul celor nevoiaşi; şi părea că se şi afla în fruntea lor, îndreptându-şi de la mijloc ciolănosu-i trup, ca o căpetenie de tabăra, ca un revoluţionar al Evangheliei, cu ochii scăldaţi de o asemenea văpaie, încât luminau încăperea întunecată. Această înflăcărată predică îl zvârlea în viitoarea cuvintelor mistice, iar bieţii oameni, nemaiputându-le urmări, nu le mai pricepeau tâlcul.

— Nu e nevoie de atâta vorbă, mârâi deodată Maheu, aţi fi făcut mai bine dacă începeaţi prin a ne aduce o pâine.

— Veniţi duminică la biserică, spuse preotul, Domnul va avea grijă de toate!

Şi plecă; intră la Levaque, ca să-i lumineze şi pe ei întru ale Domnului, atât de încrezător în visul supremei izbânzi a bisericii, văzând un atât de adânc dispreţ pentru fapte, încât alerga astfel prin coloniile de mineri, fără să aştepte vreo miluire, cu mâinile goale, trecând prin rândurile acestei gloate omeneşti muritoare de foame, el însuşi ca un biet oropsit, care vedea în suferinţă imboldul mântuirii.

Maheu străbătea întruna, în sus şi în jos, încăperea; nu se auzea decât aceeaşi monotonă şi greoaie mişcare, ce făcea să se zguduie podeaua. Se desluşi ceva ca hârâitul unui scripete ruginit: taica Bonnemort scuipa în soba rece. Apoi, iarăşi aceeaşi cadenţă a paşilor prin odaie. Alzire, toropită de fierbinţeală, începuse să delireze încet, râzând, părându-i-se că era cald şi că se juca la soare.

— Afurisită soartă! murmură mama Maheu după ce îi atinse cu mâna obrajii, uite-o cum arde... Nu-l mai aştept

pe porcul ăla. Pesemne că hoţii ăştia nu-i mai dau voie să ne intre în casă.

Vorbea despre medicul companiei. Avu totuşi o tresărire de bucurie când văzu deschizându-se din nou uşa. Dar, slobode, braţele îi căzură iarăşi; rămase ţeapănă, cu fruntea întunecată.

— Bună seara, spuse cu jumătate de glas Étienne, după ce, cu grijă, închise uşa în urmă-i.

Venea aşa adeseori, când era întuneric beznă. Maheu şi nevastă-sa aflaseră chiar de a doua zi despre ascunzătoarea sa. Dar păstrau taina; nimeni din colonie nu ştia ce se întâmplase, într-adevăr, cu tânărul om. Dispariţia aceasta ţesea în juru-i o legendă. Oamenii credeau mai departe în el; circulau zvonuri ciudate: avea să se ivească iarăşi, în fruntea unei armate, cu saci doldora de aur; şi era mereu religioasa aşteptare a împlinirii unei minuni, înfăptuirea năzuinţei, intrarea deodată în făgăduita cetate a dreptăţii. Unii spuneau că l-ar fi văzut în fundul unei căleşti, însoţit de trei domni, pe drumul ce duce spre Marchrennes; alţii afirmau că mai are de zăbovit în Anglia încă două zile. Cu timpul, însă, oamenii începură să-şi piardă încrederea, se găsiseră poznaşi care-l învinuiră că s-a pitit într-o hrubă, în fundul căreia Mouquette îi ţine de cald, căci această cunoscută legătură dintre ei îi făcuse mult rău. Survenise, în toiul popularităţii sale, un început de răcire a dragostei cu care-l înconjuraseră, surda zvâcnire de deznădejde în sufletele celor ce nu mai credeau şi al căror număr urma, treptat-treptat, să sporească.

— Ce câinească vreme! adăugă el. Dar pe la voi nimic nou, tot aşa, din ce în ce mai rău?... Mi s-a spus că micul Négrel a plecat în Belgia, să caute lucrători. Ah, fir-ar al dracului, dacă-i adevărat, suntem curăţaţi!

Se simţi străbătut de un fior când intră în această încăpere îngheţată şi întunecoasă în care ochii săi trebuiră întâi să se deprindă ca să-i desluşească pe aceşti bieţi

oameni pe care la început îi ghicise doar prin petele de umbră mai deasă ce le făceau în întuneric, îl încerca acea silă a lucrătorului care nu se mai simte la largul său în clasa din care a purces şi pe care a depăşit-o, subţiat prin învăţătură, răscolit de ambiţie. Câtă mizerie, ce duhoare şi trupurile claie peste grămadă, apoi mila cumplită care-i pusese un nod în gât! Spectacolul acestei agonii îl tulbura în aşa măsură, încât căuta cuvinte cu care să-i îndemne la supunere.

Dar deodată Maheu se înfipse înainte-i, strigând:

— Mineri din Belgia! Nu vor îndrăzni, ticăloşii!... Să-i aducă la lucru, dacă vor să le distrugem numele!

Cu aerul unui om stingherit, Étienne lămuri că nu era cu putinţă nicio mişcare, că ostaşii care păzeau minele vor supraveghea coborârea în mină a lucrătorilor belgieni. Iar Maheu strângea pumnii, mai cu seamă mâniat, cum spunea, de a avea baionetele în spinare. Vasăzică minerii nu mai erau stăpâni la ei? Erau, aşadar, trataţi ca ocnaşi, pentru a fi siliţi, cu arma în piept, să muncească? Ţinea la puţul în care lucra şi se simţea foarte amărât că nu mai coborâse în el de două luni de zile. De aceea vedea roşu când se gândea la această insultă, la aceşti străini, cu care îi ameninţau că vor fi înlocuiţi. Apoi, aducându-şi aminte că i s-a înapoiat cărţulia, simţi un cuţit în inimă.

— Nici nu ştiu de ce mă mai supăr, murmură el. Eu doar nu mai am nicio legătură cu şandramaua lor... Şi dacă au să mă alunge şi de aici, n-o să am decât să crăp, ca un câine, pe stradă.

— Ei, nu mai spune aşa, făcu Étienne. Dacă vrei, chiar mâine te primesc ei la muncă. Nimeni nu înlătură lucrătorii destoinici.

Îşi curmă vorba, uluit că o auzea pe Alzire, care râdea uşor în delirul frigurilor. Încă nu desluşise decât umbra ţeapănă a lui taica Bonnemort, iar această înveselire de copil bolnav îl speria. Era, de astă dată, prea din cale-afară

dacă le mai şi mureau copiii. Cu glasul tremurând, se hotărî să vorbească:

— Iată ce este: aşa nu mai poate merge, suntem la pământ... Trebuie să ne dăm bătuţi.

Mama Maheu, stană de piatră şi tăcută până în această clipă, izbucni deodată, urlându-i în. obraz. tutuindu-l şi înjurând ca un bărbat:

— Ce-ai spus?... Tocmai tu spui vorba asta, fir-ar a dracului de vorbă!

El voi să explice cu argumente, dar ea nu-i îngădui să vorbească:

— Să nu mai spui încă o dată, la dracu! sau, aşa femeie cum sunt, te plesnesc peste gură... Vasăzică am crăpat de foame două luni de zile, mi-am golit toată gospodăria, copiii mi-au căzut la pat, şi toate să fi fost degeaba, iar nedreptăţile s-o ia de la capăt!... Ah, vezi, numai cât mă gândesc la asta, şi simt că mă înăbuş. Nu! Asta nu! Mai curând dau foc lumii şi fac moarte de om, dar bătută nu mă dau! Îl arăta pe Maheu, în întuneric, cu un gest plin de ameninţare: Ascultă ce-ţi spun, dacă bărbatul meu se reîntoarce în mină, eu voi fi aceea care-i voi aţine calea, ca să-l scuip între ochi şi să-i urlu că e un trădător!

Étienne nu o vedea, dar îi simţea dogoarea ca răsuflarea unei fiare ce urlă; şi se dăduse înapoi, încremenit în faţa acestei furii, care era opera lui. O găsea atât de schimbată, încât nu o mai recunoştea: ea, atât de înţeleaptă altădată, care-l învinuia pentru violenţa sa, spunându-i odinioară că nu trebuie să doreşti moartea nimănui, să nu mai asculte acum deloc de glasul judecăţii şi să vrea să facă moarte de om! Nu mai era el acela, ci ea, care vorbea despre politică, care voia să şteargă, deodată, pe burghezi de pe suprafaţa pământului, care cerea înfăptuirea republicii şi ghilotina, pentru a scăpa lumea de aceşti bogătani, nărăviţi la jaf, îngrăşaţi din truda celor ce crapă de foame.

— Da, da, cu ghearele mele îi voi jupui... Ne-o fi, poate,

de-ajuns! Ne-o veni şi nouă rândul, chiar tu ne spuneai aşa… Când mă gândesc că tatăl, bunicul, tatăl bunicului, că toţi cei dinaintea lor au suferit ceea ce suferim noi, că copiii noştri, copiii copiilor noştri vor suferi şi ei, înnebunesc şi-mi vine să pun mâna pe cuţit… Ştii, în ziua aceea, n-am făcut deloc ceea ce trebuia să facem. Trebuia să prăbuşim la pământ întregul Montsou, să nu mai fi rămas piatră peste piatră. Şi, dacă vrei să ştii, află că n-am decât o singură părere de rău, şi anume că nu l-am lăsat pe bătrân să ucidă odrasla celor de la Piolaine… aşa cum e lăsată foamea să-mi ucidă inie copilaşii!

Cuvintele îi cădeau ca loviturile de topor în puterea nopţii. Ferecata zare nu voise să se caşte, din năzuinţa cu neputinţă de împlinit crescuse o buruiană înveninată, în văgăuna acestei minţi smintite de durere.

— M-ai înţeles greşit… putu, în cele din urmă, să rostească Étienne, care bătea în retragere. Ar trebui să se ajungă la o înţelegere cu compania; ştiu că puţurile au mult de suferit de pe urma grevei, aşa încât va consimţi, fără-ndoială, la o împăcare.

— Nu, nu, nimic! urlă ea.

Tocmai în clipa aceea se iviră Lénore şi Henri, care se întorceau acasă cu mâinile goale. Un dormi le dăduse, într-adevăr, zece centime, însă pentru că pe drum fetiţa îi tot trăgea, după obiceiul ei, picioare frăţiorului, cele zece centime căzuseră în zăpadă, şi cum Jeanlin se apucase să-i caute împreună cu ei, banii nu mai fuseseră găsiţi.

— Şi Jeanlin unde e?

— A şters-o, mamă, nu ştiu unde, mi-a spus că are treburi.

Étienne asculta, cu inima zdrobită. Cândva femeia îi amenințase că îi va ucide dacă-i va prinde întinzând mâna. Acum, ea însăşi îi îndemna să bată drumurile, spunând că aşa ar trebui să facă cu toţii cei zece mii de mineri din Montsou să-şi ia toiagul în mână, desaga bătrânilor

cerşetori în spinare şi să cutreiere astfel ţinutul îngrozit.

Atunci, spaima se adânci şi mai mult în încăperea întunecată. Copiii se întorceau acasă lihniţi de foame, voiau mâncare, de ce nu li se dădea? începură să scâncească, să se zvârcolească pe jos, strivind, în cele din urmă, picioarele surioarei lor, care trăgea să moară şi care dădu un geamăt. Scoasă din fire, mama îi cârpi la întâmplare, cum sortiră mendrele beznei. Apoi, când începură să urle şi mai tare, cerând pâine, ea izbucni în plâns, căzu grămadă pe podea, îi încleştă într-o singură îmbrăţişare şi pe ei şi pe mica infirmă, iar şiroaiele lacrimilor îi curseră îndelung spre o potolire a durerii, potolire care o toropi, lăsând-o vlăguită de puteri, sfârşită, bâlbâind de zeci de ori aceleaşi vorbe şi cerând morţii îndurare: „Doamne, de ce nu ne iei odată? Îndură-te, Doamne, de noi, ia-ne şi pune capăt chinului nostru!” Tata-mare adăsta întruna în aceeaşi încremenire, de străvechi copac strâmb sub povara ploilor şi vijeliilor abătute asupră-i, în vreme ce tatăl străbătea cu aceiaşi paşi încăperea, de la sobă la bufet, fără măcar să întoarcă capul.

Dar uşa se deschise, şi de astă dată era doctorul Vanderhaghen.

— Ei, drace, spuse el, lumânarea n-o să vă orbească... Să ne grăbim, n-am timp!

Ca de obicei, mârâia, hărţuit de treburi. Din fericire, avea la el chibrituri, dintre care tatăl fu nevoit să scapere vreo şase şi sa le aprindă, unul câte unul, ca doctorul să poată examina fetiţa bolnavă. Scoasă din cuvertura în care fusese înfofolită, dârdâind în şovăielnica licărire a flăcărilor, ea se înfăţişa plăpândă, ca o păsărică ce trage să moară închircită în zăpadă, atât de firavă, încât doar cocoaşa i se mai vedea. Surâdea, totuşi, cu un surâs rătăcit, de muribundă, cu ochii nespus de mari. În vreme ce bietele-i mâini i se încleştau pe pieptul găunos. Şi cum mama, cu sufletul la gură, întreba dacă, înainte de a o lua pe ea însăşi, era drept ca moartea să-i ia singurul copil ce-i dădea

o mână de ajutor la gospodărie, atât de cuminte, atât de blând, doctorul se supără:

— Gata! Se duce... Ei, fir-ar al dracului... a murit de foame fetiţa ta. Şi nu e singura, am mai văzut una, tot aşa, alături... Pe mine degeaba mă chemaţi cu toţii, nu vă pot face nimic, vă lipseşte carnea, numai ea vă poate tămădui.

Degetele arse ale lui Maheu scăpaseră jos chibritul, iar bezna se abătu din nou, învăluind trupuşorul neînsufleţit, cald încă. Doctorul plecase, în goană. Étienne nu mai auzea, în încăperea neagră ca păcura, decât hohotele de plâns ale mamei Maheu, care cerşea întruna moartea, cu jalnice vaiete fără de sfârşit:

— E rândul meu, Doamne, ia-mă la tine!... Doamne, Dumnezeul meu, ia-mi bărbatul, ia-i şi pe ceilalţi, îndură-te, Doamne, şi pune capăt chinurilor noastre!

3

În acea duminică, chiar de la ceasurile opt, Suvarin rămase singur în sala cârciumii *Avantage,* la locu-i obişnuit, cu capul sprijinit de perete. Niciunul dintre mineri nu mai ştia unde să găsească cele zece centime pentru o halbă de bere; niciodată localurile nu avuseseră atât de putini muşterii. Din această pricină, coana Rasseneur, neclintită în faţa tejghelei, tăcea supărată, în vreme ce Rasseneur, în picioare în faţa sobei de fontă, părea că urmăreşte cu privirea îngândurată fumul roşu al cărbunilor încinşi.

Deodată, în această apăsătoare pace a încăperilor prea încălzite, trei uşoare ciocănituri scurte în fereastră îl făcură pe Suvarin să întoarcă capul. Se ridică în picioare, recunoscând semnalul de care, de mai multe ori până acum, se slujise Étienne ca. să-l cheme, când îl vedea

fumându-şi ţigara, singur la o masă. Dar înainte ca mecanicul să fi ajuns la uşă, Rasseneur o şi deschisese; şi recunoscându-l, în lumina ferestrei, pe omul din fata lui, îi spuse:

— Nu cumva te temi să nu te vând?... Aţi fi mai la adăpost stând de vorbă aici, înăuntru, decât în drum.

Étienne intră. Coana Rasseneur îl pofti politicoasă să ia o halbă de bere, pe care însă el o refuză cu un gest. Cârciumarul adăugă:

— De mult ţi-am ghicit ascunzătoarea. Dacă m-aş îndeletnici cu pâra, aşa cum spun prietenii tăi, te-aş fi dat, de-acum opt zile, pe mâna jandarmilor.

— N-ai nevoie să te aperi, răspunse tânărul, ştiu că pâinea asta n-ai mâncat-o niciodată... Se poate ca oamenii să nu fie de aceeaşi părere, şi totuşi să se stimeze unul pe altul.

Liniştea se aşternu din nou. Suvarin îşi reluase scaunul, cu spatele la perete, privind cu ochii pierduţi fumul de ţigară. Dar degetele lui nervoase se agitau neliniştite şi se plimbau de-a lungul genunchilor, căutând blana moale a Poloniei, absentă în seara aceasta; avea un neastâmpăr de care nu-şi dădea seama, îi lipsea ceva, dar nu ştia ce anume.

Aşezat de cealaltă parte a mesei, Étienne spuse în cele din urmă:

— Chiar de mâine se reia lucrul la mina Voreux. Muncitori belgieni au fost aduşi de micul Négrel.

— Da, au fost aduşi la căderea nopţii, murmură Rasseneur, care rămăsese în picioare. Numai de n-ar mai ieşi şi moarte de om din toată treaba asta! Apoi ridicând glasul: Nu, să ştii că nu vreau să luăm cearta de la capăt, dar îţi spun că lucrurile au să iasă rău dacă o să stăruiţi, mai departe, în încăpăţânarea asta... Uite! Păţania voastră seamănă leit cu aceea a Internaţionalei tale. M-am întâlnit alaltăieri cu Pluchart, la Lille, unde mă dusesem cu nişte

treburi. Se cam strică maşinăria asta a lui, după cât se pare.

Dădu amănunte. Această asociaţie după ce atrăsese de partea ei lucrătorii din lumea întreagă, într-un avânt propagandistic din pricina căruia burghezia mai tremură încă, era acum sfâşiată, măcinată, în fiecare zi câte puţin, de învrăjbiri lăuntrice, de vanităţi, de ambiţii personale. Din clipa în care învinseseră anarhiştii, toate se surpau, ţinta urmărită de la bun început – reforma salariului – era înecată în toiul hărţuielilor dintre taberele învrăjbite, iar cadrele de cărturari se destrămau, dezorganizate de ura împotriva disciplinei. Şi se şi putea prevede avortul acestui elan al mulţimilor, care o clipă ameninţase să măture, în vârtejul unui suflu, străvechea societate putredă.

— Pluchart este bolnav de supărare, continuă Rasseneur. După alte toate, nici glas nu mai are deloc. Dar, cu toate astea, vorbeşte, vrea să se ducă să vorbească la Paris… Nu o dată, ci de trei ori mi-a spus că greva noastră e pierdută.

Étienne, cu ochii în pământ, îl lăsa să spună tot ce avea de spus, fără a-l întrerupe. În ajun vorbise cu tovarăşii săi de lucru; simţea abătându-se asupră-i porniri de ură şi unele bănuieli, aceste prime adieri ale pierderii popularităţii ce prevestesc înfrângerea. Stătea aşa, cu fruntea întunecată, dar nu voia să-şi dea în vileag mâhnirea în faţa unui om care îi prezisese că mulţimea îl va huidui şi pe el, la rându-i, în ziua în care va avea de răzbunat o dezamăgire.

— Fără îndoială, greva e pierdută, o ştiu tot atât de bine cât şi Pluchart, reluă Étienne. Dar ne gândiserăm şi la asta. N-am avut încotro, greva am acceptat-o cu părere de rău, şi nici n-am socotit că vom prăbuşi compania… Dar, ce vrei, la început te ameţeşti, începi să-ţi faci fel de fel de iluzii, iar când mai târziu lucrurile nu ies bine, oamenii uită că de datoria lor era să se aştepte şi la aşa ceva, se văicăresc şi se învrăjbesc, ca în faţa unei catastrofe căzute din cer.

— Bine, dar dacă socoteşti că lupta e pierdută, întrebă Rasseneur, atunci de ce nu încerci să deschizi capul şi tovarăşilor tăi de lucru?

Étienne îl privi ţintă, în ochi:

— Ascultă-mă, ajunge... Tu ai ideile tale, iar eu pe ale mele. Ţi-am călcat pragul ca să-ţi arăt că te stimez, totuşi. Dar rămân încredinţat că şi dacă vom pieri cu toţii în această urgie, înseşi hârcile noastre de oameni flămânzi vor sluji mai mult cauza celor mulţi decât toată politica ta de om cuminte... Ah, dacă vreunul dintre porcii ăştia de ostaşi mi-ar ţinti un plumb drept în inimă, m-aş simţi mândru că mi-a fost dat s-o sfârşesc astfel!

Ochii i se umeziră în acest strigăt în care zvâcnea dorinţa oricărui înfrânt, lăcaşul de refugiu în care ar fi vrut să piară pe veci amintirea cumplitei sale dureri.

— Frumos ai grăit! declară coana Rasseneur, aruncându-i bărbatului ei o căutătură plină de dispreţul pornit din ideile ei radicale.

Suvarin, cu ochii pierduţi, tot pipăindu-şi cu mâinile-i fremătânde genunchii, părea că nici nu-i auzise. Bălaiu-i chip feciorelnic, cu un nas delicat, cu dinţii mărunţi şi ascuţiţi, îi era cutreierat de lumina sălbatică a unei mistice reverii, prin care se perindau viziuni însângerate. Şi începuse să viseze cu glas tare, răspunzând unui cuvânt al lui Rasseneur asupra Internaţionalei, prins din zbor, în toiul discuţiei:

— Toţi sunt nişte laşi; nu există pe lume decât un singur om în stare să facă din maşina lor complicatul instrument al nimicirii. Dar pentru asta trebuia voinţă, însă nimeni nu vrea, şi de aceea revoluţia e sortită să fie, şi de astă dată, un prunc născut mort.

Şi continua, cu glas plin de dezgust, să deplângă prostia omenească, în vreme ce Étienne şi Rasseneur rămăseseră tulburaţi de aceste destăinuiri făcute beznelor de un lunatic. În Rusia toate se împotmoliseră; era deznădăjduit

din pricina veştilor pe care le primise. Prietenii săi de odinioară se transformau în politicieni; vestiţii nihilişti, de care tremura toată Europa, feciori de popă, mic-burghezi, neguţători, nu se ridicau dincolo de problema eliberării naţionale, părând a crede că e de ajuns să ucidă despotul ca să înfăptuiască mântuirea întregii lumi; şi, de îndată ce el le vorbea despre nevoia de a secera străvechea orânduire a lumii ca pe o holdă cu roadele împlinite, de îndată ce pronunţa chiar copilărescul cuvânt de republică, se şi simţea neînţeles, neliniştitor, declasat pentru totdeauna, înrolat în tabăra rataţilor prinţi ai cosmopolitismului revoluţionar. Inima-i de patriot se zbătea, totuşi, şi nu repeta decât cu o cumplită amărăciune cuvântul la care ţinea atât de mult:

— Prostii!... Niciodată nu vor ieşi la liman cu prostiile astea!

Apoi, coborând glasul, le împărtăşi, în cuvinte dureroase, străvechiu-i vis de fraternitate. Dacă renunţase la rangul şi la averea sa, dacă intrase în rândul lucrătorilor, o făcuse doar din nădejdea de a vedea zămislindu-se odată orânduirea acestei noi societăţii a muncii în comun. Multă vreme îşi golise buzunarele, dând toţi banii ştrengarilor din colonie, arătându-le minerilor o căldură de frate, surâzând neîncrederii cu care-l priviseră, câştigându-i cu felul lui blajin de lucrător corect şi de ioc vorbăreţ din fire. Dar, hotărât lucru, apropierea dintre ei nu progresa; le rămânea străin, cu dispreţu-i pentru orice fel de legături, cu vrerea-i de a rămâne un om de curaj, mai presus de orice deşertăciune şi desfătări. Şi era mai ales înciudat, căci citise de dimineaţă un fapt divers, de care erau pline toate gazetele.

Glasul i se schimbă, ochii i se luminară, aţintindu-se pe chipul lui Étienne; şi i se adresă, chiar lui, de-a dreptul:

— Înţelegi tu aşa ceva? Lucrătorii ăştia pălărieri din Marsilia, care au câştigat lozul cel mare, de o sută de mii de

franci, şi care, de îndată ce au pus mâna pe bani, şi-au cumpărat rente, declarând că vor trăi de-acum înainte tăind frunză la câini!... Da, asta este tot ce ştiţi voi, cu toţii, lucrătorii francezi: să dezgropaţi o comoară, ca apoi s-o mâncaţi singuri, ghemuiţi în vreun ungher al egoismului şi al trândăviei. Puteţi urla mult şi bine împotriva bogătaşilor, vă lipseşte tăria de a da oropsiţilor aurul pe care vi l-a dăruit norocul... În vecii vecilor vrednici de fericire nu veţi fi, atâta vreme cât veţi avea vreun lucru numai şi numai al vostru şi atâta vreme cât pizma voastră împotriva burghezilor vă va fi stârnită doar de înverşunata pornire de a le lua locul.

Rasseneur izbucni în râs; gândul că cei doi lucrători din Marsilia ar fi trebuit să renunţe la lozul cel mare i se părea prostesc. Dar Suvarin păli; chipu-i se schimonosea, devenind înfricoşător, răscolit de una dintre acele mânii de fanatic în stare să nimicească popoare întregi. Urlă:

— Seceraţi veţi fi cu toţii, făcuţi una cu pământul, zvârliţi pradă viermilor! Zămisli-se-va într-o zi şi acela care să şteargă de pe suprafaţa pământului stirpea voastră de mişei şi desfrânaţi! Ah, uitaţi-vă aici! Vedeţi mâinile astea? Dacă aş putea înşfăca cu ele pământul, iaca aşa l-aş zgudui, prăbuşindu-l în ţăndări, ca să rămâneţi cu toţii striviţi sub surpături!

— Bine spui! hotărî coana Rasseneur, cu aerul politicos şi convins.

Urmă iarăşi un răstimp de tăcere. Apoi Étienne vorbi din nou despre lucrătorii belgieni. Îi cerea lui Suvarin lămuriri cu privire la hotărârile ce fuseseră luate la mina Voreux. Dar mecanicul, cufundat iarăşi în gândurile lui, abia de mai răspundea; nu ştia decât că urma să se distribuie cartuşe ostaşilor însărcinaţi cu paza minei. Iar neastâmpărul nervos al degetelor ce se plimbau pe genunchi se înteţi în asemenea măsură, încât, în cele din urmă, Suvarin îşi dete seama ce anume căuta: blana moale şi alinătoare a

iepuroaicei de casa.

— Dar pe unde o fi Polonia? întrebă el.

Cârciumarul râse din nou, privind în ochii neveste-sii. După o clipă de sfială, se hotărî:

— Polonia? E la cuptor.

De la păţania cu Jeanlin, iepuroaica cea dolofană, rănită, fără îndoială, nu mai născuse decât iepuri morţi; şi, pentru a nu mai hrăni degeaba încă o gură, se resemnaseră, chiar în ziua aceea, s-o gătească cu cartofi.

— Da, i-ai şi mâncat o pulpă în seara asta... Ba te-ai şi lins pe degete, nu-i aşa?

În prima clipă, Suvarin nu înţelesese despre ce era vorba. Apoi, însă, se făcu alb ca varul, gura i se schimonosi de greaţă, în vreme ce, în ciuda vrerii sale de a se ţine dârz, două mărgele de lacrimi îi sticliră în ochi.

Dar nu avură vreme să bage în seamă această tulburare, căci uşa fu dată în lături cu violenţă şi, în prag, se ivi Chaval, care o împingea înainte pe Catherine. După ce se ameţise cu bere şi cu propriile-i vorbe de flecar lăudăros, colindând toate cârciumile din Montsou, îi veni în minte să treacă şi pe la *Avantage*, ca să dovedească vechilor săi prieteni că nu se temea de nimeni. Intră înăuntru, spunând ibovnicei sale:

— La dracu! îţi spun că ai să bei o halbă de bere chiar aici şi că îi rup botul celui dintâi care în o privi chiondorâş!

Înmărmurită la vederea lui Étienne, Catherine se făcu albă ca varul. Când, la rându-i, îl văzu şi Chaval, el rânji cu o haină căutătură.

— Două halbe, coană Rasseneur! Bem pentru reînceperea lucrului!

Fără a spune un cuvânt, ea umplu halbele, ca o femeie care nu refuza să servească pe orice muşteriu. Urmă un răstimp de tăcere; nici cârciumarul, nici ceilalţi doi nu se clintiseră de la locurile lor.

— Îi ştiu eu pe ăi de au spus că mă îndeletnicesc cu pâra,

reluă Chaval, obraznic, şi nu aştept decât să-mi spuie şi mie în faţă vorbuliţa asta, nu de alta, dar ca să ne lămurim odată!

Nimeni nu-i răspunse; bărbaţii întorceau capul, iar privirea le rătăcea, undeva, pe pereţi.

— Există oameni prefăcuţi, după cum exista şi oameni sinceri, reluă el, mai tare. La mine, cei în guşă şi-n căpuşă. Am plecat din şandramaua aia nenorocită a lui Deneulin şi cobor mâine în mina Voreux, cu doisprezece belgieni, care mi-au fost daţi pe seamă pentru că sunt apreciat. Şi dacă are cineva ceva de spus, apoi n-are decât s-o spună, ca să stăm de vorbă.

Apoi, cum aceeaşi dispreţuitoare tăcere îi întâmpină încercările de aţâţare, se mânie pe Catherine:

— Ei, fir-ar al dracului! Ai de gând să bei odată? Hai să ciocnim şi zi şi tu cu mine să crape toţi golanii care nu vor să muncească!

Ea ciocni, dar îi tremura mâna atât de tare, încât se auzi uşorul clinchet al celor două halbe. În clipa aceea, Chaval trase din buzunar un pumn plin de monede albe, pe care le scoase la vedere cu o lăbărţare de beţiv, spunând că aşa ceva nu se câştigă decât cu sudoarea frunţii şi că-i desfide pe prefăcuţi să arate că au măcar cincizeci de centime. Atitudinea celorlalţi îl înciuda şi ajunse la vorbe de ocară, spuse fără înconjur:

— Carevasăzică, doar noaptea mai ies la iveală cârtiţele. Şi dacă jandarmii dorm, trebuie ca bandiţii să ne aţină calea?

Foarte liniştit, Étienne se ridică în picioare, hotărât.

— Ascultă, mă plictiseşti... Da, eşti o iscoadă. Banii tăi mai put încă de cine ştie ce trădare, şi silă mi-e să-mi mânjesc mâinile atingându-ţi pielea de om vândut. Dar n-are a face! Iată-mă-s, al tău sunt! E multă vreme de când unul dintre noi trebuie să-l înghită pe celălalt.

Chaval strânse pumnii:

— Haidem dară! Trebuie să-ţi vrăjesc ca să te asmut, nemernic fricos! Vreau din toată inima să ne răfuim, dar numai noi doi! Şi ai să-mi plăteşti, cu vârf şi îndesat, toate porcăriile ce mi s-au făcut!

Cu braţele întinse în chip de rugă, Catherine înaintă între ei, dar nici măcar nu se osteniră de-a o da la o parte, căci înţelegând fatalitatea acestei bătăi, ea singură, se dădu încet înapoi. În picioare, sprijinindu-se de perete, rămase muta, atât de încremenită de spaimă, încât nici nu mai tremura, cu ochii mari deschişi, aţintiţi asupra acestor doi bărbaţi, care aveau să se ucidă pentru ea.

Cu un gest firesc, coana Rasseneur strânse halbele de pe tejghea, ca nu cumva să i le spargă.

Apoi îşi reluă locul pe bancă, fără a arăta vreo curiozitate nelalocul ei pentru ceea ce urma să se întâmple. Dar nu se putea să-i lase pe doi foşti tovarăşi de lucru să se măcelărească între ei, aşa încât Rasseneur se încăpăţâna să intervină, şi trebui ca Suvarin să-l înşface de umăr, să-l tragă la o parte, lângă masă, spunându-i:

— Ce te bagi unde nu-ţi fierbe oala?... Nu e loc pe lume pentru amândoi; cu zile o să rămână ăl care-i mai tare!

Fără a aştepta să fie atacat, Chaval îşi şi avântă închişii-i pumni în văzduh. Mai înalt, deşălat, ţintea obrazul celuilalt, lovind furios, în dreapta şi în stânga, cu amândouă braţele, unul după altul, ca şi cum ar fi mânuit două săbii deodată. Vorbea întruna, făcând pe grozavul în faţa galeriei, cu o ploaie de înjurături care îl întărâtau şi mai mult.

— Ah, peşte afurisit! Te ating la moacă, la nas! Nasul ăsta, pe care aş vrea să mi-l bagi ştii tu unde!... Haide, fă-te cu botu-ncoa, fante sclifosit, să ţi-l fac borhot pentru porci, şi-om vedea noi oleacă mai târziu dacă curviştinelor de muieri li s-or mai scurge ochii după tine!

Mut, cu fălcile strânse, Étienne îşi aduna puterile în măruntu-i trup, luând seama la legiuitele rosturi ale luptei, făcând pieptului şi fetei, cu cei doi pumni, zid de apărare; şi

pândea, îi destindea, ca ţâşniţi din arcuri, în cumplite lovituri directe.

La început nu se prea vătămară. Braţele unuia, răsucindu-se ca o morişcă în văzduh, prelungeau lupta. Fu răsturnat un scaun, greoaia lor încălţăminte strivea nisipul alb presărat pe podea. Dar, cu vremea, începură să-şi tragă răsuflarea şi li se auzi horcăitul gâfâielilor, în timp ce obrajii încinşi li se bulbucau ca la dogoarea unui foc lăuntric, ale cărui vâlvătăi le ţâşneau prin albul ochilor.

— Atins! urlă Chaval. O lovitură în hârcă!

Şi, într-adevăr, pumnul lui, ca o ghioagă repezită pieziş, zdrobise umărul vrăjmaşului. Acesta îşi stăpâni un geamăt de durere; nu se desluşi decât un hârşâit înăbuşit, surda strivire a muşchilor. Iar Étienne răspunse cu o directă în plin piept şi care l-ar fi zdrobit pe celălalt dacă nu s-ar fi ferit, prin necurmatele-i salturi de capră. Dar pumnul îl lovi pe partea stângă, şi încă atât de zdravăn, încât se clătină, cu răsuflarea tăiată. Asmuţit ca de turbare când îşi simţi braţele moleşindu-i-se de durere, se năpusti ca o fiară, ţintind pântecele duşmanului, pentru a i-l spinteca cu că 1câiul.

— Ţine! La maţe! bâigui el cu glasul sugrumat. Am să ţi le înşir la soare!

Étienne evită lovitura, atât de indignat de această încălcare, a regulilor unei lupte drepte, încât îşi ieşi din sărite şi spuse:

— Taci odată, bestie! Şi nu cu picioarele, Cristoşii dumnezeilor tăi, că pun mâna pe un scaun şi-ţi crap capul!

Atunci bătălia se înverşuna. Rasseneur, cuprins de revoltă, ar fi încercat iarăşi să-i despartă, dacă aspra privire pe care i-o zvârlise nevastă-sa nu l-ar fi făcut să se stăpânească: ce, în cârciuma lor, doi clienţi nu aveau, adică, dreptul să se socotească? Se aşezase doar în faţa sobei, ca nu cumva să-i mai vadă şi rostogolindu-se în foc. Suvarin, cu aerul său paşnic, îşi răsucise o ţigară, pe care

uită, totuşi, să şi-o aprindă. Rezemată de perete, Catherine sta neclintită: doar mâinile începeau să se urce, în neştire, de-a lungul taliei, şi ajungând sus, se răsuciseră, sfâşiind, într-o zvâcnire ritmică, stofa rochiei. Făcea o sforţare doar ca să nu ţipe, temându-se că ţipătul care i-ar dezvălui gândul, dând-o de gol, ar putea ucide pe vreunul dintre ei, deşi minţile îi erau atât de rătăcite, încât nici nu-şi mai dădea seama pe cine prefera.

Curând, lui Chaval, care, leoarcă de năduşeală, lovea la întâmplare, începură să-i sleiască puterile. Deşi în prada mâniei, Étienne continua să se apere, parând aproape toate loviturile, dintre care unele izbuteau, totuşi, să-l zdrelească. Ajunsese cu o ureche ruptă, gheara celuilalt îi jupuise o fâşie de piele de pe gât, făcându-l să simtă o atât de arzătoare usturime, încât, la rându-i, izbucni şi el în înjurături, însoţindu-le de una din acele cumplite directe ale lui. Şi de astă dată, printr-o săritură, Chaval îşi feri pieptul; dar se aplecase, şi pumnul îl lovi în faţă, îi strivi nasul, i se înfipse în ochi. Într-o clipă, un şuvoi de sânge îi ţâşni din nări, ochiul i se umflă, i se bulbucă, învineţit. Nefericitul, orbit de acest val de purpură, ameţit de lovitura ce-i zguduise scăfârlia, *îşi* mai vântura braţele în aer, când un nou pumn, repezit de astă dată drept în piept, îl dădu gata. Urmă un trosnet, şi Chaval căzu pe spate, cu greaua prăbuşire a unui sac de humă zvârlit de pe umeri, la pământ.

Étienne se opri, aşteptând.

— Ridică-te, şi dacă nu ţi-e de-ajuns, o luăm de la capăt.

Fără a răspunde, Chaval, după câteva clipe de năuceală, se zbătu la pământ şi îşi întinse mâini le şi picioarele. Se adună anevoie de pe jos şi rămase o clipă ghemuit pe genunchi, tot făcând cu mâna, în fundul buzunarului, ceva nedesluşit. Apoi, când fu în picioare, se năpusti iarăşi, cu vinele gâtului umflate de un urlet sălbatic.

Dar Catherine văzuse; şi, fără vrere, un ţipăt cumplit îi

izbucni din piept, uluind o, ca mărturisirea unei preferinţe, de ea însăşi neştiută.

— la seama! Are cuţitul în mână!

Étienne nu avu decât răgazul să pareze cu braţul prima lovitură. Lâna tricoului fu sfâşiată de tăişul dur, unul dintre acele tăişuri de jungher pe care o verigă de aramă îl înţepeneşte în lemnul unui miner de merişor. Îl şi înhăţase pe Chaval de încheietura mâinii, încrâncenaţi amândoi într-o înfricoşătoare luptă, în care Étienne ştia că dacă-i dă drumul e pierdut, şi în care celălalt se zvârcolea ca să-şi descleşteze braţul şi să lovească. Arma se lăsa în jos, încet-încet, puterile braţelor încordate se sleiau; de două ori Étienne avu, pe piele, senzaţia rece a lamei de oţel; şi trebui să facă *o* supremă sforţare, să-i strivească încheietura mâinii într-o atât de cumplită strânsoare, încât cuţitul să alunece jos din laba deschisă. Amândoi se repeziră la pământ, şi Étienne fu acela care-l înhăţă, agitându-l şi el, la rându-i. Îi puse lui Chaval genunchii pe grumaz, ameninţându-l că-l înjunghie.

— Ah! Grijania ta de mişel, cu ăsta ţi-oi face de petrecanie!

Îl asurzea o voce sălbatică, înăuntru-i stârnită, ţâşnindu-i din măruntaie, zvâcnindu-i în ţeastă cu izbituri de ciocan, o fulgerătoare şi capie rostogolire pe povârnişuri ucigaşe, o neistovită sete de sânge. Nicicând nu-l încinsese într-atâta pornirea-i, şi totuşi beat nu era. Lupta împotriva răului, ereditar, cu tremurul deznădăjduit al unui înfiorat de patima dragostei, ce se zbuciumă pe pragul siluirii. Sfârşi prin a se învinge. Aruncă jungherul la spate, bâiguind cu glas răguşit:

— Ridică-te şi cară-te.

De astă dată Rasseneur se repezise, dar nu avu destul curaj ca să se vâre între ei, ca nu cumva să se aleagă cu vreo lovitură periculoasă. Nu voia deloc ca în cârciuma lui să se întâmple un asasinat, şi se înfuriase atât de rău, încât

nevastă-sa, ţeapănă în faţa tejghelei, îi atrăgea luarea-aminte că, în orice caz, nu era încă momentul să ţipe. Suvarin, care fusese cât pe-aci să se aleagă cu o lovitură de cuţit în picioare, se hotărî să-şi aprindă ţigara. Se pusese, aşadar, cap grozăviei? Catherine mai privea încă, prostită, pe cei doi bărbaţi, care, şi unul şi celălalt, erau vii.

— Cară-te, îi mai spuse o dată Étienne, cară-te, dacă nu vrei să-ţi fac de petrecanie!

Chaval se ridică de jos şi-şi şterse cu dosul palmei sângele ce-i mai curgea încă din nas; şi aşa, cu bărbia mânjită, cu ochiul învineţit, plecă, târându-şi picioarele, în furia înfrângerii pe care o suferise. În neştire, Catherine îl urmă. Atunci el îşi îndreptă trupul, iar ura-i izbucni într-o ploaie de ocări:

— Ah, nu, nu! Dacă pe el îl vrei, cu el să te culci, otreapă scârnavă! Şi să nu-mi mai calci pragul casei dacă ţii la pielea ta!

Trânti apoi uşa cu toată puterea. O adâncă tăcere puse stăpânire pe încăperea călduţă, în care se auzea uşorul scâncet al cărbunelui arzând. Pe jos nu se mai vedeau, în afară de un scaun răsturnat, decât dârele unei ploi de sânge, pe care nisipul, aşternut pe podea, îl sorbea, picătură cu picătură.

4

Ieşind din cârciuma lui Rasseneur, Étienne şi Catherine merseră, împreună, tăcuţi. Începea dezgheţul, un dezgheţ rece şi încet, care întina zăpada, fără să o topească. Pe cerul palid se ghicea luna plină, pe după nişte nori mari, ca nişte zdrenţe întunecate, pe care un vânt de vijelie le rostogolea în nepătrunse înălţimi; iar pe pământ, nicio

răsuflare; nu se auzea decât scurgerea streşinilor, de pe care alunecau albe desage, căzând uşor la pământ.

Étienne, stingherit de această femeie ce-i fusese lăsată în seamă, nu găsea, în starea în care se afla, nimic de spus. Gândul de a o lua cu el, ca s-o ascundă şi pe ea la Réquillart, îi părea nebunesc. Voise s-o însoţească spre colonie, s-o lase la părinţii ei, dar ea se împotrivise cu un aer înspăimântat nu, nu, orice, numai să nu le mai şi cadă în sarcină, după ce se purtase atât de urât, lăsându-i în voia soartei! Şi niciunul, nici celălalt nu mai scoteau o vorbă, tropăind în neştire pe drumurile prefăcute în fluvii de noroi. Întâi coborâseră spre Voreux, iar apoi cotiră la dreapta, mergând între rambleu şi canal.

— Trebuie, totuşi, să te culci undeva, spuse el în cele din urmă. Dac-aş avea măcar o odaie, te-aş lua bucuros la mine...

Dar cuprins deodată de o neînţeleasă timiditate, îşi curmă vorba. Crâmpeie din trecutul lor i se perindară în închipuire, răscolirile ispitei de odinioară, gingaşa lor stingherire, măruntele temeri ce li se puseseră de-a curmezişul drumului, pe care altfel l-ar fi străbătut împreună. Nu o putuse oare uita deloc, de-şi simţea inima atât de tulburată şi încălzită încet-încet de o reînsufleţită ispită? Amintirea palmelor pe care i le trăsese la Gaston-Marie îl aţâţa acum, în loc să-i stârnească ură. Şi rămase surprins de gândul de a o duce cu el, la Réquihart, lucru care-i părea firesc şi uşor de înfăptuit.

— Haide, hotărăşte-te, unde vrei să te duc? Prin urmare, atât de grozav mă dispreţuieşti, de nu vrei să rămâi cu mine?

Ea mergea în urmă-i încet, zăbovind stânjenită rău de saboţii care i se înfundau în hârtoape; şi fără să ridice capul, murmură:

— O, Doamne, sunt şi aşa destul de necăjită, nu mă mai amari şi tu! La ce ne-ar mai folosi asta acum, când eu am

un iubit şi când şi tu ai o femeie?

La Mouquette se gândea vorbind aşa. Îi credea împreună după zvonurile care stăruiau de vreo cincisprezece zile; şi când îi jură că nu-i adevărat, ea dădu din cap, îi aminti de seara în care-i văzuse sărutându-se pe gură.

— Nu-i păcat de toate prostiile astea? reluă el, cu jumătate de glas, oprindu-se locului. Ce bine ne-am fi înţeles împreună!

Răspunse, cutreierată de o uşoară înfiorare:

— Lasă, nu-ţi mai face sânge rău, lucru mare nu pierzi. Dac-ai şti ce pieritură sunt, cu trupul atât de pipernicit şi în aşa hal, încât femeie nu voi fi, cu siguranţă, niciodată!

Şi continuă, fără a se simţi câtuşi de puţin stingherită, vorbind ca de o vină a ei despre îndelunga-i zăbavă pe drumul pubertăţii. Faptul acesta, deşi avusese parte şi de un bărbat, o micşora în propriii ei ochi, zvârlind-o în rândul fetiţelor. Toate ţi se mai iartă dacă eşti măcar în stare să faci un copil.

— Biată copilă... spuse încet de tot Étienne, cuprins de o adâncă înduioşare.

Erau la poalele rambleului, învăluiţi în umbra uriaşelor mormane. În trecere, un nor negru ca păcura tocmai perdeluia faţa lunii. Nu-şi mai desluşeau nici măcar propriile lor chipuri, iar răsuflarea li se contopea, buzele li se căutau, pentru sărutul căruia îi duseseră dorul luni de zile. Dar deodată luna se ivi iarăşi şi zăriră deasupră-le, pe piscul albelor stânci argintate de lumină, reliefându-se, cu desăvârşire dreaptă, făptura santinelei din Voreux. Şi fără ca măcar, în cele din urmă, să se fi sărutat, un simţământ de ruşine îi îndepărtă pe unul de celălalt, acel simţământ de ruşine de odinioară, amestecat cu ciudă, o nelămurită duşmănie şi, în acelaşi timp, o mare prietenie. O porniră din nou, anevoie, înfundaţi în noroi până la glezne.

— Ăsta ţi-e ultimul cuvânt? Nu vrei? întrebă Étienne.

— Nu, răspunse ea. Cu tine, după Chaval, hai? Şi după

tine cu un altul... Nu, asta-mi face silă, nu simt nicio plăcere, şi atunci de ce s-o fac?

Tăcură şi mai merseră vreo sută de paşi, fără a schimba o vorbă.

— Dar măcar ştii unde te duci? reluă el. Nu te pot lăsa în drum, noaptea, pe o asemenea vreme.

Ea răspunse firesc:

— Mă întorc acasă. Chaval e bărbatul meu. Nu mă pot culca în altă parte decât la el.

— Dar o să te omoare în bătaie!

Tăcerea se aşternu iarăşi între ei. Catherine dădu din umeri, resemnată. Are s-o bată până va obosi şi, când va obosi, o va lăsa în pace; nu era mai cuminte aşa, decât să vânture drumurile ca o târfă? Apoi se şi deprinsese cu bătăile, şi spunea, mângâindu-se cu acest gând, că, din zece fete, opt nu o nimeresc mai bine decât ea. Iar dacă omul ei o va lua într-o bună zi de nevastă, va fi foarte frumos din partea lui.

Étienne şi Catherine, în neştire, se îndreptaseră spre Montsou, iar pe măsură ce se apropiau de casa lui Chaval, tăceau tot mai mult, ca şi cu în n-ar mai fi fost împreună. El nu mai găsea nimic să-i spună pentru a o convinge, deşi simţea o mare amărăciune văzând-o că se întoarce la Chaval. I se sfâşia inima, nu-i putea da însă în schimb ceva mai bun, nimic decât o viaţă de mizerie şi de fugă, o noapte întunecată, fără aşteptarea unei zilei senine, dacă nu cumva gloanţele vreunui ostaş îi vor zdrobi capul. Poate că era, într-adevăr, mai cuminte să te împaci cu gândul de a suferi atâtea, decât să încerci vreo nouă suferinţă. O însoţea, astfel, spre ibovnicul ei, cu capul în pământ, fără o vorbă de împotrivire în clipa în care, pe şosea, ea se opri la colţul clădirii şantierelor, la douăzeci de metri de cafeneaua *Piquette*, spunându-i:

— Nu veni cu mine mai departe. Dacă te vede, iar iese ceva urât.

Se auziră unsprezece bătăi la orologiul bisericii, cafeneaua era închisă, dar prin crăpăturile obloanelor se strecurau licăriri de lumină.

— Rămâi cu bine, murmură ea.

Îi dăduse mâna; el i-o ţinea într-a lui, şi fu nevoită să şi-o scoată cu greu, trăgând-o încet, ca să poată pleca.

Fără a întoarce capul, intră pe portiţa cea mică, împingând zăvorul. Dar Étienne nu se îndepărtă, ci rămase locului, în picioare, cu ochii aţintiţi spre casă, temător de ceea ce se va întâmpla acolo, ciulind urechile, tremurând la gândul că ar putea auzi urlete de femeie bătută. Casa rămânea întunecată şi tăcută văzu luminându-se doar o fereastră de la catul întâi şi cum această fereastră se deschise, iar el recunoscu silueta subţire ce se apleca spre stradă, făcu câţiva paşi, ca să se apropie.

Atunci Catherine şopti foarte încet:

— Încă nu s-a întors, mă duc să mă culc... Te rog foarte mult, pleacă!

Şi Étienne plecă. Se dezgheţa de-a binelea, o adevărată ploaie se rostogolea de pe acoperişuri. De pe ziduri, de pe garduri, din nedesluşitele îngrămădiri, pierdute în noapte, ale acestui cartier industrial, se prelingea apa, ca şi cum toate ar fi fost ude de năduşeală. Se îndreptă întâi spre Réquillart, bolnav de oboseală şi de tristeţe, nemaisimţind decât nevoia de a vedea căscându-i-se, înaintea ochilor, pământul, ca să-l înghită. Apoi gândul i se întoarse la Voreux; cugeta la lucrătorii belgieni, care urmau să coboare în mină, la tovarăşii săi de lucru din colonie, răscoliţi de furie împotriva soldaţilor şi hotar îţi să nu lase nişte străini să intre în puţurile lor. Şi o luă iarăşi de-a lungul canalului, prin mijlocul băltoacelor lăsate de zăpada topită.

Când ajunse din nou în apropierea rambleului, chipul lunii se ivi foarte limpede. Ridică ochii, privi cerul, pe a cărui boltă treceau norii în goană, sub plesnetul de bici al vijeliosului vânt ce sufla colo sus, în înălţimi, devenind pe

faţa lunii albicioşi, destrămându-se în mărunte fâşii, de o ceţoasă străvezime, ca o apă tulbure; şi treceau, unul după altul, atât de repede, încât de sub vălul lor efemer astrul reapărea necurmat, în toată limpezimea.

Cu ochii înecaţi de această lucire a luminii, Étienne îşi cobora privirile, când un spectacol, ce se desfăşura pe piscul rambleului, îl opri locului. Santinela, înţepenită de frig, se plimba pe sus, făcând douăzeci şi cinci de paşi spre Marchiennes şi întorcându-se apoi cu faţa spre Montsou. Se vedea alba văpaie a baionetei, în creştetul acestei siluete negre, ce se decupa lămurit pe paloarea cerului. Iar ceea ce-i atrăgea luarea-aminte tânărului era, în dosul bordeiului unde taica Bonnemort se adăpostea în nopţile de furtună, o umbră mişcătoare, ca o fiară care se târa la pândă şi în care îl recunoscu, îndată, pe Jeanlin, după lunga şi deşălata-i spinare de viezure. Santinela nu-l putea zări; cu siguranţă acest bandit de copil punea la cale vreo poznă, căci nu-i mai trecea deloc năduful împotriva soldaţilor, întrebând mereu când se vor descotorosi de aceşti ucigaşi care fuseseră trimişi, înarmaţi cu puşti, să omoare oamenii.

O clipă, Étienne voi să-l strige, pentru a-l împiedica să facă cine ştie ce prostie. Luna se ascunsese pe după nori; îl văzuse ghemuindu-se, gata să sară, dar luna se ivi din nou, iar copilul rămase ghemuit pe vine. La fiecare drum, santinela înainta până la bordei, apoi se întorcea cu spatele şi pleca înapoi. Şi deodată, în vreme ce bezna unui nor împânzea cerul, cu o uriaşă zvâcnire de pisică sălbatică, copilul sări pe umerii ostaşului şi, căţărându-i-se în spinare cu ghearele, îi înfipse cuţitul în gâtlej. Nu putea străpunge gulerul tunicii, şi atunci apăsă cu amândouă mâinile mânerul, pe care se lăsă cu toată greutatea trupului său. Adesea tăiase pui de găină, când îi găsea în dosul fermelor. Totul se petrecuse atât de iute, încât doar un ţipăt înăbuşit spintecă liniştea nopţii, în vreme ce puşca se prăbuşea la pământ, cu un zgomot de fiare vechi. Foarte albă, luna se şi

ivise, strălucitoare.

Încremenit locului de uluire, Étienne rămase cu privirea aţintită într-acolo. Un strigăt i se înăbuşi în adâncul pieptului. Sus, rambleul era pustiu, nicio umbră nu se mai desprindea sub înfricoşata goană a norilor. Urcă povârnişul în fugă; îl găsi pe Jeanlin în patru labe, lângă trupul neînsufleţit, răstignit pe spate, cu braţele desfăcute. Pe zăpadă, sub lumina cea limpede, pantalonul roşu şi mantaua cenuşie se desluşeau izbitor. Nu cursese nicio picătură de sânge, cuţitul era încă în gâtlej, înfipt până-n plăsele.

Furios, cu o lovitură de pumn pornită în neştire, trânti copilul la pământ, lângă trupul soldatului.

— De ce ai făcut treaba asta? bâigui el, înnebunit.

Jeanlin se adună de jos şi se târî în mâini, cu o felină umflare a spinării sale uscate; iar urechile-i clăpăuge, ochii-i verzi, fălcile-i ieşite în afară îi fremătau şi-i ardeau încă în văpaia omorului făptuit.

— Blestematule! De ce ai făcut asta?

— Nu ştiu, aşa mi-a venit…

Se îndărătnici în acest răspuns. De trei zile era pornit s-o facă. Îl hărţuia gândul ăsta, şi simţea nişte lovituri de ciocan în cap, colo, după ureche, în asemenea chip nu-i dădea pace. De ce? Trebuia, oare, să se sinchisească de aceşti porci de soldaţi, care nu dădeau pace minerilor la ei acasă? Din aprigele cuvântări rostite în pădure, din urletele de pustiire şi de moarte, ce cutreieraseră puţurile, îi rămăseseră, în minte, doar cinci-şase cuvinte, pe care le tot spunea ca o haimana ce se joacă de-a revoluţia. Şi altceva nu ştia, nimeni nu-l îndemnase. Lui singur îi venise, aşa cum îi venea să fure ceapă de pe câmp.

Étienne, înspăimântat de înveninata buruiană a crimei răsărită în străfundurile acestei minţi de copil, îl mai îmbrânci o dată, cu o lovitură de picior, ca pe o fiară stăpânită doar de instincte. Se temea ca nu cumva corpul

de gardă din Voreux să fi auzit strigatul înăbuşit al santinelei şi zvârlea câte o privire spre mină de fiecare dată când se ivea luna. Dar nimic nu se clintea, iar el se aplecă, pipăi mâinile soldatului, ce începuseră să se răcească încet-încet, ascultă inima, împietrită sub manta. Din întregul cuţit, nu se vedea decât plăseaua de os, pe care inscripţia galantă, acest simplu cuvânt „Amor”, era săpat în slove negre.

De la gât, privirea îi alunecă la chipul mortului. Deodată îl recunoscu pe micul soldat: era Jules, recrutul cu care stătuse de vorbă într-o dimineaţă. Şi fu cuprins de o adâncă înduioşare în faţa acestui blând chip bălai, plin de pistrui. Ochii-i albaştri, mari deschişi, priveau cerul, cu aceeaşi privire aţintită spre orizont cu care-l văzuse căutându-şi, într-acolo, meleagurile natale. Pe unde o fi acest Plogof, pe care-l vedea într-o însorită lumină? Colo, departe, colo, departe. Marea urla, hăt-departe în această noapte de vijelie. Vântul, hoinar prin înălţimi nepătrunse, suflase poate şi prin pustietatea acelei câmpii. Două femei stăteau în picioare, mama şi sora, ţinându-şi cu mâna bonetele pe care le tot lua vântul, privind şi ele, ca şi cum ar fi putut vedea ce face, în acest ceas, micul lor Jules, la atâtea leghe depărtare. Veşnic îl vor aştepta de-acum înainte. Ce grozăvie, să se omoare oamenii nevoiaşi între ei din pricina celor bogaţi!

Dar trebuia să se facă într-un fel ca să dispară trupul neînsufleţit al ostaşului. Étienne cugetă întâi să-l zvârle în canal. Dar siguranţa că acolo va li, descoperit îl făcu să-şi mute gândul. Atunci groaza îi ajunse la culme, nu mai era vreme de zăbavă, ce hotărâre să ia? Deodată îi veni în minte o idee grozavă: dacă ar putea căra cadavrul până la Réquillart, l-ar îngropa acolo în aşa fel, încât să nu mai fie găsit niciodată.

— Ia vino-ncoa, vorbi el către Jeanlin.

Copilul se temea să se apropie.

— Nu vin, că vrei să mă baţi. Şi, în afară de asta, mai am şi treburi. Bună seara.

Într-adevăr, le dăduse întâlnire lui Bébert şi Lydiei într-o ascunzătoare, într-o groapă, pe care şi-o pregătiseră, sub depozitul de lemne, la Voreux. Era cum nu se poate mai nimerit ca să înnopteze acolo şi să ia parte şi ei la păruiala belgienilor, cărora li se vor frânge oasele cu o ploaie de pietre când vor coborî în mină.

— Ascultă – îi mai spuse o dată Étienne – vino încoace, că altfel chem soldaţii şi o să-ţi taie capul.

Şi cum Jeanlin se înduplecase, Étienne făcu batista vălătuc şi înfăşură cu ea, strâns, gâtul ostaşului, fără a smulge afară cuţitul, care oprea, astfel, curgerea sângelui din rană. Zăpada se topea; pe jos nu se vedea nicio pată roşie şi nici urme de paşi care să fi trădat vreo luptă.

— Ia-l de picioare.

Jeanlin făcu întocmai, iar Étienne îl înşfacă de umeri, după ce, luându-i puşca, şi-o puse în spate; şi aşa coborâră amândoi, încet, de pe rambleu, luând aminte să nu prăvălească bolovanii de piatră pe povârniş. Spre norocul lor, luna se ascunse după nori. Dar pe când treceau de-a lungul canalului, se ivi din nou, toarte limpede: numai printr-o minune soldaţii din gardă nu-i zăriră. Tăcuţi, zoreau, stingheriţi la tot pasul de bălăbănirea cadavrului, pe care din pricina oboselii, erau siliţi să-l lase jos la fiecare sută de metri. La colţul uliţei Réquillartului un zgomot făcu să le îngheţe sângele în vine, şi de-abia avură răgazul să se pitească dună un zid, pentru a nu da nas în nas cu o patrulă. Puţin mai departe fură surprinşi de un om, care însă era beat. Omul se îndepărtă, înjurându-i. Şi, în cele din urmă, ajunseră până la vechiul puţ, uzi de năduşeală şi atât de prăpădiţi de frică, încât le clănţăneau dinţii.

Étienne ştia toarte bine că nu va fi deloc uşor să treacă trupul soldatului prin golul scărilor. Fu o caznă cumplită. Trebui întâi ca Jeanlin, care rămăsese sus, să lase să

alunece trupul ostaşului, în timp ce Étienne, agăţat de mărăciniş, îl însoţea susţinându-l, ca să-l strecoare prin primele două paliere, care aveau şi trepte rupte. Apoi, la fiecare scară ce urma, trebui să facă acelaşi lucru, sa coboare înainte, pentru ca pe urmă să prindă în braţe cadavrul; şi străbătură astfel treizeci de scări, adică două sute şi zece metri, în care timp lui Étienne necontenit i se părea că îi cade povara în cap. Puşca îi lovea spinarea şi nu voise să-l lase pe Jeanlin să-i aducă capătul de lumânare pe care-l mai avea şi pe care-l păstra cu zgârcenie. La ce i-ar folosi? Lumânarea mai mult i-ar încurca în canalul acesta îngust. Totuşi, când ajunseră în camera de acces în orizont cu sufletul la gură, îl trimise pe copil să-i aducă lumânarea. Se aşezase jos şi îl aştepta pe Jeanlin, în plină beznă, lângă trupul neînsufleţit, cu inima bătându-i să se spargă.

De îndată ce Jeanlin se întoarse cu lumânarea, Étienne îi ceru unele lămuriri, căci copilul cutreierase şi scormonise prin această veche exploatare până şi prin crăpăturile pe unde minerii nu puteau trece. O porniră iar la drum, târând mortul, aproape un kilometru, printr-un labirint de galerii în ruină. În sfârşit, tavanul deveni mai scund şi se găseau acum îngenuncheaţi sub o stâncă ce se surpa şi pe care o sprijineau nişte popi de lemn, pe jumătate distruşi. Locul de sub stâncă forma un fel de ladă lungă, în care-l aşezară pe micul soldat, culcat ca într-un sicriu; îi puseră puşca lipită de trup; apoi, cu zdravene lovituri de călcâi, rupseră spraiţurile de lemn, riscând ca ei înşişi să rămână striviţi acolo. Îndată după aceea stânca crăpă, şi de-abia avură răgazul să fugă, târându-se pe coate şi în genunchi. Când Étienne, simţind nevoia de a vedea ce se petrecuse, îşi întoarse privirea într-acolo, tavanul continua să se lase în jos, strivind încet, sub greaua-i povară, trupul soldatului. Şi nu se mai văzu nimic, nimic, decât o enormă masă de pământ.

Jeanlin, reîntors la el, în ungheru-i de vizuină ticăloasă, se

tolăni în fin, murmurând, rupt de oboseală:

— Ei, la dracu! puştii n-au decât să mă mai aştepte, o să dorm un ceas.

Étienne suflă în lumânarea din care nu mai rămăsese decât un mic capăt. Şi el avea şalele frânte de oboseală, dar somn nu-i era. Gânduri dureroase, frânturi de vise urâte făceau să-i zvâcnească tâmplele ca sub lovituri de ciocan. Curând nu mai rămase decât unul singur, chinuitor, hărţuindu-l cu o întrebare la care nu era în stare să răspundă: De ce nu-i dăduse lui Chaval lovitura hotărâtoare, când îl avea în mină, sub tăişul cuţitului? Şi de ce copilul acesta îi făcuse de petrecanie unui soldat, pe care nici măcar nu ştia cum îl cheamă? Asta îi zdruncina credinţele revoluţionare asupra curajului de a ucide şi a dreptului de a ucide. Nu cumva se purtase aşa doar din laşitate? În grămada de fân, copilul începuse să sforăie, cu sforăitul unui om beat, ca şi cum şi-ar fi înecat în somn ucigaşa-i beţie. Şi, plin de silă, de furie, Étienne suferea ştiindu-l acolo, lângă el, auzindu-l. Deodată tresări, suflul groazei îi atinsese faţa. Zvonul unei uşoare atingeri, un suspin îi păru a fi purces din străfundurile pământului. Chipul micului soldat, întins, cu puşca alături, colo jos, sub stâncă, făcu să-i treacă un fior pe şira spinării şi îi ridică părul măciucă. Era o nălucire prostească, întreaga mină îi apărea vuind de glasuri; fu nevoit să aprindă lumânarea şi nu se potoli decât în clipa când, în această palidă lumină, dădu iar cu ochii de hăul căscat al galeriilor.

Încă un sfert de ceas se mai gândi, hărţuit fără încetare de aceeaşi luptă, cu ochii aţintiţi la feştila arzândă. Dar se auzi un sfârâit, fitilul se înecă, şi toate se prăbuşiră, din nou, în beznă. Îl trecu iarăşi un fior, îi venea să-l cârpească pe Jeanlin, ca să nu-l mai lase să sforăie aşa. Vecinătatea copilului îi deveni atât de nesuferită, încât fugi, chinuit de setea de aer curat, zorindu-se de-a lungul galeriilor şi prin puţul scărilor, ca şi cum ar fi auzit o nălucă gâfâind în urma

paşilor săi.

Sus, în mijlocul dărâmăturilor Réquillartului, Étienne putu, în cele din urmă, să răsufle din plin. De vreme ce nu îndrăznea să ucidă, nu-i mai rămânea decât să moară el însuşi; iar acest gând al morţii, ce-i mijise mai demult, se reînsufleţea şi i se înfigea în cuget ca nădejdea cea din urmă. Să mori neînfricat, să mori pentru cauza revoluţiei, iată ceea ce ar pune capăt oricărui zbucium, iată ceea ce ar fi dreapta sau nedreapta sa răfuială cu viaţa şi ceea ce l-ar face să înceteze de a mai gândi vreodată. Dacă cumva tovarăşii săi de lucru îi vor ataca pe muncitorii belgieni, el va fi în cele dintâi rânduri şi ar putea foarte bine să aibă norocul de a fi lovit de moarte. Se întoarse să dea târcoale Voreuxului, dar cu paşi mai hotărâţi. Sunară ceasurile două, un mare zgomot de voci venea din camera contramaiştrilor, unde se afla sediul postului de gardă al minei. Dispariţia santinelei tocmai alarmase acest post; se duseseră să-l trezească pe căpitan şi, în cele din urmă, după o atentă cercetare la faţa locului, ajunseseră la credinţa că era vorba de o dezertare. Şi, pândind din umbră, Étienne îşi amintea de acest căpitan republican, despre care îi vorbise micul Jules. Cine ştie dacă n-ar putea fi convins să treacă de partea poporului? Oştirea ar încrucişa braţele, încetând lupta şi dând, poate, în acest fel semnalul de începere a masacrului burgheziei. Fu purtat pe aripile unui nou vis şi nu se mai gândi la moarte, ci rămase ceasuri întregi cu picioarele în noroi, cu burniţa dezgheţului pe umeri, înflăcărat de speranţa că izbânda ar mai fi cu putinţă.

Până la orele cinci îi pândi pe lucrătorii belgieni. Apoi îşi dădu seama că compania recursese la vicleşugul de a-i culca chiar în Voreux. Începea coborârea în puţ, cei câţiva grevişti din colonia celor „două sute patruzeci”, veniţi în recunoaştere, şovăiau să le dea de veste celorlalţi prieteni. Étienne fu cel care le aduse la cunoştinţă şiretlicul, iar ei o luară la fugă, în vreme ce el aştepta, în dosul rambleului,

pe drumul de halaj. Ceasurile sunară şase, pământia boltă cerească pălea, luminată de sângerândă ivire a zorilor, când abatele Ranvier răsări de după cotitura unei poteci, cu sutana sumeasă pe slăbănoagele-i picioare. În fiecare săptămână, lunea, se ducea să facă slujba de dimineaţă la capela unei mănăstiri, statornicită de partea cealaltă a minei.

— Bună ziua, prietene, strigă el cu glas puternic, după ce, cu ochii-i ca para de jeratic, îl măsurase pe tânăr din creştet până-n tălpi.

Dar Étienne nu răspunse. Tocmai văzuse, în depărtare, printre stâlpii estacadei din capătul rambleului, trecând o femeie, şi, cuprins de nelinişte, se repezise într-acolo, căci i se păruse că a recunoscut-o pe Catherine.

De la miezul nopţii, Catherine bătea drumurile în plin dezgheţ. Întors acasă şi găsind-o culcată, Chaval o cârpise, făcând-o să sară în picioare. Îi strigă să iasă îndată pe uşă afară, dacă nu voia s-o facă el să zboare pe fereastră; şi, plângând în hohote, având de-abia răgazul să pună ceva pe ea, cu gleznele învineţite de lovituri de picior, fusele silită să coboare, îmbrâncită în stradă cu o ultimă palmă. Această brutală despărţire o buimăcise; se aşezase pe o piatră şi privea spre casă, tot aşteptând ca el s-o cheme înapoi, căci altfel nu era cu putinţă. Desigur că o pândea şi avea să-i spună să se întoarcă dacă o va vedea astfel tremurând, singură pe lume, fără un suflet de om care s-o culeagă de pe drumuri.

Dar, după ce tremurase două ceasuri în aşteptare, luă o hotărâre, nemaiputând îndura frigul în această înţepenire de cline zvârlit în stradă. Ieşi din Montsou, făcu apoi calea întoarsă, fără a îndrăzni să strige din. drum sau să bată în uşă. În cele din urmă, o porni pe caldarâm, drept înainte pe şosea, cu gândul de a se duce în colonie, spre casa părinţilor. Dar când ajunse acolo, fu cuprinsă de o asemenea ruşine, încât o luă la goană, de-a lungul

grădinilor, de teamă să nu fie cumva, recunoscută de cineva, deşi toate zăceau acolo într-un somn de plumb, pe după obloanele trase. Şi, din clipa aceea, rătăci, speriată la cel mai mărunt zgomot, tremurând la gândul că ar putea fi culeasă de pe drum şi dusă, ca prostituată, în acea casă de toleranţă din Marchiennes, a cărei ameninţare o înspăimânta, ca un vis urât, de luni de zile. De două ori nimeri tot în Voreux şi, înfricoşată de glasurile gălăgioase din corpul de gardă, o porni iar în goană, cu sufletul la gură, privind înapoi, ca să vadă dacă nu cumva era urmărită. Străduţa Réquillartului era necontenit plină de oameni beii şi, totuşi, se întorcea pe acolo, cu nelămurita nădejde că l-ar putea reîntâlni pe acela pe care îl respinsese înainte cu câteva ceasuri.

Foarte curând Chaval trebuia să coboare în mină; şi acest gând îi purtă paşii spre puţ, deci simţi cât era de zadarnică orice încercare de a-i vorbi: totul era sfârşit între ei. Nu se mai lucra la Jean-Bart, iar Chaval jurase că o va strânge de gât dacă va relua munca la Voreux, unde se temea că ea l-ar putea compromite. Şi atunci ce să iacă? Să plece cine ştie unde, să crape de foame, să se lase ademenită de toii bărbaţii care i-ar ieşi în cale? Se târa, cu mersul şovăielnic, prin hârtoape, cu picioarele frânte de oboseală, plină de noroi până pe spinare. Dezgheţul făcea acum să se rostogolească pe drumuri fluvii mocirloase, în care se înfunda, mergând întruna, neîndrăznind să caute vreo piatră pe care să se aşeze, ca să-şi tragă răsuflarea.

Se iviră zorile. Catherine tocmai îl recunoscuse, după spate, pe Chaval, care, prudent, ocolea rambleul, în clipa când îi zări şi pe Bébert cu Lydie, scoţându-şi nasul din ascunzătoarea lor de sub depozitul de lemne. Îşi petrecuseră acolo noaptea, la pândă, necutezând să se întoarcă acasă, de vreme ce Jeanlin le poruncise să-l aştepte; şi în timp ce acesta din urmă, la Réquillart, îşi îneca în somn beţia crimei făptuite, cei doi copii se

ghemuiseră unul în braţele celuilalt, ca să se încălzească. Vântul şuiera printre crăcile uscate ale castanilor şi ale stejarilor, iar ei se strângeau zgribuliţi, ca într-o părăsită colibă de pădurar. Lydie nu îndrăznea să-şi mărturisească, cu glas tare, suferinţele-i de mititică femeie bătută, după cum nici Bébert nu avea curajul să se plângă de palmele cu care căpitanul îi muta fălcile; dar, la urma urmelor, şi acesta prea îşi făcea de cap, îndemnându-i la cele mai nebuneşti furtişaguri, în care ei mai-mai să-şi lase pielea, şi toate astea fără ca măcar să le dea şi lor partea ce li se cuvenea; şi simţind în inimă o pornire plină de revoltă, sfârşiseră prin a se îmbrăţişa, în ciuda poruncii pe care le-o dăduse şi chiar cu preţul de a se pomeni cu vreo labă după ceafă repezită de undeva din nepătrunsul cu care el îi tot înspăimânta. Dupacul după ceafă nevenind de nicăieri, se sărutară cu duioşie mai departe, fără a le trece prin minte altceva, punând în această mângâiere îndelunga lor dragoste înfrântă, tot martirajul şi toată gingăşia pe care, în adâncul sufletului, o păstraseră unul pentru celălalt. Se încălziseră aşa toată noaptea, mai fericiţi în acest pierdut străfund de gaură decât îşi aminteau să mai fi fost cândva, nici măcar de sărbătoarea Sainte-Barbe, când se mâncau gogoşi, udate apoi cu vin.

Catherine tresări auzind deodată un răsunet de goarnă. Înălţă capul şi îi văzu pe soldaţii postului de gardă din Voreux punând mâna pe arme. Étienne sosea în goană, Bébert şi cu Lydie, dintr-o săritură, ţâşniră afară din tainiţă, iar colo, sub crescânda lumină a zilei, o ceată de bărbaţi şi de femei coborau din colonie, cu gesturi mari, vădind o clocotitoare mânie.

5

Tocmai fuseseră închise toate intrările în mina Voreux; iar cei şaizeci de ostaşi, cu arma la picior, făceau zid în faţa singurei uşi rămase libere, aceea care ducea spre sala de recepţionare printr-o scară îngustă ce da spre camera contramaiştrilor şi spre baracă. Căpitanul îi aliniase, pe două rânduri, în faţa zidului de cărămidă, ca să nu poată fi atacaţi pe la spate.

La început, ceata de mineri veniţi din colonie se ţinu la oarecare depărtare: Erau cel mult vreo treizeci la număr şi puneau ceva la cale, în cuvinte violente şi de nedesluşit.

Mama Maheu, care sosise cea dintâi, cu părul despletit sub o basma înnodată la repezeală, ţinând-o în braţe pe Estelle adormită, tot spunea, înfierbântată:

— Nimeni să nu intre, nimeni să nu iasă! Trebuie să-i luăm pe toţi ca din oală!

Maheu îi dădea dreptate, în clipa în care taica Mouque tocmai sosea din Réquillart. Nu lipsi mult să nu-l lase să intre. Dar el se zbătu, spunând că oricum caii lui trebuiau totuşi să-şi mănânce finul, căci habar n-aveau de revoluţie. De altminteri, unul dintre cai murise, şi el era aşteptat ca să-l scoată de acolo. Étienne îl ajută pe bătrânul grăjdar treacă, iar soldaţii îi îngăduiră să intre în mină. Un sfert de ceas mai târziu, când ceata greviştilor, al căror număr creştea treptat-treptat, deveni ameninţătoare, o uşă mare se deschise, la parter, şi se iviră mai mulţi oameni cărând animalul mort, un biet balot de carne legat încă în plasa de funii; îl lăsară jos, în mijlocul băltoacelor de zăpadă topită. Zăpăceala fu atât de mare, încât nimeni nu se gândi să-i împiedice de a se reîntoarce şi de a baricada din nou uşa. Cu toţii recunoscuseră calul, după capu-i înţepenit întors într-o parte. Şoapte fură purtate din gură în gură.

— E Trompette, nu-i aşa? E Trompette.

Într-adevăr, Trompette era. De când coborâse în mină, nu se putuse deprinde în fundul pământului. Stătea veşnic posomorât, fără chef de treabă, chinuit, tânjind parcă după

lumină. Zadarnic Bataille, edecul minei, se tot freca prieteneşte cu coastele şi îl muşca, a hârjoană, de gât, doar-doar i-o da şi lui un pic din resemnarea-i dobândită în zece ani de viaţă subpământeană. Mângâierile acestea îi adânceau melancolia, coama i se înfiora la destăinuirile prietenului îmbătrânit pe meleagurile beznei; şi, de câte ori se întâlneau şi nechezau amândoi, aveau aerul că se vaită, cel bătrân că e de atâta amar de vreme acolo, încât nu-şi mai amintea nimic din cealaltă viaţă, cel tânăr că n-o putea uita. În grajd, vecini de iesle, îşi duceau veacul cu capul în pământ, suflându-şi în nări, şoptindu-şi despre nestinsul lor vis al unei zile însorite, al priveliştilor de câmpie înverzită, al drumurilor albe, al dauritelor lumini, către zarea nesfârşită. Apoi, când Trompette, leoarcă de năduşeală, zăcea pe grămada de paie trăgând să moară, Bataille începuse să-l miroasă, deznădăjduit» cu sforăituri scurte, aducând a suspine. Îl simţea cum se răceşte, mina îi răpea cea din urmă bucurie ce-i mai rămăsese, acest prieten, căzut de sus, care adusese cu sine miresme de prospeţime ce-i mai aminteau de zilele tinereţii, când şi el zburda sub cerul liber. Şi îşi rupsese căpăstrul, atât de înspăimântat nechezase, când băgă de seamă că celălalt încremenise de-a binelea.

De altminteri, taica Mouque de opt zile atrăsese contramaistrului luarea-aminte. Dar cine se sinchisea, în asemenea împrejurări, de un cal bolnav? Domnilor acestora nu le plăcea deloc să mute de colo până colo caii. Dar acum nu aveau încotro, trebuia să-l scoată. În ajun, grăjdarul, împreună cu încă doi oameni, îşi petrecuse un ceas ca să-l lege pe Trompette. Fu înhămat Bataille, ca să-l care până la puţ. Bătrânul cal trăgea încet, târându-şi prietenul mort printr-o galerie atât de îngustă, încât era nevoit să se opintească, deşi astfel l-ar fi putut jupui; şi, sfârşit de oboseală, îşi clătină capul, ascultând îndelungul târşâit al acestei mase de carne aşteptate de parlagiu. În camera de

acces a orizontului, după ce fu deshămat, urmări cu posomorâta-i privire pregătirile de urcare, trupul îmbrâncit pe traverse, deasupra gropii puisardului, în plasa legată sub o colivie de ascensor. În sfârşit, încărcătorii dădură semnalul că soseşte carnea, iar el înălţă capul, ca să-i însoţească cu privirile călătoria, molcomă la început, înecându-se apoi îndată în beznă, înghiţit colo sus, pentru totdeauna, în hăul acela negru. Şi rămase cu gâtul întins, iar în tulburea-i amintire de dobitoc se reînfiripau pesemne unele rosturi, de colo sus, de pe pământ. Dar totul se sfârşise, prietenul lui nu va mai vedea nimic, şi el însuşi va fi tot aşa legat, ca o jalnică povară, când va fi să-l urce tot pe acolo. Picioarele-i prinseră a tremura, aerul slobod purces din câmpiile îndepărtate îl înăbuşea şi era ca beat când, greoi, se întoarse în grajd.

În incintă minerii rămaseră posomorâţi în faţa cadavrului lui Trompette. O femeie spuse încet:

— Şi totuşi cu omul alta-i socoteala: barem el coboară numai dacă vrea!

Dar un nou val de oameni sosea din colonie, iar Levaque, care mergea în frunte, urmat de nevastă-sa şi de Bouteloup, striga:

— La moarte cu belgienii! Afară cu străinii! La moarte, la moarte!

Se năpusteau cu toţii şi trebui ca Étienne să-i oprească. Se apropie de căpitan, un tânăr înalt şi subţirel, de-abia de douăzeci şi opt de ani, cu chipul îngrijorat, dar hotărât; şi îi arătă cum stau lucrurile, încercă să-l atragă de partea lor, iscodind simţămintele zugrăvite pe chipu-i de aceste cuvinte. Ce rost ar avea să rişte un masacru zadarnic? Dreptatea nu era oare de partea minerilor? Fraţi erau doar cu toţii, ar fi fost firesc să se înţeleagă. Când rosti cuvântul republică, ofiţerul tresări nervos. Păstrând o rigidă atitudine militărească, spuse deodată:

— Înapoi! Nu mă siliţi să-mi fac datoria!

De trei ori mai încercă Étienne să-i vorbească. În spatele lui, tovarăşii de lucru îşi pierdeau răbdarea. Umbla zvonul că domnul Hennebeau era în mină, iar oamenii spuneau că ar trebui să-l înşface de gât şi să-i dea drumul în puţ, ca să vadă dacă va putea să-şi taie singur cărbunele. Dar zvonul acesta nu avea niciun temei; nu se aflau acolo decât Négrel şi Dansaert, care, atât unul, cât şi celălalt, se arătară o clipă la o fereastră a sălii de recepţionare; contramaistrul se ţinea în urmă, cam plouat de când cu păţania de la Pierrona, în vreme ce inginerul îşi rotea curajos asupra mulţimii mărunţeii ochişori vioi, surâzând cu batjocoritoru-i dispreţ cu care învăluia oamenii şi lucrurile. Izbucniră huiduieli, şi ei pieriră de la fereastră. Iar în locul lor se văzu ivindu-se doar chipul blond al lui Suvarin. Tocmai el era de serviciu, şi nu-şi părăsise maşina nici o singură zi după ce începuse greva, fără a mai scoate o vorbă, adâncit, încet-încet, în acelaşi gând îndărătnic, al cărui ascuţiş de oţel scăpăra parcă în străfundul palizilor săi ochi.

— Înapoi! repetă cu toată tăria căpitanul. Nu avem ce vorbi; am ordin să apăr puţul, şi-l voi apăra... Şi nu daţi buzna peste oamenii mei dacă nu vreţi să-i pun să vă dea înapoi.

În ciuda glasului său hotărât, chipu-i, din pricina unei nelinişti crescânde, devenea tot mai palid la vederea valului de mineri ce sporea necontenit. Urma să fie schimbat la amiază; dar temându-se că nu va putea rezista până atunci, trimisese, cu puţin timp înainte, la Montsou un ucenic din mină ca să ceară întăriri.

Glasuri mânioase îi răspunseseră:

— La moarte cu străinii! La moarte cu lucrătorii belgieni! ... Vrem să fim stăpâni pe pământul nostru!

Étienne se dădu înapoi, foarte mâhnit. Zarurile fuseseră aruncate, nu-i mai rămânea decât să lupte şi să moară. Şi încetă de a li se mai împotrivi tovarăşilor săi de lucru, iar ceata înaintă, năpustindu-se până la mica trupă de pază.

Coloniile de mineri din vecinătate se goleau, aproape patru sute de oameni soseau în goană. Din piepturile tuturor izbucnea acelaşi urlet; Maheu şi Levaque strigau, furioşi, soldaţilor:

— Plecaţi de-aici! N-avem nimic cu voi, plecaţi de-aici!

— Ce vă băgaţi unde nu vă fierbe oala? spuse şi mama Maheu. Nu vă mai amestecaţi în treaba noastră şi lăsaţi-ne să ne-o facem singuri.

Şi, în urma ei, cumătră Levaque adăugă şi mai furioasă:

— Ce, nu cumva trebuie să vă înghiţim, ca să ne lăsaţi să trecem? înţelegeţi de vorbă, ştergeţi putina!

Până şi glasul piţigăiat al Lydiei, care, împreună cu Bébert, se vârâse acolo unde înghesuiala era mai mare, se auzi strigând ascuţit:

— Ia te uită ce mai găgăuţi de răcani!

La câţiva paşi, Catherine privea, asculta, cu aerul unui om năucit de aceste noi violenţe, în mijlocul cărora o adusese nenorocul. Oare nu-i fuseseră date destule suferinţe şi până acum? Cu ce păcătuise de se ţineau scai după ea nenorocirile? Nu mai departe decât în ajun încă nu pricepea nimic din furia grevei şi gândea că dacă ai în viaţă partea ta de palme, e de prisos să mai cauţi şi altceva; iar acum simţea zvâcnindu-i în inimă pornirea de ură, îşi amintea de toate câte le spusese altădată Étienne, în acele seri de veghe când stăteau de vorbă şi încerca să înţeleagă ce le spunea el acum ostaşilor. Le vorbea prieteneşte, aducându-le aminte că erau şi ei fii ai poporului şi că, prin urmare, drept ar fi să treacă de partea poporului, împotriva acelora care se înavuţeau de pe urma mizeriei lor.

Dar o zvâcnire se petrecu în mulţime, şi o femeie bătrână îşi făcu apariţia. Era mama Brûlé, înfricoşător de uscată, cu gâtul şi cu braţele în văzduh, venind în asemenea goană, încât fire din cenuşiu-i păr vâlvoi îi orbeau vederea.

— Ah, sunt şi eu aici cu voi... bâlbâi ea, cu sufletul la gură. Vândutul ăsta de Pierron, lua-l-ar dracu, m-a încuiat în

beci! Şi, fără a mai aştepta, se repezi la soldaţi, cu negru-i cer al gurii împroşcându-i cu înjurături: Liotă de ticăloşi, scursoare de puşlamale! Nu ştiţi decât să lingeţi tălpile celor mari şi n-aveţi curaj decât în faţa oamenilor obidiţi!

Atunci, ceilalţi îşi întovărăşiră glasurile cu al ei într-o ploaie de ocări. Unii mai strigau, totuşi: „Trăiască oştirea, la puţ cu căpitanul!” Dar curând toiul se contopi într-un singur vuiet: „Jos cu pantalonii roşii!” Aceşti oameni, care ascultaseră, fără să se clintească, cu chipurile împietrite şi mute, îndemnurile la înfrăţire, prieteneştile imbolduri de a trece de partea greviştilor, îşi păstraseră aceeaşi rece nepăsare şi sub ploaia de ocări abătută asupră-le. În spatele lor, căpitanul îşi scosese sabia din teacă. Şi cum gloata îi înghesuia din ce în ce, tot mai mult, ameninţând să-i strivească în zid, el le ordonă să ia armele în mâini, cu baionetele încrucişate. Soldaţii se supuseră, şi un îndoit şir de ascuţişuri de oţel se zburliră către piepturile greviştilor.

— Ah, ticăloşii! urlă mama Brûlé, dându-se înapoi.

Dar se şi întoarseră cu toţii, dând iarăşi năvală, într-o asmuţită pornire de a înfrunta moartea. Se năpusteau femeile, mama Maheu şi cumătră Levaque urlau:

— Omorâţi-ne, haideţi, omorâţi-ne! Noi cerem dreptul nostru!

Levaque, gata să se taie, înşfăcase, cu amândouă mâinile, un snop de baionete, trei la număr, pe care le smucea, trăgându-le spre el, ca să le smulgă din încleştare; şi le sucea, într-o parte şi în alta, cu înteţită putere a mâniei, în vreme ce Bouteloup, mai la o parte, necăjit că îşi urmase prietenul, îl privea liniştit cum se zbate.

— Haideţi, poftim, repeta Maheu, să vă văd dacă aveţi inimă!

Şi îşi desfăcu surtucul, îşi dădu în lături cămaşa, înfăţişându-şi pieptul gol, carnea păroasă tatuată de cărbune. Se năpustea spre vârfurile baionetelor, silindu-le să se tragă înapoi, cumplit în neînfricata-i cutezanţă. Un

tăiş îi împunsese pieptul, şi, ca nebun, se silea din răsputeri să i se înfigă şi mai adânc, ca să-şi audă trosnetul coastelor.

— Vă e frică, laşilor!... Mai sunt încă zece mii în spatele nostru. Da, pe noi n-aveţi decât să ne ucideţi, vă mai rămân alţi zece mii pe care să-i ucideţi.

Situaţia ostaşilor devenea critică, deoarece primiseră ordinul sever de a nu folosi armele decât atunci când lucrurile vor fi ajuns la capăt. Şi cum să-i împiedice pe aceşti turbaţi să se străpungă singuri? Pe de altă parte, locul se micşora, iar ei se găseau acum îngrămădiţi în zid, fără putinţă de-a, se mai retrage. Micul lor detaşament, doar o mână de oameni, ţinea totuşi piept cu destulă tărie năvalei crescânde a minerilor şi executa cu sânge rece scurtele ordine date de căpitan. Acesta, cu ochii limpezi, cu buzele strânse de încordare, nu avea decât o singură temere, aceea de a nu-şi vedea cumva oamenii pierzându-şi răbdarea sub ploaia de înjurături. Unui tânăr sergent, o namilă deşălată, ai cărui răzleţi ţepi de mustaţă se zbârleau, i se şi băteau pleoapele într-un chip neliniştitor. Lângă el, un bătrân galonat, cu pielea tăbăcită în douăzeci de campanii, pălise când îşi văzuse baioneta răsucită ca un fir de pai. Un altul, recrut fără îndoială, mirosind încă a ogor, roşea până în vârful urechilor de fiecare dată când auzea spunându-i-se puşlama şi ticălos. Şi violenţele nu mai conteneau, ca şi pumnii ridicaţi, cuvintele îngrozitoare, învinuirile şi ameninţările zvârlite cu duiumul în obraz. Şi era nevoie de toată puterea disciplinei ca oamenii să nu-şi iasă dintr-ale lor, rămânând aşa, cu chipurile rigide, în trufaşa şi trista împietrire a disciplinei militare.

O ciocnire păru de neînlăturat când, din spatele soldaţilor, fu văzut ivindu-se contramaistrul Richomme, cu capu-i alb de jandarm blajin, tulburat de emoţie. Vorbi foarte tare:

— Ei, fir-ar afurisit să fie, la urma urmelor toată treaba asta e o prostie! Nu trebuie să lăsăm să se întâmple

asemenea dobitocii! Şi se repezi între baionete şi mineri. Prieteni, ascultaţi-mă. Ştiţi foarte bine că sunt un vechi lucrător şi că o clipă n-am încetat să fiu dintr-ai voştri. Ei bine, pe legea mea, vă făgăduiesc că dacă nu vi se va face dreptate, apoi atunci eu, cu gura mea, am să-i fac pe şefi de trei parale... Dar lucrurile au ajuns prea departe şi nu e de niciun folos să-i împroşcaţi cu vorbe de ocară pe aceşti oameni de treabă şi să alergaţi cu tot dinadinsul după un plumb în burtă.

Îl ascultau, şovăiau. Sus la fereastră se ivi iarăşi, din nefericire, profilul ascuţit al micului Négrel. Acesta se temea să nu fie învinuit că a trimis un contramaistru în loc să se ducă şi să-i înfrunte singur; şi încercă să vorbească. Dar glasul i se înecă în toiul unui vuiet atât de cumplit, încât fu nevoit să părăsească din nou fereastra, după ce dădu doar din umeri. Din clipa aceea degeaba le mai vorbi Richomme în numele său, rugându-i, degeaba le tot spunea că lucrurile trebuie să se petreacă la fel ca între prieteni; îl respingeau, îl bănuiau. Dar el se înverşună şi rămase în mijlocul lor.

— Ei, afurisenia dracului! N-au decât să-mi crape capul ca şi vouă, nu vă las singuri în halul ăsta de sminteală în care sunteţi.

Étienne, pe care bătrânul contramaistru îl ruga să-l ajute în încercarea sa de a-i face să înţeleagă, făcu un gest de neputinţă. Era prea târziu: numărul oamenilor crescuse până acum la mai bine de cinci sute. Şi nu se găseau printre ei numai turbaţi, care veniseră să-i alunge pe lucrătorii belgieni; unii, curioşi, se opriseră aşa, să vadă şi ei ce se întâmplă, iar alţii, poznaşi, făceau mare haz de toată bătălia. Din mijlocul unui grup, la oarecare depărtare, Zacharie şi Philomène priveau ca la teatru, atât de paşnici, încât îşi luaseră cu ei şi copiii, pe Achille şi pe Désirée. Un nou val de oameni sosea de la Réquillart, şi printre ei se aflau Mouquet şi Mouquette; el, de îndată, se duse rânjind

şi-l bătu pe umeri pe prietenul său Zacharie, în vreme ce ea, foarte înfierbântată, alerga în primele rânduri, ale celor mai bezmetici.

Între timp căpitanul îşi întorcea ochii din minut în minut către drumul spre Montsou. Întăririle pe care le ceruse nu soseau, iar cei şaizeci de ostaşi pe care-i avea nu mai puteau ţine piept. În cele din urmă îi veni în gând să zguduie închipuirea gloatei şi dădu ordin să se încarce armele în faţa lor. Ostaşii executară ordinul, dar iureşului crescând i se adăugară zeflemeli şi vorbe de batjocură:

— Na-ţi-o bună! Neisprăviţilor ăstora le arde să tragă la ţintă! rânjeau femeile, mama Brûlé, cumătră Levaque şi altele.

Mama Maheu, cu pieptul acoperit de trupşorul Estellei, care se trezise din somn şi plângea, se apropie într-atâta, încât sergentul o întrebă ce căuta acolo cu bietul plod în braţe.

— Ce te priveşte pe tine? răspunse ea. Trage, dacă-ţi dă mâna!

Bărbaţii clătinau din cap a dispreţ. Nimeni nu credea că s-ar fi putut trage în ei.

— N-au gloanţe în cartuşe, zise Levaque.

— Da ce suntem noi, barbari? strigă Maheu. Ei, drace, nu se trage în francezi!

Alţii tot spuneau, întruna, că, după ce făcuseră războiul din Crimeea, nu se mai speriau de gloanţe. Şi cu toţii continuau să se năpustească spre puştile aţintite. Dacă, în această clipă, armele s-ar fi descărcat, mulţimea ar fi fost secerată.

Chiar în primul rând, Mouquettei i se tăia răsuflarea de furie la gândul că nişte soldaţi voiau să tragă în femei. Îi împroşca cu toate porcăriile pe care le ştia, şi nu mai avea la îndemână înjurături destul de urâte, când deodată, nemaiavând decât această ucigătoare ocară s-o azvârle ostaşilor în obraz, îşi arătă dosul. Cu amândouă mâinile îşi

ridică poalele, zvâcni în afară coapsele, îşi bulbucă uriaşa minge.

— Iaca, na-vă şi vouă! Măcar că e prea curat pentru voi, adunătură de scursori!

Se lăsa pe vine, sărea în sus, se răsucea încoace şi încolo, ca nu cumva să fie nedreaptă cu vreunul dintre ei; o lua de la capăt, după fiecare zvâcnire cu care-i miluia.

— Iaca şi pentru don căpitan, iaca şi pentru don sergent, iaca şi pentru ostaşi!…

Se stârni o vijelie de hohote de râs. Bébert şi Lydie făceau haz de se strâmbau. Până şi Étienne, în ciuda întunecatei sale presimţiri, se arătă bucuros la înfăţişarea acestei insultătoare goliciuni. Cu toţii – poznaşii, deopotrivă cu cei ce clocoteau de furie – îi huiduiau acum pe soldaţi, ca şi cum i-ar fi văzut mânjiţi de această scârnavă împroşcare. Şi numai Catherine, deoparte, în picioare pe nişte lemne vechi, rămase mută, cu sângele năvălindu-i în obraz, cotropită de această ură căreia îi simţise, cutreierătoare, dogoarea.

Dar se iscă o încăierare. Căpitanul, pentru a-şi mai potoli oamenii asmuţiţi, se hotărî să facă prizonieri. Dintr-o smucitură, Mouquette scăpă, zvârlindu-se între picioarele greviştilor. Trei mineri, Levaque împreună cu alţi doi, fură înşfăcaţi din grămada celor mai îndârjiţi şi băgaţi sub pază în fundul camerei contramaiştrilor. De sus, Négrel şi Dansaert îi strigau căpitanului să intre înăuntru şi să se zăvorască împreună cu ei. El însă refuză, simţind că aceste clădiri, cu uşi fără broaşte, vor fi luate cu asalt şi că el va păţi ruşinea de a fi dezarmat. Micul său detaşament începuse să şi dea semne de nerăbdare: nu se puteau împăca cu gândul de a fugi în faţa acestor nenorociţi, încălţaţi cu saboţi. Cei şaizeci de ostaşi, îngrămădiţi în zid, cu armele încărcate, înfruntară din nou gloata şi o împinseră înapoi.

Urmă întâi o retragere şi o adâncă tăcere. Greviştii

rămaseră uluiţi în faţa acestei manifestări a forţei. Apoi izbucniră iar strigăte, cerură prizonierii şi imediata lor punere în libertate. Unii spuneau că, acolo înăuntru, cei trei prinşi erau schingiuiţi. Şi, fără să fi pus ceva la cale, împreună, mânaţi de acelaşi avânt, împinşi de aceeaşi sete de răzbunare, se repeziră cu toţii spre grămada de cărămizi din apropiere, nişte cărămizi făcute din argila ce se găsea chiar în acel teren şi care se ardeau pe loc. Copiii le cărau, una câte una, femeile le adunau în poalele rochilor. După scurtă vreme, fiecare avea la picioarele sale muniţii, astfel încât bătălia cu pietre începu.

Mama Brûlé, înfiptă în faţa lor, începu cea dintâi. Spărgea cărămizile pe genunchiul ei uscat, iar cu amândouă mâinile, şi cu dreapta şi cu stânga, zvârlea cele două bucăţi. Cumătră Levaque îşi smucea braţele din încheieturi, atât de umflată şi de fleşcăită, încât trebui să se apropie de ţintă ca să nimerească cum trebuia, şi aceasta în ciuda rugăminţilor lui Bouteloup, care o trăgea înapoi, nădăjduind că o va lua de acolo, acum când bărbatul ei era închis. Cu toatele se îmboldeau una pe alta; Mouquette, înciudată că se umplea de sânge spărgând cărămizile pe şoldurile ei prea grase, prefera să, le arunce, aşa cum erau, întregi. Până şi ştrengarii de copii intraseră în rândurile luptătorilor; Bébert o învăţa, pe Lydie cum să zvârle cărămizile, pe sub cot, de jos în sus. Şi se porni grindina, o ploaie de mari bulgări de piatră, ale căror lovituri se auzeau, înăbuşite. Şi, deodată, în mijlocul acestor făpturi în prada furiei, se ivi Catherine, cu pumnii, în văzduh, agitând şi ea jumătăţi de cărămidă, pe care le zvârlea, cu toată puterea micilor ei braţe. Nu ar fi putut spune de ce, dar simţea că se înăbuşă şi o apucase o poftă nebună să distrugă totul în jurul ei. Oare nu se va isprăvi odată cu această afurisită viaţă plină de nenorociri? Se abătuseră destule necazuri asupră-i, era sătulă să tot fie bătută şi izgonită de omul ei, silită să se bălăcească mereu, ca un câine de pripas, prin noroaiele uliţelor, fără să-i poată

cere măcar o farfurie de ciorbă tatălui ei, gata şi el să se stingă de foame. Niciodată lucrurile n-au mers bine, ci, dimpotrivă, de râpă se duceau toate, de când se pomenise pe lume; şi ea spărgea întruna cărămizi, pe care le arunca înainte-i, împinsă doar de gândul de a mătura tot ce-i ieşea în cale, cu ochii atât de orbiţi de sânge, încât nu mai vedea nici măcar cui îi zdrobea capul.

Étienne, care rămăsese în faţa soldaţilor, fusese cât pe-aci să se aleagă cu ţeasta spartă. I se umflase urechea; se întoarse şi tresări, înţelegând că din mâinile înfierbântate ale Catherinei pornise cărămida; şi, înfruntând primejdia de a fi ucis, rămase locului, privind-o înmărmurit. Dar şi mulţi alţii rămăseseră acolo, aşa, în neştire, cu mâinile bălăngănind de-a lungul trupului, pasionaţi de bătălia ce se desfăşura. Mouquet aprecia loviturile ca şi cum ar fi luat parte la un joc de tragere la ţintă: „Aha, ăsta a nimerit-o la ţanc! Ăstălalt n-a avut noroc!” Făcea mare haz, îi dădea coate lui Zacharie, care se certa cu Philomène, pentru că el îi cârpise pe Achille şi pe Désirée, nevrând să-i ia în spinare ca să vadă şi ei ce se petrece. Se opriseră mulţi trecători, îngrămădindu-se de-a lungul drumului, ca să privească de la distanţă. Şi, în creştetul povârnişului, la intrarea în colonie, tocmai se ivise, târându-se sprijinit într-un toiag, taica Bonnemort, ţeapăn acum şi drept, profilându-se pe fila cerului ruginiu.

De la aruncarea celor dintâi cărămizi, contramaistrul Richomme se şi înfipsese din nou între soldaţi şi mineri. Îi ruga pe unii, îi îndemna pe ceilalţi, nepăsător în faţa primejdiei, atât de deznădăjduit, încât lacrimi grele i se prelingeau din ochi. Înecate în urletele mulţimii, vorbele nu i se desluşeau; i se vedeau doar stufoasele mustăţi cenuşii tremurând.

Dar grindina de cărămizi deveni şi mai deasă, bărbaţii le zvârleau şi ei, după pilda femeilor.

Atunci mama Maheu îşi dădu seama că Maheu rămăsese

în urmă. Stătea cu mâinile goale şi fruntea îi era întunecată.

— Ia spune, ce ai? strigă ea. Ce, eşti laş? Vrei să-ţi laşi tovarăşii de lucru să fie târâţi în închisoare? Ah, dacă n-aş avea copilul ăsta cu mine, ai vedea ce-aş face!

Estelle, care i se agăţase de gât, urlând, o împiedica să se alăture mamei Brûlé şi celorlalte femei. Şi cum bărbatul ei părea că n-o aude, izbi cu piciorul în nişte cărămizi, pe care i le zvârli jos, la picioare.

— Ei, fir-ar al dracului! Haide, pune şi tu mâna pe cărămizi! Sau vrei să te scuip între ochi, în faţa lumii, ca să prinzi curaj?

Cu sângele năvălindu-i din nou în obraz, începu şi el să spargă cărămizi şi să le arunce. Ea îl asurzea, îl zăpăcea, îi urla în spate îndemnuri la moarte, înăbuşind fetiţa, atât de tare o strângea la piept cu braţele-i crispate; iar el înainta întruna şi se pomeni în faţa ţevilor de puşcă.

Sub această ploaie de pietre, micul detaşament nu se mai vedea. Spre norocul ostaşilor, ele nimereau prea sus, ciuruind zidul. Ce aveau de făcut? Gândul de a pleca, de a întoarce faţa de la vrăjmaş, îmbujoră, o clipă, palidul obraz al căpitanului; dar nici măcar rut mai era cu putinţă, căci i-ar fi ciopârţit la cea dintâi mişcare. O cărămidă tocmai îi rupsese cozorocul chipiului, picături de sânge i se prelingeau de pe frunte. Mai mulţi dintre oamenii săi erau răniţi, *şi* căpitanul îi simţi că îşi ieşiseră din fire, sub nestăvilitul imbold; al instinctului de apărare, care pune capăt oricărei deprinderi de supunere faţă de superiori. Sergentului îi scăpase o înjurătură. Avea umărul stâng aproape smuls din încheietură, carnea îi fusese strivită de o lovitură surdă, ca a unui bătător izbind rufe. Zdrelit de două ori, recrutul se alesese cu degetul cel mare strivit şi cu o rană, care-l ustura, la genunchiul drept; se vor mai lăsa, oare, multă vreme hărţuiţi în halul ăsta? O piatră ricoşând şi lovindu-l sub burtă pe bătrânul galonat, acesta se înverzi la faţă, arma îi şovăi în mână, aproape s-o scape. De trei ori

căpitanul fu cât pe-aci să ordone foc. O spaimă îl înăbuşea. Într-o luptă lăuntrică de câteva secunde, lungă cât un veac, se înfruntară, ciocnindu-se între ele; toate ideile sale, simţul datoriei, toate credinţele de om şi de ostaş. Ploaia de cărămizi se înteţi, el tocmai deschidea gura ca să strige: „Foc!”, când puştile porniră singure, trei focuri la început, apoi cinci, apoi o salvă ca de grindină, apoi un singur glonte bubuind după un lung răstimp, în adânca tăcere.

Încremeniră cu toţii. Ostaşii trăseseră, gloata, cu gura căscată, rămăsese stană de piatră, neputându-şi crede urechilor. Dar izbucniră strigăte sfâşietoare, în vreme ce goarna suna încetarea focului. Şi urmă iureşul unei panici bezmetice, rostogolul unei turme hăituite de gloanţe, o capie goană omenească prin noroi. Bébert şi Lydie căzuseră unul peste altul, la primele trei împuşcături, fetiţa lovită în cap, băieţelul străpuns de plumb sub umărul stâng. Lydie, fulgerată, nici nu mai clintea. Dar el, mişcând încă, o înşfăcase cu amândouă braţele, în zvârcolirile agoniei, ca şi cum ar fi vrut s-o redobândească, aşa cum şi-o însuşise în fundul acelei întunecate tainiţe în care îşi petrecuseră, împreună, cea din urmă noapte a vieţii lor. Iar Jeanlin, care în cele din urmă sosea şi el, umflat de somn, din Réquillart, ţopăind prin fumăraie, îl văzu tocmai strângându-i la piept mititica sa femeie şi dându-şi sufletul.

Celelalte cinci focuri culcaseră la pământ pe mama Brûlé şi pe contramaistrul Richomme. Străpuns de-un glonte în spinare, în clipa în care se ruga fierbinte de tovarăşii săi de lucru, se prăbuşi în genunchi; şi, lăsat pe o rână, horcăia în ţărână, cu ochii sticlind încă de lacrimile plânse. Bătrâna, cu pieptul spintecat, fu abătută la pământ, ţeapănă din creştet până în tălpi, trosnind ca o cracă de lemn uscată şi bâiguindu-şi cea din urmă înjurătură, înecată în gâlgâirea sângelui.

În momentul acela salva întregului pluton mătura pământul, secerând la o sută de paşi cetele de curioşi care

făceau haz de bătălie: Un glonte străpunse gura lui Mouquet, rostogolindu-l, trăsnit; la picioarele lui Zacharie şi ale Philomènei, ai căror ţânci fură amândoi acoperiţi cu stropi de purpură. În aceeaşi clipă, Mouquettei două gloanţe îi ciuruiră pântecele. Ea văzuse ostaşii cu arma la ochi, ţintind, şi, ca o fată cu inima bună ce era, se repezise în neştire în faţa Catherinei, strigându-i să se ferească; din pieptu-i izbucni un urlet cumplit, se răsturnă pe coapse, rostogolită de zguduire. Étienne se repezi, voi s-o ridice, s-o ia de acolo, dar cu un gest ea îi dădu a înţelege că totul se sfârşise. Apoi horcăi, fără a i se şterge de pe buze surâsul cu care-i învăluia pe amândoi, ca şi cum ar fi fost fericită văzându-i împreună, în această clipă în care ea pleca pentru totdeauna.

Totul părea a se fi sfârşit, vijelia bubuiturilor se pierduse în depărtare, până către faţadele caselor din colonie, când cel din urmă foc, întârziat, porni stingher.

Maheu, lovit drept în inimă, se răsuci în juru-i, prăbuşindu-se cu faţa la pământ, într-o băltoacă de apă, înnegrită de cărbune.

Năucită, mama Maheu se aplecă asupră-i:

— Haide, dragul meu, ridică-te. Nu-i aşa că nu e nimic?

Stingherită de Estelle, o luă la subsuoară, pentru a putea, cu mâna rămasă liberă, să întoarcă capul lui Maheu cu faţa în sus.

— Haide, vorbeşte! Unde te doare?

Din ochi îi pierise lumina, în vreme ce din gură îi izbucneau bale înspumate de sânge. Înţelese că Maheu era mort. Atunci, căzută în noroi, ţinând fetiţa sub braţ, ca pe un pachet, privi cu o rătăcită căutătură către omul ei.

Mina era liberă. Cu un gest nervos, căpitanul îşi scoase chipiul sfârtecat de o piatră, apoi şi-l puse la loc, şi palid îşi păstra mai departe atitudinea rigidă, în faţa dezastrului propriei sale vieţi, în vreme ce oamenii săi, în tăcere, îşi reîncărcau armele. Se zăriră, la fereastra sălii de

recepţionare, chipurile înspăimântate ale lui Négrel şi Dansaert. În spatele lor era Suvarin, cu fruntea brăzdată de o cută adâncă, ca şi cum ascuţişul ideii sale fixe s-ar fi înfipt acolo, ameninţător. De partea cealaltă, către marginile colinei, bătrânul Bonnemort nu se clintise din loc, sprijinindu-se cu o mână în toiag, făcându-şi cu cealaltă streaşină la ochi, ca să vadă mai bine, colo jos, măcelul abătut asupra alor săi. Răniţii urlau, morţii, aşa cum căzuseră, înfăţişându-se ca ţepene făpturi frânte, se răceau, în noroiul apos al dezgheţului, înnămoliţi, ici-colo, printre petele de cernează ale cărbunelui, ce răzbeau sub mânjitele fâşii de zăpadă. Şi printre aceste cadavre omeneşti, arătând foarte mărunţi la trup şi ca vai de lume, uscaţi de mizerie, zăcea hoitul lui Trompette, un neînsufleţit morman de carne, monstruos şi jalnic.

Étienne nu fusese ucis. Aştepta neclintit lângă Catherine, prăbuşită de oboseală şi de spaimă, când un glas răsunător îl făcu să tresară. Era abatele Ranvier, care se întorcea de la slujbă şi care, cu amândouă braţele în văzduh, invoca cu o profetică înflăcărare, abaterea mâniei cereşti asupra ucigaşilor. Vestea sosirea erei de dreptate, apropiata nimicire a burgheziei prin puterea focului ceresc, pentru că. pusese vârf nelegiuirilor ei cu această înecare în sânge a muncitorilor şi a dezmoşteniţilor soartei,

PARTEA A ŞAPTEA

1

Împuşcăturile din Montsou răzbubuiseră până la Paris, cu un formidabil ecou. De patru zile, toate ziarele opoziţiei îşi manifestau indignarea, povestind, în prima pagină, fapte cumplite: douăzeci şi cinci de răniţi, paisprezece morţi, dintre care doi copii şi trei femei; şi apoi mai erau şi cei arestaţi. Levaque devenise un fel de erou şi i se atribuia, cu prilejul anchetei pe care o făcuse judecătorul de instrucţie, un răspuns de o antică măreţie. Trupul imperiului, atins în plin de aceste câteva gloanţe, păstra, în aparenţă, calmul atotputerniciei, fără ca el însuşi să-şi fi dat seama de gravitatea rănii suferite. Fusese doar o simplă ciocnire regretabilă, o întâmplare pierdută, undeva departe, într-un ţinut negru, foarte îndepărtat de străzile Parisului, care constituiau opinia publică. Întâmplarea va fi, curând, dată uitării, compania primise dispoziţia oficială de a muşamaliza întreaga afacere şi de a pune capăt acestei greve, a cărei supărătoare prelungire devenea o primejdie socială.

De aceea, în dimineaţa zilei de miercuri, fură văzuţi, sosind în Montsou, trei dintre administratorii Regiei. Micul orăşel, care nu îndrăznise până în acea clipă să se bucure

de masacru, cu inima încă bolnavă, respiră fericit că se putea simţi, în sfârşit, salvat. Vremea tocmai se îndreptase, ieşise un soare luminos, era una dintre acele însorite zile de început de februarie, a căror blândă căldură face să zvâcnească mugurii din vârful liliecilor. Toate obloanele de la ferestrele Regiei fură date în lături, vasta clădire părea că renaşte; plecau, de acolo, cele mai îmbucurătoare zvonuri, se spunea că aceşti domni, nespus de mâhniţi de catastrofă, sosiseră acolo pentru a deschide braţele părinteşti rătăciţilor din coloniile de mineri. Acum, când nenorocirea fusese deja abătută asupra lor, şi fără îndoială, mult mai greu decât ar fi vrut stăpânii, aceştia începeau să se şi întreacă în îndeletnicirea de salvatori, decretând măsuri tardive şi cum nu se poate mai bune. Întâi, concediară lucrătorii belgieni, cu un mare tărăboi în jurul acestei însemnate concesii făcute propriilor lor muncitori. Apoi, puseră capăt ocupaţiei militare a minelor, pe care greviştii striviţi nu le mai ameninţau. Ba chiar tot ei fură aceia care obţinură stingerea oricărei cercetări cu privire la dispariţia santinelei din Voreux: fusese scormonit întregul ţinut şi, negăsindu-se nici puşca, nici cadavrul, se luase hotărârea ca ostaşul să fie dat dezertor, deşi exista bănuiala că la mijloc fusese o crimă. Şi, astfel, în toate privinţele, se străduiră să minimalizeze gravitatea evenimentelor întâmplate, tremurând de frica zilei de mâine, socotind că ar fi primejdios să recunoască irezistibila putere a sălbăticiei unei mulţimi scăpate din frâu, luând-o razna printre şubredele orânduiri ale vechii lumi. Şi, de altminteri, opera aceasta de împăciuire nu-i împiedica deloc să ducă la bun sfârşit treburile pur administrative, căci Deneulin fusese văzut întorcându-se de la Regie, unde se întâlnise cu domnul Hennebeau. Discuţiile pentru cumpărarea minei Vandame continuau şi se vorbea ca despre un lucru sigur că Deneulin va accepta oferta acestor domni.

Dar ceea ce răscoli ţinutul în chip cu totul neobişnuit, fu puzderia de afişe galbene, lipite pe ziduri din ordinul administraţiei. Puteau fi citite aceste rânduri, scrise cu slove de-o şchioapă: „Lucrători din Montsou, noi nu vrem ca rătăcirea, ale cărei triste urmări le-aţi văzut zilele trecute, să lovească în mijloacele de existenţă ale lucrătorilor cuminţi şi supuşi. Vom redeschide, aşadar, luni dimineaţa toate minele şi, odată lucrul reluat, vom cerceta cu grijă şi bunăvoinţă cazurile care ar necesita vreo îmbunătăţire. Vom face, în sfârşit, tot ceea ce va fi drept şi ne va sta în putinţă să facem.” Într-o singură dimineaţă, cei zece mii de mineri defilară în faţa acestor afişe. Niciunul dintre ei nu scotea o vorbă, mulţi dădeau din cap, iar alţii treceau mai departe, cu mersul tărăgănat, fără a li se clinti măcar o cută pe chipul lor împietrit.

Până în acel moment colonia celor „două sute patruzeci”se îndărătnicise într-o rezistenţă înverşunată. Părea că sângele prietenilor ce înroşise noroiul minei li se pusese celorlalţi de-a curmezişul drumului. Coborâseră la muncă doar vreo zece: Pierron şi alte caiafe de teapa lui, care erau văzuţi ieşind şi intrând, cu mutrele întunecate, fără a face vreun gest sau a rosti vreo ameninţare. De aceea, afişul lipit pe zidul bisericii fu întâmpinat cu o mută neîncredere. Nu se pomenea nimic în el despre cărţuliile înapoiate: oare compania nu voia să-i mai primească pe cei concediaţi? Şi teama de pedepse, gândul frăţesc de a protesta împotriva concedierii celor mai compromişi, îi făcea pe toţi să mai reziste încă, ceva le dădea de bănuit, vor vedea ei mai târziu şi se vor reîntoarce în mină când aceşti domni vor voi să vorbească deschis. O tăcere apăsătoare domnea prin scundele căsuţe; foamea însăşi nu mai însemna nimic, puteau muri cu toţii, de vreme ce năprasnica moarte trecuse, secerând, peste acoperişurile cocioabelor lor.

Dar mai ales una, printre celelalte, casa familiei Maheu,

rămăsese întunecată şi mută, în adânca tristeţe a doliului ei. De când îşi însoţise bărbatul spre cimitir, mama Maheu nu-şi mai descleşta dinţii. După bătălie, îl lăsase pe Étienne s-o aducă acasă pe Catherine, plină de noroi şi pe jumătate moartă; şi, pe când o dezbrăca, în faţa tânărului, ca s-o culce, îi trecuse prin minte, o clipă, gândul că şi fiică-sa se alesese cu un glonte în burtă, căci se vedeau pe cămaşă pete mari de sânge. Dar ea înţelese curând: erau şiroaiele de sânge ale pubertăţii, care izbucniseră, în cele din urmă, în zguduirile prin care trecuse în această cumplită zi. Ah, frumos plocon şi rana asta! Un dar căzut din cer, să poţi face copii, ca să aibă jandarmii ce împuşca! Şi nu-i spunea Catherinei niciun cuvânt, după cum nu-i vorbea nici lui Étienne. Acesta se culca cu Jeanlin, înfruntând chiar primejdia de a fi arestat, fiind cuprins de o atât de cumplită silă numai la gândul de a se reîntoarce în bezna Réquillartului, încât prefera închisoarea; simţea un fior, oroarea de întuneric, după toate aceste morţi, teama nemărturisită de micul soldat, care dormea colo jos, sub stânca prăbuşită. De altminteri, se gândea la închisoare ca la un refugiu, în tulburarea înfrângerii suferite; dar nici nu se ocupau de el, îşi petrecea, tânjind, întunecate ceasuri, nemaiştiind cum să-şi obosească trupul. Uneori, însă, mama Maheu îi privea pe amândoi, şi pe el şi pe Catherine ca şi cum, înciudată, ar fi vrut să-i întrebe ce căutau în casa ei.

Din nou sforăiau cu toţii, claie peste grămadă; taica Bonnemort se culca în fostul pat al celor doi ţânci, care dormeau cu Catherine de când biata Alzire nu-şi mai îndesa cocoaşa între coastele soră-sii mai mari. Mai ales când se făcea vremea culcării îşi dădea seama mama Maheu de golul din casă, simţind patu-i rece, prea larg acum. Zadarnic o lua pe Estelle ca să umple golul, ea nu-l înlocuia pe Maheu; şi plângea, pe înfundate, ceasuri întregi. Apoi zilele începură să se scurgă iarăşi, ca şi mai înainte: mereu

fără un codru de pâine şi fără ca măcar să aibă norocul de a crăpa odată pentru totdeauna; mai găseau câte ceva, pe la unii şi pe la alţii, şi tocmai acesta era răul, căci aşa îşi prelungea agonia. Aceeaşi neschimbată existentă, doar omul ei nu mai era.

În după-amiaza celei de a cincea zile, Étienne, pe care vederea acestei femei tăcute îl mâhnea, ieşi din casă şi o porni agale, de-a lungul străzii pietruite a coloniei. Lipsa oricărei ocupaţii îl apăsa, împingându-l să se plimbe întruna, cu braţele bălăngănindu-i în neştire, cu capul în pământ, chinuit de acelaşi gând. Tropăia aşa de vreo jumătate de ceas, când, tocmai în clipa în care nelinişstea i se înteţise, se simţi privit de tovarăşii săi de lucru, care ieşiseră în prag să-l vadă. Bruma de popularitate ce-i mai rămăsese, se dusese şi ea, spulberată de vijelia acelei grindine de gloanţe; pe unde trecea nu mai întâlnea decât priviri care-l urmăreau. Când înălţă capul, văzu oameni ameninţători şi femei care dădeau la o parte perdeluţele de la ferestre; şi, sub puterea învinuirii încă mute, sub clocotul mâniei stăpânite a acestor ochi mari, pe care foamea şi lacrimile îi căscaseră şi mai tare, se simţi atât de fâstâcit, încât nici nu mai ştia pe unde calcă. În urmă-i, surda dojană se înteţea întruna. Fu cuprins de o asemenea teamă să nu audă ieşind întreaga colonie ca să-şi urle, în faţă-i, mizeria, încât se întoarse acasă străbătut de un fior.

Dar scena care-l aştepta în casa mamei Maheu sfârşi prin a-l doborî. Bătrânul Bonnemort era lângă soba rece, înţepenit pe scaunul său, de când, în ziua măcelului, doi vecini îl găsiseră întins pe jos, cu toiagul sfărâmat în bucăţi, abătut la pământ ca un bătrân copac lovit de trăsnet. Şi, în vreme ce Lénore şi Henri, pentru a-şi păcăli foamea, mai răzuiau cu un zgomot asurzitor o veche cratiţă, în care în ajun fiersese nişte varză, mama Maheu, în picioare, dreaptă, după ce o pusese pe Estelle pe masă, îi spunea Catherinei, arătându-i pumnul:

— Ei, fir-ar al dracului, ce-ai spus? Ia mai spune o dată!

Catherine îi împărtăşise intenţia de a se reîntoarce la lucru în Voreux. Gândul de a nu-şi agonisi o bucată de pâine, de a trăi astfel, pe spinarea maică-sii, o viaţă de dobitoc împovărător şi de prisos, îi devenea, pe zi ce trecea, tot mai de nesuferit; şi dacă nu s-ar fi temut că Chaval o s-o ia la bătaie, ar fi coborât în mină chiar de marţi, începu din nou, bâiguind:

— Dar ce vrei să fac? Nu se poate trăi fără să munceşti. Aşa, am avea măcar pâine.

Mama Maheu îi curmă vorba:

— Ascultă aici, pe cel dintâi dintre voi care se va duce la lucru o să-l strâng de gât... Ah, ar fi prea din cale-afară să-i mai exploateze şi pe copii, după ce le-au omorât tatăl! E prea de tot! Primesc mai curând să vă văd pe toţi vârâţi între patru scânduri, ca şi pe ăl de s-a şi dus dintre noi.

Şi, furioasă, tăcerea-i îndelung mocnită izbucni într-o vijelie de vorbe. Mare plocon o să-i aducă Catherine! De-abia un franc şi jumătate, la care s-ar mai putea adăuga încă un franc, şi asta numai dacă şefii ar binevoi să-i găsească vreo treabă şi banditului ăstuia de Jeanlin. Cu totul, doi franci şi jumătate, cu care să hrăneşti şapte guri! Ţâncii nu erau buni decât să înghită fiertura. Cât despre tata-mare, pesemne că în cădere i se rupsese ceva în creier, căci părea prostit de-a binelea, dacă nu cumva s-o fi smintit când a văzut ostaşii trăgând în tovarăşii săi de lucru.

— Nu-i aşa, tată? Au izbutit să te doboare. Degeaba mai ai pumnii ăştia tari, eşti sfârşit!

Taica Bonnemort o privea cu ochii stinşi, fără să înţeleagă. Ceasuri întregi rămânea cu privirea fixă. Îi mai rămăsese doar atâta minte cât să scuipe într-o farfurioară cu cenuşă, pusă lângă el ca să nu facă murdărie.

— Nici măcar nu i-au reglementat pensia, urmă ea, şi sigură sunt că, cunoscându-ne ideile, nici n-au să i-o mai

dea... Nu, nu, vă spun că e prea din cale-afară cu oamenii ăştia, buni doar de piază rea!

— Bine, îndrăzni Catherine, dar în afişul lor ne făgăduiesc...

— Lasă-mă-n pace cu afişul asta al lor!... Nimic decât momeală, cu care să ne înhaţe şi să ne înghită. Acum n-au decât să tacă şi pe mieluşeii, după ce ne-au găurit cu gloanţele...

— Dar, mamă, unde o să ne ducem? Desigur că n-au să ne mai rabde nici în casele lor din colonie!

Mama Maheu răspunse printr-un gest vag şi cumplit. Unde se vor duce? Nu ştia nimic şi nici nu voia să cugete la aşa ceva; gândul acesta o înnebunea. ’ Se vor duce ei undeva, în altă parte. Şi cum zgomotul cratiţei zăngănite devenea de nesuferit, se repezi la Lénore şi Henri, pe care-i cârpi. Estelle, care, târându-se în patru labe, căzuse de pe masă, făcu tămbălăul şi mai mare. Mama Maheu o potoli, înghiontind-o: ce noroc pe capul ei dacă ar fi căzut moartă pe loc! Vorbi despre Alzire şi dori şi celorlalţi soarta acesteia. Apoi, cu capul sprijinit de perete, izbucni, deodată, în sfâşietoare hohote de plâns.

Étienne, care stătea în picioare, nu îndrăznise să intervină. Nimeni din cei ai casei nu se mai sinchisea de el, chiar copiii se fereau de el, privindu-l cu neîncredere. Dar lacrimile acestei nefericite femei îi sfâşiară inima; murmură:

— Ascultă-mă. lasă, nu fi deznădăjduită! Om face noi ceva ca să ieşim la mal...

Păru a nu-l fi auzit şi se văicărea acum plângând încet, întruna:

— Ah, Doamne, ce nenorocire, cum e cu putinţă? Mai era cum era înainte de toate aceste grozăvii. Nu mâncam decât pâine goală, dar eram măcar cu toţii împreună... Şi ce s-a întâmplat, Doamne, cu ce am păcătuit de a dat o asemenea nenorocire peste noi, unii sub pământ, şi ceilalţi, în necazuri atât de grele, încât să dorească aceeaşi soartă?... E foarte

adevărat că, înhămaţi ca vitele, trăgeam din greu la jug; nu era deloc drept să n-avem parte decât de ciomege şi de truda prin care spoream aurul celor putrezi de bogaţi, fără nădejdea de a ne înfrupta şi noi din bunătăţile lumii. Nu mai poţi avea nicio plăcere de viaţă dacă nu mai ai nicio speranţă. Da, e adevărat, lucrurile nu mai puteau merge aşa. Aveam nevoie de un pic de aer... Ei, dacă am fi ştiut că o să iasă aşa!... Cum e cu putinţă să ai parte de o viaţă atât de amară, numai pentru că ai vrut un dram de dreptate? Suspinele îi zguduiau pieptul, glasul i se sugruma, înecat într-o neţărmurită tristeţe: Şi, după ce te copleşesc necazurile, se găsesc totdeauna destui isteţi să-ţi promită că toate lucrurile se pot drege, numai să vrei să-ţi dai osteneala... începi să crezi în fel de fel de poveşti şi, pentru că suferi atât de mult, de toate câte sunt, începi să vrei ceea ce nici măcar nu există. Eu, ca o dobitoacă, începusem să şi visez la cai verzi pe pereţi, la o viaţă trăită în bună înţelegere cu toată lumea, ajunsesem cu capul în nori, nu alta! Şi apoi îţi frângi gâtul, căzând din nou în mocirlă... Nimic nu era adevărat. Ne închipuiam lucruri care nu suit şi ut amăgeam cu ele. Tot ce ne mai putea aştepta era doar o mizerie şi mai mare. Ah, da, mizerie câtă vrei şi, colac peste pupăză, puşti şi gloanţe!

Étienne asculta această văicăreală, şi fiecare lacrimă îi trezea remuşcări. Nu ştia ce să mai spună ca s-o liniştească pe mama Maheu, zdrobită în rostogolirea de pe piscul năzuinţelor ei. Se întorsese în mijlocul încăperii, îl privea acum şi, tutuindu-l, izbucni în culmea mâniei:

— Ce, nu cumva şi tu ai de gând să te reîntorci în mină, după ce ne-ai nenorocit pe noi toţi? Nu-ţi reproşez nimic. Dar să ştii că, în locul tău, de mult aş fi murit de amărăciune că am semănat atâta rău în jurul meu!

Voi întâi să răspundă, dar apoi, dând din umeri, deznădăjduit, îşi spuse că nu mai are niciun rost să-i dea explicaţii, pe care, în durerea ei, n-ar fi fost în stare să le

înţeleagă. Şi, din cale-afară de amărât, plecă, ieşi afară şi începu din nou să hoinărească bezmetic.

Dar şi aici se găsi iarăşi în faţa caselor din colonie, unde bărbaţii în prag, femeile la fereastră păreau că îl aşteaptă. De îndată ce fu văzut, oamenii, tot mai mulţi la număr, începură să mârâie. Un val de clevetiri prinsese a crește de patru zile, izbucnind acum într-un blestem pornit din toate gurile. Vedea ridicându-se pumni întinşi spre el, mamele îl arătau copiilor cu gesturi de ură. bătrânii, când dădeau cu ochii de el, scuipau. Era schimbarea la faţă, care întâmpină pe oricine a doua zi după înfrângere, reversul de neînlăturat al popularităţii, o afurisenie aţâţată de atâtea suferinţe îndurate zadarnic. Plătea acum pentru foame şi pentru moarte.

Zacharie, care sosea împreună cu Philomène, îl îmbrânci pe Étienne, când acesta trecu prin faţa lor. Şi rânji cu răutate:

— La uite la el, se îngraşă! Carevasăzică sângele altora e hrănitor, nu glumă!

Cumătră Levaque, însoţită de Bouteloup, se şi repezise în pragul uşii. Vorbi despre Bébert, băieţaşul ei ucis de un glonte, şi strigă:

— Da, sunt pe lume şi mişei care ne duc copiii la măcel. Să se ducă să-l caute pe-al meu, în pământ, ca să mi-l dea înapoi!

Uitase de omul ei arestat, rosturile gospodăriei mergeau înainte, de vreme ce Bouteloup rămăsese… Totuşi, amintindu-şi apoi de bărbat-su, continuă cu glasul piţigăiat:

— La te uită! Ticăloşii se plimbă, în timp ce oamenii de treabă zac în puşcărie!

Étienne, vrând să-i iasă din cale, dădu peste Pierrona, care venise în goană, tăind de-a curmezişul, prin grădini. Aceasta primise ca pe o izbăvire moartea maică-sii, a cărei nebunie putea să-i ducă la spânzurătoare; şi nu o plângea deloc nici pe fetiţa lui Pierron, fâşneaţa aia de Lydie; un

adevărat noroc că a scăpat de pacoste. Dar se dădea bine cu vecinele, vrând să le împace:

— Şi maică-mea, ia spune, şi fetiţa? Ai fost văzut, pitindute în spatele lor când au înghiţit plumbul în locul tău!

Ce să facă? S-o sugrume pe Pierrona şi pe ceilalţi, să se bată cu toţi minerii din colonie? O clipă se simţi îmboldit s-o facă. Sângele îi năvăli în cap, făcând să-i zvâcnească tâmplele; îi vedea acum pe tovarăşii săi de lucru ca pe nişte brute şi îl înfuria faptul că prostia şi barbaria îi duceau la orbire, făcându-i să-l împovăreze pe el cu vina care se găsea doar în înlănţuirea de neînlăturat a lucrurilor. Ce nerozie! Dezgustul îl năpădea, simţind că nu-i mai poate stăpâni ca altădată; se mulţumi doar să grăbească paşii, ca şi cum ar fi fost surd la vorbele lor de ocară. Curând, fu nevoit s-o ia la fugă. O ploaie de huiduieli izbucneau, în drum, din fiecare casă, se înverşunau cu toţii pe urmele lui. Un întreg norod îl blestema într-un singur glas, care, în năduful urii revărsate, devenea din ce în ce mai tunător. Nu altcineva, ci doar el era acum exploatatorul, ucigaşul, singura pricină a nefericirilor abătute asupra lor. Ieşi din colonie alb ca varul, gonind înnebunit, fugărit de această ceată de oameni urlând pe urmele sale. Pe drum, în cele din urmă, mulţi renunţară, alţii însă se mai încăpăţânaţi, când, în vale, în faţa cârciumii *Avantage*, dădu peste un alt grup de lucrători, care ieşeau din Voreux.

Bătrânul Mouque şi Chaval erau printre ei. De la moartea fiică-sii, Mouquette, şi a băiatului, Mouquet, bătrânul îşi făcea mai departe treaba de grăjdar, fără vreun cuvânt de părere de rău şi fără să se vaite în vreun fel. Deodată, la vederea lui Étienne, avu o zvâcnire de furie, lacrimi îi ţâşniră din ochi şi, din neagra-i gură ce-i sângera de cât tutun mestecase, izbucni un potop de vorbe de ocară:

— Otreapă! Porcule! Puşlama! Aşteaptă numai! Pe sărmanii mei copilaşi, bieţii de ei, ai să mi-i plăteşti! După ei să te duci!

Luă de pe jos o cărămidă, o sparse şi aruncă după el amândouă bucăţile.

— Da, da, să-l curăţăm! urlă Chaval, rânjind, foarte înfierbântat, încântat că se putea răzbuna. Fiecare la rândul lui… Iată-te ţintuit la zid, otreapă scârboasă!

Şi se năpusti şi el asupra lui Étienne, cu pietre. Izbucniră ţipete sălbatice, cu toţii puseră mâna pe cărămizi, spărgându-le şi aruncându-le în el, ca să-i spintece burta, aşa cum voiseră să le-o spintece şi ostaşilor. Zăpăcit, încetă să mai fugă, se întoarse cu faţa la ei, încercând să-i potolească cu vorba. Cuvântările lui de odinioară, întâmpinate cu atâta căldură pe atunci, îi reveneau pe buze. Tot repeta cuvintele cu care-i îmbătase pe vremuri, când putea face cu ei ce voia, ca şi cu o turmă de credincioşi. Dar puterea lui asfinţise şi nu primea drept răspuns decât pietre; îi fu zdrobit braţul stâng şi se dădu înapoi, în mare primejdie, când se pomeni încolţit cu spatele în zidul din faţă al cârciumii *Avantage.*

De câteva minute, Rasseneur era în prag.

Îi spuse doar atât:

— Intră!

Étienne şovăia, simţea că se înăbuşă la gândul de a se refugia acolo.

— Haide, intră odată, am să le vorbesc.

Se resemnă, ascunzându-se în fundul încăperii, în vreme ce cârciumarul astupă uşa cu umerii-i laţi.

— Staţi, prieteni, fiţi mai cu judecată… doar ştiţi că, în ce mă priveşte, eu nu v-am amăgit niciodată. Totdeauna am fost pentru măsură, şi dacă mi-aţi fi dat ascultare, cu siguranţă că n-aţi fi ajuns unde sunteţi.

Legănându-şi umerii şi burta, le vorbi pe îndelete, lăsând în voie uşoara şerpuire de fluviu a elocvenţei, de o mieroasă şi alinătoare dulceaţă, ca o apă călduţă. Şi vedea renăscându-i succesul de odinioară, îşi redobândea popularitatea fără nicio caznă, cu totul firesc, ca şi cum

prietenii săi nu l-ar fi huiduit, strigându-i că e un mişel, cu o lună în urmă. Glasuri îl aprobară: Foarte bine, erau de părerea lui, aşa se şi cuvenea să vorbească un om! Izbucni un potop de aplauze.

În fundul încăperii, Étienne simţea că-i vine rău de amărât ce era. Îşi aducea aminte de toate câte i le prezisese Rasseneur, atunci, în pădure, când acesta îl amenințase cu nerecunoştinţa mulţimii. Câtă brutalitate îndobitocită! Ce cumplit de urâtă uitare a binelui făcut. Era o furie oarbă care singură se sfâşia, fără încetare. Dar în durerea de a vedea aceste brute năruindu-şi însăşi cauza lor intra şi deznădejdea propriei prăbuşiri, deznădejdea tragicului sfârşit al ambiţiei sale. Cum? Totul se isprăvise oare? îşi amintea că sub fagii din pădure auzise trei mii de piepturi bătând la unison cu bătăile propriei sale inimi. În ziua aceea, popularitatea era în mâinile lui, mulţimea îi aparţinea, se simţise stăpânul ei. Visuri nebune îl îmbătau pe atunci: Montsou la picioarele sale, colo Parisul, poate deputăţia, o cuvântare care va abate trăsnetele asupra burgheziei, cea dintâi cuvântare rostită de un muncitor la tribuna unui parlament. Şi acum totul se sfârşise. Se trezea oropsit şi hulit, norodul lui de odinioară îl alunga acum cu pietre.

Glasul lui Rasseneur deveni mai puternic:

— Niciodată violenţa n-a avut parte de izbândă. Lumea nu poate fi schimbată într-o singură zi. Toţi acei care v-au făgăduit că o vor face cât ai clipi din ochi sunt mincinoşi sau ticăloşi.

— Aşa e! Bravo! strigă mulţimea.

Atunci a cui era vina? Această întrebare pe care şi-o tot punea Étienne sfârşi prin a-l strivi. Erau, într-adevăr, din greşeala lui toate aceste nenorociri, din pricina cărora el însuşi sângera, mizeria unora, moartea altora, nefericirea abătută asupra acestor femei, asupra acestor copii cu obrajii supţi şi fără un codru de pâine? Prin închipuire îi

trecuse, într-o seară, înainte de catastrofă, această jalnică viziune. Dar atunci nu se mai putea opri, o forţă îl împingea, târându-l ca un val şi pe el odată cu prietenii săi. De altfel, nu el i-a condus vreodată, ci ei îl duceau, silindu-l să facă lucruri pe care singur nu le-ar fi făcut fără imboldul acestei mulţimi ce-l împingea din spate. La fiecare violenţă rămânea împietrit sub înlănţuirea evenimentelor, căci nici nu o prevăzuse şi nici nu o voise în vreun fel. Putea el, de pildă, să-şi închipuie că toţi prietenii lui credincioşi din colonie îl vor lua într-o zi cu pietre? Turbaţii ăştia minţeau când îl învinuiau că le-a făgăduit o viaţă de îmbuibare şi de trândăvie. Şi în această dezvinovăţire, în argumentele cu care încerca să-şi înăbuşe căinţa, se zbătea ascunsa îngrijorare că nu se va fi arătat vrednic de înalta-i misiune, această îndoială care hărţuieşte necontenit conştiinţa unui semidoct. Dar era la capătul curajului şi nu se mai simţea alături de prietenii lui de odinioară; se temea de ei de această uriaşă gloată, oarbă şi nestăvilită, trecând ca un tăvălug al naturii, spulberând tot ce întâmpină în cale, dincolo de toate legile, de toate teoriile. O silă îl desprinsese treptat-treptat de ei. nelinişstea, gusturile sale rafinate, toată fiinţa Întinzând, pe nesimţite, către o clasă superioară.

În această clipă, vocea lui Rasseneur se pierdu în toiul vuietului de glasuri entuziaste.

— Trăiască Rasseneur! Doar el ne-a mai rămas, bravo, bravo!

Cârciumarul închise uşa la loc, în vreme ce toată ceata se risipea; şi cei doi bărbaţi se priviră în tăcere. Amândoi ridicară din umeri. Sfârşiră prin a bea o bere împreună.

Chiar în acea zi se dădea un mare ospăţ la Piolaine. Se sărbătorea logodna lui Négrel cu Cécile, încă din ajun, soţii Grégoire puseseră să se ceruiască sufrageria şi să se facă lună salonul. Mélanie domnea în bucătărie, luând aminte la fripturile cu dresuri şi cu sosuri al căror miros urca,

pătrunzând până în podul casei. Se hotărâse ca vizitiul Francis s-o ajute pe Honorine la servitul mesei. Grădinăresei îi revenea sarcina de a spăla vasele, iar grădinarul avea să deschidă poarta. Nicicând o atât de strălucită primire nu răscolise această vastă şi îndestulată locuinţă patriarhală.

Totul merse strună. Doamna Hennebeau îi arătă Cécilei multă drăgălăşenie şi îi surâse lui Négrel în clipa în care notarul din Montsou propuse, cu toată graţia, să se ciocnească paharele pentru fericirea viitoarei căsnicii. Domnul Hennebeau fu şi el foarte amabil. Aeru-i surâzător uimi oaspeţii; se vântura zvonul că, redobândind favoarea celor de la Regie, va fi făcut, în curând, ofiţer al Legiunii de Onoare, pentru felul energic în care ştiuse să înăbuşe greva. Se ocolea discuţia cu privire la ultimele evenimente, dar în bucuria tuturor se vădea simţământul izbânzii, iar ospăţul lua înfăţişarea oficialei sărbătoriri a unei victorii. Aşadar, erau în sfârşit mântuiţi şi puteau, din nou, să mănânce şi să doarmă în linişte şi pace! Cineva făcu o uşoară aluzie cu privire la morţii al căror sânge pământul noroios al Voreuxului încă nu apucase să-l soarbă de tot. Da, dar fusese o lecţie necesară, şi cu toţii se înduioşară când soţii Grégoire adăugară că acum de datoria fiecăruia era să se ducă în coloniile minerilor şi să oblojească rănile oamenilor. În ceea ce-i privea, ei îşi redobândiseră calmul lor binevoitor, dezvinovăţind pe bravii lor mineri, pe care îi şi vedeau în fundul puţurilor, dând iarăşi frumoasa pildă a secularei lor resemnări. Oamenii cu vază din Montsou, care nu mai tremurau, se învoiră că, într-adevăr, problema salariului trebuia cercetată cu toată cumpănirea. Când ajunseră la friptură, căpătară simţimântul victoriei desăvârşite, în clipa în care domnul Hennebeau dădu citire unei epistole a episcopului, care le aducea la cunoştinţă că abatele Ranvier a fost mutat din localitate. Întreaga burghezie a ţinutului comenta cu aprindere isprava acestui

preot, care spusese că soldaţii nu erau decât nişte ucigaşi. Iar notarul, la ivirea desertului, ţinu cu străşnicie să se declare liber-cugetător.

Deneulin era şi el acolo, cu amândouă fetele. Se străduia, în mijlocul acestei veselii, să-şi ascundă tristeţea dezastrului. Semnase, chiar în dimineaţa aceea, actul prin care vindea concesiunea Vandame Companiei Montsou. Încolţit, sugrumat, primise condiţiile administratorilor, lăsând să i se înhaţe, în sfârşit, această pradă, pândită atâta amar de vreme, smulgându-le cu chiu şi vai de-abia banii trebuitori pentru plata creditorilor. Ba chiar acceptase, în ultimul moment, ca pe un mare noroc, propunerea lor de a rămâne mai departe cu titlul de inginer divizionar, resemnându-se, astfel, să supravegheze, ca un salariat oarecare, această mină, în care-şi îngropase întreaga avere. Era dangătul de moarte al micilor întreprinderi personale, apropiata pieire a patronilor, înghiţiţi, unu! câte unul, de căpcăunul veşnic flămând al capitalului, înecaţi cu toţii în valul crescând al marilor companii. El singur plătea oalele sparte de pe urma grevei şi îşi dădea foarte bine seama că, bând pentru decoraţia domnului Hennebeau, în clinchetul paharelor ciocnite răsuna, de fapt, doar propriul său dezastru; şi singura-i uşoară mângâiere era atitudinea curajoasă a fetelor lui. În toaletele lor încântătoare, deşi prefăcute din rochii vechi, râzând prăpădului în faţă, ca nişte drăgălaşe băieţandre ce sfidează aurul.

Când trecură în salon ca să ia cafeaua, domnul Grégoire îşi luă deoparte vărul şi îl felicită pentru eroica-i hotărâre:

— De, ce vrei? Singura greşeală a fost că ţi-ai riscat în mina Vandame acţiunile tale Montsou, care valorau un milion. Te-ai zbuciumat cumplit, şi iată-l cum s-a topit, în această câinească trudă, în vreme ce al meu, care nu s-a mişcat din sertar, mă hrăneşte încă, cuminte, fără să fac nimic, aşa cum îi va hrăni şi pe copiii strănepoţilor mei.

2

Duminică, Étienne fugi din colonie de îndată ce se lăsă noaptea. Bolta unui cer foarte limpede, ciuruit de stele, învăluia pământul într-o sinelie lumină de amurg. Coborî spre canal, merse agale de-a lungul malului şi urcă apoi drumul spre Marchiennes. Aceasta îi era plimbarea preferată, poteca ierboasă, însoţind ca o linie, cale de două leghe, panglica acestei geometrice ape, ce se desfăşura aidoma unui nesfârşit drug de argint topit.

Niciodată, prin aceste locuri, nu întâlnea pe nimeni. Dar, de astă dată, fu neplăcut surprins când văzu un om venind spre el. Şi, la palida lumină a stelelor, cei doi drumeţi singuratici se recunoscură de-abia când ajunseră faţă în faţă.

— A, tu eşti… murmură Étienne.

Suvarin dădu din cap, fără să răspundă. O clipă rămaseră neclintiţi; apoi, împreună o porniră iarăşi la drum, spre Marchiennes. Fiecare părea să-şi continue gândurile, ca şi cum ar fi fost departe unul de celălalt.

— Ai citit prin gazete despre succesul lui Pluchart la Paris? întrebă, în cele din urmă, Étienne. Mulţimea îl aştepta pe stradă şi l-a ovaţionat când a ieşit de la acea întrunire de la Belleville… Oh. iată-l lansat, cu toată răguşeala lui! Va ajunge de acum înainte unde va vrea…

Mecanicul ridică din umeri. Îi dispreţuia pe cei meşteri la vorbă, şmecheri buni de gură, care, aşa cum ar intra în avocatură, pătrund în politică doar ca să câştige bani de pe urma frazelor răsunătoare.

Étienne ajunsese acum cu lectura la Darwin. Citise, din opera acestuia, crâmpeie rezumate şi popularizate, într-un volum care costa douăzeci şi cinci de centime. Şi din aceste pagini prost înţelese îşi făcuse o idee despre lupta pentru

existenţă, şi anume că cei slabi îi înghit pe cei îmbuibaţi şi că poporul sănătos sfâşie burghezia ofilită. Dar Suvarin, plin de mânie, se năpusti asupra neroziei celor care îl acceptă pe Darwin, acest apostol al inegalităţii ştiinţifice, a cărui faimoasă teorie a selecţiunii naturale nu era bună decât pentru filosofii aristocraţi. Totuşi, prietenul său se încăpăţână, voi să-i aducă obiecţiuni şi îşi mărturisi îndoielile printr-o ipoteză: că vechea societate nu mai exista, că fuseseră măturate până şi cele din urmă rămăşiţe. Ei bine, nu exista oare primejdia ca să fie năpădită, încet-încet, şi lumea aceasta nou-născută de aceleaşi nedreptăţi? Unii bolnavi şi alţii sănătoşi tun, unii mai destoinici, mai iuţi la minte, care să se îmbuibe, şi ceilalţi, nătărăi şi trândavi, care să redevină robi? Atunci, în faţa acestei viziuni de veşnică mizerie, mecanicul izbucni într-un strigăt înfricoşător, spunând că de vreme ce cu omul dreptatea nu era cu putinţă în lume, trebuia ca omul să piară. Câte societăţi putrede vor fi, tot atâtea fi-vor şi masacrele, până la exterminarea celui din urmă muritor. Şi tăcerea se aşternu, din nou, între ei.

Cu capul în pământ, Suvarin merse un lung răstimp pe iarba moale, atât de adâncit în gânduri, încât înainta chiar pe marginea canalului, cu liniştitul simţământ al neîndoielnicului, pe care-l încearcă lunaticul în alunecarea-i de-a lungul streşinilor. Apoi tresări, fără nicio pricină, ca şi cum s-ar fi izbit de vreo nălucă. Ochii i se ridicară, chipul i se ivi foarte palid; şi, încetişor, îi spuse însoţitorului său:

— Ţi-am spus, oare, cum a murit ea?

— Cine?

— Femeia mea, acolo, în Rusia.

Étienne făcu un gest vag şi rămase uluit de tremurul acestui glas, de neaşteptata nevoie de spovedanie a acestui tânăr atât de rece de felul lui, stoic în nepăsarea-i faţă de oameni şi de sine însuşi. Nu ştia decât că femeia îi fusese amantă şi că fusese spânzurată la Moscova.

— Planul pus la cale nu reuşise, povesti Suvarin, cu ochii acum pierduţi spre alba scurgere a apei între străjile albăstrii ale trufaşilor copaci. Zăcuserăm paisprezece zile în fundul unei găuri, ca să minăm o linie de cale ferată, şi în locul trenului imperial, a sărit în aer un tren de călători... Atunci, Anocika a fost arestată. Travestită în ţărancă, ea ne aducea pâine în fiecare seară. Şi tot ea fusese aceea care dăduse foc capătului de fitil, pentru că un bărbat ar fi putut fi luat la ochi... Amestecat în mulţime, am urmărit procesul, şase zile lungi cât anii... Glasul i se îneca; îl zgudui un acces de tuse, de părea că se înăbuşă. — De două ori am fost gata să strig, să mă arunc peste capetele oamenilor ca s-o smulg de acolo. Dar la ce mi-ar fi folosit? Un om mai puţin însemnează un luptător mai puţin. Şi ghiceam că îmi spunea nu, cu marii ei ochi împietriţi, când se întâlneau cu ai mei... Şi iarăşi tuşi. — În cea din urmă zi, în piaţa publică, mă aflam acolo... Ploua, dobitocii îşi pierduseră capul din pricina potopului de apă. Le trebuiseră douăzeci de minute ca să spânzure pe alţi patru: ştreangul se rupea, nu-l puteau da gata pe cel de-al patrulea... în picioare, dreaptă, Anocika îşi aştepta rândul. Nu mă vedea, mă căuta cu privirea în mulţime. M-am urcat pe o piatră şi ea m-a văzut, iar ochii noştri rămaseră, necurmat, aţintiţi unii într-alţii. Moartă, mă mai privea încă... Am fluturat pălăria pentru un ultim salut şi am plecat...

Urmă, iarăşi, un răstimp de tăcere. Alba cale a canalului se desfăşura la nesfârşit, iar amândoi mergeau cu acelaşi pas înăbuşit, ca şi cum, şi unul şi celălalt, s-ar fi reîntors în propria lor singurătate. Către marginile zării, părea că palida apă atinge cerul, ca printr-o spărtură luminoasă.

— Asta ne era pedeapsa, continuă, cu asprime, Suvarin. Săvârşisem păcatul de a ne iubi... Da, e cum nu se poate mai bine aşa, că a murit, eroi se vor naşte din sângele ei, iar în ce mă priveşte, nicio slăbiciune nu mai poate sălăşlui în sufletul meu... Ah! nimic de acum înainte, nici părinţi,

nici femeie, nici prieten, nimic să mă facă să-mi tremure mâna în ceasul în care va trebui să iau viaţa altora sau să mi-o dau pe a mea!

Étienne se oprise, cuprins de un tremur, în aerul răcoros al nopţii. Nu-i mai răspunse, ci rosti doar atât:

— Ne-am îndepărtat, nu vrei să ne întoarcem?

Făcură, agale, cale întoarsă spre Voreux şi, după câţiva paşi, el adăugă:

— Ai văzut noile afişe?

Erau alte afişe, mari, galbene, ce fuseseră lipite de dimineaţă din ordinul companiei, care, de astă dată, se exprima şi mai răspicat, în cuvinte şi mai împăciuitoare, făgăduind să reprimească pe minerii care vor veni a doua zi la lucru. Totul va fi şters cu buretele şi vor avea parte de iertare chiar şi cei mai compromişi.

— Da, le-am văzut, răspunse mecanicul,

— Ei şi? Ce părere ai?

— Cred că totul s-a sfârşit... Toată turma va coborî, din nou, în mină. Prea sunteţi laşi, cu toţii.

Étienne îşi apără cu căldură tovarăşii de lucru: un om singur poate fi curajos, dar mulţimea, care crapă de foame, e lipsită de puteri. Cu paşi rari, ajunseseră din nou la Voreux; şi în faţa minei, ce se înfăţişa ca un uriaş morman întunecat, continuă, jurând că, în ceea ce-l priveşte, nu se va mai reîntoarce la lucru niciodată; dar îi înţelegea pe cei ce vor relua munca. Apoi, întrucât se zvonise că meşterii dulgheri nu avuseseră vreme să repare ghizduirea puţului, voi să ştie dacă era adevărat că împingerile terenurilor asupra lemnăriilor ce căptuşeau puţul cu o cămaşă de schelărie le îndoiseră în aşa măsură spre interior, încât una din coliviile de extracţie trecea anevoie, frecându-se pe o distanţă de mai bine de cinci metri. Suvarin, iarăşi tăcut, răspundea scurt. Mai lucrase şi în ajun; colivia se freca într-adevăr, iar mecanicii fuseseră nevoiţi să dubleze viteza, ca s-o facă să treacă prin acel loc. Dar, de fiecare dată când li

se atrăgea luarea-aminte, şefii, supăraţi, răspundeau cu aceleaşi vorbe: să se scoată cât mai repede cărbune, asta îi interesa, mai târziu vor consolida ei şi ghizdurile.

— Ce-ar fi să se rupă? murmură Étienne. Ar ieşi un bucluc!

Cu ochii aţintiţi spre mina nedesluşită în întuneric, Suvarin încheie, liniştit:

— Dacă se rup, cum spui, tovarăşii tăi de lucru au s-o afle, de vreme ce-i sfătuieşti să se întoarcă la lucru. Orologiul bisericii din Montsou bătu de nouă ori; şi pentru că tovarăşul său de drum îi spusese că se duce să se culce, el adăugă, fără măcar să-i întindă mâna: Ei, atunci rămâi cu bine. Plec.

— Cum pleci?

— Da, am cerut înapoi cărţulia. Mă duc în altă parte.

Étienne, uluit, emoţionat, îl privea. Abia după două ceasuri de plimbare îi spunea vorba asta, şi încă cu un glas atât de liniştit, deşi doar la vestea acestei neaşteptate despărţiri lui i se strângea inima.

Se cunoscuseră, trudiseră împreună: gândul unei nerevederi de-a pururi mâhneşte totdeauna sufletul.

— Pleci, şi unde te duci?

— Într-acolo! Dumnezeu ştie unde…

— Dar o să ne mai vedem?

— Nu, nu cred.

Tăcură, privindu-se o clipă faţă în faţă, fără a mai şti ce să-şi spună.

— Atunci… rămâi cu bine.

— Drum bun!

În vreme ce Étienne urca spre colonie, Suvarin se întoarse înapoi pe malul canalului; şi aici, singur de astă dată, merse şi tot merse, cu ochii în pământ, atât de înecat în păcura beznei, încât el însuşi nu mai era decât o mişcătoare umbră a nopţii. Când şi când, la răstimpuri, se mai oprea în loc, ca să numere orele, răsunând în

depărtare. Când bătu miezul nopţii, părăsi ţărmul canalului şi se îndreptă spre Voreux.

La vremea aceea mina era pustie, şi nu întâlni decât un contramaistru, cu ochii umflaţi de somn. De-abia la ceasurile două trebuia să se aprindă focurile la cazane, pentru reînceperea lucrului. Urcă întâi înăuntru, ca să-şi ia din fundul unui dulap un surtuc pe care, chipurile, îl uitase acolo. Fel de fel de scule, o unealtă de găurit, prevăzută cu un sfredel, un mic fierăstrău din oţel foarte tare, un ciocan şi o daltă erau, cu toate, învelite în acest surtuc. Apoi plecă. Dar, în loc să iasă prin baracă, el o luă pe coridorul îngust, ce ducea la golul scărilor. Şi, cu surtucul la subsuoară, coborî încet, fără lampă în mână, măsurând adâncimea prin numărul scărilor coborâte. Ştia că, la o distanţă de trei sute şaptezeci şi patru de metri, ascensorul are o frecare la cel de al cincilea inel al ghizduirii inferioare. Când ajunse cu numărătoarea la cea de a cincizecişipatra scară, pipăi cu mâna şi simţi umflătura căptuşelii de lemn. Acolo era locul cu pricina.

Atunci, cu îndemânarea şi sângele rece al unui muncitor destoinic, care a chibzuit îndelung asupra lucrării ce are de făcut, se puse pe treabă. Începu de îndată să taie cu fierăstrăul o deschizătură în peretele de lemn al cajei scărilor, ca să-l facă să comunice cu puţul de extracţie. Şi, cu ajutorul câtorva chibrituri, repede scăpărate şi stinse, putu să-şi dea seama de starea ghizduirii şi de reparaţiile făcute de curând.

Între Calais şi Valenciennes, săparea puţurilor de mină întâmpină nebănuite greutăţi în străbaterea maselor de apă ce se găsesc sub pământ, în chip de pânze uriaşe, la nivelul celor mai joase văi. Numai construirea ghizdurilor, a acestor schelete de lemn, îmbucate unele într-altele ca doagele unui butoi, izbutesc să stăvilească revărsarea puhoaielor de izvoare şi să etanşeze puţurile, în mijlocul acestor lacuri, ale căror talazuri adânci şi întunecate izbesc pereţii. Fusese

nevoie ca la săparea puţului Voreux să se facă două ghizduiri: aceea a nivelului superior, în straturile de nisipuri fugitive şi în argilele albicioase din vecinătatea terenului cretos, crăpat în toate direcţiile şi umflat de apă, ca un burete; apoi aceea a nivelului inferior, chiar de deasupra straturilor de cărbune, într-un nisip galben, de fineţea făinii, curgând cu fluiditatea unui lichid; şi aici era locul în care se găsea Torentul, această mare subterană, spaima minerilor din nord, o mare cu vijeliile şi naufragiile ei, o mare necunoscută, insondabilă, ce-şi rostogoleşte negrele-i valuri la mai bine de trei sute de metri de lumina soarelui. De obicei, ghizduirile rezistau enormei presiuni. Minerii nu se temeau decât de tasarea terenurilor vecine, zguduite de necontenitele surpări din vechile galerii de exploatare, care se astupau. În această aşezare a rocilor, lungile crăpături care se produceau uneori se întindeau încet până la lemnăria susţinătoare, pe care, cu vremea, o deformau, împingând-o spre interiorul puţului; şi în aceasta stătea marea primejdie, o ameninţare de năruire şi de inundare a puţului, care ar fi astupat de avalanşa de pământ şi de potopul de puhoaie ale izvoarelor.

Suvarin, încălecat în deschizătura făcută de el, constată o gravă deformare la cel de al cincilea inel al ghizduirii. Doagele făceau o burtă dincolo de marginea cadrelor; mai multe ieşiseră chiar din ulucele încheieturilor. Infiltrări abundente ţâşneau din îmbucături, prin călăfătuirea cu cânepă gudronaţi cu care erau etanşate. Iar meşterii dulgheri, zoriţi, se mulţumiseră să pună la unghiuri colţare de fier cu atâta nepăsare, încât nici măcar toate şuruburile nu erau fixate. O mişcare grozavă se producea, desigur, undeva în spate, în nisipurile Torentului.

Atunci, cu sfredelul pe care-l avea la el, desfăcu şuruburile colţarelor de fier, astfel încât doar o singură împingere să le poată smulge pe toate. Treaba aceasta era de o îndrăzneală nebună, şi în timp ce o făcea, de douăzeci

de ori fu cât pe-aci să se dea peste cap, să se rostogolească, în fundul puţului adânc de o sută şi optzeci de metri. Fusese nevoit să se prindă de ghidajele de stejar, grinzile verticale între care alunecau coliviile; şi, spânzurând deasupra golului, circula de-a lungul traverselor cu care, din loc în loc, acestea erau legate. Se strecura alunecând, se aşeza, se lăsa pe spate, proptindu-se doar într-un cot sau pe un genunchi, într-o liniştită nepăsare, nesinchisindu-se de primejdia morţii. O adiere de vânt l-ar fi rostogolit în prăpastie; de trei ori, gata să cadă, se agăţă din nou, fără să simtă măcar un fior. Întâi pipăia cu mâna, apoi începea să lucreze, scăpărând chibritul doar când se rătăcea printre aceste grinzi înecate în clisă. După ce desfăcu şuruburile, se puse să distrugă înseşi piesele de lemn, iar primejdia deveni şi mai mare. Căutase grinda principală – piesa care le ţinea pe celelalte – şi se îndârji împotrivă-i, găurind-o, tăind-o cu fierăstrăul, subţiind-o, ca să devină cât mai şubredă, în vreme ce apa, care ţâşnea în mărunte şuviţe prin deschizături şi crăpături, îl orbea şi îl uda cu stropii unei ploi de gheaţă. Două chibrituri se stinseră, toate celelalte i se umeziră. Se făcu, în juru-i, o noapte adâncă, o fără de fund prăpastie a beznei.

Din această clipă, o pornire de furie îl asmuţi. Suflul nepătrunsului hău îl îmbăta, cumplita groază de această hrubă, asupra căreia se abătea o ploaie de gheaţă, îi stârnea o patimă de nimicire. Se năpusti la întâmplare împotriva ghizdurilor, lovind în neştire, găurind cu sfredelul, tăind cu fierăstrăul, simţind nevoia să le sfarme fără întârziere, chiar dacă ar fi să se surpe peste el. Şi punea în această pornire de distrugere o asemenea cruzime, de parcă ar fi învârtit cuţitul în carnea unei făpturi vii pe care ar fi urât-o de moarte. Va răpune, în cele din urmă, această haină fiară a Voreuxului, lovindu-i botul hulpav căscat, ce înghiţise atâta amar de carne omenească! Auzea muşcătura sculelor lui în lemn, îşi întindea spinarea, se

târa, cobora şi se căţăra iarăşi, ţinându-se, totuşi, ca printr-o minune, într-o necurmată dănţuire, aidoma zborului unei păsări de noapte prin schelăria unei clopotniţe de biserică.

Dar se opri, nemulţumit de sine. Oare această treabă nu putea fi făcută cu tot calmul necesar? Răsuflă fără grabă, intră iarăşi în golul scărilor, căruia îi astupă deschizătura, punând la loc tăblia de lemn pe care o tăiase cu fierăstrăul. Era de ajuns, căci nu voia să trezească luarea-aminte prin stricăciuni prea mari, care să provoace nevoia unor reparaţii urgente. Fiara avea o rană în pântece, se va vedea dacă va fi în stare s-o mai ducă până-n seară; şi el îşi pusese pecetea*:* înfiorată, lumea va şti că dihania n-a murit de moarte bună. Zăbovi cât avu nevoie ca să-şi învelească pe îndelete sculele în surtuc, şi apoi, încet, urcă din nou scările. Iar după ce ieşi afară din mină, fără să fi fost văzut de cineva, nici nu-i veni în minte să-şi schimbe hainele de pe el. Sunau ceasurile trei. Rămase înfipt în mijlocul drumului, aşteptând.

În aceeaşi vreme, Étienne, care nu dormea, se simţi nelinişti de un uşor zgomot, venind de undeva din întunericul des al încăperii. Desluşi mărunta răsuflare a copiilor, sforăiala lui Bonnemort şi a mamei Maheu, în vreme ce, lângă el, Jeanlin scotea sunetul unui prelung fâsâit de flaut. Îşi spuse că a visat, fireşte, şi se înfundă din nou cu nasul în pernă, când zgomotul se făcu iarăşi auzit. Era trosnetul de paie al unei saltele, mişcarea înăbuşită a cuiva care se scoală din pat. Atunci îşi închipui că, pesemne, Catherine nu se simţea bine.

— Tu eşti? Ce ai? întrebă el cu glas încet.

Nu răspunse nimeni, se auzea doar sforăiala mai departe a celorlalţi. Vreme de cinci minute totul rămase încremenit. După aceea, urmă un nou trosnet. Şi, sigur de astă dată că nu i se năzărise, străbătu camera, orbecăi cu mâinile, în beznă, pentru a pipăi patul din faţă. Mare îi fu uimirea când dădu peste tânăra fată, cu răsuflarea tăiată, aşezată pe

marginea patului, trează şi la pândă.

— Ei asta-i! Da de ce nu răspunzi? Şi acum ce faci?

În cele din urmă ea răspunse:

— Mă scol.

— Te scoli? La ora asta?

— Da, mă întorc în mină, la lucru.

Foarte mişcat, Étienne trebui să se aşeze pe marginea patului, în vreme ce Catherine îi lămurea pricinile pentru care luase această hotărâre. Nu mai putea îndura viaţa asta de trândăvie, simţind veşnica apăsare a unor priviri care o învinuiau. Prefera să înfrunte riscul de a fi îmbrâncită, colo jos, de Chaval; iar dacă maică-sa nu va voi să primească banii pe care-i va aduce, nu e nimic! era destul de mare ca să-şi poarte de grijă şi să-şi facă singură o fiertură.

— Haide, du-te, vreau să mă îmbrac. Şi dacă vrei să fii drăguţ, nu mai sufla o vorbă.

Dar el nu se clintea de lângă ea, o luase de talie, mângâind-o îndurerat şi înduioşat. În cămăşi, lipiţi unul de altul, îşi simţeau dogoarea trupului gol, pe marginea acestui culcuş călduţ încă după o noapte de somn. În primele momente, ea încercase să i se desprindă din braţe, apoi începuse să plângă încetişor, luându-l şi ea de gât, ca să-l ţină lipit, într-o deznădăjduită îmbrăţişare. Şi rămaseră aşa, neaţâţaţi de vreun dor, gândindu-se la dragostea lor nefericită de odinioară, veşnic neîmplinită. Se sfârşise oare totul între ei, pentru totdeauna? Şi nu vor îndrăzni să se iubească într-o zi, acum când nimeni nu le mai stătea de-a curmezişul drumului? De ajuns le-ar fi fost o clipă de uitare, să spulbere ruşinea dintre ei, tulburarea acestei sfiiciuni care nu-i lăsa să se apropie, din pricina atâtor gânduri pe care nici ei singuri nu ştiau să şi le lămurească limpede.

— Culcă-te la loc, murmură ea. Nu vreau să aprind lumina, ca să nu se trezească maică-mea... A sosit timpul să plec, lasă-mă...

Étienne n-auzea ce-i spunea, o strângea deznădăjduit, cu

inima înecată într-o tristeţe fără de margini. O nevoie de linişte îl cotropea, o nestinsă sete de fericire; şi se şi vedea însurat, într-o căsuţă mică şi curată, fără altă dorinţă decât de a trăi şi de a muri acolo, amândoi, împreună. S-ar mulţumi şi cu un codru de pâine; ba chiar, dacă n-ar fi destulă pâine pentru amândoi, ar mânca numai ea. La ce i-ar mai trebui alte lucruri? Preţuia oare viaţa mai mult decât atât?

Ea, totuşi, îşi descleştă braţele goale.

— Te rog, dă-mi drumul…

Atunci, într-o pornire a inimii, el îi şopti! a ureche:

— Aşteaptă-mă, vin cu tine.

Şi se sperie singur de vorba pe care o spusese. Jurase că nu va mai coborî la lucru, de unde îi venea, dară, această neaşteptată hotărâre, ce-i izbucnise din gură fără a se fi gândit la ea, fără a o fi luat, o clipă, în cercetare? Simţea acum înăuntru-i o atât de adâncă pace, o astfel de tămăduire a zbuciumului îndoielilor sale, încât se înverşuna, ca un om pe care întâmplarea îl mântuise şi care-şi aflase în sfârşit singurul liman, după atâtea suferinţe. De aceea nu voi s-o asculte nici când, speriată, înţelegând că se jertfeşte pentru ea, îi spuse că se teme de vorbele grele cu care ar putea fi întâmpinat de lucrătorii din mină. Lua în derâdere tot ce-i spunea, afişele făgăduiau iertarea, şi asta era de ajuns.

— Vreau să muncesc, mi-a venit şi mie gândul ăsta… Hai să ne îmbrăcăm, dar fără să facem zgomot.

Îşi puseră veşmintele pe întuneric, luându-şi toate măsurile de prevedere cu putinţă. Încă din ajun, ea îşi pregătise pe ascuns straiele de miner; Étienne scoase, din dulap, un surtuc şi o pereche de pantaloni; şi nici nu se mai spălară, ca nu cumva, mişcând hârdăul, să facă vreun zgomot. Cu toţii dormeau, dar trebuiau să străbată, coridorul îngust, unde-şi avea culcuşul mama Maheu. În clipa în care plecau, nenorocirea făcu să se împiedice de un

scaun. Femeia se trezi şi, buimăcită de somn, întrebă:

— Ei, cine-i acolo?

Tremurând, Catherine rămase neclintită, strângând cu violenţă mâna lui Étienne.

— Eu sunt, fii liniştită, spuse el. Mă înăbuş, ies să iau puţin aer.

— Bine, bine…

Şi mama Maheu adormi iar. Catherine nu îndrăznea să mai facă vreo mişcare. În cele din urmă, coborî în odaia cea mare de jos, împărţi în două o felie păstrată dintr-o pâine, pe care i-o dăduse o doamnă din Montsou. Apoi închiseră binişor uşa şi plecară.

Suvarin rămăsese în picioare, aproape de cârciuma *Avantage,* la cotitura drumului. De o jumătate de ceas îi tot privea pe minerii care se reîntorceau la lucru, nedesluşiţi, în întuneric, păşind cu înăbuşitul lor tropăit de turmă. Îi număra, în felul în care măcelarii numără vitele la intrarea în abator, şi era surprins că erau atât de mulţi. Nu prevăzuse, făcând cele mai întunecate presupuneri, că numărul mişeilor ar putea fi atât de mare. Coada lucrătorilor ce veneau spre mină se lungea întruna, iar el se simţea tot mai neînduplecat, cu dinţii strânşi, cu ochii limpezi.

Dar tresări. Printre aceşti oameni care defilau şi ale căror chipuri nu le putea desluşi izbuti să recunoască pe unul după mers. Îi ieşi înainte şi îl opri.

— Încotro?

Étienne, surprins, în loc să răspundă, bâigui:

— Ia te uită! N-ai plecat încă!

Apoi mărturisi: se reîntorcea în mină. E adevărat că jurase, dar era cu neputinţă să trăieşti aşteptând cu braţele încrucişate nişte lucruri care se vor întâmpla, poate, peste vreo sută de ani; şi în afară de toate astea, avea el unele motive personale care-l făcuseră să ia această hotărâre.

Suvarin îl ascultase, fremătând. Îl înşfăcă da umăr,

îmbrâncindu-l înapoi spre colonie:

— Întoarce-te acasă, nu te las, înţelege-mă!

Dar cum Catherine se apropia, el o recunoscu şi pe ea. Étienne se împotrivea, spunând că nu-i treaba nimănui să-i judece purtarea. Privirea lui Suvarin trecu de la tânăra fată la Étienne, şi atunci făcu un pas înapoi, cu un gest de bruscă renunţare. Când în inima unui bărbat a pătruns o femeie, nu mai e bun de nimic, poate să şi moară. O revăzuse, poate, într-o viziune fugară, acolo, la Moscova, pe iubita sa cu ştreangul de gât, această ultimă legătură trupească tăiată, care-l lăsase stăpân pe viaţa altora şi pe a sa proprie. Îi spuse simplu:

— Du-te!

Stingherit, Étienne zăbovea, căutând un cald cuvânt prietenesc, ca să nu se despartă în acest chip.

— Şi... chiar pleci?

— Da.

— Bine! Haide, dă-mi mâna, dragul meu, drum bun şi bună să-ţi fie inima!

Celălalt îi întinse o mină de gheaţă, rămânând singur, fără vreun prieten, fără vreo femeie.

— De astă dată îţi spun rămâi cu bine pentru totdeauna.

— Bine, noroc bun!

Şi Suvarin, neclintit în întunericul beznei, îi însoţi cu privirea pe Étienne şi pe Catherine, care intrau în mina Voreux.

3

La ceasurile patru coborârea începu. Dansaert, instalat el însuşi la biroul pontatorului, în lămpărie, înscria numele fiecărui lucrător care se înfăţişa şi punea să i se dea o

lampă. Îi primea pe toţi, fără cea mai neînsemnată vorbă de împotrivire, ţinându-se de făgăduiala cuprinsă în afiş. Cu toate acestea, când îi zări la ghişeu pe Étienne şi pe Catherine, tresări, se înroşi la faţă şi deschise gura pentru a le spune că nu-i primeşte; dar apoi, bucuros că are cu ce se făli, făcu, în bătaie de joc: „Aha! Aha!” Zmeul zmeilor la pământ? Compania, aşadar, era şi ea bună la ceva dacă până şi acest fără de pereche viteaz din Montsou îşi călca pe inimă ca să-i ceară o pâine! Tăcut, Étienne îşi luă lampa şi plecă spre puţ, împreună cu încărcătoarea de vagonete.

Dar tocmai aici, în hala de recepţionare, se temea Catherine că Étienne putea fi întâmpinat cu vorbe de ocară de către tovarăşii de lucru. De cum intră, ea îl recunoscu pe Chaval, în mijlocul unui grup de vreo douăzeci de mineri, aşteptând să se elibereze una dintre colivii. Înaintă furios spre ea, dar se opri când îl văzu pe Étienne. Atunci se prefăcu că nu-i pasă şi dădu din umeri într-un chip batjocoritor. Foarte bine! Nici că se sinchisea, de vreme ce celălalt îi luase locul, cald încă. Bine că a scăpat de ea! Treaba domnului ăsta, dacă-i plăceau rămăşiţele; dar sub lăbărţarea acestui dispreţ, îl cuprinse, din nou, un fior de gelozie, ce-i aprindea o flacără în ochi. De altminteri, ceilalţi lucrători rămâneau muţi, nemişcaţi, cu capul în pământ. Se mulţumiră să zvârle doar o privire chiondorâşă proaspeţilor sosiţi. Apoi, abătuţi şi fără mânie, începură să-şi aţintească iarăşi ochii spre gura puţului, ţinându-şi fiecare lampa în mână, dârdâind sub pânza subţire a hainei de lucru, în valul necontenit al curentului de aer ce străbătea vasta încăpere.

În cele din urmă, colivia fu fixată în închizători, se dădu semnalul de îmbarcare a oamenilor. Catherine şi Étienne se înghesuiseră într-un vagonet, în care Pierron şi alţi doi havatori apucaseră să şi între. Alături, în celălalt vagonet, Chaval vorbea foarte tare către taica Mouque, căruia îi spunea că direcţia făcea o mare greşeală că nu se folosea de cel mai nimerit prilej, pentru a descotorosi minele de

pacostea asta de şnapani, care le otrăveau; dar cum bătrânul grăjdar apucase iarăşi să se scufunde în adânca-i resemnare, ducându-şi mai departe viaţa-i de câine, nu se mai supără de moartea copiilor şi răspunse doar cu un gest de împăciuire.

Colivia se desprinse şi începu alunecarea în beznă. Nimeni nu scotea o vorbă. Deodată, când coborâseră două treimi din adâncimea puţului, se produse o cumplită frecare. Fierăriile plesneau, oamenii fură zvârliţi unii peste alţii.

— Ei, drace, mârâi Étienne, nu cumva vor să ne turtească? Până la urmă aici or să ne rămână ciolanele, cu afurisita asta de ghizduire! Şi mai şi spun că au reparat-o!

Totuşi, colivia trecuse de obstacol, coborând acum sub o ploaie torenţială atât de violentă, încât lucrătorii îi ascultau, cu îngrijorare, ropotul. Apăruseră, aşadar, multe locuri de infiltrare prin călăfătuirea rosturilor?

Întrebat, Pierron, care lucra de mai multe zile, nu voi să-şi dea teama în vileag, ca să nu fie socotită clevetire împotriva direcţiei, aşa că răspunse:

— Da de unde, nicio primejdie! Aşa e întotdeauna. Fără îndoială că n-a fost destulă vreme ca să se etanşeze toate îmbucăturile pe unde ţâşneşte apa.

Torentul mugea deasupra capetelor lor; ajunseră în fund, la cea din urmă cameră de acces în orizont, sub un adevărat potop de apă. Nici unui contramaistru nu-i venise în minte să urce scările, ca să-şi dea seama de situaţie. Pompa va fi de ajuns. Lucrătorii care, călăfătuiseră îmbucăturile rosturilor le vor cerceta noaptea viitoare. În galerii, reorganizarea muncii se făcea cu destulă greutate, înainte de a-i lăsa pe havatori să se reîntoarcă în fronturile lor de lucru, inginerul hotărâse ca în cele dintâi cinci zile toţi oamenii să facă unele lucrări de consolidare, de care era urgentă nevoie. Erau pretutindeni primejdii de surpare, căile aveau atâtea stricăciuni, încât armăturile de lemn

trebuiau întărite pe o lungime de câteva sute de metri. Jos se alcătuiau, aşadar, echipe de câte zece oameni, fiecare fiind condusă de un contramaistru; apoi ele erau puse la lucru în locurile cu cele mai multe stricăciuni. Sfârşind cu toţii de coborât şi făcându-se numărătoarea, se văzu că trei sute şi douăzeci şi doi de mineri coborâseră, cam o jumătate din numărul celor ce lucrau când mina era în plină exploatare.

Chaval tocmai completa echipa, din care făceau parte Catherine şi Étienne; şi nu fusese la mijloc vreo potrivire a întâmplării; el se pitise întâi în spatele tovarăşilor de lucru, şi apoi forţase mâna contramaistrului. Această echipă trebuia să debleeze la capătul galeriei nordice, la aproape trei kilometri, o alunecare de straturi ce astupase una dintre căile vinei *Dix-Huit-Pouces.* Lucrară la sfărâmăturile de rocă prăbuşite cu târnăcopul şi cu lopata. Étienne, Chaval şi încă alţi cinci oameni debleiau, în vreme ce Catherine cu doi ucenici împingeau vagonetele cu pământ până la planul înclinat. Vorbele erau rare, contramaistrul rămânea mereu acolo. Şi totuşi nu lipsi mult ca cei doi curtezani ai încărcătoarei de vagonete să se ia la palme. Tot mârâind că s-a săturat de căzătura asta, cel de odinioară se ţinea scai de ea şi o tot înghesuia pe furiş cu atâta stăruinţă, încât proaspătul amorez îl amenințase că îl târnoseşte dacă nu-i dă pace. Se sfâşiau cu privirile, gata să se încaiere; trebui să fie despărţiţi.

Către ceasurile opt, Dansaert trecu şi el pe acolo doar aşa, aruncându-şi ochii, ca să vadă cum merge treaba. Părea în toane foarte rele şi se mânie împotriva contramaistrului: treaba nu înainta, era nevoie ca popii de armare să fie înlocuiţi treptat-treptat, meştereala lor de mântuială nu făcea nicio para chioară. Şi plecă spunând că se va întoarce cu inginerul. De dimineaţă îl tot aştepta pe Négrel fără să înţeleagă de ce întârzia atâta.

Mai trecu un ceas. Contramaistrul oprise munca de

debleiere ca să-şi folosească toţi oamenii la proptirea tavanului. Nici chiar încărcătoarea de vagonete cu cei doi ucenici nu mai cărau nimic, ci pregăteau şi cărau popii de lemn pentru armare. Echipa se afla în acest fund de galerie ca în nişte avanposturi, pierdută la un capăt al minei, fără comunicaţie, mai departe, cu celelalte şantiere. De trei-patru ori se auziră zgomote ciudate, tropotul unei goane îndepărtate îi făcu pe lucrători să-şi întoarcă capetele: ce se petrecea oare? Părea că galeriile se goleau, că tovarăşii de lucru o luaseră la fugă, ca să iasă afară. Dar vuietul se pierdea în liniştea adâncă, şi ei se apucară iarăşi să fixeze popii de lemn, năuciţi de grelele lovituri de ciocan. În cele din urmă, se puseră iar să debleieze, şi cursele vagonetelor reîncepură.

După cel dinţii drum, Catherine, speriată, se întoarse, spunând că la planul înclinat nu mai era nimeni.

— Am strigat, dar nu mi s-a răspuns. Au şters-o cu toţii.

Spaima fu atât de mare, încât cei zece oameni zvârliră sculele la pământ, ca s-o ia la goană.

Gândul acesta, că au fost lăsaţi în părăsire, acolo, în fundul minei, atât de departe de camera de acces, îi înnebunea. Nu-şi luară decât lămpile şi alergară, unul după altul, bărbaţii, copiii, fata; însuşi contramaistrul îşi pierdu capul, scotea strigăte de chemare, din ce în ce mai îngrozit de tăcerea adâncă, de pustietatea galeriilor ce se întindeau la nesfârşit. Ce se întâmplase, oare, de nu se mai vedea un suflet de om? Ce accident putuse mătura aşa, deodată, pe toţi tovarăşii de lucru? Spaima le creştea, înteţită de incertitudinea primejdiei, de această ameninţare pe care o simţeau aproape, fără s-o cunoască.

În sfârşit, când se apropiară de camera de acces, un torent le tăie drumul. Apa le ajunse, curând, până la genunchi şi nu mai putură alerga; despicau anevoie valul, cu gândul că o singură clipă de întârziere însemna moartea.

— Ei, fir-ar al dracului! Au crăpat ghizdurile! urlă Étienne.

Aveam dreptate când spuneam că aici au să ne putrezească oasele!

De când începuse coborârea, Pierron, foarte neliniştit, vedea crescând potopul ce se revărsa din puţ. Pe când, împreună cu încă doi oameni, îmbarca vagonetele, ridica din când în când capul, cu faţa udă de stropi mari de apă, cu urechile vâjâindu-i de vuietul furtunii de sus. Dar începu să tremure de frică din clipa în care-şi dădu seama că, sub el, puisardul, groapa adâncă de zece metri, se umplea; apa începuse să şi ţâşnească din pardoseală, revărsându-se pe dalele de fontă, ceea ce însemna că pompa nu mai era îndestulătoare ca să absoarbă infiltraţiile. O auzea trăgând din greu, gâfâind obosită. Atunci îi dădu de veste lui Dansaert, care înjură, furios, răspunzând că trebuiau să-l aştepte pe inginer. De două ori se mai duse la Dansaert, de la care nu putu scoate nimic; nu făcea decât să dea din umeri furios. Ei şi? Dacă apa creştea, ce putea să-i facă el?

Se ivi Mouque, care-l ducea pe Bataille să-l înhame la vagonete; dar trebui să-l ţină cu ambele mâini: bătrânul cal, toropit, se ridicase deodată în două picioare, cu gâtul lungit spre puţ, nechezând ca de moarte.

— Ce-i, înţeleptule? De ce ţi-e frică? Aha, pentru că plouă! Haide, că asta nu-i treaba ta.

Dar toată pielea dobitocului tremura pe el, şi Mouque trebui să-l târască cu de-a sila la locul de încărcare.

Aproape în aceeaşi clipă, pe când Mouque şi Bataille dispăreau în fundul unei galerii, în aer se auzi un trosnet, urmat de un prelung vuiet de prăbuşire. Era o bucată din lemnăria ghizdurilor, care se desprinsese şi cădea de la o înălţime de o sută şi optzeci de metri, izbindu-se de pereţi. Pierron şi ceilalţi încărcători ai coliviilor putură să se ferească; dulapul de stejar sfărâmase doar un vagonet gol. În acelaşi timp, o avalanşă de apă, potopul ţâşnind dintr-un stăvilar rupt, curgea în şiroaie. Dansaert voi să urce să vadă ce se întâmplase, dar nu-şi isprăvise bine vorba, şi un

al doilea dulap se prăbuşi. Şi în faţa ameninţătoarei catastrofe, înspăimântat, nu mai stătu la gânduri, dădu ordin ca toată lumea să urce sus şi trimise contramaiştrii la şantiere, ca să dea de veste oamenilor.

Atunci începu o îngrămădeală înfricoşătoare. Din fiecare galerie soseau, în goană, şiruri de lucrători, dând buzna, luând cu asalt coliviile. Claie peste grămadă, se striveau unii. pe alţii, fiecare vrând să se vadă cât mai repede urcat. Unii dintre ei, cărora le venise în minte s-o pornească pe scări în sus, coborâră, urlând că drumul se şi înfundase. Urmă spaima tuturor, după fiecare plecare a unei colivii: aceasta apucase să treacă, dar cine ştia dacă şi cea următoare va mai izbuti să treacă prin noianul de obstacole care se îngrămădeau, astupând puţul? Sus pesemne că prăpădul era în toi: se auzea un şir de surde detunături, lemnăria care se distrugea, sărind în ţăndări, în mugetul necurmat al vijelioasei ploi ce se înteţea. O colivie fu curând scoasă din uz, desfundată, nemaiputând aluneca între ghidajele fără îndoială rupte. Cealaltă se freca atât de tare, încât cablul urma, desigur, să se rupă. Şi mai rămâneau să iasă încă vreo sută de oameni. Toţi horcăiau, se căţărau însângeraţi, înecaţi. Doi îşi găsiră moartea, striviţi sub dulapii de stejar care cădeau. Un al treilea, are se agăţase cu mâinile de colivie, se prăbuşi de la o înălţime de cincizeci de metri şi pieri în puisard.

Dansaert, între timp, încerca să facă ordine. Cu un târnăcop în mână, amenința că va crăpa capul celui dintâi om care nu-i va da ascultare; şi voia să-i pună în rânduri; striga că cei din urmă vor ieşi încărcătorii coliviilor, după ce-i vor fi îmbarcat pe toţi ceilalţi. Nimeni nu-l asculta; pe Pierron, vlăguit şi palid, îl împiedicase s-o şteargă printre cei dintâi. La fiecare plecare a coliviei trebuia să-l dea la o parte cu o palmă. Dar chiar şi lui Dansaert îi clănţăneau dinţii de frică: o clipă mai mult, şi va fi înecat; totul se năruia colo sus, era revărsarea unui fluviu, o ucigătoare

grindină de lemnării prăbuşite. Câţiva lucrători mai soseau încă în goană, când, înnebunit de spaimă, îşi făcu vânt într-un vagonet, lăsându-l şi pe Pierron să sară după el. Colivia începu să urce.

În această clipă, echipa lui Étienne şi Chaval se ivi în camera de acces. Văzură colivia pierind şi se repeziră într-acolo; dar, sub cea din urmă năruire a întregului ghizd, fură siliţi să se dea înapoi: puţul se astupase, colivia nu va mai coborî. Catherine plângea în hohote. Chaval se înăbuşea, urlând înjurături. Mai erau cam vreo douăzeci de oameni; oare porcii ăştia de şefi au să-i lase aşa, în părăsire, pradă morţii? Taica Mouque, care-l adusese pe Bataille fără să se zorească, îl ţinea încă de căpăstru, şi rămăseseră amândoi prostiţi, şi moşneagul şi dobitocul, în faţa creşterii fulgerătoare a inundaţiei. Apa le şi ajunsese până la brâu. Étienne, mut, cu dinţii strânşi, o ridică pe Catherine în braţe. Şi cei douăzeci de oameni urlau, cu faţa în sus, cei douăzeci de oameni se înverşunau, îndobitociţi să tot privească puţul, această gaură cu pereţii prăbuşiţi, prin care se scurgea un fluviu şi din care niciun fel de ajutor nu le mai putea veni.

Dansaert, când ieşi la lumină, îl zări pe Négrel, care venea în goană. Fatalitatea voise ca în chiar dimineaţa aceea doamna Hennebeau, de îndată ce se dădu jos din pat, să-l reţină pe Négrel ca să răsfoiască împreună nişte cataloage, în vederea alegerii darurilor de nuntă. Erau ceasurile zece.

— Ei, ce s-a întâmplat? strigă el, de departe.

— Mina e pierdută, răspunse contramaistrul.

Şi povesti catastrofa, bâiguind, în vreme ce inginerul, căruia nu-i venea să creadă, ridica din umeri. Ei, asta-i! Dar ce, ghizdurile se surpă aşa, cu una, cu două? Exagerau, lucrurile trebuiau cercetate.

— Dar nimeni n-a rămas acolo jos, nu-i aşa?

Dansaert se încurcă. Nu, nimeni. Aşa nădăjduia, cel

puţin. Cu toate acestea, s-ar putea ca unii dintre lucrători să fi întârziat prea mult.

— Ei, afurisenia dracului, spuse Négrel, păi atunci de ce aţi ieşit?! Se poate să-ţi laşi oamenii aşa, în părăsire?

Îndată, dădu ordin să se facă numărătoarea lămpilor. Fuseseră distribuite, dimineaţă, trei sute douăzeci şi două iar acum nu mai erau decât două sute cincizeci şi cinci; dar mai mulţi mineri mărturiseau că îşi lăsaseră lămpile jos, scăpându-le din mină în înghesuiala pricinuită de panică. Se încercă un apel al oamenilor, dar fu cu neputinţă a se ajunge la o numărătoare exactă: unii dintre mineri fugiseră, iar alţii, în acel tămbălău, nu mai auzeau când li se striga numele. Nu erau doi de aceeaşi părere în privinţa lucrătorilor care lipseau. Erau poate douăzeci, dacă nu chiar patruzeci. Şi numai un singur fapt devenea neîndoielnic pentru inginer: că acolo jos, în fund, mai erau oameni, căci cei de sus le desluşeau urletele, în vuietul valurilor de apă, prin schelăria prăbuşită, atunci când îşi plecau urechea la gura puţului.

Cea dintâi grijă a lui Négrel fu de a trimite pe cineva să-l caute pe domnul Hennebeau şi de a închide mina. Dar era prea târziu, căci minerii care fugiseră spre colonia celor „două sute patruzeci”, ca şi cum ar fi fost urmăriţi de plesniturile ghizdurilor, apucaseră să şi înspăimânte familiile; şi cete de femei, bătrâni, copii coborau în goană, cu ţipete şi hohote de plâns. Trebui să fie daţi înapoi, un cordon de supraveghetori fu însărcinat să nu-i lase să intre, ca să nu stingherească operaţiile puse la cale. Mulţi lucrători care ieşiseră din puţ stăteau acolo îndobitociţi, fără să le treacă prin minte să-şi schimbe veşmintele, ca şi cum, fascinaţi de spaimă, ar fi fost ţintuiţi locului în faţa acestei înfricoşătoare găuri, în care mult nu lipsise să-şi afle moartea. Femeile, înnebunite în jurul lor, îi rugau cu lacrimi în ochi, îi întrebau, le cereau nume. Cutare scăpase? dar acela? dar celălalt? Oamenii nu ştiau, bâlbâiau, răscoliţi de

o adâncă înfiorare, făcând gesturi de nebuni, ca şi cum ar fi vrut să alunge cu ele o preacumplită vedenie, ce le rămăsese înfiptă în ochi. Valul mulţimii creştea repede, pe drumuri se auzeau numai vaiete. Iar colo sus, pe rambleu, în coliba lui taica Bonnemort, un om şedea pe jos, Suvarin, care nu se îndepărtase de acele locuri şi care privea.

— Spuneţi-ne numele! Numele! urlau femeile cu glasul înecat de plâns.

Négrel se ivi o clipă şi zvârli aceste cuvinte:

— De îndată ce vom afla numele lor, le vom aduce la cunoştinţă. Dar nimic nu e pierdut, toată lumea va fi salvată... Cobor şi eu.

Atunci, amuţită de groază, mulţimea aşteptă. Şi, într-adevăr, cu o rece cutezanţă, inginerul se pregătea să coboare. Pusese să se scoată colivia de pe cârlige şi dădu ordin să fie înlocuită, la capătul cablului, cu un hârdău; şi cum îşi închipuia că apa îi va stinge lampa, porunci să i se lege încă una sub hârdău, unde va fi la adăpost.

Nişte contramaiştri ajutau la aceste pregătiri, tremurând, cu chipurile albe ca varul şi schimonosite de spaimă.

— Dumneata cobori cu mine, Dansaert, spuse Négrel răspicat.

Apoi, când îi văzu pe toţi lipsiţi de curaj, când îl văzu pe contramaistrul-şef că de spaimă se clatină pe picioare ca un om beat, îl dădu la o parte cu un gest de dispreţ.

— Nu, nu, dumneata mai rău o să mă încurci... Mai bine mă duc singur.

Se şi vârâse în micul hârdău, care se bălăbănea la capătul cablului; şi, cu o mână ţinându-şi lampa, iar cu cealaltă strângând funia de semnal, strigă el însuşi mecanicului:

— Începeţişor!

Maşina puse în mişcare bobinele, Négrel pieri în prăpastia din care, fără încetare, răzbăteau până sus urletele nefericiţilor.

În partea de sus, toate erau la locul lor. Îşi dădu seama că ghizdul superior era în bună stare. Bălăngănindu-se în mijlocul puţului, se răsucea ca să-i lumineze pereţii: scurgerile printre rosturi erau atât de puţin însemnate, încât lampa nu suferea de pe urma lor. Dar, la o depărtare de trei sute de metri, când ajunse la ghizdul inferior, flacăra se stinse, aşa cum şi prevăzuse, şi un şuvoi de apă îi umplu hârdăul. Din clipa aceea, nu mai putu vedea decât cu lampa, care, spânzurând, călătorea înainte-i, în beznă. Şi, în ciuda îndrăznelii sale, se îngălbeni, înfiorat, în faţa grozăviei dezastrului. Mai rămăseseră doar câteva bucăţi de lemn, celelalte se prăbuşiseră cu cadre cu tot; în pereţii puţului se căscau uriaşe găuri, iar nisipul galben, ca făina de fin, curgea în grămezi enorme în vreme ce valurile Torentului, valurile acestei mări subpământene cu neştiute vijelii şi naufragii, se revărsau ca într-o prăbuşire de stăvilare. Coborî şi mai jos, pierdut în mijlocul acestor hăuri care creşteau necurmat, lovit şi sucit când într-o parte, când în cealaltă, sub torentele de ape, atât de slab luminat de steaua roşie a lămpii lunecând în adâncuri, încât i se părea că desluşeşte străzi, răspântii de oraşe nimicite, hăt-departe, în jucăuşa mişcare a umbrelor uriaşe. Niciun fel de lucrare omenească nu mai era cu putinţă. Nu-l mai însufleţea decât o singură nădejde: să încerce salvarea acelor vieţi în primejdie. Pe măsură ce cobora, auzea înteţindu-se urletele; dar fu nevoit să se oprească, un obstacol de netrecut astupa puţul: mormane de schelării, grinzile rupte ale ghidajelor, pereţii prăbuşiţi ai golurilor scărilor, învălmăşite cu scândurile smulse din platforma pompei, toate claie peste grămadă. Pe când privea îndelung la toate acestea, cu inima strânsă, urletele se curmară deodată. Fără îndoială că, văzând repedea creştere a apelor, nefericiţii o luaseră la fugă înapoi spre galerii, dacă nu cumva apa îi şi înecase.

Nemaiavând încotro, Négrel trebui să se resemneze să

tragă funia semnalului, ca să fie scos afară. Apoi, folosind iarăşi semnalul, se mai opri o dată. Ceva îl uimea, şi anume acest accident atât de brusc şi a cărui pricină i se părea de neînţeles. Vrând să-şi dea seama de ceea ce se întâmplase, cercetă cele câteva piese ale ghizdului care mai rămăseseră pe loc. Îl surprinseseră tăieturile şi crestăturile din piesele de lemn. Pâlpâirile lămpii înecate de umezeală trăgeau să moară, dar pipăind cu degetele, recunoscu, foarte desluşit, tăieturi făcute cu fierăstrăul, găuri date cu burghiul, o adevărată mişelească operă de nimicire. Era vădit că această catastrofă fusese pusă la cale. Rămase înmărmurit; deodată piesele de lemn plesniră, prăbuşindu-se împreună cu cadrele lor, într-o ultimă alunecare ce era să-l apuce şi pe el. Curajul îi pierise, gândul la omul care săvârşise această grozăvie îi făcea părul măciucă, îl îngheţa o superstiţioasă spaimă de rele, ca şi cum, pitită în valurile beznei, răufăcătoarea făptură ar mai fi sălăşluit încă acolo, uriaşă, pe măsura isprăvii fără de seamăn săvârşite. Strigă, trase furios funia de semnal; şi, de altminteri era şi timpul, căci îşi dădu seama că, mai sus cu o sută de metri, ghizdul superior se punea şi el în mişcare: rosturile se desfăceau, lepădând călăfătuirea cu cânepă gudronată şi lăsând în voie năvala apei. Nu mai era acum decât o chestiune de ore, puţul va sfârşi prin a pierde toate ghizdurile şi se va nărui.

Sus, la lumina zilei, domnul Hennebeau îl aştepta îngrijorat pe Négrel.

— Ei, ce e? întrebă el.

Dar, cu răsuflarea tăiată, inginerul nu scotea o vorbă. Era sfârşit.

— Cum e cu putinţă? Nu s-a mai pomenit niciodată aşa ceva… Ai cercetat?

— Da, răspundea făcând semn cu capul, aruncând priviri bănuitoare. Nu voi să spună nimic faţă de cei câţiva contramaiştri care ascultau; îl luă pe unchiul său deoparte,

la vreo zece metri, şi, părându-i-se că tot nu e destul de departe, mai făcu vreo câţiva paşi înapoi; apoi, în mare taină, la ureche, îi şopti că e vorba de un atentat, că lemnăria de stejar a ghizdului fusese găurită şi tăiată cu fierăstrăul, că puţul sângera înjunghiat, horcăind de moarte. Alb ca varul, directorul vorbea şi el în şoaptă, din fireasca pornire de a învălui în tăcere monstruozitatea marilor urgii şi a marilor nelegiuiri. Nu avea niciun rost ca în faţa celor zece mii de lucrători din Montsou să pară că tremură; mai târziu, vor vedea ce au de făcut. Şi amândoi vorbiră mai departe în şoaptă, împietriţi la gândul că un om a fost în stare de atâta cutezanţă încât să coboare, spânzurând în mijlocul hăului, să înfrunte de zeci de ori primejdia morţii, pentru săvârşirea acestei înfricoşătoare isprăvi. Nici măcar nu înţelegeau cum fusese cu putinţă acest bezmetic curaj doar pentru nimicire, şi în ciuda evidenţei, nu le venea să creadă toată această întâmplare, aşa cum nu se pot crede acele poveşti despre evadările de pomină, cu prizonieri sărind pe ferestre, de la treizeci de metri înălţime.

Când domnul Hennebeau se apropie din nou de contramaiştri, pe chip îi apăruse un tic nervos. Făcu un gest de deznădejde şi dădu ordin ca de îndată să fie evacuată mina. Fu o jalnică ieşire, ca din ţintirim, o mută părăsire, cu o ultimă căutătură zvârlită înapoi, spre aceste mari construcţii de cărămidă, pustii, dar încă în picioare şi pe care de acum nimic nu le mai putea scăpa de la pieire.

Şi cum directorul împreună cu inginerul coborau cei din urmă din hala de recepţionare, mulţimea îi întâmpină cu vuietul aceluiaşi urlet îndărătnic:

— Numele oamenilor! Numele! Spuneţi-ne numele lor!

Acum mama Maheu era şi ea aici, printre celelalte femei. Îşi aducea aminte de zgomotul acela care o trezise din somn; fata ei şi chiriaşul plecaseră pesemne împreună şi se găseau, fără nicio îndoială, acolo, în fundul minei; şi, după

ce strigase că era foarte bine şi că era şi drept ca ticăloşilor ăstora, lipsiţi de inimă, să le putrezească oasele acolo, venise în goană, şi era în primele rânduri, tremurând de spaimă. De altminteri, nu mai putea să se îndoiască; tot ce se vorbea în juru-i cu privire la numele oamenilor o lămurise. Da, da, Catherine era acolo, ca şi Étienne, îi văzuse un miner. Dar în privinţa celorlalţi, părerile erau încă împărţite. Nu, acesta nu, dimpotrivă, celălalt, poate că Chaval, pe care, totuşi, un ucenic jura că îl văzuse urcând odată cu el. Cumătră Levaque şi Pierrona, cu toate că nimeni dintr-ai lor nu era în primejdie, se băgau totuşi, văicărindu-se tot atât de jalnic cât şi celelalte. În ciuda aerului său de om ce-şi bate joc de toate, Zacharie, care ieşise printre cei dintâi, îşi îmbrăţişase cu lacrimi în ochi nevasta şi mama; şi rămase lângă aceasta din urmă, tremura împreună cu ea, vădind pentru sora lui o neaşteptată revărsare de dragoste, nevrând deloc să se împace cu gândul că şi ea era acolo, atâta vreme cât şefii nu o vor fi constatat în mod oficial.

— Numele oamenilor! Numele, fie-vă milă, spuneţi-ne numele lor!

Enervat, Négrel strigă foarte tare către supraveghetori:

— Faceţi-i să tacă odată! Mi se sfâşie inima de durere! Numele lor nici noi nu le ştim…

Se şi scurseseră două ceasuri. În spaima celor dintâi clipe, nimeni nu se gândise la celălalt puţ, la vechiul puţ din Réquillart. Domnul Hennebeau dădea de veste că vor încerca să-i salveze pe oameni prin partea aceea, când se răspândi un zvon: cinci lucrători tocmai scăpaseră de la înec urcând scările putrede ale vechiului puţ scos din uz; şi era pomenit numele lui taica Mouque, ceea ce stârni uimire, pentru că nimeni nu-l credea în mină. Dar ceea ce povesteau cei cinci oameni care reuşiseră să fugă înteţi şi mai mult lacrimile: cincisprezece tovarăşi de lucru, rătăciţi, cărora surpăturile le tăiaseră drumul, nu-i putuseră urma şi

nu era cu putinţă să li se mai vină în ajutor, căci! a Réquillart apa crescuse cu zece metri. Se aflaseră toate numele, văzduhul vuia de gemetele sugrumate ale mulţimii.

— Faceţi-i să tacă odată! repeta furios Négrel. Şi să se dea înapoi! Da, la o sută de metri înapoi! E pericol, împingeţi-i înapoi, înapoi!

Fură nevoiţi să se lupte cu aceşti bieţi oameni, îşi închipuiau că se întâmplaseră alte nenorociri şi că erau alungaţi ca să li se ascundă morţii, iar contramaiştrii trebuiră să le explice că puţul va înghiţi toată mina. La această veste amuţiră de spaimă şi, în cele din urmă, se lăsară împinşi înapoi, pas cu pas; dar fu nevoie să se dubleze numărul paznicilor ce făceau zid în faţa lor, căci, fără vrere, mereu se întorceau, ca şi cum ceva i-ar fi atras într-acolo. Sute şi sute de oameni se îngrămădeau pe drum., venind în goană din toate coloniile şi din Montsou. Iar omul acela, care stătea, – colo sus, pe înălţimea rambleului, bărbatul acela cu feciorelnicu-i chip bălai, ca să-şi mai omoare timpul, trăgea din ţigară, fără ca ochii lui limpezi să înceteze o clipă de a privi mâna.

Începu aşteptarea. Erau ceasurile amiezii, nimeni nu mâncase, şi nimeni nu se îndepărta de acolo. Pe cerul neguros, de un cenuşiu murdar, lunecau agale nori ruginii. Pe după gardul viu al casei lui Rasseneur, un câine mare lătra furios, fără încetare, asmuţit de forfota mulţimii. Iar aceasta se răspândise, treptat-treptat, peste ţarinile din jur, făcând roată în jurul minei, la o depărtare de o sută de metri. În centrul cercului gol se înălţa mina Voreux. Niciun suflet, niciun zgomot, un deşert; ferestrele şi uşile deschise arătau că mina fusese părăsită; o pisică roşcată, uitată acolo, simţind primejdia ce cutreiera această singurătate, sări de pe o scară şi se făcu nevăzută. Fără îndoială că de-abia se stinseseră cazanele generatoarelor, căci din înaltul coş de cărămidă mai ieşeau rare dâre de fum către norii

cerului posomorât, în vreme ce morişca de pe turlă hârâia în vânt cu un mărunt scâncet scârţâit, singurul glas melancolic al acestor vaste construcţii sortite pieirii.

Până la ceasurile două nimic nu se clintise. Domnul Hennebeau, Négrel şi alţi ingineri, sosiţi în goană la faţa locului, alcătuiau, înaintea mulţimii, un grup de oameni în redingotă, purtând pe cap pălării negre; şi nici ei nu se îndepărtau; cu picioarele frânte de oboseală, fremătau, bolnavi la gândul că sunt nevoiţi să asiste neputincioşi la un asemenea dezastru, fără a mai şopti, decât arareori, vreo vorbă, ca şi cum ar fi vegheat la căpătâiul unui muribund. Ghizdul superior trebuia, în cele din urmă, să se prăbuşească de tot, se auzeau zgomote sacadate de cădere în adânc, urmate de răstimpuri de linişte totală. Era rana ce creştea necontenit: alunecările de straturi începute de jos urcai: în sus, apropiindu-se de suprafaţă. Négrel, în prada unui mare neastâmpăr, vrând să vadă ce se întâmplă, prinse chiar să înainteze singur în acest gol înfricoşător, când alţii îl înşfăcaseră de umeri. Ce rost avea? Nu putea face nimic. Între timp, un lucrător, un miner bătrân, înşelând paznicii, o porni în goană până la baracă; dar, liniştii, omul se ivi din nou; se dusese să-şi caute saboţii.

Bătuseră ceasurile trei. Nimic nu se petrecuse încă. O ploaie repede se abătuse asupra gloatei, fără s-o fi dat măcar cu un pas înapoi. Câinele lui Rasseneur începu iarăşi să latre. De-abia la ceasurile trei şi douăzeci de minute cea dintâi cutremurare zgâlţâi pământul. Clădirile solide ale minei Voreux se clătinară, dar rămaseră încă în picioare. Urmă însă îndată o a doua zvâcnire, şi un urlet prelung izbucni din gurile căscate: hangarul gudronat al ciururilor de sortare, după ce se clătinase de două ori, tocmai se prăbuşea, cu un trosnet cumplit, la pământ. Sub presiunea uriaşă, scheletele metalice se frângeau, şi în cădere se frecau atât de tare, încât ţâşneau întregi jerbe de scântei.

Din această clipă, pământul nu mai încetă să se cutremure, zguduiturile se succedau din cauza prăbuşirilor subterane, cu zgomote de vulcan în erupţie. În depărtare, câinele nu mai lătra, scotea urlete ce păreau vaiete, ca şi cum, presimţindu-le, ar fi vestit zgâlţâirile ce aveau să vină, iar femeile, copiii, tot acest popor de oameni care priveau, nu-şi puteau stăpâni un strigăt de deznădejde la fiecare dintre zvâcnirile ce-i cutremura. În mai puţin de zece minute acoperişul de ardezie al turlei se nărui, hala de recepţionare şi sala maşinilor crăpară şi rămaseră cu o uriaşă spărtură. Apoi zgomotele amuţiră, prăbuşirea încetă şi se aşternu iarăşi o adâncă tăcere.

Vreme de o oră mina Voreux rămase astfel ciuntită, ca după bombardamentul unei oştiri de barbari. Urletele mulţimii încetaseră; lărgită, roata de oameni privea. Sub mormanul de grinzi ale halei ciururilor se vedeau răsturnătoarele de vagonete sparte, sitele desfundate şi răsucite. Dar mai cu seamă în hala de recepţionare se îngrămădeau dărâmăturile, printre mormanele de cărămizi de la pereţi întregi prefăcuţi în moloz. Scheletul de fier ce susţinea scripeţii se încovoiase şi se înfundase pe jumătate în puţ; o colivie rămăsese spânzurată; smuls, un capăt de cablu se bălăngănea; apoi se mai vedeau vagonete terciuite laolaltă cu dale de fontă şi cu scări, toate o apă şi un pământ. Printr-un joc al întâmplării, lămpăria rămăsese neatinsă, se puteau vedea, în partea stângă, şirurile limpezi ale măruntelor ei lămpi. Şi, în fundul propriei ei săli spintecate, se vedea maşina aşezată solid pe masiva-i fundaţie de zidărie: alămurile străluceau, uriaşele braţe de otel păreau nişte muşchi indestructibili, biela enormă, curbată în sus, aducând cu puternicul genunchi al unui gigant care doarme liniştit, stăpân pe marea sa forţă.

Domnul Hennebeau, la capătul acestui ceas de răgaz, simţi reînsufleţindu-i-se nădejdea. Mişcarea straturilor de pământ se va fi sfârşit, pesemne, şi poate că vor avea

norocul să salveze maşina şi ceea ce a mai rămas din construcţiile de altădată. Dar nu îngăduia încă oamenilor să se apropie, socotind că e cuminte să se mai aştepte o jumătate de ceas. Aşteptarea deveni de nesuferit, nădejdea făcea ca spaima să fie şi mai mare, toate inimile băteau de emoţie. O întunecată înnorare cotropea zarea, grăbea asfinţitul, un jalnic amurg peste aceasta epavă a zvârcolirilor pământului. De şapte ceasuri aşteptau cu toţii acolo, neclintiţi, nemâncaţi.

Şi deodată, în vreme ce inginerii se apropiau cu luare-aminte, o uriaşă zvâcnire în măruntaiele pământului îi puse pe fugă. Izbucneau detunături subterane, o întreagă artilerie monstruoasă bombarda străfundurile. La suprafaţă, cele din urmă construcţii se prăvăleau, se sfărâmau. Întâi un iureş ca de vârtej târî după sine toate dărâmăturile halei ciururilor şi ale sălii de recepţionare. Apoi crăpă casa cazanelor şi pieri. Pe urmă veni rândul turnului pătrat în care horcăia pompa de epuizmente, care căzu cu faţa în jos, ca un om secerat de o ghiulea. Şi un lucru înfricoşător se înfăţişă vederii: maşina smulsă de pe masivul ei, cu mădularele răscrăcărate luptând cu moartea, demară, îşi desfăcu biela, genunchiu-i de gigant, ca pentru a se ridica în picioare; dar metalica-i făptură îşi dădu duhul, sfărâmată, înghiţită în hău Doar coşul de fabrică, înalt de treizeci de metri, mai rămăsese în picioare, zgâlţâit ca un catarg în prada uraganului. Părea că se va sfărâma, spulberat în văzduh, când, deodată, se scufundă în întregime, absorbit de pământ, topit ca o uriaşă lumânare de ceară; nimic nu se mai vedea afară, nici măcar vârful paratrăsnetului. Totul se sfârşise; hainei fiare, la pândă pe vine în această hrubă şi ghiftuită de carne omenească, nu i se va mai auzi gâfâita-i răsuflare, uriaşă şi prelungă. Mina Voreux, toată, se prăbuşise în adâncuri.

Urlând, mulţimea o luă la goană. Alergau femei, acoperindu-şi ochii. Spaima răscolea valul de oameni ca pe

o grămadă de frunze, uscate. Nu voiau să strige şi, totuşi, strigau, cu vinele gâtlejului umflate, agitându-şi braţele în văzduh, în faţa groaznicului hău ce se căscase. Acest crater de vulcan stins, adânc de cincisprezece metri, se întindea între drum şi canal, pe o lărgime de cel puţin patruzeci de metri. Întreaga incintă a minei luase drumul prăbuşirii construcţiilor, şi estacada uriaşă cu pasarelele ei şi cu şinele, un întreg tren de vagonete, trei vagoane; fără a mai socoti depozitul de lemne, o pădure de prăjini tăiate, înghiţite ca nişte fire de paie. În fund, nu se mai desluşea decât un morman de grinzi, de cărămizi, de fierării, de moloz, de groaznice rămăşiţe sfărâmate, murdare, claie peste grămadă în această dezlănţuită turbare a urgiei. Iar gaura se lărgea, crăpăturile pornindu-i de la margine se întindeau până hăt-departe, peste câmpie. O astfel de crăpătură urca până la cârciuma lui Rasseneur, a cărei faţadă se despicase. Oare şi colonia va fi înghiţită? Până unde trebuiau să fugă ca să fie la adăpost, în acest cumplit amurg, sub această haită de nori plumburii, care şi ei păreau că vor să strivească lumea?

Dar din pieptul lui Négrel izbucni un strigăt de durere. Domnul Hennebeau, care se dăduse înapoi, începu să plângă. Şi, ca şi cum dezastrul n-ar fi fost complet, un mal se rupse, iar canalul, prefăcându-se într-o clocotitoare întindere de apă, se revărsă, deodată, într-una dintre crăpături, în care pieri rostogolindu-se, ca o cataractă în fundul unei văi adânci. Mina sorbea această apă, inundaţia îneca acum galeriile, pentru ani şi ani de zile. Curând, craterul se umplu, un lac de apă noroioasă luă locul pe care se înălţa, nu demult, mina Voreux, ca acele lacuri legendare sub care dorm cetăţi blestemate. Se aşternuse o înfricoşătoare tăcere, nu se mai auzea decât prăbuşirea acestei ape, bolborosind în măruntaiele pământului.

Atunci, pe rambleul zguduit, Suvarin se ridică în picioare. Recunoscuse pe mama Maheu şi pe Zacharie, care

plângeau în faţa acestei prăbuşiri, a cărei povară apăsa atât de greu pe capetele nefericiţilor ce se zbăteau luptându-se cu moartea, colo, în fund. Zvârli cea din urmă ţigară şi, fără a mai arunca măcar o privire înapoi, se îndepărtă în noaptea ce se făcuse de cărbune. În zare, umbra-i se micşoră, topindu-se în a nopţii umbră. Într-acolo pornea, către necunoscut. Mergea cu înfăţişarea lui liniştită, pus pe nimiciri, scormonind pretutindeni ca să dobândească a dinamitei pulbere şi în pulbere să prefacă oameni şi cetăţi. Fără îndoială, el va fi acela din pricina căruia burghezia va simţi la tot pasul, în zilele-i de agonie, sub ea, sărind în aer caldarâmul străzilor.

4

În chiar noaptea ce urmase prăbuşirii minei Voreux, domnul Hennebeau plecase la Paris, voind să aducă el însuşi faptul la cunoştinţă administratorilor, înainte ca gazetele să răspândească ştirea. Şi când se întoarse a doua zi, arăta foarte liniştit, cu aerul său de director ce-şi face conştiincios datoria. Dovedise, fireşte, că nu purta în niciun fel răspunderea dezastrului. Nu părea să-i fi scăzut favoarea de care se bucura, ba dimpotrivă, decretul prin care era numit ofiţer al Legiunii de Onoare fu semnat cu douăzeci şi patru de ore mai târziu.

Dar dacă directorul rămânea neatins, compania în schimb se clătina sub puterea cumplitei lovituri. Nu era vorba deloc despre cele câteva milioane pierdute, ci de rana din însuşi trupul companiei, de teama surdă şi necurmată pentru ziua de mâine, în faţa ucigaşei nimiciri a uneia dintre minele e». Atât de cumplită fu lovitura, încât o dată mai mult simţi nevoia de a tăcea. La ce i-ar fi folosit să

mai scormonească această grozăvie? De ce, dacă nelegiuitul ar fi descoperit, să se facă din el un martir, al cărui înspăimântător eroism ar zăpăci alte capete, zămislind o întreagă stirpe de incendiatori şi de ucigaşi? De altfel, compania nu-l bănui pe adevăratul făptaş şi sfârşi prin a crede că era amestecată o întreagă armată de complici, neputând să-şi închipuie că un singur om ar fi găsit cutezanţa şi forţa pentru asemenea ispravă; şi tocmai acesta era gândul care o obseda, gândul primejdiei ce va ameninţa de acum înainte tot mai mult minele ei. Directorul căpătase dispoziţia de a alcătui o vastă reţea de spionaj şi de a concedia apoi, unul câte unul, fără zgomot, pe toţi cei periculoşi, bănuiţi de a fi participat la această nelegiuire. Se mulţumiră cu această epurare de o înaltă prudenţă politică.

Nu se produse decât o singură concediere imediată, aceea a lui Dansaert, contramaistrul. De când cu scandalul de la Pierrona, devenise de nesuferit. Şi, ca pretext, îl învinuiră de purtarea sa din timpul primejdiei, de acea laşitate a conducătorului care-şi părăseşte oamenii. Pe de altă parte, această concediere era o discretă satisfacţie dată minerilor, care-l urau de moarte pe Dansaert.

Între timp, fel de fel de zvonuri cutreierau opinia publică, iar direcţia fu nevoită să trimită o notă de rectificare la una dintre gazete, pentru a dezminţi versiunea potrivit căreia minerii în grevă dăduseră foc unui butoiaş cu praf de puşcă în urma unei anchete făcute la repezeală, se şi trăsese încheierea, din raportul inginerului trimis de guvern, că, pricinuită de tasarea terenurilor, distrugerea ghizdurilor fusese foarte firească; şi compania preferase să tacă şi să-şi recunoască vina de a nu fi fost destul de prevăzătoare. Chiar după a treia zi, în presa din Paris catastrofa începuse să sporească rubrica faptelor diverse: nu se mai vorbea decât despre lucrători care se luptă cu moartea în străfundurile minei, se citeau cu lăcomie telegramele care apăreau în fiecare dimineaţă. Chiar la Montsou, burghezii

se făceau albi ca varul, iar vorba li se oprea în gât numai când voiau să rostească numele Voreuxului; o legendă prinse a se ţese, pe care nici cei mai curajoşi nu se încumetau să şi-o şoptească la ureche. Întregul ţinut arăta o mare înduioşare pentru soarta victimelor, se puneau la cale plimbări prin meleagurile minei distruse, soseau la faţa locului familii întregi ca să-şi prilejuiască simţământul groazei la vederea acestor dărâmături atât de strivitoare pentru nefericiţii îngropaţi sub ele.

Deneulin, numit inginer divizionar, nimerise tocmai în momentul dezastrului la intrarea sa în slujbă; şi prima grijă fu să readucă apele canalului în matca lor, căci acest torent de ape sporea pagubele cu fiecare ceas ce trecea. Era nevoie de însemnate lucrări, şi el puse de îndată o sută de lucrători la construirea unui dig. De două ori presiunea apelor spulberă cele dintâi zăgazuri. Acum se instalau pompe şi urmă o îndârjită bătălie pentru recucerirea, pas cu pas, a terenurilor dispărute.

Dar oamenii erau mai cu seamă pasionaţi de salvarea minerilor înghiţiţi în străfundurile pământului. Négrel avea sarcina de a face o supremă încercare, şi numai braţele de lucru nu-i lipsiră, căci toţi muncitorii dădeau năvală să pună umărul, într-un mare avânt frăţesc. Uitară cu totul de grevă, nici că le păsa dacă erau plătiţi, n-aveau decât să nu le dea niciun ban, căci atâta vreme cât tovarăşii lor de lucru erau în primejdie de moarte, oamenii nu voiau decât să fie lăsaţi să-şi pună viaţa în cumpănă. Cu toţii erau acolo, cu tot felul de scule, într-o fremătândă aşteptare a clipei când le va fi dat să afle unde anume trebuiau să înceapă. Mulţi, după accident, deşi bolnavi de groază, răscoliţi de un tremur nervos, scăldaţi de o sudoare rece, sub obsesia unor vedenii care se perindau neîncetat în negrele lor visuri, se ridicau totuşi ca un singur om, vădind cea mai îndârjită dorinţă de a se încleşta în lupta cu pământul, ca şi cum ar fi simţit împotrivă-i o adâncă sete de răzbunare. Din

nefericire, toată încurcătura începea de la întrebarea: Ce anume aveau de făcut cu folos? Cum să coboare în mină? Unde să înceapă să sape?

Părerea lui Négrel era că niciunul dintre aceşti nefericiţi nu mai era în viaţă, că cei cincisprezece mineri pieriseră, fără îndoială, înecaţi sau asfixiaţi, dar în catastrofele din mine obiceiul este să se considere că trăiesc toţi cei zidiţi de vii în fundul pământului, şi în acest fel era şi el deprins să gândească. Cea dintâi problemă pe care şi-o punea era să deducă locul unde se putuseră refugia. Contramaiştrii şi bătrânii mineri cu care se sfătuise gândeau cu toţii la fel cu privire la un singur lucru: în faţa catastrofei, minerii se urcaseră, desigur, din galerie în galerie, până în fronturile de lucru cele mai înalte, aşa că se găseau, fără îndoială, ţintuiţi la capătul vreunei galerii superioare. Aceasta se potrivea de altfel cu ceea ce le spusese şi taica Mouque, din a cărui încâlcită poveste se putea trage încheierea că, în nebunea fugii, întreaga ceată se despărţise în mici grupuri, fugarii răsfirându-se pe drum pe la fiecare etaj. Dar apoi, în discuţia cu privire la încercările de făcut, părerile contramaiştrilor se deosebeau. Cum căile cele mai apropiate de sol aveau totuşi o adâncime de o sută şi cincizeci de metri, nu se puteau gândi la săparea unui puţ. Rămânea puţul Réquillart, unicul loc de intrare, singurul punct prin care le era cu putinţă să se apropie. Nenorocirea era că vechea mină, inundată şi ea, nu mai comunica cu mina Voreux şi nu mai avea deasupra nivelului apelor nicio altă cale liberă decât unele frânturi de galerie, ţinând de prima cameră de acces în orizont. Pomparea apei avea să necesite ani şi ani, cel mai cuminte lucru era, prin urmare, să se cerceteze aceste galerii, pentru a se vedea dacă ele nu se învecinau, cumva, cu galeriile inundate, la capătul cărora se bănuia că s-ar găsi minerii ce trebuiau salvaţi. Fireşte că înainte de a se ajunge la această hotărâre s-a discutat foarte mult, pentru a putea fi înlăturate o

sumedenie de planuri cu neputinţă de înfăptuit.

Din acea clipă, Négrel se apucă să cotrobăiască, spulberând colbul bătrânelor arhive, şi când izbuti să descopere vechile planuri ale celor două mine, le studie şi determină punctele asupra cărora trebuiau să stăruiască cercetările. Pe nesimţite, această vânătoare îl pasiona şi, la rându-i, în ciuda ironicei nepăsări cu care privea oamenii şi lucrurile, fu şi el prins în viitoarea devotamentului. Cele dintâi piedici fură întâmpinate la coborârea în Réquillart: trebuiră să purceadă la degajarea gurii puţului, să se abată scoruşul, să fie retezaţi prunii sălbatici şi smulse tufişurile de păducel, şi mai avură de reparat şi scările. Apoi începură căutările, dibuirile. Inginerul, care coborâse împreună cu zece lucrători, îi puse să ciocănească cu sculele lor de fier în anumite locuri din vână, indicate de el; şi, într-o adâncă tăcere, fiecare asculta, cu urechea lipită de bancul de cărbune, dacă nu cumva răspundeau îndepărtate lovituri. Dar străbătură în van toate galeriile practicabile: niciun ecou nu se întorcea. Nedumerirea sporise: în ce loc să înceapă tăierea stratului? Către cine să se îndrepte, de vreme ce părea că nimeni nu e acolo? Se înverşunară, totuşi, să cerceteze, hărţuiţi de o îngrijorare crescândă.

Din cea dintâi zi, mama Maheu venea la Réquillart de dimineaţă. Se aşeza pe o grindă, în raţa puţului, şi nu se mai clintea de acolo până la căderea serii. Când vreunul dintre lucrători venea sus, se ridica şi îl întreba din ochi: Ei, nimic? Nu, nimic! şi se aşeza la loc, mai aştepta, fără să scoată o vorbă, cu chipul împietrit, cu fruntea întunecată. Jeanlin, văzând că i se cotropise vizuina, începuse şi el să dea târcoale, cu aerul speriat al unui animal de pradă, căruia ascunzătoarea îi va da în vileag rapturile. Se gândea la micul soldat, culcat sub stâncă, temându-se ca nu cumva să fie tulburată pacea acestui somn; dar această parte a minei era inundată şi, de altminteri, săpăturile se îndreptau mai către stânga, în galeria dinspre apus. La început venise

şi Philomène, ca să-l însoţească pe Zacharie, care făcea parte din echipa căutătorilor; apoi se plictisise să tot răcească aşa fără rost şi fără niciun folos: rămânea în colonie, târându-şi ca o pieritură zilele, nepăsătoare, tuşind de zor cât era ziulica de lungă. Zacharie, dimpotrivă, nu mai putea trăi, şi ar fi sfâşiat pământul cu dinţii ca să-şi regăsească sora. Striga în puterea nopţii, i se părea că o vede, că o aude, închircită de foame, rupându-şi gâtul ca să tot strige după ajutor. De două ori voise să sape cu de la sine putere, spunând că presimţirile nu-l înşală şi că acolo era locul cu pricina. Inginerul nu-i mai dădea voie să coboare, dar el nu se îndepărta de acest put, de unde era alungat, şi nu putea nici măcar să stea locului lângă maică-sa, ci, împins de nevoia de a face şi el ceva, se tot învârtea încolo şi-ncoace.

Se aflau în cea de a treia zi. Deznădăjduit, Négrel luase hotărârea ca în seara aceea să pună capăt tuturor încercărilor. La amiază, după prânz, când se întoarse împreună cu oamenii săi pentru a face cea din urmă sforţare, rămase surprins când îl văzu pe Zacharie ieşind din puţ, încins la faţă, gesticulând şi urlând:

— E aici… mi-a răspuns! Veniţi aici, repede, veniţi!

Cu toată paza de acolo, izbutise să se strecoare pe scări şi jura că cineva bătuse colo jos, în prima galerie a vânei Guillaume.

— Dar noi am mai trecut de două ori pe unde spui dumneata, îi răspunse Négrel, neîncrezător. În sfârşit, vom merge totuşi să căutăm.

Mama Maheu se ridicase în picioare şi fură nevoiţi s-o oprească să coboare. Aştepta ţeapănă, la marginea puţului, cu ochii aţintiţi spre bezna acestui hău.

Jos, Négrel dădu el însuşi trei lovituri, la răstimpuri destul de rare, apoi lipi urechea de stratul de cărbune, cerând tuturor o tăcere desăvârşită. Niciun zgomot nu-i răspunse; clătină din cap: bietul băiat visase, fără îndoială. Furios,

Zacharie lovi şi el la rându-i; şi auzi iarăşi; ochii-i scăpărau, un freamăt de bucurie îi răscoli trupul. Atunci, ceilalţi lucrători încercară şi ei, unul după altul: se însufleţeau cu toţii, simţind foarte limpede îndepărtatul răspuns. Inginerul rămase uluit când, lipindu-şi încă o dată urechea de rocă, surprinse şi el în cele din urmă un zgomot uşor, ca zvonul unei adieri, o ciocăneală ritmică, abia desluşită, cunoscutul semnal al minerilor atunci când sunt în primejdie. Cărbunele propagă sunetele foarte departe, cu o claritate de cristal. Un contramaistru, care se găsea acolo, aprecie la mai bine de cincizeci de metri blocul a cărui grosime îi despărţea de minerii în primejdie. Dar le şi părea că li se putea întinde o mină de ajutor şi izbucni o mare veselie. Négrel trebui să înceapă de îndată lucrările de apropiere.

Când Zacharie o văzu, sus, pe mama Maheu, amândoi se îmbrăţişară.

— Nu-i cuminte să vă împuiaţi capul cu prostii, avu cruzimea de a le spune Pierrona, sosită atunci în plimbare pe acolo, din curiozitate. Dacă Catherine n-o fi acolo, o să vă faceţi pe urmă sânge rău de pomană.

Avea dreptate. Catherine era poate în altă parte.

— Ia nu mă mai bate la cap! strigă furios Zacharie. Aici e, aşa-mi spune mie inima!

Mută, cu chipul împietrit, mama Maheu se aşezase iarăşi. Şi se aşternu, din nou, pe aşteptare.

De îndată ce povestea făcu înconjurul Montsouului, un nou val de oameni sosi la faţa locului. Nu se vedea nimic, dar nimeni nu se clintea de acolo, şi trebui ca aceşti curioşi să fie ţinuţi la distantă. Jos se lucra zi şi noapte. Temându-se să nu întâmpine vreun obstacol, inginerul pusese să se deschidă în vână trei galerii, care, înaintând în adânc, se întâlneau în punctul în care se bănuia că se găsesc minerii fără ieşire. În îngusta gaură a tunelului ce îl săpau nu încăpea decât un singur havator care să taie cărbunele; era înlocuit din două în două ceasuri; iar cărbunele care era

încărcat în coşuri, ca să fie scos afară, trecea din mână în mână printr-un lanţ de oameni, ce se lungea pe măsură ce tunelul săpat se adâncea. Treaba merse, la început, foarte repede: se săpară şase metri într-o zi.

Zacharie căpătă învoirea de a face parte din echipa de elită a lucrătorilor săpători, o echipă de onoare, cu locuri disputate. Şi se mânia când voiau să-l înlocuiască, după cele două ceasuri reglementare de muncă. Îşi fura tovarăşii de lucru, luându-le rândul, nu voia să lase târnăcopul din mână. Galeria în care săpa el fu curând mai înaintată decât a celorlalţi; se lupta împotriva cărbunelui cu atâta furie, încât se auzea înălţându-se, din tunelul în care lucra, răsuflarea lui grăbită, ca duduiala unui cuptor lăuntric. Când ieşea de acolo, plin de noroi şi negru de cărbune, ameţit de oboseală, se prăbuşea la pământ, trebuind să fie învelit într-o cuvertură. Apoi, clătinându-se încă pe picioare, se înfunda iarăşi, şi lupta reîncepea, cu grele lovituri surde, cu suspine înăbuşite, o victorioasă dezlănţuire de masacru. Din nefericire, stratul de cărbune devenea tot mai dur, de două ori îşi frânse unealta, deznădăjduit că nu mai poate înainta la fel de repede. Căldura îi era şi ea nesuferită, o dogoare ce creştea cu fiecare metru de înaintare, de neîndurat în fundul acestei preamărunte găuri prin care aerul nu putea să circule. E adevărat că un ventilator de mână funcţiona tot timpul, totuşi, aerisirea făcându-se anevoie, de trei ori fură scoşi havatori leşinaţi, aproape asfixiaţi.

Négrel trăia şi el în adânc, laolaltă cu lucrătorii. I se aducea acolo mâncarea şi dormea uneori vreo două ceasuri, înfăşurat într-o manta, pe un maldăr de paie. Ceea ce le susţinea curajul era apelul nefericiţilor de dincolo de zidul de cărbune, semnalul din ce în ce mai desluşit pe care îl dădeau ca să li se vină mai repede într-ajutor. Acum suna foarte limpede, avea o sonoritate muzicală, de parcăm ar fi fost iscat de lamele unui instrument. Şi el le era călăuza,

sef luau după această dâră cristalină, după cum în bătălie se înaintează după bubuitul tunului. De fiecare dată ce un havator era înlocuit, Négrel cobora şi mai lovea, lipindu-şi apoi urechea de stâncă; şi până acum, de fiecare dată, răspunsul se întorsese repede şi zorit. Nu mai avea nicio îndoială, înaintau în direcţia cea bună. Dar ce afurisită încetineală! Nu vor izbuti să ajungă destul de repede. La început, în primele două zile, săpaseră într-adevăr treisprezece metri; dar în cea de a treia nu mai izbutiră să sape decât cinci metri; apoi doar trei, în cea de a patra zi. Stratul de cărbune se îngusta şi devenea tot mai dur, în aşa măsură incit, de astă dată, cu greutate tăiau din el doi metri pe zi. În cea de a noua zi, după o trudă supraomenească, înaintarea ajunsese până la treizeci şi doi de metri şi, după socoteala lor, mai aveau de străbătut încă vreo douăzeci de metri. Pentru cei ce zăceau acolo fără ieşire începea cea de a douăsprezecea zi, adică de douăsprezece ori oiţe douăzeci şi patru de ore, fără pâine, fără căldură, în acele îngheţate bezne! La gândul acesta cumplit ochii li se umezeau, iar braţele li se îndârjeau la muncă. Părea cu neputinţă ca nişte oameni ^a mai poată supravieţui, îndepărtatele lovituri începuseră din ajun să slăbească, toţi tremurau de frică că dintr-o clipă într-alta ele s-ar putea stinge cu totul.

Nelipsită, mama Maheu era în fiecare zi acolo, aşezată la gura puţului. O aducea în braţe pe Estelle, pe care n-avea cum s-o lase singură de dimineaţă până seara. Urmărea astfel progresul ceas cu ceas, împărtăşind toate nădejdile şi toate tristeţile. Grupurile de oameni ce se adunau ca să privească, şi chiar populaţia din Montsou, erau stăpânite de febra aşteptării, făcând întruna tot felul de presupuneri. Toate inimile din cuprinsul acelor meleaguri băteau pentru cei aflaţi jos, în străfundurile pământului.

În cea de a noua zi, la sosirea orei prânzului, Zacharie nu răspunse când fu chemat ca să fie înlocuit. Era ca nebun şi

se înverşuna, înjurând. Négrel, care ieşise o clipă afară, l-ar fi putut face să asculte dar nu se aflau acolo decât un singur contramaistru şi trei mineri. Fără îndoială că, neavând destulă lumină, Zacharie, furios că din pricina acestei şovăielnice licăriri treaba zăbovea, săvârşi imprudenţa de a-şi deschide lampa. Se dăduseră totuşi în această privinţă dispoziţii foarte severe, căci se observaseră unele scăpări de grizu; gazul se găsea în cantităţi enorme în aceste înguste coridoare fără aeraj. Deodată izbucni o explozie, un val de flăcări ţâşni din gaură ca din gura unui tun încărcat cu ghiulele. Totul ardea, aerul se aprindea ca praful de puşcă, de la un capăt la celălalt al galeriilor. Contramaistru! Împreună cu cei trei lucrători fură prinşi în acest torent de vâlvătăi, care ţâşni afară din puţ într-o erupţie ce împroşcă bucăţi de rocă şi frânturi de schelării. Curioşii adunaţi acolo o luară la goană, mama Maheu se ridică, strângând-o la piept pe Estelle, înspăimântată.

Când se întoarseră, Négrel şi lucrătorii săi fură cuprinşi de o cumplită mânie. Izbeau cu călcâiele în pământ, ca o mamă vitregă ce-şi ucide la întâmplare copiii în toanele ticăloasei ei cruzimi. Se devotau, alergau într-un suflet în ajutorul tovarăşilor de lucru, şi, după toate astea, trebuiau să le mai moară acolo şi alţi oameni! După trei ceasuri de grea caznă şi de primejdii, când în cele din urmă izbutiră să pătrundă în galerii, scoaterea victimelor tu lugubră. Nici contramaistrul, nici lucrătorii nu erau morţi, dar trupul le era plin de cumplite răni ce răspândeau miasme de carne friptă; respiraseră valuri de vâlvătăi, arsurile le pătrunseseră până în piept şi scoteau urlete necurmate, cerând să se îndure de ei şi să-i ucidă. Dintre cei trei mineri, unul era cel care, în timpul grevei, spărsese cu o ultimă lovitură de cazma pompa de la Gaston-Marie, iar ceilalţi doi mai aveau încă cicatrice pe mâini şi degetele jupuite, zdrelite de câte cărămizi zvârliseră asupra

ostaşilor. Mulţimea, palidă şi fremătândă, se descoperi când îi văzu trecând.

În picioare, mama Maheu, aştepta. Trupul lui Zacharie se ivi, în cele din urmă. Veşmintele arseseră, iar trupul era un cărbune negru, calcinat, de nerecunoscut. Strivit de explozie, capu-i pierise dintre umeri. Şi când cumplitele-i rămăşiţe fură întinse pe o targă, paşii mamei Maheu le urmară în neştire. Din pleoapele-i încinse nu izvora o lacrimă; o ţinea în braţe pe Estelle, care aţipise, şi se îndepărtă, într-o tragică deznădejde, cu părul vâlvoi, răscolit de biciuirea vântului. În colonie, la auzul celor petrecute, Philomène rămase îndobitocită, cu ochii fântână de lacrimi. Dar mama Maheu se şi întorsese, fără să răsufle o clipă, la Réquillart: îşi însoţise băiatul şi revenea să-şi aştepte fata.

Se mai scurseră încă trei zile. Lucrările pentru salvarea oamenilor fuseseră reluate, în toiul unor greutăţi de nebănuit. Din fericire, galeriile prin care se apropiau nu se prăbuşiseră în urma exploziei grizuului; aerul însă dogorea şi era atât de greu şi de viciat, încât fusese nevoie sa se instaleze noi ventilatoare. La fiecare douăzeci de minute havatorii se schimbau. Se înainta, nici măcar doi metri nu-i mai despărţeau de tovarăşii lor de lucru. Dar de astă dată trudeau cu inima strânsă, izbind straşnic doar din sete de răzbunare căci zgomotele încetaseră şi nu se mai auzea mărunta cadenţă limpede a semnalului. Erau în cea de a douăsprezecea zi de muncă şi în cea de a cincisprezecea de când se petrecuse catastrofa; iar de dimineaţă se aşternuse o tăcere de moarte.

Noul accident înteţise curiozitatea în Montsou, burghezii puneau la cale excursii cu atâta stăruinţă, încât familia Grégoire se hotărî să facă şi ea la fel. Se organiză o plimbare şi se înţeleseră să se ducă la Voreux cu trăsura lor, în vreme ce doamna Hennebeau le va aduce acolo, cu caleaşca ei, pe Lucie şi pe Jeanne. Deneulin îi va duce să-i

viziteze şantierul, apoi se vor întoarce prin Réquillart, unde vor afla de la Négrel până unde anume ajunseseră cu galeriile săpate şi dacă mai era vreo nădejde. Şi seara vor lua masa împreună.

Când, către ceasurile trei, soţii Grégoire, împreună cu fiica lor Cécile, descinseră din trăsură în faţa minei prăbuşite, o găsiră acolo pe doamna Hennebeau, care sosise cea dintâi, într-o toaletă bleumarin, ferindu-se, sub o umbreluţă, de palidul soare al lui februarie. Sub cerul foarte limpede era un aer călduţ de primăvară. Domnul Hennebeau împreună cu Deneulin erau şi ei acolo; şi ea asculta, cu gândul în altă parte, lămuririle date de Deneulin cu privire la sforţările pe care fuseseră nevoiţi să le facă pentru îndiguirea canalului. Jeanne, care avea totdeauna la ea un bloc de desen, se apucă să facă schiţe, entuziasmată de tema prilejuită de cumplita privelişte, în vreme ce Lucie, aşezată lângă ea pe sfărâmătura unui vagon, scotea şi ea exclamaţii de bucurie, găsind că totul e de-a dreptul „minunat”. Digul, neterminat, lăsa să scape valuri, valuri ale căror bulboane înspumate se rostogoleau, căzând în cascade care se pierdeau în enorma gaură a minei înghiţite. Totuşi, craterul acesta se golea, apa sorbită de pământ scădea, dând astfel în vileag înfricoşătorul morman de dărâmături de pe fund. În lumina blândă a acestei frumoase zile, se vedea o cloacă, ruinele unui oraş năruit, şi topit în noroi.

— Şi noi ne pierdem vremea ca să vedem aşa ceva! strigă domnul Grégoire, dezamăgit.

Cécile, îmbujorată de sănătoasă ce era, fericită să respire un aer atât de curat, se înveselea, glumea, în vreme ce doamna Hennebeau făcea o mutră acră, murmurând:

— Adevărul este că nu-i nimic frumos în toate astea.

Cei doi ingineri începură să râdă. Încercară să suscite interesul vizitatorilor plimbându-i pretutindeni, lămurindu-le felul în care funcţionează pompele şi manevra sonetei cu

care se bat piloţii. Dar aceste cuconiţe se nelinişteau. Se înfiorară când li se spuse că pompele vor funcţiona ani de zile, şase, dacă nu chiar şapte ani, înainte ca puţul să poată fi reconstruit şi să poată fi scoasă toată apa din mină. Nu, mai bine să se gândească la altceva; toate grozăviile acestea nu puteau decât să le prilejuiască vise urâte.

— Să plecăm, spuse doamna Hennebeau, îndreptându-se spre trăsură.

Jeanne şi Lucie se împotriviră. Cum, atât de repede?! Şi schiţa nu era terminată! Voiră să mai rămână, iar tatăl lor le va aduce seara la masă. Doar domnul Hennebeau luă loc alături de soţia sa în caleaşcă, pentru că şi el voia să stea de vorbă cu Négrel.

— Bine, atunci plecaţi înainte, spuse domnul Grégoire. Venim şi noi după dumneavoastră, mai avem de făcut o mică vizită de cinci minute, aici, în colonie... Plecaţi, luaţi-o înainte, căci vă ajungem din urmă şi vom fi în Réquillart odată cu dumneavoastră!

Urcă şi el, după doamna Grégoire şi Cécile; şi în vreme ce trăsură cealaltă o porni de-a lungul canalului, a lor urcă agale povârnişul.

Îşi puseseră în gând ca, odată cu excursia, să facă şi o faptă bună. Moartea lui Zacharie făcuse sa le plângă inima de milă pentru tragedia familiei Maheu, despre care vorbea întregul ţinut. Nu-l plângeau pe Maheu, pe acest bandit, ucigaş al soldaţilor, pe care aceştia fuseseră siliţi să-l culce la pământ ca pe o fiară sălbatică. Doar mama Maheu îi înduioşa, sărmana femeie care-şi pierduse băiatul, după ce-şi pierduse şi bărbatul, şi a cărei fiică nu mai era poate decât un cadavru în fundul pământului; fără a mai socoti că se pomenea şi de un bunic infirm, de un băiat betejit de picioare, în urma unei alunecări de teren, şi de o fetiţă moartă de foame în timpul grevei. De aceea, cu toate că familia ei, prin urâta-i purtare, îşi merita în parte nenorocirile, luaseră totuşi hotărârea să-şi arate marea lor

mărinimie, ca şi dorinţa de uitare şi de împăcare, miluind-o, ducându-i chiar ei daruri. Două pachete, învelite cu grijă, se aflau în trăsură, sub scăunelul din faţă.

O femeie bătrână arătă vizitiului casa familiei Maheu. la numărul 16 al celui de-al doilea corp de case. Dar după ce soţii Grégoire coborâră cu pachetele, bătură zadarnic şi începură, în cele din urmă, să lovească cu pumnii în uşă, fără să capete nici de astă dată vreun răspuns: din casă, bătăile răsunau jalnic, ca dintr-o locuinţă pustiită de doliu, încremenită şi întunecată, părăsită de cine ştie când.

— Nu e nimeni, spuse Cécile dezamăgită. Plicticoasă treabă! Ce să facem cu toate lucrurile astea?

Deodată, se deschise uşa de alături şi se ivi cumătră Levaque.

— Vai, domnule şi doamnă, mii de scuze! Iertaţi-mă, domnişoară!... Pe vecina mea o căutaţi? Dar nu-i acasă, e la Réquillart...

Într-o vorbărie fără sfârşit le spuse povestea, repetând întruna că oamenii trebuiau să se ajute între ei şi că îi luase în grija ei pe Lénore şi pe Henri, ca mama Maheu să se poată duce acolo şi să aştepte. Privirile-i alunecară la pachete şi ajunsese, din vorbă în vorbă, să spună că fiică-sa rămăsese văduvă şi, cu ochii scăpărând de lăcomie, să-şi dea în vileag propria ei mizerie. Apoi, cu aerul unui om tare şovăie, murmură:

— Cheia e la mine. Dacă domnul şi doamna ţin neapărat... bunicul e acasă.

Familia Grégoire o privea, buimăcită. Cum se poate, bunicul era acasă? Dar nu se auzea niciun răspuns. Dormea adică? Şi în clipa în care cumătră Levaque se hotărî să descuie uşa, ceea ce văzură înăuntru îi făcu să rămână locului, pe prag.

Bonnemort stătea acolo singur, cu ochii mari şi împietriţi, înţepenit pe un scaun, în faţa sobei îngheţate. În juru-i încăperea părea şi mai largă, fără cucul din perete, fără

mobilele de brad, care o însufleţeau altădată; şi nu mai rămăseseră pe verzuia goliciune a pereţilor decât portretele împăratului şi împărătesei, ale căror buze roşii înfăţişau un binevoitor surâs oficial. Bătrânul nici nu se clintea, pleoapele nu-i clipiră la năvala luminii prin uşa deschisă şi rămase aşa cum era, cu aerul prostit, ca şi cum nici nu i-ar fi văzut intrând pe toţi aceşti oameni. Jos, la picioare, avea o farfurioară cu cenuşă, ca acelea ce li se pun pisicilor ca să-şi facă nevoile în ele.

— Nu-i luaţi, vă rog, în seamă, nepoliteţea, spuse îndatoritoare cumătră Levaque. Se pare că i s-a rupt ceva în creier. Se împlinesc două săptămâni de când n-a mai scos o vorbă.

Dar un acces îl zgudui pe bătrânul Bonnemort, o hârâială în gât, pornită parcă din adâncul pântecelui, şi scuipă în farfurie o flegmă groasă şi neagră. Cenuşa era vâscoasă de noroi de cărbune, tot cărbunele din mină, pe care şi-l smulgea din gâtlej. Dar se şi înţepenise iarăşi pe scaun. Nu se mai clintea decât când şi când. la rare răstimpuri, doar pentru a scuipa.

Tulburaţi, îngreţoşaţi, membrii familiei Grégoire se căzneau totuşi să spună câteva vorbe prieteneşti şi de încurajare.

— Ei, dragul meu, spuse domnul Grégoire, prin urmare dumneata suferi de bronşită?

Bătrânul, cu ochii pe perete, nu-şi întoarse capul. Iar tăcerea se aşternu din nou, apăsătoare.

— Ar trebui să bei puţin ceai, adăugă doamna.

Bătrânul rămase mai departe în muta-i înţepenire.

— la spune, tăticule, murmură Cécile, ni s-a zis doar că este infirm, dar noi nu ne-am gândit la asta…

Şi îşi curmă vorba, foarte încurcată. După ce pusese pe masă o bucată de rasol şi două sticle de vin, desfăcea acum cel de-al doilea pachet, din care scoase o pereche de bocanci enormi. Era darul destinat bunicului şi, năucită,

ţinea câte un bocanc în fiecare mână, privind lung la picioarele umflate ale bietului om, care nu va mai putea merge, desigur, niciodată.

— Astea-ţi sosesc cam târziu, nu-i aşa, dragul meu? reluă domnul Grégoire, ca să mai dreagă puţin lucrurile. N-are a face, oricând sunt bune la ceva.

Bătrânul Bonnemort nu-l auzi şi nu-i răspunse; rămase aşa, cu înfricoşătoru-i chip rece şi împietrit.

Atunci Cécile puse bocancii jos pe furiş, lângă perete. Dar, cu oricâtă luare-aminte îi aşezase, se auzi, totuşi, zgomotul ţintelor atingând duşumeaua şi prezenţa acelor bocanci enormi în odaie deveni stingheritoare.

— Nici pomeneală! Să-l tai, şi tot n-o să mulţumească! strigă cumătră Levaque, privind cu jind la ghete. Să-mi fie cu iertăciune, dar stricaţi orzul pe gâşte.

Mai vorbi, dându-şi toată osteneala să-i atragă pe soţii Grégoire la ea în casă, cu gândul de a scoate ceva de la ei înduioşându-i. În cele din urmă, născoci un pretext: îi lăudă pe Henri şi pe Lénore, nişte păpuşi, drăguţi şi tare cuminţi; şi ce deştepţi, răspund ca nişte îngeraşi la tot felul de întrebări!... Ăstia au să le spună tot ceea ce domnul şi doamna ar vrea să afle.

— Vrei să intrăm o clipă, scumpa mea? o întrebă taică-su, bucuros că poate ieşi de acolo.

— Da, vin îndată, răspunse ea.

Cécile rămase singură cu Bonnemort. Ceea ce o făcuse să rămână locului, neclintită, tremurând fascinată, era simţământul că îi era cunoscut chipul acestui bătrân: unde mai întâlnise ea oare faţa aceasta pătrată, lividă, tatuată de cărbune? Şi deodată îşi aduse aminte, prin închipuire i se perindă valul unei gloate urlânde ce o înconjura şi simţi nişte mâini îngheţate care o strângeau de gât. El era, îl regăsise pe acel om şi-i privea mâinile aşezate pe genunchi, mâini de lucrător deprins să stea pe vine şi a cărui putere îi e toată în ele, zdravene încă, în ciuda vârstei.

Încet-încet, Bonnemort părea că se trezeşte; o vedea, cercetând-o la rându-i şi el, cu privirea ochilor săi prostiţi. O vâlvătaie îi încinse obrajii, o strâmbătură nervoasă îi schimonosea gura, din care se prelingea o neagră dâră de salivă. Atraşi într-un fel unul de celălalt, rămaseră amândoi faţă în faţă, ea, înfloritoare, fragedă şi grasă de atât de îndelunga trândăvie şi de huzurul unei stirpe ghiftuite, el, umflat de apă, pecetluit de jalnica hidoşenie a unui dobitoc prăpădit de muncă, măcinat din tată-n fiu de un veac de trudă şi de flămânzire.

După un răstimp de zece minute, când soţii Grégoire, miraţi că Cécile nu venise încă, intrară în casa mamei Maheu, izbucniră într-un urlet sfâşietor. Fata lor zăcea cu faţa vânătă, la pământ, sugrumată. Pe gâtul ei, degetele îşi lăsaseră roşia pecete a unei mâini de gigant. Bonnemort, clătinându-se pe picioarele-i ţepene, se prăbuşise lângă ea, fără a se mai putea ridica. Mâinile îi erau încă crispate ca nişte gheare, bătrânul privea lumea cu îndobitocită căutătură a ochilor săi căscaţi. Şi, în cădere, farfurioara se spărsese, împrăştiind cenuşa; noroiul Négrel flegme împroşcase toată încăperea în vreme ce perechea de bocanci şedea cuminte, neatinsă, lipită de perete.

Niciodată nu mai fu cu putinţă să se ştie limpede cum se petrecuseră lucrurile. Cécile de ce se apropiase, oare, de el? în ce chip putuse Bonnemort, aşa înţepenit pe scaun cum era, s-o înşface de gât? Fireşte că, după ce izbutise s-o înhaţe, trebuie să se fi înverşunat, încleştând-o fără încetare, rostogolit cu ea pe jos, înăbuşindu-i strigătele, până la cel din urmă horcăit de moarte. Niciun zgomot, niciun scâncet nu străbătuse prin peretele subţire ce despărţea cele două case învecinate. Nu putură să creadă decât în izbucnirea unei porniri de nebunie, într-o neînţeleasă sete de a ucide, stârnită de albeaţa de nea a acestui gât de fecioară. Era uluitoare o asemenea sălbăticie la acest bătrân infirm, care îşi dusese veacul ca un om de

treabă, ca o vită supusă, vrăjmaş al ideilor noi. Buruiana cărei un, chiar sieşi necunoscută, înveninându-l pe nesimţite, i se urcase la creier? Grozăvia întâmplării impuse încheierea că omul făcuse ce făcuse într-o desăvârşită neştire şi că fapta aceasta a fost crima unui idiot.

Între timp, soţii Grégoire, în genunchi, plângeau în hohote, înecându-se de durere. Fiica lor adorată, fata aceasta dorită atâta amar de vreme, şi apoi copleşită de tot răsfăţul de care erau în stare, pe care se duceau, în vârful picioarelor, s-o privească dormind, pe care niciodată n-o socoteau destul de bine hrănită, niciodată destul de grasă! Era prăbuşirea a înseşi vieţii lor, la ce le-ar folosi să mai trăiască acum, când ea nu mai era pe lume?

Cumătră Levaque, înfiorată de spaimă, striga:

— Vai de mine! Ce-a făcut ticălosul ăsta bătrân?! Cine s-ar fi putut aştepta la una ca asta!... Şi mama Maheu, care o să se întoarcă de-abia diseară! Ce spuneţi? Să dau o fugă s-o caut?

Răpuşi, tatăl şi mama Cécilei nu răspunseră.

— Cum? Dacă socotiţi că e nimerit... mă duc s-o chem.

Dar, înainte de-a ieşi, cumătră Levaque ochi ghetele, şi gându-i rămase la ele. Toată colonia forfotea, mulţimea începuse să se şi înghesuie. S-ar prea putea să le fure cineva. Şi apoi nu mai exista niciun bărbat în casa asta să le încalţe. Le luă binişor şi plecă cu ele. Erau, cu siguranţă, taman pe piciorul lui Bouteloup.

La Réquillart, soţii Hennebeau şi Négrel aşteptară multă vreme familia Grégoire. Inginerul, ieşind din mină, le dădea amănunte: erau speranţe ca în seara aceea să dea peste victimele catastrofei; dar nu vor găsi, desigur, decât nişte cadavre, căci stăruia aceeaşi necurmată linişte de moarte. În spatele inginerului, mama Maheu, aşezată pe o grindă, asculta, albă ca varul, când sosi vecina Levaque şi-i povesti grozava ispravă a bătrânului. Nu făcu decât un prea vădit gest de nerăbdare şi de enervare. Totuşi, o urmă.

Doamna Hennebeau era gata să leşine. Ce cumplită grozăvie! Biata Cécile, atât de veselă în ziua aceea, atât de plină de viaţă doar cu un ceas înainte! Domnul Hennebeau fu nevoit s-o ducă pe nevastă-sa pentru o clipă în coliba bătrânului Mouque. Cu degetele-i neîndemânatice îi desfăcu copcile, tulburat de mirosul de mosc pe care-l răspândea bluza-i deschisă. Şi pe când, cu şiroaie de lacrimi pe obraz, ea îl strângea în braţe pe Négrel, înspăimântat de această moarte, care, într-o singură clipă, îi zădărnicise căsătoria, soţul, privindu-i cum se văicăreau împreună, se simţi scăpat de o mare grijă. Nenorocirea aceasta dregea toate lucrurile: domnul Hennebeau, gândindu-se cu groază la vizitiul său, îl prefera pe nepot.

5

În fundul puţului, nefericiţii lăsaţi în părăsire urlau de groază. Apa le ajunsese acum până la brâu. Năuciţi de vuietul Torentului, cele din urmă prăbuşiri ale ghizdului le dădeau impresia că aud trosnind şi năruindu-se catapeteasma lumii; şi ceea ce-i înnebunea de-a binelea era nechezatul cailor ce nu puteau ieşi din grajd; era un urlet de moarte, cumplit şi de neuitat, horcăitul de fiară înjunghiata.

Mouque îl lăsase slobod pe Bataille. Bătrânul cal privea tremurând, cu ochii căscaţi şi sticloşi, la apa în necurmată creştere. Camera de acces în orizont se umplea cu repeziciune, se vedea limpede creşterea apelor verzui la roşietica lumină a celor trei lămpi ce ardeau încă sub boltă. Şi, deodată, când simţi contactul cu apa îngheţată, calul o porni într-un galop bezmetic, se înfundă şi dispăru în adâncul uneia dintre galeriile de transport.

Atunci, oamenii, înnebuniţi de primejdia morţii, o rupseră şi ei la fugă, pe urmele calului.

— Ce dracu să mai facem pe-aici?! strigă Mouque. Să încercăm prin Réquillart.

Gândul că ar putea afla o ieşire prin vechea mină învecinată, dacă ar ajunge înainte ca apa să le taie drumul, îi făcea să alerge acum într-acolo. Cei douăzeci de oameni, înghesuindu-se unul după altul, îşi înălţau lămpile în aer, ca să nu le stingă apa. Spre norocul lor, galeria urca în pantă lână, şi străbătură două sute de metri luptând împotriva valurilor, fără să fie stânjeniţi de creşterea apelor. Străvechi eresuri aţipite se trezeau în sufletele acestea înfricoşate, care invocau puterile pământului, căci nu înfruntau decât răzbunarea pământului, ce-şi slobozea sângele vânei, de vreme ce oamenii îi tăiaseră o arteră. Un bătrân bâiguia vorbele unei de mult uitate rugăciuni, întorcându-şi răsfiratele-i degete în văzduh, ca să potolească hainele duhuri ale minei.

Dar, când ajunseră la cea dintâi răspântie, izbucni între ei o neînţelegere. Grăjdarul voia s-o pornească la stânga, iar alţii jurau că ar tăia drumul luând-o la dreapta. Sfada le fură un minut.

— Ei, asta-i! N-aveţi decât să vă lăsaţi ciolanele aici, că nici nu mă sinchisesc de voi! urlă furios Chaval. În ce mă priveşte, eu o iau pe-aici.

O luă la dreapta, cu încă doi tovarăşi de lucru, care-l urmară. Ceilalţi alergară mai departe în urma lui Mouque, care crescuse de mic copil prin mina Réquillart. Totuşi, îl cuprinseră şi pe el îndoielile, neştiind încotro s-o apuce. Oamenii îşi pierdeau capul, vechi lucrători nu mai cunoşteau galeriile, a căror reţea se încâlcise parcă în faţa lor. La fiecare răscruce nesiguranţa îi ţinea în loc, şi trebuia, totuşi, să ia o hotărâre.

Étienne alerga în urma tuturor din pricina Catherinei, căreia, de oboseală şi de spaimă, i se tăiaseră picioarele. El

ar fi fugit la dreapta, cu Chaval, căci îl socotea pe drumul cel bun dar îl lăsase să plece, rămânând să înfrunte chiar primejdia de a pieri acolo. De altfel, împrăştierea oamenilor continua, unii tovarăşi de lucru o luaseră şi ei pe alte drumuri, şi nu mai rămăseseră decât şapte oameni în urma bătrânului Mouque.

— Prinde-te de gâtul meu, o să te duc în spinare, îi spuse Étienne fetei, văzând-o cum i se sfârşesc puterile.

— Nu, nu, lasă, murmură ea, nu mai pot, mai bine să mor mai repede…

Zăboveau întruna, rămăseseră cu cincizeci de metri în urmă, iar Étienne o ridică cu toată împotrivirea ei, când deodată galeria se astupă: un bloc enorm, care se prăbuşi, le tăie drumul, despărţindu-l de ceilalţi. Straturile, pătrunse de inundaţie, se surpau din toate părţile. Fură nevoiţi să se întoarcă înapoi. Apoi nu-şi mai dădură seama încotro merg. Totul se sfârşise, trebuiau să renunţe la gândul de a mai ieşi la suprafaţă prin Réquillart. Singura lor nădejde era de a ajunge în fronturile de lucru superioare, unde vor veni poate să-i scape, dacă apele vor scădea.

În cele din urmă, Étienne recunoscu vâna Guillaume.

— A, bine, spuse el, ştiu unde ne aflăm. Ei, fir-ar să fie! eram pe drumul cel bun, dar acum s-a dus dracului!… Uite ce: mergem drept înainte şi o să ne urcăm prin horn.

Apa le ajunsese la piept; mergeau foarte încet. Atâta vreme cât vor mai avea lumină, nu-şi vor pierde nădejdea; şi stinseră una din lămpi, pentru a economisi gazul, pe care socoteau că îl vor turna în cealaltă. Ajunseră până la horn, când un zgomot, în urmă-le, îi făcu să se întoarcă. Nu cumva erau tovarăşii lor de lucru care, opriţi şi ei în drum, se întorceau? O răsuflare gâfâia în depărtare, nu-şi puteau lămuri această vijelie ce se apropia, într-o înspumată împroşcare de clăbuci. Şi scoaseră un strigăt când dădură cu ochii de o uriaşă matahală albicioasă, ce zvâcnea din umbră, zbătându-se să-i ajungă prin spaţiul îngust dintre

armăturile de lemn printre care se strivea.

Era Bataille. Plecând din sala de acces, o pornise în galop prin galeriile înecate în beznă, ca nebun. Părea că îşi cunoaşte drumul în acest oraş subteran, în care îşi ducea viaţa de unsprezece ani, iar ochii săi vedeau limpede în noaptea cea veşnică a hăului unde trăise. Galopa, galopa întruna, plecându-şi capul, strângându-şi picioarele, strecurându-se prin aceste tuneluri înguste ale pământului, de tot neîncăpătoare pentru mătăhălosu-i trup. Drumuri se succedau, se resfirau răspântii, fără ca el să şovăie o clipă. Încotro se ducea oare? Poate colo sus, către vedenia priveliştilor de odinioară, din tinereţe, către meleagurile unde se pomenise pe lume, pe ţărmul Scarpei, către locul în care, într-o nedesluşită aducere-aminte, mai vedea încă soarele, spânzurând înflăcărat în văzduh, ca o lampă uriaşă. Voia să trăiască, ceva prinse a miji în amintirea-i de dobitoc, dorul de a mai sorbi aerul plaiurilor îl mâna drept înainte, până ce va dibui gaura prin care va izbucni afară, sub calda boltă a cerului, în plină lumină. Şi o răzvrătire îi spulbera vechea resemnare, groapa aceasta ucigaşă îl mai şi omora, după ce îl orbise. Apa, care-l hăituia din urmă, îi biciuia coapsele, îl muşca de crupă. Dar, pe măsură ce se înfunda, galeriile se îngustau tot mai mult, devenind tot mai scunde, apropiindu-şi pereţii. El galopa totuşi înainte, jupuindu-se, sfârtecat de lemnăriile armăturilor ce-i smulgeau de pe picioare fâşii de carne. Din toate părţile, mina părea că se strânge în jurul lui, ca să-l înhaţe şi să-l stâlcească.

Când Bataille ajunse aproape de ei, Étienne şi Catherine îl văzură prins între stânci. Se poticnise şi-şi frânsese amândouă picioarele dinainte. Cu cea din urmă sforţare se mai târî câţiva metri. Dar trupul nu i se mai putu strecura şi rămase prins acolo, încleştat între pereţii de pământ. Mai întinse capul sângerând, iscodind încă, cu privirea ochilor săi mari şi tulburi, vreo ieşire. Apa îl acoperea repede;

începu să necheze, un horcăit prelung, sfâşietor, horcăitul cu care pieriseră în grajd şi ceilalţi cai. Urmă o agonie înfricoşătoare; bătrânul animal, cu trupul frânt, strâns ca într-o menghine, se zbătu în aceste străfunduri, departe de lumina zilei. Necurmat îi era sfâşietorul urlet, pe care valul ce-i acoperea coama îl făcea să izbucnească şi mai horcăit prin căscata-i gură întinsă în afară. Mai zvâcni cel din urmă geamăt, zgomotul surd al unui butoi ce se umple. Apoi se aşternu o adâncă tăcere.

— Ah, Doamne, ia-mă de-aici, ia-mă de-aici... se tot jelea Catherine. Vai! Doamne! Mi-e frică, nu vreau să mor... ia-mă de-aici... ia-mă de aici!

Văzuse cum arată moartea. Nici puţul prăbuşit, nici mina inundată nu o înspăimântaseră ca vaietele de agonie ale lui Bataille. Le auzea necontenit, îi vâjâiau în urechi, i se înfiora carnea pe ea.

— Ia-mă de-aici... ia-mă de-aici!

Étienne o ridicase şi o ducea cu el. De altminteri, nici nu mai era chip de zăbavă; urcară în horn, uzi până la gât. Trebuia s-o ajute pentru că, singură, nu mai avea puterea să se caţăre pe lemnării. De trei ori i se păru că îi va scăpa din mină, că se va prăbuşi în marea cea adâncă, al cărei flux mugea în urma lor. Totuşi avură răgazul să răsufle câteva minute când dădură peste prima galerie neinundată încă. Apa se ivi şi acolo, iar ei trebuiră să urce mai departe. Şi vreme de ceasuri întregi urcară întruna, goniţi din galerie în galerie de creşterea apelor ce-i silea să înainteze tot mai sus. În cea de a şasea galerie, o clipă de domolire a potopului îi înfioră de nădejde: li se părea că nivelul apelor nu va mai creşte. Dar apele reîncepură să crească şi mai repede, iar ei trebuiră să se caţăre în cea de a şaptea galerie, apoi în cea de a opta. Mai rămăsese una singură, şi când ajunseră în ea, se uitară cu îngrijorare la fiecare centimetru cu care sporea nivelul apei. Dacă nu încetează creşterea apelor vor muri, oare, ca bătrânul cal, stâlcit de

tavan, cu gura astupată de apă?

Se auzeau zgomote de prăbuşiri în fiecare clipă. Întreaga mină era zguduită, maţele ei prea subţiri plesneau din pricina presiunii uriaşei cantităţi de apă ce le umplea. La capătul galeriilor, aerul, alungat spre fund, se comprima, îşi făcea loc cu explozii teribile printre rocile crăpate şi printre straturile răvăşite. Era înfricoşătorul vacarm al cataclismelor lăuntrice, o părticică din străvechile convulsiuni ale pământului, pe când potopurile îl răscoleau, năruind munţii sub întinsurile câmpiilor.

Iar Catherine, zguduită, zăpăcită de aceste necurmate prăbuşiri, îşi împreuna mâinile, bâiguind fără încetare mereu aceleaşi cuvinte:

— Nu vreau să mor!... Nu vreau să mor!...

Ca s-o liniştească, Étienne îi jura că apele rămăseseră pe loc. Fuga lor dura de şase ceasuri încheiate, trebuiau să vină oamenii să-i scape de acolo. Şi el spunea că trecuseră şase ore fără să ştie, căci pierduse noţiunea exactă a timpului. În realitate se scursese o zi întreagă cât urcaseră prin vâna Guillaume.

Uzi leoarcă, dârdâind de frig, se aşezară. Ea se dezbrăcă, fără să se simtă stingherită de Étienne, ca să-şi stoarcă veşmintele, apoi îşi puse pantalonii şi surtucul, care i se uscară pe trup. Cum ea era cu picioarele desculţe, iar el avea saboţi, o sili să-i încalţe. Acum puteau aştepta; micşoraseră flacăra lămpii, mulţumindu-se cu o palidă licărire de candelă. Dar simţiră nişte crampe sfârtecându-le pântecele, şi atunci amândoi îşi dădură seama că leşinau de foame. Până în acea clipă, uitaseră că trăiesc. Când începuse catastrofa erau nemâncaţi, şi tocmai acum îşi regăsiră feliile de pâine, umflate de apă, făcute ciulama. Catherine trebui să se supere ca să-l facă să-şi ia şi el partea lui. De îndată ce isprăvi de mâncat, adormi de oboseală, culcată pe pământul rece. Étienne, hărţuit de nesomn, o veghea, cu capul sprijinit în mâini, cu ochii ţintă

într-un punct.

Câte ceasuri să fi trecut oare aşa? N-ar fi putut spune. Tot ceea ce ştia era că prin gaura hornului văzuse ivindu-se din nou valul negru şi mişcător, fiara aceea a cărei spinare se umfla, fără încetare, ca să-i ajungă. La început fu doar o panglică subţire, un şarpe mlădios ce se întindea; apoi, se prefăcu într-un brâu, ce prinse a se zbate, târându-se; şi, curând, apa îi ajunse: picioarele fetei adormite se udară. Neliniştit, stătea în cumpănă dacă s-o trezească. Nu era, oare, cruzime s-o smulgă din acest somn, din cotropitoarea neştiinţă ce-o legăna, poate, într-un vis de viaţă la aer liber, în lumina soarelui? Şi, de altminteri, încotro să fugă? Tot zbuciumându-se, îşi aduse aminte că planul înclinat, amenajat în această parte a vânei, se întâlnea, cap la cap, cu planul care deservea camera de acces a orizontului superior. Era, aşadar, o ieşire. O lăsa să mai doarmă cât mai mult cu putinţă, privind la apele ce urcau şi pe care le aştepta să-i alunge şi de acolo. În cele din urmă o trezi binişor, iar ea tresări, speriată.

— Ah, Doamne, e adevărat! Iar începe grozăvia, Doamne!

Aducându-şi aminte de toate câte se întâmplaseră, se jeluia că iarăşi va da cu ochii de moarte.

— Nu, nu, linişteşte-te, murmură el. Se poate trece, ţi-o jur.

Pentru a ajunge la planul înclinat, trebuiau sa înainteze îndoiţi de mijloc, uzi din nou până la umeri. Iar urcarea reîncepu şi mai primejdioasa decât până acum, prin acest tunel, în întregime armat cu lemn, lung de o sută de metri. La început voiră să întindă cablul şi să fixeze jos unul dintre cărucioare, căci dacă celălalt ar fi coborât în timp ce ei urcau, i-ar fi strivit. Dar nimic nu se mişcă, o piedică stricase mecanismul. Se hotărâră să urce totuşi, necutezând să se folosească de acest cablu care îi stingherea. Étienne mergea în urma ei, sprijinind-o cu capul

când aluneca. Deodată se izbiră de un maldăr de spărturi de grinzi care barau planul. Mase de pământ alunecaseră, şi năruirea le împiedica înaintarea în susul planului. Din fericire, o uşă se deschidea în locul acela şi ieşiră într-o galerie.

În faţa lor lumina unei lămpi îi înmărmuri. Un bărbat le striga, furios:

— Alţi şmecheri, tot atât de proşti ca mine!

Îl recunoscură pe Chaval, blocat acolo de o alunecare, ale cărei dărâmături astupau planul înclinat, iar ceilalţi doi tovarăşi de lucru care plecaseră cu el chiar şi rămăseseră în drum, cu capetele strivite. El însă, rănit la cot, avusese curajul să se reîntoarcă, târându-se pe genunchi, să le ia lămpile şi să-i scotocească prin buzunare, ca să le fure feliile de pâine. Pe când se îndepărta de ei, o ultimă prăbuşire, chiar în spatele lui, astupase galeria.

Îndată îşi jură să nu împartă merindele cu oamenii aceştia care se iviseră din fundul pământului. I-ar fi omorât. Apoi, la rându-i, îi recunoscu şi el, iar mânia i se potoli. Începu să râdă, să râdă, făcând haz de necaz:

— Ah, tu eşti, Catherine! Da, ţi-am trântit uşa în nas de ţi l-am zdrelit, şi tot ai venit după omul tău. Bine, bine, o să-ţi oblojesc eu rana!

Se prefăcea a nu-l fi văzut pe Étienne. Acesta din urmă, tulburat de întâlnire, făcuse o mişcare ca pentru a o apăra pe încărcătoarea de vagonete, care se lipea de el. Totuşi, trebuia să primească lucrurile aşa cum erau. Îl întrebă simplu şi firesc pe Chaval, ca şi cum doar cu o oră înainte s-ar fi despărţit cei mai buni prieteni:

— Te-ai uitat în fund? Nu cumva se poate trece prin fronturile de lucru?

— Da, pe dracu, prin fronturile de lucru! Şi ele-s prăbuşite! Suntem între doi pereţi, capcană de şoareci, nu alta! Dacă vrei, n-ai decât să te întorci pe planul înclinat, dar numai dacă eşti bun scufundător.

Într-adevăr, apa urca; i se auzea plescăitul. Retragerea le şi fusese tăiată. Chaval avea dreptate: capcană de şoareci era: un capăt de galerie astupată, şi în faţă şi în spate, de alunecări de teren. Nicio ieşire cu putinţă, tustrei erau îngropaţi.

— Ce faci, rămâi? întrebă Chaval în zeflemea. Nici n-ai ceva mai bun de făcut, şi dacă-mi dai pace, în ce mă priveşte, n-am să-ţi spun nici măcar o vorbă. Mai e loc aici pentru doi oameni... Om vedea care dintre noi o să crape cel dintâi, dacă, bineînţeles, nu ni se vine în ajutor, ceea ce, de altfel, mi se pare cam greu.

Étienne răspunse:

— Dacă ciocănim semnalul, s-ar putea să fim auziţi.

— Am obosit de când tot ciocănesc... Poftim, încearcă şi tu cu piatra asta.

Étienne ridică de jos bucata de gresie, pe care celălalt o şi sfărâmase, şi ciocăni în vâna de cărbune, în fund, apelul minerilor, o succesiune de lovituri prin care lucrătorii în primejdie îşi semnalează prezenţa. Apoi îşi lipi urechea, ca să asculte. Se încăpăţână, reîncepând de douăzeci de ori. Niciun zgomot nu răspundea.

În tot acest răstimp, Chaval se prefăcu a-şi pune în ordine, cu toată nepăsarea, mica-i gospodărie, întâi îşi aşeză în rând cele trei lămpi, la perete: una singură ardea, celelalte vor fi de folos mai târziu. Apoi puse pe o bucată de grindă cele două felii de pâine pe care le mai avea încă. Acesta-i era bufetul: o s-o poată întinde două zile cu ce avea acolo dacă va fi chibzuit. Se întoarse spre ceilalţi, spunând:

— Ştii, Catherine, jumătate e pentru tine, dacă ţi-o fi prea foame.

Catherine tăcea. Faptul că se găsea iar între aceşti doi bărbaţi îi umplea până sus paharul amărăciunilor.

Şi începură ceasuri groaznice. Nici Chaval, nici Étienne nu deschideau gura, şezând jos pe pământ, la câţiva paşi unul

de celălalt. La observaţia celui dintâi, al doilea îşi stinse lampa: o inutilă risipă de lumină; apoi, între ei, aceeaşi tăcere. Catherine se culcase lângă Étienne, neliniştită de privirile pe care i le arunca fostul ei curtezan. Ceasurile se scurgeau, se auzea murmurul apei ce urca fără încetare, în vreme ce, când şi când, zguduiri adânci, răsunete îndepărtate vesteau cele din urmă prăbuşiri ale minei. Când lampa se goli de gaz şi fu nevoie să o deschidă pe cealaltă, ca s-o aprindă, frica de grizu îi stăpâni o clipă; dar preferau să sară în aer într-o clipă decât să zacă în beznă; nu se întâmplă însă nimic; nu era pe acolo grizu. Se lungiră din nou, ceasurile începură iarăşi să curgă.

Un zgomot îi emoţionă pe Étienne şi pe Catherine, care ridicară capul. Chaval se apucase să mănânce: îşi tăiase jumătate dintr-o felie şi mesteca îndelung, ca nu cumva, din lăcomie, să înghită prea repede tot ce avea. Ei, chinuiţi de foame, îl priveau.

— Într-adevăr, nu vrei şi tu? o întrebă pe fată cu aerul său provocător. Rău faci.

Catherine coborâse ochii în pământ, din teama de a nu primi; simţea atât de groaznice crampe în stomac, încât îi dădeau lacrimile. Dar înţelegea ce vrea el; chiar de dimineaţă îi simţise răsuflarea pe gât; era iarăşi stăpânit de una dintre acele pofte bestiale, în prada cărora se zvârcolea de câte ori o vedea lângă Étienne. Privirile lui aveau o flacără pe care ea o cunoştea foarte bine, flacăra clipelor lui de gelozie, când se năpustea asupră-i lovind-o cu pumnii, învinuind-o de tot felul de blestemăţii făcute cu chiriaşul maică-sii. Iar ea nu voia şi tremura că, întorcându-se la el, i-ar dezlănţui iarăşi pe amândoi, unul împotriva celuilalt, în această hrubă îngustă în care trăgeau să moară. Doamne, oare nu puteau să termine viaţa în bună înţelegere?

În ceea ce-l privea pe Étienne, el ar fi primit mai curând să moară de foame decât să-i cerşească lui Chaval o bucată de pâine. Tăcerea devenea tot mai grea, părea că se

scurge o întreagă veşnicie în această încetineală a monotonelor minute, ce treceau unul câte unul, fără nicio licărire de nădejde. Trecuse o zi de când erau împreună, acolo, fără nicio ieşire. Flacăra celei de a doua lămpi devenea palidă şi o aprinseră pe a treia.

Chaval începu să muşte din cealaltă felie de pâine şi mormăi:

— Haide, nu fi proastă, vino!

Catherine simţi străbătând-o un fior. Ca s-o lase să facă cum va găsi cu cale, Étienne se întoarse cu spatele la ei. Apoi, însă, cum ea nu se clintea, el şopti:

— Du-te, draga mea.

Lacrimile pe care Catherine şi le înăbuşise începură atunci să-i curgă şiroaie. Plângea îndelung, negăsind nici măcar puterea de a se ridica în picioare, nemaiştiind nici dacă îi era foame, chinuită de o durere care-i închircea tot trupul. El însă se sculase în picioare, umblând de colo până colo, făcând prin zadarnice lovituri în stâncă semnalul minerilor, furios că şi aceste câteva ceasuri de viaţă ce-i rămâneau era silit să le trăiască acolo, ţintuit alături de vrăjmaşul său, pe care-l ura de moarte. Nu era nici măcar atâta loc cât să poată crăpa departe unul de celălalt. De îndată ce făcea zece paşi, trebuia să se întoarcă şi să se poticnească de acest om. Iar ea, o biată fată, pentru care amândoi se zbăteau până şi aici, în fundul pământului! Va fi a celui din urmă supravieţuitor; omul acesta i-o va mai răpi, dacă el va fi acela care se va duce cel dintâi. Şi nu se mai sfârşea odată, treceau ceasuri după ceasuri, revoltătoarea promiscuitate era din ce în ce mai de nesuferit, gâfâielile lor amestecându-se şi otrăvindu-i cu putoarea aceea, de pe urma nevoilor făcute laolaltă. Étienne se năpusti de două ori asupra stâncilor, ca şi cum ar fi vrut să le despice cu pumnii.

O nouă zi era pe sfârşite, iar Chaval se aşezase lângă Catherine, împărţind cu ea cea din urmă felie pe care o mai

avea. Ea mesteca cu greutate îmbucăturile, în schimbul cărora, pentru fiecare în parte, trebuia să se lase mângâiată de Chaval; îndărătnic în gelozia lui, acesta nu voia să moară fără s-o mai aibă o dată, în faţa celuilalt. Sfârşită de oboseală, se lăsă mângâiată. Dar când omul încercă s-o ia în braţe, ea se împotrivi.

— Of, lasă-mă, îmi frângi oasele!

Fremătând, Étienne îşi sprijinise fruntea de lemnărie, ca să nu vadă. Înnebunit, se întoarse dintr-o săritură.

— Ei, fir-ar al dracului, las-o-n pace!

— Da ce te priveşte pe tine? spuse Chaval. E femeia mea, sau poate nu ştii...?

Şi o luă din nou, o strânse ca pentru a-l sfida, apăsându-i strivitor mustăţile pe gură, mustăţile sale roşii; apoi continuă:

— Lasă-ne-n pace, ai înţeles? Ia te rog fă-te ca ai puţină treabă şi dă-ne pace!

Dar Étienne, cu buzele învineţite de furie, strigă:

— Daca n-o laşi în pace, te sugrum!

Dintr-o săritură celălalt fu în picioare, căci înţelesese din şuierul glasului că Étienne se va repezi să-l ucidă. Moartea li se părea că prea zăboveşte, trebuia ca de îndată unul să-i lase locul celuilalt. Era vechea harţă care izbucnea iarăşi, dar aici, în pământul în care, pentru totdeauna, vor închide ochii amândoi, unul lângă altul; şi locul era atât de îngust, încât nu puteau nici să ridice pumnii fără să şi-i zdrelească.

— Fereşte-te, mârâi Chaval. De astă dată îţi vin de hac!

Étienne atunci simţi că înnebuneşte. Ochii i se înecară într-o ceaţă roşie, vinele gâtului i se umflară, bulbucate de un val de sânge. Era în prada unei porniri ucigaşe, nestăvilite, o pornire trupeasca, ceva ca excitarea unui ţesut congestionat, care provoacă un acces violent de tuse. Starea aceasta îl cotropi şi izbucni fără vrerea sa, pornită din bolnava-i înclinare ereditară. Puse mâna pe un colţ de şist din perete, îl hâţână, îl smulse, foarte mare şi foarte

greu. Apoi, cu amândouă mâinile, cu o putere sporită de îndârjire, repezi bolovanul în ţeasta lui Chaval.

Acesta nu mai avu vreme să se ferească. Se prăbuşi la pământ, cu faţa zdrobită, cu ţeasta despicată. Creierul împroşcase tavanul galeriei, un şuvoi purpuriu curgea din rană, ca necurmata ţâşnire a unui izvor. În scurt timp, se făcu o baltă, în care se răsfrânse steaua fumegândă a lămpii. În negurile acestui cavou fără ieşire trupul prăbuşit la pământ părea neagra cocoaşă a unei grămezi de cărbune.

Şi, aplecat asupră-i, Étienne îl privea cu ochii căscaţi. Se împlinise aşadar blestemul: ucisese. În aducerea-i aminte toate zbaterile sale de odinioară i se perindau acum nelămurit, această zadarnică luptă împotriva înrâuririi veninului ce-i mocnea în sânge, alcoolul adunat cu încetul de toţi cei din neamul lui. Şi cu toate că beat nu era decât de foame, îndepărtata beţie ancestrală fusese de ajuns, în faţa grozăviei făptuite părul i se făcea măciucă, şi, cu toate că educaţia pe care o dobândise se răzvrătea împotrivă-i, inima îi zvâcnea totuşi de o bucurie lăuntrică, animalica desfătare ce însoţeşte potolirea, în cele din urmă, a ispitei. Fu apoi cuprins de simţământul trufiei, al trufiei învingătorului. Îi reveni în minte chipul micului soldat, cu gâtul străpuns de cuţit şi ucis de un copil. Acum ucisese şi el.

Ţeapănă, Catherine dădu un ţipăt de groază:

— Vai, Doamne, e mort!

— Şi-ţi pare rău? întrebă Étienne cu cruzime.

Catherine se îneca, bâiguia. Apoi, clătinându-se pe picioare, i se aruncă în braţe.

— Ah, ucide-mă şi pe mine…! să murim amândoi!

Cu o strânsoare a braţelor i se încleştă de umeri, iar Étienne o cuprinse deopotrivă, ţinând-o la pieptu-i, nădăjduind amândoi că vor muri. Pasămite, însă, moartea nu se zorea; îşi desfăcură braţele. Şi în vreme ce ea îşi

acoperea ochii, el târî mai departe corpul nemernicului, zvârlindu-l apoi în josul planului înclinat, ca să libereze locul, şi aşa destul de îngust, în care trebuiau să-şi mai ducă viaţa. N-ar fi fost cu putinţă să mai trăiască şi cu acest cadavru la picioarele lor. Şi se înfricoşară auzindu-l cum se scufundă, făcând să sară apa în bulboane de spumă. Apa crescuse deci până în susul planului înclinat? Aşa era, şi în curând apa se revărsă în galerie.

Atunci începu o nouă zbatere. Aprinseseră cea din urmă lampă, care, pe sfârşite, lumina creşterea apei, a cărei ritmică înteţire nu înceta o clipă. Apa le ajunse întâi până la glezne, apoi le udă genunchii. Galeria urca în pantă, aşa că, refugiindu-se în partea cea mai de sus, avură încă un răgaz de câteva ceasuri. Dar, în cele din urmă, creşterea nivelului îi ajunse şi se găsiră în apă până la brâu. În picioare, ţintuiţi, cu spinarea lipită de peretele de cărbune, o vedeau sporind mereu, necontenit. Când li se va urca până la gură, totul va fi sfârşit. Lampa pe care o spânzuraseră de tavan arunca o lumină gălbuie asupra măruntelor unde care creşteau vijelios; licărirea flăcării deveni însă tot mai palidă, iar ochii lor nu mai desluşiră decât un semicerc, descrescând necurmat, ca şi cum ar fi fost înghiţit de umbra ce părea a spori odată cu ridicarea nivelului; dar, pe neaşteptate, umbra îi învălui; lampa se stinsese, după ce consumase cea din urmă picătură de gaz. Era desăvârşita noapte neţărmurită, această a pământului noapte în care vor dormi mereu, fără a mai deschide vreodată ochii la lumina soarelui.

— Ei, fir-ar al dracului să fie! înjură Étienne printre dinţi.

Catherine, ca şi cum s-ar fi simţit înşfăcată de beznă, se lipise de el, şoptind fără încetare o vorbă a minerilor:

— Moartea stinge lampa.

Totuşi, în faţa acestei ameninţări, instinctul lor de apărare se împotrivea, reînsufleţindu-le un nestăvilit dor de viaţă. Étienne, cu toată îndârjirea, se apucă să scobească

şistul cu cârligul lămpii, în vreme ce ea se lupta să-l ajute cu unghiile. Făcură un fel de poliţă înaltă şi, după ce se urcară amândoi, se pomeniră aşezaţi cu picioarele spânzurând în jos şi cu spinarea încovoiată, căci bolta, prea scundă, îi silea să-şi aplece capul. Apa nu le mai îngheţa decât călcâiele, dar, după puţină vreme, începură să simtă pătrunzându-le tot mai nestăvilite şi mai înteţite, în glezne, în pulpe, în genunchi, tăişurile frigului. Poliţa deloc netezită, în care se adăposteau, se umezea şi devenea atât de miloasă, încât trebuiau să se încleşteze cu putere ca să nu alunece. Se apropia sfârşitul; cât ar mai fi putut aştepta oare în această scobitură, în care nu cutezau să tacă o mişcare, sleiţi de puteri, flămânzi, fără o bucată de pâine şi fără o licărire de lumină? Dar sufereau mai ales din pricina beznei, care nu-i lăsa să vadă apropierea morţii. Domnea o adâncă linişte, mina inundată de apă încremenea într-o neclintire de moarte. Nu mai rămăsese acum sub ei decât această mare, pe care o simţeau umflându-se din fundul galeriilor cu fluxul ei tăcut şi de neînvins.

Ceasurile se depărtau unele după altele, toate deopotrivă de negre, fără ca ei să le poată socoti limpede scurgerea, tot mai dezorientaţi, cum erau, în măsurarea timpului. Chinurile lor, care, în chip firesc, ar fi trebuit să le dea simţământul că minutele zăbovesc îndelung, le făcea, pe acestea din urmă, să zboare vertiginos. Li se părea că nu trecuseră decât două zile şi o noapte, pe câtă vreme, de fapt, se sfârşeau trei zile de când erau închişi acolo. Şi se spulberase orice nădejde că li se va veni în ajutor. Nimeni nu ştia unde zăceau, nimănui nu-i stătea în putinţă să coboare până la ei, şi, până la urmă, vor pieri de foame, chiar dacă inundaţia avea să-i cruţe. Le veni gândul să mai încerce pentru cea din urmă oară semnalul minerilor în primejdie, dar piatra rămăsese în fundul apei. Şi, de altfel, cine să-i audă?

Resemnată, Catherine tocmai îşi sprijinise capul de

peretele vinei de cărbune, când o tresărire o făcu să-l ridice.

— Ascultă! spuse ea.

La început, crezând că vorbeşte de murmurul mărunt al apei ce creştea fără încetare, Étienne o minţi, ca s-o liniştească:

— Nu, ţi se pare, zgomotul pe care îl auzi l-am făcut eu mişcând picioarele.

— Da’ de unde, nu asta… În depărtare, ascultă numai!

Şi ea îşi tot lipea urechea de stratul de cărbune. Étienne înţelese şi tăcu la fel. Aşteptară, cu sufletul la gură, câteva clipe. Apoi, grozav de îndepărtate şi foarte slabe, desluşiră trei lovituri date la mari intervale. Dar mai aveau încă îndoieli, căci le vâjâiau urechile şi poate că nu erau decât trosnete în însuşi stratul de cărbune. Şi nici nu ştiau cu ce să bata ca să răspundă.

Étienne găsi însă dezlegarea.

— Cu saboţii. Scoate-i din picioare şi ciocăneşte cu călcâiele.

Ea lovi, făcând semnalul minerilor; apoi ascultară şi desluşiră din nou cele trei bătăi îndepărtate. Mai încercară de zeci de ori la rând, şi tot de atâtea ori li se răspunse. Plângeau, se îmbrăţişau, înfruntând primejdia de a-şi pierde echilibrul şi de a cădea. În sfârşit, tovarăşii lor de lucru erau acolo şi se apropiau. Era o revărsare de bucurie şi de dragoste care-i făcea să uite chinurile aşteptării, îndârjirea de a tot face semnale multă vreme zadarnice, ca şi cum salvatorii n-ar fi avut decât să clintească un deget ca să despice stânca şi să-i scoată de acolo.

— Ai văzut?! strigă ea plină de bucurie. Ce noroc că mi-am rezemat capul de perete!

— Tiii, dar ai o ureche! spuse şi Étienne. Eu n-auzeam nimic.

Din acea clipă începură să facă cu schimbul, ca necontenit unul dintre ei să asculte şi să răspundă la cel

mai mărunt semnal. Curând desluşiră lovituri de târnăcop; se începeau lucrările de apropiere, se săpa o galerie. Nu le scăpa nici cel mai neînsemnat zgomot. Dar bucuria îi părăsi. Puteau să se înveselească mult şi bine pentru a se amăgi unul pe altul; încet-încet deznădejdea punea din nou stăpânire pe ei. Întâi îşi tot vorbeau cu un belşug de lămuriri: era vădit, săpătorii se apropiau prin Réquillart, galeria cobora prin stratul de cărbune, poate se săpau mai multe, căci se auzeau trei târnăcoape. Apoi vorbiră tot mai puţin şi, în cele din urmă, amuţiră, când ajunseră să-şi dea seama de masa enormă de roci care-i despărţea de tovarăşii lor de lucru. Fără a mai scoate o vorbă, amândoi se tot gândeau, socotind câte zile şi zile i-ar trebui unui lucrător ca să străpungă grosimea unui asemenea bloc. Oricât de repede ar lucra, le va fi cu neputinţă să sosească la vreme; de douăzeci de ori pot muri până atunci. Şi, posomorâţi, necutezând în această spaimă crescândă să-şi mai spună un cuvânt, răspundeau semnalelor cu izbituri de saboţi, fără nicio nădejde, împinşi în neştire doar de nevoia de a-i face pe ceilalţi să ştie că mai sunt încă în viaţă.

Trecu astfel o zi, trecură două. Erau în străfundul pământului de şase zile. Încremenită la genunchii lor, apa nici nu creştea, nici nu scădea, iar picioarele li se topeau, parcă, în această baie de gheaţă. Vreme de o oră tot şi le mai puteau scoate; dar atunci poziţia le devenea atât de grea, încât îi chinuiau crampe groaznice şi trebuiau să-şi lase din nou picioarele în jos, în apă. Din zece în zece minute, smucindu-şi şoldurile, săltau pe alunecoasa bancă scobită în vână. Aşchiile de cărbune le găureau spinarea; simţeau o îndărătnică şi adâncă durere în ceafă, tot ţinând-o aplecată ca să nu-şi zdrobească ţeasta. Şi tot mai înăbuşitor devenea aerul, care, împins de apă, se îngrămădea în scobitura aceea, în formă de clopot, în care erau închişi. Glasurile lor soseau parcă purcese din nepătrunse depărtări, îşi simţiră urechile vâjâind, auzeau

năvala dangătelor unui clopot de alarmă, tropotul unei turme sub o necurmată ploaie cu grindină.

La început, Catherine suferi cumplit din pricina foamei. Îşi apuca gâtul cu bietele-i mâini crispate, răsuflarea-i horcăia înăbuşită, într-un vaiet necurmat, sfâşietor, ca şi cum un cleşte l-ar îi smuls măruntaiele. Étienne, sugrumat de acelaşi chin, bâjbâia cu înfrigurare în beznă, când degetele sale dădură peste o bucată de lemn putred aproape şi pe care unghiile sale îl fărâmiţau. Şi dădu fetei un pumn plin de fărâme din acest lemn buretos, pe care ea le înghiţi cu lăcomie. Două zile încheiate se hrăniră cu acest lemn mâncat de viermi, îl înghiţiră în întregime, şi fură deznădăjduiţi că îl dăduseră gata, jupuindu-şi mâinile ca să îmbucătăţească şi alte rămăşiţe de grindă, solide încă, şi ale căror fibre li se împotriveau îndărătnic. Suferinţa li se înteţi, se înfuriau că nu-şi puteau măcina între dinţi ţesătura veşmintelor de pe ei. O curea de piele cu care el îşi încingea mijlocul îi mai alină un pic. Étienne o făcu bucăţele mici, cu dinţii, iar ea le mesteca, înverşunându-se să le înghită. Mai dădeau, astfel, de lucru fălcilor, amăgindu-se cu gândul că mâncau. Apoi, după ce nu mai rămăsese nici urmă din cingătoare, se abătură iarăşi asupra ţesăturii hainelor de pe ei, sugând-o ceasuri întregi.

Dar, curând, aceste cumplite zvârcoliri se potoliră, iar foamea nu mai stărui decât doar ca o durere amorţită, surdă, cu însăşi pierderea treptată a puterilor. Ar fi pierit, fără îndoială, dacă n-ar fi avut de unde bea apă cât le era voia. Se aplecau doar şi o sorbeau din găoacea palmelor; şi aceasta de zeci de ori, dogorâţi de o atât de arzătoare sete, încât tot potopul acela de ape n-ar fi fost în stare să le-o potolească.

În cea de a şaptea zi, Catherine se apleca tocmai să bea apă, când dădu cu mâna peste ceva ce plutea în faţa ei.

— Ia uită-te… Ce-o fi asta?

Étienne bâjbâi în beznă.

— Nu pricep, parc-ar fi pătura de pe o uşă de aeraj.

Ea bău şi, pe când lua în pumni a doua înghiţitură, ceea ce se bălăbănea plutind îi atinse iar mâna. Catherine dădu un ţipăt groaznic.

— Doamne! El e!

— Cum adică, cine?

— Ei, el, ştii tu... I-am simţit mustăţile.

Era cadavrul lui Chaval, împins de creşterea apelor în sensul planului înclinat până la ei. Étienne îşi întinse braţul şi simţi şi el mustăţile şi nasul zdrobit; îl trecu un fior de scârbă şi de spaimă. Întorcându-i-se maţele de greaţă, Catherine scuipă apa ce-i mai rămăsese în gură. I se părea că băuse sânge, că toată apa aceea adâncă din faţă-i era acum doar sângele acelui om.

— Lasă, bâigui Étienne, că îl fac eu să se ducă de aici.

Cu piciorul îmbrânci cadavrul, care se îndepărtă. Dar, îndată, îl simţiră din nou, atingându-le picioarele.

— Ei, afurisit să fii, cară-te odată!

Dar când se ivi şi a treia oară, îşi dădu seama ca nu avea ce să facă. Se întorcea înapoi împins, pesemne, de vreun curent. Chaval nu voia să se clintească, se îndărătnicea să rămână printre ei, nedezlipit de ei. Fu un cumplit oaspete, ale cărui miasme otrăviră, în cele din urmă, aerul hrubei. Cât fu ziua de lungă, chinuiţi de sete, se zbătură, primind mai curând să moară decât să bea un strop de apă; şi de-abia în ziua următoare, nemaiputând îndura suferinţa, îşi călcară pe inimă: dădeau mortul deoparte la fiecare înghiţitură, şi băură totuşi. Zadarnic se înverşunase să-i sfărâme ţeasta, de vreme ce tot nu se clintea dintre ei, îndărătnic în gelozia lui. Cu ei va rămâne, chiar mort, ca să nu-i lase singuri.

Mai trecu o zi, şi apoi încă una. De câte ori vreun fior răscolea unda, Étienne simţea o uşoară atingere a omului pe care-l ucisese, ceva ca un semn făcut cu cotul de către un vecin care, în acest chip, îţi atrage luarea-aminte că e

lângă tine. Şi tresărea de fiecare dată. Necontenit îi revenea înaintea ochilor, umflat, vânăt, cu mustăţile-i roşii pe obrazul stâlcit. Apoi nu-şi mai aducea aminte, nu el îl omorâse, ci celălalt, plutind, se apropia de el ca să-l muşte. Iar Catherine era acum zguduită de lungi hohote de plâns, nesfârşite, în urma cărora rămânea sfârşită de puteri, răpusă. În cele din urmă, căzu în prada unui somn cotropitor. Étienne o tot trezea, dar ea, bâiguind crâmpeie de vorbe, readormea îndată, fără ca măcar să-şi ridice pleoapele; iar el, temându-se că fata s-ar putea îneca, o prinse cu braţul de după talie. Acum nu mai rămăsese decât el ca să răspundă semnalelor îndepărtate ale tovarăşilor de lucru. Loviturile de târnăcop se apropiau, iar el le auzea în spatele său. Dar şi lui îi slăbeau puterile şi, pierzându-şi nădejdea, i se părea de prisos să mai bată în stâncă. Cei de afară îi ştiau unde sunt, şi atunci la ce bun să se mai obosească? Gândul că i s-ar putea veni în ajutor nu-l mai preocupa. Năuc de atâta aşteptare, ajunsese, după ceasuri şi ceasuri, să nu mai ştie ce anume aştepta.

Surveni o uşurare care-i mai mângâie, cât de cât. Apele, descrescând, îndepărtară trupul lui Chaval. De nouă zile se lucra la salvarea lor, şi ei făceau pentru întâia oară câţiva paşi de-a lungul galeriei, când o cumplită zguduire îi prăbuşi la pământ. Se căutară, bâjbâind, rămaseră înlănţuiţi, unul în braţele celuilalt, ca bezmetici, neînţelegând ce se petrecuse, închipuindu-şi că toată urgia prin care trecuseră avea să reînceapă. Nimic nu se mai clintea; zgomotul târnăcoapelor amuţise.

În ungherul în care zăceau lipiţi unul de altul, pe buzele Catherinei se iscă zvonul unui râs uşor:

— Grozav de bine trebuie să fie afară… Haide să ieşim de aici!

Étienne la început se împotrivi acestei nebunii, dar se molipsi şi el curând, iar mintea lui mai solidă pierdu simţul realităţii. Amândurora li se încâlciră ideile, dar mai ales

Catherinei, care, zguduită de friguri, simţea acum nevoia să vorbească şi să gesticuleze neîncetat. Vâjâiala urechilor îi stârnea în auz amăgirea că desluşeşte murmurul şerpuirii unei ape, zvonul cântecului unor păsări; simţea o pătrunzătoare mireasmă de ierburi strivite şi vedea limpede uriaşe pete daurinde, învolburându-i-se atât de cotropitoare înaintea ochilor, încât i se năzărea că se află afară, în apropierea canalului, într-un lan de grâu, sub lumina unei prea însorite zile.

— Nu-i aşa? Ce cald e... Haide, îmbrăţişează-mă! Să rămânem împreună, să nu ne mai despărţim niciodată!

El o strângea la piept, iar ea se ghemuia în el, alintându-se îndelung, flecărind întruna, ca o fată nespus de fericită.

— Ce proşti am fost că am aşteptat atâta vreme! De cum te-am văzut, mi-ai căzut cu tronc la inimă, dar tu n-ai înţeles nimic şi făceai pe îmbufnatul... Apoi, îţi aduci aminte, acasă, noaptea, când, fără să închidem ochii o clipă, ne pândeam, ascultându-ne răsuflarea, ispitiţi de dorul de a ne îmbrăţişa?

Veselia ei îl prinse şi pe Étienne şi el glumi pe seama nemărturisitei lor dorinţe de odinioară:

— Ba m-ai şi bătut într-o zi, da, zău, în ai pălmuit pe amândoi obrajii!

— Da, dar numai pentru că te iubeam, şopti ea. Vezi, mă luptam ca să nu mă mai gândesc la tine, îmi spuneam că totul se sfârşise, dar în fundul sufletului simţeam că, mai curând sau mai târziu, tot împreună vom fi... Nu ne trebuia decât prilejul, norocul vreunei fericite clipe prielnice, nu-i aşa?

Simţi trecându-l un fior de gheaţă, voi să-i alunge visul, apoi îngână încetişor:

— Nimic nu e pierdut pe vecie, un dram de noroc să avem, şi luăm viaţa de la capăt.

— Vasăzică nu ne mai despărţim, nu-i aşa că soarta a fost cu noi de astă dată?

Şi, sleită de puteri, ea alunecă. Era atât de sfârşită, încât stinsu-i glas se pierdea. Nelăsând-o să cadă, Étienne, speriat, o strânse la pieptu-i.

— Ţi-e rău?

Îşi reveni, căzută ca din cer.

— Nu, deloc… dar de ce?

Întrebarea aceasta însă o trezise din visare. Privea ca nebună în întuneric şi-şi frângea mâinile într-un nou potop de lacrimi.

— Doamne, Doamne, ce neagră e bezna!

Lanurile de grâu, miresmele ierburilor, cântecul ciocârliei, înflăcărata roată uriaşă a soarelui pieriseră cu toate; nu mai rămăseseră decât mina prăbuşită, inundată, laolaltă cu noaptea aceasta răscolită de miasme, cu jalnica umezeală a acestei hrube de mormânt în care îşi duceau agonia de atâta amar de vreme. Tulburarea simţurilor ei făcea toate acestea şi mai groaznice, aşa că, năpădită iarăşi de superstiţiile ce-i bântuiseră copilăria, Catherine îl văzu pe Omul cel negru, fantoma bătrânului miner, care, sculat din morţi, cutreiera, prin mină ca să sucească gâtul fetelor stricate.

— Ascultă, ai auzit?

— Nu, n-aud nimic, nimic!

— Ba da, e Omul, ştii tu!… Uite-l, e aici… A răbufnit tot sângele din vâna pământului, care se răzbună astfel că i s-a tăiat o arteră; şi, uite, priveşte-l, e chiar aici, mai negru decât noaptea… Vai, mi-e frică! Vai, ce frică mi-e! Amuţi, tremurând de spaimă. Apoi, şoptind foarte încet, continuă: Nu, e tot celălalt!

— Cine adică?

— Acela care-i printre noi, acela care nu mai este.

O urmărea chipul lui Chaval şi vorbea despre el nelămurit, povestind despre viaţa lor câinească, despre singura zi, la Jean-Bart, când el s-a purtat frumos cu ea, despre celelalte zile în care o împroşca cu vorbe de ocară, o

lovea şi, după ce o snopea în bătăi, o copleşea cu mângâierile.

— Să ştii că vine iar, ca să nu ne lase nici de astă dată să rămânem împreună!... Gelozia nu-i dă pace!... Ah, alungă-l, ah, păstrează-mă, să fiu a ta, numai a ta!

Dintr-o pornire, îi sări de gât şi, căutându-i buzele, îşi lipi gura de a lui într-un pătimaş sărut. Bezna se risipi în ţăndări de lumină, Catherine văzu din nou soarele şi buzele prinseră să-i surâdă iarăşi, liniştit, ca unei îndrăgostite. Étienne fremătă simţind-o aşa, lipită de trupul lui, mai mult despuiată sub surtucul şi pantalonii în zdrenţe, şi, în prada redeşteptatei sale bărbaţii, o înşfăca. Şi avură, în cele din urmă, parte de noaptea lor de nuntă, în acest fund de mormânt, pe acest culcuş de noroi, ca să nu piară înainte de a smulge şi ei vieţii o clipă de fericire, ca să-şi potolească nestinsa lor sete de această viaţă, de la care nu-şi puteau lua bun rămas fără să şi-o trăiască măcar în cea din urmă clipă. Şi se iubiră, împresuraţi de întunericul deznădejdii, dincolo de moarte.

Apoi nu se mai petrecu nimic. Étienne şedea pe pământ, mereu în acelaşi ungher, ţinând-o pe genunchi pe Catherine, care sta întinsă, neclintită. Ceasuri după ceasuri se scurseră. Multă vreme crezu că ea doarme; apoi o atinse cu mâna: era rece de tot, murise. Şi totuşi el nu se mişcă, temându-se ca nu cumva s-o trezească. Gândul că femeie fiind fusese doar a lui şi că, poate, pântecele îi purta rodul îl înduioşa. Alte gânduri, dorinţa de a o lua cu el, bucuria pentru tot ce aveau să facă împreună mai târziu, îi reveneau când şi când, dar într-o atât de palidă înfiripare, încât doar fruntea păreau din zbor a i-o fulgui, aidoma chiar uşurelului suflu al somnului. Puterile îl părăseau, şi în stare mai era doar de un gest mărunt, o molcomă mişcare a mâinii, pentru a se încredinţa că ea mai era acolo, ca o fetiţă adormită în braţele lui, în înţepenirea-i de gheaţă. Totul pierea, însăşi noaptea se prăbuşise în neant, iar el nu

era nicăieri, niciunde, dincolo de depărtarea spaţiului, dincolo de curgerea vremii. Se auzea ceva bătând foarte aproape de capul său, zgomotul unor lovituri tot mai puternice şi mai apropiate, dar la început, toropit de o oboseală cumplită, nu avu tăria să se urnească din loc ca să răspundă, iar acum nu mai ştia nimic, visa doar ca ea păşea înainte-i şi că el nu-i desluşea decât zgomotul uşor al saboţilor. Două zile trecuseră de când ea nu se clintise; mai punea încet mâna pe ea, cu aceeaşi mişcare săvârşită în neştire, înseninat că o găsea atât de liniştită.

Étienne resimţi o zguduire. Se auzeau vuiete de glasuri, bolovani se rostogoleau până la picioarele sale. Când zări licărirea unei lămpi, izbucni în plâns. Sub clipirea pleoapelor, ochii-i urmăreau lumina, pe care nu se mai sătura s-o tot privească, ţintuit locului de vraja acestui punct roşietic care abia făcea o mică pată în întuneric. Dar tovarăşii de lucru îl luară cu ei, şi el îi lăsă să-i strecoare între fălcile încleştate câteva linguri de supă. De-abia când ajunse în galeria Réquillartului, Étienne recunoscu pe unul dintre ei, pe inginerul Négrel, în picioare în faţa lui; iar aceşti doi oameni care se dispreţuiau, lucrătorul răzvrătit şi şeful neîncrezător, căzură unul în braţele celuilalt, plângând în hohote, mişcaţi de sentimentul solidarităţii omeneşti ce sălăşluia în adâncul sufletelor lor. Era o uriaşă tristeţe în această îmbrăţişare, mizeria îngrămădită de generaţii, amărăciunea fără de margini în care se poate scufunda existenţa muritorilor.

Afară, la lumină, mama Maheu, prăbuşită lângă trupul neînsufleţit al Catherinei, dădu un ţipăt, apoi încă unul, şi încă unul, cumplite bocete, prelungi şi fără de sfârşit. Mai multe cadavre fuseseră scoase şi înşiruite pe pământ. Chaval, despre care crezuseră că îl striviseră dărâmăturile, un ucenic şi doi havatori, toţi cu capetele zdrobite, cu ţeasta golită de creieri, cu burţile umflate de apă. Femei din mulţime, cu minţile acum rătăcite, îşi rupeau veşmintele de

pe ele şi-şi sfâşiau obrazul cu unghiile. După ce, deprinzându-l cu lumina lămpii şi hrănindu-l puţin, îl scoaseră în cele din urmă şi pe Étienne afară, trupu-i apăru doar piele şi os, iar părul, cu desăvârşire alb. Şi oamenii se dădeau la o parte, înfioraţi la vederea acestui bătrân. Mama Maheu îşi curmă vaietele, aţintind prosteşte asupră-i sticloasa privire a ochilor ei mari deschişi.

6

Ceasurile erau patru de dimineaţă. Aerul proaspăt al nopţii de aprilie se răcea către ziuă. Pe străvezia boltă a cerului scăpărau stele, în vreme ce limpezimea aurorei îşi revărsa purpura către soare răsare. Doar un uşor freamăt cutreiera întunecata câmpie adormită, un nelămurit foşnet ce prinde să înfioare începutul de redeşteptare la viaţă.

Étienne, cu paşi mari, străbătea drumul spre Vandame. Timp de şase săptămâni zăcuse pe patul unui spital din Montsou. Galben încă la faţă şi foarte slab, se simţea totuşi în stare să plece, şi pleca. Compania, îngrijorată mereu de minele ei, recurgând la noi concedieri, îi pusese în vedere că nu-l mai putea păstra. Îi oferea, de altminteri, un ajutor de o sută de franci, odată cu părintescul sfat de a părăsi lucrul în mină, prea greu pentru el de acum înainte. Dar nu voi să primească cei o sută de franci. Un răspuns îi şi sosise de la Pluchart, care, punându-i în scrisoare şi banii de drum, îl chema la Paris. Îşi vedea, astfel, vechiu-i vis împlinit în ajun, când ieşise din spital, înnoptase la *Bon-Joyeux,* la văduva Désir. Se trezise cu noaptea în cap, neavând decât o singură dorinţă: să-şi ia rămas bun de la tovarăşii săi de muncă înainte de a se duce la Marchiennes, unde trebuia să prindă trenul de opt spre Paris.

O clipă, Étienne se opri pe drumul scăldat acum într-o lumină trandafirie. Era plăcut să respire aerul acesta atât de proaspăt, de primăvară timpurie. Se vestea o dimineaţă minunată. Treptat-treptat, ziua se lumina; pământul se trezea la viaţă odată cu soarele. Şi drumeţul porni din nou, izbind zdravăn pământul cu toiagu-i de corn, privind în depărtare către câmpia ce se ivea din aburii nopţii. Nu mai revăzuse, din ziua ieşirii din mină, pe nimeni. Mama Maheu îl căutase doar o singură dată la spital, şi apoi, desigur, nu mai putuse veni. Dar el ştia că toată colonia celor „două sute patruzeci” cobora acum în mina Jean-Bart şi că ea însăşi începuse iar să lucreze.

Încet-încet, drumurile pustii se înţesau de oameni; prin faţa lui Étienne treceau, la tot pasul, mineri tăcuţi şi cu chipurile galbene ca ceara. Se spunea că, victorioasă, compania uşi făcea acum de cap. După două luni şi jumătate de grevă, răpuşi de foame, când se întorseseră în mine, lucrătorii fuseseră nevoiţi să primească noul tarif al armării galeriilor, acea deghizată scădere a salariului, cu atât, mai infamă acum, când compania plătea cu mâinile mânjite de sângele tovarăşilor căzuţi. Erau jefuiţi de plata unei ore de muncă, erau siliţi să-şi calce jurământul că nu se vor supune înşelătoriei patronilor, iar această silită terfelire a propriului lor jurământ le stătea în gât, amară ca o băşică de fiere. Lucrul reîncepea pretutindeni, la Mirou, la Madeleine, la Crève-coeur, la Victoire. Şi pretutindeni, în negura nopţii ce se îngâna cu ziua, de-a lungul drumurilor înecate în beznă, şiruri de oameni cu ochii în pământ mărşăluiau, în tropot de turmă, ca vitele mânate spre abator. Dârdâiau de frig în hainele lor subţiri de pânză, îşi încrucişau mâinile, legănându-şi şoldurile, încovoind spinările, ale căror cocoaşe dădeau în vileag pachetele cu merinde, adăpostite între cămaşa şi surtuc. Iar în această gloată care revenea la lucru, în aceste tăcute năluci, negre ca păcura, neluminate de vreun surâs şi care nu cutezau să

arunce nici măcar o privire în lături, se simţeau, de departe, fălcile strânse de mânie, inimile zvâcnind înveninate de ură şi resemnarea burţilor flămânde.

Cu cât se apropia de mină, cu atât vedea Étienne crescând şi mai mult numărul lor. Aproape cu toţii mergeau răzleţi, iar cei ce veneau în grupuri se înşirau unul după altul, de pe acum istoviţi, simţind că le e silă de ceilalţi şi chiar de ei înşişi. Îl zări pe unul dintre ei. foarte bătrân şi ai cărui ochi scânteiau ca jăraticul sub fruntea albă ca varul. Un altul, tânăr, răsufla ca din foalele unei furtuni gata să se dezlănţuie. Mulţi dintre ei îşi ţineau saboţii în mână şi de-abia li se auzea târşâitul moale, pe pământ, al ciorapilor groşi de lână. Era o curgere în şiroaie, fără de sfârşit, ca revărsarea unor diguri rupte, marşul forţat al unei oşti învinse, mergând necontenit cu ochii în pământ, stăpânită de surda hotărâre de a relua lupta şi de a se răzbuna.

Când Étienne ajunse la Jean-Bart, mina începea să se desprindă din umbre; lanternele, agăţate de stâlpii estacadei, ardeau încă sub ivirea zorilor. Deasupra întunecatelor clădiri se înălţa aburul dintr-un eşapament, aidoma unei albe egrete, uşor împurpurata. Étienne o luă pe scara halei ciururilor, ca să pătrundă în hala de recepţionase.

Începea coborârea în mină; lucrătorii urcau din baracă. O clipă rămase locului în vuietul acestei forfoteli. Roţile vagonetelor zdruncinau dalele de fontă, bobinele se răsuceau desfăşurând cablurile, în toiul vacarmului de ordine izbucnite prin pâlnii, al soneriilor şi al loviturilor de ciocan pe nicovala semnalizatorului; şi regăsi acelaşi monstru ce-şi înghiţea raţia de carne omenească, coliviile ce ţâşneau în afară şi se înfundau iarăşi, cărând încărcătura omenească în adâncuri, fără încetare, într-o prea uşoară înfulecare a acestui dumicat de nimic pentru hulpavu-i gât de gigant. De când cu accidentul, spaima de a coborî în mină îl urmărea ca o obsesie. Coliviile acestea ce se

scufundau îl sfâşiau măruntaiele. Trebui să-şi întoarcă faţa, vederea puţului îl înnebunea.

Dar în vasta hală, întunecată încă, în care lanternele cu gazul pe terminate zvârleau o lumină îndoielnică, nu zări niciun chip cunoscut, de prieten. Minerii care aşteptau aici, desculţi, cu lampa în mână, îl priveau cu ochii neliniştiţi, coborând apoi capu-n pământ şi dându-se înapoi cu un aer ruşinat. Dar, fără îndoială, îl cunoşteau şi nu-i mai purtau pică, ba chiar îl respectau, roşind la gândul că îi învinuia de laşitate. Atitudinea aceasta îi umflă pieptul de mândrie, făcându-l să uite că nefericiţii aceştia voiseră, nu de mult, să-l ucidă cu pietre, şi îl îmbătă iarăşi visul de a face din ei nişte eroi, de a conduce poporul, această forţă a naturii ce se sfâşia singură.

O colivie încărca oameni, grămada pieri înghiţită; şi sosind alţii, văzu în sfârşit pe un ajutor al său din vremea grevei, un băiat de ispravă şi care jurase să moară, dar să nu-şi calce jurământul.

— Şi tu! murmură Étienne, adânc mâhnit.

Celălalt păli, buzele îi tremurau; apoi, cu un gest de scuză, răspunse:

— Ce puteam să fac? Am nevastă…

Acum, în noul val de oameni veniţi din baracă, îi recunoscu pe toţi.

— Şi tu… şi tu… şi tu?

Şi cu toţii, cu un tremur, bâiguiau cu glas înăbuşit:

— Am o mamă… Am copii… Nu putem trăi fără pâine.

Ascensorul nu se mai ivea, îl aşteptau întunecaţi, atât de mâhniţi de înfrângerea suferită, încât privirile lor se ocoleau, aţintite îndărătnic spre puţ.

— Dar unde-i mama Maheu? întrebă Étienne.

Nu răspunseră nimic. Unul dintre ei făcu semn că avea să sosească în curând. Alţii ridicară braţele, cutremuraţi de milă: Of, biata femeie, ce nenorocire pe capul ei! Se reaşternu tăcerea, iar când tovarăşul lor de lucru le întinse

mâna, ca să-şi ia rămas bun, toţi i-o strânseră cu putere, punând în această mută încleştare a degetelor regretul de a fi trebuit să cedeze, odată cu nădejdea aprigă că-şi vor lua revanşa. Colivia se găsea acolo; se îngrămădiră înăuntru-i şi se scufundară, înghiţiţi de prăpastie.

Pierron apăruse, cu lampa deschisă, ca a tuturor contramaiştrilor, agăţată de cureaua caschetei. De opt zile fusese făcut şef de echipă la camera de acces în orizont, iar lucrătorii se dădeau în lături când îl vedeau, căci demnităţile îl făceau trufaş. Văzându-l pe Étienne, nu se prea simţi la largul său, dar se apropie totuşi, şi în cele din urmă se linişti de-a binelea când tânărul îl vesti că pleacă. Stătură de vorbă. Nevastă-sa ţinea acum cafeneaua *Progrès*, datorită sprijinului tuturor acestor domni, care se arătaseră atât de binevoitori faţă de ea. Dar îşi curmă vorba, furios împotriva lui taica Mouque, pe care-l certă ca nu măturase la ceasul hotărât băligarul cailor. Bătrânul îl asculta, cu umerii încovoiaţi. Apoi, înainte de a coborî, plin de năduf din pricina acestei dojane, prinse şi el mâna lui Étienne, scuturându-i-o zdravăn, ca şi ceilalţi, cu o strângere prelungă, mocnind de clocotul mâniei stăpânite, prevestitoare de viitoare răzvrătiri. Iar această mână bătrână care tremura, încleştată într-a sa, acest moşneag care-l ierta că din pricina sa îşi pierduse copiii, îl înduioşă în asemenea măsură, încât îl însoţi cu privirea până pieri, fără să poată scoate un singur cuvânt.

— Mama Maheu nu vine în dimineaţa asta? îl întrebă el pe Pierron, după o clipă de tăcere.

La început, acesta din urmă se prefăcu a nu înţelege, căci pasămite, uneori, de ajuns este să pomeneşti de vreo ispravă a nenorocului, ca el să se şi ţină scai de tine. Apoi, îndepărtându-se, ca să dea chipurile un ordin, spuse în cele din urmă:

— Cine? Mama Maheu… uite-o!

Într-adevăr, mama Maheu venea din baracă, cu lampa în

mână; purta pantaloni şi surtuc, iar părul îi era strâns sub bonetă. Doar printr-o excepţie, făcută din mărinimie, compania, înduioşată de soarta acestei nenorocite care fusese lovită atât de cumplit, binevoise ca, la vârsta de patruzeci de ani, s-o mai lase să muncească în mină; şi pentru că, după cât se părea, i-ar fi venit greu să lucreze la transport, i se dăduse în grijă funcţionarea unui mic ventilator, nu demult instalat în galeria nordică, într-una dintre acele regiuni ale infernului de sub Tartaret, unde aerisirea nu era altfel cu putinţă. Vreme de zece ceasuri, cu şalele frânte, ea învârtea roata, în fundul unui tunel îngust dogorând de căldură, şi suporta o temperatură de patruzeci de grade. Câştiga astfel un franc şi jumătate.

Când o văzu, jalnică, aşa cum arăta în veşmintele-i bărbăteşti, ca şi cum pieptul şi pântecele i-ar fi fost încă umflate de umezeala din fronturile de lucru, Étienne bâlbâi de emoţie, nefiind în stare să lege câteva cuvinte cu care să-i spună că pleca şi o căutase ca să-şi ia rămas bun de la ea.

Îl privea fără să-l asculte şi, în cele din urmă, îi spuse, tutuindu-l:

— Ce, te miri că mă vezi?... E foarte adevărat că ameninţam să-l strâng de gât pe cel dintâi dintre ai mei care ar fi coborât în mină; şi acum iată-mă chiar pe mine coborând; ar trebui să mă sugrum cu mâinile mele, nu-i aşa?... Oho, treaba asta ar fi fost şi împlinită până acum dacă n-ar fi pe lume bătrânul şi copiii!...

Şi continuă, cu glasu-i scăzut şi obosit. Nu se scuza, ci spunea firesc cum stau lucrurile, că nu lipsise mult ca să fi pierit cu toţii de foame şi că luase această hotărâre de teama să nu fie alungaţi din colonie.

— Cum îi merge bătrânului? întrebă Étienne.

— E ca întotdeauna, foarte blând şi foarte curat. Dar vlaga i s-a dus pe apele sâmbetei... Ştii că n-a fost osândit pentru isprava aceea? Fusese vorba să-l bage în balamuc,

dar m-am împotrivit, l-ar fi trimis ăia de acolo pe lumea cealaltă cu cine ştie ce otravă băgată în supă. Istoria aceea ne-a făcut totuşi destul rău, căci niciodată nu-şi va mai primi pensia; unul dintre domnii aceia mi-a spus că ar fi imoral să i-o dea.

— Jeanlin lucrează?

— Da, stăpânii i-au dat o treabă pe-afară. Câştigă un franc. O, nu mă plâng, şefii s-au dovedit foarte buni la inimă, după cum mi-au şi spus-o chiar... Francul puştiului, cu un franc şi jumătate cât câştig eu fac împreună doi franci şi jumătate. Dacă n-ar fi de hrănit şase guri, ne-ar ajunge. Estelle a început să mănânce pe rupte, şi ce e mai rău e că trebuie să mai treacă patru-cinci ani până când Lénore şi Henri vor avea vârsta potrivită ca să muncească şi ei în mină.

Étienne nu-şi putu stăpâni un gest de mâhnire.

— Şi ei!

O roşeaţă năvăli în palizii obraji ai mamei Maheu, în vreme ce o flacără îi scăpăra în ochi. Dar umerii i se prăbuşiră, era strivită de soartă.– Ce poţi să faci? Şi ei, după ceilalţi... Cu toţii şi-au lăsat acolo oasele, acum e rândul lor.

Tăcu; nu puteau vorbi, stingheriţi de transportatorii care-şi împingeau vagonetele. Prin marile ferestre prăfuite pătrundea lumina palidă a zorilor, înecând flăcările lanternelor într-o licărire cenuşie, iar zguduirea maşinilor se repeta din trei în trei minute, cablurile se desfăşurau, coliviile înghiţeau mai departe grămezi de oameni.

— Haideţi odată, ăi de căscaţi gura, grăbiţi-vă! strigă Pierron. Îmbarcaţi-vă, altfel nu se mai termină treaba pe ziua de astăzi.

Mama Maheu, la care se uita Pierron, nici nu se clinti din loc. Lăsase până acum să treacă trei colivii şi îi spuse lui Étienne, ca şi cum, deşteptându-se în acea clipă, şi-ar fi adus aminte de primele cuvinte spuse de el:

— Pleci vasăzică?

— Da, în dimineaţa asta.

— Ai dreptate, e mai bine să fii în altă parte, dacă poţi... Mă bucur din toată inima că te-am văzut, ca măcar să ştii că n-am nimic împotriva ta. La un moment dat, după tot măcelul ăla, gata aş fi fost să te ucid. Dar apoi omul se mai gândeşte, nu-i aşa, şi-şi dă seama că, la urma urmelor, nimeni nu are nicio vină... Nu, desigur că nu e vina ta, vina e a tuturor.

Vorbea acum cu toată liniştea despre toţi aceia ce-i fuseseră dragi şi care acum erau morţi, despre bărbatul ei, despre Zacharie, despre Catherine; iar lacrimile începură să-i joace în ochi doar când pomeni numele Alzirei. Redevenise femeia cumpănită şi cu judecată de odinioară şi vorbea cu multă înţelepciune despre toate. Nenorocul o să se ţină scai de stăpânii care au omorât atâţia oameni nevoiaşi. Nu încape nicio îndoială că într-o zi îşi vor lua răsplata, pentru că toate se plătesc pe lumea asta. Nici nu va fi nevoie ca cineva anume să se amestece, şandramaua va sări singură în aer, ostaşii ţinti-vor puştile împotriva patronilor, aşa cum le-au ţintit, nu demult, împotriva muncitorilor. Şi din toată seculara-i resemnare, din acea disciplină moştenită din tată în fiu, care o încovoia iarăşi la pământ, o lumină se iscase, o nestrămutată credinţă că nedreptatea zile multe nu mai poate avea şi că dacă bunul Dumnezeu pierise, un altul în locu-i se va naşte, ca să răzbune sângele vărsat.

Vorbea în şoaptă, aruncând în juru-i priviri bănuitoare. Apoi, pentru că Pierron se apropiase de ei, adăugă cu glas tare:

— Bine, dar dacă pleci, vino întâi la noi să-ţi iei lucrurile care au mai rămas... Ai lăsat două cămăşi, trei batiste şi nişte pantaloni vechi.

Cu un gest, Étienne făcu semn că toate aceste zdrenţe, care încă nu luaseră drumul telalului, nu-i mai făceau nicio trebuinţă.

— Nu, nici nu merită atâta osteneală, să fie pentru copii… La Paris m-oi descurca eu.

Mai coborâseră încă două colivii, iar Pierron se hotărî s-o ia din scurt pe mama Maheu:

— Ei, ia spune, ce faci, uite, oamenii te aşteaptă! Când o să isprăviţi cu taifasul ăsta?

Dar ea îi întoarse spatele. Ce zor avea şi vândutul ăsta? Coborârea oamenilor nu era treaba lui. Ai de la camera lui de acces în orizont îl urau şi aşa de moarte. Şi, cu lampa în mână, stătea mai departe, îndărătnică, îngheţată de curenţii de aer, în ciuda blândeţii anotimpului.

Nici Étienne şi nici ea nu-şi mai găseau cuvintele. Stăteau aşa, unul în faţa celuilalt, cu inima atât de încărcată, încât simţeau nevoia să-şi mai spună câte ceva.

În cele din urmă, ea vorbi aşa, într-o doară:

— Cumătră Levaque e însărcinată, iar bărbat-su n-a mai ieşit din închisoare: de înlocuit, îl înlocuieşte Bouteloup între timp…

— Aha, da, Bouteloup…

— A, ascultă, nu ţi-am spus… Philomène a plecat.

— Cum, adică, a plecat?

— Da, s-a dus după un miner din Pas-de-Calais. Mă temeam să nu-mi lase pe cap cei doi ţânci. Ei, dar nu, i-a luat cu ea… Ce spui? O femeie care-şi scuipă plămânii şi care-i gata în orice clipă să dea ortul popii! Rămase un scurt răstimp aşa, visătoare, apoi continuă încetişor: Câte şi câte s-au mai trăncănit şi pe socoteala mea!… Îţi aduci aminte când umbla vorba că mă culcam cu tine? Doamne! După ce mi-a murit bărbatul, lucrul ăsta s-ar fi putut foarte bine întâmpla, dacă aş mai fi fost tânără, nu? Dar acum îmi pare bine că treaba asta nu s-a întâmplat; sunt încredinţată că la amândoi ne-ar fi părut rău.

— Da, aşa e, ne-ar fi părut rău, repetă firesc Étienne.

Atât le fu vorba; nu-şi mai spuseră apoi niciun cuvânt. O aştepta o colivie, glasuri mânioase o tot chemau,

ameninţând-o că va fi amendată. Atunci, nemaiavând încotro, se hotărî, îi strânse mâna. Adânc mişcat, Étienne nu-şi mai dezlipea ochii de la ea, cu faţa-i atât de răvăşită şi de trecută, albă ca varul şi cu părul spălăcit, ce-i ieşea afară de sub boneta albastră, cu trupul mătăhălos ca al unei vite bune de prăsilă, deformat sub pantalonii şi surtucu-i de pânză. Şi de astă dată simţi aceeaşi strângere de mână pe care o simţise la tovarăşii săi de muncă, o prelungă şi mută încleştare, dându-i întâlnire pentru ziua când lupta va izbucni iar. Înţelese limpede chemarea şi-i citi în fundul ochilor, luminaţi de liniştea nestrămutatei ei credinţe. Pe curând, aşadar, dar atunci vom da lovitura definitivă.

— Leneşa dracului! urlă Pierron.

Împinsă, îmbrâncită, mama Maheu se înghesui şi ea, împreună cu alţi patru, în fundul unui vagonet. Se trase funia semnalului pentru transportul de carne omenească; colivia se desprinse din închizători şi se prăbuşi în beznă; nu se mai văzu decât goana prelungă a cablului.

Atunci Étienne părăsi mina. Jos, sub hangarul ciururilor de sortare, zări o făptură aşezată pe pământ, pe un strat gros de cărbune. Era Jeanlin, angajat ca degrosisor.

Ţinea între picioare un bloc de cărbune pe care, cu lovituri de ciocan, îl curăţa de fărâmele de şist. Şi praful fin de cărbune îl mânjise cu funingine în aşa hal, încât Étienne nu l-ar fi recunoscut niciodată dacă băiatul nu şi-ar fi înălţat capul, dându-şi la iveală mutra-i de maimuţă, cu urechile zvâcnite în afară, cu ochişorii mărunţi, licărind ca două mărgele verzui. Îşi ţuguie buzele, făcând parcă haz de ceva, şi, zdrobind cu o ultimă lovitură de ciocan blocul de cărbune, pieri într-un nor de praf negru.

Când ajunse afară, Étienne îşi urmă o clipă calea, preocupat. Fel de fel de gânduri i se învălmăşeau în minte. Dar simţind sub cerul liber aerul proaspăt, respiră din adâncul pieptului. Soarele se ivea în strălucita scânteiere a

zării, un chiot de bucurie înfiora redeşteptarea întregii câmpii. Valul unei scăpărări de aur se revărsa, dinspre răsărit către apus, pe uriaşa întindere a plaiurilor. Acest viu suflu de căldură a vieţii năpădea totul, se simţea pretutindeni un freamăt de tinereţe, în care se îngemănau suspinele pământului cu cântecul păsărelelor, cu susurul izvoarelor şi murmurul de zvonuri iscat în codri. Se simţea bucuria vieţii, bătrânul pământ se pregătea să întâmpine o nouă primăvară.

Pătruns de această înviorare, Étienne rări paşii, cu privirea hoinară în juru-i, în această veselie a anotimpului redeşteptat. Cugeta la propria sa viaţă, se simţea puternic, oţelit de necruţătoarele încercări prin care trecuse acolo, în străfundurile pământului. Îşi desăvârşise învăţătura şi, ca un ostaş ştiutor al rosturilor răzvrătirii, pleca înzăuat, jurând război acestei orânduiri sociale, pe care, aşa cum i se înfăţişa, nu putea decât s-o osândească. Bucuria de a-l revedea pe Pluchart, de a fi, ca şi el, un conducător căruia i se dă ascultare îi şoptea cuvinte cu care-şi alcătuia viitoare cuvântări. Se gândea să-şi lărgească programul.

Tot ce văzuse şi trăise aici îl îndemna la o şi mai înveninată ură împotriva burgheziei. Pe muncitorii aceştia simţea nevoia să-i înfăţişeze în măreţia lor; doar pe ei îi va arăta ca pe singurii uriaşi, singurii fără prihană, ca pe unica nobleţe şi singura forţă în stare să călească întreaga omenire.

Din preaînalta tărie cântecul unei ciocârlii îl făcu să ridice ochii către cer. Mărunţi nori împurpuraţi, cei din urmă aburi ai nopţii, se topeau în limpedele azur siniliu; prin minte i se perindară, nelămurite, chipurile lui Suvarin şi al lui Rasseneur. Fireşte că totul se zădărniceşte dacă fiecare vrea puterea numai pentru el Darwin o fi având dreptate, lumea să nu fie oare decât un câmp de luptă, în care cei puternici îi înghit pe cei slabi, pentru selecţiunea care să asigure frumuseţea şi continuitatea speciei? Problema

aceasta îl tulbura, deşi, încrezător în cunoştinţele sale, o înlătura. Dar un gând îi risipi îndoielile, încântându-l, gândul de a relua, de cum va avea prilejul să vorbească, vechea-i explicaţie a acestei teorii. Dacă înghiţirea unei clase de către alta era de neînlăturat, atunci nu era firesc ca poporul viu şi proaspăt încă să înghită burghezia sleită prin huzur? Un sânge primenit va da viaţă unei lumi noi. Şi în această aşteptare a cotropirii pământului de către cei care vor regenera vechile naţiuni îmbătrânite, apărea nezdruncinata-i credinţă în ceasul revoluţiei apropiate, cea adevărată, aceea a oamenilor muncii, şi al cărei incendiu va cuprinde sfârşitul acestui veac în vâlvătaia de purpura a înălţării soarelui, pe care-l vedea sângerând pe bolta cerului.

Mergea aşa, cu gândurile hoinare, izbind cu toiagu-i de corn pietrele de pe drum; şi când mai arunca o privire în jurul lui, recunoştea locurile de prin acest ţinut. Îşi aducea aminte că chiar la Fourche-aux-Boeufs luase comanda gloatei, în dimineaţa devastării minelor. Iar astăzi, munca de vită, ucigătoare, prost plătită reîncepea. Sub pământ, colo jos, la şapte sute de metri adâncime, i se părea că desluşeşte loviturile înăbuşite, ritmice, necurmate: erau foştii săi tovarăşi de muncă, pe care mai adineauri îi văzuse coborând în mină, tovarăşii săi negri ca tăciunele şi care, înciudaţi şi tăcuţi, ciocăneau întruna Fără îndoială erau învinşi, greva se soldase pentru ei şi cu pagube şi cu morţi; dar Parisul nu va putea uita împuşcăturile din Voreux, iar sângele imperiului va curge el însuşi din rana de netămăduit. Şi chiar dacă criza industrială era pe sfârşite, chiar dacă uzinele reluau lucrul una după alta, lupta fusese deschisă, şi pacea, de acum înainte, nu mai era cu putinţă. Minerii se număraseră, îşi încercaseră puterea, cutremurând cu strigătul lor de dreptate întreaga muncitorime a Franţei. De aceea înfrângerea lor nu liniştea pe nimeni; burghezii din Montsou, năpădiţi, în toată izbânda

dobândită, de surda îngrijorare pentru zilele de după grevă, priveau către acest apropiat trecut, neştiind dacă nu cumva sfârşitul le era aproape inevitabil şi dacă nu mocneşte în înseşi străfundurile acestei linişti adânci. Îşi dădeau foarte bine seama că răzvrătirea va reînvia fără încetare, poate chiar mâine, cu greva generală, cu înţelegerea tuturor muncitorilor care vor fi prevăzuţi cu fonduri de rezistenţă ca să poată ţine piept evenimentelor luni întregi, având asigurată pâinea cea de toate zilele. De astă dată nu fusese decât doar o opintire a umerilor împotriva vechii societăţi în ruină, ale cărei trosnete le auziseră sub propriii lor paşi; dar simţeau clocotul altor izbucniri, necontenit altele, până ce străvechiul edificiu zguduit se va prăbuşi, înghiţit aidoma Voreuxului, rostogolit în prăpastie.

Étienne o luă la stânga, pe drumul spre Joiselle. Îşi aduse aminte că aici nu lăsase mulţimea să se năpustească asupra minei Gaston-Marie. În depărtare, în lumina strălucitoare a soarelui, vedea turlele mai multor mine: Mirou pe dreapta, Madeleine şi Crève-coeur una lângă alta. Pretutindeni se lucra, acelaşi zgomot al loviturilor de târnăcop, pe care i se părea că îl desluşeşte venind din străfundurile pământului, cutreiera câmpia de la un capăt la celălalt. O lovitură, apoi încă una, şi necontenit altele, sub întinsul ţarinilor, sub drumurile ce străbăteau depărtarea, sub satele zâmbitoare în azurul luminii: toată întunecata trudă de ocnaşi atât de înăbuşită de uriaşa îngrămădire a straturilor, încât trebuia să ştii că e acolo ca să-i desluşeşti adâncul suspin de durere. Şi se gândea acum că poate violenţa singură nu grăbea niciodată lucrurile. Cabluri sfârtecate, şine smulse din pământ, lămpi prefăcute în ţăndări, ce vană caznă! Şi pentru atâta lucru toată acea bezmetică goană a unei pustiitoare gloate de trei mii de oameni! Simţea, nelămurit, că legalitatea ar putea deveni într-o zi o armă mult mai cumplită. Mintea îi era mai coaptă, se lepădase de necugetatele-i porniri. Da, mama Maheu

avea dreptate când, cu bunul ei simţ, spunea că numai într-un singur chip se poate dobândi victoria: muncitorii să purceadă la o liniştită strângere a rândurilor, să se cunoască între ei, să se adune în sindicate, când legile le vor îngădui; apoi, în ziua în care se vor simţi alături cot la cot, când milioane de lucrători se vor pomeni în faţa câtorva mii de trândavi, să le smulgă, cu de-a sila, puterea şi să fie ei stăpânii. O, ce redeşteptare a adevărului şi a dreptăţii! Ghiftuitul zeu, la pândă pe vine, va crăpa pe loc, monstruosul idol ascuns în fundul întunecatului său templu, în acel îndepărtat nepătruns, unde este hrănit de bieţii muncitori, care-i jertfesc propriul lor sânge fără să-l fi văzut cândva la faţă.

Dar, părăsind drumul spre Vandame, Étienne ieşea la larg, pe şoseaua pietruită. Zărea la dreapta Montsou-ul, ce cobora în pantă şi se pierdea în depărtare. În faţa ochilor avea priveliştea minei Voreux, o blestemată gaura din care trei pompe scoteau apa fără încetare. Apoi, în zare, se aşterneau celelalte mine, Victoire, Saint-Thomas, Feutry-Cantel, în vreme ce, către miazănoapte, turnurile înalte ale furnalelor şi bateriile de cuptoare de cocs fumegau în văzduhul străveziu al dimineţii. Dacă voia sa nu scape trenul de ora opt, trebuia să iuţească pasul, căci mai avea de mers încă şase kilometri.

Şi, sub paşii săi, loviturile din adâncuri, izbiturile târnăcoapelor răsunau fără încetare. Tovarăşii săi de muncă erau cu toţii laolaltă, acolo, şi îi simţea urmărindu-l pas cu pas. Nu cumva chiar sub această tarla de sfeclă trudea acum mama Maheu, cu spinarea frântă, cu răsuflarea gâfâită, însoţită de hârâitul ventilatorului? La stânga, la dreapta, mai departe, lui Étienne i se părea că îi recunoaşte şi pe ceilalţi, sub lanurile de grâu, sub gardurile vii, sub rădăcinile arbuştilor. Acum, pe bolta cerească soarele lui april strălucea în măreaţa-i scăpărare, dogorind pământul, din al cărui pântece uriaş ţâşnea rodul. Din acest

pântece matern izbucnea plămada vieţii, plesneau mugurii şi se prefăceau în frunze verzi, câmpiile tresăreau sub zvâcnirea ierburilor. Pretutindeni boabele se umflau, creşteau, făceau să crape pământul în lupta lor ca să ajungă la căldură şi la lumină. O revărsare de sevă circula, însoţită de zumzete şi şoapte, murmurele germenilor se răspândeau în zvonul unei uriaşe îmbrăţişări. Iară şi iară loviturile de târnăcoape se auzeau din ce în ce mai desluşit, ca şi cum foştii săi tovarăşi de muncă s-ar fi apropiat de învelişul pământului. În învăpăierea de raze ale astrului, în această dimineaţă de sărbătoare a tinereţii, întreaga câmpie răsuna de acest vuiet. Zvâcneau, ţâşnind din pământ, oameni, o întunecată oştire asmuţită de răzbunare, ce-şi mocnea germenii în brazdele lumii, împlinindu-se pentru recolta veacului ce va să vină, şi a cărei plămadă va face, în curând, să sară în ţăndări pământul.

Sfârşit